

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVIII–2006, sešit 4
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1
fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek
jezek@arup.cas.cz; tel.: 00420/607942455

Technická redakce

Petra Štěpánková
stepankova@arup.cas.cz; tel.: 257014321

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jiří Doležel, Luboš Jiráň, Jan Klápště,
Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2006, s. 204, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2006, p. 204.

Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBTisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396; dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v lednu 2007.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

Miloslav Chytráček – Milan Metlička: DIE HÖHENSIEDLUNGEN DER HALLSTATT- UND LATÈNEZEIT IN WESTBÖHMEN. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. German with Czech summary. Praha 2004. 303 S. 710 Kč / 42 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 6. Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. K. Nováček ed. Praha – Brno – Plzeň 2004. 223 s. Czech with English and German summaries. 190 Kč / 20 €.

Bořivoj Nechvátal: KAPITULNÍ CHRÁM SV. PETRA A PAVLA NA VYŠEHRADĚ. Archeologický výzkum. Praha 2004. 667 s. Czech with English and German summaries. 520 Kč / 30 €.

BYLANY VARIA 3. Ivan Pavlů ed. Praha 2005. 177 s. Czech with English summaries. 494 Kč / 16 €.

CASTRUM PRAGENSE 6. Jana Maříková-Kubková ed. Praha 2005. 152 s. Czech with English and German summaries. 220 Kč / 10 €.

CASTRUM PRAGENSE 7: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1. Kateřina Tomková ed. Praha 2005. 445 s. Czech with German summaries. 500 Kč / 16 €.

Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: BEČOV IV: SÍDELNÍ AREÁL STŘEDOPALEOLITICKÉHO ČLOVĚKA V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH. Praha 2005. 285 s. Czech with English summary. 465 Kč / 15 €.

Martin Kuna – Naďa Profantová: POČÁTKY RANÉHO STŘEDOVĚKU V ČECHÁCH. Praha 2005. 593 s. + CD. Czech with English summary. 595 Kč / 20 €.

Václav Moucha: HORTFUNDE DER FRÜHEN BRONZEZEIT IN BÖHMEN. Praha 2005. 292 S. German with Czech summary. 1103 Kč / 35 €.

RURALIA V. Water management in medieval rural economy. Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Âge. Jan Klápště ed. Památky archeologické – Suppl. 17. Prague 2005. 269 pp. French, English, German. 600 Kč / 20 €.

Slavomil Vencel ed.: NEJSTARŠÍ OSÍDLENÍ JIŽNÍCH ČECH. PALEOLIT A MESOLIT. Praha 2006. 475 s. Czech with English and German summaries. 540 Kč / 19 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic
knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany
postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Ivana Boháčová</i> , Stav a perspektivy výzkumu raně středověkých sídelních aglomerací v Čechách a na Moravě – The stage and prospects of research into Early Medieval settlement agglomerations in Bohemia and Moravia	619–622
<i>Lumír Poláček</i> – <i>Marian Mazuch</i> – <i>Peter Baxa</i> , Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu – Mikulčice – Kopčany. The stage and perspective of the excavations	623–642
<i>Jarmila Princová</i> – <i>Jan Mařík</i> , Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu – Libice nad Cidlinou – investigations and perspectives	643–664
<i>Jiří Košta</i> , Výzkum na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou – současný stav terénní dokumentace výzkumu a evidence fondu	664–667
<i>Rudolf Procházka</i> – <i>Aleš Drechsler</i> – <i>Zdeněk Schenk</i> , Raně středověká sídelní aglomerace Přerov (8.–12. století) – současný stav poznání – The Early Medieval (8 th -12 th century) settlement agglomeration at Přerov – the current stage of knowledge	668–694
<i>Ivana Boháčová</i> , Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu – Stará Boleslav – stage of and prospects for the study of the function and spatial organisation of the Přemyslid stronghold	695–723
<i>Andrea Bartošková</i> – <i>Ivo Štefan</i> , Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality) – Der frühmittelalterliche Burgwall Budeč – Die Quellen und eine Bilanz der Erkenntnisse (Zur Problematik des Zentralortsfunktion)	724–757
<i>Dana Zapletalová</i> , Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace – Old Brno and the pre-colonisation Brno agglomeration	758–771
MATERIALIA	
<i>Petr Šída</i> – <i>Miriám Nývltová Fišáková</i> – <i>Alexander Verpoorte</i> , Svobodné Dvory near Hradec Králové: an Upper Palaeolithic hunting site and its dating – Svobodné Dvory u Hradce Králové: mladopaleolitické místo úlovku a jeho datování	772–780
<i>Pavel Fojtík</i> , Bukovohorské keramické „importy“ z Olšan u Prostějova, okr. Prostějov – Bukova Hora ceramic “imports” from Olšany u Prostějova (Prostějov district)	781–789
<i>Pavčina Mašková</i> – <i>Jan Michálek</i> , Archeologický výzkum v poloze „Na šibenici“ ve Vodňanech (okres Strakonice). Příspěvek k archeologii popravišť v Čechách – Archäologische Grabung in der Flur „Na šibenici“ („Am Galgen“) bei Vodňany (Bezirk Strakonice). Ein Beitrag zur Archäologie der Hinrichtungsstätten in Böhmen	790–809
<i>Jakub Likovský</i> – <i>Petr Velemínský</i> , Lidské kostrové pozůstatky z popraviště ve Vodňanech	810–812
<i>René Kyselý</i> , Zvířecí kosterní pozůstatky z popraviště ve Vodňanech	813–814

AKTUALITY

<i>Jan Michálek</i> , Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy: 16. setkání	815
<i>M. Šmíd</i> , 25. setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“	815–817
<i>Ondřej Chvojka</i> , IX. konference „Doba popelnicových polí a doba halštatská“	817–818
<i>red.</i> , Forum Archaeologiae Post-Medievalis	818–819
<i>Pavel Vavřín</i> , Bibliografie Archeologických rozhledů a Památek archeologických – včera, dnes a zítra	819–823
<i>Alice Broncová – František Ochrana</i> , Katalog knihovny Archeologického ústavu v Praze v programu ALEPH. Základní průvodce pro uživatele	824–827
<i>mj – jk</i> , Jiří Sigl: 60	827–828
<i>Milada Drašnarová – Jiří Kalferst</i> , Bibliografie PhDr. Jiřího Sigla	828–835

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Lubomír Košnar</i> , Stefanie Berg-Hobohm: Die germanische Siedlung Göritz, Lkr. Oberspreewald-Lausitz (Wünsdorf 2004)	836–839
<i>Ivana Pleinerová</i> , Martin Kuna – Naďa Profantová a kol.: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách (Praha 2005)	839–841
<i>Jan Kypta</i> , Ludvík Belcredi: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005 (Brno 2006)	842–848
<i>Jan Horák</i> , Pascal Acot: Historie a změny klimatu (Praha 2005)	849–850
<i>R. Pleiner</i> , The Art of the Early Medieval Goldsmith (2006)	850–851
<i>Vladimír Podborský</i> , Jarmila Bednaříková – Aleš Homola – Zdeněk Měřínský: Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc Slované Arabové (Praha 2006)	851–853
<i>Jan Kypta</i> , Dějiny staveb 2005. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 8. 4. – 10. 4. 2005 (Plzeň 2005)	853–855
<i>Jiří Slavík</i> , Ondřej Felcman – Eva Semotanová: Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas (Hradec Králové – Praha 2005)	855–856
<i>Petr Šída</i> , Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. S příspěvkem J. Tyráčka (Praha 2005)	856–857
<i>Jan Kypta</i> , Tobias Gärtner: Die mittelalterliche Wüstung Edingerode. Archäologische Untersuchungen auf dem Expogelände in Hannover (Rahden/Westf. 2004)	857–858
<i>Ivana Fridrichová-Sýkorová</i> , Lubomíra Kaminská: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej (Košice 2005)	858–860
<i>Miroslav Dobeš</i> , J. Ondráček – P. Dvořák – A. Matějčková: Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. Pravěk NŘ – Supplementum 15 (Brno 2005)	860–861
<i>Dagmar Dreslerová</i> , Maria Petersson: Djurhållning och Betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder (Linköping 2006)	861–863
<i>Petr Šída</i> , Petr Škrdla: The Upper Paleolithic on the Middle Course of the Morava River (Brno 2005)	863–865
<i>R. Křivánek</i> , Benno Zickgraf: Geomagnetische und geoelektrische Prospektion in der Archäologie. Systematik – Geschichte – Anwendung (Rahden/Westf. 1999)	865–866
OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LVIII–2006	867–876

Stav a perspektivy výzkumu raně středověkých sídelních aglomerací v Čechách a na Moravě

Ivana Boháčová

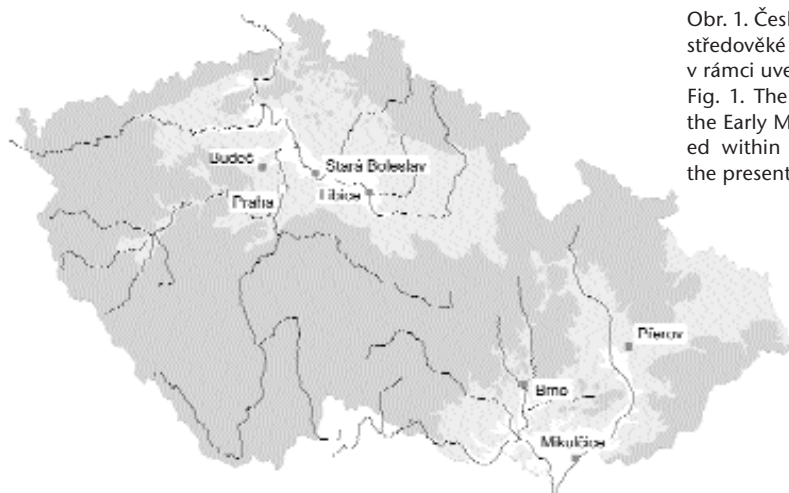
Nejstarší období geneze státních útvarů na území našeho státu a jejich raný vývoj jsou spjaty s *hrady raného středověku*¹, které plnily funkci politických, správních, ekonomických a náboženských center. Vytvářely spolu s osídlením ve svém bezprostředním okolí více či méně členitou sídelní aglomeraci, jež se podílela na zajišťování těchto funkcí. Hrady raného středověku stály z pochopitelných důvodů v popředí zájmu československé historiografie, zejména v poválečném období, a záhy se staly předmětem cíleného archeologického výzkumu. Významné a nečekané objevy zděné sakrální architektury a početné nálezy hrobového inventáře výjimečné kvality, které přinesly plošné terénní odkryvy moravských lokalit, tento zájem jen podpořily. Na tzv. systematické výzkumy řady českých a moravských hradů raného středověku v 70. letech plynule navázaly rozsáhlé záchranné akce v areálech historických měst, z nichž mnohá měla svůj počátek v aglomeracích stejného typu. Bohaté a kulturně-historicky mimořádně cenné soubory archeologických pramenů, které takto byly v průběhu 2. pol. 20. stol. získány, byly pak vesměs představeny jen formou předběžných zpráv či jako součást populárně naučné literatury. Zůstávají tak dosud ve své většině bez základního vědeckého vyhodnocení i zpřístupnění odborné veřejnosti. Navíc je dnes zřejmá nezbytnost přehodnocení jak některých z dosud přejímaných závěrů, tak metodiky vyhodnocování a způsobu prezentace archeologických pramenů. Důvodů je celá řada: Primární interpretace, nepodpořené řádnou argumentací či detailním zpracováním a publikací získaných pramenů, vstupovaly a nadále vstupují do dějepisných rekonstrukcí naší minulosti, z nichž je lze již jen obtížně vytěsnit. Chybějí materiálové edice pramenů. Větší pozornost bývá věnována jen vybraným okruhům dílčích otázek vytržených z kontextu studia celé lokality nebo některým typům nálezů. Upřednostňována bývají témata, jejichž atraktivnost je zárukou publicity a snazšího přístupu k finanční podpoře; řešení klíčových otázek se tak mnohdy ocitá na „druhé koleji“.

Na okraji zájmu stojí zejména ty součásti centrálních aglomerací, které lze negativně vymezit vůči akropoli, tedy opevněné či neopevněné komponenty aglomerací mimo *vnitřní hrad*. Ten byl zřejmě především centrem rezidenčním (rezidence ve smyslu vyčleněného sídla příslušníků vládnoucí vrstvy a případně s ní bezprostředně spjatých lidí), na rozdíl od *areálů vnějších*, nacházejících se mimo prostor vymezený opevněním akropole. Vnější areály poskytovaly příhodný prostor pro sídla a obydlí té části společnosti, která se na zajišťování chodu hradu a jeho funkcí podílela v celé další široké škále sociální hierarchie, včetně vrstvy nesvobodných. V těchto areálech předpokládáme významné zastoupení neagrárních ekonomických funkcí. Soustavná pozornost nebyla dosud věnována ani široké škále dokladů každodenního života člověka raného středověku, které právě tyto areály provázejí.

Nezbytnost pojmenování tohoto problému a aktuálnost jeho řešení vyplývá ze skutečnosti, že výsledky revizních výzkumů či pokusy o začlenění nově získávaných poznatků do zběžně formulovaných, ale faktograficky málo podložených představ o historické minulosti, vedou většinou ke značné korekci, či dokonce k odmítnutí předchozích závěrů, a to jak v dílčích otázkách, tak v měřítku epoch a historických událostí. S reflexí této závažné skutečnosti se ale v současné archeologii setkáváme zatím jen zřídka.

Nejasný zůstává způsob organizace velkomoravských center i chronologie, podoba a organizace lokalit považovaných za oporu utvářející se přemyslovské státní moci. Absolutní datování raně středověké keramiky, z níž především vychází časové určení archeologicky zachycených jevů, je ve všech jejich fázích dlouhodobě rozkolísané. Tento stav není často reflektován a užíváním *osobních chronologií*, které nejsou jednoznačně definovány, vznikají nespojitě dílčí obrazy minulosti. Aktuálnost

¹ Tento termín se v odborné literatuře prosazuje vedle vžitého termínu *hradiště*, a to zejména v případech, kdy se archeologie zabývá funkcí centrálních lokalit raného středověku.

Obr. 1. Česká republika – raně středověké lokality studované v rámci uvedeného projektu.
Fig. 1. The Czech Republic – the Early Medieval sites studied within the framework of the presented project.

řešení těchto otázek a důraz na kritiku pramene vzrůstá samozřejmě jak s narůstajícím objemem nově získávaných informací, tak s pokračujícím procesem poznání a s možnostmi, které nám současný výzkum a jeho mezioborová dimenze přináší (např. výsledky dendrochronologie).

Prezentovaný projekt je zaměřen zvl. na problematiku funkcí, časového i prostorového vymezení vnějších areálů raně středověkých aglomerací, definování shod, rozdílů i vzájemných vztahů mezi jednotlivými komponentami aglomerací (tj. včetně centra), a také na posouzení zvláštností každé z aglomerací. Prvým krokem projektu, jehož možnosti jsou limitovány rámcem tří let a rozsahem finanční podpory GA ČR, je bilance dosavadního stavu a formulace perspektiv výzkumu významných moravských a českých lokalit raného středověku. Tento základní přehled je předmětem následujícího bloku příspěvků a prvotním výstupem projektu, který má – vedle základní sumarizace dosavadních nálezů a poznatků včetně jejich prostorového aspektu – umožnit komparaci metodických postupů, užívané terminologie, chronologických východisek i volbu další strategie výzkumu.

Konkrétními tématy, k jejichž poznání lze v současné etapě studia přispět především, jsou otázky prostorového vymezení jednotlivých areálů a definice rozsahu sídelní aglomerace jako celku, synchronizace vývoje jednotlivých komponent aglomerací i v měřítku územních celků (alespoň) v rovině archeologické chronologie (tj. podle keramických horizontů), existence opevnění a sakrální architektury, sledování dokladů výrobních aktivit, kvalitativních i kvantitativních rozdílů v hmotné kultuře apod.² Výběr lokalit, které jsou do projektu začleněny, nemohl být vzhledem k daným podmínkám veřejné soutěže systematický; odráží spíše připravenost jednotlivých členů týmu zabývat se danou problematikou a ztotožnit se se základními cíli projektu, tj. vytvořit platformu pro věcnou diskusi, koordinaci a spolupráci při řešení obdobných témat vícegeneračního studia centrálních lokalit.

Stat' je úvodem do problematiky řešené projektem podporovaným v l. 2005–2007 GA ČR, reg. č. 404/05/2671.

² Společnou vlastností studovaných areálů je skutečnost, že tvořily kteroukoliv ze součástí aglomerace s výjimkou vnitřního hradu – akropole. Jako pomocný pracovní název byl pro tyto vnější části areálů, pro něž bývá bez jednoznačné definice užíváno označení předhradí, podhradí, případně předpolí či zázemí, zvolen termín *nerезidenční*, a to i přes jeho diskutabilnost a nejednoznačnost. Alternativou tohoto pojmu je označení *vnější areály*, a je otázkou další rozpravy, podaří-li se v tomto bodě dospět ke konsenzu. Rozrůzněné je ovšem i vnímání pojmu *zázemí*, které v různých pojetích představuje jak rozsáhlé ekonomicky využívané zájmové území, tak bezprostřední okolí hradu, i termínu *sídelní aglomerace*, jehož obecný význam odpovídá výraznému soustředění sídel s dominantním postavením centra.

The stage and prospects of research into Early Medieval settlement agglomerations in Bohemia and Moravia

The earliest period in the genesis and development of a state entity in the territory of what is now the Czech Republic is linked to *Early Medieval strongholds*, which fulfilled the functions of political, administrative, economic and religious centres. These and the settlements in their immediate vicinity formed settlement agglomerations that were articulated to a greater or lesser degree, which contributed to ensuring that these functions were secured.

Understandably, the strongholds of the Early Middle Ages came to the forefront of the interest of Czechoslovak historiography, particularly after the Second World War, and soon became the subject of targeted archaeological investigation. The significant and unexpected discovery of masonry sacral architecture and numerous finds of grave inventories of outstanding quality that were brought by the open-area excavation of Moravian sites merely served to fuel this interest. The extensive rescue interventions undertaken within historic towns, many of which have their origins in agglomerations of the same type, built on the systematic excavations of a series of Czech and Moravian strongholds during the 1970s. The rich and culturo-historically exceptional assemblages of archaeological source material obtained through such salvage operations over the second half of the 20th century was universally published only in the form of preliminary reports or in the popular instructional literature. They therefore remain for the most part without any basic scientific evaluation having been performed upon them, and without having been made available to the professional public. Today, moreover, the need for a re-evaluation not only of some of the hitherto accepted conclusions reached, but also of the methodology of the evaluation and means of presentation of the source material, is clear. There are many reasons for this. A primary interpretation, unsupported by regular argument or detailed processing and the publication of the source material recovered, entered into, and continues to enter into, the historical reconstruction of the past, and can be ousted only with great difficulty. There are no material editions of the source material. Greater attention was paid to a select range of component questions, removed from the context of the study of the sites as a whole, or to certain finds types. Priority was given to those themes attractive enough to guarantee publicity and readier access to financial support; the resolution of key questions was thus consigned to the back burner.

It is those parts in particular of the central agglomeration that can be negatively delimited towards the ‘acropolis’ that are at the periphery of interest, i.e. those fortified or unfortified components of the agglomeration lying outside the *inner stronghold*. The latter was evidently primarily a residential centre (in the sense of being the residence or seat of members of the ruling class, and perhaps of those closely linked to them), unlike the *outer area*, which lay beyond the space delimited by the ‘acropolis’ fortifications. These outer wards offered a space suitable for the seats and dwellings of those parts of society that contributed to ensuring the functioning of the castle, covering a broad range in the social hierarchy – including the unfree. A significant presence of non-agrarian economic functions is presumed in these areas. Systematic attention has not yet been directed even towards the wide range of evidence for the everyday life of the Early Medieval person that accompanies these areas.

The need to spell out this problem, and the actuality of its resolution, stem from the fact that the results of revisory research or attempts to incorporate newly-acquired knowledge into the generally formulated, but factually poorly rooted, view of the historical past lead in general to considerable correction – or even outright rejection – of conclusions previously reached, both as regards component questions and at the scale of the era and historical events. Reflection on this serious issue are, however, still rare in modern archaeology.

Amongst issues remaining uncertain are the means by which the Great Moravian centres were organised, and the chronology, form and organisation of sites believed to have been buttresses of the growing power of the Přemyslids during the period in which the Bohemian state was forming. The absolute dating of Early Medieval ceramics, on which the chronological determination of archaeologically identified phenomena rests above all else, is unsteady in all phases. This situation is often not reflected, and the use of *personal chronologies* that are not clearly defined leads to the creation of irreconcilable, partial pictures of the past. The relevance of resolving such questions, and the emphasis on critiquing the source material, are of course

growing with the increasing volume of newly recovered information, as well as with the continuing process of cognition and the opportunities provided for such by modern research with an interdisciplinary dimension (e.g. the results of dendrochronological studies).

This project is directed in particular towards the *problematique* of the function and the spatial and temporal delimitation of the outer areas of Early Medieval agglomerations, the definition of agreements, differences and interrelationships between particular agglomeration components (i.e. including their centres) and on an assessment of the particular features of each agglomeration. The first step in the project, the potential of which is limited by the three-year framework and the extent of the financial support from the Grants Agency of the Czech Republic, is to assess the present state of, and to formulate a perspective on, research into important Moravian and Bohemian sites of the Early Middle Ages. This basic overview is the subject of the block of contributions that follows, and the first output of a project that – in addition to providing a basic summary of the finds and information recovered to date and their spatial aspects – should make possible a comparison of the methodological approaches, the applied terminology and chronological starting points used to date, and the election of a strategy for further research.

The specific themes to which contributions to the understanding of which can be made at this stage of the project are in particular questions of the spatial delimitation of individual areas and the definition of the extents of settlement agglomerations as a whole. The synchronisation of the development of the individual agglomeration components, including at the scale of the territorial whole, (at least) at the level of an archaeological chronology (i.e. according to ceramic horizons), the existence of fortifications and sacral architecture, the tracing of evidence of agricultural and non-agricultural activities, qualitative and quantitative differences in the material culture etc.¹ The selection of those sites included within the project could not, given the conditions of the open competition, be systematic, and reflects rather the preparedness of the individual team members to delve into the given problems, and to identify with the basic aims of the project, to wit, the creation of a platform for meaningful discussion, co-ordination and collaboration in the resolution of period themes in the multigenerational study of central places.

English by *Alastair Millar*

IVANA BOHÁČOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ-118 01 Praha; bohacova@arup.cas.cz

¹ A common feature of the study areas is the fact that they are formed of any part of the agglomeration with the exception of the inner stronghold or 'acropolis'. The term *non-residential* has – despite its debatable applicability and non-straightforwardness – been applied as an auxiliary, working term for these outer parts of the areas, which have previously been termed without any clear definition baileys, settlements beneath the walls, wards, forefields or hinterlands. An alternative to this term is to refer to *outer areas*, although whether a consensus will form around this is a question for further discussion. The meaning of the term *hinterland* also varies – it has been taken as representing either an extensive, economically exploited area of interest, and the immediate surroundings of a stronghold; equally, the term *settlement agglomeration* has been interpreted variously, its general meaning being a conspicuous concentration of settlements with a dominantly set centre.

Mikulčice – Kopčany Stav a perspektivy výzkumu

Mikulčice – Kopčany
The stage and perspective of the excavations

Lumír Poláček – Marian Mazuch – Peter Baxa

Sídlní komplex Mikulčice – Kopčany patří z hlediska dobového významu i možností dnešního výzkumu k nejvýznamnějším centrům Velké Moravy. Výsledky padesátiletého výzkumu představují obrovský a nesmírně hodnotný pramenný fond. Dnešní snaha o jeho systematické zpracování naráží zejména na rozdílnou kvalitu terénních prací během uzavřené etapy výzkumu 1954–1992. Článek shrnuje stav sídelně-archeologické problematiky a metodické problémy výzkumu.

raný středověk – Velká Morava – centrální místo – Mikulčice

The settlement complex at Mikulčice and Kopčany is, from the point of view of period importance and the opportunities afforded by current research, among the most important of the Great Moravian centres. The results of the 50-year long investigation represent an enormous and incomparably valuable finds resource. Today's attempt at its systematic processing must deal in particular with the differing quality of fieldwork undertaken between 1954 and 1992. This article summarises the status of settlement archaeological problem areas, and the methodological problems of the research.

Early Middle Ages – Great Moravia – central place – Mikulčice

1. Charakteristika lokality

Hrad na katastru Mikulčic představuje přední centrum Velké Moravy, srovnatelné svým dobovým významem s aglomerací v prostoru Starého Města a Uherského Hradiště. V obou lokalitách je tradičně hledáno sídlo moravských panovníků 9. století i Metodějova panonsko-moravského arcibiskupství, i když bez jednoznačného určení ve prospěch jedné nebo druhé lokality. Ani jedno z uvedených center nejsme schopni spolehlivě ztotožnit s některým z konkrétních míst uváděných v dobových písemných pramenech.

Svého času představovaly Mikulčice největší terénní „podnik“ československé archeologie, spojený se jmény J. Poulíka a Z. Klanici. Dnes je získaný obrovský pramenný fond předmětem systematického zpracování. Mikulčické detašované pracoviště Archeologického ústavu AV ČR Brno se změnilo ze základny terénního výzkumu v centrum interdisciplinárního archeologického výzkumu zaměřeného na studium raného středověku, resp. Velké Moravy.¹

Hradiště a výsledky jeho terénního výzkumu představují jedinečný archeologický pramenný materiál s unikátními stavebními objekty, s částečně zachovanými dřevěnými kon-

¹ Příspěvek je dílčím výstupem projektu GA ČR reg. č. 404/05/2671.

strukcemi, s hodnotnou stratigrafií, prostorovou diferenciací osídlení a pohřbívání, s množstvím atraktivních a archeologicky cenných nálezů včetně dřevěných artefaktů a s celkově obrovským informačním potenciálem pro studium raného středověku. Relativně bohaté možnosti vertikální a horizontální stratigrafie a masový výskyt nálezů nabízejí významnou příležitost ověřovat chronologická kritéria pro studium hmotné kultury raného středověku. Na druhé straně jde o pramenný fond velmi různorodé vypovídací hodnoty, která je dána jak charakterem archeologických pramenů, tak rozdílnou kvalitou výkopových, dokumentačních a evidenčních prací v průběhu padesátiletého terénního výzkumu (*Poláček 1996b*, 214; *2001*, 362–363).

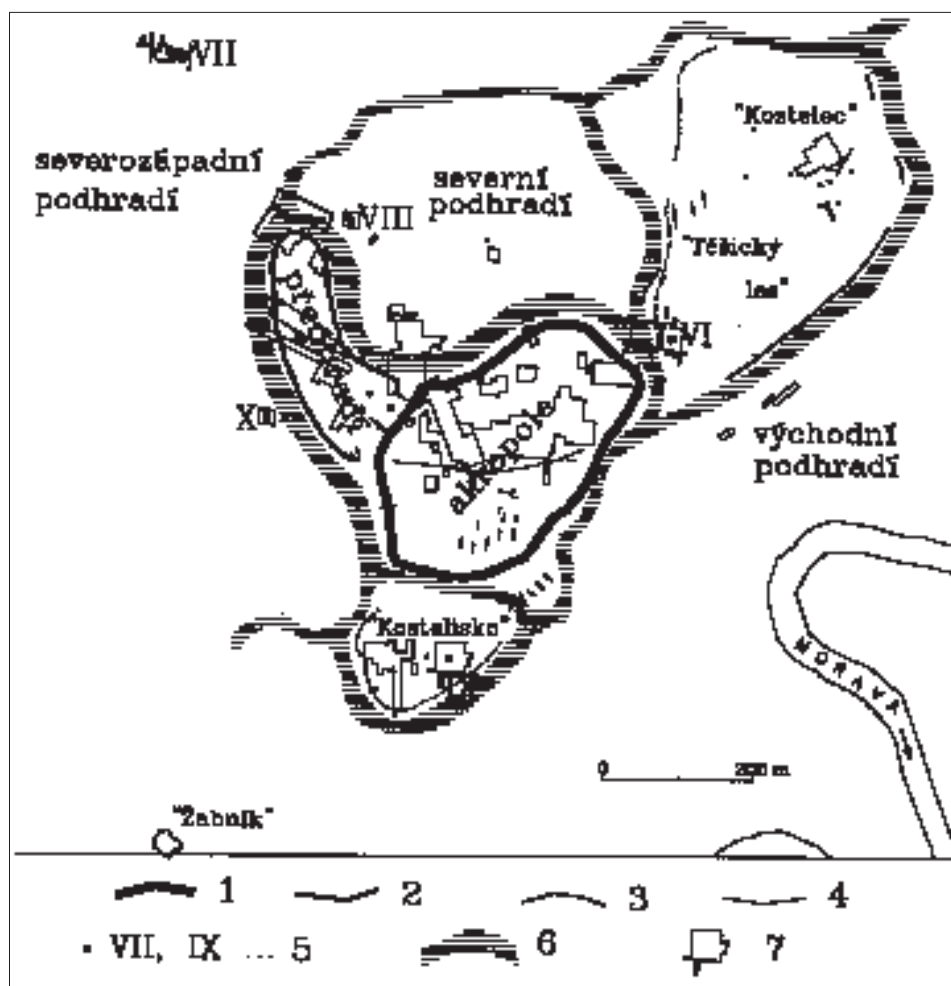
Jako jediné z centrálních hradišť Velké Moravy, zůstaly mikulčické Valy dochovány relativně neporušené, a umožňují tak řešení otázek jinde nedostupná. Nabízí se příležitost cíleně ověřovat konkrétní problémy teoretického výzkumu raně středověkých center. Pokud omezená vypovídací hodnota starých výzkumů nedovolí tyto otázky uspokojivě řešit, je možné je dále ověřovat cílenými pracemi v terénu. Prokopané plochy, které zahrnují asi čtvrtinu opevněného areálu aglomerace, jsou sice v tomto smyslu pro nás a další generace ztraceny, napomohou však formulování nových otázek, stejně jako výběru konkrétních situací k novým detailním pracím v terénu (*Poláček 2001*, 362). Kaple sv. Margity v Kopčanech na slovenské straně aglomerace představuje podle nejnovějších výzkumů patrně jedinou dnes stojící velkomoravskou sakrální stavbu (*Baxa – Glaser-Opitzová – Katkinová – Ferus 2004*).

2. Topografie a přírodní podmínky

Raně středověké osídlení mocenského centra v Mikulčicích zaujímal rozsáhlý a členitý areál. Hradiště se skládalo z opevněného jádra (hradu) o celkové ploše asi 10 ha a z podhradí s osídlenou plochou 10–20 ha (*Poláček – Marek 1995*, 14). Opevněné jádro tvořily dva útvary: akropole na ploše 7,7 ha a předhradí s plochou 2,4 ha (*obr. 1*). Osídlení podhradí se soustředilo v souvislém pásu kolem opevněného jádra; výjimkou byla západní strana hradiště v okolí 10. kostela, kde zatím postrádáme výraznější doklady osídlení (*obr. 2*). Kolem podhradí se rozkládala další zóna osídlení, tentokrát již v podobě rozptýlených sídlišť a pohřebišť. Tuto zónu, která zasahovala výrazně na slovenskou stranu řeky Moravy, označujeme jako zázemí. Hranice mezi podhradím a zázemím, určená okruhem 700 m kolem hradu (kolem západní brány akropole), je pracovní konvencí, která vyžaduje další ověřování (*obr. 4; Poláček – Marek 2005*, 34). Všechna tři uvedená pásma – hrad, podhradí a zázemí – považujeme za součást sídelní aglomerace mocenského centra.

Akropole, alespoň její severní vyvýšená část, a předhradí představovaly areály s relativně dlouhodobým a velmi intenzivním osídlením. Souvislé osídlení zde trvalo nejpozději od pokročilého 8. do počátku 10. století. Zda toto osídlení navazovalo bezprostředně na starší sídelní aktivity a zda kontinuálně pokračovalo dále, nelze dnes jednoznačně prokázat. Rozptýlené a nepříliš početné doklady časně slovanského osídlení na jedné straně a lokálně doložené pozůstatky mladohradištního osídlení na straně druhé nedovolují v tomto ohledu jednoznačný závěr (*Poláček 1996b*, 238, s lit.).

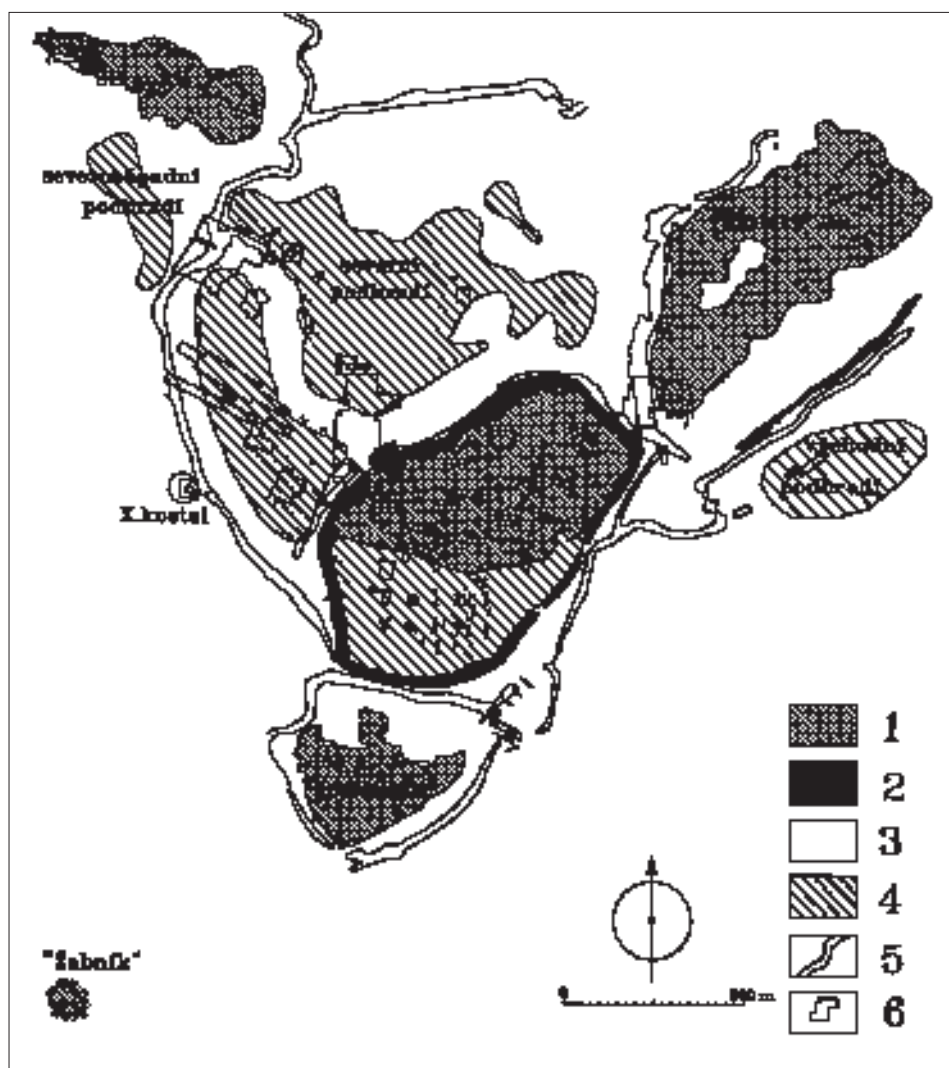
Odlišná byla situace v podhradí. Zde byly dlouhodoběji osídleny pouze vyvýšené útvary písčitých dun („Těšický les“, „Kostelisko“), zatímco nižší polohy na povodňových hlí-

Obr. 1. Mikulčice-Valy (okr. Hodonín), velkomoravský hrad s podhradím. Schematické vyobrazení topografické situace. 1 – val akropole, 2 – archeologicky doložené opevnění předhradí, 3 – sypaný val na východním okraji „Těšického lesa“ v podhradí, 4 – terénní hrany vyvýšených částí akropole a podhradí, 5 – zavedené číslování kostelů v podhradí, 6 – hypotetický průběh říčních ramen podle J. Poulíka, 7 – prozkoumané plochy. Grafika O. Marek.

Fig. 1. Mikulčice-Valy (Hodonín district), a Great Moravian stronghold with associated settlement. Schematic depiction of the topographical situation. 1 – ‘acropolis’ rampart; 2 – archaeologically verified bailey fortifications; 3 – earth rampart at the eastern periphery of the “Těšický les” area of the settlement; 4 – breaks of slope of the raised parts of the ‘acropolis’ and settlement; 5 – numbering of the churches in the settlement; 6 – hypothetical course of the river arm; 7 – investigated areas. Figs. 1–4 by O. Marek.

nách vykazují jen relativně krátkodobé osídlení v pokročilém 9., příp. 10. stol. (severozápadní, severní a východní podhradí). Krátkodobý charakter mělo také osídlení v jižní části akropole, v poloze „Dolní Valy“. Ačkoliv tento areál patřil k nejnižše položeným místům celé aglomerace, byl chráněn spolu s vyvýšenou severní částí akropole – „Valy“ – obvo-

Obr. 2. Mikulčice-Valy, velkomoravský hrad s podhradím. Hlavní sídelní areály 2. poloviny 9. století s vyznačením geologické situace. 1 – písčité duny jako nejvýznamnější sídelní areály, 2 – obvodový val akropole a sypaný val na východním okraji „Těšického lesa“ jako antropogenní uložení, 3 – polohy na povodňových hlínách bez dokladů osídlení včetně zaniklých říčních ramen, 4 – osídlené polohy na povodňových hlínách, 5 – mrtvá ramena a struhy, 6 – prozkoumané plochy (podle Havlíček – Poláček – Vachek 2003). Grafika O. Marek.

Fig. 2. Mikulčice-Valy, a Great Moravian stronghold with associated settlement. Major settlement areas of the second half of the 9th century, showing the geological situation. 1 – sandy dunes as the most significant settlement areas; 2 – the perimeter rampart of the ‘acropolis’ and the earth rampart at the eastern edge of the “Těšický les” area, anthropogenic deposits; 3 – areas on flood clays, with no evidence of settlement, including dried up river channels; 4 – settled areas on flood clays; 5 – dried up channels and ditches; 6 – investigated areas (after Havlíček – Poláček – Vachek 2003).

dovou hradbou. Bližší funkci „Dolních Valů“ zatím neznáme. Výrazná intenzita osídlení akropole a předhradí, doložitelná zjednodušeně např. počtem nálezů, nemá v jiných moravských raně středověkých lokalitách patrně obdoby.

Struktura osídlení byla do značné míry určována přírodními podmínkami údolní nivy. Hlavní sídelní areály se nacházely na vyvýšených písčitéch dunách (*obr. 2*), v případě předhradí na terénní vlně ze starších povodňových hlín (*Havlíček – Poláček – Vachek 2003*). Předhradí společně se severní částí akropole vytvářelo vyvýšený půlměsíčitý útvar, který určoval dispozici předvelkomoravského centrálního, patrně opevněného sídliště (*Klanica 1984*, 145–146, *Abb. 2*). Jeho rozsah byl překročen až v pokročilém 9. století, kdy nová hradba obepnula navíc níže položené „Dolní Vály“ a osídlení se rozšířilo do bezprostředního okolí hradu v podhradí.

Povelkomoravské a mladohradištní osídlení bylo vázáno výhradně na vyvýšené duny. Poté, co údolní niva byla někdy od 13. stol. pravidelně zaplavována, se na stejných místech opakovaně odehrávaly další lidské aktivity. Jednalo se však o pouhý krátkodobý pobyt člověka, motivovaný nejspíše hospodářskými zájmy nebo potřebou zastávky při přechodu údolní nivy, příp. úkrytu v neklidných dobách. Výjimkou byly dvě polohy, kde osídlení nebo pochovávaní trvalo až do pozdního středověku a částečně i raného novověku. Jde o bezprostřední okolí IX. mikulčického kostela na duně „Kostelisko“ a o prostor kaple sv. Margity u Kopčan, dnes na slovenské straně řeky (*Poulik 1975*, 114; *Měřínský 1980*, 58–59; *2005*, 119–120, 134; *Baxa 2000*). Obě polohy musely být v té době izolovanými body v zaplavované krajině říční nivy, souvisejícími nejspíše s průběhem komunikace napříč údolím řeky Moravy.

3. Stratigrafie, chronologie a sídelní vývoj

Z hlediska charakteru, členitosti a mocnosti kulturního nadloží představují mikulčické „Vály“ výjimečnou lokalitu mezi velkomoravskými hradišti. Svůj podíl na tom má zejména velká intenzita osídlení a také charakter zástavby. Pro mikulčické hradiště je typická povrchová zástavba s písčítými nebo jílovitými podlahovými navážkami. Zejména díky těmto výrazným mezivrstvám máme v Mikulčicích dochované stratigrafické situace, které bychom na jiných moravských hradištích 9. stol. jen těžko hledali. Tato souvrství jsou známa zejména z prostoru předhradí, kde jílovité podloží nabízelo lepší podmínky pro vytváření sedimentů a situace nebyla výrazněji porušena novodobou orbou. Naopak značně problematické je studium stratigrafie v severní vyvýšené části akropole, tedy v hlavním rezidenčním areálu s nejvýznamnějšími stavbami a nejbohatšími kostelními nekropolemi. Přispívají k tomu provzdušněné písčité půdy, přítomnost reliktní povelkomoravského a mladohradištního osídlení, stejně jako důsledky zemědělského obdělávání areálu v době před zahájením výzkumu.

Vertikální stratigrafie poskytuje nejcennější situace pro starší část osídlení. Naproti tomu situace pokročilého 9. stol. a pozdějších období vytvářejí často homogenizované uložení bez možnosti bližšího stratigrafického členění. Tyto sedimenty přecházejí plynule v povrchovou vrstvu v dosahu pozdější orby. Složitější souvrství 2. poloviny 9. stol. tak nacházíme vesměs jen v prokleslých výplních některých jam. Významné stratigrafické situace nabízejí superpozice hrobů se sídlištními objekty a pozůstatky kostelů s jejich staveb-

ními i destrukčními prvky. Tyto situace a řada dalších výrazných stratigrafických prvků v podobě jílovitých, písčitých a štěrkovitých uloženin nebo koncentrací hrubých komponent (kamenů, cihel, kostí, keramiky, strusky apod.) by jistě byly důležitou oporou pro stratigrafické studium lokality, ovšem za předpokladu, že by byly řádně vykopány a dokumentovány (srov. *Poláček 1996b*, 245–246).

Důležitý je poznatek rozdílného charakteru sídlištní vrstvy v severním a jižním pásu vyvýšené části akropole (*Klanica 1970a*, 45; *1985a*, 40). Souvisí to zejména s odlišným sídelním vývojem v prostoru kostelů a přilehlých pohřebišť, jejichž založením bylo běžné osídlení vytlačeno. Svůj podíl tu však jistě má i extenzivně prováděný velkoplošný výzkum 50. let, který setřel početné stopy sídlištních aktivit v jižním z obou sledovaných pásů akropole.

Sídlištní areály podhradí jsou z hlediska vertikální stratigrafie reprezentovány vesměs jedinou sídlištní vrstvou; výraznější souvrství nacházíme pouze tam, kde uloženiny proklesají do výkopů jam, nebo tam, kde byly proloženy destrukcemi kostelů. I v podhradí však prošly některé areály poměrně složitým a dlouhodobým sídelním vývojem. Týká se to vyvýšených poloh na písčitých dunách, kde nacházíme doklady (i vícenásobných) superpozic sídlištních a pohřebních aktivit („Těšický les“, „Kostelisko“, „Žabník“). Naproti tomu níže položené části podhradí (severní a východní suburbium) a akropole („Dolní Valy“) představují krátkodobě osídlené polohy. Sídlištní vrstva, reprezentující pokročilý až pozdní úsek velkomoravského období, je zde uzavřena vrstvou mladých povodňových hlín, a představuje tak důležitý materiál pro poznání výrazného horizontu osídlení aglomerace ve 2. polovině 9. stol., příp. i později (*Poláček 1996b*, 246).

Stratigrafie uloženin v říčních korytech, která v 9. stol. obklopovala hrad, názorně dokumentuje složitý a dynamický proces vytváření říčních a povodňových sedimentů. Tři velkoplošné odkryvy v prostoru zaniklých říčních ramen jsou v našem prostředí unikátní sondou do krajiny údolní nivy ve starším subatlantiku (*Poláček – Marek 2005*, 167–172, 222–230, 260–265, a zde uvedená lit.).

Přes nesporné kvality mikulčických souvrství jsou naše možnosti stratigrafického studia lokality značně omezené. Chybějí nám souvrství, která by dokumentovala delší sídelní vývoj, chybí nám rovněž propojení stratigrafie jednotlivých izolovaných zkoumaných ploch a následná rekonstrukce sídlištních horizontů pro celou aglomeraci. Narážíme na absenci průběžného ověřování kritérií pro studium mikulčické stratigrafie během dlouhé etapy výzkumu 1954–1992, na nedostatečnou interpretaci stratigrafických situací přímo v terénu, a zejména na absenci plnohodnotných nálezových zpráv a publikací. Schází nám jakákoliv geologická, pedologická a palynologická pozorování ze starých výzkumů, která by se mohla stát podkladem úvah o způsobu a dynamice vytváření jednotlivých sedimentů. Stratigrafické souvislosti, které nebyly rozpoznány, dokumentovány a předběžně interpretovány přímo při terénním výzkumu, můžeme dnes na základě dokumentace a mechanických popisů terénních kontextů rekonstruovat jen velmi hrubě. Existuje celá řada unikátních stratigrafických situací, ke kterým dnes bohužel nenajdeme potřebnou terénní dokumentaci nebo odpovídající stratifikované nálezy (*Poláček 1996b*, 245–246).

Chronologie mikulčické aglomerace se na jedné straně opírá o velké množství nálezů považovaných tradičně za relativně dobře datovatelné, na druhé straně je výrazně limitována nedostatkem exaktních absolutně chronologických opor. Čtyři dosud nalezené mince 2. poloviny 9. až počátku 10. stol. lze využít pro detailní chronologii jen omezeně, neboť jejich spojení se stratografií sídliště je problematické. Tři moravské denáry z konce 11. až

počátku 12. stol. dokumentují spolu s typickými keramickými nálezy nejvýraznější koncentraci mladohradištního osídlení (*Poláček 1996b*, 247, Abb. 15; *Kučerovská 1998*).

V poslední době přibyla tak potřebná data dendrochronologická, ta se však bohužel týkají jen dřevěných konstrukcí v zaniklých říčních korytech kolem hradu (*Dvorská – Heußner – Poláček – Westphal 1999*). Z opevnění ani vnitřních areálů hradu se zatím žádná exaktní data získat nepodařilo. Dendrochronologické datování pilířů mostů přibližně do 30. až 80. let 9. století naznačuje, že i dřevohlinitá hradba akropole a předhradí by mohla být podobného stáří, a ne již z přelomu 8. a 9. stol., jak se často uvádí (srov. *Poulík 1975*, 48; *Klanica 1984*, 146).² Je zřejmé, že bližší datování a spolehlivá interpretace opevnění se neobejdou bez dalších dendrochronologických dat.

Bolestí dosavadní mikulčické stratigrafie a chronologie je nedostatečné odlišování sídlištních horizontů, reprezentovaných konkrétními vrstvami a souvrstvími, od nálezových horizontů, tj. typologicky vymezených horizontů materiální kultury. Jako příklad může posloužit hodnocení nejstarších předvelkomoravských nálezů, a to jak v jeho původním (např. *Poulík 1975*, 32–37; *Klanica 1967a*; *1968b*), tak „revidovaném“ pojetí (*Klanica 1995*; k tomu srov. *Zábojník 2005*). Dnes je jasné, že bez ověření stratigrafické a funkční stránky jednotlivých nálezů nelze tyto přímo využít k rekonstrukci sídelního vývoje lokality (*Poláček 1996b*, 249–250).

Sídelní vývoj lokality můžeme v hrubých rysech demonstrovat na třech základních „sídlištních“ horizontech, které lze pozorovat ve stratigrafii různých částí akropole a předhradí (např. *Klanica 1970a*, 44–45; *1986*, 182–184; *Kavánová 1998*, 385; *Mazuch 2003b*, 53–54). Nejstarší horizont je popisován nejčastěji jako šedá uhlíkovitá vrstva na podloží. Patří k němu i značná část jam zahluubených do podloží. Tento horizont, označovaný tradičně jako „předvelkomoravský“, lze datovat rámcově do pokročilého 8. a patrně i raného 9. století. Prostřední horizont patří souvrství charakterizovanému přítomností písčitých nebo jílovitých podlahových navážek („úprav“). Ačkoliv byl původně spojován hlavně s předvelkomoravským obdobím, je zřejmé, že patří do značné míry i 9. století. Podlahové navážky domů jsou běžné i v nejmladším horizontu 2. poloviny 9. a začátku 10. stol.; zde jsou však často doprovázeny vrstvami kamenů z blíže neurčených konstrukcí. Tento „pozdní velkomoravský horizont“ má často podobu zánikového horizontu, charakterizovaného kamennými destrukcemi, koncentracemi nálezů a nejmladšími hroby, uloženými mělce přímo na sídlišti. Přejíždí plynule v homogenizovanou podpovrchovou kulturní vrstvu, utvářenou přirozeným pedologickým vývojem i postdepozíčními procesy včetně orby.

V případě horizontů materiální kultury vystupuje nejvýrazněji „předvelkomoravský“ horizont, který zhruba odpovídá nejstaršímu stratifikovanému sídlištnímu horizontu na podloží (*Klanica 1995*; srov. *Zábojník 2005*). Je charakterizován zejména avarskými bronzovými předměty a ostruhami s háčky. Poměrně jednotně se v nálezovém fondu vymezuje také „pozdní velkomoravský horizont“, určený zejména keramikou s prožlabenými, kalichovitě prohnutými okraji. Jde o „typ 3“ podle systému třídění keramiky *Z. Klanici (1970b*;

² S datováním a interpretací opevnění je spojena řada nedořešených otázek (viz *Procházka 1990*, 289, 291, s lit; *Poláček 1996b*, 242–244). Ani závěry nového zpracování opevnění v prostoru „XII. kostela“ *B. Kavánové (2003*, 213–219, 347) nejsou přesvědčivé. Rázně je třeba odmítnout pokusy o absolutní datování na základě malt (viz *Gregorová – Hložek 2003*; *Kavánová 2003*, 347).

srov. *Poláček 1995*), neboli tzv. „mikulčický typ“. Tato keramika vystupuje nejvýrazněji v nejmladším sídlištním horizontu a v homogenizované podpovrchové kulturní vrstvě opevněného jádra. Tento „pozdní“ horizont je nejlépe postižitelný v severním a východním podhradí a též v níže položené jižní části akropole.

4. Charakteristika terénního výzkumu

Dosud lze v Mikulčicích hovořit o dvou hlavních etapách výzkumu, uzavřené etapě terénního výzkumu 1954–1992, spojené zejména se jmény J. Poulíka a Z. Klanici, a o nové etapě výzkumu po roce 1993 (*Poláček 1996b*, 252–254; 2001, 362–363; *Poláček – Marek 2005*, 36–38).

Metodika terénního výzkumu a systém dokumentace se vyvíjely postupně, v závislosti na prohlubujících se zkušenostech s místními terénními podmínkami. Změny lze pozorovat zejména v počáteční fázi výzkumu a v době personálních změn ve vedení výzkumu. Nástup Z. Klanici do vedení základny v roce 1963 znamenal jednoznačný kvalitativní, i když jen přechodný vzestup. Téměř třicetileté období terénního výzkumu po roce 1963 lze z hlediska strategie a metodiky výzkumu, systému terénní dokumentace a způsobu evidence náležu považovat za stabilní. Absence průběžného zpracování nenutila k žádným změnám, terénní práce pokračovaly přes kritické hlasy v nezmenšené míře až do konce 80. let. Rok 1992 s drobným předstihovým výzkumem na předhradí představuje ověřováním nových metod změnu v dosavadních zvyklostech. Zjednodušeně lze etapu výzkumu 1954–1992 v Mikulčicích označit jako období extenzivního bádání. Bez průběžného zpracování nemohly být v plné šíři řešeny teoretické problémy výzkumu a formulovány otázky pro další terénní práce. Vypovídací možnosti odkryvů a informační potenciál získaného pramenného materiálu se tak podstatně snižovaly (*Poláček 1996b*, 215–218; *Staňa 1997*).

Přerušeni systematických odkryvů a orientace na zpracování dosavadních výzkumů v Mikulčicích po roce 1990 vedly k prosazování nové metodiky terénního výzkumu a budování nového systému dokumentace a evidence, založených na zásadách kontextuální archeologie (*Poláček 1996a*). První rozsáhlejší terénní práce prováděné za pomoci tohoto systému se uskutečnily až v letech 2004 a 2005. Ve srovnání se starými výzkumy jde o práce rozsahem nevelké, avšak detailní, důkladně dokumentované, zaměřené na řešení konkrétních otázek mikulčického výzkumu.

Metody a postup terénních výzkumů byly zejména v počátečním období ovlivňovány lokálními podmínkami inundačního terénu. Pravidelné záplavy, vysoká hladina podzemní vody a kalamity komárů znemožňovaly nebo komplikovaly terénní práce. Situace se výrazně zlepšila po regulaci Moravy v r. 1971. Lokální snížení hladiny podzemní vody pomocí technických opatření bylo podmínkou unikátních velkoplošných odkryvů zaniklých řečišť (*Kouřil 1967; Klanica 1967a*, 50–51; *1968a*, 72–75; *Poulík 1975*, 132–135).

Rozsah prozkoumané plochy činí dnes 4,6 ha, z toho 1,8 ha na akropoli a 0,6 ha na předhradí, což reprezentuje u obou opevněných útvarů okolo čtvrtiny jejich celkové plochy (viz *tab. 1*). Největší plošný rozsah vykazují výzkumy v počátečních letech kampaně v souvislosti s výzkumem kostelů a jejich pohřebišť a s rozsáhlými odkryvy na akropoli. Další vrcholy výzkumné aktivity souvisejí se třemi velkoplošnými výzkumy zaniklých řečišť v letech 1966–1968, 1972–1975 a 1977–1984 (viz *Poláček – Marek 1995*, Abb. 5).

Areál	Osídlená plocha (ha)	Prozkoumaná plocha (ha)	Podíl prozkoumané plochy v %
akropole	7,7 (opevňená plocha)	1,8	23,4
předhradí	2,4 (opevňená plocha)	0,6	24,8
sz. podhradí	1,1*	0,08	7,4
sev. podhradí	5,0*	0,3	5,5
„Těšický les“	min. 4,4 (rozsah duny)	0,3	6,3
vých. podhradí	1,4 (hrubý odhad)	0,06	4,1
„Kostelisko“	min. 1,5 (rozsah duny)	0,4	29,4
„Žabník“	0,4 (hrubý odhad)	0,08	20,0

* Plocha s doloženou kulturní vrstvou stupně II nebo III podle mechanické sondáže z roku 1961 (Poulik 1963, obr. 50; Poláček 1996b, 219, Abb. 4).

Tab. 1. Mikulčice-Valy, hrad a podhradí. Hlavní sídelní areály s přibližným vyčíslením rozsahu osídlení a prozkoumané plochy. Není uvedena prozkoumaná plocha v prostoru zaniklých říčních ramen (ca 1 ha).

Tab. 1. Mikulčice-Valy, stronghold and associated settlement. Major settlement areas with approximate enumeration of settlement area and investigated areas. The investigated area around a dead arm of the river (ca 1 ha) is not shown.

Plocha č.	Označení	Lokalizace	Charakter	Literatura, prameny
71	T 1996	„Těšický les“	ověřovací	Škrdla – Poláček – Škojec 1999
72	P 1998	předhradí	záchranný	Marek 1998b; Jankovská – Kaplan – Poláček 2003
73–74	Z 2002-I až II	akropole	záchranný	Mazuch 2003b
75–78	B 2004-I až IV	sz. podhradí	systematický	Janál 2005a; 2005b; Janál – Poláček 2005
79	P 2005	sev. podhradí	ověřovací	Mazuch 2005b
80–81	T 2005-I až II	„Těšický les“	zjišťovací	Čáp 2005; Škojec 2005

Tab. 2. Mikulčice-Valy. Přehled zkoumaných ploch „nové etapy“ výzkumu po roce 1993.

Tab. 2. Mikulčice-Valy. Overview of areas investigated in the “new phase” excavations post-1993.

Osnovou výzkumu byla od počátku kampaně čtvercová síť, kterou tvoří asi 3 základní a 15 lokálních čtvercových systémů. Základní plošnou jednotkou výzkumu a jeho dokumentace je čtverec 5 x 5 m. Souhrn vzájemně sousedících čtverců zkoumaných v jedné etapě je označován jako *zkoumaná plocha*. Závazné označení 70 zkoumaných ploch etapy 1954–1992 (např. B 1984–88) bylo zavedeno dodatečně v roce 1993 (Poláček – Marek 1995, 26–35, Abb. 6–14; 2005). Podle stejných zásad jsou označovány také terénní práce „nové etapy“ výzkumu (viz přehled v tab. 2).

Výzkumy na slovenské straně aglomerace východně od řeky Moravy mají své počátky v 60. letech, kdy M. Kraskovská (1965; 1969) zkoumala sídliště a pohřebiště na písčité duně „Kačenáreň“ u Kopčan. V těsné blízkosti této polohy leží kaple sv. Margity, zkoumaná od roku 1994 po archeologické a stavebněhistorické stránce Památkovým úřadem Slovenské republiky. V současné době probíhá archeologický průzkum raně středověkého osídlení na území celého katastru Kopčan (Baxa 2000; Baxa – Glaser-Opitzová – Katkinová – Ferus 2004; Baxa – Ferus – Glaser-Opitzová – Katkinová 2005).

5. Stav zpracování

Základním problémem zpracování pramenného fondu z Mikulčic je absence nálezových zpráv, které by byly připravovány v návaznosti na ukončení výzkumu každé plochy. Ačkoliv je z Mikulčicích k dispozici řada „nálezových zpráv“, jen málo z nich odpovídá dnešním požadavkům na toto základní zpracování terénního výzkumu. Pouze ojediněle lze tyto zprávy využít jako pramenný podklad pro vyhodnocení odpovídající plochy (seznam „nálezových zpráv“ ze starých výzkumů viz *Poláček – Marek 1995*, 24; 2005, pozn. 5).

Obrovská prokopaná plocha, relativně komplikovaná sídlištní stratigrafie a málo pokročilý stav zpracování prokopaných ploch dnes výrazně omezují možnosti řešení základních archeologických a historických otázek mikulčického hradiště. Po půlstoletí od zahájení systematických terénních prací neexistuje jediná moderní publikace s komplexním vyhodnocením určité sídlištní jednotky. První práce, která se tímto směrem ubírala (*Poulik 1957*), vyžaduje dnes revizi. Rovněž novější práce *B. Kavánové (1999; 2003)* jsou potřebnému pojetí značně vzdálené. Populárněvědecká shrnutí z pera *J. Poulika (1967; 1975)* jsou dobrým přehledem problematiky, podobně jako nový průvodce po terénním výzkumu *L. Poláčka (2000b)* si však nečiní nárok na analytické využití publikovaných údajů. Asi nejsystematičtější informace o terénním výzkumu v Mikulčicích tak přinášejí předběžné výroční zprávy v Přehledech výzkumů. Jedná se o zprávy *M. Kostelníkové* za roky 1954–1956 a 1959, *J. Poulika* za roky 1957–1958 a 1960–1962, *Z. Klanici* za roky 1963–1973 a 1975–1981 a 1983–1989, *O. Marka* za rok 1991 a *L. Poláčka* za rok 1992, stejně jako dva bilanční souhrny *Z. Klanici (1972; 1985a)*. Výroční zprávy jsou nejkvalitněji zpracovány pro léta 1963 až 1968, později se stávají stále stručnějšími, až se mění v prostá hlášení o výzkumu bez hlubších informací. Změna v pojetí zpráv v roce 1992 je pouhou tečkou za uzavřenou etapou terénního výzkumu (viz *Poláček – Marek 2005*, Tab. 1). Pro vnějšího pozorovatele, který potřebuje získat alespoň základní přehled o prozkoumaných plochách v Mikulčicích, jsou však rozptýlené informace v početných dílčích zprávách jen těžko využitelné. Pro badatele pracujícího s mikulčickým materiálem jsou jako celek nedostatečným podkladem.³

Za této situace byla určitým řešením příprava základních globálních průvodců po mikulčickém výzkumu, které by umožňovaly alespoň předběžný komplexní pohled na celou lokalitu. Prvním krokem v tomto směru byl přehled jednotlivých sezón terénního výzkumu 1954–1992 („Grabungsjahre“: *Poláček – Marek 1995*). Druhým krokem byl přehled zkoumaných ploch 1954–1992 („Grabungsflächen“: *Poláček – Marek 2005*). Nejedná se v žádném případě o řádné zpracování, ale o pouhé průvodce po terénním výzkumu 1954–1992. Dalším krokem by měl být výběr vhodných, lépe dokumentovaných ploch v rámci jednotlivých areálů a jejich detailní stratigrafické zpracování. Tento krok byl již nastoupen jako dlouhodobý program „pramenného zpracování a verifikace starých výzkumů“ (*Poláček 2005*). Součástí tohoto programu je i nový terénní výzkum. V blízkosti každé zpracovávané plochy starého výzkumu bude otevřena menší plocha nebo sonda, jež poslouží k ověřování a doplňování otázek vyplývajících ze zpracování původního výzkumu. Takto byla v roce 2005 otevřena malá plocha P 2005 v severním podhradí jako doplněk ke zpracovávané plochy P 1974-II (*Mazuch 2005a; 2005b*).

³ Další publikace zaměřené na vyhodnocení terénních situací: *Kavánová 1985a; 1985b; 1987; 1996; 2005; Klanica 1985; Klíma 1985; Poulik 1963 ad.*

Druh nálezů	Autor/rok publikace	Edice*
skleněné nálezy	<i>Himmelová 1995</i>	SBM I
kostěná a parohová industrie	<i>Kavánová 1995</i>	SBM I
předvelkomoravské bronz. nálezy	<i>Klanica 1995</i>	SBM I
pravěké nálezy	<i>Poláček Hrsg. 1997</i>	SBM II
keramika 8.–15. stol.	<i>Poláček 1995</i>	ITM II
malované omítky	<i>Misar 1998</i>	SBM III
mince	<i>Kučerovská 1998</i>	SBM III
přesleny	<i>Marek – Kostelníková 1998</i>	SBM III
grafitová keramika 10.–13. stol.	<i>Poláček 1998a</i>	ITM IV
raná grafitová keramika (10. stol.)	<i>Poláček 1999</i>	
dřevěné nálezy	<i>Poláček – Marek – Skopal 2000</i>	SBM IV
dřevoobráběcí nástroje	<i>Poláček 2000</i>	SBM IV
rombické šipky	<i>Kouřil 2003</i>	
malakofauna	<i>Horsák – Marek – Poláček 2003</i>	SBM V
koňské kosti	<i>Chrzanowska – Krupska 2003</i>	SBM V
ptačí kosti	<i>Mlíkovský 2003</i>	SBM V
rybí kosti	<i>Zawada 2003</i>	SBM V
rybářské náčiní	<i>Mazuch 2003a</i>	SBM V
hliněná závaží	<i>Mazuch 2003c</i>	SBM V
pražnice	<i>Škojec 2003</i>	SBM V
žernovy	<i>Marek – Skopal 2003</i>	SBM V
zemědělské nástroje	<i>Poláček 2003a</i>	SBM V

* SBM – Studien zum Burgwall von Mikulčice, ITM – Internationale Tagungen in Mikulčice.

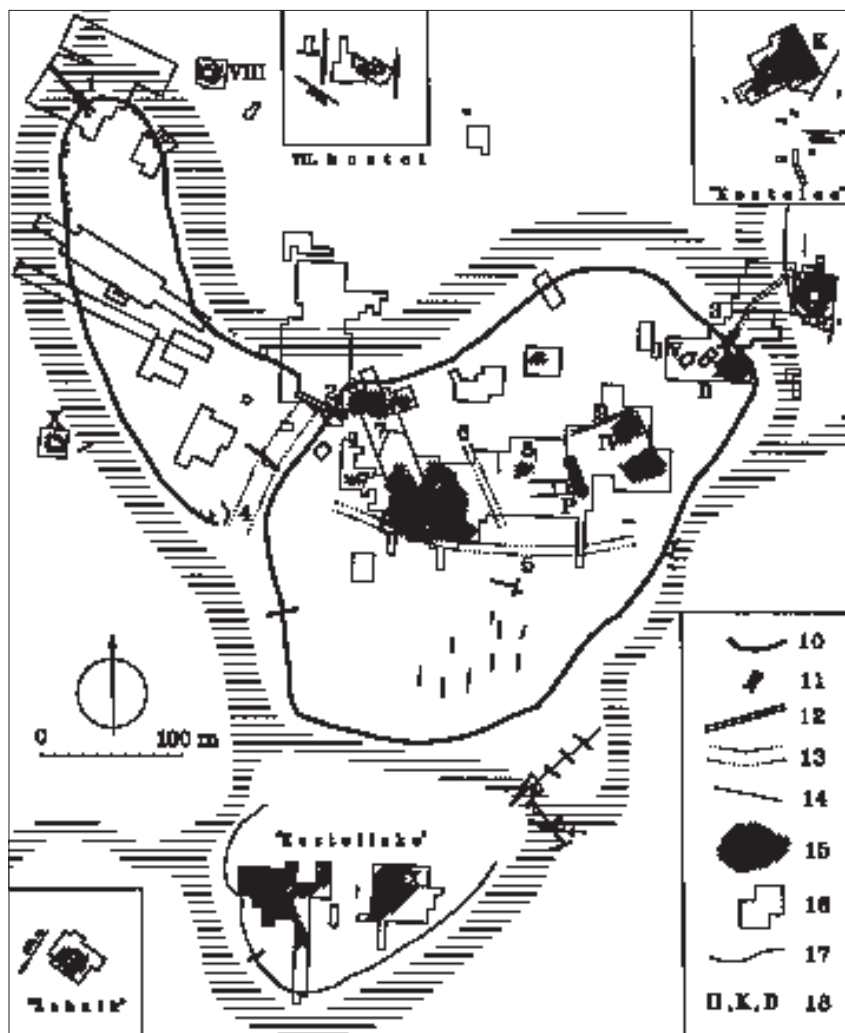
Tab. 3. Mikulčice-Valy. Přehled zpracovaných kategorií nálezů z etapy výzkumu 1954–1992.

Tab. 3. Mikulčice-Valy. Overview of processed finds categories from excavation phases in 1954–1992.

Důležitou součástí zpracování starých výzkumů je vyhodnocení jednotlivých kategorií nálezů. Ačkoliv toto zpracování vesměs postrádá bližší stratigrafické zařazení nálezů, má značný význam pro poznání lokality i raně středověké hmotné kultury obecně. Mapování nálezů je díky plošné diferenciaci osídlení Mikulčic zdrojem cenných informací o funkčních a sociálních aspektech jednotlivých areálů a současně prostředkem ověřování chronologických kritérií nálezového fondu. Mapování jednotlivých prvků nálezového fondu v celé dosud prozkoumané ploše je standardní součástí dnešního zpracování (viz *tab. 3*).

Zpracování uzavřené etapy výzkumu 1954–1992 probíhá systematicky po jednotlivých tematických okruzích, a to v závislosti na celkové koncepci pracoviště a obhájěných projektech. Do řešení nosného tématu je vždy zapojeno celé pracoviště (ke koncepci nového výzkumu v Mikulčicích viz *Poláček 1996b*, 252–254; *1998b*; *2001*; *2005*). Mikulčický výzkum se v období po roce 1993 zaměřoval na řešení následujících problémových okruhů:

- budování základních informačních systémů mikulčického výzkumu
- mikulčická aglomerace – sídelní vývoj a historický význam
- paleoekologie mikulčické aglomerace a problematika holocenní údolní nivy

Obr. 3. Mikulčice-Valy. Celková situace s prozkoumanými plochami a nejvýznamnějšími archeologickými objekty. 1 – sz. brána předhradí, 2 – záp. brána akropole, 3 – sv. brána akropole, 4 – příkop mezi akropolí a předhradím, 5 – příkop jižně od III. kostela, 6 – příkop mezi III. kostelem a palácem, 7–9 – palisádová ohrazení, 10 – obvodová hradba akropole a předhradí, 11 – brány, 12 – mosty, 13 – příkopy členící vnitřní areál hradu, 14 – palisádová ohrazení členící vnitřní areál hradu, 15 – pohřebiště nebo výrazné skupiny hrobů, 16 – prozkoumané plochy, 17 – výrazné terénní hrany, 18 – zavedené číslovaní kostelů (II, III...), označení kultovní stavby v trati Klášterisko (K) a šperkařské dílny u V. kostela (D). Grafika O. Marek.

Fig. 3. Mikulčice-Valy. General situation showing investigated areas and the most significant archaeological features: 1 – NW gate of the bailey; 2 – W gate of the 'acropolis'; 3 – NE gate of the 'acropolis'; 4 – ditch between the 'acropolis' and the bailey; 5 – ditch south of church III; 6 – ditch between church III and the palace; 7–9 – palisade enclosures; 10 – perimeter ramparts of the 'acropolis' and bailey; 11 – gates; 12 – bridges; 13 – ditches dividing the inner area of the stronghold; 14 – palisades dividing the inner area of the stronghold; 15 – cemetery or conspicuous group of graves; 16 – investigated areas; 17 – conspicuous breaks of slope; 18 – numbered churches (II, III etc.); the cultic structure at Klášterisko (K) and the jewellery workshop near church V (D) are also marked.

- dendrochronologie jako exaktní metoda datování archeologických objektů
- raně středověká keramika jako předmět archeologického a přírodovědného studia
- hospodářský provoz mikulčického centra
- antropologie a paleopatologie moravských Slovanů v 9. století
- zázemí mikulčického centra – vývoj a sociálně-ekonomická struktura.

Mimo tato témata je od roku 1999 za koordinace P. Kouřila věnována pozornost vybraným pohřebištím mikulčické aglomerace (*Profantová 2003; Kavánová 2003; Měřínský 2005*).⁴

6. Charakteristika hlavních areálů aglomerace

Otázka funkce jednotlivých areálů aglomerace je komplikovaná a za současného stavu zpracování jen předběžně řešitelná. Pro většinu areálů 9. stol. je příznačné prolínání více funkcí – obytných, resp. rezidenčních, dále hospodářských, sakrálních a funerálních. V některých případech se takto mohou projevovat smíšené aktivity různého stáří, které nejsme schopni stratigraficky odlišit. Na druhé straně polyfunkční charakter sídelních areálů je zde běžným, a patrně i charakteristickým jevem.

Zásadní roli hrálo opevnění, které vymezovalo vlastní rezidenční část aglomerace – akropole a předhradí. Šlo o dřevohlinitou hradbu s předsunutou zídou, opírající se o jednoduchou nebo vícenásobnou řadu kůlů. Interpretace a datování této konstrukce jsou spojeny s řadou nedořešených otázek. Nedořešená zůstává i otázka předvelkomoravského opevnění. Také předpokládanou existenci dalších opevněných útvarů v podhradí se zatím nepodařilo prokázat (*Poláček 1996b*, 243–244, s lit.). Je zřejmé, že otázky datování, vývoje a konstrukce mikulčické fortifikace nelze spolehlivě řešit bez dendrochronologie. Tři brány přímého typu s přiléhajícími mosty, datovanými dendrochronologicky přibližně do 30.–80. let 9. stol., naznačují základní komunikační osu hradu.

Centrální poloha **akropole** s mohutným opevněním, nejvýznamnějšími zděnými stavbami, rozsáhlými pohřebišti a četnými doklady výroby ukazuje na funkci rezidenční, vojenskou, sakrální a výrobní. Funkce knížecího sídla v případě akropole je zřejmá. Těžší je blíže rekonstruovat podobu zástavby a vnitřního členění areálu. Úvahy o dvorcích mají zatím pracovní charakter, neboť žádný takovýto útvar nebyl v úplnosti odkryt (*obr. 3*). Nejvíce se mu blíží areál kolem IV. kostela, ohraničený ze sz. a sv. strany palisádou a srovnávaný hypoteticky s velmožským dvorcem na Pohansku (*Klanica 1970a*, 45; *1986b*, 128). O členění vnitřního prostoru akropole svědčí fragmentárně dochované pozůstatky palisádových stěn a příkopy; některé z nich ohraničovaly pohřebištní areály kolem kostelů (např. areál kolem baziliky; *Klanica 1986b*, 134; srov. *Poláček – Marek 2005*, Abb. 10). Jejich vztah k obytným areálům, které jim předcházely, které s nimi sousedily, anebo které je překryly, je třeba teprve studovat. Otevřenou zůstává otázka funkce níže položené části hlavního hradu – „Dolních Valů“.

Absence sakrálních staveb a pohřebišť stejně jako dokladů specializované výroby v areálu **předhradí** svědčí o primárně obytné funkci tohoto opevněného útvaru. Nálezy zbraní,

⁴ Záměr celkového jednotného a kritického zpracování mikulčických pohřebišť, předložený vědecké radě Archeologického ústavu AV ČR Brno L. Poláčkem v roce 2001, nebyl vědeckou obcí ústavu akceptován.

Obr. 4. Mikulčice-Kopčany, velkomoravský hrad, podhradí a část zázemí s vyznačením nejvýznamnějších terénních výzkumů od roku 1993. 1 – T 1996: zjišťovací výzkum v poloze „Kostelec“ v podhradí s doklady mezolitického a raně středověkého osídlení, 2 – P 1998: záchranný výzkum valového opevnění předhradí, 3 – Mikulčice-„Trapíkov“ 1998: záchranný výzkum tří velkomoravských zemnic, 4 – Mikulčice-„Panské“ 1999–2000: záchranný výzkum pohřebiště 9.–11. stol., 5 – Z 2002-I a II: předstihový výzkum v prostoru archeologické základny na akropoli, 6 – Mikulčice-„Kopec“ 2003: záchranný výzkum vrcholně středověké tvrze, 7 – Mikulčice-„Trapíkov“ 2003: ověřovací výzkum velkomoravského sídliště se zemnicemi, 8 – Mikulčice-„Za mysliveckou chatou“ 2004: zjišťovací výzkum písčité duny s nevýraznými doklady pravěkého a velkomoravského osídlení, 9 – B 2004-I až IV: systematický a ověřovací výzkum velkomoravské sídlištní jednotky v prostoru VII. kostela, 10 – P 2005: ověřovací výzkum sídliště v severním podhradí, 11 – T 2005-I až II: zjišťovací výzkum sídliště a pohřebiště v „Těšickém lese“ v podhradí, 12 – stavebněhistorický a archeologický výzkum v prostoru kaple sv. Margity u Kopčan na slovenské straně mikulčické aglomerace. Vyznačen okruh 700 m kolem pomyslného středu aglomerace jako hypotetická hranice mezi podhradím a zázemím. Grafika O. Marek.

Fig. 4. Mikulčice-Kopčany, a Great Moravian stronghold with associated settlement and part of its hinterland, showing the most important fieldwork undertaken since 1993. 1 – T 1996: exploratory excavation at the “Kostelec” site in the settlement, with evidence of Mesolithic and Early Medieval settlement; 2 – P 1998: rescue excavations of the rampart defences of the bailey; 3 – Mikulčice-“Trapíkov” 1998: rescue excavation of three Great Moravian sunken huts; 4 – Mikulčice-“Panské” 1999–2000: rescue excavation of a 9th-11th century cemetery; 5 – Z 2002-I & II: excavation in advance of works within the area of the archaeological base camp on the ‘acropolis’; 6 – Mikulčice-“Kopec” 2003: rescue excavation of a High Medieval fortified manor; 7 – Mikulčice-“Trapíkov” 2003: verification of a Great Moravian settlement with sunken huts; 8 – Mikulčice-“Za mysliveckou chatou” 2004: exploratory excavation of sand dunes with minor evidence for prehistoric and Great Moravian settlement; 9 – B 2004-I to IV: systematic and verification excavations of Great Moravian settlement units near church VII; 10 – P 2005: verification excavation of the settlement adjacent to the north; 11 – T 2005-I & II: exploratory excavation of the settlement and cemetery at “Těšický les”; 12 – structural historical and archaeological investigation in the area of St Margaret’s Chapel at Kopčany, on the Slovak side of the Mikulčice agglomeration. A circle of 700 m is described around the imaginary centre of the agglomeration to indicate a hypothetical boundary between the settlement and the hinterland.

jezdecké výstroje a luxusních předmětů dokládají přítomnost elity, nejspíše vojenské družiny knížete, jak soudil již *J. Poulík* (1975, 130–135). Pravidelně orientovaná, hustá zástavba je přirovnávána k zástavbě pozdějších měst. Na rozdíl od předhradí jiných raně středověkých center postrádá tento opevněný útvar výraznější doklady hospodářských funkcí.

Osídlenou plochu v okruhu asi 700 m kolem pomyslného středu hradiště označujeme jako **podhradí** (*obr. 2, 4*). Osídlená plocha podhradí, původně odhadovaná na 100–200 ha, činí ve skutečnosti přibližně 10–20 ha.⁵ Jde o sídliště, pohřebiště a areály kostelů s přílehlými hřbitovy. Terén byl původně členěn rozvětvenými rameny Moravy, která vytvářela přirozené hranice jednotlivých areálů. Protože tato ramena jsou dnes zaniklá, dají se původní sídlištní jednotky jen s obtížemi přesněji ohraničit. Výjimkou jsou vyvýšené písčité duny, v raném středověku výrazné a významné sídlištní areály. Vícenásobné superpozice sídlištních a pohřebištních aktivit dokládají dlouhodobý a komplikovaný sídelní vývoj těchto poloh.

Nejasná zůstává otázka vnitřní struktury podhradí. Původní představy o existenci několika opevněných útvarů kolem knížecího hradu se zatím nepotvrdily. Problémem je také interpretace kostelů v podhradí. Kolem některých z nich nacházíme sice stopy ohrazení, avšak pro hledané velmožské dvorce, předpokládané u kostelů již *J. Poulíkem* (1975, 129–130), zatím postrádáme potřebné důkazy. Doklady řemeslné výroby, zejména kovářské a kovolitecké produkce, svědčí o existenci výrobních areálů např. v severním podhradí. Přes celkově neagrární charakter osídlení je určitý podíl zemědělské výroby, konkrétně chovu dobytka, v prostoru podhradí zřejmý (*Poláček 2003a*, 642–644). Interpretace dřevěné stavby v trati Kostelec jako pohanského templu je vzhledem k bezprostřední blízkosti současných křesťanských chrámů těžko přijatelná (srov. *Klanica 1985b*, 485–534; *Dostál 1992*, 9–12; *Klanica 1996*, 104–107).

Teoreticky předpokládáme, že hospodářské **zázemí** centra mohlo zaujímat okruh o poloměru přibližně 10 km kolem hradu. Z hlediska sociální struktury vystupuje zatím jako nejchudší část zázemí pásmo navazující přímo na podhradí (*obr. 4*). Dokladem mohou být nálezy zemnic v polohách Mikulčice-„Trapíkov“ (1 km od středu aglomerace) a Kopčany-„Kačenáreň“ (necelé 2 km), které jako typ obydlí z vlastního centra v charakteristické podobě neznáme. Hrobové nálezy z Mikulčic-„Panského“ (3,5 km) naznačují opět značně vyšší sociální prostředí (*Poláček 2001*, 365–366). Původní situace však byla zřejmě složitější; spíše vedle sebe existovaly sociálně rozdílné jednotky, a to ve všech pásmech zázemí. Dokladem může být existence sakrální stavby – kaple sv. Margity – v bezprostřední blízkosti sídliště se zemnicemi v poloze Kopčany-„Kačenáreň“.

7. Závěr

Jedinečnost mikulčické aglomerace je dána zejména jejím dobovým významem, dobrým stavem dochování i možnostmi budoucího cíleného terénního výzkumu. Nabízí řešení širokého okruhu otázek a problémů, v jiných lokalitách často nedostupných. Poskytuje dostatek možností pro budoucí cílené ověřování otázek teoretického výzkumu raného středověku.

⁵ Maximum je 30 ha (*Poláček – Marek 2005*), i když nové detailní vyčíslení rozsahu osídlení v podhradí opět potvrzuje 10–20 ha (viz *tab. 1*).

Hradiště v Mikulčicích je komplexem vzájemně se překrývajících a prolínajících různorodých aktivit, počínaje obytnými (rezidenčními), přes výrobní a další hospodářské aktivity až po sakrálně-pohřebištní. Vyčlenění jednotlivých, časově a funkčně odlišných prvků (aktivit) je i přes relativně dobře dochovanou stratigrafii velmi obtížné. Nejlepším příkladem je areál akropole, kde se vyskytují a do jisté míry prolínají všechny výše uvedené funkce. Otázkou je, do jaké míry jde o projev polyfunkčního charakteru areálů a do jaké míry o časově odlišné aktivity, které na základě dochované nálezové situace nejsme schopni jednoznačně oddělit. Založení kostelů a přilehlých pohřebišť v prostoru již dříve soustavně osídleném je jasným důkazem toho, že areál akropole změnil během 9. století zásadním způsobem svoji funkci (Staňa 1997, 78).

Opět je potřeba opakovat, že pokud chceme úspěšně řešit otázku mikulčických pohřebišť, nelze tak činit jenom na základě jich samých, ale v kontextu stratigrafického zpracování odpovídajících prozkoumaných ploch. Jedině tak lze tyto památky zasadit do celkového sídelního vývoje lokality a rozpoznat jejich skutečné stáří, funkci a historický význam. K mikulčickým pohřebišťům, situovaným v sídlištních areálech, nelze přistupovat tak, jako k jednoduchým venkovským nekropolím. Pokud v rámci zpracování vytrhneme hrobové a pohřebištní celky ze sídlištního kontextu, těžko se budeme v budoucnu vracet ke komplikovaným, ale zásadním stratigrafickým vztahům jejich areálů (Poláček 2001, 368).

Zpracování obrovského mikulčického fondu by mělo probíhat nadále v rámci tří hlavních, vzájemně se prolínajících a doplňujících postupů. Vedle vyhodnocení jednotlivých kategorií nálezů („materiálie“) a studií zaměřených na vybrané teoretické otázky a problémy výzkumu Mikulčic, Velké Moravy a středoevropského raného středověku („problémy“) by měla být největší pozornost věnována komplexnímu, stratigraficky orientovanému zpracování vybraných ploch výzkumu („prameny“). Výraznější posun v poslední uvedené oblasti je hlavním úkolem pro další období. Za tím účelem byl v roce 2005 zahájen dlouhodobý program „pramenného zpracování a verifikace starých výzkumů“ (Poláček 2005).

Prameny a literatura

- Baxa, P. 2000: K významu kostola sv. Margity Antiochijskej v dejinách Kopčian, okr. Skalica, in: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, Trnava, 44–47.
- Baxa, P. – Glaser-Opitzová, R. – Katkinová, J. – Ferus, V. 2004: Veľkomoravský kostol v Kopčanoch, Pamiatky a múzeá 2004/4, 65.
- Baxa, P. – Ferus, V. – Glaser-Opitzová, R. – Katkinová, J. 2005: Veľkomoravské hroby pri Kostole sv. Margity v Kopčanoch, Pamiatky a múzeá 2005/3, 48–50.
- Čáp, P. 2005: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín), Plocha T 2005-I v „Těšickém lese“. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 123/06.
- Dostál, B. 1992: K pohanství moravských Slovanů, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 39, 7–17.
- Dvorská, J. – Heußner, K.-U. – Poláček, L. – Westphal, T. 1999: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice (Mähren, Tschechien), in: L. Poláček – J. Dvorská Hrsg., Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice V, Brno, 69–78.
- Gregorová, M. – Hložek, M. 2003: Mikropetrografické rozborý veľkomoravských malt a omítek z Mikulčic – 12. kostela, in: N. Profantová – B. Kavanová, Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Brno, 461–472.
- Havlíček, P. – Poláček, L. – Váček, M. 2003: Geologische Situation im Bereich des Burgwalls von Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 11–38.

- Himmelová, Z.* 1995: Glasfunde aus Mikulčice, in: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 83–112.
- Horsák, M. – Marek, O. – Poláček, L.* 2003: Mollusken aus den archäologischen Grabungen in Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 83–107.
- Chrzanowska, W. – Krupska, A.* 2003: Pferdeknochen aus dem frühmittelalterlichen Burgwall von Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 151–214.
- Janál, J.* 2005a: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-II (č. 76) v severozápadním podhradí. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 124/06.
- 2005b: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-III (č. 77) v severozápadním podhradí. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 125/06.
- Janál, J. – Poláček, L.* 2005: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2004-I (č. 75) v severozápadním podhradí. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 126/06.
- Jankovská, V. – Kaplan, M. – Poláček, L.* 2003: Pollenanalytische Forschung in Mikulčice. Bisherige Ergebnisse, Interpretationen, Probleme und Ausblicke auf künftige Arbeiten, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 39–74.
- Kavánová, B.* 1985a: Příspěvek ke stratigrafii opevnění hradiště v Mikulčicích, Sborník Národního muzea A – historie 39, 155–159.
- 1985b: Velké kúlové nadzemní stavby z doby hradištní z Mikulčic, Památky archeologické 76, 398–427.
- 1987: Stavební typy sídlištních objektů na hradišti v Mikulčicích, in: XVI. mikulovské sympozium 1986, Praha, 135–141, 473.
- 1995: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice, in: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 113–378.
- 1996: K relativní zchronologii keramiky v Mikulčicích, Acta Musei Moraviae – sci. soc. 81, 125–154.
- 1998: Bronzová zoomorfni fálera z Mikulčic a její zařazení ve stratigrafii sídliště na předhradí, Pravěk NŘ 7, 373–388.
- 1999: Mikulčice – sídliště na „Klášteřsku“, in: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno, 65–125.
- 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela, in: N. Profantová – B. Kavánová, Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Brno, 211–413.
- 2005: Großmährische Gräber in Kirchen – Erkenntnisstand. in: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik), Brno, 49–65.
- Klanica, Z.* 1967a: Předběžná zpráva o výzkumu slovanského hradiska v Mikulčicích za rok 1966, okres Hodonín, in: Přehled výzkumů 1966, Brno, 41–51.
- 1967b: Předvelkomoravský horizont v Mikulčicích a jeho vztahy k Podunají, Archeologické rozhledy 19, 686–692.
- 1968a: Výsledky čtrnácté sezóny výzkumu v Mikulčicích, okr. Hodonín, in: Přehled výzkumů 1967, Brno, 61–85.
- 1968b: Vorgroßmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken, Študijné zvesti Archeologického ustavu 16, 121–134.
- 1968c: Zur Frage der Anfänge des Burgwalls „Valy“ bei Mikulčice, Archeologické rozhledy 20, 626–644, 703–704.
- 1970a: Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice (Bez. Hodonín), in: Přehled výzkumů 1968, Brno, 43–52.
- 1970b: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic, in: Sborník ARÚ AV ČR Brno V. Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno, 103–114.
- 1972: Současný stav výzkumu v Mikulčicích, Archeologické rozhledy 24, 182–188, 239–240.
- 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Studie ARÚ ČSAV II/6 v Brně. Praha.
- 1984: Die südmährischen Slawen und anderen Ethnika im archäologischen Material des 6.–8. Jahrhunderts, in: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert, Nitra, 139–150.
- 1985a: Mikulčice, gegenwärtiger Stand und Perspektiven (Bez. Hodonín), in: Přehled výzkumů 1983, Brno, 39–44.
- 1985b: Mikulčice-Klášteřsko, Památky archeologické 76, 474–539.
- 1986a: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- 1986b: Religion und Kult, ihr Reflex in archäologischen Quellen, in: J. Poulík – B. Chropovský und Koll., Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit, Praha, 120–158.

- Klanica, Z. 1987:* K vývoji sídlištní struktury zázemí Mikulčic v 6.–13. století, in: XVI. mikulovské sympozium 1986, Praha, 127–133.
- 1995: Zur Periodisierung vorgroßmährischer Funde aus Mikulčice, in: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 379–469.
- 1996: Křesťanství a pohanství staré Moravy, in: Svätopluk 894–1994, Nitra, 93–137.
- Klíma, B. 1985:* Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích, Památky archeologické 76, 428–455.
- Kostelníková, M. 1958b:* Slovanské pohřebiště na „Trapíkově“ u Mikulčic, in: Přehled výzkumů 1957, Brno, 60–65.
- Kouřil, P. 2003:* Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika, Praha, 110–146.
- Kouřil, Z. 1967:* Archeologická sonda v Mikulčicích, Vlastivědný věstník moravský 19, 69–76.
- Kraskovská, L. 1965:* Slovanské pohřebisko v Kopčanoch, Sborník Slovenského národného múzea 59 – História 5, 19–49.
- 1969: Slovanské sídlisko v Kopčanoch, Sborník Slovenského národného múzea 63 – História 9, 53–74.
- Kučerovská, T. 1998:* Münzfunde aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice III, Brno, 151–170.
- Marek, O. 1998a:* Mikulčice-Trapíkov. Nález dalších slovanských polozemnic. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích.
- 1998b: Mikulčice-Valy, předhradí. Záchranný výzkum P 1998. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích.
- Marek, O. – Kostelníková, M. 1998:* Die Spinnwirtel aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice III, Brno, 171–326.
- Marek, O. – Skopal, R. 2003:* Die Mühlsteine aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 497–589.
- Mazuch, M. 2003a:* Fischereigerät aus Mikulčice und die Frage des Fischanteils an der Ernährung der Bewohner des Burgwalls, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 355–399.
- 2003b: Předstihový výzkum na tzv. „akropoli“ velkomoravského hradiště Mikulčice-„Valy“, in: Přehled výzkumů 44, Brno, 51–56.
- 2003c: Zur Frage der Nutzung von Tongewichten aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 401–419.
- 2005a: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha P 1974-II (č. 46) v severním podhradí. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 127/06.
- 2005b: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha P 2005 (č. 79) v severním podhradí. Nálezová zpráva v archivu ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 128/06.
- Měřínský, Z. 1980:* Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů, Archaeologica historica 5, 31–68.
- 2005: Mikulčice – das Gräberfeld bei der IX. Kirche. Veraluf der Forschung und Fundsachlage, in: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik), Brno, 115–136.
- Misar, M. 1998:* Wandmalereireste aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice III, Brno, 9–149.
- Mlíkovský, J. 2003:* Die Vögel aus der frühmittelalterlichen Burg Mikulčice, Mähren, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 215–338.
- Poláček, L. 1993:* Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha P 1992. Nálezová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 534/94.
- 1995: Altes Gliederungssystem der mikulčicer Keramik, in: L. Poláček Hrsg., Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice II, Brno, 131–202.
- 1996a: Mikulčice-Valy 1992 (okr. Hodonín), in: Přehled výzkumů 1992, Brno, 62–66, tab. 6–11.
- 1996b: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice, in: Č. Staňa – L. Poláček Hrsg., Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice III, Brno, 213–260.
- 1998a: Die Graphittonkeramik aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Brno, 127–197.

- Poláček, L. 1998b*: Neue Forschungen zum Burgwall von Mikulčice, in: J. Henning – A. T. Ruttkay Hrsg., Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn, 359–362.
- 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století, *Archeologické rozhledy* 51, 740–759.
- 2000a: Holzbearbeitungswerkzeug von Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice IV, Brno, 303–360.
- 2000b: Terénní výzkum v Mikulčicích. Mikulčice-průvodce I. Brno.
- 2001: Mikulčice a mikulčický výzkum v roce 2001, *Archeologické rozhledy* 53, 361–372.
- 2003a: Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 591–709.
- 2003b: Zpráva o výsledcích grantu GA ČR č. 404/96/K089 „Sídelní aglomerace velkomoravských mocenských center v proměňacích údolní nivy“, in: Přehled výzkumů 43 (2001), Brno, 341–351.
- 2005: 50 let výzkumu v Mikulčicích, in: Přehled výzkumů 46, Brno, 324–327.
- Poláček, L. Hrsg. 1997*: Studien zum Burgwall von Mikulčice II. Brno.
- Poláček, L. – Marek, O. 1995*: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation, in: F. Daim – L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice I, Brno, 13–82.
- 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice VII, Brno, 9–358.
- Poláček, L. – Marek, O. – Skopal, R. 2000*: Holzfunde aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice IV, Brno, 177–302.
- Poulik, J. 1957*: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradě „Valy“ u Mikulčic, *Památky archeologické* 48, 241–388.
- 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- 1967: Pevnost v lužním lese. Praha.
- 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- 1986: Die Zeugenschaft der archäologischen Grabungen und Quellen über Großmähren, in: J. Poulik – B. Chropovský und Koll., Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit, Praha, 9–89.
- Procházka, R. 1990*: Charakteristika opevnovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradů na Moravě, in: Právěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika, Brno, 288–306.
- Profantová, N. 2003*: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení, in: N. Profantová – B. Kavanová, Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Brno, 7–209.
- Staňa, Č. 1997*: Mikulčice a Pražský hrad, *Archeologické rozhledy* 49, 72–85.
- Škojec, J. 2003*: Lehmwannefund aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 421–496.
- 2005: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha T 2005-II (č. 81) v „Těšickém lese“. Názevová zpráva v archivu pracoviště ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích, č.j. 155/06.
- Škrdla, P. – Poláček, L. – Škojec, J. 1999*: Mikulčice (okr. Hodonín), „Kostelec“ – T 1996. Mezolit. Sídliště. Systematický výzkum, in: Přehled výzkumů 39 (1995–1996), Brno, 249–258.
- Zábojník, J. 2005*: Mikulčice – awarische Stadt?, in: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährischen Problematik), Brno, 101–114.
- Zawada, Z. 2003*: Fischreste aus Mikulčice, in: L. Poláček Hrsg., Studien zum Burgwall von Mikulčice V, Brno, 339–354.

Mikulčice – Kopčany The stage and perspective of the excavations

The settlement complex at Mikulčice – Kopčany is among the most important centres of the 9th century Great Moravian proto-state. The uniqueness of the site is given in particular by its importance in the period, its good state of preservation and the opportunities afforded future fieldwork. Mikulčice

offers solutions to a wide range of questions and problems, inaccessible through other sites. It also offers opportunities for the targeted verification of questions from theoretical research into the Early Middle Ages.

The enclosure at Mikulčice is a complex of diverse, mutually overlapping and intermingled activities – residential, manufacturing and general economic, and sacral/burial. The separation of the individual temporal and functionally distinct elements (activities) is, despite the relatively well preserved stratigraphy, extremely difficult. The best example is the ‘acropolis’ area, where all of the aforementioned functions occur and to a certain extent interpenetrate. The question remains as to what extent this is the expression of the polyfunctional character of the area, and to what extent these are temporally distinct activities, which cannot today be clearly separated on the basis of the finds contexts. The foundation of churches and adjacent cemeteries in areas previously contiguously built up is clear evidence that during the 9th century the function of the ‘acropolis’ underwent a fundamental change.

The results of the 50-year long investigation represent an enormous and incomparably valuable finds resource. Today’s attempt at its systematic processing must deal in particular with the differing quality of fieldwork undertaken between 1954 and 1992. Processing of the huge finds assemblage from Mikulčice is being undertaken within the framework of three mutually overlapping and complementary approaches. In addition to an evaluation of the individual finds categories (“materials”) and studies oriented towards selected theoretical questions and problems in research into Mikulčice, Great Moravia and the Central European Early Middle Ages (“problems”), primary importance is assigned to the complex, stratigraphically oriented processing of particular research areas (“sources”). More conspicuous movement in the latter area is the main task for the immediate future; it was for this reason that in 2005 a long-term programme was begun on “source material processing and verification of earlier research”.

It is unfortunate that this conception does not include the processing of the cemeteries, which has been undertaken in recent years separately from that of the other elements at Mikulčice. The problem of the cemeteries lies in their being situated directly within settlement areas; they cannot be approached as simple ‘rural’ necropolis. If the grave and burial components are today removed from the settlement context, it will be difficult in future to return to the complicated yet fundamental stratigraphic relationships of these areas.

English by *Alaistair Millar*

LUMÍR POLÁČEK, Archeologický ústav AV ČR Brno – pracoviště Mikulčice, CZ-696 19 Mikulčice
lpolacek@iabrno.cz

MARIAN MAZUCH, Archeologický ústav AV ČR Brno – pracoviště Mikulčice, CZ-696 19 Mikulčice
mmazuch@iabrno.cz

PETER BAXA, Pamiatkový úrad SR v Bratislave, Cesta na Červený most 6, SK-814 04 Bratislava
baxa@geo-cz.com

Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu

Libice nad Cidlinou – investigations and perspectives

Jarmila Princová – Jan Mařík

Článek sumarizuje výsledky více než století trvajících archeologických výzkumů na raně středověkém hradišti v Libici nad Cidlinou a v jeho aglomeraci. Přestože podíl archeologicky prozkoumaných ploch řadí Libici na přední místo mezi soudobými raně středověkými centry, nedostatečný stav zpracování vyžaduje jasně definovat východiska a hlavní badatelské cíle. Hlavní pozornost věnovali autoři topografii lokality, vymezení základních vývojových fází a jejich absolutní chronologii a charakteristice jednotlivých etap archeologického výzkumu.

Libice – raný středověk – opevnění – hradiště – Čechy

This article summarises the results of over a century of archaeological investigations at the Early Medieval castle at Libice nad Cidlinou and its agglomeration. Although the size of the archaeologically assessed area ranks Libice as one of the foremost early medieval centres, the insufficient state of processing calls for a clearly defined focus and, more particularly, research aims. Here the authors have concentrated on the topography of the site, the delimitation of the major developmental phases and their absolute chronology, and the characteristics of the various phases of archaeological investigation.

Libice – Early Middle Ages – fortification – castle – Bohemia

1. Úvod

Hradiště v Libici nad Cidlinou stálo od 9. do 12. století v příhodném místě u soutoku Labe s Cidlinou, na jedné z nejdůležitějších zemských cest raného středověku. Libice je zmiňována v písemných pramenech, které pokrývají období přibližně od poloviny 10. století do roku 1130. Hlavní pozornost je věnována osobnosti sv. Vojtěcha Slavníkovce a jeho rodu, jehož sídlem Libice byla. V průběhu více než jednoho století téměř nepřetržitých archeologických výzkumů, prováděných od sklonku 19. století, byl získán objemný nálezový fond (uložený v depozitářích Polabského muzea v Poděbradech, Národního muzea a Archeologického ústavu AV ČR v Praze), který je z velké části dosud nezpracovaný. Hustá síť sond pokrývající nejen opevněný areál hradiště, ale i jeho aglomeraci, činí z Libice jedno z nejlépe prozkoumaných raně středověkých center na našem území. V roce 1961 bylo hradiště prohlášeno za státní archeologickou rezervaci „Slavníkovská Libice“, jejíž ochranné pásmo zahrnuje celý intravilán a západně od obce chrání krajinné prostředí kolem hradiště. Vnitřnímu hradišti (akropoli) byl v roce 1989 udělen status národní kulturní památky „Slovanské hradiště Slavníkovců“.

2. Topografie a geomorfologie

Tradiční topografické rozdělení (srov. *Turek 1966–1968*, 7–8) vychází nejen z geomorfologie lokality, má na ně rovněž vliv strategie a podmínky archeologických výzkumů, a stejně tak interpretace jejich výsledků. Podstatnou roli sehrála i současná podoba a využívání jednotlivých ploch na katastrech obcí Libice a sousedního Kanína.

Opevněný areál hradiště je situován na dvou terénních vyvýšeninách o maximální nadmořské výšce 192–193 m. Tyto vyvýšeniny vznikly erozní činností řek Labe a Cidliny z vyššího nivního stupně labských teras, místy překrytých písčítými i hlinitými eolickými sedimenty. Současný povrch obou vyvýšenin je 4–6 m nad úrovní říční nivy, kterou pokrývá oproti době existence hradiště přibližně 2 m mocná vrstva přirozeného sedimentu (*Růžičková – Zeman 1994*). V prostředí nivy archeologické nálezy dosud doloženy nejsou, nelze je však zatím ani zcela vyloučit. Spodní hranicí jejich výskytu je většinou výška 190 m n. m., která zhruba odpovídá i současné hladině stoleté vody (189,64 m n. m.; *Havrdá 2006*).

Podobu životního prostředí bezprostředního okolí hradiště můžeme rekonstruovat na základě několika paleobotanických analýz (*Čulíková 1999; 2006; Kozáková – Kaplan 2006*). Říční niva byla pravděpodobně protkána vedlejšími a slepými rameny řek Labe a Cidliny. Její povrch byl převážně, ovšem ne bez výjimky, odlesněn, převažovaly travní porosty mírně až silně zamokřených luk. Orná půda se pravděpodobně nacházela na říčních terasách, ale její přesnější lokalizace je otázkou dalšího výzkumu.

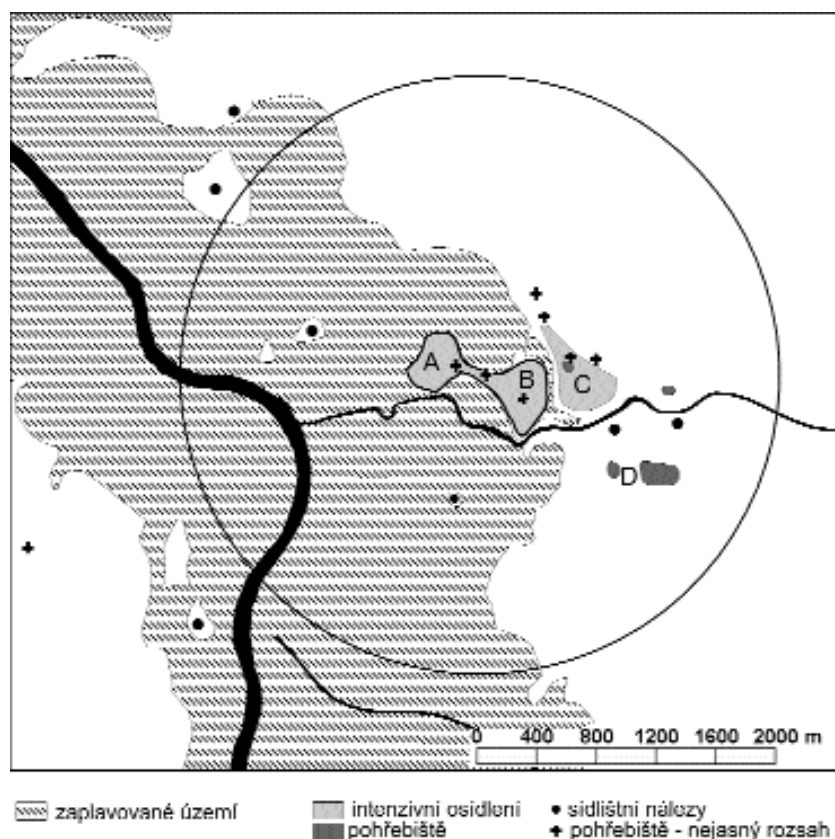
Západní vyvýšenina je označována jako akropole nebo též vnitřní hradiště¹ (ca 11 ha) a východní jako předhradí (ca 14 ha). Libická aglomerace, kterou rozumíme husté osídlení v bezprostředním zázemí hradiště (*Turek 1971*), se rozprostírala v pásu táhnoucím se v ose SZ-JV od předhradí na říčních terasách Cidliny. Sídlištní nálezy se koncentrují převážně na pravém břehu Cidliny na ploše přibližně 12 ha. Severně až jihovýchodně od předhradí uzavírá osídlený prostor celkem 7 pohřebišť (*Mařík 2005*), která jsou vzdálena od středu opevněného areálu předhradí 300–1200 m. Nejrozsáhlejší pohřební areál se nachází na levém břehu Cidliny, na katastru dnešní obce Kanín (ca 5 ha).

Podle poznatků z terénních výzkumů Archeologického ústavu od roku 1974, které pokryly poměrně rovnoměrně plochu předhradí (kromě menší jv. části), se ráz kulturního nadloží lišil podle polohy sondy v rámci předhradí. Z tohoto hlediska se objevily rozdíly v mocnosti a skladbě kulturního nadloží mezi následujícími částmi předhradí.²

1. Pás opevnění (sondy 2, 6, 13, 14, 15, 19, 28, 30, 34, 47, 54, 236, 265/6, 265/7 a 267).
 2. Místa, kde přímé osídlení či jiné aktivity související s tímto osídlením (těžba a přesuny zemin) skončily v průběhu mladší doby hradištní. Jde zejména o areál dnešní základní školy a některé zahrady, dvory a veřejná prostranství (např. sondy 2, 4, 5, 6, 10, 11, 13, 14, 26, 30, 54, 62, 74, 267).
 3. Místa, kde pokračovalo přímé osídlení nebo jiné aktivity s ním související ve vrcholném středověku nebo i raném novověku (např. sondy 1, 3, 7, 15, 19, 24, 28, 36, 44, 66, 77, 250).
- Položky 2 a 3 se soustřeďují v jižní, střední a západní části předhradí.

¹ Akropole či vnitřní hradiště v pojetí R. Turka (*Turek – Hásková – Justová 1981*, 29) je na Libici chápána jako místo lépe chráněné okolním inundačním terénem, nikoli jako vyvýšená terénní dominanta.

² Stav kulturního nadloží na vnitřním hradišti byl publikován R. Turkem (*1978; 1981*).

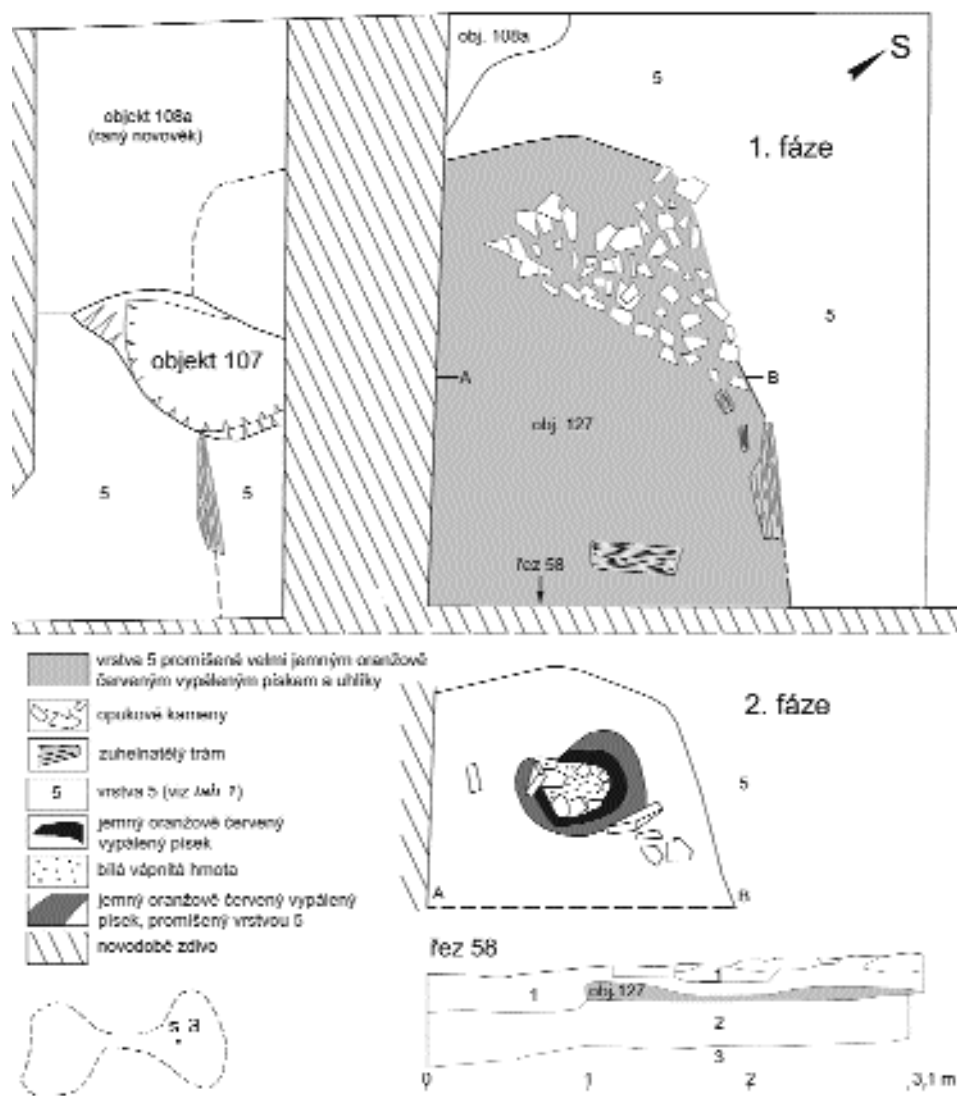

Obr. 1. Libice nad Cidlinou – raně středověké hradiště a jeho aglomerace. A – vnitřní hradiště, B – předhradí, C – osídlení v aglomeraci, D – pohřebiště Kanín.

Fig. 1. Libice nad Cidlinou – the Early Medieval castle and its agglomeration. A – inner enclosure; B – bailey; C – agglomeration settlement; D – the Kanín cemetery.

Základní skladbu raně středověkého kulturního souvrství na předhradí, opakující se s malými obměnami ve více sondách včetně velkých plošných odkryvů sond 2, 3 a 14, tvoří tři vrstvy, které jsou dle své pozice v lokální stratigrafii jednotlivých sond označeny různě (viz tab. 1).

Kulturní vrstva 1: Vrstvu tvoří hnědá až tmavohnědá silně ulehlá jílovitá nebo písčité hlína (podle polohy sondy nad písčitém nebo jílovitým geologickým podložím). Vyskytují se v ní i zlomky pravěké keramiky (dosud nezpracováno s výjimkou keramiky mohylové kultury střední doby bronzové: srov. *Bartošková 2000*, 335, 339). V sondě 3 byl uvnitř této vrstvy (5) odkryt zbytek spáleného srubu (objekt 127) s ohništěm pod kamennou destrukcí pece v sz. rohu a s keramikou rázu starší až střední doby hradištní (obr. 3). Počátek vývoje kulturní vrstvy 1 lze datovat do mladšího pravěku a bez znatelného předělu narůstala i v raném středověku, jak se podařilo zachytit např. v sondě 3, zatímco v sondě 2 byla tato vrstva pouze pravěká.

Obr. 3. Libice nad Cidlinou – předhradí, sonda 3 (1977). Půdorys zbytků srubu (objekt 127) ze starší-střední doby hradištní, objevený ve vrstvě 5 (viz tab. 1) po skrytí prvních 10–20 cm vrstvy 5. Legenda k řezu 58: 1 – novodobé zdivo; 2 – vrstva 5 (viz tab. 1); 3 – půdní typ.

Fig. 3. Libice nad Cidlinou – bailey, trench 3 (1977). Plan of the remains of a cabin (feature 127) of the Early/Middle 'Hillfort' period, discovered in layer 5 (see tab. 1) after removal of the first 10–20 cm. Legend to section 58: 1 – modern masonry; 2 – layer 5 (see tab. 1); 3 – natural horizon.

Kulturní vrstva 2: Spočívá na předchozí vrstvě. Zejména v sondě 2 byla značně humózní a nálezově velmi bohatá. V sondě 2 ležela na této vrstvě destrukce vnitřní hradební zdi (DVHZ) se stopami silného požáru, která ji výrazně oddělovala od výše ležící, mnohem méně humózní a nálezově chudé vrstvy.

Tab. 1. Schéma zvrstvení terénu v sondách 2, 3 a 14.
Tab. 1. Scheme of the terrain stratigraphy in trenches 2, 3 and 14.

Libice n. Cidlinou	sonda 3	sonda 2	sonda 14
ornice	vrstva 1	vrstva 1	vrstva 1
novověké navážky	vrstva 2		
požárové vrstvy 17. století	vrstva 3a		
vrcholný středověk – raný novověk	vrstva 3b		
kulturní vrstva 3	vrstva 4	vrstva 2	vrstva 2
destrukce vnitřní hradební zdi		DVHZ	
kulturní vrstva 2		vrstva 3	
kulturní vrstva 1	vrstva 5	vrstva 4	vrstva 3

Kulturní vrstva 3: Nejmladší raně středověká vrstva nad destrukcí vnitřní hradební zdi v sondě 2 byla promíšená úlomky spálené i nespálené opuky, rozvlečené ze sousední pobouřené hradby. Analogicky se vyskytuje i v některých dalších sondách podél hradeb.

Složité stratigrafie (mocné i kolem 2 m) byly evidovány při fortifikacích (zásypy příkopů, zbytky hradebních těles s vnitřními konstrukcemi a základy vnitřní hradební zdi), v některých sídlištních horizontech, včetně zatím blíže nespécifikovaného dílenského okrsku v přirozené roklí v sondě 66, a tam, kde na raně středověké osídlení navázalo osídlení vrcholně středověké. Jedná se zejména o manský dvůr založený ve 14. století (sonda 3) a raně novověký manský dvůr zvaný Chalupovský, založený na sklonku 15. století (sondy 1 a 7: *Princová – Justová 2000; 2002*). Byly zaznamenány četné superpozice hradištních objektů, v největší míře v sondě 14, které zároveň ilustrují dlouhotrvající raně středověké osídlení Libice.

3. Základní chronologické horizonty

3.1. Přehled nálezových situací charakteristických pro stratigrafický vývoj lokality

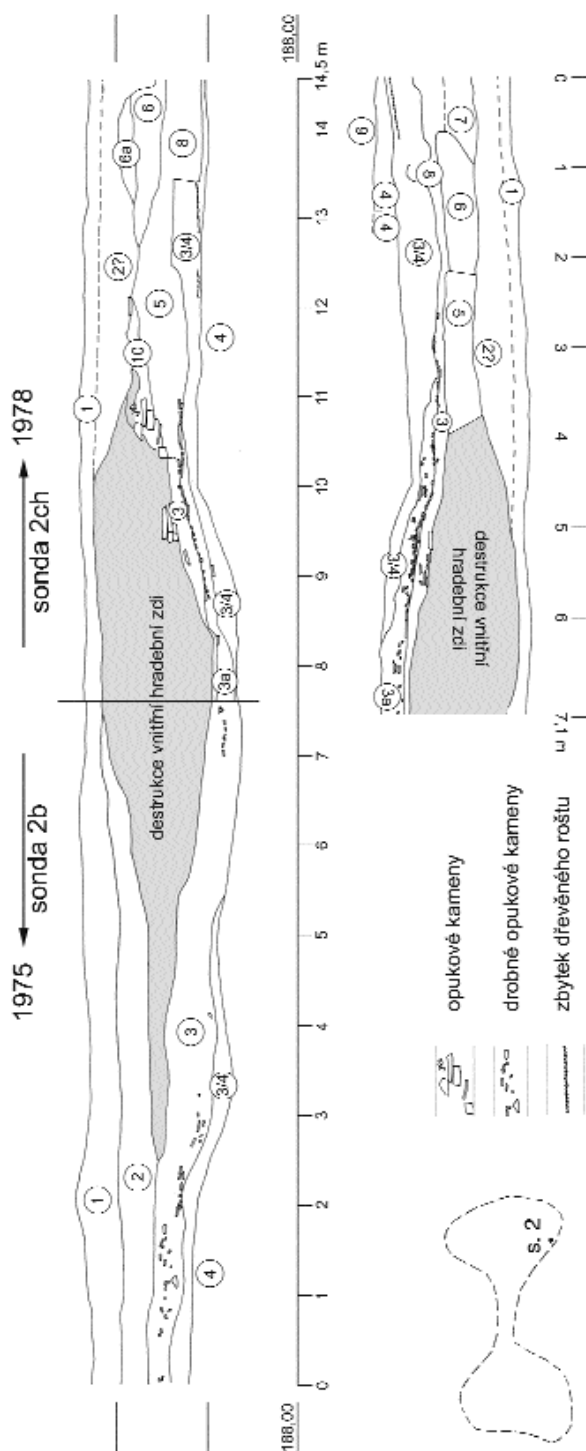
Pro období existence libického hradiště jsou klíčové výzkumy sond, kde se podařilo získat spolehlivě stratifikované nálezy.

3.1.1. Pohřebiště a sídliště U nádraží. Výzkum záchranného charakteru realizoval v aglomeraci hradiště J. Hellich v roce 1896 (*Hellich 1897*). Hrob 52, v jehož výbavě bylo 10 denárů Boleslava II., zasahoval do sídlištního objektu se středohradištní keramikou (*Mařík 2003*).

3.1.2. Vnitřní hradiště. Vyrovnávací navážka nad starším, zlikvidovaným sídlištěm a pohřebištěm. Do této navážky byly vyhloubeny základy kostela (*Turek 1981*, 18, 20, 55–56; *Mařík 2005*, 338–339, 342–343). Zánikový horizont tohoto areálu tvoří výrazná vrstva opukové destrukce se stopami silného požáru, ve které byla nalezena „keramika slavníkovské fáze“.

3.1.3. Vnitřní hradiště. Stavba rozlehlé budovy na kamenné podezdívce, v níž byl použit i architektonický detail ze zbořeného kostela. Při dusání podlahy této budovy došlo k porušení níže ležící maltové podlahy staršího paláce z 10. století (*Turek 1981*, např. 5, 21–22); to naznačuje nevelký časový odstup mezi oběma palácovými stavbami.

3.1.4. Předhradí, sonda 2. Stavba pravděpodobně kněžského domu, založená do spodní pravěké kulturní vrstvy u jz. hradby na předhradí (kulturní vrstva 1; *tab. 1*). Budova fungovala v průběhu narůstání raně středověké vrstvy 3 (kulturní vrstva 2; *tab. 1*), kterou charakterizuje keramika středohradištního rázu a „keramika slavníkovské fáze“ společně s nepočtenými zlomky keramiky s kalichovitými okraji, pocházející ze středoevropského výrobního okruhu. Budova zanikla, nikoli požárem, ještě před ukončením tvorby vrstvy 3.

Obr. 4. Libice nad Cidlinou – předhradí, sonda 2 (1975, 1978), řez opevněním (viz tab. 1). 1 – ornice – vrstva 1; 2 – vrstva 2; 3 – vrstva 3; 3a – růžovohnědá světlešedě vysychající jemná hlína s organickými zbytky, po vyschnutí se rozpadávající do svislých hranolků; 3/4 – překopaná vrstva 4; 4 – vrstva 4; 5 – šedohnědá slabě jílovitá písčité hlína, s drobnými i většími opukovými kameny; 6 – žlutohnědá velmi lehká písčité hlína (s popelem?), s drobnými i většími opukovými kameny; 6a – vrstva 6 promíšená trochu šedou hlínou; 7 – hnědošedá lehká písčité hlína (s popelem?), promíšená drobnými opukovými kameny; 8 – vrstva 8, podobná vrstvě 3; 9 – oranžově žlutý podložní jíl; 10 – hnědožlutý písek. (Sonda 2ch byla široká 2 m.)

Fig. 4. Libice nad Cidlinou – bailey, trench 2 (1975, 1978), section through the fortifications (see tab. 1). 1 – ploughsoil – layer 1; 2 – layer 2; 3 – layer 3; 3a – pinky brown fine earth drying to light grey, containing organic remains; breaking on drying into straight chips; 3/4 – dug through layer 4; 4 – layer 4; 5 – grey brown, weakly clayey sandy earth, with fine and larger marlstones; 6 – yellow-brown, very light sandy earth (with ash?), with fine and larger marlstones; 6a – layer 6, with a slight admixture of grey earth; 7 – brown grey, light sandy earth (with ash?), with an admixture of fine marlstones; 8 – layer 8, similar to layer 3; 9 – orange yellow substrate clay; 10 – brown yellow sand. (Trench 2ch was 2 m wide.)

Tuto vrstvu překryla destrukce vnitřní hradební zdi z požárem zpusťosené jz. hradby. Destrukce zaplnila vnitřní příkop a zasáhla i plochu před příkopem v pásu o celkové šířce kolem 6 m. Nebyla už nikdy vyklišena a překryla ji nejmladší raně středověká vrstva 2 (kulturní vrstva 3; *tab. 1; obr. 4, 5*).

3.1.5. Předhradí, sonda 6a. Nachází se na záp. výběžku předhradí na terénní šíji spojující předhradí s vnitřním hradištěm. Středohradištní osídlení zde bylo překryto vrstvou vyrovnávací navážky, která obsahovala mj. velké kusy a torza nádob „keramiky slavníkovské fáze“. Na navážku byla rozprostřena 6–17 cm mocná vrstva drobného opukového šterku promíchaného se střepy. Nálezová situace vykazuje shodné rysy se stavební proměnou zachycenou na vnitřním hradišti (viz 3.1.2.).

3.1.6. Předhradí, sonda 28a, 28b. Vrstva 5, která tvořila součást výplně vnitřního hradebního příkopu, obsahovala denár Bořivoje II. z třetího období jeho vlády (1118–1120). Společně s denárem byl z vrstvy 5 a stratigraficky starší vrstvy 6 získán početný soubor keramiky se vzhůru vytaženými okraji (*obr. 8*).

3.1.7. Předhradí, sonda 28e. Rampa navršená ze zeminy získané při hloubení vnitřního příkopu překrývala polozemnici, v jejíž výplni byla nalezena keramika datovaná podle *Princové-Justové (1999, 137–139)* do doby kolem roku 800, podle *Bartoškové (2000, 334–335)* „do období od přelomu 8./9. stol. do poloviny 9. století“, „do okruhu keramiky střední doby hradištní“.

3.1.8. Předhradí, sonda 236. Na jižním okraji předhradí v místě předpokládaného průběhu opevnění bylo na ploše 120 m², porušené neoprávněnými rozsáhlými úpravami terénu, zachyceno 1–1,5 m mocné souvrství, obsahující mladohradištní keramiku a spočívající na vrstvě s keramikou střední doby hradištní. Destrukce kamenných částí opevnění se zachovaly jen torzovitě, a proto jejich vztah k celkovému stratigrafickému vývoji terénu je v tomto případě problematický (*Mařík 2006*).

3.1.9. Předhradí, sonda 250. Superpozice objektů 4 a 21 dokumentuje nejmladší horizont raně středověké Libice. V mladším objektu 4 byl nalezen početný soubor keramiky se vzhůru vytaženými okraji. Výplň narušeného objektu 21 obsahovala výhradně mladohradištní keramiku – „keramiku slavníkovské fáze“ (*Mařík – Tomášek 2000*).

3.1.10. Předhradí, sonda 265/6 a 265/7. V obou sondách situovaných na jižním okraji předhradí byla zjištěna analogická nálezová situace. Obě sondy vedeny od hrany říční terasy směrem dolů do inundace. Nejstarší horizont osídlení představovaly vrstvy datované středohradištní keramikou, které se nacházely v horní části obou sond. Mladší stratigrafické horizonty představovaly dvě po sobě jdoucí vrstvy opukových kamenů datovaných do mladohradištního období, které byly předběžně interpretovány jako dvě fáze destrukcí kamenných částí opevnění. V dolní části sondy ležely tyto destrukce na povodňových sedimentech, které obsahovaly směs středohradištní i mladohradištní keramiky (*Mařík 2006*).

3.1.11. Předhradí, sonda 267h (*obr. 6*), zachycuje superpozici zahloubeného obydlí s keramikou pražského typu a středohradištního sídlištního objektu. Oba zahloubené objekty překrývá vrstva s mladohradištní keramikou, kterou lze ztotožnit s kulturní vrstvou 2 (*tab. 1*).

3.2. Středohradištní období

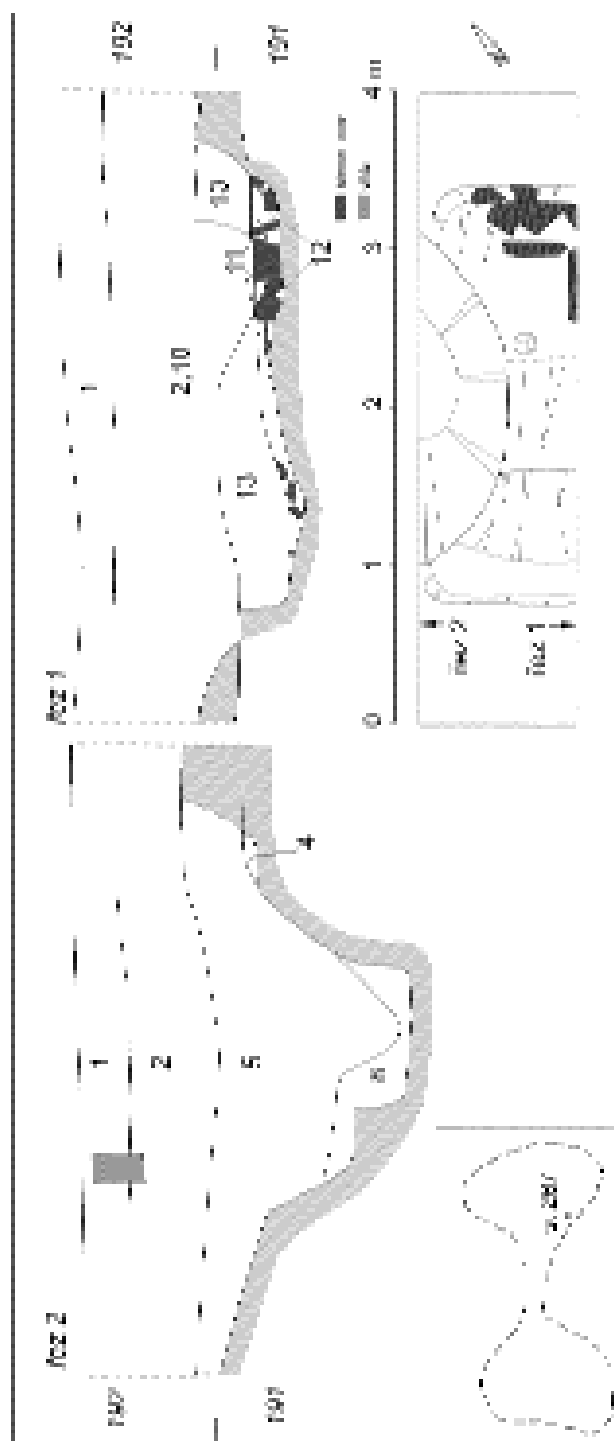
Nejstaršími archeologickými doklady raně středověkého osídlení v prostoru předhradí i akropole jsou nálezy keramiky pražského typu (*Princová-Justová 2003*), ale existenci Libice jako mocenského centra dokládají až bohatě vybavené hroby na akropoli a v Kaníně. Ve výbavě nejstarších hrobů se vyskytují šperky ovlivněné pozdním velkomoravským šperkařstvím. Tomu odpovídá i kvantitativně výrazný nárůst středohradištní keramiky v sídlištních situacích ve srovnání s nálezy starší doby hradištní. Pro keramiku je typická výzdoba hřebenovými vpichy a několikanásobnými vlnicemi, svazky vodorovných rýh a vývalky na podhrdlí nádob. Svým charakterem odpovídá nálezům mladšího klučovského horizontu (*Bubeník 1998, 263*), nejstaršímu horizontu osídlení na Pražském hradě (*Boháčová 2001, 264–270*) a vývoji osídlení v Staré Kouřimi (*Šolle 1966, obr. 32: 1, 7*).

Doklady intenzivního osídlení nacházíme na vnitřním hradišti, na předhradí i v aglomeraci hradiště. Rozsáhlá pohřebiště se vyskytují hlavně mimo opevněný areál hradiště: Kanín, U cukrovaru, katolický hřbitov.

Obr. 5. Libice nad Cidlinou – předhradí, sonda 2 (1974). Výběr keramiky z vrstvy 3 (1–2, 4), z rozhraní vrstvy 3 a vrstvy 2 (3), z destrukce vnitřní hradební zdi (5–11) a z vrstvy 2 (12–16); k tomuto lokálnímu označení vrstev v sondě viz kap. 2. a *tab. 1*. 1–2 keramika středočeského výrobního okruhu, 3–16 keramika místní proveniencie (3–4 láhve; 5–8, 10–11 některé varianty „keramiky slavníkovské fáze“; 9 libická napodobenina „pražského“ hrnce s kalichovitým okrajem, 12–16 v sondě 2 málo obvyklé formy okrajů libické mladohradištní keramiky). Kresba H. Komárková.

Fig. 5. Libice nad Cidlinou – bailey, trench 2 (1974). Selected ceramics from layer 3 (1–2, 4), from the interface of layers 3 and 2 (3), from the destruction layer of the inner rampart (5–11) and from layer 2 (12–16); for the local marking of layers in the trench see *tab. 1*. 1–2 – ceramics from the Central Bohemian production sphere; 3–16 – ceramics of local provenience (3–4 – bottles; 5–8, 10–11 – several variants of 'Slavník phase ceramics'; 9 – Libice imitation of a 'Prague' pot with calyx rim; 12–16 – rim forms unusual in trench 2 on Libice Late 'Hillfort' period ceramics).

Obr. 6. Libice nad Cidlinou – předhradí, sonda 267h (2004). Superpozice časně slovanské zemnice (vrstvy 11–13) a objektu ze střední doby hradištní (vrstva 5–4, 8), oba objekty jsou překryty mladohradištní kulturní vrstvou (2, 10).

Fig. 6. Libice nad Cidlinou – bailey, trench 267h (2004). Superposition of an Early Slavic sunken hut (layers 11–13) and a Middle 'Hillfort' period feature (layers 5–4, 8); both features are covered by Late 'Hillfort' culture layers (2, 10).

Nedořešená zůstává zatím otázka vzniku opevnění. Vrstvy datované středohradištní keramikou se podařilo nalézt ve většině řezů opevněním v linii lemující okraj zhruba jižní poloviny předhradí, ale zatím pouze v případě sondy 2 bylo možné je jednoznačně interpretovat jako pozůstatky konstrukčních prvků hradby.

3.3. Mladohradištní období

Pro datování mladohradištního období je určující výskyt tzv. „keramiky slavníkovské fáze“ (Princová 1994), jejímž typickým výzdobným prvkem je rytá šroubovice na horních dvou třetinách nádoby, doplněná na podhrdlí pásem hřebenových vpichů, jednoduchých vrypů, jednoduchou nebo několikanásobnou vlnicí (např. obr. 5: 5–8, 10–11; obr. 7: 3–5). Ve srovnání s předchozím obdobím se mnohem častěji vyskytuje oxidačně pálená keramika s typickou jasně červenou až červenohnědou barvou. Keramická hmota obsahuje četná drobná zrnka slídy. Stopy obtáčení jsou – stejně jako v předchozím období – patrné jen na vnější straně nádob, zatímco zevnitř je obtáčen pouze okraj a na zbývající části pozorujeme vertikální rýhy a žlábky (Turek 1966–1968, např. obr. 11b, 12a, 13a). Společně s „keramikou slavníkovské fáze“ se vzácně objevuje i keramika středočeského výrobního okruhu s kalichovitou profilací okraje. Mladohradištní keramika je na libickém hradišti zastoupena nejpčetněji.

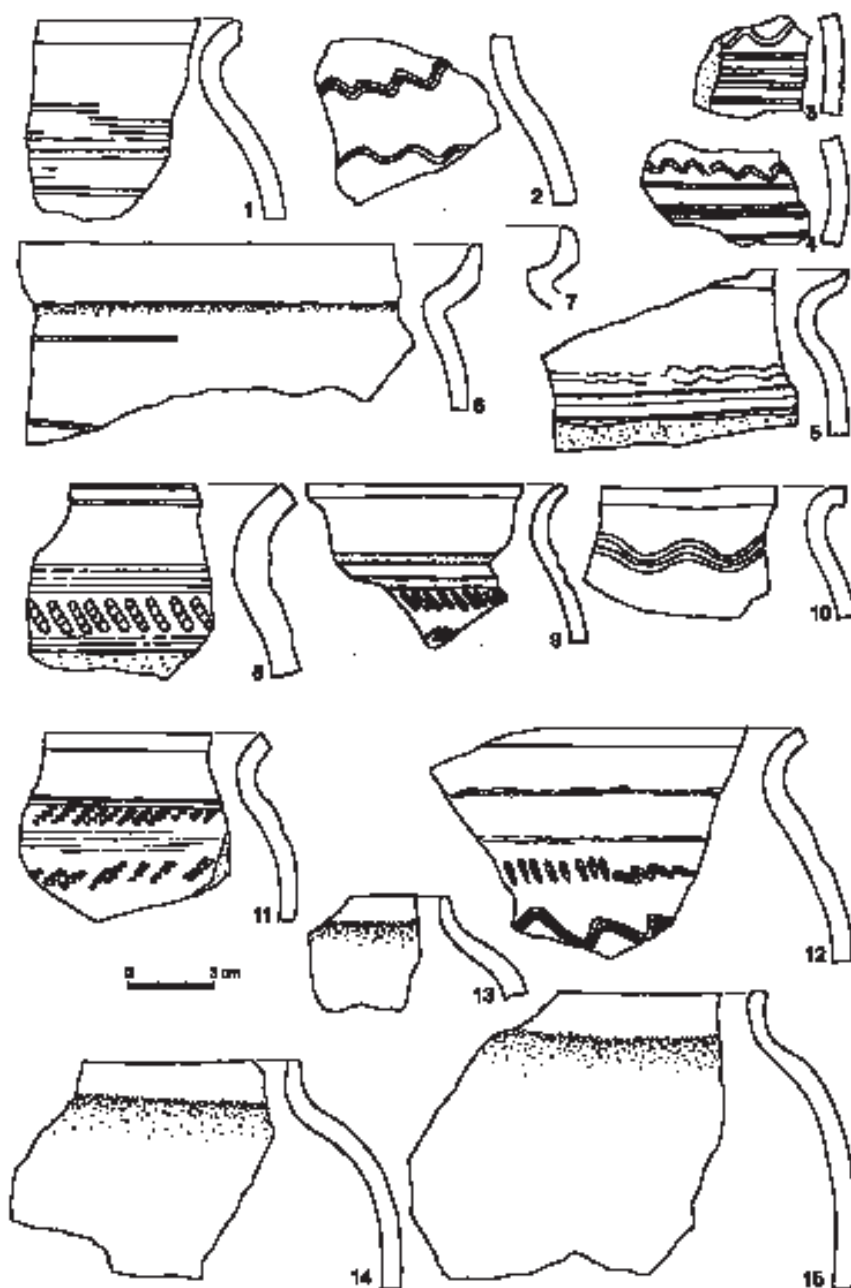
K výrazným změnám dochází na vnitřním hradišti, kde bylo starší osídlení a pohřebiště překryto výraznou planýrkou, do níž byly vyhloubeny základy kostela. Analogická situace byla zachycena na záp. výběžku předhradí (sonda 6a). Na předhradí je v tomto období doloženo zpracování železa a drahých kovů (obr. 9). V sondách 265/6, 265/7 a 267 nacházíme mladohradištní keramiku ve dvou fázích destruovaného opevnění. Na rozdíl od vnitřního hradiště nejsou dosud doloženy jinde na předhradí ani v aglomeraci obdobné změny ve vývoji osídlení.

Na pohřebištích na vnitřním hradišti i v aglomeraci je patrný trend přecházející od skupinového k řadovému pohřbívání a častějšímu využívání kamene při úpravě hrobových jam. Ve výbavě hrobů charakterizují toto období esovité záušnice (o průměru max. 25 mm) a fazetované jantarové korálky.

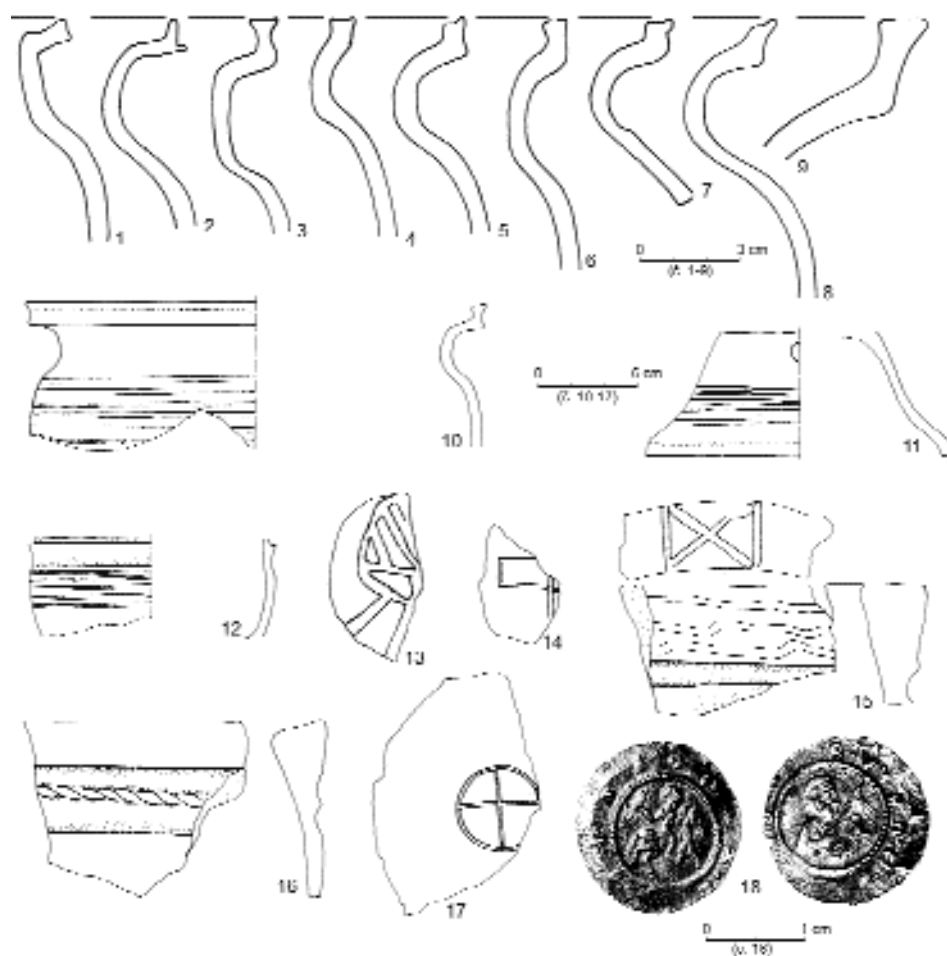
3.4. Mladohradištní až pozdně hradištní období

Archeologicky zatím málo poznaná je poslední fáze existence libického hradiště. V sídlištním materiálu toto období reprezentují zatím nečetné (avšak počtem kusů velmi bohaté) soubory keramiky se vzhůru vytaženým okrajem. Tvarově jsou zastoupeny pouze hrncovité nádoby, vzácně misky, pokličky a také fragmenty velkých tuhových zásobnic s kyjovitým okrajem (obr. 8). Naopak zcela postrádáme džbány a trojnožky, které tento typ okrajů provázejí v pozdější, již vrcholně středověké fázi jejich výskytu. Ve srovnání s předchozím obdobím je výrazně patrná změna technologie. Stopy obtáčení nalézáme na vnější i vnitřní straně v celé výšce nádoby. Materiál si i nadále zachovává vysoký podíl velmi hrubého písčitého ostřiva. Typická jsou také četná zrnka a šupiny slídy dosahující velikosti až 3 mm.

K výrazné změně dochází pravděpodobně také v pohřebním ritu. Končí pohřbívání v aglomeraci hradiště a nová pohřebiště se objevují uvnitř opevněného areálu (Mařík 2005). Změnu v pohřebních zvyklostech a nástup keramiky se vzhůru vytaženými okraji nejsme schopni doložit jako dva současně nastupující jevy. Tato nejmladší pohřebiště známe hlavně ze starších období archeologických výzkumů, bez návaznosti na sídlištní situace.

Obr. 7. Libice nad Cidlinou – předhradí, sonda 267h (2004). 1–5 tzv. keramika slavníkovské fáze (vrstva 2, 10); 6–7 keramika středočeského výrobního okruhu – šedobílá s krupičkovitým povrchem (vrstva 2, 10); 8–12 vrstva 5; 13–15 vrstva 11. – Fig. 7. Libice nad Cidlinou – bailey, trench 267h (2004). 1–5 – 'Slavník phase ceramics' (layers 2, 10); 6–7 – ceramics from the Central Bohemian production sphere – grey-white with gritty surface (layers 2, 10); 8–12 – layer 5; 13–15 – layer 11.

Obr. 8. Libice nad Cidlinou – předhradí, sonda 28 (1981). Výběr keramiky z vrstvy 6 ve vnitřním příkopu opevnění, na níž spočívala vrstva 5 s nálezem denáru Bořivoje II. z let 1118–1120. 1–10 hrnce se vzhůru vytaženým okrajem; 11 poklička; 12 miska; 13–14 a 17 značky na dnech; 15–16 kyjovité okraje tuhových zásobnic; 18 denár Bořivoje II.

Fig. 8. Libice nad Cidlinou – bailey, trench 28 (1981). Selected ceramics from layer 6 in the inner defensive ditch, related to layer 5 containing a penny of Bořivoj II from the years 1118–1120. 1–10 – pottery with drawn up rim; 11 – lid; 12 – small bowl; 13–14 & 17 – basal marking; 15–16 – club-shaped rim of a graphite-coated storage jar; 18 – penny of Bořivoj II.

3.5. Absolutní chronologie

Absolutní datování vývojových horizontů libického hradiště je problematické a v současné době jen částečně řešitelné. Pro datování počátků hradiště představují nejvýznamnější oporu nálezy bohatě vybavených hrobů s pozdně velkomoravskými šperky. Tyto hroby indikují přítomnost elity, a dovolují tak uvažovat o Libici jako o významném centru. Přestože počátky středohradištní keramiky mohou být kladeny hlouběji do 9. století (*Bubeník 1998, 263*), musíme v případě Libice její výskyt vnímat i v souvislosti s výše zmíněnými

pohřebišti, a proto počátky Libice jako hradu spadají do mladší fáze středohradištního období, na přelom 9. a 10. století (stanovisko J. Maříka).

Nástup mladohradištní keramiky, která je na Libici zastoupena tzv. „keramikou slavníkovské fáze“, můžeme v současnosti datovat pouze nepřímo podle keramiky s kalichovitými kraji středočeského výrobního okruhu, která se v souborech libické mladohradištní keramiky objevuje relativně často. Počátky výroby nádob s kalichovitou profilací jsou dnes datovány dendrochronologicky *post quem* do rozpětí první třetiny až poloviny 10. století. Tomuto datování odpovídá i nález tzv. následné mince bavorského vévody Jindřicha II. (955–995), vyzdvižený společně s keramikou tzv. „slavníkovské fáze“ z výplně zahloubeného objektu na akropoli hradiště (Turek 1966–1968, 29–30).

J. Mařík soudí,³ že události roku 995, které jsou z pohledu historie považovány za zásadní zlom ve vývoji lokality, nemůžeme zatím v archeologickém materiálu spolehlivě doložit. Přestože bylo na několika místech zjištěno, že opevnění zničil požár, nelze tuto událost či události vztáhnout k jedinému konkrétnímu datu. Pro datování nálezových situací zůstává jako jediná opora keramika tzv. „slavníkovské fáze“, která svým charakterem odpovídá mladohradištní keramice východočeského výrobního okruhu. Tato keramika na rozdíl od středních Čech neprochází výraznějšími změnami ani v 11.–12. století (Sigl 1972).

J. Princová soudí,⁴ že přinejmenším v sondě 2 představuje destrukce vnitřní hradební zdi se stopami silného požáru (vč. přetaveného kamení) zhmotnělý předěl mezi dobou vysoké prosperity Libice ve slavníkovském období druhé poloviny 10. století a obdobím po pádu slavníkovské Libice. Doba po dobytí, částečném zpusťování a vyrabování Libice, po vyvraždění části obyvatel, doba narůstající a léta trvající „krize českého státu na přelomu tisíciletí“ (Krzemieńska 1970; Sláma – Charvát 1992, 14–16, 18, 22–24; Žemlička 1995) může být stěžejně dokumentovaná humusovitou a nálezově bohatou (starší) vrstvou 3, která dokládá (na rozdíl od vrstvy 2) zámožnost a prosperitu prostředí. Na povrch vrstvy 3 se destrukce vnitřní hradební zdi zřítla. Nálezově chudá vrstva 2 ležící nad destrukcí vnitřní hradební zdi obsahovala úlomky spálené i nespálené opuky rozvlečené ze sousední pobouřené hrady (obr. 4, 5).

Zásadním předělem ve vývoji keramiky v mladší až pozdní době hradištní je nástup vzhůru vytažených okrajů reprezentující poslední fázi existence hradiště. Na Libici se objevuje mj. ve vrstvě překrývající destrukci vnitřní hradební zdi (sonda 2) a ve výplni vnitřního hradebního příkopu (sonda 28). Právě v sondě 28 byl ve vrstvě 5 společně s keramikou se vzhůru vytaženými okraji nalezen též zmíněný denár Bořivoje II. (1118–1120). Velmi početný soubor keramiky se vzhůru vytaženými okraji obsahovala ve vnitřním příkopu v sondě 28 vrstva 6, na níž vrstva 5 s denárem Bořivoje II. spočívala (obr. 8). Vzhledem k tomu, že zmíněná keramika je evidována zatím jen v několika sondách (28, 74, 250, vzácně v sondě 2), je možné, že se s ní na Libici setkáváme v době jejího nástupu. Samotný zánik hradiště lze datovat pouze na základě písemných pramenů, kde je Libice v listině Soběslava I. z roku 1130 jmenována naposledy jako *civitas* (CDB I, č. 111, s. 113).

³ Autoři příspěvku zaujímají odlišný postoj k možnosti ztotožnění nálezových situací s historickými událostmi.

⁴ Autorka v současnosti zpracovává v rámci grantu „Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě“ výsledky výzkumu sondy 2. Součástí výstupu bude podrobná dokumentace jednotlivých stratigrafických horizontů v sondě 2 a jejich vývoje, i prostřednictvím keramiky a dalších zde nalezených artefaktů (srov. obr. 5).

4. Archeologické výzkumy

4.1. Jan Hellich

První archeologické výzkumy v libické aglomeraci zahájil na konci 19. stol. poděbradský lékárník J. Hellich. Většina jeho výzkumů, které financoval převážně z vlastních prostředků, měla charakter záchranný. Na vnitřním hradišti dokumentoval řez napříč rozváženým opevněním. Hlavní přínos znamenaly záchranné výzkumy v severní a východní části libické aglomerace, kde nalezl četné zahloubené sídlištní objekty, a především četné raně středověké hroby z celkem pěti pohřebišť. Mimořádně kvalitní dokumentace je umožňující lokalizovat v rámci jedné parcely; v případech výzkumů v poloze „U cukrovaru“ a „U nádraží“ se jejich celkové plány staly součástí digitální mapy archeologických výzkumů. Navzdory precizním popisům nálezové situace nám ve všech případech uniká metodika výzkumů. Proto není zcela zřejmé množství ani charakter hmotných památek, které v tehdejších podmínkách mohly uniknout Hellichově pozornosti. Stejně tak plošný rozsah jeho sond je v některých případech obtížně přesněji vymezen. Hellichovy nálezy jsou uloženy v Národním muzeu v Praze a v Polabském muzeu v Poděbradech. Souborně je publikoval vědecký pracovník Národního muzea R. Turek (1946).

4.2. Rudolf Turek

R. Turek uskutečnil v Libici velkoplošné systematické výzkumy v letech 1948–1953 a 1967–1973 a soustředil se hlavně na stratigraficky velmi složité terény ve východní okrajové části vnitřního hradiště. Odkryl tu pozůstatky osídlení z pokročilého 8. až poloviny 10. stol., slavníkovský palác a chrám otonského slohu z 2. poloviny 10. stol., pohřebiště z poslední třetiny 9. až poloviny 11. stol., kde bylo pohřbeno minimálně 500 jedinců, a mladší palácovou stavbu z 11. století.⁵ Další plochy byly zkoumány v severní a jižní části akropole, kde bylo předmětem výzkumu vedle běžných zahloubených sídlištních objektů též opevnění. Na předhradí položil R. Turek velké orientační sondy na tehdejší Volkově poli (nyní areál základní školy) a sondoval v západním sousedství katolické fary – někdejšího kostela Panny Marie.

Nálezy jsou uloženy v depozitáři Národního muzea. Jejich množství lze řádově vyčíslit statisíci položek, přičemž jejich inventarizace dosud není dokončena. V nálezovém fondu jsou četné unikátní předměty: stříbrné pyramidkové náušnice, zbytky vybavení chrámu včetně zlomku zvonu, psací rydla – stily, zlomky nápisových stél.

4.3. Ladislav Hrdlička

V letech 1961–1971 probíhaly záchranné výzkumy v levobřežní části libické aglomerace na katastru obce Kanín. Vedoucím výzkumu L. Hrdličkovi z Archeologického ústavu v Praze se podařilo v polohách Kanín I a Kanín II zachránit celkem 155 raně středověkých hrobů, které byly v předchozích letech ničeny víceméně živelnou těžbou písku (Mařík 1999; 2005).

4.4. Výzkumy Archeologického ústavu AV ČR v letech 1974–1997 (Jarmila Princová-Justová)

Každoroční terénní práce měly kromě tří malých sond (2ch, 6d, 29 – celkem 45 m²) ráz záchranných výzkumů, vedených až na nepatrné výjimky v předstihu. Na předhradí a v aglomeraci hradiště bylo zkoumáno celkem 78 míst s archeologickými nálezy, z toho na předhradí 45 míst o celkové ploše ca 8400 m². V aglomeraci hradiště byly od roku 1979 sledovány všechny zemní práce, v případě pozitivních zjištění byla provedena záchranná akce (celkem 34 sond o celkové ploše 2700 m²). Z jejich charakteru vyplývalo, že polohu sond v Libici určovali stavebníci a investoři. Přesto záchranné výzkumy, zejména na předhradí, pokryly jeho plochu vcelku rovnoměrně, nesondovalo se jen v jeho menší, jv. okrajové části. Při výzkumu se skrývaly kulturní nadložní vrstvy podle přirozených horizontů, zahloubené objekty stojící v superpozicích byly děleny s cílem získat charakteristický řez.

⁵ Datování a interpretace uvedených nálezových situací vychází z publikací R. Turka (1976; 1978; 1981).

Sondy na předhradí poskytly v různé míře (dané polohou ohrožené plochy) možnost zkoumat opevnění a zbytky osídlení, v aglomeraci hradiště byly dokumentovány jednotlivé objekty. Kromě pěti kostrových hrobů (v sondách 24 a 28 na předhradí a v sondách 38 a 43 v aglomeraci) to byly objekty sídlištní.

Získaný nálezový fond je velice objemný: stejně jako u Turkových nálezů čítá řádově statisíce položek, což je v současné době hrubý odhad. Při záchranných výzkumech se na předhradí neobjevila až na výjimky (sondy 247, 282 a 273) sterilní plocha, a tam, kde došlo k pozdějšímu poškození raně středověkých horizontů (včetně recentních zásahů), byly přemístěny hradištní artefakty, zejména keramika, ale také např. stříbrné, zlatené a niellované blatnicko-mikulčické či přímo karolinské vrubořezové kování (v sondě 3). Vysoký počet nalézáných památek je vedle odrazu bohatého osídlení hradiště také výsledkem jeho dlouhodobé existence, trvající zhruba tři století.

4.5. Výzkum Archeologického ústavu AV ČR od roku 1998 do současnosti (Jan Mařík)

V poslední etapě záchranných výzkumů převládají drobné záchranné akce vyvolané převážně přístavbami rodinných domků a stavbami septiků, bazénů a garáží. Výjimkou byl předstihový výzkum na tzv. Volkově poli (sonda 14A/2, 271 m²), a především v letech 2003–2004 výstavba kanalizace, kde se na přibližně 500 m vertikálních řezů podařilo upřesnit lokalizaci tří pohřebišť, provést tři řezy v jz. části opevnění (sondy 265/6, 265/7 a 267) a také identifikovat výrobní areál s doklady zpracování železa.

V aglomeraci hradiště na levém břehu Cidliny byly v letech 2003 a 2004 zkoumány části raně středověkého pohřebiště a sídliště na katastru obce Kanín. V pravobřežní části aglomerace na katastru Libice probíhaly stejně jako v předchozí etapě výzkumu dohledy při většině staveb. Pozitivní nálezové situace byly zjištěny v sondách 232, 265/13 a 268.

Vedle standardní metodiky výzkumu, jak byla uplatňována na výzkumech v letech 1974–1997, byla veškerá dokumentace výzkumů realizovaných po roce 1998 převedena do digitální podoby. Terénní dokumentace byla za použití softwaru GeoMedia Professional 5.2 vektorizována a průběžně je propojována s fotografickou dokumentací terénu i nalezených předmětů. Tato forma digitální dokumentace se osvědčila jako velmi efektivní nástroj pro zpracování rozsáhlého nálezového fondu. Proto jsou od roku 2004 postupně převáděny do archeologické digitální mapy Libice i výzkumy provedené před rokem 1997.

4.6. Stav zpracování a jeho metodika

Jan Hellich publikoval část svých nálezů formou materiálových statí. Ze zpracování Hellichových nálezů vychází *Turkovo (1946)* zhodnocení pramenné základny jako příprava pro systematický výzkum Libice.

R. Turek uveřejnil mnoho statí k dílčím problémům spojených s libickou tematikou: předběžné zprávy a zhodnocení první etapy výzkumů, pojednání o keramice a dalších artefaktech včetně slavníkovských mincí, o postavení Libice a Slavníkovců včetně osobnosti sv. Vojtěcha v rámci vývoje v raně středověkých Čechách. Zpracoval a publikoval výsledky výzkumu monumentálních staveb a pohřebišť na vnitřním hradišti. Plánoval zpracování běžného osídlení na vnitřním hradišti pod názvem „Dřevěné stavby na vnitřním hradisku“, tento záměr však již nestačil realizovat.

O výzkumech ARÚ v letech 1974–1989 podala autorka předběžné zprávy v Archeologických rozhledech (*Justová 1980; 1985; 1990*) a z výzkumu byla pravidelně odevzdávána měsíční (event. i další příležitostná) hlášení pro archiv nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze.

Na libickém předhradí byla prozkoumána plocha ca 11 000 m². Velkoplošné odkryvy, intenzivní stavební aktivity na katastru obce na straně jedné a dlouhodobě nedostatečné personální obsazení na straně druhé jsou hlavní příčinou, že 82 % zkoumaných ploch nebylo doposud zpracováno do podoby nálezových zpráv. Od roku 1998, kdy aktivita stavebníků poněkud poklesla, se daří nálezové zprávy a hlášení podávat do jednoho roku od ukončení záchranného výzkumu.

V aglomeraci hradiště na pravém břehu Cidliny, odkud pochází nejvíce sídlištních nálezů, byla sledována plocha ca 20 000 m². Ovšem na rozdíl od předhradí byla přibližně pouze jedna třetina ploch zkoumána s pozitivním výsledkem. Na levém břehu Cidliny, kde převažují pohřebišť, byla sledována plocha 13 000 m².

5. Charakteristika komponent

5.1. Opevnění

Hellichovy a Turkovy výzkumy na vnitřním hradišti a výzkumy Archeologického ústavu na předhradí prokázaly, že obě tyto části hradiště byly opevněny. V sz. úseku opevnění vnitřního hradiště zjistil R. Turek dvě fáze hradby (starší s komorovou a mladší s kotvovou konstrukcí), na vých. okraji vnitřního hradiště prozkoumal vstupní areál s bránou o třech stavebních fázích. Na terénní šíji – spojnici s vnitřním hradištěm – ukázaly sondy 6d, 47 a 265/6 obdobné pozůstatky opevnění.

Opevnění předhradí bylo zkoumáno ve větších či menších odstupech při celém jeho obvodu, nejvíce ale na jz. a záp. obvodu předhradí, kde byly zjištěny pozůstatky katastrofického zpusťování fortifikace (destrukce vnitřní hradební zdi, stopy požáru, přetavené a žárem napěněné kamení z vnitřní hradební zdi v sondách 2 a 54). Opevnění mohly záchranné výzkumy zkoumat jen více či méně torzovitě. Konstrukce jádra hradeb byla zjištěna jen v sondě 2 – starší hradba s roštovou konstrukcí, mladší hradba s komorovou konstrukcí, a v sondě 54 – spodek hradebního tělesa s jádrem nasypáním z hutné zeminy promíšené opukovým šterkem (*tab. 2*).

V sondách 265/6 a 265/7 a pravděpodobně také v sondě 236 byla zachycena vnější část opevnění, kterou představovaly výrazné vrstvy opukových kamenů interpretované jako destrukce přední kamenné plenty. Tyto destrukce dokládají minimálně dvě fáze; obě jsou datované do mladohradištního období. V horních partiích sond (směrem do hradiště) opukové destrukce spočívaly na vrstvách ze středohradištního období. V dolních částech sond (blíže inundaci) ležely vrstvy opukových kamenů přímo na říčních sedimentech, které obsahovaly středohradištní i mladohradištní keramiku.

5.2. Sakrální stavby

V rezidenčním areálu byl odkryt půdorys jednolodního chrámu otonského stavebního stylu z 2. poloviny 10. století, jehož zasvěcení neznáme a jehož funkce skončila v září 995 (podle R. Turka, jakož i J. Princové). Uprostřed jižní poloviny předhradí stál patrně již od 10. století kostel Panny Marie, který zde existoval až do josefínské doby, kdy byl odsvěcen a poté přestavěn na budovu katolické fary. V malé sondě 29, založené při vých. stěně fary a dosud jediné ve farním areálu, se objevily pouze základy části gotického presbytáře s jedním opěrným pilířem. Starší terén byl zničen ve vrcholném středověku. V okolí kostela se pohřbívalo, nejstarší fázi pohřebiště lze podle nálezu jantarového korálku datovat do 10. století.

Zbytky třetího raně středověkého kostela, zasvěceného sv. Bonifácovi, jsou hypoteticky předpokládány pod dnešním kostelem sv. Vojtěcha na východě předhradí, v místě však dosud nebylo sondováno. Pokud by na libickém předhradí chrámy neexistovaly, zůstala by Libice v období přemyslovské kastelánie v 11.–12. století bez kostela (předpoklad J. Princové).

5.3. Cesty

Severně od chrámu na vnitřním hradišti vedla od východní brány cesta, jejíž nejstarší haťovaná fáze klade R. Turek již na skloněk 8. století. Mladohradištní fáze této cesty byla pravděpodobně zachycena v sondě 6a, kde ležela vyrovnávací navážka, na níž se rozprostí-

Tab. 2. Zastoupení zjištěných prvků opevnění v sondách na předhradí zkoumaných v letech 1974–1989. 0 = nekopáno, – = nezachovalo se, DVHZ = destrukce vnitřní hradební zdi.

Tab. 2. Presence of identified fortification elements in the bailey investigated in the years 1974–1989. 0 = unexcavated; – = not surviving; DVHZ = destruction layer of the inner rampart.

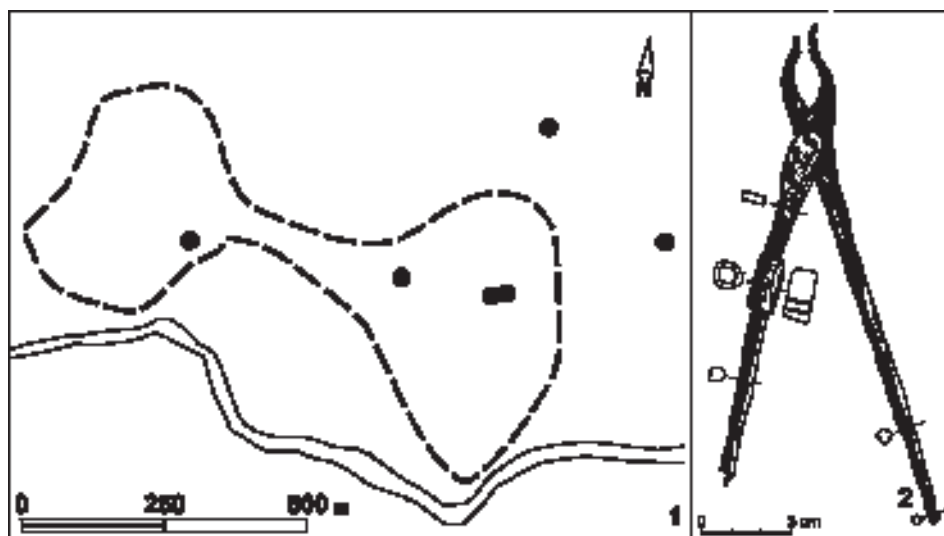
opevnění		sondy										
		2	6	13	14	15	19	28	30	31	47	54
hradba	počet fází	2	0	0	-	-	0	-	0	0	1	1
	umělá rampa pod hradbou	ne	0	0	ne	-	0	ano	0	0	ne	ne
	jezírko u báze hradby	ne	0	0	ano	-	0	ne	0	0	ne	ne
	dílčková báze hradby	ne	0	0	ne	-	0	ne	0	0	ne	ano
	rošly	ano	0	0	-	-	0	-	0	0	ano	ne
	komory	ano	0	0	-	-	0	-	0	0	nc	nc
	kamenito-hlinité jádro hradby	ne	0	0	-	-	0	-	0	0	ne	ano
	dřevěná vnitřní stěna	ano	0	0			0		0	0	ne	ne
	vnitřní hradební zeď	ano	0	0	-	-	0	-	0	0	ano	ano
	vnější hradební zeď	0	0	0	-	-	0	-	0	0	ano	0
vnitřní příkop	prostý	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ano	0	ano	0	ne
	destrukce vnitřní hradební zdi	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ne	0	ne	0	ano
	palisádový žlab ve dně	ne	ano	ne	ano	ne	ne	ne	0	ne	0	ne
	bez vnitřní konstrukce	0	0	0	ano	0	0	0	0	0	0	0
vnější příkop	palisádový žlab ve dně	0	0	0	ano	0	0	0	0	0	0	
destrukce vnitřní hradební zdi	ve vnitřním příkopu	ano	ano	ne	ne	ano	ano	ne	0	ne	0	ano
	na předhradí před vnitřním příkopem	ano	ne	ne	ne	ano	ano	ne	ano?	ne	0	ne
	stopy požáru opevnění	ano	ano	nc	nc	ano	ano	nc	nc	nc	nc	ano

rala 6–17 cm silná vrstva drobného opukového šterku promíchaného se zlomky keramiky. Navážka překrývala zahloubené objekty, z jejichž výplně pochází středohradištní keramika.

Další doklad cesty na předhradí byl zjištěn v sondě 3, kde byly zachyceny dvě paralelní vyježděné koleje zpevněné drobným kamením. Jejich směr byl zhruba V-Z. Tato situace byla porušena mladohradištním objektem; snad se tehdy cesta přemístila k jihu, blíže kostelu Panny Marie.

5.4. Zpracování kovů

Mezi poměrně běžné nálezy ve výplních zahloubených objektů patří železná struska. Její výraznější koncentraci ve spojení s objekty, jejichž stěny byly silně propáleny, můžeme na předhradí lokalizovat do blízkosti sond 10, 62 a 265/11 (*obr. 9*), kde byla mj. nalezena železářská výheň s předpecním prostorem (sonda 62), datovaná do středohradištního období. Další železářské objekty jsou doloženy ze sondy 14 na tzv. Volkově poli a můžeme je též předpokládat v pravobřežní části aglomerace (sondy 73 a 268).

Obr. 9. Libice nad Cidlinou. 1 – místa s nálezy dokladů zpracování zlata, stříbra a železa. 2 – šperkařské kleště (sonda 14A/2).

Fig. 9. Libice nad Cidlinou. 1 – locations with finds documenting the working of gold, silver and iron; 2 – jeweller's pliers (trench 14A/2).

Jak na předhradí, tak na vnitřním hradišti se podařilo doložit zpracování drahých kovů. Na vnitřním hradišti dokládají zpracování stříbra tyglíky nalezené jižně od kostela, kde R. Turek předpokládal mincovnu. Na předhradí byly nalezeny při výzkumu sondy 14A/2 zlomky keramiky, na jejichž povrchu byly „sklovité“ taveniny. Spektrální analýza prokázala, že tyto zlomky keramiky pravděpodobně sloužily k tavení narýžovaného zlata. Dalším dokladem zpracování drahých kovů jsou také šperkařské kleště, které pocházejí z výzkumu v téže sondě.

5.5. Ostatní doklady osídlení

V 9.–10. století byla plocha vnitřního hradiště a předhradí hustě osídlena. Z běžných pozůstatků osídlení lze na vnitřním hradišti snadno vydělit areál slavníkovského sídla z 2. poloviny 10. století a následného kastelánského sídla z 11. století. Na předhradí je to pak okrasek pravděpodobného kněžského domu z 10. století (v sondě 2).

Rozmístění naprosté většiny ostatních sídlištních objektů, které jsou v četných superpozicích, prozatím neumožňuje rekonstruovat strukturu a vývoj sídliště. K řešení tohoto problému považují autoři za nejvhodnější zpracování velkých ucelených prozkoumaných ploch tak, aby bylo možné sledovat organizaci prostoru v rámci dílčích chronologických horizontů. Jedná se především o sondu 14 (výstavba základní školy na tzv. Volkově poli), která představuje přibližně polovinu prozkoumaných ploch na předhradí.

Jen menší část sídlištních objektů lze dobře interpretovat. Na předhradí jsou to nečetné polozemnice, zbytky jednoho srubu (sonda 3; viz *obr. 3*), několik rybích sádek (sondy 14 a 30), 2–3 studny (sondy 3?, 5 a 54). U většiny vesměs zahloubených objektů, jichž bylo

Tab. 3. Obydlí zjištěná na předhradí.
Tab. 3. Dwellings identified in the bailey.

sonda	2	3	5	14	26	28	celkem
typ obydlí							
polozemnice	2+1?	1	1	3+1?	1	1	9+2?
sруб		1					1

jen na přehradí prozkoumáno ca 1800, bude výklad funkce patrně obtížný. Výrazná je především absence reliktní obytných staveb, které byly pravděpodobně nadzemní.

Odlíšný obrázek podoby osídlení poskytuje pravobřežní část aglomerace. Na rozdíl od intenzivně využívané plochy předhradí a pravděpodobně i akropole byly mimo opevněný areál zjištěny doklady osídlení jen přibližně na jedné třetině zkoumané plochy. Nepoměrně menší je též počet zahloubených objektů. V současné době je jich evidováno 55, z nichž 3 mohou být interpretovány jako zahloubená obydlí, zemnice. Přestože odlišnost osídlení uvnitř a vně opevněného areálu je na první pohled zřejmá, jsou naše interpretační možnosti značně omezeny stavem zpracování výzkumů na předhradí.

6. Perspektivy dalšího výzkumu

V současné době je hlavním úkolem zpracování velkoplošných výzkumů do podoby nálezo-ových zpráv a jejich dílčí publikace. Převaha dosud nezpracovaných ploch na předhradí představuje závažnou překážku, aby bylo možné přesněji vymezit témata dalšího studia. Přestože libické hradiště je výjimečné podílem prozkoumaných ploch, skutečný potenciál těchto výzkumů byl doposud využit jen minimálně.

Za současného stavu poznání můžeme témata budoucího studia definovat jen velmi obecně:

1. Rozsah a intenzita sídlištních aktivit v průběhu jednotlivých fází existence hradiště. Zatím naprosto minimální jsou naše znalosti nejmladšího období.
2. Identifikace a prostorové vymezení nezemědělské výroby. V tomto ohledu se jeví jako velmi perspektivní problematika zpracování kovů.
3. Vývoj a stavební podoba opevnění předhradí.

Vypracováno v rámci projektu GA ČR „Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě“, reg. č. 404/05/2671, a projektu GA AV ČR „Digitální archiv české archeologie“, reg. č. IET200020405. Mapové podklady byly vytvořeny v rámci projektu „Registered Research Laboratory“, podporovaného firmou Intergraph.

Pozn.: Kompletní bibliografie do roku 1979 (Turek – Hásková – Justová 1981) a bibliografie z let 1970–1999 (Bartošková et al. 2000) byly publikovány. Průběžně aktualizovaný souhrn literatury je též dostupný na internetu: www.arup.cas.cz/cz/vyzkum/slavnikovska_libice_literatura.html.

Základní informace o archeologických výzkumech na k.ú. Libice nad Cidlinou a Kanína, které prováděl Archeologický ústav v Praze, přinesl za l. 1966–1968 Bulletin záchranného oddělení. Za roky 1969, 1971–1972 a od roku 1974 průběžně informují o těchto akcích Výzkumy v Čechách.

Prameny a literatura

- Bartošková, A. 2000:* Libice nad Cidlinou – výzkum předhradí v roce 1997. *Památky archeologické* 91, 315–344.
- Bartošková, A. – Boháčová, I. – Čiháková, J. – Frolík, J. – Princová-Justová, J. – Tomková, K. 2000:* Budeč – Levý Hradec – Libice n. Cidlinou – Pražský hrad – Stará Boleslav. *Prameny a literatura ke studiu vybraných středočeských hradišť 1970–1999. Archeologie ve středních Čechách* 4, 505–530.
- Boháčová, I. 2001:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- Bubeník, J. 1998:* Ein Beitrag zur Erkenntnis des Klücover Horizontes. *Památky archeologické* 89, 230–266.
- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197).* G. Friedrich ed., Pragae 1904–1907.
- Čulíková, V. 1999:* Rostlinné makrozbytky z objektu č. 126 na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou. *Památky archeologické* 90, 166–185.
- 2006: Rostlinné makrozbytky z prostor raně středověkého opevnění v sondě 236 na jz. okraji předhradí v Libici nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* 58, 527–539.
- Havrdá, J. 2006:* Geologické poměry okolí Libice nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* 58, 520–527.
- Hellich, J. 1897:* Archeologický výzkum ve středních Čechách. Novější výzkumy v okolí Libice u Poděbrad. *Památky archeologické* 17, 671–694.
- Justová, J. 1980:* Archeologický výzkum na libickém předhradí v letech 1974–1979 (Předběžná zpráva). *Archeologické rozhledy* 32, 241–264, 351–357.
- 1985: Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1980–1984 (Předběžná zpráva). *Archeologické rozhledy* 37, 308–318, 357–360.
- 1990: Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1985–1989. *Archeologické rozhledy* 42, 661–673, 723–731.
- Kozáková, R. – Kaplan, M. 2006:* Příspěvek pylové analýzy k rekonstrukci přírodních poměrů v okolí hradiště v Libici nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* 58, 540–549.
- Krzemienska, B. 1970:* Krize českého státu na přelomu tisíciletí. *Československý časopis historický* 18, 497–532.
- Mařík, J. 1999:* Raně středověké pohřebiště v Kaníně. Ms., diplomová práce FF UK Praha.
- 2003: Libice nad Cidlinou – U nádraží, „Záchranný archeologický výzkum“ z roku 1896. *Archeologie ve středních Čechách* 7, 619–623.
- 2004: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu, Libice nad Cidlinou – výstavba kanalizace. Náleзовá zpráva v archivu ARÚ AV ČR v Praze čj. 8938/04.
- 2005: Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* 57, 331–350.
- 2006: Výzkum raně středověkého opevnění v Libici nad Cidlinou – sonda 236. *Archeologické rozhledy* 58, 511–519.
- Mařík, J. – Tomášek, M. 1999:* Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu, Libice nad Cidlinou čp. 8, ul. Ke hradišti, parc. č. 5. Náleзовá zpráva v archivu ARÚ AV ČR v Praze, čj. 8700/99.
- 2000: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu, Libice nad Cidlinou, parc. č. 49/2. Náleзовá zpráva v archivu ARÚ AV ČR v Praze, čj. 9679/00.
- Princová-Justová, J. 1994:* Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Brno, 193–206.
- 1999: Libice nad Cidlinou. Zur ältesten burgwallzeitlichen Besiedlung und zur Gründung des Burgwalls. *Památky archeologické* 90, 107–152.
- 2000: Chalupovský manský dvůr v Libici nad Cidlinou. Archeologický příspěvek k poznání středověké a raně novověké vsi Libice. Část I. In: *Castellologica bohemia* 7, Praha, 241–254.
- 2002: Chalupovský manský dvůr v Libici nad Cidlinou. Archeologický příspěvek k poznání středověké a raně novověké vsi Libice. Část II. In: *Castellologica bohemia* 8, Praha, 381–392.
- 2003: Časně slovanské osídlení v Libici nad Cidlinou. *Památky archeologické* 94, 161–182.
- Růžičková, E. – Zeman, A. 1994:* Holocene fluvial sediments of the Labe River. In: *Holocene flood plain of the Labe river. Contemporary state of research in the Czech Republic*, Praha, 3–26.
- Sigl, J. 1972:* Slovanské osídlení východních Čech. Ms., diplomová práce FF UK Praha.
- Sláma, J. – Charvát, P. 1992:* Vyvražďení Slavníkovců. Praha.
- Solle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Turek, R. 1946:* Slavníkova Libice. Praha.
- 1966–1968: Libice. Knížecí hradisko X. věku. Praha.

- Turek, R. 1971:* Libická sídelní aglomerace 9. a 10. století. *Časopis Národního muzea* 140, 162–189.
- *1976:* Libice. Pohřebiště na vnitřním hradisku. *Sborník Národního muzea A – Historie* 30, 249–316.
- *1978:* Libice. Hroby na vnitřním hradisku. *Sborník Národního muzea A – Historie* 32, 1–150.
- *1981:* Libice nad Cidlinou. Monumentální stavby vnitřního hradiska. *Sborník Národního muzea A – Historie* 35, 1–72.
- Turek, R. – Hásková, J. – Justová, J. 1981:* LIVBVZ METROPOLIS. Tam, kde řeka Cidlina trátí své jméno. Libice nad Cidlinou.
- Žemlička, J. 1995:* Expanze, krize a obnova přemyslovských Čech v letech 935–1055. *Český časopis historický* 93, 205–222.

Libice nad Cidlinou – investigations and perspectives

The Early Medieval castle at Libice nad Cidlinou lies close to the confluence of the Labe (Elbe) and the Cidlina, in the eastern part of Central Bohemia. The fortified enclosure was established on the remains on an eroded river terrace, and is for the most part surrounded by floodplain; it is divided into two parts, an inner stronghold and a bailey or outer ward.

Settlement and cemetery finds to a distance of around 1200 m from the fortified area are regarded as forming part of its agglomeration. Settlement finds in the agglomeration are concentrated mainly on the right bank of the Cidlina. A total of eight cemeteries have been found within the agglomeration, of which the largest lies on the left bank of the Cidlina.

Three major developmental stages have been distinguished at the site: in the Middle ‘Hillfort’ period, the Late ‘Hillfort’ period, and at the transition to the Terminal ‘Hillfort’ period. The individual phases are characterised mainly by their ceramics and grave inventories. In terms of absolute chronology, the authors disagree as to the dating of the stronghold – which may be to either the first half of the 9th century (J. Princová), or to the turn of the 10th century (J. Mařík). The Late ‘Hillfort’ period partially overlaps the period in which Libice is historically known to have been ruled by the Slavnik dynasty, of which St Adalbert (Vojtěch), the second Bishop of Prague (d. 997), was a member. It is the view of J. Princová that the end of Slavnik rule in 995, linked to a military assault and the physical liquidation of family members, is represented in the archaeological record by a conspicuous break in the development of the site. J. Mařík, in contrast, regards the archaeological evidence for the events of the year 995 as problematic. The latest, and probably very brief, phase in the Terminal ‘Hillfort’ period is attested by an assemblage of ceramics datable by a coin to 1118–1120.

The beginnings of archaeological interest in Libice stretch back as far as the late 19th century, when several excavations were conducted by the important amateur archaeologist J. Hellich. In the years 1948–1953 and 1967–1973 systematic excavations were undertaken in the inner enclosure under the leadership of R. Turek. Rescue excavations have been undertaken since 1974 across the whole of the modern community of Libice nad Cidlinou (by J. Princová and J. Mařík). At the present time there are records of 270 investigated areas, with the greatest quantities of portable and non-portable finds coming from the inner enclosure and the bailey.

The area of the inner enclosure and the bailey was fortified; the remains of a palace and churches of the second half of the 10th century have been found within the inner enclosure. The existence of 1–2 further sacral structures is presumed in the bailey, but these have yet to be archaeologically identified. Both within the enclosure and in the broader agglomeration it has been possible to demonstrate the working of gold, silver and iron. The majority of the features identified have been sunken (ca 1800), and their interpretation is mostly problematic. Dwelling features are known only in minimal numbers, which makes it impossible at present to reconstruct the spatial organisation and development of the site.

The state of the processing of the rescue excavations in the bailey, which have yielded the majority of the finds material, is currently the primary problem facing archaeological research at Libice. The results of excavations have been published for a mere 4 % of the investigated area, and

82 % remains unprocessed. Future research must therefore concentrate initially on the processing of the largest completely investigated areas, with the aim of assessing (1) the extent and intensity of settlement activity during the various phases of the fortified enclosure's existence, (2) evidence for, and the spatial delimitation of, craft activities, above all metalworking, and (3) the development and structural appearance of the bailey fortifications.

English by *Alastair Millar*

JAN MAŘÍK, *Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ-118 01 Praha; marik@arup.cas.cz*

JARMILA PRINCOVÁ, *Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ-118 01 Praha; princova@arup.cas.cz*

Výzkum na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou – současný stav terénní dokumentace výzkumu a evidence fondu

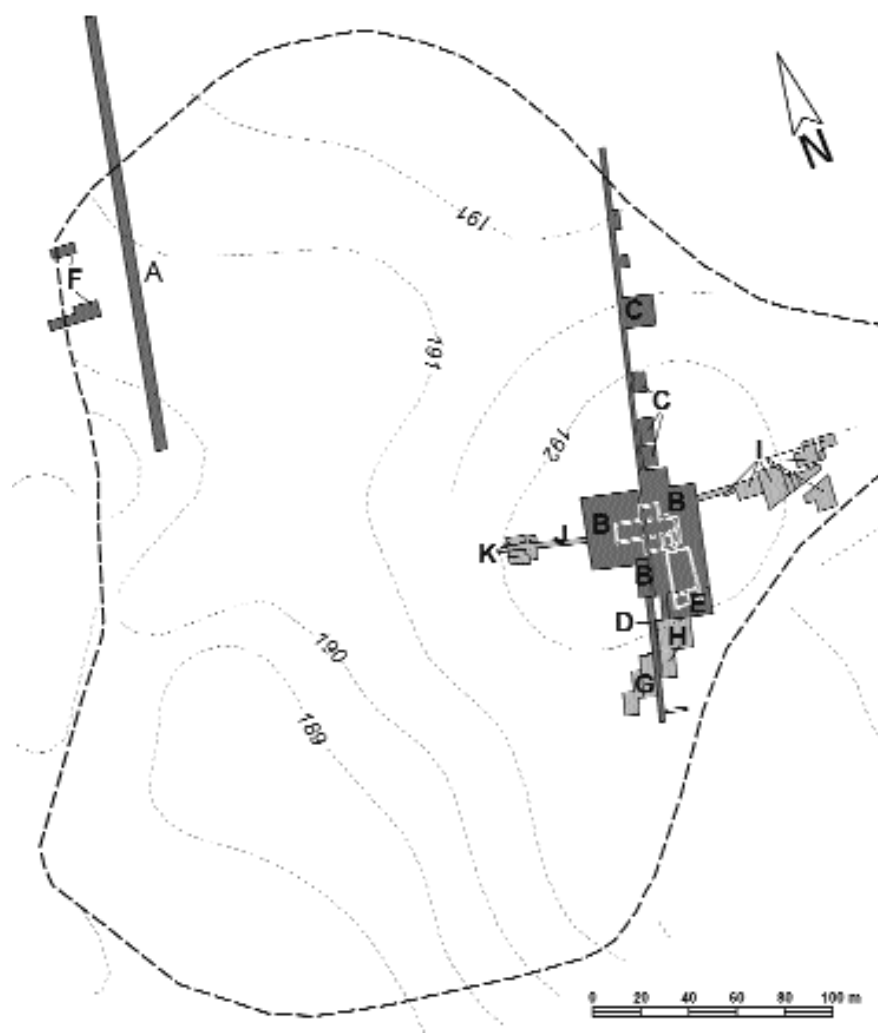
Jiří Košta

Systematický archeologický výzkum vedený R. Turkem probíhal na akropoli libického hradiště ve dvou fázích v letech 1949–1953 a 1967–1973. V roce 1949 byla založena liniová „západní“ (jindy „severozápadní“) sonda vedoucí severojižním směrem v délce 160 m, která protála severní část intravilánu akropole a fortifikaci včetně vnějšího příkopu (*obr. 1: A*). Ve stejném roce započal několikaleťový výzkum kostela (*obr. 1: B*) a přilehlého pohřebiště ve východní části akropole (1949–1952), tzv. „hlavní plocha“ byla rozčleněna na tři pole, později přibýlo na jihu ještě pole čtvrté a páté. V roce 1950 navázala v severním pokračování plochy kolem kostela liniová „sonda S“ (*obr. 1: C*) dlouhá 135 m, která byla dovedena až k fortifikaci. Sonda S byla ve svém průběhu několikrát rozšířena východním směrem. V návaznosti na páté pole hlavní plochy byla v roce 1952 založena liniová „jižní sonda“ (*obr. 1: D*), která zjistila jižní okraj pohřebiště a dospěla k vnitřnímu okraji opevnění akropole. V roce 1953 navázalo několik sond na okraje hlavní plochy. Nejrozsáhlejší byla „sonda A“ (*obr. 1: E*) na JV, která odkryla základy palácové stavby. Menší sondy, dokumentující především části pohřebiště, byly vymezeny na SZ a JZ hlavní plochy. Na sz. okraji hradiště byly do fortifikace akropole založeny dvě sondy, zvané „sondy na valu“ (*obr. 1: F*).

Druhá fáze výzkumu započala v letech 1967–1971 rozsáhlým odkryvem v jv. části akropole, na J od hlavní plochy z 50. let (sondy „západní a východní, jihozápadní a severovýchodní“, jejichž osou byla jižní sonda z roku 1952; *obr. 1: G, H*). Na východní okraj hlavní plochy navázala další série sond, zkoumající východní bránu akropole a prostor kolem ní. Výzkumy u brány začaly v roce 1969 a pokračovaly až do poslední výzkumové sezóny roku 1973 (*obr. 1: I*). Roku 1970 byla otevřena liniová sonda, směřující na Z od hlavní plochy, do středu akropole (*obr. 1: J*). Jejím cílem bylo především určení západního okraje pohřebiště. Na konci sondy byla v letech 1971–1973 postupně odkrývána větší plocha, zvaná „sonda uprostřed hradiště“, „sonda u pohřebiště“ nebo „sonda s rybí sádkou“ (*obr. 1: K*). V roce 1973 uzavřela systematický výzkum sonda při vnější straně jz. nároží transeptu kostela.

Při výzkumu akropole bylo skryto ca 5000 m² plochy (4,5 % celkové plochy akropole).¹ Zatímco archeologické sondáže na předhradí, převážně záchranného charakteru, jsou spíše menší a střední

¹ Za informaci o rozsahu zkoumané plochy, jakož i další všestrannou pomoc při zpracování výzkumu, děkuji Janu Maříkovi.

Obr. 1. Libice nad Cidlinou – vnitřní hradiště, přehled zkoumaných ploch. A – „západní/severozápadní sonda“ (1949); B – „hlavní plocha“ (1949–1952); C – „sonda S“ (1950); D – „jižní sonda“ (1952); E – „sonda A“ (1953); F – „sondy na valu“ (1953); G – „západní/jihozápadní sonda“ (1967–1971); H – „východní/jihovýchodní sonda“ (1967–1971); I – „sondy u brány“ (1969–1973); J – „sonda západně od pohřebiště“ (1970); K – „sondy uprostřed hradiště“ (1971–1973).

velikosti a pokrývají relativně pravidelně celou jeho plochu, výzkum akropole vedl především k cílenému prozkoumání rozsáhlé plochy v její východní části a odkrytí několika dlouhých liniových sond. Výzkumem zde byly zjištěny zásadní archeologické situace (jako příklad uvedme základy kostela a palácových staveb, část raně středověkého pohřebiště či řezy opevněním akropole) vzájemně provázané ve stratigrafických vztazích. Nálezový fond, uložený v depozitářích Národního muzea v Praze, vyniká jak svou kvantitou, tak značným počtem výjimečných a luxusních předmětů nalezených v hrobech i v sídlištních situacích. Stav zpracování Turkova výzkumu, a to nejen co se týče publika-

Signatura	Název složky	Obsah složky
L14-1	I. svazek náleзовé zprávy (výzkum 1949–1953), kopie č. 1. 267 str.	Záp., sev. a jižní sonda; hlavní plocha ve vých. části hradiska (úseky I-IV); kontrolní bloky 1 a 3; sondy v záp. části valu; dodatky, přílohy.
L14-2	I. svazek náleзовé zprávy (výzkum 1949–1953), kopie č. 2. 267 str.	-dtto-
L14-3	Náleзовé zprávy z let 1969–1973, 67 str.	Výzkum z roku 1967, 1968 a 1969; sonda v záp. pokračování pohřebiště; sv. sonda; sonda při bráně; sonda při jz. rohu transeptu kostela.
L14-4a,b	Sáčkovací seznamy z let 1949–1953 a 1967–1973 – originál a kopie	Seznamy čísel sáčků (1-6671) s polohopisným údajem.
L14-5	Pracovní sešity z let 1951 a 1952	Zaměřovací a nivelační záznamy, skici náleзовých situací, poznámky.
L14-6	Popisy pro Monumenta	Nekompletní text v několika verzích s rozdílnými vpisky.
L14-7	Kratší textové a tabulkové dokumenty	Rozbory a analýzy (geologie; určení zbytků dřev z části výzkumu atd.); náleзовé zprávy mimo akropoli a poznámky k náleзовým zprávám (Kuchyňka-Mýto, ÚMEZ, Libice, parc. č. 49 a sondy na návsi, poznámky k výzkumu valu na akropoli); nivelace (neúplné, z let 1952–1953); pracovní seznamy, soupisy a poznámky.
L14-8	Plány zařazené do základního soupisu 1948–1973	Soupis zahrnuje Turkovy výzkumy na akropoli i předhradí Libice: 1-5/1948 (parcela 49/4, čp. 73); 1-18/1949; 1-14/1950; 1-9/1951; 1-31/1952; 1-51/1953 + nivelace 1-26/1953; 1/1968; 1-20/1969; 1,3-23/1970; 1-33/1971; 1-14/1972; 1-27/1973.
L14-9	Plány nezařazené do základního soupisu 1948–1973	1-16/1967; 1-17/1968; 1-12/1970; 1-2/1972; 3 nedatované; dislokační plány, překresby na fólie, skici a náčrty.
L14-10	Vyhodnocení jednotlivých savčích kostí z výkopových sezón 1967–1973. 18 sv.	Vzorky číslované podle sáčků, v rozmezí 1-750 a 5001-6668c.
L14-11	Velkoplošné plány	Velkoplošné půdorysy a řezy a dislokační plány.

Tab. 1. Dokumentace k archeologickým výzkumům R. Turka (textové dokumenty, tabulky, plány); archiv Prehistorického a protohistorického oddělení Národního muzea.

ce, ale i samotné evidence movitých památek, je v současné době nedostatečný. Jeho uzavření moderním publikačním výstupem nebo výstupy, opírajícími se o kompletní revizi zachované terénní dokumentace i náleзовého fondu, patří mezi významné dlouhodobé úkoly Prehistorického a protohistorického oddělení Národního muzea.

V průběhu roku 2005 byl do archivu Prehistorického a protohistorického oddělení Národního muzea zařazen též objemný soubor textové, kresebné a fotografické dokumentace Turkových výzkumů v Libici nad Cidlinou. Z ca 50 cm textových a tabulkových dokumentů a plánů (*tab. 1*) se podařilo vytřídit dvě kompletní kopie náleзовých zpráv z první fáze výzkumu na akropoli a značnou část náleзовých zpráv z výzkumových sezón 1967–1973. Zásadní informace přináší tzv. „Sáčkovací seznamy“. Dnes bychom je nazvali spíše čísla stratigrafických jednotek, kterými byly popisovány v průběhu výzkumu sáčky; je v nich uveden základní popis náleзовé situace. Tato čísla tedy tvoří základní klíč k polohopisnému určení nálezů. V souboru se zachovala většina plánů terénních situací, kreslených na milimetrovém papíru zpravidla v měřítkách 1 : 20 nebo 1 : 50. V souhrnu jich je více než 300 (z větších celků chybí pouze originální dokumentace z výzkumu „hlavní plochy“ z let 1949 a 1950,

překresby půdorysů se však dochovaly na velkoplošných plánech). Mezi další důležité dokumenty patří nivelační záznamy, uváděné v letech 1951 a 1952 do pracovních sešitů a od roku 1953 na speciální půdorysy, dislokační plány zaznamenávající horizontální distribuci nálezů podle čísel „sáčků“, nebo osteologické, geologické a archeobotanické posudky. Druhou podstatnou částí souboru je fotografická terénní dokumentace, jejíž evidence a zařazování do archivu Prehistorického oddělení Národního muzea probíhá v současné době. Počet jak negativů, tak fotografií výrazně přesáhne číslo 1000. Výpovědní hodnotu fotografické dokumentace komplikuje nízká úroveň jejich popisování, popisky jsou uvedeny sotva u čtvrtiny fotografií a negativů. Proto nelze prozatím ani říci, do jaké míry odpovídají vyvolané fotografie negativům.

Nálezový fond z velkoplošného výzkumu na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou zabírá dvě místnosti depozitáře Národního muzea ve Všejanech, další části souboru jsou deponovány v hlavní budově instituce a v terezínském depozitáři. Největší překážkou v jeho zpracování je neukončená evidence a absence počítačové databáze nálezů. Libický fond byl původně členěn a řazen podle již zmiňovaných čísel „objektů“. V rámci evidování do katalogu Národního muzea však byly tyto logické celky rozbity a inventární čísla byla přiřazována podle materiálu užitého na výrobu předmětů, aktuální publikační potřeby, nebo prostě jen dostupnosti beden v depozitářích. Jen tak se mohlo stát, že až do loňského roku zůstávala mimo evidenci většina výrobků z kosti a parohu, že evidenci i konzervaci unikla řada železných předmětů, nebo že jsou dosud neevidovány i některé luxusní nálezy. Evidence ale nebyla dokončena ani u předmětů keramických. Nejasně vymezený klíč evidence fondu způsobil, že dnes nejsme o téměř žádném sídlištním souboru z rámce výzkumu schopni říci, jestli je kompletně evidován, a tedy přístupný v katalogu pro zpracování. Nově evidované předměty byly přelokovány a seřazeny podle inventárních čísel, zatímco bedny z promíšenými soubory neevidovaných nálezů leží v depozitářích bez lokace, a tedy bez možnosti dohledání. Evidovaný fond z Turkových výzkumů v Libici nad Cidlinou dnes čítá 102 655 inventárních čísel, v rozmezí 150.001–200.000, 215.001–219.135 a 300.000–350.000. Neevidované nálezy tvoří asi jednu čtvrtinu až jednu třetinu fondu a obsadí řádově desítky tisíc inventárních čísel. Počítačová databáze se vytváří na bázi programu Demus a může zahrnovat jen evidovanou část fondu; v současné době je do ní zapsáno ca 90 000 inventárních čísel.

Zpracování systematického výzkumu v Libici nad Cidlinou se potýká s obdobnými problémy jako zpracování jiných velkoplošných výzkumů 3. čtvrtiny 20. století. Tak jako u nich, bude i v případě akropole Libice nad Cidlinou velmi obtížné přesné vymezení vertikální stratigrafie jednotlivých souborů v konkrétních situacích. Typickým problémem je nedostatečné provázání mezi dokumentovanými vrstvami a nálezovým materiálem nebo pouze výběrová dokumentace hrobů (na základním plánu situace kolem kostela jsou v měřítku 1 : 50 uvedeny pouze schematicky). Na druhou stranu kvitujeme, že fond nebyl výrazně zasažen skartací. Informační potenciál shromážděného nálezového souboru, stejně jako dokumentace terénních situací, nebyl zdaleka vyčerpán. Naopak, již předběžný pohled na ně ukazuje možnosti revize některých závěrů dosavadních publikací. Nezbytným předpokladem kvalitního analytického zpracování výzkumu je však identifikace fotografické dokumentace, dokončení evidence nálezového fondu a vytvoření jeho počítačové databáze.

Obr. 2. Libice nad Cidlinou. Celkový plán zkoumaných ploch. Světle šedá – výzkumy J. Helicha, tmavě šedá – výzkumy R. Turka.
 Fig. 2. Libice nad Cidlinou. General plan of the investigated areas. Light grey – excavations by J. Hellich; dark grey – excavations by R. Turek.

Raně středověká sídelní aglomerace Přerov (8.–12. století) – současný stav poznání

The Early Medieval (8th-12th century) settlement agglomeration
at Přerov – the current stage of knowledge

Rudolf Procházka – Aleš Drechsler – Zdeněk Schenk

Příspěvek se zabývá současným stavem poznání geneze a vývoje raně středověkého regionálního centra Přerov. V současné době je zde včetně lokality Předmostí registrováno přes 40 výzkumných akcí, při nichž byly zachyceny doklady raně až vrcholně středověkého osídlení. Ve středohradištním období zde nacházíme strukturované osídlení se sídlišti a pohřebišti bez jasně rozpoznatelného mocenského centra. Po nejasném mezidobí 10. století se lokalita r. 1003 stává opěrným bodem polské posádky. Kolem hradu v poloze Horní náměstí se vytváří poměrně rozsáhlé podhradí na obou březích řeky Bečvy. Aglomerace se plynule vyvíjí v následně přemyslovské epoše. Přelom přineslo až založení institucionálního města doloženého r. 1256. Moderní výzkumná činnost, započatá v 80. letech 20. století na akropoli raně středověkého hradu, postupně akcentuje poznání podhradního osídlení.

raný středověk – střední Morava – sídlištní aglomerace – hrad – Přerov

This contribution deals with the present state of knowledge of the genesis and evolution of the Early Medieval regional centre Přerov. Nowadays there is about 40 research undertakings of the Middle Ages sites registered. In the Early Medieval period we find here a structured occupation with settlements and cemeteries without a clearly notable power centre. After an uncertain time-span of the 10th century, in 1003 the site becomes a strong point of the Polish garrison. Around the castle in the position Horní nám. [Sq.] rises a relatively extensive extramural settlement on both sides of the river Bečva. The agglomeration develops fluently in the following Přemyslid period. The break came as late as the foundation of an institutional city attested in 1256. The modern research activity that began in the 80s of the 20th century on the acropolis of the medieval castle accentuates gradually the knowledge of the extramural settlement.

Early Middle Ages – Central Moravia – settlement agglomeration – castle – Přerov

1. Přírodní podmínky Přerova a Předmostí

Přerovská raně středověká aglomerace se rozkládala na obou březích řeky Bečvy, při jihozápadním vyústění významného komunikačního koridoru Moravská brána, přesněji jejího horopisného podcelku Bečevská brána, do Hornomoravského úvalu. Moravská brána samotná je vymezená na jihovýchodě zlomovým svahem Podbeskydské pahorkatiny a na severozápadě masívem Nízkého Jeseníku. Jeho součást, Tršická pahorkatina, se z ploché pahorkatiny Moravské brány začíná zvedat hned u Předmostí (*Demek a kol. 1987, 82*).

Prostor Přerova charakterizovaly dvě výrazné krajinné dominanty, předurčující strategický význam celé oblasti (*obr. 1*). První představuje dnes již téměř těžbou zničený pahorek předmosteckého „Hradiska“. Šlo o mohutné sprašové návrší kolem dvou vápencových skalek, převyšující svou někdejší nadmořskou výškou přes 240 m okolní inundační pásmo Bečvy asi o 30 m. Morfologický protějšek Hradiska na opačném břehu Bečvy představo-

vala méně výrazná přerovská travertinová kupa (220 m n. m.) pleistocenního stáří, která se zvedá nad okolní nivu (208–212 m n. m.) asi 10–12 m. Na přelomu 10. a 11. století byl na jejím temeni zbudován hrad jakožto mocenské centrum celé aglomerace (*obr. 1*).

Z geologického pohledu je předčtvrtohorní podloží v tektonické sníženině Moravské brány, a tedy i v samotném Přerově, tvořeno miocenními mořskými tégly, písčítými slíny a písky. V průběhu kvartéru je zejména v inundačním pásmu Bečvy překryly několikametrové naplavené sedimenty, představované zejména nivními hlínami a hlinitými písky, jakož i mladšími holocenními písčítými štěrky. Obdobně jsou sedimentárně vyplněna i starší říční ramena. Zmíněné miocenní jíly tvořily např. podloží pravěkého a nejstaršího slovanského osídlení Přerova (8.–9./10. století) v oblasti Jiráskovy ulice na zkoumané parc. č. 53, a to 3 m pod současnou úrovní terénu. Jako stopy rozsáhlejších záplav lze interpretovat různé mocné kompaktní vrstvy říčního štěrku mezi antropogenními uloženinami s archeologickými artefakty.¹ Jemné povodňové písky byly v hloubce 2 m pod povrchem zachyceny na nám. T. G. Masaryka, kde na ně nasedaly deluviální písčité a jílovité hlíny, vyskytující se jako svahové sedimenty² v okolí zmíněné travertinové kupy, kde se v místě bývalého hradiště nachází v jádru pozdně gotické a renesanční Horní město s dochovaným opevněním a zámkem. Geologické nadloží travertinu zde představují eolické sedimenty – převážně písčité spraš, jejíž mocnost kolísá v závislosti na velmi členitém tvaru travertinové skály. Výběžky skály na několika místech vystupují až k současné úrovni povrchu Horního náměstí. V jv. části levobřeží dominují pleistocenní glaci-fluviální štěrkopísky, které vytvořily charakteristickou „lavici“ hlavní (radslavické) štěrkové terasy o nadmořské výšce kolem 220 m, převyšující o 10–12 m dnešní úroveň hladiny Bečvy. Radslavická štěrková terasa představuje geologický podklad středo- a mladohradištních sídelních lokalit v oblasti přerovské nemocnice a trati „Za kapličkou“.

Nejstarším geologickým podložím v Předmostí je silně zkrasovatělý mohutný hřeben devonského vápence, z něhož vyčnívaly nad úroveň terciálních mořských sedimentů ve staré tektonické poruše vápencové homole jižnější „Skalky“ (původně ca 240 m n. m.) a 300 m k severu ležícího o něco vyššího „Hradiska“ (původně 247,8 m n. m.).³ Tyto výšiny ovlivnily formu a rozsah ukládání až 20 m mocných pleistocenních sprašových návějí, které modelovaly výsledný tvar dominantního předmostského návrší. Při úpatí homolovitých vápencových skal, čnicích do výše asi 17 m nad okolní terén, vyvěraly v minulosti prameny nezamrzající minerální vody (*Klíma 1990*, 12–14, 104–109). Dnes již do značné míry odtěžené spraše (zešla exploatovány byly i obě vápencové skály) tak představují podloží dvou velkých slovanských pohřebišť v Předmostí – jižnějšího poblíž hřbitova v Předmostí v areálu někdejší Chromečkovy zahrady, proslulé zejména paleolitickými výzkumy, a přibližně o necelý kilometr severněji ležícího pohřebiště v trati „Nivky“. Menších skupin slovanských hrobů ze střední až mladší doby hradištní zde však bylo po celém území sprašového návrší v minulosti zjištěno a většinou bez výzkumu zničeno podstatně více.

Oblast nivu v Moravské bráně byla převážně zalesněna lužními lesními porosty, jejichž fragmenty jsou dodnes zachovány v celém dolním Pobečví. V bezprostředním okolí Přerova se východně od města zachovala část původního lužního lesního celku Žebračka, dnes se statutem rezervace o rozloze 288,67 ha. Tento les se písemně uvádí již k r. 1386, spolu s dalšími třemi lesy, ležícími přinejmenším zčásti též v nivě, jako Žebračský (Zebracký; *CDM XI*, č. 400, s. 359–360). Převážná část stromového patra si zde udržela ráz tzv. tvrdého luhu podsvazu *Ulmionion*, v depresích je zastoupen i tzv. měkký luh svazu *Salicion albae*. Na sušších místech v centrální části území se vyskytují porosty s inklinací ke karpatským dubohabřinám (*Šafář a kol. 2003*, 258).

¹ Např. ve Wilsonově ul. byla v r. 2001 180 cm pod úrovní současného povrchu, v délce 14 m, dokumentována 15 cm silná souvislá vrstva říčního štěrku, pod kterou se nacházela uloženina obsahující keramiku starší doby bronzové. Datování uloženin ležících přímo na štěrku zůstává otevřené, výše pak spočívala vrstva vrcholného středověku. Na Žerotínově nám. parc. č. 3115/1 v sondě č. 4 oddělovala 40–50 cm mocná naplavená štěrková vrstva v hloubce 1 m pod povrchem středohradištní kulturní vrstvu, spočívající na nivní půdě, od mladohradištní uloženiny.

² Kromě zmíněného nám. T. G. Masaryka tvoří tyto svahové sedimenty podloží lokalit v ulici Mostní, Wilsonově a severní části Žerotínova nám.

³ Pojem „Hradisko“ však často označuje celé bývalé předmostské návrší (i se „Skalkou“).

Dle E. Opravila, který se ve svých rekonstrukcích opíral o paleobotanickou analýzu části vzorků z výzkumů v Přerově, byl ráz lužních porostů v Moravské bráně v době hradištní v podstatě obdobný; tvořily ho jilmové a jasanové doubravy, v depresích pak převážně olšiny (*Opravil 1974; 1990; 2000*).

V oblasti nivy převažují úrodné silně humózní lužní půdy (fluvizemě). Tuto inundační oblast lemují ze S i J několikakilometrové pásy černozemí, což dává tomuto území velkou užitnou hodnotu z hlediska zemědělské produkce (*Vaňák – Tošenovský 1977, 6–7*). Klimaticky je dnes území Přerova klasifikováno jako nížinná teplá oblast (T2) s průměrnou roční teplotou 8,6 °C, s dlouhým suchým a teplým létem, velmi krátkým přechodným obdobím a krátkou, mírně teplou a suchou zimou s velmi krátkým trváním sněhové pokrývky. Srážkový úhrn zde činí ve vegetačním období 350–400 mm, v zimním pak 200–300 mm (*Vaňák – Tošenovský 1977, 8–10; Demek – Novák 1992, 147–148; Zapletal 1988, 9–10*).

2. Přehled dějin zkoumání raně středověkého osídlení

Počátky seriózního výzkumu raně středověkého osídlení Přerova jsou spjaty s lokalitou Předmostí, a to v souvislosti s odkryvými zdejších proslulých paleolitických památek. Jde především o tamní pohřebiště, ničená činností předmostských cihelen před r. 1890 (*Havelková 1890, 135*). Následně zde Martin Kříž v letech 1894–1895 prokopal 140 hrobů ze střední a mladší doby hradištní nedaleko hřbitova v Předmostí u „Skalky“, v areálu bývalé Chromečkovy zahrady (*obr. 1: 7*). Jejich inventář, ovšem bez rozlišení náleзовých souborů, je uložen v Moravském zemském muzeu v Brně. Několik dalších hrobů zachránil v 90. letech 19. století také K. J. Maška. V r. 1923 bylo asi 200 m vých. směrem, v zahradě J. Kubíčka poblíž farního kostela v Předmostí, narušeno 15 kostrových hrobů z 11.–12. století (*Červinka 1928, 167; Šikulová 1959, 157, se starší lit.; obr. 1: 6*). V letech 1941–1942 pak tehdejší správce přerovského muzea J. Matzenauer odkryl asi 300 m sev. od „Skalky“ v poloze „Hradisko“ 12 mladohradištních hrobů a další pak na sousední parcele v r. 1944 (*obr. 1: 8*). Tím končí historie záchrany jižnější z obou lokalit; dlužno říci, že hroby postrádají řádné zaměření i další dokumentaci, takže Č. Staňa, který se vedle B. Dostála jejich obsahem zabýval nejpodrobněji, mohl pracovat jen s jednotlivými předměty (*Dostál 1966, 155–159; Staňa 1962b; 1970*).

Další skupiny hrobů, ležící severněji, začaly být sledovány v souvislosti s posunem těžby hlíny na severní okraj obce, poblíž silnice Předmostí – Čekyně, v r. 1954 (*obr. 1: 9*). Zde byly hroby zachraňovány péčí J. Skutíla (Krajské muzeum v Olomouci) a později i pracovníky Archeologického ústavu ČSAV v Brně (nyní AV ČR, dále ARÚ) a rovněž amatéry (M. Rézner), odborně byly prozkoumány jen tři. V r. 1958 zachránil Č. Staňa (ARÚ) západně odtud, v poloze „Pod valem“ dva žárové hroby z první poloviny 8. století, zatím tedy nejstarší doklady pohřbívání v době hradištní ve sledované lokalitě (*obr. 1: 9*). Od r. 1960 započala záchrana pravděpodobně části většího pohřebiště v sousední, severněji ležící trati „Nivky“, na níž se zpočátku podílelo přerovské muzeum, zejména jeho archeologický kroužek (J. Přidal) a v závěru r. 1960 a na počátku r. 1961 opět ARÚ (Č. Staňa). Celkem bylo v poloze „Nivky“ prozkoumáno 59 kostrových hrobů, datovaných do rozmezí od konce 8. do počátku 10. století (*Staňa 1961; 1962a; 1962b; 1970; obr. 1: 10*). Č. Staňa provedl ještě dvě záchranné akce r. 1983 a 1985, při nichž zachytil skupinky asi mladohradištních hrobů, které nejspíše tvořily součást mladší fáze pohřebiště v Chromečkově zahradě a jejím nejbližším okolí (*Staňa 1961; 1962a; 1962b; 1970; 1985; 1987a*). Jeden hrob prozkoumala r. 1972 na zahradě domu č. 152 archeoložka přerovského muzea M. Jašková (1973); patrně příslušel k témuž pohřebišti.

Na počátku archeologického zájmu o slovanské osídlení území vlastního Přerova stojí výzkum v kapli sv. Jirí na Horním nám., provedený r. 1936 A. Čápem (1938; *obr. 2: A*). Jeho výsledky jsou kromě zjištění mladohradištních sídlištních vrstev zajímavé zejména objevem středověkých zdív, ke kterým se ještě vrátíme. Ze starších nálezů je třeba také uvést mladohradištní hrob na předměstí Šířava, na pozemku tehdy Davidkova statku (dnes Šířava 21, č. parc. 483; *Šikulová 1958, 88, 145; obr. 2: 20*). Poválečná výstavba v prostoru jv. Horního návrší přinesla bohužel rozsáhlé ničení archeologických památek, jemuž se v mezích svých možností pokusila čelit tehdejší archeoložka přerovského muzea M. Jašková (1970). Registrovala doklady osídlení při výkopech vodovodního řadu mezi Horním a Žerotínovým nám. v r. 1964, zejména pak při výstavbě na sv. straně Žerotínova nám. a přilehlých částech ul. Pod valy a Kozlovské. V menší míře se věnovala i záchranné činnosti v navazujícím území předměstí Šířava (ul. Šířava, Sušilova); kromě sídliš-

ních nálezů zaznamenávala i jednotlivé hroby či jejich fragmenty, aniž by získala podklady pro upřesnění jejich datování. K nejvýznamnějším nálezům jejího působení patřil odkryv dvou středohradištních hrobů z Horního nám. (*Jašková 1975; obr. 2: 8*). O záchranu mnoha památek z doby hradištní v historickém jádru Přerova se v období od počátku 70. let až do své smrti v r. 2003 významnou měrou zasazoval též místní amatérský badatel a spolupracovník ARÚ Václav Martínek, zejména v době, kdy zde nebylo obsazeno muzejní archeologické pracoviště; z dalších amatérských nadšenců zmiňme alespoň Zdeňka Freiberka. První řádně dokumentovaný výzkum na území vlastního Přerova představovala akce Olomouckého vlastivědného muzea na přerovském pravobřeží v r. 1977, v ul. Malá Dlážka a Brabansko. Zde se sice podařilo prokázat existenci další podhradní sídlištní jednotky, avšak zcela unikla přítomnost středohradištního horizontu, zjištěného až v r. 2005 (*Dohnal 1977; 1980; Schenk 2006; obr. 2: 2*).

Novou kvalitu přinesl do poznání nejstarší minulosti Přerova rozvoj záchranné činnosti, vyvolaný nejprve výstavbou Závodního klubu Přerovských strojírů v místě domů č. p. 8 a 9. na Horním nám. v letech 1984–1987 (*obr. 2: 6*). Výzkum bohužel proběhl jen na zlomku poničené plochy, která obsahovala mimořádně dobře dochované pozůstatky zástavby z počátku 11. století a také zatím jediné doklady souvislého středohradištního osídlení na Horním náměstí. Zčásti souběžně proběhl první tzv. systematický, tj. plánovitý odkryv neohrožené lokality v místě dvora domu č. p. 21 na sz. okraji téhož náměstí v letech 1985 a 1986 (*Staňa 1987b; 1987c; 1989; 1991; 1993; 1998c; Procházka 1990; 2005b; 2005c; obr. 2: 9*). Následně r. 1987 proběhla zjišťovací sondáž před domem č. p. 21, jakož i v prostoru parkánu za domem č. p. 26, která však nepřispěla k poznání raně středověkého osídlení (*Procházka 1990*). V r. 1989 byly realizovány předstihové výzkumy v místě plánovaného sklepa ve dvoře domu Horní nám. č. p. 26 (*obr. 2: 10*), dále dokumentace v prostoru podhradí v Čechově ul. v souvislosti s výkopem pro parovod a záchranná akce na rozmezí Kozlovské ul. a Žerotínova nám. (*Procházka 1993; 2005a; 2005d; 2005e; Parma 2001; obr. 2: 4, 15*). V následujícím roce proběhla první etapa záchranného výzkumu v místě demolovaných domů č. p. 19 a 20 na Horním nám. na ploše prvního z nich. Všechny tyto výzkumy let 1984–1990 zajišťoval ještě brněnský ARÚ (*Kohoutek 1992; 1993; 1995a; obr. 2: 7*). Výzkumy stavbami ohrožených ploch Horního nám. posléze převzal r. 1993 založený Ústav archeologické památkové péče v Brně (dále ÚAPP), který pokračoval v odkryvech v domech Horní nám. č. p. 19, 20 (1998) a 26 (1998–2001) v prostoru přerovského zámku na Horním nám. (1998, *obr. 2: 5, 7*), v ploše náměstí při výkopech vodovodu (2001, *obr. 2: 11*), na parkáně (1995) a v Mostní ul. r. 1999 (*Čižmář – Kohoutek 1999a; 1999b; Kohoutek 1995b; 1998a; 1998b; 1999; 2000a; 2000b; 2001a; 2001b; 2001c; 2001d; 2002a; 2002a; obr. 2: 18*). Další důležité akce provedlo archeologické pracoviště Muzea Komenského v Přerově (A. Drechsler), a to zejména na Malé Dlážce (1999, *obr. 2: 16*), v ul. Wilsonova a Jiráskova (2001, 2003; *obr. 2: 13, 26*), Šířava (2001, *obr. 2: 22*), v areálu Žerotínova nám. před č. p. 447 (2003, *obr. 2: 30*) a zejména v č. p. 168 (2004, 2005; *obr. 2: 28*). Od 90. let prováděl řadu drobných záchranných akcí, zvláště povrchových průzkumů, Zdeněk Schenk v ul. Šrobárova (1994, *obr. 2: 23*), Dvořákova (1999, *obr. 1: 4*), Čechova (2000, *obr. 2: 3*), Na loučkách (2001, *obr. 1: 2*), Trávník (2003, *obr. 2: 24*), Sokolská (2004), v trati Za kapličkou (1993–2001, *obr. 1: 4b*), Kainarova (2005, *obr. 2: 14*) aj. Důležité jsou též sběry na pravobřežní terase na katastrech Předmostí a Dluhonic (*obr. 1: 11–13*) i levobřežních obcí Bochoř a Kozlovice (*obr. 1: 16, 17*), zde ve spolupráci s A. Drechslerem (1993–2003; srov. *Drechsler – Schenk 2004; Procházka – Drechsler – Schenk 2006; Schenk 1998; 2000; 2001a; 2001b; 2001c; 2001d; 2004; 2005*).

3. Sledované cíle výzkumu

Zatímco dlouhodobě zkoumaná a ničená pohřebiště v prostoru Předmostí se těšila značné pozornosti zejména Č. Stani, který zde v rámci soustavného výzkumu Hané ve středohradištním období sledoval především odraz velkomoravské hmotné kultury centrálních oblastí Velké Moravy, na území vlastního Přerova probíhaly až do počátku 80. let 20. století nahodilé akce bez zřetelně formulovaných otázek. Odkryvy 80. a 90. let se pod vlivem spektakulárního objevu dřevěných konstrukcí z počátku 11. století v r. 1984 zaměřily především na prostor

raně středověkého hradu s cílem poznat jeho počátky, zástavbu a fortifikaci, přičemž jeho suburbium a širší zázemí byly sledovány jen příležitostně. Od přelomu století zesílila výzkumná aktivita mimo vlastní Horní náměstí, takže do popředí se dostává otázka poznání vývoje celé přerovské raně středověké aglomerace, včetně její transformace ve středověké institucionální město s předměstími. Nastolenou problematiku lze přehledně shrnout do několika bodů:

1. Počátky osídlení a jeho charakter do přelomu 8./9. století.
2. Rozsah a struktura středohradištní aglomerace: otázka mocenského centra, rozmístění sídelních a pohřebních areálů.
3. Charakter osídlení v 10. století.
4. Charakter sídlištního horizontu z 1. čtvrtiny 11. století: rozsah „polského“ hradu z počátku 11. století, dynamika rozvoje podhradního osídlení a jeho ekonomický profil, lokalizace pohřebiště, skladba bezprostředního zázemí.
5. Charakter aglomerace po ovládnutí Přemyslovci: rozsah a struktura osídlení předpokládaného prostoru hradu, rozsah a struktura podhradního osídlení lokalizace (velko)farního kostela, rozmístění pohřebních areálů.
6. Transformace předlokační aglomerace ve 13. století; lokalizace a charakter zástavby prvotního města 2. poloviny 13. století; ráz osídlení v prostoru Horního nám. včetně lokalizace nejstaršího zděného hradu.

Řada věcných témat má průřezový charakter, je tedy společná více etapám rozvoje sledované lokality. Nehledě na období je třeba věnovat maximální pozornost získání archeologických dokladů, které by upřesnily – nebo alespoň přispěly k upřesnění – socioekonomického profilu jednotlivých segmentů; jde tedy zejména o otázku dokladů elit a zaměstnání obyvatel. Tomu by měla být v míře podřízena metodika terénních výzkumů směrem k maximálnímu „zjemnění“ výběru artefaktů. Jaké výsledky obdobná snaha může přinést, lze sledovat nejlépe na příkladu nedaleké Olomouce (např. *Bláha 1998; 2000*); z Přerova lze z tohoto úhlu příznivě posuzovat nálezové spektrum z vrstev z počátku 11. století z Horního nám. 19–20 či z doby kolem poloviny téhož věku z Kozlovské ul. Obdobně průběžnou problematiku představuje sledování proměn přírodního prostředí, zejména rostlinného krytu; dosavadní bádání mělo spíše charakter časově omezené sondy, nedovolující postihnout dynamiku možných změn (*Opravil 1990*).

Navzdory řadě zjištění je stav poznání stále torzovitý, s přetrvávajícími problémy základního významu, jako je např. otázka prvotního duchovního centra, umístění lokačního města či krajinných změn v souvislosti s raně a vrcholně středověkou urbanizací, což ostatně zčásti vyplyne z dalšího textu.

4. K metodice archeologických výzkumů

Způsob odkryvů a dokumentace zjištěných nálezových situací na Horním náměstí a v jeho bezprostředním okolí v průběhu uplynulých dvaceti let odráží proměnu metodiky výzkumu složitých stratifikací, která nastala v 90. letech minulého století. S výjimkou výzkumu z r. 1990 byly nálezy v průběhu odkryvů z let 1984–2005 vždy důsledně spojovány s rozpoznatelnými, tzv. přirozenými vrstvami, avšak v letech 1984–1986 prostřednictvím nálezových čísel, žel zavčas s grafickou dokumentací neprovázaných. Výzkumy z let 1987 a 1989 byly prováděny metodou, kterou lze považovat za předstupeň formulářové archeologie; ná-

lez s příslušnou uloženinou spojovalo totožné číslo. První etapa výzkumu (č. p. 19 a 20) v r. 1990 proběhla po tzv. mechanických vrstvách, označených hloubkami od sníženého terénu. Byly ovšem odlišovány a samostatně dokumentovány dobře rozpoznatelné aktivity – pece, pozůstatky dřevěných staveb, výkopy apod. Metoda tzv. mechanických vrstev však, jak známo, vnáší do souborů více či méně smíšených postdepozicičními procesy další nežádoucí homogenizaci, a její široké použití ve složitých stratifikacích je proto nevhodné s výjimkou smyslu nečlenitelných depozit. Následně, počínaje další etapou výzkumu na ploše domů č. p. 19 a 20, se již uplatnila formulářová archeologie s formalizovanými popisy stratigrafických jednotek, jejichž číselná označení se objevují i na samotných nálezech.

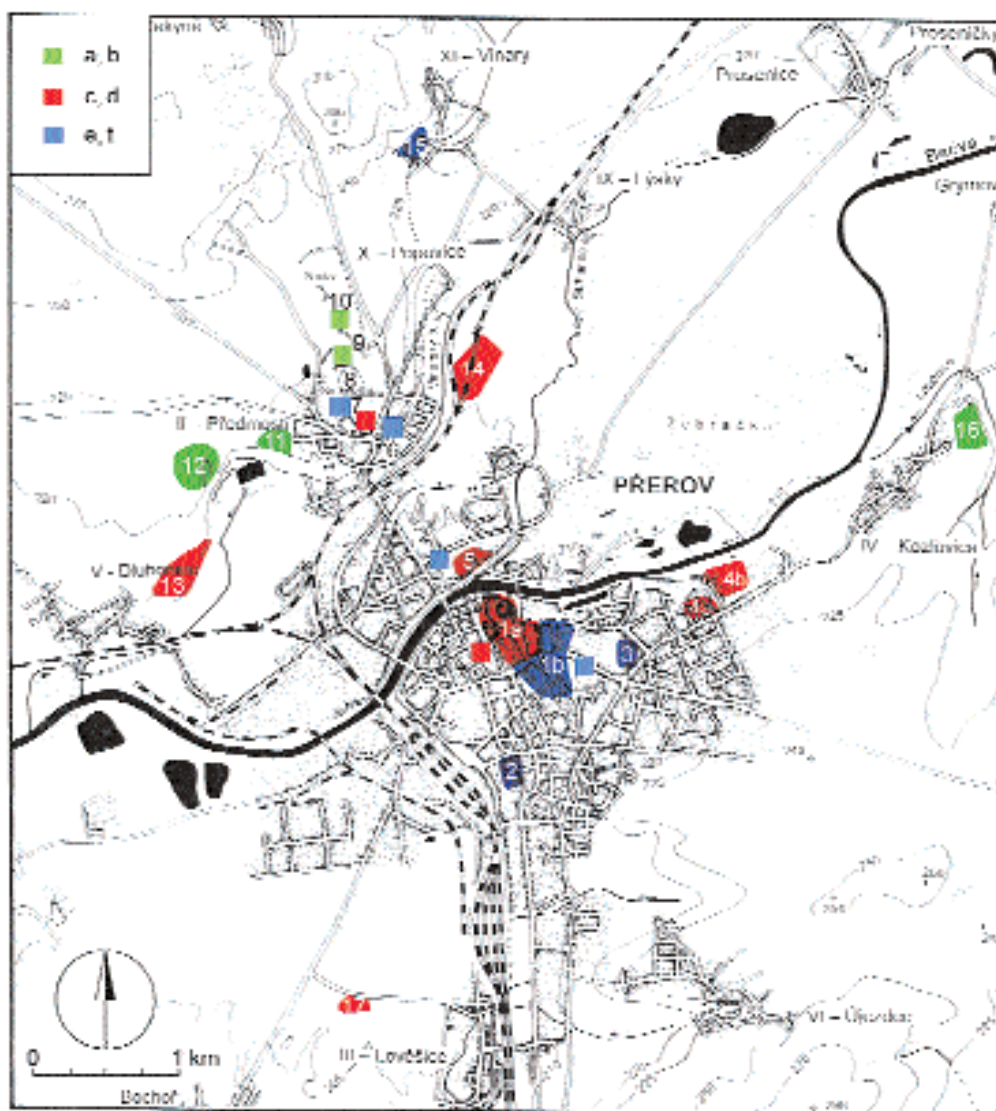
Č. Staňa vyhodnotil do nálezové zprávy pouze první sezónu výzkumu na Horním nám. z r. 1984; počínaje r. 1990 byly výzkumy ARÚ AV ČR Brno a ÚAPP do této podoby zpracovávány průběžně, byť jejich informační hodnota rozhodně není zejména v ohledu na raný středověk optimální. Většina výzkumů z 80. let byla tímto způsobem vyhodnocena v průběhu řešení grantového projektu GA ČR „Hrad Přerov a polský průnik na Moravu kolem r. 1000“ v letech 2003–2005. V současné době se postupně zpracovávají některé novější výzkumy přerovského muzea (Jiráskova ul., Žerotínovo nám., Šířava), při jejichž realizaci se uplatnila výlučně formulářová metoda. Hlavním cílem zmíněného grantu je vyhodnocení „polského“ horizontu z Horního nám. na základě dosavadních výzkumů, především na plochách tamějších domů č. p. 8, 9 a 21.

Vzhledem k výskytu organogenních vrstev, jakož i dochování dřevěných konstrukčních prvků především v horizontu „polského“ hradu z počátku 11. století, byla od počátku věnována velká pozornost paleobotanickému výzkumu. Bohužel se příslušný specialista, jímž byl v 80. a 90. letech E. Opravil, vyjma ojedinelých návštěv sám výzkumu neúčastnil; celkem však určil 165 vzorků ze sezón 1984–1987. Ve své studii o botanických poměrech Přerova se opíral pouze o část determinovaných vzorků z výzkumných sezón 1984 a 1985 z Horního nám. č. p. 8, 9 a 21 (*Opravil 1990*). Část odebraných vzorků se určovala teprve v rámci uvedeného grantu GA ČR a jejich vyhodnocení probíhá souběžně s psaním těchto řádků (P. Kočár). Mnohem horší byla až donedávna situace v oblasti osteologického výzkumu, kterou zásadně změnil až zmíněný grantový projekt. První analýzu provedenou L. Weiterem (srov. *Weiter – Kočár – Kaplan 2003*) kvantitativně i kvalitativně rozšířila Z. Sůvová. V rámci zmíněného projektu byla věnována pozornost petrografickým analýzám keramiky, k nimž se naposled připojila i speciální analýza příměsí organického i anorganického uhlíku s průlomovými výsledky, připravovaná nyní do tisku (doc. M. Gregerová). Obdobně byla až v posledních letech věnována pozornost analýzám vybraných železných předmětů (srov. *Hošek 2004; Procházka – Ustohal – Doležal 2003*). V souvislosti s křížovými denáry z přelomu 10. a 11. století byla navázána spolupráce s numismatiky (M. Chumchal, T. Kučerovská), jakož i s historií (srov. *Procházka – Wihoda v tisku*). Toto mezioborové snažení je v současné době zacíleno především k „polskému“ horizontu v dějinách Přerova ze závěru 10. a prvních desetiletí 11. století.

Zjištění, která se podařilo získat ze zhruba třicítky terénních akcí, nehledě k oblasti Předmostí, potvrzují tezi o významu soustavného sledování zemních zásahů pro poznání vývoje lokality v žijícím sídelním organismu. Je ovšem třeba připustit, že některé drobné zemní zásahy unikají pozornosti archeologů a stále ještě dobře nefunguje systém informující v předstihu o připravovaných stavebních pracích.

5. Stav poznání antropogenních uloženin

Přerov se vyznačuje velmi variabilní skladbou geologického podloží i antropogenních uloženin. Travertinové podloží návrší Horního města bylo bezprostředně pod kulturními vrstvami zachyceno především v některých okrajových partiích (č. p. 21, 26), v centrálních částech ho kryje ještě písčité sprašová hlína. Dle situace na dvorku č. p. 26 si lze návrší na počátku raného středověku představit jako nevýraznou kupu s takřka plochým temenem, na jehož okraji přinejmenším místy vystupovala suť mohutných travertinových balvanů;

Obr. 1. Přerov, raně středověká aglomerace. 1 – akropole přerovského hradu v 10./11.–12. stol.; 1a – rozsah dosud zjištěného středohradištního osídlení podhradí na levobřeží Bečvy; 1b – mladohradištní část podhradí tamtéž; 2 – ul. Na loučkách; 3 – Budovatelů; 4a – Dvořákova; 4b – Za kapličkou; 5 – Brabansko – Malá Dlážka; 6 – Předmostí – Kubičkova zahrada; 7 – Předmostí – Chromečkova zahrada; 8 – Předmostí – poloha mladohradištních hrobů, zkoumaných J. Matzenauerem v letech 1941–1942; 9 – Předmostí – dva starohradištní hroby z polohy „Pod valem“ a skupina stredo- a mladohradištních hrobů při silnici Předmostí – Čekyně; 10 – Předmostí – pohřebiště „Nivky“; 11 – Předmostí „Malé Předmostí“; 12 – Předmostí „Dily“; 13 – Dluhonice „Dolní Újezd“; 14 – Popovice „K trati“; 15 – Vinary, ul. Doubí 1, parc. č. 204; 16 – Kozlovice „Nad lukami“; 17 – Bochoř „Markrabina“.

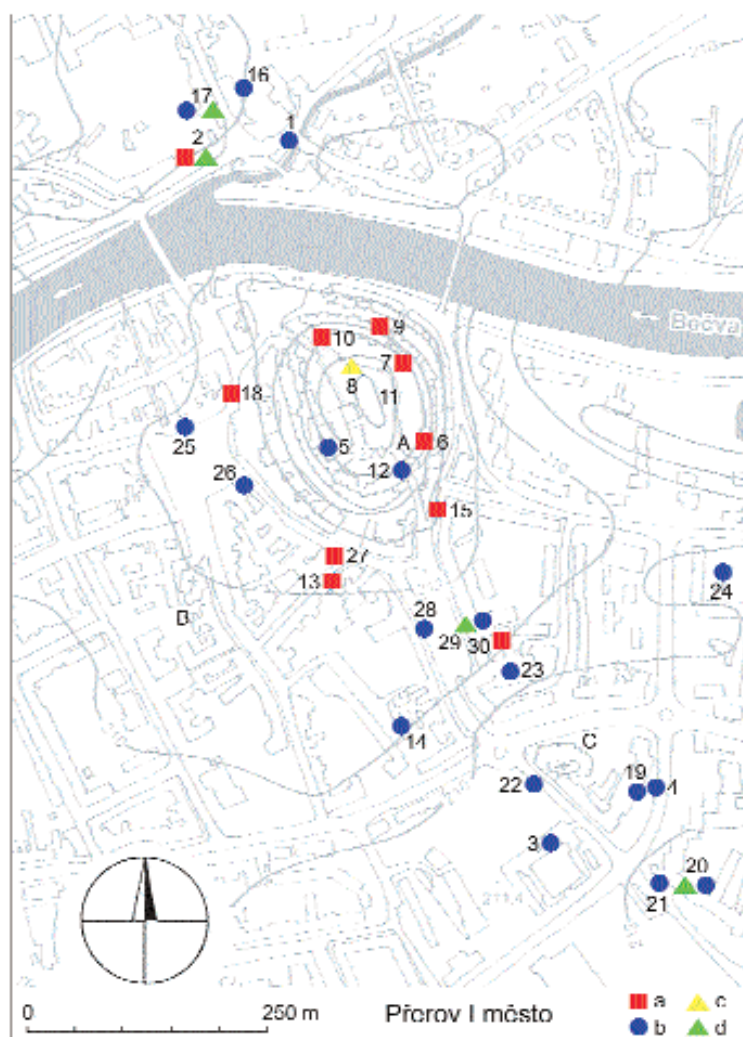
a – středohradištní sídliště; b (čtverec) – středohradištní, případně starohradištní pohřebiště; c – stredo- i mladohradištní sídliště, d (čtverec) – stredo- i mladohradištní pohřebiště; e – pouze mladohradištní sídliště; f (čtverec) – pouze mladohradištní pohřebiště.

rostlá skála patrně vidět nebyla. Velmi nestejně vyvinuté pravěké, takřka výlučně věteřovské souvrství pokrývalo celé temeno, chybělo pouze na sv. okraji (č. p. 26), kde na svažující se skalní lavici nasedaly přímo raně středověké uloženi. Nelze vyloučit, že pravěké vrstvy byly lokálně odstraněny při stavbě hradby na počátku 11. století. Relativně mocné zvrstvení ze středohradištní etapy bylo zatím zjištěno jen na jv. okraji návrší (č. p. 8, 9). Jinde přinesla výrazný impuls k nárůstu terénu až stavba výše uvedeného opevnění. Akumulace uložení při obvodu návrší pokračovala až do vrcholného středověku, zatímco v centrální části byl nárůst mnohem menší. Ovšem i zde lze dle výsledků výzkumu vedeného J. Kohoutkem (2001c) při rekonstrukci vodovodu podél celého obvodu náměstí zachytit homogenizovanou mladohradištní vrstvu na souvislém pokryvu uložení věteřovského období. Pouze místy, např. před domem č. p. 21, nasedaly raně novověké vrstvy přímo na pravěký horizont. Zde byly starší situace porušeny mohutným příkopem nejasné funkce, který byl zasypán v 16. století (Procházka 1990).

Velmi různorodou situaci prokazují stále přibývajícím výzkumy pod centrálním návrším. Raně středověké suburbium přerovského hradu, jednoznačně doložené ovšem až od počátku 11. století, se konsolidovalo v prostoru, jehož osou byl mírný, dnes již v důsledku moderních planýrek téměř nevýrazný terénní hřbet, klesající od travertinového kopce jv. směrem – při východní straně dnešního Žerotínova nám. ke kostelu sv. Michala na Šířavě (obr. 1: 1a, 1b; 2: C), přičemž přibližně v oblasti dnešní Kozlovské ul. vymezovala hrana inundace jv. hranici osídlené plochy. K osídlenému prostoru můžeme dnes počítat také celou plochu Žerotínova nám. s přilehlým ústím Wilsonovy ul. a ul. Jiráskovu, na záp. straně je osídlení doloženo v ul. Kainarově, dále pak jižním směrem osídlený prostor zahrnoval podstatnou část náměstí Přerovského povstání s okolím kostela sv. Michala až po Čechovu ul. a Šířavu (obr. 1: 5; 2). Nálezy v ul. Kozlovské a Trávník blíže křížovatky s ulicí Bayerovou naznačují vějířovité rozšíření suburbia směrem k Bečvě (obr. 2: 15, 24). Na opačné straně lze k podhradí počítat též lokalitu v ul. Mostní (obr. 2: 18), nepochybnou součástí osídlení podél záp. a sz. úpatí ústředního návrší, které se patrně v poloze Na Marku přimykalo k přechodu přes řeku Bečvu. Na tuto kumulaci navazuje na opačném břehu osídlení v prostoru ul. Malá Dlážka a Brabansko (obr. 1; obr. 2: 1, 2, 16, 17). Tuto vymezenou plochu bezprostředního suburbia lze odhadnout na přibližně 12–15 ha. Souvisle osídlený areál obklopoval prstenec sídlišť bezprostředního zázemí, z něhož zatím známe pouze segmenty kolem jv. a sev., pravobřežního podhradí. Jde o nálezy v ul. Na loučkách, dále

Fig. 1. Přerov, the Early Medieval agglomeration. 1 – the ‘acropolis’ of Přerov Castle in the 10th/11th–12th centuries; 1a – the extent of Middle ‘Hillfort’ period settlement beneath the castle on the left bank of the Bečva, as ascertained to date; 1b – the Late ‘Hillfort’ period section of the settlement beneath the castle, ditto; 2 – Na loučkách St.; 3 – Budovatelů St.; 4a – Dvořákova St., 4b – Za kapličkou St.; 5 – Brabansko – Malá Dlážka; 6 – Předmostí, the Kubíček Gardens; 7 – Předmostí, the Chromeček Gardens; 8 – Předmostí, location of a Late ‘Hillfort’ period grave excavated by J. Matzenauer in 1941–1942; 9 – Předmostí, two Early ‘Hillfort’ period graves from the area known as “Pod valem” [lit. “Beneath the rampart”] and a group of Middle and Late ‘Hillfort’ period graves along the Předmostí to Čekyně road; 10 – Předmostí, the “Nivky” cemetery; 11 – Předmostí, “Malé Předmostí”; 12 – Předmostí, “Díly”; 13 – Dluhonice, “Dolní Újezd”; 14 – Popovice, “K trati”; 15 – Vinary, Doubí St. 1, plot 204; 16 – Kozlovice, “Nad lukami” [lit. “Above the meadows”]; 17 – Bochoř, “Markrabina” [lit. “Margrave’s”].

a – Middle ‘Hillfort’ period settlement; b (square) – Middle or Early ‘Hillfort’ period cemetery; c – Middle of Late ‘Hillfort’ period settlement; d (square) – Middle and Late ‘Hillfort’ period cemetery; e – purely Late ‘Hillfort’ period settlement; f (square) – purely Late ‘Hillfort’ period cemetery.

Obr. 2. Přerov. Jádru raně středověké aglomerace s podhradím. 1 – Za Mlýnem, parc. č. 5112, před č. p. 602 (č. o. 2); 2 – Brabansko – Malá Dlážka, parc. č. 4378, 2379, 4382; 3 – Čechova ul., parc. č. 2185/1; 4 – Čechova, parc. č. 2883/26; 5 – Horní nám. č. p. 1, zámek; 6 – Horní nám. č. p. 8, 9; 7 – Horní nám. č. p. 19, 20; 8, 9 – Horní nám. č. p. 21; 10 – Horní nám. č. p. 26; 11 – Horní nám., trasa výkopu vodovodu, parc. č. 4997; 12 – Horní nám., výkop pro kabel, parc. č. 4997; 13 – Jiráskova, parc. č. 53; 14 – Kainarova 2, č. p. 75/15; 15 – Kozlovská, parc. č. 3157/9; 16 – Malá Dlážka 4, za č. p. 599, parc. č. 4384; 17 – Malá Dlážka, přibližná poloha narušovaných hrobů; 18 – Mostní, parc. č. 4951/9; 19 – Šířava 7, č. p. 289; 20 – Šířava, č. p. 483; 21 – Šířava, komunikace před č. p. 483, parc. č. 4988/1; 22 – Šířava/nám. Přerovského povstání, parc. č. 2167; 23 – Šrobárova č. p. 2840 (č. o. 20), parc. č. 3114/5, 3113/2; 24 – Trávník, parc. č. 2883/1, plocha za č. p. 1629 (č. o. 2); 25 – náměstí T. G. Masaryka, parc. č. 4932; 26 – Wilsonova, před domem č. p. 151 (č. o. 2), parc. č. 5000/1; 27 – Wilsonova č. p. 102 (č. o. 12), parc. č. 144/1, 5000/1; 28 – Žerotínovo nám. 21, č. p. 168, parc. č. 3115/1; 29 – Žerotínovo nám. 22, č. p. 169, parc. č. 3118/1; 30 – Žerotínovo nám. před č. p. 447 (č. o. 7), parc. č. 4995; A – kaple sv. Jiří, B – kostel sv. Vavřince, C – kostel sv. Michala. a – osídlení pouze mladohradištní; b – osídlení střeďo- i mladohradištní; c – hroby střeďohradištní; d – hroby mladohradištní.

na SV podél Bečvy, Budovatelů, Dvořákova – areál nemocnice a v související trati Za kapličkou (*obr. 1: 2, 3, 4a, 4b*). Obdobný řetězec se rýsuje na pravobřeží na katastrech Předmostí, Dluhonic a Popovic (*obr. 1: 11–14*). Málo znalostí zatím máme o prostoru jz. a záp. od návrší Horního města; dosavadní zjištění potvrzují přítomnost raně středověkého osídlení ve vých. části nám. T. G. Masaryka (*obr. 2: 25, 26*), přilehlý areál dále podél řeky zatím zůstává bílým místem. Nevelké, často nedostatečně stratifikované soubory z většiny podhradních lokalit zatím neposkytují dostatečnou výpověď o dynamice vývoje osídlení, což platí dvojnásob o lokalitách vnitřního pásma zázemí. Nepochybně nebyla řada poloh osídlena současně, datování opírající se o keramiku z homogenizovaných vrstev však rytmus prostorových změn nedovoluje dostatečně postihnout.

Pouze v bezprostředním okolí centrálního návrší, na jeho úpatí, jsou zatím doloženy věteřovské vrstvy, a to v Mostní ul. a ve vých. části nám. T. G. Masaryka. Ve výše vymezeném areálu podhradí dále od travertinové kupy nasedají ve většině případů sedimenty s doklady raně středověkého osídlení přímo na podložní štěrkopíský říční terasu (Čechova a Kozlovská ul.), příp. na třetihorní jíly (Jiráskova ul.; *obr. 5: 1*). V posledně uvedené lokalitě porušilo raně středověké osídlení nevýraznou vrstvu lužické kultury ležící na jílovém podloží. Nikde se zatím nepotvrdila existence staršího půdního typu. Raně středověké horizonty jsou rovněž vyvinuty značně nerovnoměrně – vícevrstevné situace byly zachyceny zejména v prostoru Žerotínova nám. a v jeho bezprostředním okolí, především na okraji Kozlovské ul. a v ul. Jiráskově, jakož i na úpatí hradního návrší v ul. Mostní. Dále na JV, v někdejší předměstí Šířava, byly zjištěny jak jednoduché situace s jedinou homogenizovanou vrstvou (Čechova ul., *obr. 2: 4; 5: 4*), tak složitěji strukturované sekvence (ul. Šířava; *obr. 2: 22*). Jediná sídlištní vrstva, doprovázená ovšem zahloubenými objekty, byla konstatována také v prostoru pravobřežního suburbia v ul. Malá Dlážka a Brabansko.

6. Základní rysy vývoje osídlení Přerova v období 8. až počátku 11. století

V sídelní topografii raně středověkého Přerova lze rozlišit dvě výrazné sídelní jednotky, z nichž jedna se nachází na pravobřeží, v prostoru slavné paleolitické lokality Předmostí,

Fig. 2. Přerov. The core of the Early Medieval agglomeration with the settlement beneath the walls. 1 – Za Mlýnem, plot 5112, in front of 602 (no. 2); 2 – Brabansko – Malá Dlážka, plots 4378, 2379, 4382; 3 – Čechova St., plot. 2185/1; 4 – Čechova St., plot 2883/26; 5 – Horní nám. [Sq.] no. 1, the chateau; 6 – Horní nám. nos. 8 & 9; 7 – Horní nám. nos. 19 & 20; 8, 9 – Horní nám. no. 21; 10 – Horní nám. no. 26; 11 – Horní nám., water main trench, plot 4997; 12 – Horní nám., cable trench, plot 4997; 13 – Jiráskova St., plot 53; 14 – Kainarova St. 2, no. 75/15; 15 – Kozlovská St., plot 3157/9; 16 – Malá Dlážka St. 4, behind no. 599, plot 4384; 17 – Malá Dlážka St., approximate location of disturbed grave; 18 – Mostní St., plot 4951/9; 19 – Šířava St. 7, no. 289; 20 – Šířava St., no. 483; 21 – Šířava St., path in front of no. 483, plot 4988/1; 22 – Šířava St./nám. Přerovského povstání, plot 2167; 23 – Šrobárova St. no. 2840 (no. 20), plot 3114/5, 3113/2; 24 – Trávník St., plot 2883/1, area behind no. 1629 (no. 2); 25 – nám. T. G. Masaryka, plot 4932; 26 – Wilsonova St., in front of no. 151 (no. 2), plot 5000/1; 27 – Wilsonova St. no. 102 (no. 12), plots 144/1 & 5000/1; 28 – Žerotínovo nám. 21, no. 168, plot 3115/1; 30 – Žerotínovo nám. 22, no. 169, plot 3118/1; 31 – Žerotínovo nám., in front of no. 447 (no. 7), plot 4995; A – St George's Chapel; B – St Lawrence's Church; C – St Michael's Church. a – settlement only in the Late 'Hillfort' period; b – settlement in the Middle and Late 'Hillfort' periods; c – Middle 'Hillfort' period graves; d – Late 'Hillfort' period graves.

Obr. 3. Přerov, Horní nám. č. p. 8, 9. Pohled od S na stavební jámu, v pozadí zkoumaná plocha A s roštovou hradbou a kaple sv. Jiří.

Fig. 3. Přerov, Horní nám. [Sq.] nos. 8 & 9. View from the north of the construction pit, in the background investigated area A with lattice rampart and St George's Chapel.

druhá pak v areálu vlastního Přerova na opačném břehu, s těžištěm mezi Horním nám. a předměstím Šířava. Na zvýšených terasových stupních na obou březích Bečvy pak najdeme řadu dalších sídlišť, jejichž funkci na rozhraní aglomerace a zemědělského zázemí bude třeba objasňovat v rámci dalšího bádání.

Ve světle dosavadních výzkumů počínají raně středověké aktivity ve starohradištním období. Tuto etapu reprezentuje zatím pouze jediná sídlištní jáma č. 516 z Jiráskovy ul. č. p. 201 (*obr. 2: 13; 5: 1*), nacházející se vespod složité stratigrafické sekvence. Ojedinelé střepy datovatelné před 9. stoletím se druhotně vyskytují v mladších vrstvách i jinde. Výrazný nárůst lze zaznamenat ve středohradištním období, kdy se sídlištní nálezy soustřeďují na jihovýchodní okraj plošiny návrší Horního nám. a přilehlý nevýrazný hřbet bečevské terasy. Pro 8., 9. a větší částí 10. století však zůstává otevřená otázka lokalizace centrálních funkcí. Zbývající části vyvýšeniny Horního nám. nevykazují příliš intenzivní osídlení ani v 9. století. Relativně nejvýraznější, dokonce dvoufázové osídlení bylo zjištěno pouze na ploše domů č. p. 8 a 9, tj. na zmíněném jv. okraji návrší; nepochybně lze ovšem počítat s blíže nespecifikovaným přesahem záp. a snad i sev. směrem. První fázi zde reprezentují zahloubené objekty, které byly zasypány výplní s organickým materiálem; terén byl tak zvýšen. Na úrovni této úpravy bylo na jediné souvisle zkoumané ploše při kapli sv. Jiří odkryto ohniště s rozbitou nádobou a zlomky železných předmětů včetně součástí zámku (šúteek, závora), obrouček vědra, hřivny a poměrně ojedinelého železného dřívku k roztepávání a hlazení kovu; snad jde o část náhle opuštěného pracoviště kováře či kovotep-

Obr. 4. Přerov, Horní nám. č. p. 8. Plocha A se základy roštové hradby z počátku 11. století, pohled od JV.

Fig. 4. Přerov, Horní nám. [Sq.] no. 8. Area A with the foundations of the lattice rampart of the beginning of the 11th century, seen from the south-east.

ce.⁴ V sondě 1C ve dvoře domu č. p. 21 se ojedinělé zlomky středohradištní keramiky nacházely těsně nad úrovní věteřovského souvrství, povětšinou však spolu s fragmenty datovatelnými do pokročilého 10. století. Č. Staňa zde rozlišil čtyři vrstvy před výstavbou hradby, většinou jde ale spíše o terénní úpravy bez jednoznačně rozlišitelných aktivit (Staňa 1989, 61–62). V podstatě v obdobných pozicích, na rozhraní pravěkého horizontu a výrazných raně mladohradištních akumulací, příp. přímo v rámci aktivit 10./11. století, se nacházely zlomky středohradištní keramiky v plochách zkoumaných v domech č. p. 19, 20 a 26. Pozoruhodný nález v ploše domu č. p. 20 představuje zeď z nasucho kladených kamenů orientace Z–V, zapuštěná do skalního podloží a překrytá vrstvou z 11. století. Tato konstrukce snad pokračuje i v č. p. 26, kde leží na věteřovském souvrství. Její interpretaci jako součást sakrální stavby je třeba přijímat nejvýše rezervovaně nejen vzhledem k absenci dalších součástí půdorysu, nýbrž i vzhledem ke vzdálenosti mezi oběma zjištěnými úseky (Čižmář – Kohoutek 1999b, 155–157; Kohoutek 2001a, 159–161; 2001b, 16). Určité naděje na přítomnost středohradištního pohřebiště vyvolal nález dvojice kostrových hrobů v loubí domu č. p. 21, z nichž první obsahoval čtyři zlaté hrozníčkovité náušnice, jednu bronzovou a že-

⁴ Za pomoc při funkční interpretaci zmíněného dřívku děkujeme kolegům J. Mertovi a R. Krajčovi.

lezný nůž, druhý dvě stříbrné košíčkovité náušnice (*Jašková 1975*, 49; *obr. 2: 8*). Předpoklad existence pohřebního areálu v prostoru Horního nám. však patrně zůstane v rovině zbožných přání, resp. lze počítat pouze s izolovanými pohřby. Jeden hrob bez jakékoliv výbavy se podařilo objevit v místě domu č. p. 20 (*Čižmář – Kohoutek 1999b*, 152–153). Dle dosavadních nálezů lze soudit, že středohradištní osídlení na okraji návrší souvisí se soudobými nálezy níže v ploše Žerotínova nám., kde bylo zjištěno v největším rozsahu v domě č. p. 168 (č. o. 21; *obr. 2: 29; 5: 2; 7*), v menší míře pak v rýze pro elektrický kabel na záp. okraji Kozlovské ul. v těsné blízkosti zmíněného náměstí (parc. č. 3157/9; *obr. 2: 15*).

K tomuto areálu náleží i výrazné stratifikované osídlení 8.–8./9. století v Jiráskově ul. dále záp. směrem, kde byla kromě vrstev a jam odkryta i vtesaná kopulovitá pec (*obr. 5: 1; 6*). Vyspělá středohradištní keramika byla zjištěna také ve spodní vrstvě souvrství v ul. Mostní u sz. úpatí kopce, což naznačuje souvislý prstenec osídlení na úpatí centrálního návrší, pokračující nepochybně na náměstí Na Marku u přechodu (někdejšího brodu?) přes Bečvu. Nejnověji pak byla středohradištní vrstva prokázána přímo na protějším břehu na Malé Dlážce, kde ji předchází záchranný výzkum vedený V. Dohnalem r. 1977 nerozpoznal (nepubl. výzkum společnosti Archaia Brno z r. 2005, ved. Z. Schenk; srov. *Dohnal 1977; 1980; Schenk 2006; obr. 2: 2*). Samotné návrší Horního nám. nenese stopy soudobého opevnění. Zato na jv. okraji Žerotínova nám. byl částečně zkoumán příkop, vyplněný štěrkem, orientovaný ve směru kolmém na podélnou osu tohoto prostoru (*obr. 5: 2; 7*). Středohradištní osídlení však bylo zjištěno i vně tohoto útvaru, nikoliv však, alespoň prozatím, v jv. části areálu mladohradištního suburbia, v ul. Šířava, Čechova či Trávník. Zůstává otevřenou otázkou, zda s tímto sídlištním horizontem může souviset i některé ze dvou předmosteckých pohřebišť velkomoravské epochy, vzdálených 1,5–2 km. Je totiž třeba mít na paměti existenci bližších středohradištních osad na pravobřeží Bečvy, v polohách Předmostí-Díly a Dluhonice (*Schenk 2001a*, 373, 377; *obr. 1: 12, 13*) a rovněž i sv. Předmostí ležící poloze Popovice-„K trati“ (*obr. 1: 14*). Zatím nelze uvažovat o velkomoravském hradišti v prostoru Horního nám., na nejisté půdě se pohybujeme i v případě předmosteckého Hradiska a otázka mocenského centra Přerovska v 9. století zůstává tudíž nadále otevřená. Zlaté náušnice z výše zmíněných hrobů či nález středohradištní ostruhy na Horním nám. č. p. 9 však naznačuje přítomnost místních elit; nečetné zlaté šperky a ostruhy včetně dětských jako indicie vyššího společenského statutu pocházejí také z jižnějšího z předmosteckých pohřebišť v poloze Chromečkova zahrada (*Staňa 1962b; 1970*, zvl. 100). Relativní hustotu velkomoravského osídlení regionu naznačují kromě uvedených pravobřežních lokalit další sídliště na opačném břehu v okruhu do 4 km od Přerova, a to Bochoř–Markrabina a Kozlovce „Nad lukami“ (*Drechler – Schenk 2004; obr. 1: 16, 17*).

Vymezení horní časové hranice středohradištního horizontu zůstává otevřené, neboť postrádáme exaktně získané datační opory. Vzhledem k rázu části keramiky s hluboce rytou výzdobou se silným podílem hustých horizontálních rýh lze uvažovat o přesahu do 10. století. Otevřenou otázkou zůstává osídlení v dalších desetiletích tohoto století. Na ploše domů Horní nám. č. p. 8, 9 je po zániku osídlení středohradištní etapy zaznamenána jen organogenní úprava pod dřevěnými konstrukcemi z přelomu 10. a 11. století. Totéž platí i pro plochu domu č. p. 21 tamtéž. V sondě 1/1987 byly zjištěny splachové vrstvy, patrně předcházející výrazně se projevujícímu horizontu „polského“ hradu z počátku 11. století. Nikde se však zatím z mezidobí 10. století nepodařilo prokázat projevy sídlištních aktivit, které by umožnily tuto etapu jednoznačně vyčlenit a charakterizovat. Zvláštní případ představuje

Obr. 5. Přešov, vybrané archeologické situace.

- 1 – Jiráskova ul., parc. č. 53. Základový pás 3, profil P4 v iv. stěně výkopu. 112 – navážka, 129 – nedatovaná, patrně novověká vrstva, 131 – uložení s nálezy 13. stol., 115 – s nálezy 10./11.–13. stol., 133 – nedat., 118, 138 – středohradištní, 903 s výplněmi 143–145 – asi středohradištní pec, 516 s výplní 139 – jáma s keramikou 8.–9. století.
- 2 – Přešov, Žerotínovo nám. 21. Řez C-D v jz. stěně sondy 4. 100 – povrchový humus, 120, 122, 124 – novověké úpravy, 125 – vrstva se středověkou a novověkou keramikou, 126 – s nálezy 10./11. stol., 127 – přemístěný štěrk, 128 – bez nálezu, 129 – se středohradištní keramikou, 130 a níže – sterilní nivní hlína a další fluvialní uložení.
- 3 – Kozlovská ul., parc. č. 3157/9, řez P3 v iv. stěně výkopu (sonda 2). 904 – dlažba, 125 – renesanční navážka, 103 – odpadová vrstva z poloviny 11. stol., 113–115 – uložení rámcové z 10./11. stol. (nalezy jen z 113), 116 – bez nálezu, 117 – s keramikou rámcové 2. pol. 10. stol., 900–903 – středohradištní ohniště, 121 – se středohradištní keramikou, 122, 123 – prohlížený štěrk, 124 – štěrk říční terasy.
- 4 – Čechova ul., parc. č. 2883/26. Řez P1 v západní stěně výkopu parovodu. 100 – povrchový humus, 101, 113 – mladohradištní vrstva, zčásti splachová, 102 – prohlížený štěrk, 103 – výplň mladohradištní jámy 500, 104 – splachová výplň přírodní deprese (říčního ramene?), 107 – štěrk říční terasy, 108–112, 114–116, 900, 901 – novověké zásahy a zděva.

Fig. 5. Přešov, samples of archaeological trenches.

- 1 – Jiráskova St., plot 53. Foundation band 3, profile P4 in the south-eastern bulk of the trench. 112 – overburden; 129 – undated, apparently modern layer; 131 – deposits with 13th century finds; 115 – deposits with 10th/11th-13th century finds; 133 – undated; 118, 138 – Middle ‘Hillfort’ period; 903 – ditto with fill 139 – pit with fill 139 – pit with 8th-9th/9th century ceramics.
- 2 – Žerotínovo nám. [sq.] 21. Section C-D in the south-eastern bulk of trench 4. 100 – surface humus; 120, 122 & 124 – modern alterations; 125 – layer with medieval and modern ceramics; 126 – layer with finds of the 10th/11th century; 127 – transposed gravel; 128 – findless; 129 – layer with Middle ‘Hillfort’ period ceramics; 130 and below – sterile floodplain earth and other fluvial sediments.
- 3 – Kozlovská St., plot 3157/9, section P3 in the south-eastern bulk of the trench (trench 2). 904 – paving; 125 – Renaissance overburden; 103 – refuse layer of the mid-11th century; 113–115 – sediments of roughly the 10th-11th centuries (only 113 with finds); 116 – no finds; 117 – layer with ceramics of roughly the second half of the 10th century; 900–903 – Middle ‘Hillfort’ period hearth; 121 – layer with Middle ‘Hillfort’ period ceramics; 122, 123 – earthified gravel; 124 – river terrace gravel.
- 4 – Čechova St., plot 2883/26. Section P1 in the western bulk of a steam pipeline, 100 – surface terrace gravel; 108–112, 114–116, 900 & 901 – modern interventions and masonry; 107 – outwash fill of a natural depression (a branch of the river?); 102 – earthified gravel; 103 – the fill of Late ‘Hillfort’ period pit 500; 104 – river terrace gravel; 108–112, 114–116, 900 & 901 – modern interventions and masonry.

Obr. 6. Přerov, Jiráskova ul., parc. č. 53. Pohled od SV na základový pas 3 v úrovni sníženého podložního jílu; uprostřed částečně vybraná středohradištní jáma 517, vlevo vtesaná pec patrně stejného stáří.

Fig. 6. Přerov, Jiráskova St., plot 53. View from the north-east of foundation band 3 at the level of the lowered substrate clay; in the middle a partially excavated Early Medieval (Middle 'Hillfort' period) pit, no. 517, to the left an inset oven apparently of the same age.

část sídlištních nálezů, získávaných v 60. a pak opět v 90. letech 20. století z polohy „Za kapličkou“ (obr. 1: 4b). Jde o oxidačně pálenou keramiku s velmi omezenou rytou výzdobou, zčásti dokonce i bez ní, která nemá v dosavadních nálezech z Přerova analogie. Její časové zařazení zůstává otevřené; původně jsme uvažovali o 10. století, avšak široké horizontální žlábkové výzdoby některých jedinců, jakož i fragment nádoby s lehce kuželovitě se zúžujícím hrdlem a rovně seříznutým okrajem, tedy derivát „válcovitého hrdla“, naznačují výrobu této hrnčiny až po r. 1000, přičemž absence vzhůru vytažených okrajů klade horní hranici před polovinu 11. století (k lokalitě *Jašková 1970, 122; Schenk 2000*).

Při absenci dobře datovatelných nekeramických předmětů a jednoznačně rozpoznatelných sídlištních struktur nedovolují naše dosavadní znalosti blíže charakterizovat funkci osídlení většiny 10. století, soustředěného především na „přerovském kopci“. Nicméně dostatečně rozvinuté zázemí, výhodná poloha ve vstupní bráně ze SV centrálních částí Moravy, malá vzdálenost od Olomouce, hlavního mocenského centra tehdejší Moravy – to byly zřejmě faktory, které rozhodly o umístění polské posádky Boleslava Chrabrého snad r. 1003 právě sem (k širším souvislostem nověji *Henning 2004*). Z dosavadních zjištění vyplývá, že kolem ústředního hradu v prostoru pozdějšího Horního města (obr. 1: 1; 2: 5–12) se rozvinula hustě osídlená, strukturovaná aglomerace. V jejím rámci je třeba odlišit především rozsáhlé podhradí, těsně se přimykající k akropoli; postupně se rýsuje také vnější věnec agrárních sídlišť, jejichž poznání je zatím v začátcích (obr. 1; 2).

Hrad byl opevněn roštovou hradbou, vyztuženou ve vnitřním a patrně i vnějším líci háky z pahýlů po odsekaných větvích (souhrnně *Staňa 1991; 1998c; obr. 3; 4*). Hradba byla umístěna povětšinou na samotný okraj návrší, v č. p. 21 dokonce pod jeho hranu na výrazně snížený stupeň, krytý mocným věteřovským souvrstvím. O vazbách na soudobou polskou opevňovací techniku není pochyb. Série dendrochronologických výzkumů na fortifikačních piastovských raně státních hradů obdobné, byť vesměs poněkud robustnější konstrukce, datuje jejich počátky do 2. třetiny 10. století s rozmachem v 70.–80. letech (*Kara – Krapiec 2000, 309–321*). Revize dendrodat z lokality Horní nám. č. p. 8 u kaple sv. Jiří, provedená *J. Dvorskou (1998)*, prokázala, že zahájení výstavby fortifikace lze položit buď ještě do sklonku 10. století (994–996), příp. do samého počátku 11. století (1003). Tomuto datování neodporují nálezy pěti neúplných mincí, z nichž tři byly jednoznačně určeny jako křížové denáry typu Dannenberg 1329 z období vlády císaře Oty III. (983–1002) v různých vrstvách z konce 10. a počátku 11. století na parcele domu č. p. 19 na Horním nám. (mince laskavě určil M. Chumchal s doplňky T. Kučerovské; k nálezu *Kohoutek 1993; Procházka et al. v tisku*). Tyto mince byly raženy především pro východní, slovanské a skandinávské trhy, a jsou tudíž hojné i na polských územích. Přerovské nálezy lze zařadit do zatím nečetné skupiny příbuzných dokladů průniku baltsko-orientálního obchodu, kam patří zejména známý depot z Kelče, jakož i povětšinou rozchvácené nálezy z Komárova u Opavy a z Kojetína. Jinde na Moravě, ani v Olomouci, se zatím obdobné ražby nevyskytly. Lze oprávněně uvažovat o souvislosti přerovských mincí s polskou posádkou (např. *Bláha 1998, 145*; srov. *Kučerovská 1993–1994; Štěpková 1957; Radoměřský 1956a, 54–55; 1956b*; obecně nověji např. *Steuer 2004*).

Rozsah opevněné plochy není dosud upřesněn; opevnění bylo prokázáno zatím pouze ve dvou úsecích (č. p. 8, 9 a 21; *obr. 2: 6, 9*), které dovolují jeho průběh jednoznačně rekonstruovat pouze na jižní, vých. a větší části sev. strany. Proti původním předpokladům (*Procházka 1993*) se však dalšími výzkumy nepotvrdila existence hradby na sz. okraji návrší v č. p. 26 (*Kohoutek 2001a; obr. 2: 10*). Zatím ve dvou místech se z vnitřní strany opevnění podařilo prokázat věncem srubové zástavby. V ploše A na parcele domu č. p. 8 šlo o jednu řadu objektů těsně se přimykající k hradbě, přičemž další konstrukce hlouběji nelze zcela vyloučit. V předběžných publikacích zde uvažoval *Č. Staňa (1998c, 57, 59; 1999, 768)* o čtyřech fázích zástavby. Po analytickém zpracování se lze přiklonit ke dvěma etapám, přičemž část spodního věnce srubu zůstala na místě i po výstavbě dalšího, který je jen mírně posunut na východ. Nedošlo ani ke zvýšení terénu – oba využily též podlahy. Nejasná zůstává funkce dvou oddělených úseků pletené stěny při okrajích podlahy; *Č. Staňa* uvažoval o samostatné nejstarší fázi výstavby, což se však nejeví jako příliš pravděpodobné (část vyobrazena in: *Staňa 1998c, 65, Abb. 12*). Na ploše domu č. p. 20 (*obr. 2: 9*) lze uvažovat o nejméně třech řadách srubových staveb, přičemž alespoň v jednom případě byly doloženy dvě stavební etapy; též se konstatuje obnovování pecí. Vztah k fortifikaci zde nemohl být vzhledem k omezené ploše zjištěn (*Kohoutek 1995, 93*). Jeden srubový objekt byl zjištěn také v areálu někdejšího gotického hradu na opačné straně temene návrší. Pouze v domě č. p. 26 se nepodařilo základové věnce srubových domů zachytit, byť i zde se nacházely dřevité vrstvy a konstatuje se výskyt podlahy (*Kohoutek 2001a, 156, 159*). Hlouběji za obytnou zástavbou byly zjištěny především uloženiiny, jednotlivé jámy i stopy objektů kúlových (sloupových) konstrukcí. Obdobně postrádáme jednoznačné doklady obytné zástavby v sondách na dvorku za domem č. p. 21, kde byly

Obr. 7. Přerov, Žerotínovo nám. 21. Son-
da 3, pohled od V na vrstvu 129 se stře-
dohradištním sídlištním odpadem.

Fig. 7. Přerov, Žerotínovo nám. [Sq.] 21.
Trench 3, view from the east of layer 129
with Early Medieval (Middle 'Hillfort'
period) refuse.

zjištěny za hradbou pouze výrazné vrstvy zmíněného horizontu. Zatímco výzkumy na okrajích návrší bylo zachyceno vesměs mocné souvrství, postupně vyrovnávající svahitý, místy velmi členitý terén směrem k roštové hradbě, vnitřní plocha na vlastním Horním nám. je stratifikována podstatně jednodušeji.

Lze soudit, že na přerovském kopci žilo několik desítek až stovek obyvatel, patrně většinou bojovníků, byť zatím nemáme k dispozici odpovídající počet a strukturu nálezů militárií či jezdecké výstroje. Uvedme především fragment zdobené (měděné?) ostruhy zdobené klikatkou z Horního nám. č. p. 19,⁵ příp. velký nůž z Horního nám. č. p. 8, který může být i středohradištní (*Procházka – Ustohal – Doležal 2003*). Této představě neodporují ani dosavadní analýzy osteologického materiálu s nápadně vysokým výskytem kostí koně a některých druhů lovné zvěře (*Sůvová 2004; Sůvová et al. 2006*).

V prostoru ul. Mostní, Jiráskova, Žerotínova nám. a západního okraje ul. Kozlovské navazují nálezy 10./11. století na středohradištní osídlení (*obr. 1: 1a; 2: 15, 18, 30*). Totéž platí dle nejnovějších zjištění přinejmenším zčásti o prostoru pravobřežního podhradí, areálu ul. Brabansko, Malá Dlážka a Za mlýnem (*obr. 1: 5; 2: 1, 2, 16, 17*). Zatím ojedinělé zlomky mladohradištní keramiky z ul. Sokolská poněkud severněji Malé Dlážky nemusejí jednoznačně prozrazovat osídlení a vyžadují další ověření (*Schenk 2004*, zde nesprávně ozna-

⁵ K výzkumu *Kohoutek 1995a*, ostruha zatím nepubl.; viz *Procházka – Wihoda v tisku*.

čení ul. „Sokolovská“). Výsledky doposud jediného výzkumu podél sev. fronty domů na nám. T. G. Masaryka naznačují též postup osídlení po záp. svahu přerovského kopce.

Levobřežní sídelní areál se proti středohradištní epoše dále rozšiřuje k JV, do prostoru někdejšího historického předměstí Šířava a jeho nejbližšího okolí. Prokazují to vesměs nepublikované podpovrchové výzkumy a sběry v ul. Šířava, Čechova, Šrobárova, Trávník, Bayerova (*obr. 1: 1a, 1b*). Zatím především z této etapy pocházejí i nálezy z lokalit, které leží ještě dále na JV a představují vnější prstenec sídlišť aglomerace. Jde o sídlištní doklady z ul. Budovatelů, Dvořákova a navazující polohy na říční terase v trati „Za kapličkou“, zatímco jižně vlastního předhradí na Žerotínově nám. se nacházejí zatím izolované nálezy v ul. Na loučkách (*obr. 1: 2, 3, 4a, 4b; Dohnal 1977; 1980; Kohoutek 2000b*, nestr. barevná příloha; 2001a; Čižmář – Kohoutek 1999a; 1999b; Parma 2001; Procházka – Drechsler – Schenk 2006; Schenk 1998, 227; 2000; 2001c; 2005).

Sídlištní struktury pokročilého 10. a počátku 11. století jsou mimo akropoli poznány jen nedostatečně; maloplošné výzkumy zachycují převážně více či méně homogenizované sídlištní vrstvy (*obr. 5*), méně často i zahloubené objekty (Brabansko – Malá Dlážka, Čechova, Dvořákova ul.; *obr. 5: 4*).

V současné době probíhá vyhodnocení vybraných souborů keramiky z horizontu závěru 10. a prvních desetiletí 11. století z některých výzkumů v Přerově. Aniž bychom předbíhali výsledky pokračujícího vyhodnocení, můžeme konstatovat, že Přerov nepředstavuje v rámci středomoravské keramiky nějakou zvláštní enklávu. Naopak, zdejší produkce vykazuje zjevné analogie s dalšími lokalitami na střední Hané, zejména s Olomoucí, příp. i s Prostějovem (*Dohnal 2001; Šmíd 2000*). Silné kulturní vazby k velkopolskému výrobnímu okruhu však nelze popřít (srov. již *Staňa 1994, 285; 1998a; 1998b*).

7. K současnému stavu poznání hradištního Předmostí

Stav našich informací o komplexu slovanských pohřebišť z 9.–11./12. století v Předmostí asi 1,5 km od předpolí přerovského hradu na pravobřeží Bečvy je výrazně omezen nedochováním ucelených nálezových celků. Severnější ze dvou hlavních hrobových seskupení v poloze „Nivky“ či „Pod valem“ mělo dle Č. Stani končit nejpozději na přelomu 9./10. století. Vyhodnocení dostupných informací však zde či v těsné blízkosti, stejně jako v případě jižněji položené lokality v Chromečkově zahradě, dokládá patrně kontinuální pohřbívání nejméně do konce 11. století. Mezi běžnými doprovodnými předměty mladohradištního horizontu hrobů, jako jsou záušnice o průměru 1–1,5 cm, zlomek skleněného kroužku, bronzové prstýny či náhrdelníky, si zaslouží pozornost i trojice mincí: moravský denár Břetislava I. (před 1055), v nálezech jednotlivých mincí vzácný, dále denár uherského krále Ondřeje I. (1046–1061) a konečně společný denár údělníků Oty I. a Konráda I. (1055–1061). Je pravděpodobné, že část hrobů s malými záušnicemi a košíčkovitou náušnicí, případně ojedinělý hrobový celek s esovitou záušnicí a náušnicemi s jedním a dvěma bubínky a hrcem jsou zhruba současné s rozmachem osídlení Přerova ve 2. polovině 10. a na počátku 11. století. Lze jen připomenout, že zmíněný kelčský nález obsahuje po velkomoravské typy náušnic, v mladohradištních pohřebišťích na Moravě již zcela ojediněle (*Dostál 1966, 158; Radoměřský 1956a, 58, 64; Staňa 1961; 1962a; 1962b; 1970, 100, 102–103; Šikulová 1958, zvl. 121–122, 125–127*).

V bezprostředním okolí bývalého pahorku „Hradisko“, zejména sev. od něj v trati s příznačným pojmenováním „Pod valem“, bylo také hledáno k těmto poměrně rozsáhlým pohřebišťům předpokládané opevněné sídliště, přinejmenším pro středohradištní epochu, ale bez výsledku (*obr. 1: 9*). Mohlo být však bez povšimnutí zničeno zmíněnou rozsáhlou těžbou spraší. Stopy valu byly údajně i přes poškození intenzivní zemědělskou činností donedávna patrné jako nápadná vlna v terénu právě při sev. straně sprašového návrší „Hradiska“, odkud měl pokračovat až k silnici do Lipníka na vých. úbočí návrší. V místě dalšího předpokládaného průběhu valu na východní straně též údajně naznačila existenci umělého násypu jedna ze sond (č. 17) geologického průzkumu M. Kříže z r. 1894 (*Klíma 1990, 15–17; Kříž 1896*). Vzhledem k následné devastaci celé oblasti velkoplošnou těžbou spraše, intenzivní výstavbě a souvisejícím vyrovnávkám terénu, vrcholící rychlým vybudováním panelového sídliště v Předmostí na přelomu 70. a 80. let 20. století, však již ve většině případů není možné tyto situace ověřit. Ojedinelé zlomky středo- a mladohradištní keramiky nasbíral ze stavebních výkopků přerovský nadšenec Z. Freiberk.

Nejméně tři nově zjištěné sídlištní lokality ze střední až mladší doby hradištní se však nacházejí poblíž hrany pleistocénní štěrkové terasy se sprašovým pokryvem mezi Předmostím a Dluhonicemi, která převyšuje okolní nivu o 12 m (*Schenk 2001a, 373; obr. 1: 11–13*); zmínit musíme též novými povrchovými prospekcemi zjištěnou sídlištní polohu z doby hradištní v poloze „K trati“ východně od Předmostí, v k. ú. Popovic (*obr. 1: 14*). Strategicky výhodně položenou lokalitou, která zřejmě souvisela s přerovskou hradištní aglomerací, potažmo s Předmostím, bylo též mladohradištní sídliště ve Vinarech, v ulici Doubí, vzdálené od centra Předmostí asi 2 km sv. směrem a ležící již v Tršické pahorkatině, při sev. okraji vyústění Moravské brány, v nadmořské výšce 230 m (*obr. 1: 15*). Vinarské sídliště lze snad ztotožnit s původními Vinary zmiňovanými ve Zdíkové listině z let 1131 nebo 1141 (*CDB I, č. 115, s. 116–124*). Řetěz mladohradištních lokalit se ostatně rýsuje i na levém břehu řeky, jak naznačují sídliště v lokalitě Bochoř–Markrabina (*Drechsler – Schenk 2004; obr. 1: 17*).

8. Přerov v přemyslovském období do založení institucionálního města

Konec „polského“ horizontu hradu na Horním nám. lze spojovat s úspěšnou akcí českého prince Břetislava asi r. 1019 (*Krzemieńska 1970; 1980; 1999; Procházka – Wihoda v tisku*). Je rovněž vysoce pravděpodobné, že centrum přemyslovského Přerova nezměnilo svoji lokalizaci oproti předchozí epoše. Překvapivě však postrádáme doklad využití či přestavby fortifikace z počátku 11. století až do sklonku hradištní epochy. Zatímco situace na Horním nám. č. p. 21 nevyklučuje přežívání roštové hradby, na ploše A v domě Horní nám. č. p. 8 byla hradba snížena a překryta takřka vodorovnou navážkou obsahující mincovní závaží knížete Břetislava z doby před r. 1055 (*Sejbal 1989; Staňa 1999*) a keramikou v zásadě se nelišící od hrnčiny nacházené v zásypech srubových objektů za hradbou z první čtvrtiny 11. století. Následovala silně organogenní vrstva s keramikou 2. poloviny 11.–12. století, která rovněž ležela nad pozůstatky roštové hradby. V sondách za hradbou ve dvoře domu Horní nám. č. p. 21 byly zjištěny dvě hlavní vrstvy s nálezy pokročilého 11.–12. století, do mladší byl zapuštěn košatinový plot snad z přelomu 12. a 13. století. Poměrně výrazný ho-

rizont, datovaný vedoucím výzkumu do 12. století, byl zachycen i v ploše Horního nám. č. p. 19 a 20 včetně zuhelnatělých dřev a výkopů, jeho bližší charakteristiku by zde však mohla přinést pouze komplexní revize dokumentace (*Kohoutek 1992; 1995a*, 191). Na základě dostupných informací, a zejména keramických nálezů, lze soudit, že jde o zčásti soudobými postdepozíčními procesy, zčásti metodou výzkumu homogenizovaný horizont počínající někdy v 11. století a končící v průběhu 1. poloviny 13. století. V některých lokalitách podhradí (zvl. Jiráskova, Šířava a Čechova ul.) se nálezy této etapy objevují ve svrchních homogenizovaných vrstvách, obvykle i s doklady osídlení 13. století. Jediný výrazný soubor datovatelný do doby kolem poloviny či počátku 2. poloviny 11. století, svým složením dosti unikátní, byl získán z Kozlovské ul. r. 1989 (*Parma 2001; Procházková 2005e; obr. 2: 15*). Vrstva 103 (127) rázu smetiště obsahovala i železný klíč, měděné nákončí opasku, skleněné korálky, zlomky kroužků z téhož materiálu. Je otázkou, zda na hlavním předmostském pohřebišti té doby v poloze „Chromečkova zahrada“, příp. na dalších dvou (?) známých místech pohřbívali obyvatelé přerovského levobřeží; vedle hrobů z Malé Dlážky nejasného datování (*obr. 2: 2*) je ovšem třeba uvést také relativně bohatý hrob z ul. Šířava 22 (č. p. 483) se stříbrnou a bronzovou záušnicí a prstenem nalezený r. 1931 (*obr. 2: 20*), případně další se čtyřmi bronzovými záušnicemi z r. 1972 (*Šikulová 1958*, 158; *Staňa 1970*, 104; *Jašková 1973*). Nejasného stáří jsou hroby z Žerotínova nám. 22 zachycené r. 1987 (nepubl., *obr. 2: 29*), údajně již dříve objevené v horní části téhož náměstí; obyvatelům Přerova mohlo sloužit i pohřebiště zjištěné na Malé Dlážce na protějším břehu Bečvy, kde byly snad již v 19. století rozrušeny hroby se záušnicemi (*obr. 2: 17*); v témže prostoru r. 1977 a 2005 objevené hroby mohly být vzhledem ke stratigrafické pozici i vrcholně středověké (*Staňa 1970*, 104; *Dohnal 1977; 1980; Schenk 2006; obr. 1: 5; 2: 2, 17*).

V 11. století se Přerov vynořuje z anonymity; objevuje se mezi významnými správními hrady, z nichž snad již od Břetislava I. dostala určité příjmy kolem r. 1046 založená kapitula staroboleslavská, zde konkrétně půl hřivny stříbra a dva voly (*CDB I*, č. 382, s. 359–362). Nedlouho poté obdaroval Vratislav II. klášter opatovický podíly z tržních příjmů a daní vybíraných v moravských hradních obvodech, opět včetně Přerova (*CDB I*, č. 386, s. 369–371).⁶ K r. 1141 či 1131 je Přerov uváděn mezi šesti arcijáhenskými obvody, do nichž rozdělil majetek biskupství olomoucký biskup Jindřich Zdík (*CDB I*, č. 115, s. 116–124). Je nepochybné, že Přerov představoval významné centrum, v řádu hned za sídly úředů. Až do počátku třetího desetiletí 13. století byl správním hradem i pro české Slezsko, tzv. provincii holasickou včetně pohraniční pevnosti Hradec nad Moravicí (*Wihoda 1989*). Rozsah správního okrsku naznačuje také soupis 28 lokalit olomouckého biskupství podřízených Jindřichem Zdíkem přerovskému arcijáhenství, k čemuž přistupují vsi příslušné ke dvorům v Kroměříži a Šitbořicích (*CDB I*, č. 115, s. 116–124, zvl. 120–121).

Otázka nejstarší chrámové svatyně, která by mohla být velkofarním kostelem, zůstává zatím otevřená. Rozbor písemných a archeologických pramenů vyloučil raně středověký původ stávající svatyně sv. Jiří na Horním nám. (*obr. 2: A*). Pokus J. Lapáčka ztotožnit tuto svatyni s původním kostelem sv. Vavřince, uváděným poprvé r. 1324, zejména na základě zmínky o kostele tohoto zasvěcení „na kopci“ k r. 1583, je nepravděpodobný již

⁶ Opatovická i staroboleslavská listina jsou falzy z 12. století, věcná pravost pasáží týkající se důchodů z hradů se však nepochybně; srov. nejnověji *Nový 1991*, 131–132, 136–137; *Bláhová 1996; Kalhous 2003*.

vzhledem k absenci příslušného hřbitova. Ani tímto badatelem citovaný údaj českobratrského nekrologia k r. 1500 teorii o původním městském farním kostele na místě sv. Jiří jednoznačně nepodporuje; mj. je s podivem, že zde k tomuto datu není dosvědčena žádná tradice farní funkce pro královské město (*Lapáček 1999*, zvl. 26, 33; *2002*, 185, 186). Poněkud realističtější se s využitím předběžných informací z archeologického výzkumu k otázce eventuální farní funkce sv. Jiří staví J. Kohoutek (*Čižmář – Kohoutek 1999b*, 157; *Kohoutek 2001a*, 168–169), který ovšem nověji dospívá k neméně problematickému ztotožnění farního kostela s kostelíkem sv. Marka (*Kohoutek 2001b*, 33–34; k této svatyni viz níže). Stavba kaple sv. Jiří nepochybně porušuje mohutné souvrství sahající až do vrcholného středověku, patrně až do 15. století. V jejím nejbližším okolí nebyl nalezen jediný hrob, nedodrzuje ani orientaci Z-V. Je však třeba připomenout množství koster, druhotně přemístěných do základů stávajícího kostelíka, sotva svými počátky sahajícího před 15. století. Jde snad o kosterní pozůstatky z hřbitova zjištěného na Žerotínově nám.? Výzkum A. Čápa v interiéru stavby zachytil dle našeho soudu nejspíše základy vrcholně středověké stavby zapuštěné do starších vrstev (*Čáp 1938*), odpovídajících zhruba situaci na ploše zkoumané v sousedním domě Horní nám. č. p. 8 v letech 1984–1987. Eventuální starší kostel se v archeologickém odkryvu kolem apsidy na parcele č. p. 8 a v rýhách sledovaných inženýrských sítí kolem dalších dvou stěn lodi vůbec neprojevil. Ke zmíněnému pohřebnímu areálu středověkého stáří, který byl zjištěn v domě č. p. 169 na Žerotínově nám., neznáme církevní stavbu. Pokus Z. Čižmáře a J. Kohoutka interpretovat výše zmíněné, snad středohradištní zdivo na parcele č. 343 domu Horní nám. č. p. 20 jako pozůstatek kostela předcházejícího svatyni z doby Jindřicha Zdíka nelze považovat za dostatečně podložený (viz výše; *Čižmář – Kohoutek 1999b*, 154–157; *Kohoutek 2001a*, 159, 168; nekriticky přejímá *Kuča 2004*, 143). Z dalších sakrálních staveb připadá v úvahu ještě kostel sv. Michala na Šířavě nejasných počátků, jehož někdejší farní funkci podporují ovšem až v novověku zaznamenané desátkové platby z předměstí Šířava a několika blízkých vsí (*Lapáček 1999*, 22; *2002*, 183; *obr. 2: C*). Nynější kostel sv. Vavřince v Dolním městě, resp. jeho bezprostřední předchůdce, je nejnověji J. Lapáčkem považován za raně novověkou novostavbu dle zápisu v přerovské pamětní knize k r. 1650 o založení nového chrámu „ve jménu Ježíše ukřižovaného“ r. 1525, aniž by ovšem tento passus měl váhu důkazu absence starší stavby v tomtéž místě (*obr. 2: B*). Konečně původně českobratrská svatyně sv. Marka na severozápadním úpatí přerovského návrší vznikla patrně až přestavbou měšťanského domu v r. 1554 (*Lapáček 1999*, zvl. 11–13, 28; *2002*, 185; další údaje souhrnně s některými překonanými interpretacemi *Hosák 1970*, zvl. 130–132, 137; *Kouřil 1970*, 221–224; *Flos 1970*, zvl. 267–268).

Obdobně nejasná zůstává topografická konkretizace městské lokace doložené až falešnou, avšak obsahově věrohodnou listinou Přemysla Otakara II. z r. 1256 (*CDB V.1*, č. 70++, s. 132–134). Dynamiku přerodu přerovského podhradí ve vrcholně středověké město zatím nedokážeme charakterizovat. Prvotní institucionální město se tradičně kladlo do prostoru Dolního města s pravidelným náměstím (dnes T. G. Masaryka; *Hosák 1970*, 134–135). Vzhledem k nedostatku archeologických nálezů z 13. století z této části Přerova a naopak jejich přítomnosti ve svrchních vrstvách souvrství v areálu výše popisovaného suburbia v areálu Žerotínova nám. a Šířavy se prvotní založení nověji hledá právě zde (*Kohoutek 2001a*, 165–166; *2001b*, 32; *Lapáček 1999*, 32–33; *2002*, 183–184, 186). Hypotéza vyžaduje mj. verifikaci archeologickými výzkumy parcel Dolního města; v této sou-

vislosti je třeba připomenout nálezy vrstev s vrcholně středověkou keramikou na severním okraji prostranství nám. T. G. Masaryka a v severozápadním úseku Wilsonovy ul. (obr. 2: 26, 27). *Forum Přerov* s krčmou zmíněné r. 1225 (*CDB II*, č. 279, s. 273) lze ovšem hledat v starém podhradí takřka s jistotou. Složitost a nejasnosti sídlištní struktury Přerova ve 13. století prohlubuje výklad významu a charakteru bezpečně prokázaného, zjevně poměrně intenzivního vrcholně středověkého osídlení celého návrší Horního města. Zde, v č. p. 26, byla nedávno zjištěna zděná stavba bezpečně předcházející pozdně gotické fázi zdejší zástavby; její interpretaci jako součást gotického hradu třeba ovšem přijímat jako pracovní hypotézu (*Kohoutek 2001a; 2001b*). Kontinuitu zdejšího vrcholně a pozdně středověkého osídlení může naznačovat i známý údaj olomouckých půhonných knih z doby po polovině 15. století, zmiňující „dávné“ osazení kopce (*Roubic 1970*, 158; *Kohoutek 2001a*, 165; *2001b*, 32).

9. Závěr

Více než tři desítky archeologických výzkumů v posledních dvou desetiletích významně posunuly obraz raně středověkého Přerova. Hodnotíme-li stav poznání z hlediska výše vytýčených cílů a otázek, zůstáváme nicméně vzdáleni laciného uspokojení. Podařilo se sice posunout počátky osídlení do předvelkomoravské epochy, jakož i významně – byť zdaleka ne dostatečně – objasnit rozsah středohradištního obytného areálu, ovšem otázka lokalizace mocenského centra zůstává na mrtvém bodě. Nedostatečně jsme zpraveni o přechodném období 10. století, na jehož konci zachycujeme snad vůbec nejvýraznější – a relativně nejlépe poznatý – sídlištní horizont, který spojujeme s pobytem polské posádky Boleslava Chrabrého. Toto období charakterizuje výrazný sídlištní rozmach, na který prostorově navazuje následná přemyslovská epocha. Je nepochybné, že ráz osídlení raně středověkého Přerova podporuje teorii o přesunu těžiště politického života po pádu Velké Moravy na střední Moravu. Právě zde se zjevně utvářely základy té Moravy, která se r. 1019 stala součástí českého přemyslovského státu.

Charakter osídlení Přerova od 3. desetiletí 11. století do 2. poloviny 13. století zatím známe jen velmi málo, zcela nedořešena zůstává otázka nejstarší sakrální stavby, jakož i opevnění správního hradu. Značně také tápeme v problematice, kterou můžeme nazvat „odraz realizace lokačního záměru Přemysla Otakara II. v hmotné kultuře Přerova 2. poloviny 13. století“.

Stat' vznikla s podporou grantových projektů GA ČR reg. č. 404/05/2671 a reg. č. 404/03/0722.

Prameny a literatura

- Bláha, J. 1998*: Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.–17. století) na území města Olomouce, *Archaeologia historica* 23, 133–157.
- *2000*: Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík edd., *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II († 7. února 999)*, Praha, 179–196.
- Bláhová, M. 1996*: Staroboleslavská kapitula. Břeclav.

- CDB*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, II, V.1. G. Friedrich – J. Šebánek – S. Dušková edd., Pragae 1904–1907, 1912, 1974.
- CDM*: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XI. V. Brandl ed., Brunae/Brunni 1885.
- Čáp, A. 1938: Vykopávky u sv. Jiří v Přerově, Ročenka městského musea v Přerově II, 3–209.
- Červinka, I. L. 1928: Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno
- Čižmář, Z. – Kohoutek, J. 1999a: Přerov – Horní náměstí. Výstavba dvou obytných domů. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 29/99.
- 1999b: Výzkum v historickém jádru města Přerova, *Archaeologia historica* 24, 151–160.
- Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.
- Demek, J. – Novák, V. 1992: Neživá příroda. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada I Brno.
- Dohnal, V. 1977: Přerov-Brabansko. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 1688/85.
- 1980: Stopy mladohradištního sídliště v Přerově, in: Přehled výzkumů 1977, Brno, 80–81.
- 2001: Olomoucký hrad v raném středověku. 10. až první polovina 13. století. Olomouc.
- Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Drechslér, A. – Schenk, Z. 2004: Bochoř (okr. Přerov), Markrabina, in: Přehled výzkumů 45, Brno, 191.
- Dvorská, J. 1998: Závěrečná zpráva – Přerov. Dendrochronologická laboratoř Mikulčice. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno v Mikulčicích.
- Flos, P. 1970: Kulturní a náboženský vývoj Přerova od konce husitství do Bílé Hory, in: *Hosák – Dostál edd.* 1970, 265–302.
- Henning, J. 2004: Neue Burgen im Osten. Handlungsorte und Ereignisgeschichte der Polenzüge Heinrichs II. im archäologischen und dendrochronologischen Befund, in: A. Hubel – B. Schneidmüller Hrsg., *Aufbruch ins zweite Jahrtausend. Innovation und Kontinuität in der Mitte des Mittelalters*, Ostfildern, 151–181.
- Hanák, F. 2000: Přírodní zajímavosti Přerova a okolí, in: J. Lapáček red., *Povídání o městě, Přerov*, 221–225.
- Havelková, V. 1890: Nové nálezy předmostské, *Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci* VII, 135.
- Hosák, L. 1970: Dějiny Přerova v době předhusitské, in: *Hosák – Dostál edd.* 1970, 127–170.
- Hosák, L. – Dostál, J. edd. 1970: Dějiny města Přerova I. Přerov.
- Hošek, J. 2004: Metalografie železných předmětů z Přerova. Metalografická zpráva. Ms., archiv Archaia Brno.
- Janoška, M. 1998: Moravská brána očima geologa. Olomouc.
- Jašková, M. 1970: Archeologické nálezy z Přerova, in: *Hosák – Dostál edd.* 1970, 115–126.
- 1973: Nález mladohradištního hrobu v Přerově, in: Přehled výzkumů 1972, Brno, 65l.
- 1975: Hroby ze střední doby hradištní v Přerově, okr. Přerov, in: Přehled výzkumů 1974, Brno, 49, 50.
- Kalhous, D. 2003: Stará Boleslav v pramenech raného středověku, in: I. Boháčková ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 17–28.
- Kara, M. – Krapić, M. 2000: Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Malopolski, in: H. Samsonowicz red., *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, 303–327.
- Klíma, B. 1990: Lovci mamutů z Předmostí. Praha.
- Kohoutek, J. 1992: Přerov, Horní náměstí 19, 20. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 453/92.
- 1993: Výzkum v Přerově – Horním náměstí v roce 1990 (okr. Přerov), in: Přehled výzkumů 1990, Brno, 94–95.
- 1995a: Počátky města Přerova, *Archaeologia historica* 20, 187–200.
- 1995b: Přerov. Úsek severovýchodního parkánu u městských parcel č. 342 a 343. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 21/95.
- 1998a: Přerov, Horní nám. č. p. 1, suterén východního křídla zámku. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 216/98.
- 1998b: Přerov, Mostní ulice, rekonstrukce vozovky. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 160/98.
- 1999: Přerov – Horní náměstí 1999, rekonstrukce domu č. p. 26. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 157/99.
- 2000a: Přerov – Horní náměstí, rekonstrukce domu č. p. 26. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 319/00.
- 2000b: Slovanské osídlení Přerova, in: J. Lapáček red., *Přerov. Povídání o městě, Přerov*, 6–8.
- 2001a: Problematika lokalizace královského hradu a vývoje středověkého města Přerova, *Archaeologia historica* 26, 155–170.
- 2001b: Problematika vývoje středověkého města Přerova ve světle archeologických pramenů, in: *Sborník státního okresního archivu Přerov 2001, Přerov*, 7–39

- Kohoutek, J. 2001c:* Přerov 2001. Rekonstrukce vodovodu Horní náměstí. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 303/01.
- 2001d: Přerov – Horní náměstí, rekonstrukce domu č. p. 26. Ms., archiv ÚAPP Brno, NZ č. j. 200/01.
- 2002a: Přerov (okr. Přerov), Horní náměstí č. p. 26, in: *Přehled výzkumů* 43/2001, 291–292.
- Kouřil, M. 1970:* Přerov v období předbělohorském, in: *Hosák – Dostál edd. 1970*, 171–263.
- Krzemienska, B. 1970:* Krize českého státu na přelomu tisíciletí, *Československý časopis historický* 18, 497–529.
- 1980: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat?, *Historica* 19, 195–243.
- 1999: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století. Praha.
- Kříž, M. 1896:* O dokončení výzkumných prací v Předmostí se stručným přehledem literatury o tomto nalezišti, *Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*, 1–3, 87–88.
- Kuča, K. 2004:* Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl 6. Praha.
- Kučerovská, T. 1993–1994:* Kelčský nález, *Folia numismatica* 8–9, 63–187.
- Lapáček, J. 1999:* Otazníky nad počátky města Přerova, in: *Sborník Státního okresního archivu Přerov 1999*, Přerov, 9–47.
- 2002: Náboženské poměry v Přerově do konce 16. století, in: XXVII. mikulovské sympozium 2002, Brno, 181–190.
- Nový, R. 1991:* Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, in: *Studia mediaevalia Pragensia II*, Praha, 125–146.
- Opravil, E. 1974:* Moravskoslezský pomezí les do začátku kolonizace, in: *Archeologický sborník I*, Ostrava, 113–133.
- 1990: Die Vegetation in der jüngeren Burgwallzeit in Přerov, *Časopis Slezského muzea A* 39, 1–22.
- 2000: Rekonstrukce lesních porostů na Přerovsku v neolitu a v době hradištní. Opava (Ms. mapy s komentářem, vytvořené pro potřeby expozice Archeologie Přerovska v Muzeu Komenského v Přerově a zde uložené).
- Parma, D. 2001:* K problematice zázemí přerovského hradu v mladohradištním období, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M* 6, 177–195.
- Procházka, R. 1990:* Výzkum na Horním náměstí v Přerově v roce 1987, in: *Přehled výzkumů 1987*, Brno, 64–65.
- 1993: Výzkumy v Přerově v r. 1989, in: *Přehled výzkumů 1989*, Brno, 115.
- 2005a: Přerov – Čechova, parovod. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2892/05.
- 2005b: Přerov, Horní náměstí 8, 9, 1984–1987. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 291/05.
- 2005c: Přerov, Horní náměstí 21. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 3123/05.
- 2005d: Přerov, Horní náměstí 26. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2893/05.
- 2005e: Přerov, Kozlovská. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2894/05.
- Procházka, R. – Drechsler, A. – Schenk, Z. 2006:* Přerov (okr. Přerov), střední a mladší doba hradištní. Sídliště. Záchrané výzkumy a povrchové průzkumy 1999–2005, in: *Přehled výzkumů 47*, Brno, v tisku.
- Procházka, R. – Kučerovská, T. – Chumchal, M. – Kohoutek, J. v tisku:* Raně středověké mince z hradu Přerov, *Folia numismatica* 20/21.
- Procházka, R. – Ustohal, V. – Doležal, P. 2003:* Materiálová analýza raně středověkých kovových předmětů z Přerova, *Pravěk NŘ* 13, 387–404.
- Procházka, R. – Wihoda, M. 2006:* Polský průnik na Moravu a hrad Přerov v kontextu dějin 10. století, in: *Świat starych Slowian*, v tisku.
- Radoměřský, P. 1956a:* České, moravské a slezské nálezy mincí údobí denárového, in: E. Nohejlová-Prátová ed., *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha, 9–73.
- 1956b: Poklad komárovský, *Časopis slezského muzea – Acta Musei Silesiae* 5, 1–10.
- Roubic, A. 1970:* Přerov za husitství a do nástupu Pernštejnů (v letech 1412–1475), in: *Hosák – Dostál edd. 1970*, 147–170.
- Sejbal, J. 1989:* Die Beteiligung Mährens am Fernhandel mit dem Norden im Frühmittelalter nach numismatischen Quellen. *Sigtuna Papers. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia reperitis – Nova series* 6, 289–299.
- Schenk, Z. 1998:* Nové povrchové sběry na území Přerova a jeho okolí, *Pravěk NŘ* 8, 227–239.
- 2000: Přerov (okr. Přerov). Polní trať „Za kapličkou“, in: *Přehled výzkumů 41/1999*, Brno, 182–183.
- 2001a: Předmostí dosud nezkoumané, *Pravěk NŘ* 11, 371–379.
- 2001b: Přerov (k. ú. Předmostí, okr. Přerov), in: *Přehled výzkumů 42/2000*, Brno, 243.
- 2001c: Přerov (okr. Přerov), nemocnice, in: *Přehled výzkumů 42/2000*, Brno, 242.

- Schenk, Z. 2001d:* Přerov (okr. Přerov), ulice Trávník, in: Přehled výzkumů 42/2000, Brno, 242–243.
- 2004: Přerov (okr. Přerov), Sokolovská ulice, in: Přehled výzkumů 45/2003, Brno, 240.
- 2005: Přerov (okr. Přerov), ul. Budovatelů č. 6, in: Přehled výzkumů 46, Brno, 314.
- 2006: Přerov. Přeložka v ulici Malá Dlážka. Ms., archiv Archaia Brno, o. p. s., NZ č. j. 029/2006.
- Staňa, Č. 1961:* Nové slovanské pohřebiště v Předmostí u Přerova, in: Přehled výzkumů 1960, Brno, 90–91.
- 1962a: Pokračování záchranného výzkumu na slovanském pohřebišti v Předmostí u Přerova, in: Přehled výzkumů 1961, Brno, 92.
- 1962b: Staroslovanské pohřebiště v Předmostí u Přerova, Památky archeologické 53, 203–210.
- 1970: Slovanské osídlení na území města Přerova, in: *Hosák – Dostál edd. 1970*, 79–105.
- 1985: Mladohradištní (?) kostrové hroby v Přerově-Předmostí (okr. Přerov), in: Přehled výzkumů 1983, Brno, 55.
- 1987a: Další mladohradištní hroby v Přerově-Předmostí, in: Přehled výzkumů 1985, Brno, 45–46.
- 1987b: Pokračování výzkumu na Horním náměstí v Přerově, in: Přehled výzkumů 1985, Brno, 46–47.
- 1987c: Záchranný výzkum na Horním náměstí v Přerově, in: Přehled výzkumů 1984, Brno, 38–40.
- 1989: Dritte Saison der archäologischen Grabung am Horní náměstí (Oberring) in Přerov, in: Přehled výzkumů 1986, Brno, 58–62.
- 1991: Ekspansja Polski na Morawy za panowania Bolesława Chrobrego i problematyka archeologiczna tego okresu, in: *Studia Lednickie 2*, Poznań, 53–75.
- 1993: Přerov, Horní náměstí 8, 9, 1984. Ms., archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 71/93.
- 1994: Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren, in: Č. Staňa Hrsg., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I*, Brno, 265–286.
- 1996: Archäologische Erforschung mährischer Höhenburgwälle, in: Č. Staňa – L. Poláček Hrsg., *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice III*, Brno, 267–281.
- 1998a: Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren, in: L. Poláček Hrsg., *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Untersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV*, Brno, 87–125.
- 1998b: Polské prvky v raně středověké keramice na Moravě, in: H. Kóčka-Krenz – W. Losiński red., *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, 272–287.
- 1998c: Přerov – eine Burg des Bolesław Chrobry in Mähren, in: J. Henning – A. Ruttkay Hrsg., *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, 49–69.
- 1999: Dva unikátní raně středověké nálezy z Přerova na Moravě (kožený svršek boty a olovené mincovní závaží), *Archeologické rozhledy* 51, 760–773.
- Steuer, H. 2004:* Münzprägung, Silberströme und Bergbau um das Jahr 1000 in Europa – wirtschaftlicher Aufbruch und technische Innovation, in: A. Hubel – B. Schneidmüller Hrsg., *Aufbruch ins zweite Jahrtausend. Innovation und Kontinuität in der Mitte des Mittelalters, Ostfildern*, 117–149.
- Sůvová, Z. 2004:* Přerov, Horní náměstí 8, 9. Osteologická analýza: předběžná zpráva, fáze 3. Ms., archiv Archaia Brno, o. p. s.
- Sůvová, Z. – Procházka, R. – Weiter, L. 2006:* Osteologická analýza kostí z raně středověkého Přerova, in: V. Hašek – R. Nekuda – M. Ruttkay edd., *Ve službách archeologie VII. Sborník věnovaný 85. narozeninám doc. PhDr. Karla Valocha, DrSc.*, Brno, 352–354.
- Šafář, J. a kol. 2003:* Chráněná území ČR VI. Olomoucko (P. Mackovčín – M. Sedláček edd.). Brno – Praha.
- Šikulová, V. 1958:* Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, *Pravěk východní Moravy I*, 88–162.
- Šmid, M. 2000:* Prostějov (okr. Prostějov), ulice U sv. Anny, in: Přehled výzkumů 41/1999, Brno, 180–181.
- Štěpková, J. 1957:* Islámské stříbro z nálezů v Kelči na Moravě, *Numismatický sborník IV*, 73–96.
- Vaňák, B. – Tošenovský, J. 1977:* Okres Přerov. Textová část k vlastivědné mapě 1 : 100 000. Praha.
- Weiter, L. – Kočár, P. – Kaplan, M. 2003:* Nálezová zpráva o osteologické a archeobotanické analýze. Plzeň 2003. Ms., archiv Archaia Brno, o. p. s.
- Wihoda, M. 1989:* Ekonomické zázemí Hradce nad Moravicí na střední Moravě v 13. století, *Časopis Matice moravské* 108, 77–87.
- Zapletal, L. 1988:* Přírodní poměry, in: G. Vožda ed., *Okres Přerov*, Ostrava, 7–13.

The Early Medieval (8th-12th century) settlement agglomeration at Přerov – the current stage of knowledge

The Early Medieval agglomeration at Přerov spreads along both banks of the river Bečva, at the south-western end of an important communications corridor known as the Moravian Gates – more specifically at its orographic sub-unit the Bečva Gates, part of the Carpathian orographic province. The space of Přerov is characterised by two conspicuous features in the landscape – “Hradisko” (lit. “fortified place”), comprising Devonian limestone, and the travertine dome occupied by the “upper town”. The substrate of the on the right bank of the Bečva is generally made up of loess, on the left bank, beneath the aforementioned dome, is dominated by partly sandy loess-covered gravel-sand river terraces. In the floodplain the relicts of hard meadowland have survived, similar to their medieval predecessors.

The beginnings of the archaeological investigation of the hillfort settlement at Přerov are associated with the Předmostí area, where they ran in parallel to the discovery of the Palaeolithic monuments there. The features here comprise primarily a Middle to Late ‘Hillfort’ period cemetery, damaged by the activities of the Předmostí brickworks, in the second half of the 19th and first half of the 20th centuries in particular. While the intensity of excavation here lessened somewhat after the middle of the century, field work in Přerov itself increased, especially from the second half of the 1980s onwards. The first excavations on Horní nám. [the Upper Sq.], i.e. in a central location, have – especially in recent years – been complemented by many, admittedly small-scale, excavations in what was once the settlement beneath the stronghold.

The present state and dynamic development of the source material has made it possible, within the framework of the aforementioned projects, to formulate the major aims for further, theoretical research into the period from the Early Medieval Ages to the beginnings of the institutionalised town:

1. The origins and character of settlement prior to the turn of the 9th century.
2. The extent and structure of the Middle ‘Hillfort’ period agglomeration: the question of the power centre, the distribution of settlement and burial areas.
3. The character of settlement in the 10th century.
4. The character of the settlement horizons of the first quarter of the 11th century; the extent of the “Polish” stronghold of the beginning of the 11th century, the development dynamic of the settlement beneath the stronghold and its economic profile, the localisation of cemeteries, the composition of the immediate hinterland.
5. The character of the agglomeration once taken over by the Přemyslids: the extent and structure of the presumed stronghold area and the settlement beneath, the localisation of the (grand) parish church, the distribution of cemetery areas.
6. The transformation of the pre-colonisation agglomeration in the 13th century; the localisation and character of the buildings of the nascent borough in the second half of the 13th century; the nature of settlement around Horní nám. [Sq.], including the localisation of the earliest masonry castle.

At the present time the beginnings of Early Medieval settlement in Přerov proper can be assigned to the 8th century, this matching the dates of the earliest cremation graves in Předmostí. For the period from the 9th to the beginning of the 10th century a relatively dense network of sites is available, making it clear that this was a power centre. In Přerov itself this comprises the core of Horní nám. [Sq.], albeit that only its south-eastern edge was densely settled, and the north-eastern slope (Žerotínovo nám. [Sq.]) and the western and north-western feet of the travertine hill, including the forefield of the crossing of the Bečva. The overall picture is filled out further by the most recently discovered settlement on the opposite bank of the river, in the ‘Malá Dlážka’ area. It is however necessary to not the existence of a possible Middle ‘Hillfort’ period dry stone wall on the plots of houses nos. 19 & 20, and a ditch oriented west-east (at Žerotínovo nám. 21) that might have divided, or divided off, the core of the Middle ‘Hillfort’ period settlement.

Further conspicuous development took place at the turn of the 11th century. At this time the apex of the Upper Town was contained within a massive lattice rampart that may, together with the log-built

buildings along its inner perimeter, be linked to the presence of the Polish garrison of Boleslaw the Bold in the years 1003–1019. A settlement evolved beneath the castle, stretching south-eastwards to become greater in extent than its Middle ‘Hillfort’ period predecessor (Šířava, Čechova, Bayerova, Trávník Sts. etc.). At not great distance was another area, thus far minimally known from wide-area investigation, which may be regarded as the edge of the inner band of the immediate hinterland. It is to this that both the settlements and cemeteries of the cadastres of Předmostí or Dluhonice on the opposite bank may be assigned, these surrounding the densely settled area at the end of the bridge between Sts. Malá Dlážka and Brabansko. Rich finds assemblages have come in particular from the acropolis on Horní nám., which can be clearly dated by both dendrochronological data (996–1003) and Saxon cross pennies to the close of the 10th and early 11th century.

It was only with great difficulty that the topography of the Early Medieval cemeteries in Předmostí could be ascertained. In addition to the two, well known Middle ‘Hillfort’ period areas, another two graves of the same period have been found that relate to neither. Similarly, the presence of not one but at least two, if not three, Late ‘Hillfort’ period cemeteries can be argued for. The question of the eventual walled centre sometimes claimed, without any clear evidence, for the Hradisko area, remains open, and given the damage to the locale by mining will be difficult to resolve satisfactorily.

The Přemyslid period post-1019 built on the earlier era; the related settlement horizons, however, have yet to yield sufficient information regarding settlement structure. A certain problem remains with the absence thus far of any traces of 11th-12th century fortification on the Horní nám. ‘acropolis’. According to the written records of the period, meanwhile, Přerov was an important administrative centre, and in 1131 or 1141 was selected by Bishop Jindřich Zdík as the seat of one of the six Moravian archidiaconates. Still, however, it has not yet been possible to securely identify the earliest (grand) parish church in Přerov; one of the likely candidates is the Church of St Michael on St. Šířava. The settlement beneath the castle on Žerotínovo nám., St. Šířava and Čechova St. may be identified as the market village known to have existed in 1225.

A radical watershed, the foundation of the institutionalised borough, can be dated on the basis of a charter of Přemysl Otakar II to 1256. The means by which the colonisation aims were fulfilled is another open question in the early history of Přerov. The straight-line theory of earlier scholarship, whereby the town was laid out a short distance from the earlier core around nám. T. G. Masaryka has not yet been confirmed by the archaeological finds; it is impossible, though, to rule out the possibility that this part of town arose in a later phase, preceded by the transformation of the older market village around Žerotínovo nám.

It is obvious that despite the range of new findings, a great deal remains to be done to round out our picture of the development of Early Medieval Přerov and its transformation into a High Medieval city. This is of course conditional on the systematic monitoring of interventions into the ground, and where necessary the provision of timely rescue excavations in threatened areas. The results of such investigations should be applied to help resolve the outstanding issues with as little delay as possible.

English by *Alastair Millar*

Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu

Stará Boleslav – stage of and prospects for the study of the function and spatial organisation of the Přemyslid stronghold

Ivana Boháčová

Příspěvek je bilancí pramenů získaných záchranným archeologickým výzkumem přemyslovského hradu. Věnován je předhradí Staré Boleslavi. Kromě otázky jeho vymezení a chronologie se zabývá problematikou opevnění a stratigrafie, sledován je charakter osídlení a konkrétní doklady sídelních aktivit. Cílem současné etapy výzkumu je poznání funkcí vnějšího areálu a definování shod a rozdílů mezi ním a vnitřním hradem v době formování raného českého státu.

Čechy – raný středověk – centrální lokalita – hrad – předhradí – Stará Boleslav

This article arises out of source material obtained through archaeological rescue excavations of the Přemyslid stronghold at Stará Boleslav, concentrating on the bailey. In addition to questions regarding delineation and chronology, it addresses problems associated with the fortification and stratigraphy of the bailey, tracing the character of the settlement and specific evidence for settlement activities. The aim of the present stage of research is to understand the function of the outer area, and to define the similarities and differences between this and the inner stronghold during the period in which the early Bohemian state was coalescing.

Bohemia – Early Middle Ages – central place – stronghold – bailey – Stará Boleslav

1. Úvod

Stará Boleslav bývá považována za jeden z nejmladších prvků jádra přemyslovské středověké domény, který vznikl na jejím tehdejší okraji. Náležela příslušníkům panovnické dynastie a v závěru 1. pol. 11. stol. se založením kapituly stala významným církevním centrem. Důležitost jejího postavení však v rámci vznikající hradske soustavy postupně klesala; k r. 1130 není zmiňována mezi významnými hrady přemyslovského státu Soběslavovou listinou (*CDB I*, č. 111, 113; k písemným pramenům zvl. *Sláma 1988*, 50–55; nověji *Kalhous 2003*). Teprve v nedávné době bylo možné tyto závěry historického studia opřené o poměrně četná svědectví narativních i diplomatických pramenů konfrontovat s výpovědí archeologie. Až do závěru 80. let 20. stol. bylo totiž nevelké městečko na rozdíl od jiných lokalit svého druhu a významu dotčeno archeologickými aktivitami jen minimálně (k historii výzkumu *Špaček 2003a*). K obratu vyvolanému narůstající stavební aktivitou došlo v r. 1988, kdy byl zahájen soustavný záchranný výzkum (Městské muzeum v Čelákovících – dále MMČ – a ARÚ AV ČR Praha) v souvislosti s rozsáhlou rekonstrukcí inženýrských sítí v historickém jádru lokality. Ten probíhá v různé míře intenzity dodnes (*Boháčová 2003c*).

Plochý ostroh v labské nivě, na němž byl hrad založen, byl podle výsledků archeologického studia (Boháčová ed. 2003) osídlen někdy na přelomu 9. a 10. stol., tedy patrně o něco později než výrazné výšinné polohy, na nichž byla vybudována další ze středočeských přemyslovských center (Praha, Budeč, Levý Hradec, Mělník).¹ Prvotní opevnění lokality představuje hradba typická pro ostatní soudobé přemyslovské hrady, tj. dřevozemní konstrukce s čelní kamennou plentou. Zda k jejímu vybudování došlo až s určitým časovým odstupem po osídlení prostoru jednoznačně vymezeného přírodními podmínkami nivy, nelze zatím posoudit. V nejstarší fázi mladohradištního období vystřídala dosavadní hradbu fortifikace celokamenná (srov. Boháčová 2003a).

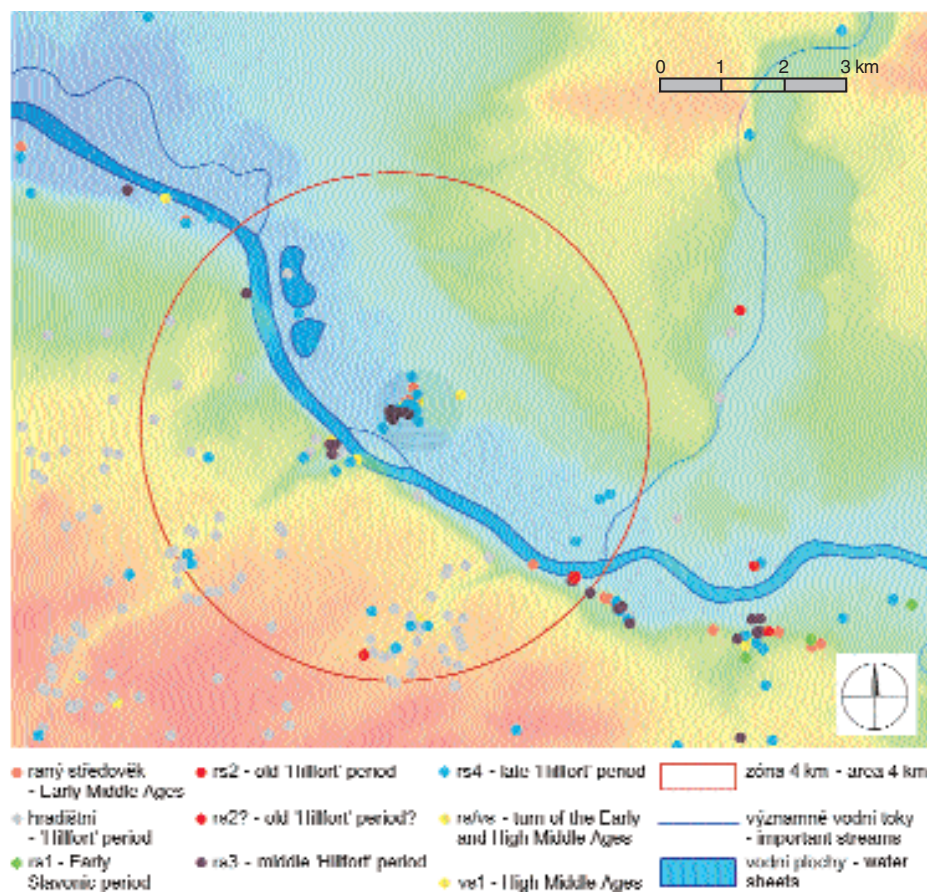
Intenzivní osídlení hradního areálu je prokázáno pro období dalších tří století (Boháčová 2003b). Předpoklad vyvozovaný z historických pramenů, podle něhož význam tohoto přemyslovského hradu v závěru raného středověku klesal, výpověď archeologických pramenů zřetelně podporuje. Stagnace se projevuje jak nižší dynamičností vývoje stratigrafií v jejím areálu, tak nivelizací i změnou sortimentu drobné hmotné kultury. Se vzestupem církevního významu a současným ústupem dalších centrálních funkcí souvisí jistě i skutečnost, že ojedinělé předměty luxusní povahy odpovídající prostředí knížecího dvora jsou v nálezovém inventáři ze závěru raného středověku nahrazeny předměty spjatými s prostředím církevním.

V případě Staré Boleslavi máme k dispozici rozsáhlý a kvalitní soubor pramenů různého charakteru, jejichž svědectví lze vzájemně konfrontovat, příp. doplnit či revidovat: Boleslav se relativně často objevuje v textech středověkých autorů a součástí informací jsou přitom konkrétní údaje včetně absolutních dat (připomeňme zde zmínky legend a Kosmovy kroniky o kostelu a dvorci, údaj o vybudování hradby *opere Romano* Boleslavem či zprávu o založení kapituly a baziliky 1039–1046); v areálu někdejšího hradu dosud přetrvávají v mimořádné kvalitě a rozsahu archeologické památky nemovitého charakteru – uvést lze např. intaktně dochované kulturní souvrství raného středověku a soubor raně středověké zděné architektury (kostely sv. Václava a sv. Klimenta včetně nadzemních částí staveb, kostel neznámého zasvěcení a celokamenná hradba v reziduech základových partií).

V první, nedávno uzavřené etapě výzkumu jsem se pokusila stanovit hlavní horizonty vývoje přemyslovského hradu (Boháčová ed. 2003), a to na základě analýzy stavebních a zánikových fází jednotlivých fortifikačních prvků a studia vybraných stratigrafií, vážících se na sakrální architekturu. Východiskem tedy byly nálezové situace spojené především s areálem vnitřního hradu (akropolí). Cílem současného studia je především poznání druhé komponenty přemyslovského hradu, tj. vnějšího areálu přímo sousedícího s vnitřním hradem, označovaného tradičně jako předhradí.² V této etapě se pokusíme především o definování těch shod a rozdílů mezi ním a vnitřním hradem, které lze ozřejmit studiem stávajících archeologických pramenů. Přehled postihující strukturu nálezového fondu nemovitých památek i spektrum drobných hmotných nálezů umožní (1) mapování podstaty fungování vnějšího areálu a (2) vymezení tematických okruhů, které by bylo z hlediska posouzení úlohy vnějšího areálu vhodné detailněji sledovat v budoucnosti.

¹ K východiskům tohoto datování viz kap. 3.

² Termínem předhradí chápeme většinou opevněný vnější areál. V případě Boleslavi tak nejde o označení zcela přesné, neboť předpoklad opevnění tohoto areálu se dosud nepodařilo potvrdit. Pojmy *vnější areál* a *předhradí* jsou v této práci užívány jako synonyma.

Obr. 1. Osídlení zázemí Staré Boleslavi v raném středověku. Zpracování výškopisného podkladu A. Danielisová. Zdrojem dat Archeologická databáze Čech, stav k roku 2002 (archiv ARÚ AV ČR Praha). Rozložení bodů evidentně odráží rozsah archeologických aktivit a subjektivitu chronologického zařazení komponent (zvl. kumulace sídlišť s označením „hradištní“ v oblasti systematických sběrů v okolí Vinořského potoka oproti jejich absenci a současnému výskytu sídlišť „raného středověku“ na Čelákovicku), zřejmě je však vazba osídlení na vodní toky a hranu labské terasy. Revize a dílčí opravy dat provedeny jen u izolovaných lokalit na labském pravobřeží.

Fig. 1. The settlement hinterland of Stará Boleslav in the Early Middle Ages. A re-working of the topographic basis provided by A. Danielisová. Data sourced from the archive of the Institute of Archaeology in Prague, state as at 2002. The distribution of points evidently reflects the extent of archaeological activity and the subjectivity of the chronological classification of the components (especially the settlement accumulations termed "Hillfort" period' in the area of systematic surface artefact collection along the Vinoř stream, as opposed to their absence and the appearance of Early Medieval settlement at Čelákovice surrounding); the relationship is however clear between settlement on watercourses and the edge of the Labe (Elbe) terrace. Revision and correction have been conducted only for isolated sites on the right bank of the Labe.

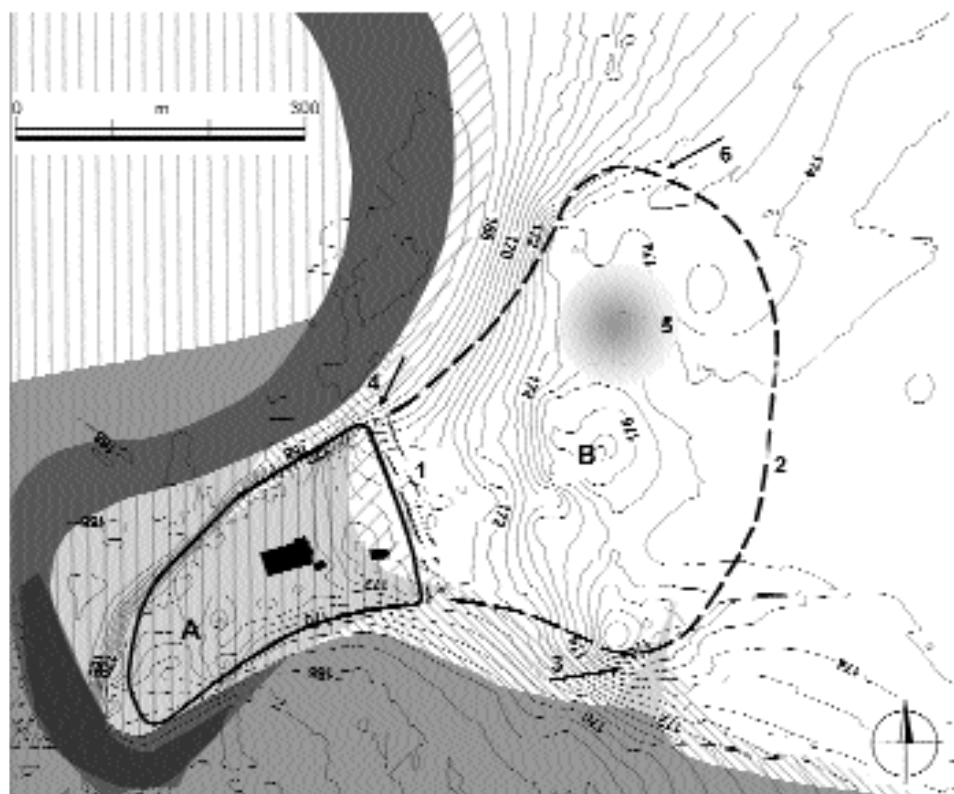
Osídlení v bezprostředním zázemí Boleslavi mimo vlastní ostroh a vých. od předpokládané linie ohraničující předhradí je dosud doloženo jen sporadicky, a není v této souvislosti hodnoceno (k širšímu zázemí lokality viz *Boháčová v tisku b; obr. 1*).

Obr. 2. Stará Boleslav od JV. Letecké foto M. Gojdy. – Fig. 2. Stará Boleslav from the south-east. Aerial photograph by M. Gojda.

2. Topografie a geomorfologie lokality a vymezení jejích komponent

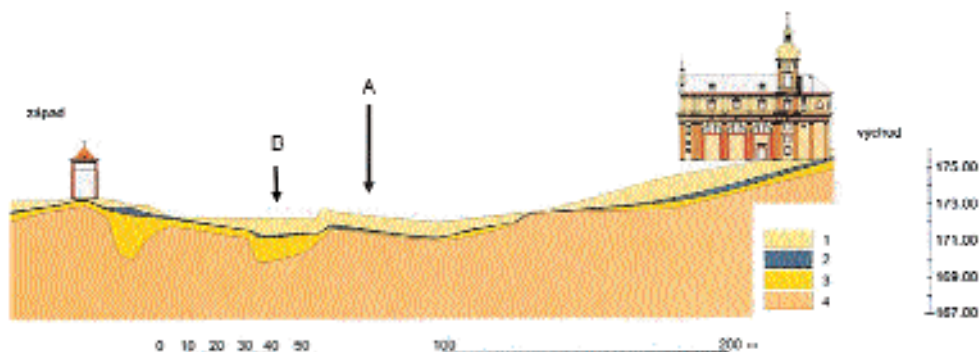
Hrad byl založen při soutoku Labe s Jizerou v přirozeně chráněné poloze na plochem ostrohu zasahujícím hluboko do nivy (obr. 2) a převyšujícím okolní terén o 2–5 m, nejvýše položená místa předhradí až o 8 m (blíže *Boháčová – Herichová 2003*, 116–118, obr. 3–5). Zřetelně vymezený opevněný areál vnitřního hradu zaujímal nevelkou vyvýšenou plochu o rozloze ca 4,6 ha v jz., zúžené části ostrohu a byl obkroužen hradbou probíhající v obou doložených fázích po jeho hraně. Vnější areál (předhradí) se rozkládal na vých., rozlehlější části ostrohu, hradba mezi ním a akropolí byla dočasně provázena příkopem. Rozsah předhradí, který je odvozován z rozložení známých poloh raně středověkého osídlení a geomorfologie zvlněné plošiny, mohl dosahovat 11 ha. Pro předpoklad, že takto vymezená plocha byla opevněna, neexistuje jednoznačné svědectví. Zatímco sev. hrana ostrohu vystupující z nivy je jasnou hranicí osídlené plochy, jižní hranice je v důsledku komplikovanější morfologie i vyšší míry zastavěnosti této části areálu méně zřetelná a průběh a charakter vých. ohraničení předhradí je zatím jen odhadován (obr. 3: 2). Studium zázemí Staré Boleslavi naznačuje (blíže *Boháčová v tisku b*), že v bezprostředním okolí opevněného centra se vytvořilo na obou labských březích výraznější seskupení sídelních jednotek.

Obr. 3. Stará Boleslav. Rekonstrukce původního georeliéfu v prostoru vnějšího areálu (podle *Herichová 2003*). 1 opevnění mezi vnitřním a vnějším areálem, 2 předpokládaná vnější linie opevnění předhradí, 3 poloha zahloubeného útvaru v místě předpokládaného již. ohybu fortifikace předhradí, 4 poloha terénní deprese podle K. Gutha, 5 poloha středohradištního pohřebiště při Jezdecké ul., 6 terénní hrana v místě předpokládaného sev. ohybu fortifikace předhradí.

Fig. 3. Stará Boleslav. Reconstruction of the original georelief in the outer area (after *Herichová 2003*). 1 – fortifications between the inner and outer areas; 2 – presumed outer line of fortifications of the bailey; 3 – location of a recessed formation at the site of the predicted southern curve of the bailey fortifications; 4 – location of the terrain depression; 5 – location of the Middle “Hillfort” period cemetery on Jezdecká St.; 6 – break of slope on the site of the predicted northern curve of the bailey fortifications.

Morfologii i topografii boleslavského terénu ovlivnily především procesy související s říční činností (*obr. 3; Herichová 2003; Boháčová – Herichová 2004*). Osídlenou plochu vnějšího areálu přetíná hrana říční terasy přibližně v poledníkovém směru. Záp. část předhradí mírně stoupá vých. směrem k hraně terasy. Tento trend narušují geomorfologické útvary, jejichž dna zasahují níže než okolní terén a jejichž detailní podobu dosud neznáme. Nepravidelně modelovanou hranu terasy zvýrazňují tři lokální elevace ve vých. části předhradí, jejichž vých., resp. sv. svahy hypoteticky spojujeme s jeho vnějším ohraničením. Sídlní aktivity v období raného středověku dokládá v takto vymezeném prostoru téměř všudypřítomné kulturní souvrství proměnlivé mocnosti (*obr. 4*), příp. izolované objekty, které většinou zastihujeme při předpokládaném vých. okraji předhradí.

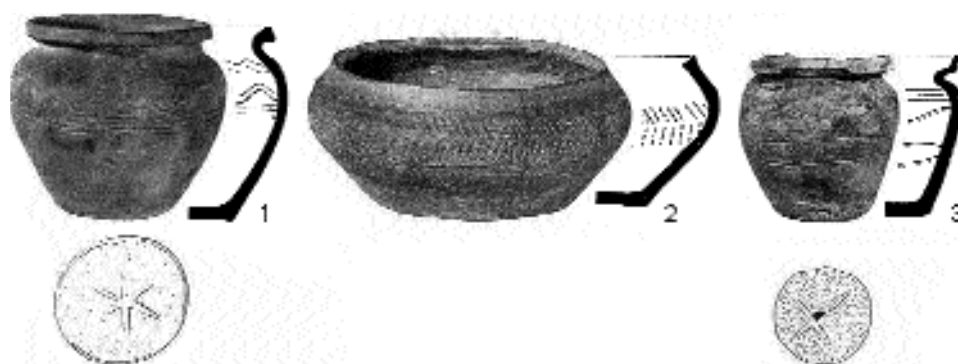
Obr. 4. Stará Boleslav, podélný schematizovaný řez vnějším areálem. 1 současnost a novověk, 2 pozdní fáze raného středověku (SB-C), 3 středohradištní a mladohradištní horizont SB-A a SB-B bez rozlišení, A terénní sníženina, B terénní deprese (sonda XV).

Fig. 4. Stará Boleslav, longitudinal schematic section through the outer area. 1 – present and Modern period; 2 – terminal phase of the Early Middle Ages (SB-C); 3 – Middle and Late “Hillfort” period horizons SB-A and SB-B, undifferentiated; A – sunken area; B – terrain depression (trench XV).

Existující dokumentační body zatím neumožňují postihnout členitost vnějšího areálu a změny, které v jeho rámci zanechala antropogenní činnost. Zjištěné rozdíly v intenzitě osídlení a jeho charakteru mohou ale odrážet i míru dochování, resp. poškození historických souvrství. Řešení topografie předhradí navíc komplikuje otázka původu, rozsahu a také funkce široké sníženiny evidované pod hranou terasy v ploše dnešního Mariánského nám. (obr. 4: A). Sníženina je nejnižší položeným geomorfologickým útvarem v rámci předhradí, který, vzhledem ke své poloze v inundačním pásmu stoleté vody (ca 171 m n. m.), mohl být v klimaticky vlhčích periodách častěji zaplavován. Jeho bázi klademe vých. od někdejšího fortifikačního pásu oddělujícího vnitřní a vnější areál a jeho vymezení odvozujeme z torzovitých poznatků odečtených z dokumentačních bodů v místě větvení dnešní hlavní komunikace. Součástí tohoto útvaru je větší terénní deprese (obr. 4: B) klesající ještě pod uvedenou kótu, zachycená několika izolovanými body. K přirozenému vzhledu terénu v prostoru říční nivy se dle výsledků studia morfologie původního georeliéfu váže elevace s pomístním jménem Na vršku na již. okraji ostrohu v místech, kde vrstevnice vykreslují hranu stáčeující se k S (obr. 3: 3). Tuto hranu spojujeme s vnějším ohraničením předhradí. Dnes patrný terénní zářez dosahuje převýšení přes 5 m. Svůj původ v geologické minulosti může mít i označení Na dolíku, které náleží k místům zatím archeologicky nepoznaným.

Zúžený prostor nivy byl zřejmě vhodným místem k překonání toku Labe; procházela jím dálková komunikace, nejčastěji ztotožňovaná s Žitavskou cestou; ještě na počátku 11. stol. nebyla patrně Žitavská cesta běžně průchozí (Vávra 1974, 30). O možném propojení suchozemské trasy s cestou Polskou (Kladskou) uvažuje Boháčová (2003d). Konkrétní doklady pro tyto úvahy, navíc ve vazbě na chronologii, ovšem hledáme obtížně. Historický komunikační systém se dodnes projevuje v půdorysu lokality. Hlavní komunikace protíná někdejší akropoli v podélném směru a za dochovanou branou gotického opevnění se větví. Dvě z cest směřují do oblasti osídlené hluboko v raném středověku (obr. 1; Profantová – Špaček 2003, 356–372), první z nich k SV Pojizeřím a druhá se stáčí k V bezprostředně vně opevnění a pokračuje při hraně nivy pravobřežím proti proudu Labe. Další se v současném komunikačním systému posléze od první odpojuje a vede podél nivy k SZ směrem na Mělník. Prvotní organizaci prostoru a lokální komunikační systém raně středověké Boleslavi ale neznáme. Dlážděná komunikace, jejíž trasa i větvení jsou v prostoru Mariánského nám. respektovány dodnes, byla položena již někdy v průběhu středověku (viz exkurs). Počáteční fáze těchto úprav spadá alespoň při vstupu do vnitřního areálu ještě do rámce raného středověku.

Řada otázek provází i naše dosavadní informace o místech posledního odpočinku obyvatel hradního areálu. V nejstarší fázi byla k pohřbívání vybrána vyvýšená poloha v sv. čas-

Obr. 5. Stará Boleslav. 1, 2 nádoby z pohřebiště při Jezdecké ul., 3 z ul. 5. května (podle Slámy 1977).
Fig. 5. Stará Boleslav. 1, 2 – vessels from the cemeteries on Jezdecká St., 3 – St. 5. května (after Sláma 1977).

ti předhradí (nad 174 m n. m.). Zde bylo v 1. pol. 20. stol. objeveno rozsáhlé pohřebiště s několika sty hroby (obr. 3: 5). Publikováno bylo jen osamocenými zmínkami bez další dokumentace (přehled Špaček 2003a, 30). Ze strohých informací lze vyvodit, že nalezený hrobový inventář (obr. 5: 1, 2; ostatní předměty dnes nezvěstné) není mladší než středohradištní. Další hroby související s tímto pohřebištěm se mohou nalézat v dosud archeologicky nepoznaných plochách v rámci ppč. 25/7 a 21, kde byly geofyzikálním průzkumem zjištěny anomálie s rozměry odpovídajícími hrobovým jamám (Křivánek 2003, 62; chybně uvedeno ppč. 27/1). Raně středověká sakrální stavba a současné pohřbívání v její blízkosti bývají uváděny v místech kostela Nanebevzetí Panny Marie (Špaček 1999), důkazy však chybějí. Tři izolované a nestandardně uložené dětské kostry (infans I) byly nalezeny v osídleném prostoru ca 100 m sev. tohoto kostela (Boháčová 2003e, 224). Ty ale nelze spojovat s žádným ze známých pohřebišť. Ojedinelý nález mladohradištní nádoby snad rovněž hrobového původu (obr. 5: 3; Sláma 1977, 153: 186B) pochází také z plochy bez významných dokladů osídlení vzdálené ca 500 m vých. od kostela Nanebevzetí Panny Marie, tedy vně předpokládaného ohraničení předhradí (srov. Špaček 2003a, 33). Pro mladohradištní období a počátek vrcholného středověku je však doloženo intenzivní pohřbívání na kostelních pohřebištích při bazilice sv. Václava, při kostele sv. Klimenta i při kostele neznámého zasvěcení (farním mariánském?) v jádru akropole. Její prostor mohl být v daném období využíván jako místo posledního odpočinku pro veškerou boleslavskou populaci. Absence mladohradištních pohřbů na předhradí může tedy souviset s přesunem pohřbívání k sakrálním stavbám.

3. Základní horizonty vývoje a jejich chronologie

Absolutní chronologie Staré Boleslavi je odvozována od současného stavu vědomostí o datování nejstarší části raně středověké keramiky pražské sekvence (Boháčová 2001a, 264–278; v tisku a), neboť převažující část keramiky v nejstarších boleslavských souborech odpovídá pražské keramice technologií i morfologií. Oporou pro sestavení boleslavské sekvence byly soubory pocházející z klíčových stratigrafií zkoumaných v rámci vnitřního hradu a z forti-

fikačního pásu mezi akropolí a předhradím. Jednotlivé horizonty označené SB-A, SB-B1, SB-B2 a SB-C byly definovány podle zřetelných předělů v charakteru souvrství, které v těchto sídlištních stratigrafiích indikují změny ve využívání prostoru. Základní členění kulturního nadloží v rámci vnitřního hradu a jeho faktická náplň korespondují s informacemi z písemných pramenů (blíže *Boháčová 2003f; 2003g*).

Závěry dosavadního studia chronologie vývoje boleslavského hradu lze shrnout takto:

a) Nejmladšími morfologickými prvky horizontu SB-A jsou nejstarší varianty keramiky s kalichovitou profilací okraje, vesměs provázené ještě běžnou středohradištní hřebenovou výzdobou. V souborech jsou zastoupeny i typologicky starší prvky než keramika odpovídající horizontům před nástupem nebo nástupu okraje s límcovitým odsazením (PH-B0 nebo PH-B1 pražské sekvence). Protože se ale v nejstarších stratigrafických pozicích nevyskytují samostatně, není jasné, zda představují keramiku reziduální, či zda naopak mladší prvky můžeme považovat za mladší intruze. Podle výsledků dosavadního studia se sice jako pravděpodobnější jeví prvá varianta, ale jádro vnitřního hradu, kde lze očekávat nejstarší osídlení, bylo zatím dotčeno výzkumem (zvl. mimo plochy poškozené intenzivním pohřbíváním) jen minimálně. V datech absolutní chronologie není proto zatím horizont SB-A dále členěn a je kladen do rozpětí závěr 9. – 2. třetina 10. stol. s možnými obousměrnými přesahy; je vázán na bázi sídlištního souvrství.

b) Horizont SB-B1 odpovídá horizontu pražské mladohradištní keramiky s kalichovitými okraji, s jejichž ústupem počítáme již v závěrečné fázi 11. století. V jeho rámci prochází centrální plocha ostrohu intenzivním vývojem spojeným s dynamickým nárůstem kulturního souvrství.

c) Horizont, který jej střídá a který byl označen jako SB-B2, je obdobím výskytu prvních markantů nástupu nejspíše mladohradištní keramiky. V sídlištní stratigrafii je spojen s prvními projevy změn v sídlištních aktivitách ve vnitřním areálu (četnější výskyt kame-ne, přítomnost malty) dokládajícími zvýšený stavební ruch, provázející zřejmě založení baziliky a kapituly.

d) V následném období došlo v organizaci prostoru a jeho využívání k zásadním proměnám, které jsou provázeny keramickým horizontem SB-C. Je pro něj charakteristický nástup nových keramických tříd (vedle technologických variant pražské sekvence zvláště masový nástup místní produkce) s vazbou na specifickou morfologii. Představuje nejspíše obdobné řešení, jakým je v pražském prostředí keramika se zduřelou profilací okraje. Ta se však vyskytuje v Boleslavi spíše sporadicky (evidovány zejména varianty archaické morfologie, v jednom případě provázející i hmotu místní provenience). Těžiště tohoto horizontu spadá do 12. stol., možný je přesah některých typů do vrcholného středověku. Pro absolutní datování ovšem postrádáme pevnější oporu, pro Boleslav sklonku raného středověku byla prozatím hledána v souboru vykazujícím již zřetelné znaky vrcholně středověké hrnčiny (bez výskytu červeně malované keramiky), v němž se prvky horizontu SB-C projevují jednoznačně jako reziduální (*Boháčová 2001b*).

Charakter, intenzita a proměny osídlení na ploše předhradí nebyly dosud detailně zmapovány. Zkoumané raně středověké situace zde byly narušeny mladšími stavebními aktivitami více než v prostoru vnitřního hradu. Také podle podélného rekonstrukčního řezu lokalitou (*obr. 4*) byla na některých místech v mladších historických obdobích odstraněna část kulturního nadloží, místy bylo zlikvidováno i v celé jeho mocnosti a uměle snížena byla i úroveň původního přirozeného povrchu. Tato skutečnost byla evidována především v šir-

ším okolí kostela Nanebevzetí P. Marie, kromě toho došlo k největším zásahům v trasách komunikací a jejich bezprostředním okolí. Nárůst terénu podle dosavadních zjištění patrně nebyl v ploše předhradí tak intenzivní jako v areálu vnitřního hradu, počátky osídlení i závěr akumulace historických terénů spadají ale v obou částech lokality podle svědectví průvodních keramických souborů do shodných chronologických horizontů.

4. Etapy, typ a metodika terénního výzkumu, rozsah souboru pramenů a stav jejich zpracování

Prvé archeologické aktivity v areálu předpokládaného předhradí zaznamenáváme počátkem 20. století (blíže Špaček 2003a). K nejvýznamnějším předválečným objevům náleží zmíněné rozsáhlé pohřebiště, zjištěné v r. 1910 v jeho vých. části. Intenzivní etapa záchranného výzkumu lokality zahájená v r. 1988 dosud nebyla ukončena. V souvislosti se stavebními aktivitami byly zkoumány necelé dvě stovky poloh (evidence sond v nesouvislých řadách písmen a číslic s početnými dílčími úseky), mezi nimiž početně zřetelně převažují liniové sondy sledující vedení inženýrských sítí; plošný výzkum se zejména v trasách komunikací podařilo rozvinout jen v ojedinělých případech (obr. 6). Různými typy výzkumu bylo v prostoru předhradí dosud dokumentováno necelých 7000 m² archeologických terénů s různou mocností kulturního souvrství. Hustotou dokumentačních bodů, rozsahem zkoumaných ploch ve vnějším areálu a jejich rozložením dnes patří Stará Boleslav k archeologicky nejdetaileji sledovaným lokalitám svého druhu. Cenné poznatky přinesl především výzkum v letech v l. 1995 a 1996, přestože části ploch k němu určených byly stavební mechanizací poškozeny před jeho započtím.

V l. 1988–1994 byl výzkum omezen na pouhou dokumentaci řezů liniových výkopů pro inženýrské sítě v trasách komunikací a jejich vzorkování (typ výzkumu 4; obr. 6: 4). Úseky, v nichž nebyly zaznamenány indicie středověkého osídlení, byly označeny jako negativní a byly zanášeny do podkladů stavební dokumentace. Sledovány byly i úseky bezprostředně souběžné s již dokumentovanými rýhami nebo zasahující do jejich prostoru.³

V roce 1995 byl zahájen výzkum vyvolaný rozsáhlou rekonstrukcí komunikací a veřejných prostranství, v jehož rámci se v areálu předhradí podařilo prosadit plošný výzkum vybraného vzorku míst dotčených stavbou. Vzhledem k časovému omezení byly pro tuto formu výzkumu vytipovány především polohy, v nichž mělo dojít k odstranění raně středověkého kulturního souvrství značné mocnosti, a dále místa klíčová pro poznání geneze lokality, v tomto případě prostor fortifikačního pásu. Plošná exkavace tohoto vzorku situací (SV, XVIII, XII-XX – typ výzkumu 1; obr. 6: 1), rozebíraných po přirozených stratigrafických jednotkách, byla preferována před výzkumem formou pouhé dokumentace řezů v celé délce rekonstruovaných úseků komunikací. Výběr byl opřen o relativně dobré znalosti stavu kulturních souvrství v prostoru ohroženém projektem rekonstrukce.

V r. 1996 již nebyl plošný výzkum investorem akceptován a pokračovala pouze dokumentace stěn rýh pro inženýrské sítě, současně ale proběhly dosud nejrozsáhlejší plošné odkryvy (obr. 6: LX, LXX – typ výzkumu 1). Výzkum v komunikaci při záp. průčelí domovní fronty Mariánského nám. (LX) byl zahájen až po zastavení neohlášených stavebních prací a po odtěžení značné části raně středověkého souvrství, které v těchto místech dosahovalo až k současné dlažbě. Zbytek kulturních vrstev a početné zahloubené objekty byly sice následně prozkoumány, kontakt mezi jednotlivými částmi sondy byl však již zničen. Prostor son-

³ Dodatečně byly ve stavební dokumentaci zjištěny značné odchylky od reálného stavu. V zaměření dokumentovaných situací je nezbytné počítat s deformacemi, které se mohou projevit zejména v detailech malého měřítká.

dy LXX o rozměrech ca 800 m² byl před zahájením výzkumu rovněž poškozen těžkou mechanizací. V jz. sektoru sondy i na některých dalších místech sv. sektoru historické souvrství zaniklo již v předchozích historických etapách, a rekonstrukce celkového vývoje v tomto prostoru tak byla znemožněna. Výzkum v sondě LXX byl realizován v síti čtverců 4 x 4 m postupným rozvíjením výzkumu do plochy bez kontrolních bloků. Zkoumaný prostor patří přes jeho značné poškození díky raně středověkému souvrství o mocnosti až 80 cm k archeologicky nejcenějším. Počínaje závěrem r. 1996 zajišťovalo jako regionálně příslušná oprávněná organizace záchranný výzkum předhradí převážně MMČ (detailní přehled jednotlivých etap výzkumu *Boháčová 2003c*). Pouhá dokumentace řezů s vzorkováním byla doplněna plošným rozebíráním terénů (*obr. 6: 2, 3*).

Zpracování výzkumu předhradí je zatím zcela dílčí. Vypracována byla terénní zpráva k sondě LXX z r. 1996 a náleзовé zprávy zaměřené na příčné opevnění mezi akropolí a předhradím, jehož situace byla současně publikačně zpřístupněna (*Boháčová 2003a*), stejně jako vyhodnocení izolované náleзовé situace a zpracování menšího keramického souboru ze zahloubeného objektu (zemnice) v sondě LXXVI (*Boháčová 2001b*). Další přameny získané z areálu předhradí neprošly ani základním tříděním a zpracováním (*obr. 7*). V souboru movitých předmětů, které představují přibližně 50 % z ca 12 000 zatím evidovaných přírůstkových čísel z výzkumu Staré Boleslavi v MMČ, je zastoupena běžná hmotná kultura, luxusní předměty se objevují ojediněle. Počet keramických zlomků z předhradí dosahuje řádu set tisíc. Předpokladem dalšího studia je topografické zpracování archeologických aktivit a dokumentovaných nálezů v jednotném geografickém systému, které je teprve v začátcích.⁴

5. Aktuální témata studia předhradí

5.1. Opevnění

Pro vymezení předhradí a posouzení charakteru jeho osídlení je klíčová otázka existence jeho opevnění. Polohy, v nichž by bylo možné hledat stopy podélné fortifikace na hranách ostrohu mimo vnitřní areál hradu, nebyly dosud výzkumem dotčeny, původní morfo-

Obr. 6. Stará Boleslav 1988–2003. Rozložení sond a archeologicky sledovaných řezů v ploše předhradí s rozlišením typu výzkumu. 1 výzkum v ploše po přirozených stratigrafických jednotkách s průběžnou dokumentací odkrytých horizontů, 2 výzkum v ploše s dokumentací významných struktur a situace podloží a následnou dokumentací řezů, 3 výzkum v ploše s dokumentací řezů, 4 dokumentace řezů ve stěnách nearcheologicky vyhloubených výkopech. Zobrazeno (*obr. 6–8*) s využitím programu Geomedia firmy INTERGRAPH (schematizováno, dílčí korekce budou probíhat souběžně s detailním zpracováváním jednotlivých částí výzkumu).
Fig. 6. Stará Boleslav 1988–2003. Distribution of trenches and archaeologically monitored sections in the bailey area, distinguishing the types of research undertaken. 1 – open-area excavations following natural stratigraphic units, with running documentation of the horizons revealed; 2 – open-area excavations with the documentation of significant structures and the situation of the substrate, with subsequent documentation of sections; 3 – open-area excavations with documentation of sections; 4 – documentation of sections in the walls of the non-archaeological trenches. Illustrated (*figs. 6–8*) using Geomedia from INTERGRAPH (schematised, minor corrections will be undertaken in conjunction with the detailed processing of the individual parts of the excavations).

⁴ Geograficky přesné zobrazení archeologicky dotčených ploch v rámci celé lokality v jednotném GIS probíhá od r. 2005 v programu Geomedia a bylo umožněno díky podpoře firmy INTERGRAPH. Kromě analytických možností je oproti tradičním zobrazováním výhodou tohoto programu otevřenost systému, samozřejmost provázání s databázemi, dynamické zobrazování detailních zaměření i usnadnění kontroly zadávaných dat. Zobrazení zkoumaných ploch a řezů navazuje na celkový plán výzkumu k roku 2000 (*Boháčová ed. 2003*, plán v příloze), který byl doplněn a bude s postupujícím zpracováváním dokumentace postupně revidován.

Obr. 7. Stará Boleslav 1988–2003. Stav zpracování. 1 bez zpracování, 2 náleзовá zpráva, 3 dílčí publikace (keramika), 4 terénní náleзовá zpráva. – Fig. 7. Stará Boleslav 1988–2003. Processing state: 1 – unprocessed; 2 – finds report completed; 3 – partial publication (ceramics); 4 – field (preliminary) finds report completed.

logii terénu v jižní části nadto setřela novodobá výstavba. Bylo-li předhradí v nejstarší fázi své existence opevněno stejným způsobem jako vnitřní hrad, nemusejí být na hranách ostrohu pozůstatky podélné fortifikace rozpoznatelné. Nepatrná rezidua prvotní fortifikace akropole (tj. hradby s čelní kamennou plentou) byla totiž identifikována většinou v druhotné poloze (Boháčová 2003a). Otázku opevnění lze řešit v prostoru, kde můžeme očekávat příčné opevnění, chránící osídlený areál od V. Za náznak pozůstatků příčného hradebního tělesa zde bývá považována terénní hrana probíhající sj. směrem v délce ca 50 m místy, kde vnější linii opevnění hledáme vzhledem k morfologii lokality (obr. 3: 2, 6) i vzhledem k čet-

Obr. 9. Stará Boleslav. Situace terénní deprese v sondě XV.

Fig. 9. Stará Boleslav. Situation of a depression in the terrain in trench XV.

Otázku příčné fortifikace a její polohy může vyřešit pouze terénní výzkum. Vzhledem k výjimečnosti opevnění vnitřního hradu od 10. stol. nelze hledat oporu ve srovnání Boleslavi s jinými lokalitami, neboť opevnění předhradí mohlo být řešeno zcela nestandardně. Uvažovat můžeme i o ochraně vnějšího areálu jednoduchým dřevěným ohrazením. S příkopem doloženým mezi vnitřním a vnějším areálem mohou souviset zahluobené útvary, které byly evidovány na dalších místech v jižní části předhradí. Do souvislosti s příkopem mezi akropolí a předhradím bývá kladena i terénní deprese, dosud znatelná v sev. části ostrohu (obr. 3: 4; srov. Guth 1934, 773). Její původ nebyl dosud rovněž objasněn.

S vých. hranou příkopu mezi akropolí a předhradím lze nejspíše spojovat výsek situace v sev. části řezu 1/88 v Šárochově ulici (ve vých. stěně výkopu klesá podloží k S z kóty 171,82 m), zejména ale vých. hranu objektu 142=191 v sev. úseku sondy LXXXI (MMČ 2002), jehož nálezořová situace je totožná s poznatkami o příkopu v sondě V/95. Nejjižněji byl zahluobený útvar (kóta 169,22 m, zahluobení min. 160 cm oproti okolnímu terénu) neznámé šíře (přesahující 6 m) zachycen při vyústění ulice Na vršku do ulice Lázeňské (obr. 6; 8: XCI a již. část sondy LXXXIII, MMČ 1998 a 2002). Orientace jeho podélné osy vůči světovým stranám nebyla zaznamenána; vzhledem k známé niveletě bodů v jeho blízkosti lze předpokládat, že podélná linie útvaru respektovala průběh vrstevnic. Z těchto poznatků je možné usuzovat, že trasa příkopu probíhala záp. od sev. úseku ul. Šárochovy. Vně linie hradeb akropole by se pak stáčela ve směru vrstevnic k V, do míst, která již nelze spojovat s ochranou vnitřního hradu. Bude-li existence příkopu v těchto místech (obr. 3: 3) potvrzena, půjde o první doklad opevnění plochy ostrohu mimo akropolí. Příkop by mohl navazovat na terénní zářez dokumentovaný jv. od polohy Na vršku. Z výplně útvaru zachyceného v sondě LXXXIII však, na rozdíl od úseku příkopu zkoumaného mezi akropolí a vnějším areálem, k jehož zaplnění došlo někdy na počátku horizontu SB-B1, pochází pouze keramika nejmladší fáze raného středověku (SB-C).

5.2. Georeliéf a vývoj kulturního nadloží

5.2.1. Studium georeliéfu

Poslední rekonstrukce georeliéfu (Herichová 2003), zaměřená zejména na popsání jeho základních tendencí, vycházela z archeologické dokumentace, cíleného vyhledávání dalších dokumentačních bodů a vyhodnocení dat Geofondu. Početné zásahy do historických terénů v jižní části vnějšího areálu v posledních letech (od r. 1996 dosud MMČ – sondy LXXXI-LXXXV; obr. 7) přinesly hustou síť nových údajů, které zatím nemohly být zpracovány. Jejich doplněním do stávajícího modelu bude možné upřesnit podobu georeliéfu a postihnout dílčí změny v modelaci terénu v této intenzivně využívané části předhradí.

Prostor Mariánského nám. se zmíněnou sníženinou volně navazuje na uvedenou plochu od S. Vznik sníženiny i dalších bodově zjišťovaných depresí (*obr. 6; 8; 9*) by mohl mít svůj původ v přírodních procesech souvisejících s meandrováním toku Labe a morfologická podoba této části předhradí mohla být v době počátků lokality svou členitostí zcela odlišná od současné.

Dílčí výseky svažujících se stěn zahloubených útvarů (*obr. 4: B*) byly v rámci sníženiny dokumentovány v sondách XV a XXI/95, kde stěny klesají z úrovně kolem 171, 65 m n. m. nejméně pod kótu 170,50 m. Výseky jejich hran se ale nepodařilo lineárně propojit, a nebyly proto zahrnuty do rekonstrukce původního georeliéfu (*obr. 3*). Indicií pro přirozený původ těchto útvarů byl především charakter podloží, který se zřetelně od jiných míst areálu odlišoval přítomností zvodnělé písčité vrstvy s podílem prachovojilovité bělavé příměsí. Archeobotanický rozbor potvrzuje v těchto místech rozhraní mezi přirozenými sedimenty a prostředím ovlivněným antropogenní činností (*Čulíková 2001*, sonda XV/6321 a XXXVII/8315) a geologické poměry tuto možnost nevylučují (*Růžičková – Zeman 1999*, 70). Vrstva přemístěného podložního písku s ojedinělými opukovými kameny tvořící podstatnou součást jejího zánikového horizontu navozuje otázku možné analogie se zánikem příkopu při opevnění akropole (k tomuto tématu srov. *Boháčová 2003a*), v tomto případě ale se stopami kamenné konstrukce při vých. hraně. Řešení, které by se v této souvislosti nabízelo, totiž samostatné vydělení sv. části předhradí, ovšem neumíme propojit s dosavadními poznatky a z nich vycházející představou o minimální členitosti osídleného areálu.

K zaplnění deprese zachycené sondou XV (obdobně jako v sondě XXI; situace sond viz *obr. 6*) došlo již na přelomu středohradištního a mladohradištního období. Do té doby mohla být využívána, jak bylo naznačeno v prvotní interpretaci tohoto nálezu, i jako součást fortifikačního systému. Rekonstrukci někdejší morfologie a podoby těchto útvarů, jejichž hypotetická spojnice (vých. hrana v sondách XV a XXI) probíhá v rovnoběžném směru, ztěžuje přítomnost dalších, torzovitě zachycených útvarů. Některé z nich mohou být přirozeného původu, v mnohých případech jde ale zřejmě o uměle vyhloubené jámy obdobných parametrů. Ty mohou – vzhledem k rozměrům – představovat i pozůstatky po těžbě říčního písku, využitelného v celé řadě řemeslných technologií. Průběh podloží v nedostatečně dokumentovaných nebo archeologicky minimálně dotčených částech vnějšího areálu lze sledovat sestavováním celkových rekonstrukčních profilů, které mohou postihovat umělé zásahy do původního povrchu ostrohu, a tak pomoci objasnit vývoj obtížně interpretovatelných nálezových situací.

5.2.2. Výpověď stratigrafie

Rekonstrukční profily umožňují rovněž posoudit možnosti vývoje stratigrafií, vymezit jednotlivé horizonty, sledovat intenzitu vývoje osídlení a jeho charakter a dovolují vzájemné srovnání zkoumaných poloh jak v rámci předhradí, tak vůči vnitřnímu areálu. Kulturní nadloží je ve vnějším areálu tvořeno především písčitými horizontálně uloženými vrstvami, jejichž mocnost mimo zahloubené útvary kolísá mezi 0–100 cm (*obr. 4 a 8*). V různé míře je narušeno pozůstatky sídelních aktivit, které se projevují více či méně rozměrnými zahloubenými objekty či významnějšími terénními úpravami.

Počáteční vývoj osídlení v obou částech areálu se podle dosavadních zjištění zatím jeví jako synchronní, neboť studované soubory zahrnují středohradištní keramiku shodných horizontů. Z nejstarších stratigrafických pozic z předhradí pocházejí vedle keramiky horizontu SB-A ojedinělé prvky indikující již nástup mladohradištního horizontu (SB-B1; *obr. 10: A-B*).⁵ Také závěr akumulace kulturních souvrství spadá ve zkoumaném prostoru

⁵ I ve vnitřním areálu je výskyt souborů bez mladohradištní příměsí ojedinělý. Výjimkou potvrzující předpoklad, že mladohradištní prvky mohou být mladší intruzí a že v hradním areálu lze předpokládat i nekontaminované středohradištní soubory, je např. nevelký soubor keramiky získaný v jádru vnitřního hradu při kostele sv. Klimenta (sonda 14, kontext 13464; *Boháčová 2006*). Je tvořen pouze zlomky odpovídajícími rámcově keramice nejmladších středohradištních horizontů pražské sekvence s pokročilejší morfologií okrajů, tj. s jednoduchými okraji složitější profílaze, jako jsou okružní, mírně prožlabené konvexní okraje (PHB0), příp. i okraje límcovité (PHB1).

vnějšího areálu do období charakterizovaného morfologicky i technologicky rozrůzněným horizontem SB-C, v jehož náplni postrádáme novotvary provázející keramickou produkci vrcholného středověku (srov. např. *Boháčová 1991; 2001b*). V prezentovaném případě je provázen mincí ze sklonku 11. století (*obr. 11*; srov. také *Princová – Mařík 2006*, obr. 8).

Podle pozorování v průběhu terénního výzkumu i podle závěrů předchozího studia (*Boháčová 2003f; 2003h*) se konkrétní náplň vymezených sídlištních horizontů a charakter osídlení v obou částech hradního areálu různí. Evidované rozdíly v charakteru a intenzitě vývoje stratigrafií, v typech sídlištních objektů i ve spektru či kvalitě průvodního inventáře indikují odlišnost funkcí každé z komponent lokality. Shody a rozdíly v genezi souvrství, tj. v akumulaci terénů, v jejich částečném či úplném odstranění, nebo hiáty v kulturním nadloží jsou při vyhodnocování staroboleslavských náleзовých situací sledovány na souvislých stratigrafických řezech nebo v širším prostoru v izolovaných sondách. Zahušťující se síť archeologicky poznávaných situací umožňuje postupnou synchronizaci dílčích událostí (vznik a zánik jednotlivých objektů – např. vznik baziliky a zánik zahloubených objektů na akropoli, zánik některých z příkopovitých útvarů na předhradí). Ta posléze vede k poznání významných změn, kterými procházely podstatné části hradního areálu, a tedy k rekonstrukci vývoje lokality jako celku (stanovení etap vývoje a zániku opevnění, členění a úpravy ploch, vznik kamenné architektury apod.). Interpretace a komparace dílčích stratigrafií je nezbytná také pro datování kamenných dlažeb, které ve zkoumaných místech stávajících komunikací vesměs bezprostředně nasedaly na raně středověké souvrství. Položení těchto dlažeb je markantním projevem proměny funkcí a organizace sídelního areálu.

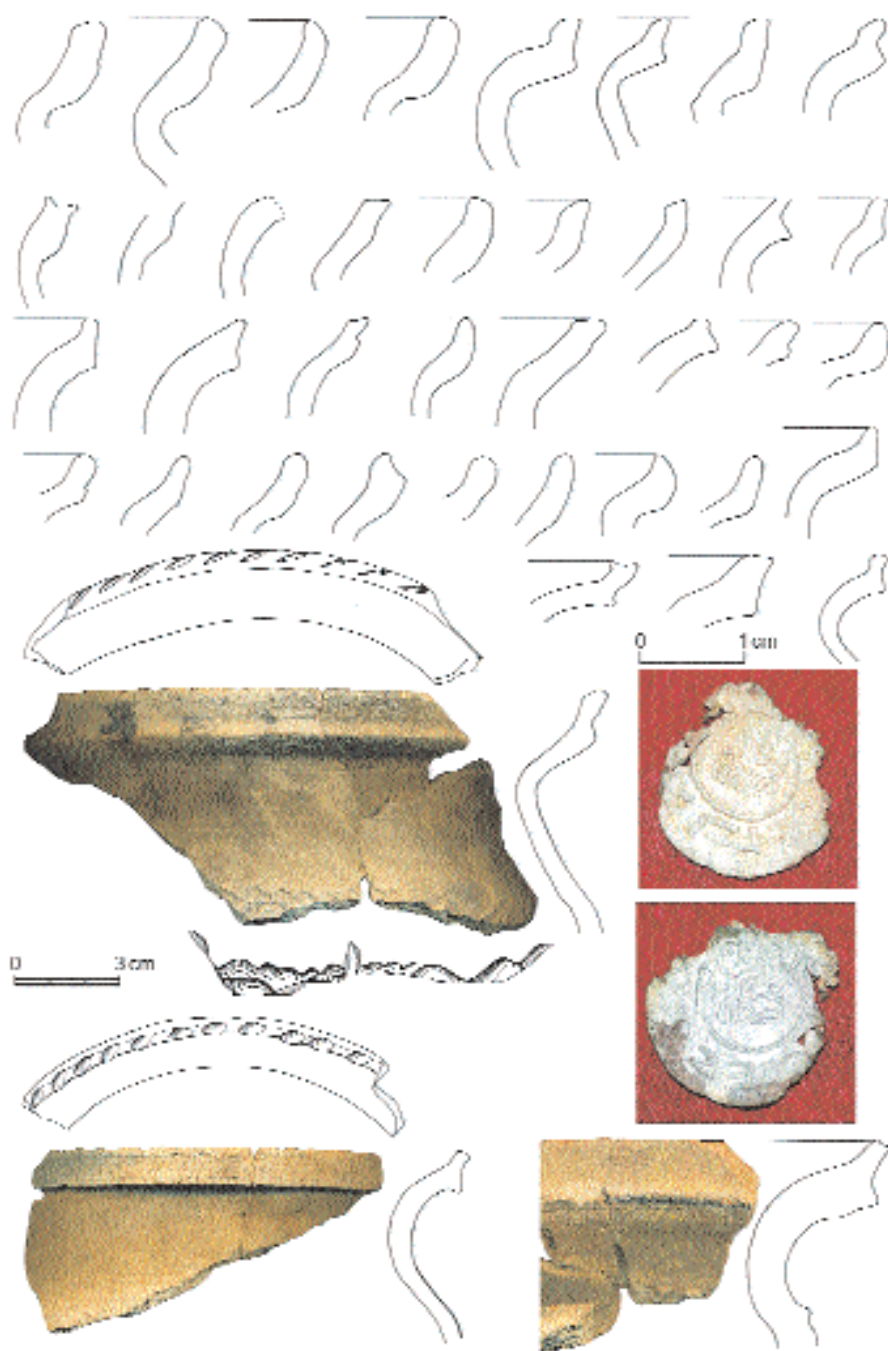
Exkurs: Úprava komunikací ve stratigrafické sekvenci boleslavského předhradí

Úprava povrchu terénu a jeho zpevnění kameny, příp. jiným materiálem, je v případě Boleslavi doložena na rozsáhlých plochách akropole i předhradí (*Boháčová 2003i*, 216–218). Stabilita komunikačního systému s sebou ale nese interpretační problém v podobě téměř úplného zastavení nárůstu stratigrafie a tvorby obtížně vymezeného hiátu; nesoustavnost a plošná omezenost úprav představuje změny, které jsou stratigrafickými pozorováními nepostihnutelné.

Na zkoumaných plochách v jv. části Mariánského nám. (sondy XIX/XX) nasedá kamenná úprava komunikace téměř bezprostředně na rostlé podloží. Jejím položení však předcházela komplikovanější vývoj, neboť horizontální stratigrafie objektů, které dláždění překrývá, dokládá jejich existenci ve více fázích. Nevíme rovněž, zda je kulturní souvrství dochováno v celé své původní mocnosti. V této poloze, situované do prostoru sníženiny v inundačním pásmu stoleté vody, lze uvažovat např. o jeho smetení v souvislosti s přírodní katastrofou (srov. *Herichová 2003*, 93). Kulturní nadloží mohlo být odstraněno i záměrně při budování komunikací, příp. mohlo dojít k zastavení jeho nárůstu v závěru raného středověku. Délku hiátu, který takto mohl vzniknout, lze vymezením jen obtížně. Stratigrafie jednotlivých míst, v nichž byla dlažba zastavena, není jednotná; důležitost interpretace ve všech zmíněných souvislostech se tak ještě podtrhuje. Zatímco sev. větev komunikace (sondy XII, XIII, XV) mohla být zadlážděna vzhledem k inventáři bezprostředně starších vrstev (*obr. 11*) nejdříve v průběhu nejmladší fáze raného středověku (a kdykoliv později), dokumentované úseky dlažby v jižní větvi nasedají na vrstvy hlásící se svým obsahem ke staršímu období. Přímou z kamenité vrstvy komunikace v sondě XXI byly získány pouze ojedinělé keramické zlomky horizontů SB-B1-C a chronologicky necitlivé železné předměty. Ve starší sekvenci, která jejímu uložení předchází, je horizont SB-B1 zastoupen jako reziduální příměs a v nižších polohách nelze, vzhledem k inventáři, v němž má významný podíl keramika horizontu SB-A, vyloučit existenci stratigrafického hiátu. V sondách XVI/XVII nasedá dlažba na souvrství hlásící se podle průvodní keramiky nejdříve k horizontu SB-B1. V prostorově téměř navazující ploše sond XIX/XX je zřejmý vysoký podíl hrnčiny horizontů SB-A a SB-B1 ve výplních početných objektů pod dlažbou, výskyt mladších prvků není četný a ani průkazný. Ve vrstvách nad dlážděnými plochami ve vnějším areálu zaznamenáváme vesměs (s výjimkou fortifikačního pásu – sonda V/95: *Boháčová 2003a*, 151–162, obr. 34 a, b) různé početné zlomky novověké keramiky, které existenci hiátu zřetelně dokládají. Řešit tento problém je tak možné jen systematickým sledováním této otázky a soustavným propojováním stratigrafických informací ze všech zkoumaných míst předhradí.

Obr. 10. Stará Boleslav. Sonda LX a XXI, nejstarší nálezové kontexty. A kontext 20116, B kontext 6440.
 Fig. 10. Stará Boleslav. Trenches LX and XXI, the earliest finds contexts. A – context 20116; B – context 6440.

Obr. 11. Stará Boleslav. Sonda XV. Soubor vzniklý před položením kamenné dlažby. Mince závěr 11. stol., Bořivoj II. (1092–1100; Špaček 2003b, 267). – Fig. 11. Stará Boleslav. Trench XV. Assemblage appearing before the stone paving was laid. A coin of Bořivoj II from the close of the 11th century (Špaček 2003b, 267).

5.3. Charakter osídlení a doklady sídelních aktivit

5.3.1. Zástavba a další doklady organizace a využívání prostoru

Drobné i rozměrné zahloubené jámy a nadzemní konstrukce, projevující se křovými či sloupovými jamami i stopami lehčího oplocení, jsou ve všech zkoumaných polohách běžným jevem (přehled viz *Boháčová 2003i*). Zatímco jednoznačně prokázané víceprstorové dřevěné domy (drážkové či srubové) úctyhodných rozměrů byly dle dosavadních zjištění vyhrazeny akropoli (*Boháčová 2001*), z vnějšího areálu známe pouze dřevěné objekty křové či sloupové konstrukce. Jejich rozměry a proměnlivá orientace i mnohačetné superpozice svědčí o dlouhodobém využívání plochy a změnách v charakteru zástavby i v prostorové organizaci. Nápadné jsou především rozlehlé stavby se sloupovou konstrukcí – dosud ovšem bez rekonstrukce celkových půdorysů, kterou komplikují souběžné linie jam a nejistá stratigrafie některých z nich. Není jasné, zda jde o stavby liniové, či zda lze uvažovat o obdobném typu zástavby a obdobných (shromažďovacích či hospodářských) funkcích, s nimiž bývají velké křové stavby spojovány (viz *Boroň 1997*). Indicie soustředění řemeslnických aktivit v kontextu těchto staveb nebyly evidovány.

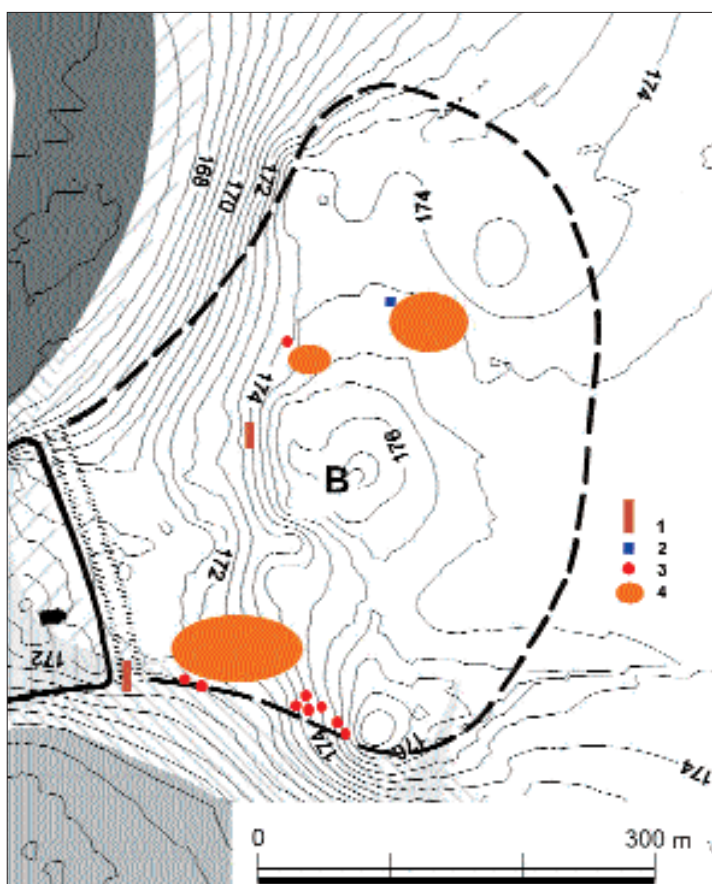
Kamenná zástavba spadající do raně středověkého období je v ploše předhradí doložena ve dvou případech.

Stavba zbudovaná s použitím kamene a malty byla situována v jv. části vnějšího areálu (sonda LXX/103). Z jejího půdorysu zůstal však zachován pouze negativ jv. nároží, zaplněný pozůstatky někdejší zděné konstrukce, především jílem (v boleslavském prostředí běžné pojivo základových částí staveb), hrudkami maltoviny a ojedinělými opukovými kameny. Podle svědectví průvodních keramických zlomků zanikla stavba ještě v závěru raného středověku. Podstatnou část negativu objektu pak zničily mladší úpravy areálu jezuitské koleje a pozdějších kasáren. Výjimečná byla jistě i konstrukce založená na dlažbě překrývající výplň příčného příkopu při vstupu do vnitřního areálu. Torzo jejího sv. nároží s neznámou šíří zdíva dokládá dílo s pečlivě vyskládaným vnějším lícem, zbudované z plochých opukových kamenů spojovaných jílem.

Další stopy nadzemních objektů nebyly zatím blíže studovány. Objasnění vyžaduje např. situace konstrukce při hraně výše zmiňované deprese v sondě XV, kde se vedle většího množství opukových kamenů a dřev (zvl. kontext 6306 s převahou dubu a s významným zastoupením borovice: *Čulíková 2001*) objevuje ojediněle hmota označovaná za maltovinu (dosud bez analýzy).

Ohrazení ploch lehkými dřevěnými konstrukcemi dokládají nálezy linií drobných křových jamek; v prvotní interpretaci výzkumu bylo uvažováno i o pravidelnějším členění prostoru v ploše dnešního Mariánského nám. Tato hypotéza není ale dosud ověřena. Průkazné doklady záměrného uspořádání zástavby a členění ploch nám zatím chybějí a v dané síti liniových sond budou jen obtížně nacházeny.

Doklady zacházení s odpadem jsou v nálezovém prostředí raně středověké Boleslavi ojedinělé a nic nespovídají o jednotném řešení tohoto problému. Výplně jam nenesou s výjimkou části zánikového horizontu objektu 6706 v sondě XIX nijak nápadné znaky odpadu odhazovaného cíleně do jednoho místa (o dalším příkladu tohoto druhu, konkrétně o obj. 20597 v sondě LXIII, uvažuje vzhledem k zvýšenému počtu zvířecích kostí spojovaných se zbytky stravy *Mlíkovský 2003*, 349). Značná část sídlištního odpadu (zvířecí kosti a další odpad z výrobní a stavební činnosti) byla zřejmě běžně používána ke zpevnění pochozích ploch (pro kosterní pozůstatky zvířat srov. *Mlíkovský 2003*, 352–353; doloženo také pro raně středověkou Olomouc a Opavu, vyloučit nelze obdobnou situaci v Mikulčicích; srov. *Bláha 2001*, 52; obr. 8; *Pouлік 1975*, 135). Jiné doklady cíleného soustředování neupotřebitelných zbytků jsme pro sledované období nezaznamenali. Hypoteticky byl s ukládáním odpadu spojo-

Obr. 12. Prostorové rozložení předmětů indikujících řemeslné aktivity. 1 – výfučny, 2 – technologická miska typu 4 (dle Boháčová 1991), 3 – zlomky keramiky se stopami tavby⁶, 4 – železité slitky diskovitěho tvaru (lupy) nebo kumulace nálezu železité strusky.

Fig. 12. The spatial distribution of items indicative of craft activity: 1 – tuyeres; 2 – technical bowl; 3 – ceramic fragments with traces of smelting; 4 – discoid iron salamanders (loupes) or accumulations of iron salamander finds.

ván i příkop, v jehož výplni byla nalezena torza zvířecích skeletů; výsledky archeozoologické analýzy (Mlíkovský 2003, 351) ale hovoří spíše pro variantu jednorázového vzniku této nálezové situace a jejího rychlého uzavření (srov. Boháčová 2003a, 141–142).

5.3.2. Doklady řemesel

Nápadným jevem na předhradí je absence přímých stop technologických zařízení (pecí, výhni apod.) nebo jiných dokladů průkazných a jednoznačně lokalizovatelných řemeslnic-

⁶ Za doplnění souboru keramiky vážící se k pyrotechnickým provozům o další zlomky nesoucí stopy přímého kontaktu s řemeslnickým prostředím děkuji L. Varadzinovi.

Obr. 13. A, B zlomek misky typu 4; C, D výfučna (D – detail, ca 3x zvětšeno).

Fig. 13. A, B – fragments of type 4 bowls; C, D – tuyere (D – detail, enlarged about 3x).

kých aktivit datovatelných do období raného středověku. Kumulaci druhotných produktů zpracování železa v Boleslavi raného středověku (vč. horizontu SB-A, který bude ale zřejmě zastoupen méně často; dle předběžného pozorování převažuje horizont SB-C) lze zatím evidovat⁷ na více místech, především však při jižním okraji předhradí. Jejich vztah k místu nálezů podporuje při absenci výrobních zařízení pouze větší soustředění nálezů strusky nebo četnější výskyt železitých slitek plankovexního tvaru. Méně výrazná je koncentrace v sv. části předhradí (obr. 12: 4), kde lze však uvažovat o souvislosti s provozem doložených otevřených ohnišť. Zcela ojedinělé nálezy zlomků drobné technologické keramiky (obr. 13; drobné zlomky výfučen, technologická miska typu 4 dle Boháčová 1991; k technologii výrobního procesu blíže Zavřel 2003) s možnou vazbou na tavbu neželezných surovin jsou roztroušeny po celé ploše vnějšího areálu (obr. 12: 1–3), keramické zlomky s druhotnými stopami pyrotechnologických procesů se ale kumulují na jz. okraji osídleného areálu (obr. 12: 3; širší okolí ul. Šárochovy – po poznatcích z dokumentace řezů obnažených v l. 1988 a 1989 zvl. nálezy z plošného výzkumu MMČ v l. 2000 a 2002). Uvedené nálezy dokládají v daném prostoru provozy zaměřené na zpracování barevných kovů, dle nejnovějších analýz i stříbra, a patrně i na výrobu skelné hmoty či glazury (Zavřel 2005; 2006; ověřena bude možná spojitost s glazováním dlaždic tvořících podlahu baziliky sv. Václava, jejichž místní produkce byla již prokázána: Boháčová 2003, 410; chemické analýzy glazury provedeny nebyly). Spadají především do kontextů, prováděných keramikou horizontu SB-B2 a SB-C. Z areálu vnitřního hradu srovnatelné nálezy nemáme, k dispozici jsou pouze nálezy kovářské či železářské strusky z nejmladší části zkoumané sekvence v prostoru při závěru baziliky v blízkosti opakovaně zakládáných kruhových výhni menších rozměrů. Zde, v těsném sousedství kapituly, je vzhledem ke kumulaci dalších nástrojů předpokládán řemeslnický okrsek (brousky, nože, kostěné artefakty: Boháčová 2003h, 465–466, obr. 6: 8).

Význam a charakter osídlení v jižní části předhradí jednoznačně potvrzují přibývající⁸ doklady intenzivního osídlení i výrobních aktivit, zejména kumulace nálezů strusky a mazanice, které z jiných zkoumaných poloh zatím chybějí. Otisky konstrukcí v souborech mazanice čekají na vyhodnocení. Sledován byl výskyt suroviny či zpracovatelského odpadu

⁷ Evidence těchto nálezů z nejstarších výzkumných sezón (zvl. 1988 a 1989) není ukončena.

⁸ Toto konstatování vychází pouze ze základní evidence uvedených druhů nálezů, jejich nálezový kontext ani předměty samy nejsou dosud vyhodnoceny.

po výrobě kostěných artefaktů a předmětů z parohu. Větší koncentrace nálezů tohoto druhu však nebyla zaznamenána, výjimkou je nález ze sev. okraje areálu v Mělnické ul., kde však byly získány výhradně z novodobých kontextů.

5.3.3. Každodennost a výjimečnost v archeologických pramenech

Další předměty drobné hmotné kultury a kategorie nálezů hromadného charakteru jsou zastoupeny ve struktuře obvyklé pro hrady tohoto období – jejich počet představuje desítky až stovky kusů v jednotlivých položkách (z artefaktů např. kostěná a parohová industrie, kovové a kamenné předměty, nástroje a další železné a kovové předměty, drobný šperk apod., z nálezů hromadného charakteru např. ekofakty, výrobní odpad, doklady stavební činnosti aj.). Doklady textilní výroby představují pouze přesleny. Za připomenutí stojí skutečnost, že jejich výskyt na předhradí je minimální, a to zejména ve srovnání s nálezy z akropole (srov. *Charvát 1990*). Polotovary kamenných přeslenů pocházejí z akropole a ze zánikového horizontu příčného příkopu (sonda O a sonda V/95). Překvapivý je především ojedinělý výskyt přeslenů v plošně rozsáhlé sondě LXX, ze kterého lze odvodit, že tento prostor nejspíše nebyl obytný.⁹ Nález nažek konopě seté pochází pouze z akropole, nemusí ale souviset s textilnictvím.¹⁰ Závaží, která mohla být využívána při tkaní, se vyskytují zřídka (akropole sonda 1D, předhradí sondy LXXI, LXXXI) a ve všech případech jde o závaží shodného typu – oválného tvaru se svislým otvorem, o váze ca 800–900 g.

Dílčí srovnání výskytu dalších kategorií hmotné kultury z hlediska jejich kvality a kvantity v náleзовých souborech z obou areálů ukázalo, že kvalitní či honosné výrobky se soustředí spíše na akropoli, zatímco na předhradí jsou zastoupeny běžnější nástroje a výrobky druhořadé (*Boháčová 2003h*). Výjimečné předměty luxusního charakteru nebo solitérní nálezy výjimečných předmětů hlásících se typologicky do předchozích etap vývoje nejsou mezi boleslavskými nálezy příliš běžné a také na předhradí byly doposud nalézány sporadicky. Mezi ně počítáme zejména keramické zoomorfí akvamanile, zlomek dutého skla s kobaltovým nálepem, avarsko-slovanské kování, zlomek skleněného latěnského náramku a bronzovou zoomorfí sponu (*Boháčová 2003b*, obr. 21–22; *Boháčová – Frolík – Špaček 1994*; *Boháčová – Profantová – Špaček 1998*; *Špaček 2001*, 111; *Venclová – Špaček 2003*). Botanické makrozbytky a palynologický materiál jsou vzhledem k přírodním podmínkám lokality zastoupeny spíše ojediněle a spektrum zjištěných druhů je velmi chudé. Druhovú skladbu rostlin z předhradí a z akropole se v zásadě neliší: kromě zástupců mapujících přirozené prostředí lokality a jejího okolí zahrnuje především synantropní druhy a užitkové dřevo, a potvrzuje tak vysoký stupeň antropizace areálu (*Čulíková 2003*, 370–371). Z pěstovaných užitkových rostlin určených k potravě byly na předhradí zaznamenány pouze obilniny (proso, pšenice, žito, z prostoru opevnění při akropoli je doložen v jednom případě oves) a z olejnin mák. V plavených vzorcích byly často nalézány pozůstatky rybích šupin, které nasvědčují konzumaci rybiho masa ve větším měřítku, než dokládají soubory

⁹ Nález souboru 4 ks přeslenů uložených společně s hřebem v schránce zahloubené pod podlahou malé místnosti dřevěné stavby s ohništěm v sondě H (obj. 72) na akropoli nasvědčuje tomu, že přesleny byly používány, nebo alespoň uchovávány, v obytných objektech.

¹⁰ Kontext sice nasvědčuje cílenému využívání této rostliny, charakter tohoto využívání ale nelze jednoznačně specifikovat. Konopě byla běžným zdrojem oleje i součástí stravy, souvislost s textilnictvím není tedy průkazná. Za konzultaci a zhodnocení náleзовé situace konopě děkuji P. Pokornému.

Stará Boleslav	vnitřní hrad – AP	předhradí – AP	hrad jako celek – PP, UA
počátky osídlení	horizont SB-A	horizont SB-A	prvá desetiletí 10. stol.
ukončení akumulace terénů	horizont SB-C	horizont SB-C	-
opevnění	2 fáze (SB-A, SB-A/B1) nadzemní konstrukce, příkop vůči předhradí	náznačky v morfologii, nedoloženo, příkop SB-C?	hradba <i>opere Romano</i>
komunikace	dláždění počínaje horizontem SB-B2 (?): opuka, kamenné pískovcové bloky, kombinace užitého materiálu – pískovec, další petrograficky neurčené druhy, oblázky, významný podíl zvířecích kostí, příp. metalurg. odpadu a železných artefaktů	dláždění: nad příkopem: SB-B2, S větev – SB-C jako <i>post quem</i> , již. větev – SB-C jako <i>ad quem</i> nebo <i>post quem</i> ; převažuje pískovec a další petrograficky neurčené druhy	+
sakrální architektura	3 stavby, z toho bazilika sv. Václava předrománská, sv. Kosmas a Damián nenalezen	nedoloženo (srov. Špaček 1999)	3 předrománské stavby
organizace a využívání prostoru	kamenné ohradní zdi při bazilice, rozsáhlé úpravy povrchu terénu, značná mocnost kulturního souvrství	doklady dřevěných liniových staveb, vč. drobných ohrazení, pomalejší nárůst kulturního souvrství	dvorce
doklady zděných staveb (mimo liniové)	malta na bázi horizontu SB-A, torzo zdiva na maltu	malta v negativu stavby – zanik. horizont SB-C, nároží stavby s jílovým pojívem	-
doklady dřevěných staveb	nadzemní stavby nadstandardních rozměrů s ohništi, jámovité zahloubené objekty nepravidelných půdorysů a rozměrů	kulové a sloupové stavby, jámovité zahloubené objekty nepravidelných půdorysů a rozměrů	-
otopná zařízení	sporadicky	sporadicky	-
pohřbívání v SB-A	neprokázáno	doloženo	+ (v kostele)
pohřbívání v SB-B1	doloženo	?	+ (v interiéru baziliky)
pohřbívání v SB-B2-C	intenzivní	?, neprokázáno	-
doklady soc. diferenciace; výskyt speciálních druhů zvěře	kvalitní a honosnější nástroje, hmotná kultura spojená se sakrálním prostředím a sakrální architekturou; divočí ptáci a ptáci využitelní k sokolnictví – významně vyšší zastoupení	běžná hmotná kultura – méně kvalitní nástroje; zcela ojediněle kosti poštolky a káně	?
potravinová skladba	kromě druhů vyskytujících se na předhradí: hrách, fíkovník-smokvoň	běžné druhy obilnin	-
doklady výroby	metalurgické provozy, kumulace dokladů specifických činností do jednoho prostoru (hospodářský okrsek?), výroba textilu (přesleny – čtenější výskyt oproti předhradí)	metalurgické provozy (zlomky technologické keramiky, metalurg. odpad, stopy sklovitých tavenin), výroba textilu (přesleny v malém počtu)	řemesla a služebníci

Tab. 1. Stará Boleslav. Vnitřní hrad a předhradí v raném středověku ve výpovědi různých typů historických pramenů. Legenda: AP archeologické prameny, PP písemné prameny, UA uměnovědné analýzy, + presence, – absence, ? nejisté.

získané ručním vybíráním kosterních pozůstatků zvířat během výzkumu. Jejich archeozoologická analýza identifikovala v obou částech hradu odpad kuchyňský; řeznický odpad byl snad zčásti využit při budování komunikace na akropoli. Další pozůstatky po bourání a řeznickém zpracování masa evidovány nebyly. Tyto výsledky naznačují, že zpracovávání masa mohlo probíhat vně hradního areálu.

Keramika z předhradí dosud nebyla detailně studována. Výjimkou jsou značená dna nádob (ca 38 % nalezených nádob), mezi nimiž bylo zjištěno poměrně početné zastoupení značek identických (Varadzin 2007). Jejich rozbor ukázal, že v prostoru akropole se soustředí ty identické značky, jejichž zastoupení je nejčastější a které provázejí hrnčinu vyrobenou mimo bezprostřední zázemí Staré Boleslavi (k výrobním okruhům raně středověké keramiky blíže Boháčová 2003b, 453–454). To může indikovat souvislost značených nádob s dávkami plynoucími od závislého obyvatelstva. Současně lze vzhledem k výskytu vyššího počtu identických značek na nádobách místní provenience v areálu vnitřního hradu a naopak vyššího počtu identických značek provázejících keramiku spojovanou s pražským výrobním okruhem ve vnějším areálu, uvažovat i o změně distribuce značené keramiky v hradním areálu v období po založení kapituly.

5.4. Srovnání předhradí a vnitřního hradu

Poznání Staré Boleslavi bude vždy limitováno charakterem pramenů pocházejících ze záchranného výzkumu. Při jejich vyhodnocování je třeba mít na zřeteli skutečnost, že získané výsledky mohou být zkresleny rozsahem prozkoumané plochy, rozložením sond i konkrétní metodikou výzkumu (*obr. 6*) a že na některé otázky je třeba z těchto důvodů rezignovat. Přesto, i přes skutečnost, že podíl zpracovávaných archeologických pramenů, které máme dnes k dispozici, je minimální, umožňuje současný stav poznání obou komponent jejich srovnání pro období raného středověku alespoň v některých parametrech a dovozuje konfrontovat dosavadní archeologická zjištění s výpovědí pramenů jiného typu (*tab. 1*).

Rozdíly mezi oběma areály lze tedy postihnout především v těchto znacích:

- výskyt a charakter opevnění; výskyt sakrální architektury; organizace prostoru,
- charakter a doklady řemeslných a jiných aktivit, variabilita hmotné kultury jako odraz sociální diference,
- doložený a předpokládaný rozsah a intenzita osídlení, rozdíly v zástavbě či typu struktur,
- pohřební areály a hrobový inventář.

6. Závěr

Snahou příspěvku bylo prezentovat současný stav výzkumu raně středověké lokality spjaté s počátky českého státu, která je dlouhodobě sledována záchranným archeologickým výzkumem, a současně představit problematiku zpracování rozsáhlého nálezového fondu, který byl tímto výzkumem získán.

Výchozími tématy pro současnou etapu studia předhradí jsou: 1) fortifikace a základní topografie vnějšího areálu a s ní související detailní studium dílčích částí georeliéfu a výseků nadloží a 2) mapování pramenů dokládajících charakter osídlení, hospodářských aktivit a příp. sociální diferenciaci obyvatel areálu. Jejich studium by mělo přispět k řešení otázek vzájemného vztahu obou komponent přemyslovského hradu i jeho fungování jako celku. Ověřen byl synchronní vývoj obou komponent přemyslovského hradu alespoň pro západní část předhradí a na více místech vnějšího areálu byly doloženy některé významné řemeslné aktivity (zpracování barevných kovů, stříbra, příp. skloviny), které zatím ve vnitřním hradu nebyly evidovány. Nové výsledky přírodovědných analýz umožnily nasměrovat

další studium na otázky technologie výroby glazur užívaných k ošetření povrchu dlaždic, která představuje jednu z alternativ doloženého pyrotechnologického provozu.

Dlouhodobějšími cíli studia, které mohou být postupně rozvíjeny a detailněji specifikovány pro konkrétní zkoumané plochy nebo typy nálezů, jsou:

a) definice funkcí, shod a rozdílů ve vztahu k vnitřnímu hradu pro veškeré typy archeologických struktur a objektů (stavby profánní a sakrální, zděné, dřevěné) a současné upřesňování relativní a absolutní chronologie vývoje (metoda vzorku, synchronizace vývoje v různých částech areálu a vazba na absolutní data, ověření dopadu založení kapituly na změny ve vnějším areálu),

b) rekonstrukce obousměrné geneze historického nadloží a intenzity osídlení v raném středověku (rekonstrukční řezy postihující rozsah osídlení v horizontálním i vertikálním směru a určení doby ukončení akumulace historických terénů),

c) rekonstrukce topografie (vč. příp. členění ploch) a charakteru aktivit v prostoru a čase (rozptyl, konstrukční typy a parametry objektů), studium procesu zániku struktur a jeho dynamiky, zacházení s odpadem, vymezení pohřebních areálů (Jezdecká ul., okolí kostela Nanebevzetí P. Marie?) a lokalizace výrobních areálů (strusky, odpad zpracování kostěných předmětů),

d) konkretizace nezemědělských aktivit, rozptyl a četnost nálezů jednotlivých typů movitých pramenů (zpracování kovů, příp. skla, keramická produkce),

e) ověření variability sociálního prostředí, spektrum jednotlivých kategorií předmětů drobné hmotné kultury, otázka pohybu luxusních a výjimečných předmětů v prostoru a čase, problém importů.

Obraz řemeslných i zemědělských aktivit, které se odehrávaly přímo v některé z částí hradu nebo v jeho bezprostředním zázemí, lze upřesnit či obohatit díky dochovanému textu zakládací listiny boleslavské kapituly (sp. 12. stol. považované za hodnověrný pramen pro pol. 11. století). Z něj lze vyvozovat, že v době obdarování kapituly knížetem se nejspíše přímo v lokalitě provozovala celá řada hospodářských činností (*CDB I*, č. 382 s. 358–362; *Bláhová 1996*; *Petráček 2003*, 60–61, 65), z nichž archeologickými prameny lze rozpoznat řemesla zpracovávající neorganické materiály nebo využívající nástroje, které jsou v procesu archeologizace zachovány, tedy především zlatnictví, kovářství, možná výroba ozdobných nádob a štítů, příp. mlynářství a rybářství. Jednoznačně dokládá archeologie v případě Staré Boleslavi zatím pouze přítomnost kovářů, a to v obou částech hradu. Archeologicky identifikovatelné by mohly být i některé další v listině zmíněné činnosti, např. zpracování kožešin (doklady přítomnosti kožešinových zvířat v osteologickém materiálu z Boleslavi však chybějí) či kůží, nebo jiné doklady hospodářského využívání či konzumace zvířat. Z odlišnosti nálezového spektra drobné hmotné kultury i typologie staveb může vyplynout i způsob využití prostoru předhradí, kde lze očekávat obydlí nebo zařízení využívané lidmi darovanými kapitule k zajištění jejího provozu.

Podstatnou součástí studia staroboleslavského předhradí by měla být konfrontace poznatků získaných v kontextu mezioborového studia s výsledky bádání věnovaného ostatním lokalitám daného typu, a to jak ve vztahu k studované lokalitě, tak k fenoménu vnějších areálů hradů a jejich funkcí v procesu vzniku státních útvarů obecně.

Prameny a literatura

- Bláha, J. 2001:* Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše – Archäologische Erkenntnisse zur Entwicklung und Bedeutung von Olmütz zur Zeit des Großmährischen Reiches. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem – Großmähren zwischen West und Ost, Uherské Hradiště – Staré Město*, 41–68.
- Bláhová, M. 1996:* Zakládací listina staroboleslavské kapituly. Břeclav.
- Boháčová, I. 1991:* Příspěvek k poznání keramiky v pražském prostředí na počátku vrcholného středověku – Der Beitrag zur Erkennung der Keramik im Prager Milieu aus dem Anfang des Hochmittelalters, *Archaeologica Pragensia* 11, 115–137.
- *2001a:* Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy – Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 179–301.
 - *2001b:* Soubor keramiky z počátků vrcholného středověku ze Staré Boleslavi – A ceramic assemblage dating to the beginning of the High Middle Ages from Stará Boleslav, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 599–621.
 - *2003a:* Opevnění – Fortifications. In: *Boháčová ed. 2003*, 133–173.
 - *2003b:* Keramika – Ceramics. In: *Boháčová ed. 2003*, 393–394, 397–458.
 - *2003c:* Záchraný archeologický výzkum od r. 1988 – Rescue excavations since 1988. In: *Boháčová ed. 2003*, 37–55.
 - *2003d:* Doklady česko-polských kontaktů v raně středověké Staré Boleslavi – Belege der tschechisch-polnischen Kontakte im Frühmittelalter in Stará Boleslav (Alt Bunzlau), *Archaeologia historica* 28, 47–53.
 - *2003e:* Pohřbívání – Burials. In: *Boháčová ed. 2003*, 221–226.
 - *2003f:* Topografie a základní horizonty vývoje raně středověké staré Boleslavi – The topography and basic developmental horizons of Early Medieval Stará Boleslav. In: *Boháčová ed. 2003*, 459–470.
 - *2003g:* Stará Boleslav v raně středověkém přemyslovském státě – Stará Boleslav in the Early Medieval Přemyslid state. In: *Boháčová ed. 2003*, 471–478.
 - *2003h:* Předměty každodenního života v areálu přemyslovského hradu ve Staré Boleslavi – Objects of everyday life in the precincts of the Přemyslid stronghold at Stará Boleslav. In: *Boháčová ed. 2003*, 293–310.
 - *2003i:* Sídlištní zástavba – Settlement structures. In: *Boháčová ed. 2003*, 211–219.
 - *2006:* K historii archeologického zkoumání center raného středověku v Čechách. Příklad ze Staré Boleslavi – Zur Geschichte der archäologischen Erforschung der Zentren i frühmittelalterlichen Böhmen am Beispiel von Stará Boleslav, *Archeologické rozhledy* 58, 117–128.
 - *v tisku a:* Pražský hrad a Malá Strana a problém synchronizace jejich vývoje. In: *Spotkania Bytomskie* 6, Wrocław.
 - *v tisku b:* Contribution to study of a hinterland of Stará Boleslav in Early Middle Ages – Příspěvek ke studiu zázemí Staré Boleslavi v raném středověku. In: L. Poláček Hrsg., *Das wirtschaftliche Hinter der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice* 6, Brno.
- Boháčová, I. ed. 2003:* Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. – Stará Boleslav. Přemyslid stronghold in the Early Middle Ages. *Mediaevalia archaeologica* 5. Praha.
- Boháčová, I. – Frolík, J. – Špaček J. 1994:* Stará Boleslav. Archeologický výzkum 1988–1994. Čelákovice.
- Boháčová, I. – Herichová, I. 2003:* Poznámky ke genezi historického nadloží – Notes on the genesis of the historical deposits. In: *Boháčová ed. 2003*, 112–132.
- *2004:* Georeliéf jako zdroj poznání historického vývoje lokality – Georelief als Erkenntnisquelle der historischen Entwicklung der Fundstelle. In: *Forum urbes medii aevi*, Brno, 10–18.
- Boháčová, I. – Profantová, N. – Špaček, J. 1998:* Kování avarského původu ze Staré Boleslavi – Fittings of Avar origin from Stará Boleslav, *Archeologie ve středních Čechách* 2, 341–348.
- Boroň, J. 1997:* Problem dużych budynków halowych na terenach Stowiańszczyny zachodniej w IX-X wieku. In: *Śląsk i Czecha a kultura wielkomorawska*, Wrocław, 31–51.
- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie.* Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1907.
- Čulíková, V. 2001:* Stará Boleslav 1989–2000 [odborný posudek]. Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 0647/02.
- *2003:* Rostlinné makrozbytky z raně středověkého hradu Stará Boleslav – Plant macrofossils from the Early Medieval Stronghold Stará Boleslav. In: *Boháčová ed. 2003*, 367–379.
- Guth, K. 1934:* Praha, Budeč, Boleslav. In: *Svatováclavský sborník*, Praha, 686–818.
- Herichová, I. 2003:* Geomorfologie lokality v raném středověku – Site geomorphology in the Early Middle Ages. In: *Boháčová ed. 2003*, 79–111.

- Charvát, P. 1990: Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých Čechách – Textile production of mediaeval Bohemia (11th–12th century), *Archaeologia historica* 15, 69–86.
- Kalhous, D. 2003: Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku – Stará Boleslav in the written records of the Early Middle Ages. In: *Boháčová ed. 2003*, 17–28.
- Křivánek, R. 2003: Přehled geofyzikálních měření ve Staré Boleslavi (1997–2001) – Summary of geophysical measurements undertaken at Stará Boleslav from 1997 to 2000. In: *Boháčová ed. 2003*, 56–66.
- Mlíkovský, J. 2003: Zvířata a jejich role na raně středověkém hradě Stará Boleslav (střední Čechy) – Animals and their role in the Early Medieval stronghold Stará Boleslav (Central Bohemia). In: *Boháčová ed. 2003*, 347–365.
- Petráček, T. 2003: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11. a 12. století. Praha.
- Poulik, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Princová, J. – Mařík, J. 2006: Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu – Libice nad Cidlinou – investigations and perspectives, *Archeologické rozhledy* 58, 643–664.
- Profantová, N. – Špaček, J. 2003: Nejstarší slovanská sídliště na Čelákovicku – Die ältesten slawischen Siedlungen in der Region Čelákovice, *Archeologické rozhledy* 55, 354–376.
- Růžičková, E. – Zeman, A. 1999: Niva Labe v okolí Staré Boleslavi. In: *Zprávy o geologických výzkumech v roce 1998*, Praha, 68–70.
- Sláma, J. 1977: Mittelböhmen in frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praha.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praha.
- Špaček, J. 1999: Z výsledků záchranného archeologického výzkumu provedeného v okolí chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve St. Boleslavi v letech 1996–1998 – Ergebnisse der archäologischen Rettungsgrabung im der Umgebung der Jungfrau Maria Assunta-Kirche in Stará Boleslav in den Jahren 1996–1998, *Archaeologia historica* 24, 303–311.
- 2001: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v r. 2000, *Středočeský vlastivědný sborník* 19, 107–114.
- 2003a: Historie archeologického výzkumu před r. 1988 – History of the archaeological excavations prior to 1988. In: *Boháčová ed. 2003*, 29–36.
- 2003b: Nálezy raně středověkých mincí ve Staré Boleslavi v letech 1988–1997 – Early Medieval coin finds from Stará Boleslav, 1988–1997. In: *Boháčová ed. 2003*, 267–268.
- Špaček, J. – Snitilý, P. 2003: Archeologické akce na území sledovaném Městským muzeem v Čelákovících od konce 19. stol. do roku 2000. In: *Výzkumy v Čechách 2000*, Praha, 317–415.
- Špaček, J. – Venclová, N. 2003: Pravěké sklo ve sbírkách Městského muzea v Čelákovících. In: *Historické sklo 3. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice*, 71–80.
- Varadzin, L. 2007: Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi, *Archeologické rozhledy* 59, v tisku.
- Vávra, I. 1974: Žitavská cesta, *Historická geografie* 12, 27–91.
- Zavřel, J. 2003: Skláři v pražském podhradí? – Glassworking in the suburbium of the Prague Castle?, *Archeologické rozhledy* 55, 718–735.
- 2005: Mikroanalýzy sklovitých hmot ze Staré Boleslavi [odborný posudek]. Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 2550/06.
- 2006: Mikroanalýzy sklovitých hmot ze Staré Boleslavi 2 [odborný posudek]. Archiv ARÚ AV ČR Praha.

Stará Boleslav – stage of and prospects for the study of the function and spatial organisation of the Přemyslid stronghold

A recently completed stage of the evaluation of the source material from archaeological rescue excavations at the Early Medieval Přemyslid stronghold at Stará Boleslav has concentrated in particular on delineating the chronological framework of the stronghold's existence, and on establishing the major horizons of its development. The present phase of archaeological study is devoted to the area outside the main fortifications. The fundamental questions are the spatial delimitation and fortifications of the area, the character and development of settlement there over space and time, and the specific activities and functions of the area. An understanding of these points would be made possible by the identification of differences between the two stronghold components.

Stará Boleslav	Inner stronghold – AM	Bailey – AM	Stronghold as a whole – WS, AH
Beginnings of settlement	horizon SB-A	horizon SB-A	the first decades of the 10 th century
End of terrain accumulation	horizon SB-C	horizon SB-C	-
Fortifications	Two phases (SB-A, SB-A/B1) of a standing structure, a ditch facing the bailey.	Indications in the morphology, unproven, ditch SB-C?	<i>opere Romano</i> ramparts
Communications	Paving beginning in horizon SB-B2 (?): marlstone, sandstone blocks, combination of materials employed – sandstone, other petrographically unidentified stone, cobbles, significant proportion of animal bones, sometimes metallurgical waste and iron artefacts.	Paving: above the ditch: SB-B2, north branch – SB-C <i>post quem</i> , southern branch – SB-C <i>ad quem</i> or <i>post quem</i> ; predominantly sandstone and other petrographically unidentified stone	+
Sacred architecture	3 structures, of which St Wenceslas' Basilica is pre-Romanesque, and SS Cosmas & Damian has yet to be located.	not proven	3 pre-Romanesque buildings
Spatial organisation and use	Stone perimeter walls around the basilica, extensive alterations to the terrain surface, considerable thickness of cultural layers.	Evidence for wooden linear structures, including small enclosures, slower growth of cultural layers.	yards
Evidence for non-linear masonry structures	Mortar at the base of horizon SB-A, masonry torso in the mortar.	Mortar in structural imprints – abandonment horizon SB-C, the corner of a structure with a clay daub.	-
Evidence for wooden structures	Standing structures of above-standard dimensions with hearths, pit-like sunken features irregular in plan and dimensions.	Post-built and column-supported structures, pit-like sunken features irregular in plan and dimensions.	-
Heating systems	sporadic	sporadic	-
Burial in SB-A	not demonstrated	demonstrated	+(in churches)
Burial in SB-B1	demonstrated	?	+(within the basilica)
Burial in SB-B2-C	intensive	?, not demonstrated	-
Evidence for social differentiation; Appearance of special types of animals	High quality and more ostentatious tools, material culture linked to the sacred <i>milieu</i> and sacred architecture; wild birds and birds usable in falconry – significantly higher representation.	Common material culture – less high quality tools, rarely the bones of kestrels and buzzards.	?
Diet	Other than species appearing in the bailey: peas, fig-trees.	common cereals	-
Evidence for production	Metallurgical operations, accumulations of evidence for specific activities in one place (an economic zone?), textile production (spindle whorls – more common than in the bailey).	Metallurgical operations (pieces of technical ceramics, metallurgical waste, traces of glass melt), textile production (spindle whorls in small numbers).	crafts and servants

Tab. 1. Stará Boleslav. The inner stronghold and bailey in the Early Middle Ages as attested by various historical sources. Legend: AM – archaeological material; WS – written sources; AH – art-historical analyses; + presence; – absence; ? uncertain.

The morphology and topography of the terrain at Stará Boleslav were influenced in particular by those processes associated with river action (*fig. 2*). The action of these is most likely also expressed through the brokenness of the space of the bailey, which has not yet been sufficiently well

mapped. The question of the outer fortification of the area, the course of which is inferred from the distribution of conspicuous morphological formations (*fig. 3*), also remains open. Settlement area throughout the presumed bailey area is indicated by Early Medieval cultural stratigraphy varying in thickness up to 100 cm, and by some isolated features (*fig. 4*). The differences identified in the intensity and character of settlement reflect not only the historical reality and the state of research (*figs. 6–8*), but also the extent to which the stratigraphy has survived; it has been disturbed more here than within the area of the inner stronghold. The rise of the terrain has not, judging from the information available to date, been particularly intensive, but the beginnings of settlement and the end of the accumulation of the historical terrain fall in both cases into comparable chronological horizons (*figs. 10–11*). The beginnings of settlement can, according to the sequence in the inner area, be placed at around the turn of the 10th century (horizon SB-A), with intensive development in the 10th and 11th centuries (SB-B1), evidence of changes to the spatial organisation most likely in the second half of the 11th–12th centuries (SB-B2), and a decline in life at the stronghold at the very end of the Early Middle Ages, possibly stretching into the 13th century (SB-C). This corresponds with the information known from historical written records.

The types of structure in each part of the site were different. In the bailey no evidence has been recorded of log-built or interlocking structures, but post-built and column-supported structures are known. The dimensions of these structures (with the column-supported buildings being particularly extensive) and their changing orientations, not to mention their multiple superpositioning, attest to the long-term use of the area, and changes in its spatial organisation. Evidence has also been found of Early Medieval masonry architecture. No sacred architecture has been identified in the outer area; a large cemetery, not accompanying a church, is known from the north-eastern section. The treatment of waste has also been studied, but pit fills (with the exception of part of feature 6706 in trench XIX) have provided no obvious indications of waste having been deliberately disposed of in a single place. Some of the settlement waste was used to strengthen pedestrian areas.

A conspicuous feature of the bailey is the absence of any direct traces of technological facilities. Accumulations of secondary ironworking products appear at multiple locations, mainly along the southern edge of the bailey. Their relationship to their findspots is supported solely by the large numbers of finds. Very occasional finds of pieces of fine technical ceramics with a possible relationship to the smelting of non-ferrous raw materials are scattered over essentially the whole of the outer area; ceramic fragments with secondary traces of pyro-technological processes, however, accumulate at the south-western edge of the settled area (*figs. 12: 1–5; 13*). Evidence for these activities comes only from the bailey area. They may be associated with metallurgy and perhaps, according to the most recent analyses, the working of glass melt or glazing.

Evidence for domestic textil production comes only from spindle whorls. These occur in minimal numbers, especially in comparison with the finds from the ‘acropolis’.

The marked occurrence of several types of stamped vessels in both parts of the area may indicate their connection to batches originating among the dependent population; changes in the distribution of stamped ceramics within the stronghold in the period after the foundation of the chapter (1039–1046) need also to be borne in mind.

The range of craft and agricultural activities that took place directly within certain parts of the stronghold or within its immediate environs is indicated by the text of the foundation charter of the Stará Boleslav Chapter (sp. 12th century reflects an 11th century act); of the crafts named, only blacksmithing has thus far been confirmed archaeologically, in both parts of the stronghold.

A major part of future research should comprise, in addition to interdisciplinary studies, the comparison of data arising out of the results of research into other sites of the same type, both in relation to the study site and with regard to the phenomenon of the outer area and its functions in the process that gave rise to the state organism in general.

English by *Alastair Millar*

Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality)

Der frühmittelalterliche Burgwall Budeč – Die Quellen und eine Bilanz der Erkenntnisse (Zur Problematik des Zentralortsfunktion)

Andrea Bartošková – Ivo Štefan

Příspěvek je bilancí dosavadních poznatků k vývoji a funkcím budečského hradiště, které je jednou z nejrozsáhlejších a archeologicky nejprozkoumanějších raně středověkých opevněných lokalit v Čechách. Do okruhu vybraných otázek náleží: vývoj a charakter osídlení a opevnění, organizace plochy hradiště, charakter sídlištní zástavby, pohřbívání, sakrální stavby, doklady přítomnosti elity, doklady řemesel a obchodu, přírodní prostředí, charakter osídlení v okolí a zázemí hradiště.

raný středověk – Čechy – Budeč – centrální lokalita – hrad

The Early Medieval Budeč – the source material and a summary of knowledge (On the problem of central place function). This contribution is a balanced assessment of knowledge to date regarding the development and function of the hillfort at Budeč, one of the largest and archaeologically best investigated early medieval fortified sites in Bohemia. Among the questions raised are those of the development and character of settlement and fortification, the organisation of areas within the hillfort, the character of the settlement structures, burial, sacred structures, the presence of an elite, evidence for crafts and trade, the natural environment, the character of settlement around and in the hinterland of the hillfort.

Early Middle Ages – Bohemia – Budeč – central place – castle

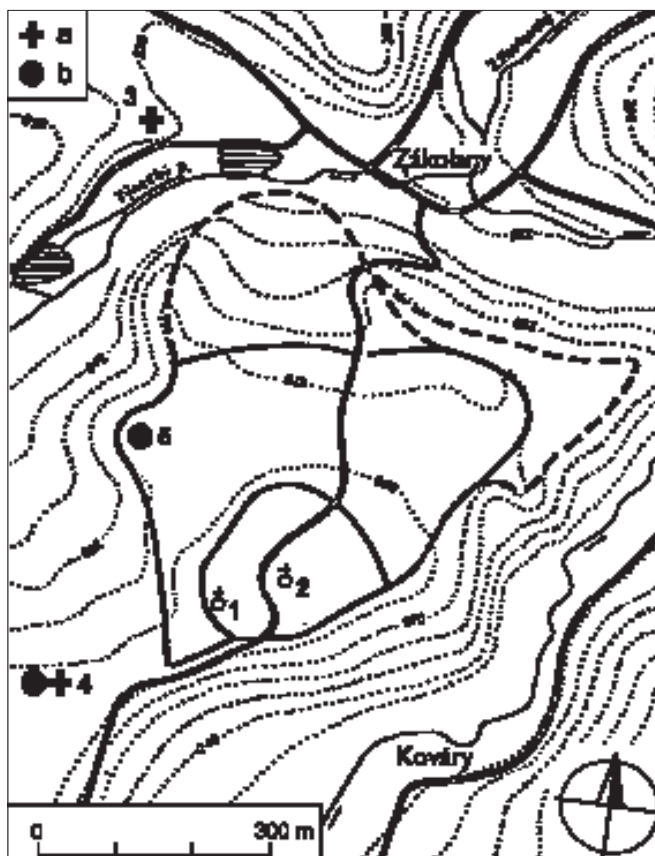
Úvod

Budeč (kat. ú. Kováry, okr. Kladno), archeologicky dlouhodobě sledovaná lokalita (přehled bádání viz Bartošková 1997a; Kuchyňka 2005), náleží v Čechách do okruhu těch lépe poznanych raně středověkých hradišť. Hlavní poznatky o tomto mocenském centru, jehož dobový význam se odráží i ve skromném písemnictví 10. století (Sláma 1988a, 12–16; 2005), přinesl dlouhodobý systematický výzkum prováděný v letech 1972–1990 Archeologickým ústavem ČSAV. Velkoplošné odkryvy probíhaly pod vedením několika archeologů a shromáždily rozsáhlé soubory pramenů, jejichž míra zpracovanosti a bohužel i zpracovatelnosti je značně rozrůzněná.

Cílem tohoto příspěvku je bilance výsledků archeologického výzkumu ve vztahu k problematice vývoje a funkcí raně středověké Budče. Za tímto účelem předkládáme několik vybraných kategorií pramenů a hodnotíme stav jejich poznání a výpovědních možností k rekonstrukci života složitého a dynamického organismu, jímž raně středověká Budeč spolu se svým zázemím bezpochyby byla.

Obr. 1. Budeč a její nejbližší okolí: a – pohřebiště; b – sídliště. 1 – rotunda sv. Petra a Pavla; 2 – základy kostela P. Marie; 3 – poloha pohřebiště v Zákolanech (cukrovar); 4 – poloha Na Týnici; 5 – poloha Na kašně.

Abb. 1. Budeč und seine nächste Umgebung: a – Gräberfeld; b – Siedlung. 1 – St.-Peter-und-Paul-Kirche; 2 – Fundamente der Marienkirche; 3 – Gräberfeld in Zákolany (Zuckerfabrik); 4 – Flur Na Týnici; 5 – Flur Na kašně.

Systematický archeologický výzkum lokality

Primární pozornost systematického archeologického výzkumu Budeče byla orientována na tzv. akropoli hradiště, kde Zdeněk Váňa sledoval v letech 1972–1986 vývoj osídlení a vnitřního opevnění (Váňa 1989; 1995) a Miloš Šolle prováděl v letech 1975–1980 výzkum kostelů a přilehlých hřbitovů (Šolle 1990; 1991).¹ Archeologický výzkum vnitřního areálu hradiště byl situován především do jeho západní poloviny, kde se nacházejí oba budečské kostely (stojící rotunda sv. Petra a Pavla a v základech dochovaný kostel P. Marie) a kde archeologická sondáž zasáhla značnou část plochy (obr. 2).

Oproti velkoplošně odkrývané akropoli o rozloze 3,3 ha byla z rozlehlého předhradí, jež zaujímá nejméně třikrát větší plochu než vnitřní areál hradiště, podhalena v letech 1981–1986 a 1989–1990 jen velmi malá část (obr. 2). Kromě několika orientačních sond v jižní, záp. a s. části předhradí a drobné sondáže v jeho sv. části byl větší odkryv pro-

¹ V rámci archeologického odkryvu v bezprostředním okolí rotundy sv. Petra a Pavla však M. Šolle zkoumal i pozůstatky vnitřního opevnění a Z. Váňa v rámci sledování sídlištního a fortifikačního vývoje lokality odkrýval pozůstatky pohřebiště (Šolle 1990, 140–157; Váňa 1995, 77–100, 121–125).

Obr. 2. Budeč. Rozlišení archeologických sondází podle autorů výzkumu a s uvedením časového rozpětí realizace výzkumu včetně označení několika izolovaných sond na předhradí. 1 – výzkum v l. 1929–1931; 2 – 1973–1975; 3 – 1975–1980; 4 – 1976–1978; 5 – 1976–1984; 6 – 1978–1980; 7 – 1981–1982; 8 – 1984–1985; 9 – 1985–1986; 10 – 1989–1990.

Abb. 2. Budeč. Archäologische Sonden nach Ausgräber mit Angabe des Grabungsdatums einschließlich der Bezeichnung einiger isolierter Sonden auf der Vorburg. 1 – Grabung von 1929–1931; 2 – 1973–1975; 3 – 1975–1980; 4 – 1976–1978; 5 – 1976–1984; 6 – 1978–1980; 7 – 1981–1982; 8 – 1984–1985; 9 – 1985–1986; 10 – 1989–1990.

veden pouze v poloze Na kašně, kde byl sledován charakter osídlení a vnějšího opevnění (Bartošková 1992a). V bezprostředním okolí Budče pak bylo detailněji zkoumáno jen pohřebiště v Zákolanech, jehož výzkum na pozemku bývalého cukrovaru prováděl v l. 1973–1974 M. Šolle (1982), a pohřebiště a sídliště v poloze Na Týnici (obr. 1), které v jz. sousedství hradiště odkrýval v l. 1983–1988 I. Krutina (1992). Osídlení okolí hradiště známe téměř výhradně prostřednictvím povrchových sběrů (Gojda 1988; 1999).

Nejucelenější obraz sídelně historického vývoje mohla tedy poskytnout nejvíce prozkoumaná akropole (Váňa 1995). Výsledky výzkumu vnitřního areálu hradiště byly však zveřejněny bez náležitého předložení zásadních stratigrafických vztahů a s nimi provázaných archeologických nálezů, a navíc obsahovaly řadu logických nesrovnalostí. Bylo proto nezbytné kriticky ověřit závěry, jež jsou podstatné pro historickou interpretaci lokality. Za tímto účelem byly vytipovány klíčové archeologické situace, a ty byly podrobeny detailním revizním analýzám (Bartošková 1999; 2000; 2003a; 2004a; 2004b; 2005). Konfrontací

publikovaných výsledků výzkumu s výpovědí původní terénní dokumentace a archeologických nálezů se ukázalo, že schéma sídelně historického vývoje budečského hradiště prezentované oběma autory výzkumu akropole není podloženo dostatečnou archeologickou argumentací, v některých zásadních bodech je chybné, v jiných neúplné.

Dochování historických terénů

Téměř tři sta let trávající raně středověké osídlení v prostoru tzv. akropole, navazující v některých místech na knovízský horizont, mělo za následek vznik relativně složitých stratigrafických situací. Nárůst terénu je nicméně značně rozrůzněný (nejvyšší naměřená nadmořská výška je ca 289 m). Jeden z nejvyšších nárůstů terénu byl dokumentován v západní části akropole, v prostoru tzv. malého sadu (výzkum v l. 1973–1975), v jehož záp. části dosahuje souvrství v těsné blízkosti vnitřního valu výšky až 180 cm (viz *Váňa 1995*, obr. 3); ve východní části téže sondáže však již mocnost historických terénů nepřesahuje 60 cm. Nejnížší nárůst terénu byl zaznamenán ve střední části akropole, kde se mocnost souvrství pohybuje v průměru okolo 40 cm. Obdobná situace panuje i na předhradí, kde se dokonce v některých oderodovaných nebo odoraných místech (křížová sonda v poloze Na kašně, sondy F1–F7 v sz. části předhradí) objevuje hned pod ornici písčité nebo jílovité podloží. Pás podél vnějšího opevnění pak stejně jako na akropoli skrývá staré horizonty. Z výzkumu předpolí hradiště v poloze Na Týnici nedisponujeme bohužel prakticky žádnou dokumentací profilů. Pouze z fotografií usuzujeme na oderodování a rozorání jižní, vrcholové části lokality až na kamenité podloží, překryté pouze ornici. Archeologicky příznivější situace byla zřejmě v severní části zkoumané plochy, kde podle fotografických snímků mohly nedokumentované řezy dosahovat výšky kolem 70 cm.

V některých partiích hradiště, zejména podél vnitřního obvodu opevnění, se tedy vytvořila souvrství, jejichž keramický obsah mohl s velkou pravděpodobností sloužit jako kvalitní pramenná základna při vytváření relativní sekvence středočeské raně středověké keramiky. Těto možnosti však při výzkumu budečské akropole bohužel nebylo využito (*Bartošková 1996a*, 301–302).

Osídlení a opevnění

Pomineme-li problematický žárový hrob (hr. 9) na pohřebišti v Zákolanech (*Šolle 1985*; *Váňa 1995*, 141) a ojedinělý údaj o nálezu šesti střepů keramiky pražského typu v středohradištní kůlové jamce na akropoli hradiště (*Váňa 1995*, 141, obr. 89: 3),² můžeme počítatky raně středověkého osídlení budečské ostrožny klást do 1. pol. 9. století. Dokládají to četné nálezy střepů starohradištního charakteru, ostruhy s háčky (2 ks) a několik kovových ozdob slovansko-avarského charakteru. Tyto nálezy pocházejí jen z plochy vnitřního budeč-

² Hrob 9 na pohřebišti v Zákolanech byl autorem výzkumu původně označen jako obj. 9, považovaný za mohylu z doby kultury bronzové (*Šolle 1982*, 178, obr. 5). Nádobu související s tímto hrobem a také střepy z kůlové jamky na budečské akropoli se nepodařilo vyhledat a podle kresby, příp. nezřetelné fotografie nelze rozhodnout, zda se skutečně jedná o keramiku pražského typu.

ského areálu (pozdější akropole). Zatímco střepové nálezy, jež naznačují přechod mezi keramikou starohradištní a středohradištní, se zde vyskytovaly především spolu s pravěkou keramikou (Br C – Ha A) ve vrstvě nad podložím (Bartošková 1997a, 42–44, obr. 3–5), ozdobná pásová kování a ostruhy s háčky byly převážně získány ze sekundárních poloh (Váňa 1995, 57, 129, 134, 136, obr. 39: 9–10; 93: 9; 95; 97: 5). Z plochy vnějšího areálu (pozdějšího předhradí) takové nálezy neznáme. Nejstarší slovanské osídlení Budče se v 1. pol. 9. stol. omezovalo jen na plochu vnitřního areálu, který v té době nebyl ještě obehnan raně středověkou hradbou. Můžeme však předpokládat, že jistou formu vymezení vnitřního budečského areálu mohly vytvářet kamenné pozůstatky pravěké hradby, neboť jejich velkých neopracovaných kamenů bylo využito při stavbě nejstarší raně středověké hradby, která rozvalenou knovízskou hradbu (Br D – Ha A) překrývala a kopírovala její průběh.

Závěr, že prostor pozdějšího předhradí nebyl v 1. pol. 9. stol. ještě osídlen, vyplývá i ze srovnání keramických nálezů. Z prostoru akropole je registrováno poměrně velké množství typologicky archaické raně středověké keramiky, která se vyznačuje jednoduchými, většinou vodorovně vyloženými a na konci zaoblenými okraji; nepravidelně rytými vodorovnými hřebenovými pásy a neumělými hřebenovými vlnovkami, které bývají drobné a umístěné těsně pod hrdlem nádoby; po technologické stránce je zajímavým markantem přítomnost slídy v keramické hmotě, neboť u vývojově vyspělejší středohradištní a mladohradištní keramiky je podíl slídy v hliněném těstě zcela zanedbatelný. Taková keramika, označovaná jako starohradištní, nebyla na ploše předhradí registrována.³

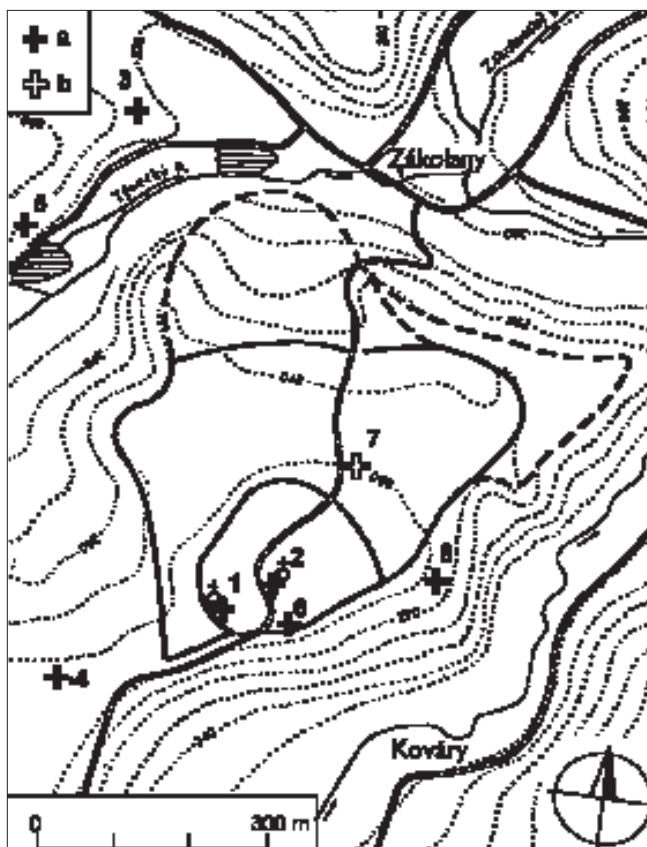
K vybudování nejstarší raně středověké hradby na Budči, která vymezila akropoli hradíště, se přistoupilo někdy v průběhu 2. pol. 9. století. Podle několika vyspělých variant středohradištní keramiky v tělese hradby (Bartošková 2003a, obr. 16) k tomu mohlo dojít až v poslední čtvrtině 9. století; podle stratigrafických ukazatelů nejpozději v době, kdy byla stavěna rotunda sv. Petra založená Spytihněvem I. (895–915), neboť hroby přilehlého hřbitova datovaného do 1. pol. 10. stol. již respektovaly nejstarší raně středověkou hradbu (Bartošková 2003a, 213; 2004, 774–777, obr. 4). Zda byla zmíněná hradba vybudována ještě před založením rotundy sv. Petra, nebo až v době její výstavby, nelze jednoznačně rozhodnout; podle stratigrafické situace přicházejí v úvahu obě možnosti. Nicméně za reálnější pokládáme, že Spytihněv nechal postavit kostel na místě, které bylo již ohrazené.

Vnější areál budečského hradíště začal být osídlován někdy na konci 9. nebo na poč. 10. století. Můžeme tak soudit na základě odkryvu v poloze Na kašně, kde nejstarší sídlištní horizont s pozůstatky písčitých a jílových podlah nadzemních objektů doprovázela keramika pokročilého středohradištního charakteru, zahrnující i střepy s límcovitou profilací okraje (Bartošková 1997b). Dříve než byl prostor Na kašně osídlen, byl v menším rozsahu dotčen lomovou činností (Bartošková 1983; 1992a). Počátky sídlištní aktivity na ploše vnějšího areálu lze klást do doby, kdy již byla vybudováním vnitřního opevnění ohrazena akropole. Osídlování plochy předhradí o rozloze ca 9 ha doprovázelo s největší pravděpodobností budování vnějšího opevnění. Vyplývá to z výzkumu vnějšího valu v poloze Na kašně, kde těleso nejstarší hradby nepřekrývalo žádnou sídlištní vrstvu a přímo spočívalo na mocné vrstvě pískovcové sutí, která vyrovnávala lomovou činností narušené skalní

³ M. Šolle (1947, 188) se však zmiňuje o nálezu sídlištní jámy se starohradištní keramikou, objevené v r. 1941 při průzkumu vnějšího valu v severní části budečského předhradí pod tělesem vnější hradby. Terénní dokumentace i archeologické nálezy jsou dnes již nezvěstné, takže relevanci zmíněné informace nelze posoudit.

Obr. 3. Mapa raně středověkých pohřebišť na Budči a v jejím okolí (2. pol. 9. – 12. stol.): a – archeologicky doložené hroby; b – předpokládané hroby. 1 – rotunda sv. Petra a Pavla; 2 – kostel P. Marie; 3 – Zákolany (cukrovar); 4 – poloha Na Týnici; 5 – Mozolín (prozkoumány dva hroby); 6 – jižní část akropole; 7 – předhradí (vyorané lidské kosti); 8 – nad Kováry (náhodný nález).

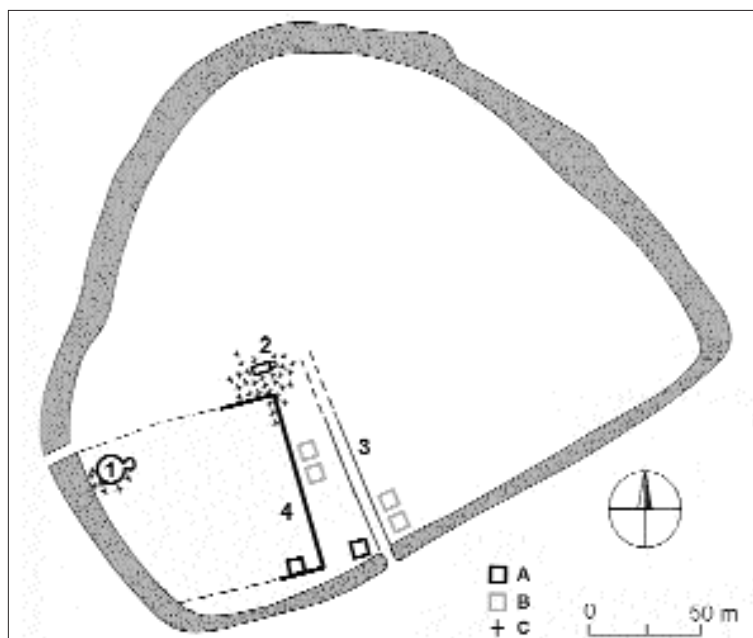
Abb. 3. Karte der frühmittelalterlichen Gräberfelder auf Budeč und in seiner nächsten Umgebung (2. Hälfte des 9. – 12. Jh.): a – archäologisch belegte Gräber; b – vorausgesetzte Gräber. 1 – St. Peter-und-Paul-Kirche; 2 – Marienkirche; 3 – Zákolany (Areal der ehemaligen Zuckerfabrik); 4 – Flur Na Týnici; 5 – Mozolín (zwei Gräber dokumentiert); 6 – Südteil der Akropolis; 7 – Vorburg (beim Flügen gefundene menschliche Knochen); 8 – Flur über Kováry (Zufallsfund).

(pískovec) podloží (Bartošková 1992a, 436–438). Vznik opevněného předhradí lze tedy předběžně klást do závěru 9. nebo na poč. 10. století. Zatímco v tělese nejstarší vnitřní hradby se nacházely pravěké, starohradištní a středohradištní střepy, z tělesa nejstarší vnější hradby, zkoumané v poloze Na kašně, pocházejí kromě několika pravěkých střepů jen zlomky středohradištní keramiky (Bartošková 1992a, obr. 3–4).

Nejstarší vnitřní hradba sestávala z čelní kamenné plenty a jednodílného dřevohliněného ochozu uzavřeného zadní dřevěnou stěnou (Bartošková 2004b, 782–786, obr. 4). Nejstarší vnější hradbu tvořil jednodílný dřevohliněný ochoz komorové konstrukce, který uzavírala zadní dřevěná stěna; existenci přední kamenné plenty je nutné předpokládat, její pozůstatky však nebyly nalezeny (Bartošková 1992a, 436–438).

Raně středověké opevnění vnitřního areálu hradiště bylo ještě dvakrát přebudováno. K prvnímu přebudování (tj. druhá fáze vnitřního opevnění) došlo někdy kolem poloviny 10. století. Dokládají to hroby s velkomoravskou a povelkomoravskou složkou nálezů, zapuštěné v radiálním uspořádání kolem absolutně datované rotundy sv. Petra (895–915) a překryté tělesem druhé fáze opevnění (Bartošková 2003a, 209–213; 2004b, 774–786). Kdy došlo k druhému přebudování (tj. třetí fáze vnitřního opevnění), které představovalo výstavbu mohutné hradby (š. 12–13 m) a vyhloubení velkého příkopu (Bartošková 2004b),

Obr. 4. Schéma budečské akropole v 10.–11. století s vyznačením polohy sakrálních staveb a výrazných sídlištních objektů. 1 – rotunda sv. Petra; 2 – kostel P. Marie, 3 – oblázky dlážděná komunikace; 4 – palisádové ohrazení tzv. knížecího dvorce; A – podezděné stavby; B – srubové stavby; C – hroby.

Abb. 4. Schema der Akropolis von Budeč im 10.–11. Jh. mit Bezeichnung der Lage der bekanntesten Sakral- und Profanbauten. 1 – St. Peter-Kirche; 2 – Marienkirche; 3 – Kieselsteinweg; 4 – Palisade des sog. Fürstengehöfts; A – untermauerte Gebäude; B – Blockbauten; C – Gräber.

nelze přesně stanovit, neboť keramické nálezy kalichovitého typu okraje četně zastoupené v tělese nejmladší vnitřní hradby nejsou chronologicky dostatečně citlivým materiálem. Mohlo se tak stát ještě v 10. stol., se stejnou pravděpodobností však i někdy na poč. 11. století. Později však již sotva, protože zánik nejmladší vnitřní hradby a zároveň zánik budečského hradiště můžeme na základě dobře datované stratigrafické situace v jižní části akropole klást nejpozději do 2. pol. 11. století (Bartošková 1999).

V jihozápadní části akropole odhalily výzkumy Z. Váni (1995, 69–71) i M. Šolla (1991, 237) výrazný žlabovitý útvar, místy vyložený kameny, který byl interpretován jako pozůstatek palisádového ohrazení. V celé délce mohla být ve střední části akropole prozkoumána jen východní strana tohoto ohrazení (d. 66 m). Jeho severní a jižní strana byla zachycena jen zčásti, pokračování palisády západním směrem je proto rekonstrukcí. Podle ní palisádové ohrazení vymezovalo přibližně čtvercový prostor o výměře ca 4500 m², přičemž jeho západní stranu s největší pravděpodobností tvořila vlastní hradba akropole (obr. 4). Palisádou ohrazený prostor byl interpretován jako knížecí dvorec, v jehož sz. rohu stála rotunda sv. Petra. Archeologické datování výstavby palisády nedisponuje žádnou pevnou oporou. Z dokumentace vyplývá jen to, že nenarušila žádné starší sídlištní objekty. Zánik palisádového ohrazení dvorce lze datovat nejpozději do poloviny 11. stol., neboť v místě jeho zaniklého severního uzávěru byl zahlouben hrob 234, obsahující minci Vratislava II. (knížecí

vláda – 1061–1085; *Bartošková – Sláma 1997*, 150), a navíc se ještě pod ním vyskytoval starší hrob (*Váňa 1995*, 70). V místě jižního uzávěru dvorce pak výplň žlábků po zaniklé palisádě překrývaly kamenné základy mladohradištního objektu XXV, jehož zánik společně s okolní zástavbou a vnitřní hradbou je na základě dobře datované stratigrafické situace kladen do průběhu 2. pol. 11. století (*Bartošková 2004a*, 317–318, obr. 3). Tzv. knížecí dvorec tedy vznikl pravděpodobně někdy na přelomu 9. a 10. stol. a nejpozději okolo poloviny 11. stol. jeho palisádové ohrazení již neexistovalo. Dobu, kdy dvorec přestal plnit svoji funkci, však nelze přesně stanovit: mohlo to být v 1. pol. 11. stol., vyloučit ovšem nemůžeme ani 2. pol. 10. století.

Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště bylo, stejně jako fortifikace akropole, dvakrát přebudováno. Zatímco první přebudování (tj. druhá fáze vnějšího opevnění) souviselo s výrazným rozšířením stávající hradby směrem dopředu, třetí fáze vnějšího opevnění znamenala již jen zvýšení přední části hradebního tělesa (*Bartošková 1992a*, 436–442). Detailnější studium a vyhodnocení řezu vnějším budečským valem je jednou z perspektiv dalšího zpracování výzkumu. Zda k rozsáhlému, hradbou vymezenému předhradí,⁴ které spolu s akropolí dosahovalo rozlohy minimálně 12 ha, náležela na severní a sv. straně ještě další dvě, menší předhradí (*obr. 1*), která jsou mnohými badateli předpokládána (*Sláma 2005*, 47–48), mohl by ověřit jen terénní výzkum; v současné době však není reálný. Spolu s těmito dvěma potenciálními předhradími by celkový rozsah hradištní plochy činil ca 21 ha.

Na základě dosud provedených sondáží v prostoru ohraničeném dodnes viditelným vnějším valem lze předpokládat, že plocha budečského předhradí byla hustě osídlena. Na všech zkoumaných místech (*obr. 2*) byly totiž zjištěny stopy intenzivního osídlení, a to v podobě sídlištních objektů, kulturních vrstev a četných archeologických nálezů (*Bartošková 1992a; 1995b; Krutina 1989; Profantová 1991*). Na všech odkrytých místech se vyskytovala vyspělá středohradištní keramika, která v poloze Na kašně doprovázela nejstarší sídlištní horizont, datovaný rámcově do konce 9. – 1. pol. 10. století (*Bartošková 1997b*). To by nasvědčovalo, že hned od počátku byla plocha předhradí intenzivně využívána. Stejně jako na akropoli se ani na předhradí nepodařilo najít studnu nebo jiný zdroj vody. Sonda C2, vytyčená v místě markantní terénní deprese v jz. části předhradí, nepotvrdila předpoklad existence přirozené vodní nádrže (*Bartošková 1995b*, 146).

Osídlení na předhradí zaniklo dříve než na akropoli. Vyplývá to ze srovnání výskytu keramiky archaicky zduřelé profilace okrajů z akropole a z předhradí. Zatímco na akropoli se tato keramika hojně vyskytovala v zánikovém horizontu osídlení a opevnění (*Bartošková 1999*, 731–736), na předhradí nejmladší sídlištní horizont doprovázela keramika kalichovitého typu okraje (*Bartošková 1992a*, obr. 10); sporadické nálezy střepů archaicky zduřelé profilace okrajů se na předhradí vyskytovaly jen ve splachové vrstvě, která se začala ukládat až po zániku vnějšího opevnění (*Břízová – Bartošková 1994*, obr. 3–4).

Stopy osídlení byly zachyceny i v těsném jihozápadním sousedství hradiště v poloze Na Týnici (předběžně *Krutina 1992*). Specifikem lokality jsou doklady jak sídelních, tak pohřebních aktivit, jejichž vzájemný chronologický vztah se pokouší řešit nové zpracování výzkumu (viz níže).⁵ Pozůstatkem osídlení je kromě nejméně dvou sídlištních objektů

⁴ Kromě polohy Na kašně byl vnější val zkoumán již v r. 1941 v severní části předhradí (*Solle 1947*); viz *obr. 2*.

⁵ Správnou interpretaci odkrytých situací bohužel značně komplikuje problematická kvalita výzkumu a neúplně vedená dokumentace, která je navíc zčásti nezvěstná.

kulturní vrstva obsahující relativně objemný soubor vyspělé středohradištní keramiky, předcházející keramikou s tzv. kalichovitými okraji. Soubor nachází v řadě rysů svůj protějšek v první fázi osídlení polohy Na kašně (viz *Bartošková 1997b*). Poloha Na Týnici v předpolí hradiště byla intenzivně osídlena někdy od sklonku 9. do průběhu 1. pol. 10. století.

Sídlištní zástavba a otázka organizace plochy hradiště

Pokus o časově ukotvenou komparaci vývoje obytných a hospodářských staveb v jednotlivých částech hradiště nepříznivě podmiňují zejména tyto skutečnosti:

1. starší sídlištní situace byly místy značně poškozeny intenzivními aktivitami v mladohradištním období;

2. datování celé řady objektů je problematické: vyplývá to jednak z jejich povahy (mechanismus zásypu objektů, obtížnost datování kúlových jamek, příp. žlábků), ve velké míře však z charakteru výzkumu a kvality jeho dokumentace.⁶

Pokud tedy nechceme přejímat nepodložená tvrzení, můžeme podat jen velmi obecnou charakteristiku vývoje sídlištních forem, téměř bez nároku na synchronizaci jevů.

Formy osídlení budoucí akropole v 1. pol. 9. stol. nejsou známy. K dispozici je jen sídlištní vrstva nad podloží, která zůstala neporušená v blízkosti vnitřního valu a kromě pravěkých stěpů obsahovala keramikou tzv. starohradištního charakteru. Pevněji definovatelný typ sídlištních objektů představují zahluobené pravoúhlé stavby (polozemnice), jichž bylo na akropoli odkryto celkem osm. Polozemnice byly zřejmě budovány v celém průběhu existence hradiště, jejich těžiště nicméně leží ve starším období, tj. rámcově v 9. stol. s přesahem do století následujícího. Nejstarší objekty tohoto typu měly ve výplni starohradištní a středohradištní keramikou (*Váňa 1995*, 15), nejmladší pak mladohradištní keramikou kalichovitého typu okraje (*Váňa 1978*, 376–377). Zejména starší polozemnice o půdorysu ca 4 x 4 m obsahovaly zbytky ohniště nebo kamenné pece, umístěné v jz. nebo sz. rohu objektu (*Váňa 1995*, 15, 103). Pro mladší období usuzuje autor výzkumu na kombinaci zahluobených a nadzemních partií v rámci jednoho objektu (např. obj. K/76; *Váňa 1995*, 31). Polozemnice evidujeme v jižní a západní části akropole, přičemž jedna byla zjištěna i v prostoru tzv. knížecího dvorce.⁷ Na předhradí byly odkryty dvě polozemnice – jedna v jeho západní části, v sondě C1 (*Bartošková 1992b*, 9, 22–24), druhá opodál v sondě D1 (*Krutina 1989*). Z polohy Na kašně tento typ sídlištních objektů neznáme. Na předpolí hradiště v poloze Na Týnici byly odkryty dva zahluobené objekty tohoto druhu.

⁶ Veškerou dokumentaci dlouhodobého výzkumu osídlení budečské akropole obsahuje vedle článku o první výzkumové sezóně (*Váňa 1978*) závěrečná souhrnná publikace (*Váňa 1995*), která téměř v doslovném znění včetně plánografických příloh předkládá totéž, co nálezové zprávy (*Váňa 1982a; 1982b; 1983a; 1983b; 1983c; 1987a; 1987b; 1987c; 1988; 2000a; 2000b*). Celá řada problematických momentů i jednoznačných dezinterpretací vyžaduje kritický přístup k autorovým závěrům (např. *Bartošková 1996a; 1996b; 1997a; 2000; 2004a; 2004b*). V rámci časového zařazení jednotlivých objektů zveřejnil autor výzkumu většinou jen silně redukováný výběr nálezů, v případě odkryvu v jižní části akropole pak keramikou náplň objektů nezveřejnil vůbec. Ještě obtížněji lze specifikovat formy osídlení v poloze Na Týnici (viz výše).

⁷ Sektor A6, obj. II. Fungování polozemnice v době existence tzv. knížecího dvorce nasvědčuje rovnoběžnost její východní strany s průběhem palisádového žlabu dvorce (srov. *Váňa 1995*, 45).

Vertikální i horizontální dřevěné konstrukce nadzemních objektů se zřejmě uplatňovaly po celou dobu osídlení budečského hradiště. V rámci disponibilní dokumentace archeologicky zachycených pozůstatků nadzemních staveb však často pracujeme s průmětem více fází zástavby do jednoho půdorysu bez možnosti vydělení chronologicky si odpovídajících objektů. Z těch čitelnějších zmiňme např. rozsáhlejší kůlovou stavbu uvnitř tzv. knížecího dvorce, překrytou pozdně hradištním pohřbíváním (Váňa 1995, 74, obr. 49), nebo velké (halové?) stavby obdélného půdorysu v jižní části akropole (obj. XXI a XXII: Bartošková 2004a, obr. 3). Na předhradí jsou vertikální dřevěné konstrukce nadzemních objektů doloženy četnými nálezy mazanice s otisky prutů ve starší fázi osídlení polohy Na kašně, kde ohraničovaly jílové nebo písčité výmazy podlah o rozměrech ca 3,5 x 3,5 m (Bartošková 1992a, 445–446). Nálezy mazanice lze považovat za pozůstatky vyplétaných nebo rámových konstrukcí nadzemních objektů. V řadě případů můžeme předpokládat kombinaci více typů konstrukce v rámci jedné stavby. O existenci obdobných nadzemních staveb na akropoli svědčí jílové úpravy podlah, dochované i ve více vrstvách nad sebou v jižní, zejména však v západní části akropole hradiště (Váňa 1995, obr. 3, 7–8, 21–23, 28–29, 78, 80).

Pozůstatky dřevěných základových věnců roubených staveb zůstaly zachovány na třech místech jižní části akropole. Tyto stavby byly Z. Váňou zařazeny do mladohradištního období a ve dvou případech (obj. XV, XVI) rekonstruovány jako víceprostorové (Váňa 1995, 111–113). Dochované půdorysy těchto dvou objektů (obj. XV: Váňa 1995, obr. 77; 82: 1, 2; obj. XVI: Váňa 1995, obr. 45, 53) mají v principu shodnou dispozici, sestávající ze dvou téměř čtvercových staveb (o rozměrech 450/500 x 450/470 cm a 350/410 x 450/470 cm), mezi nimiž je prázdný prostor (v jednom případě 200 cm a v druhém 140 cm široký), který byl autorem výzkumu interpretován jako síň. Co se týče otopných zařízení, zmiňuje Z. Váňa jen jednoduchá ohniště, která v případě obj. XVI situuje do sv. rohu obou čtvercových prostor a v případě obj. XV jen do sv. rohu jedné z místností (Váňa 1995, 113). Nutno poznamenat, že existenci ohnišť v objektu XVI kresebná dokumentace nedokládá (Váňa 1995, obr. 45). Argumentem proti společnému zastřešení, a tudíž rekonstrukci staveb jako trojprostorového srubu, by však mohly být vůči sobě odsazené dřevěné základy obvodových stěn zachycených čtvercových útvarů, které neleží v jedné linii (výrazně především u obj. XVI). Proto nelze vyloučit ani rekonstrukci v podobě dvou nezávisle na sobě stojících staveb. V této interpretační souvislosti poukazujeme na další torzo jednodílné srubové stavby v těsné východní blízkosti objektu XVI (Váňa 1995, obr. 45), které však autor výzkumu pokládá za hospodářský přístavek objektu XVI (Váňa 1995, 113). Pro Váňovu interpretaci trojprostorových srubů by naopak mohla vypovídat vzájemná podobnost obou popisovaných dispozic. Za zmínku stojí i jistá formální podobnost s vícedílnou srubovou stavbou na akropoli Levého Hradce (Borkovský 1965, 40–42, obr. 9), jejíž autenticita je však zpochybňována (Smetánka 1994, 125). Existence raně středověké vícedílné dispozice byla ovšem nově potvrzena na předhradí Levého Hradce (Vařeka 2001, 254–256). Nicméně ani případná existence tří oddělených prostor pod jednou střechou nespojuje přímo komentované budečské stavby s trojprostorovým domem vrcholného středověku. Funkce jednotlivých prostor se v raném středověku mohly výrazně odlišovat od pozdějšího schématu jizba – síň – komora (srov. Smetánka 1994).

Pozoruhodným jevem v profánní architektuře mladohradištní Budče je poměrně četný výskyt kamenných stavebních konstrukcí. Pevnější chronologické ukotvení jejich počátku

poskytuje jen poloha Na kašně na předhradí (*Bartošková 1992a*, 440–445), kde bylo v rámci odkryté sídlištní zástavby prokázáno využívání kamenných konstrukcí v horizontu keramiky kalichovitého typu okraje (v 2. pol. 10. stol. s přesahem do 11. stol.). Předpolí hradiště v poloze Na Týnici nebylo v tomto období již osídleno. Na akropoli registrujeme kamenné pozůstatky nadzemních staveb jak v západní části (prostor tzv. malého sadu), tak zejména v jižní části, kde *Z. Váňa (1995, 47, 113–121)* předpokládal dvorec hradskeho správce. Jak vyplývá z fotografické dokumentace, většina staveb se projevovала pouze kamennou destrukcí, tvořící místy lineární útvary. Z tohoto důvodu je velká část objektů nejen nerekonstruovatelná, ale velmi obtížně je stanovitelný i jejich počet. Pojivem kamenných konstrukcí byl pravděpodobně jíl, žádný z reliktních ze staveb neobsahoval maltu. *Z. Váňa* přisoudil kamenným komponentám funkci podezdívek a stavby rozdělil na částečně a úplně podezděné. Tato klasifikace je však spíše odrazem stavu zachovalosti. Masa kamenné destrukce mohla být v pozdějším období odebírána, a proto nelze vyloučit ani přítomnost přizemních celokamenných staveb. Příkladem relativně kvalitní architektury tohoto druhu jsou dobře zachované kamenné podezdívky dvou čtvercových staveb (obj. XXVI a XXV), z nichž jedna (obj. XXVI) o rozměrech ca 4 x 4 m a s předsazenou vstupní partií se zachovala při síle zdiva kolem 50 cm do výšky 40–50 cm. Lomové zdivo bylo podle autora výzkumu místy přitesáno téměř do podoby kvádrů a v místě vstupu byl zasazen břidlicový práh (*Váňa 1995, 119, obr. 70, 86*). Oba podezdívkové objekty měly podle *Z. Váni (1995, 127)* uzavírat okrajové části palácové stavby (její rekonstrukce je na přebalu autorovy citované knihy). Rekonstrukce odkryté zástavby jako palácového komplexu o délce 32 m je však značně problematická. Při absenci jiné než publikované dokumentace (neboť ta je totožná s dokumentací NZ – srov. *Váňa 1983a; 1983b; 1983c; 2000a*) si nemůžeme být jisti ani vzájemnou přínáležitostí obou podezdívkových objektů, neboť dokumentovaná kamenná destrukce mezi nimi nevykazuje žádný vymezený půdorys (srov. *Váňa 1995, obr. 70, 87*). K datování vzniku tohoto sídlištního komplexu v jižní části akropole se nelze v rámci mladší doby hradištní blíže vyjádřit. Víme jen, že byl využíván ještě v době nástupu keramiky s archaicky zduřelými okraji a zanikl v průběhu 2. pol. 11. století (blíže *Bartošková 1999*).

Z velkého počtu funkčně indiferentních jam vystupuje malá skupina objektů, jejichž účel bývá hledán ve skladování obilí. Skladovací funkce je objektům zpravidla přisuzována jen na základě jejich tvaru a rozměrů. V jižní části akropole byly jako obilnice označeny čtyři jámy kruhového půdorysu, nicméně v žádné z nich nebylo obilí zjištěno (*Váňa 1995, 125*). Typicky hruškovitého tvaru byla obilnice objevená na předhradí v sondě F3: dosahovala hloubky 270 cm (*Bartošková 1995b, 146*). Uvedený druh sídlištních objektů je na Budči charakteristický pro vývojově starší období; v jižní části akropole byly skladovací jámy překryty mladohradištním osídlením, na předhradí se u dna odkryté obilnice vyskytovala jen středohradištní keramika.

Primárním předpokladem pro řešení problematiky vývoje prostorového uspořádání plochy hradiště je vymezení jednotlivých časových horizontů sídlištní zástavby. To však, jak již bylo zdůrazněno, většina prozkoumaných objektů neumožňuje. Určitým vodítkem při sledování prostorové organizace hradištní plochy jsou stopy po vnitřních ohrazeních (ploty, palisádové ohrady apod.), příp. komunikacích, které však nemusejí vždy zanechat archeologicky postizitelné útvary. Nejrozsáhlejším objektem tohoto druhu jsou výrazné pozůstatky palisádové ohrady, v některých místech zdvojené, příp. obnovované, která v jz. části akro-

pole vymezovala přibližně půlhektarový prostor, interpretovaný jako knížecí dvorec (*Váňa 1995*, 69–71). Poznání organizace a forem zástavby tohoto útvaru navždy znemožnilo jeho překrytí současným hřbitovem. Archeologickému výzkumu zůstala přístupná pouze jeho východní část, která kromě náznaku vnitřního členění dvorce v podobě palisádového žlábků (*Bartošková 2004a*, 313, obr. 3) obsahovala překvapivě skromné stopy osídlení. Společně s několika (nejistě datovanými) kulevými objekty (např. *Váňa 1995*, obr. 48, 49), výše zmíněnou polozemnicí (viz pozn. 7) a žlábků vymezenou větší nadzemní stavbou (obj. V: *Váňa 1995*, obr. 78) zde bylo nalezeno jen několik sídlištních jam a pec. Některé z uvedených objektů mohou navíc pocházet až z doby po zániku palisádového ohrazení dvorce, příp. i z doby před jeho vznikem. Dalším, pro vnitřní členění hradiště směrodatným útvarem pak byla nejpozději v 11. stol. oblázky dlážděná cesta, spojující jižní vstup do hradiště s kostelem P. Marie. Okraje cesty lemoval žlábek po oplocení, jež zamezovalo volnému vstupu do sídelního areálu akropole (*Bartošková 2004a*). Zdá se, že zachycené pozůstatky nadzemních staveb respektovaly průběh této komunikace. V severní části akropole pak evidujeme lineární útvary menších rozměrů. Složitý systém žlábků širokých 20–40 cm a hlubokých 10–20 cm byl objeven v nejnižší úrovni sondy G zkoumané v l. 1984–1985 (*Váňa 1995*, 40, obr. 29); v sondě z r. 1972 se žlábků naopak vztahovaly k stratigraficky nejmladší situaci (*Váňa 1978*, 378–379, obr. 2). Podle autora výzkumu jde o stopy po oplocení příbytků. K těmto dispozicím snad můžeme přiřadit i pravoúhlé útvary, objevené v západní části akropole, v tzv. malém sadu (viz *Váňa 1995*, 19, obr. 8), které však byly autorem výzkumu interpretovány jako základové žlaby obydlí (*Váňa 1995*, 16, 19).

Širší organizace zástavby předhradí je s ohledem na nevelký rozsah archeologicky skryté plochy prakticky neznámá.

Sakrální stavby a pohřbívání

Mimořádný význam pro poznání nejstarší české sakrální architektury má rotunda sv. Petra a Pavla; její kruhová loď je nejstarší dochovanou stavbou na našem území. K tomuto zjištění dospěl archeologický výzkum rotundy a jejího nejbližšího okolí, prováděný *M. Šollem (1990)* a revidovaný *A. Bartoškovou (2003a)*, který stejně jako stavebněhistorický průzkum (naposledy *Macek 1993*) prokázal, že loď kostela je od základů až po klenbu původní stavbou rotundy sv. Petra, o jejímž založení spojeném s knížetem Svytlahem I. (895–915) se opakovaně zmiňují písemné prameny 10. stol. (viz *Sláma 1998a*, 13). Rotunda, situovaná původně v sz. rohu palisádou ohrazeného tzv. knížecího dvorce, měla na východní straně podkovovitou apsidu, která však byla v období baroka nahrazena pravoúhlým presbytářem. Pravděpodobně v 2. pol. 11. stol. byla k severní straně rotundy připojena druhá apside, která již v 2. pol. 12. stol. ustoupila stavbě románské věže, jež dodnes představuje dominantu kostela.

Druhou sakrální stavbou, situovanou ve střední části akropole již mimo areál tzv. knížecího dvorce, byl kostel P. Marie, zbořený ve 2. pol. 18. století. Základové zdivo menší obdélné stavby na východě s podkovovitou apsidou odkryl *M. Šolle (1991)*.⁸ Vzhledem

⁸ Zhodnocení výsledků starších výzkumů u kostela P. Marie viz *Sommer 1978*.

k absenci písemných zpráv z raného středověku jsme při datování vzniku kostela odkázáni výlučně na výsledky archeologického výzkumu. Určující je časové zařazení okolních hrobů, z nichž jeden, v těsné severní blízkosti kostela, narušující navíc starší pohřeb, obsahoval denár Jindřicha I. Bavorského (948–955) ve funkci „obolu mrtvých“. Ať již ražbu mince a její uložení do hrobu dělil jakkoliv dlouhý interval, můžeme z výbavy nejstarších hrobů (malé esovitě záušnice – Ø 1,6 cm), ležících v radiálním uspořádání těsně za apsidou, usuzovat na existenci kostela již v 2. pol. 10. stol., nejpozději na počátku století následujícího. Ve 2. pol. 13. stol. byla k západní straně kostela ještě přistavěna věž čtvercového půdorysu; dokládá to brakteát Václava I. (1230–1253), který měla v dlani žena ležící v hrobě (č. 173) překrytém základy přistavěné věže (Bartošková – Sláma 1997, 150–151).

Do dnešní doby postrádáme na Budči jakékoliv prokazatelné doklady pohřbívání v 1. pol. 9. století. Nástup pohřbívání, jenž byl relativně intenzivní, postihujeme teprve v období tzv. velkomoravského horizontu, jehož rámcové datování do období od sklonku 9. do poloviny 10. stol. vyvozujeme v Čechách převážně z historického kontextu (srov. *Smetánka 2002*, 38–54). Z tohoto časového úseku disponujeme na Budči třemi polohami pohřbívání, které lze spojovat s obyvateli hradiště, příp. jeho bezprostředního okolí (nově Štefan 2005b).

Nejvíce je poznán hřbitov vázaný na rotundu sv. Petra s 56 nalezenými hroby (Šolle 1990; Váňa 1995, 77–94). I když v celkovém odhadu pohřbených zohledníme možnost lokálního poškození starších kosterních pozůstatků novějšími hroby a neúplné pokrytí plochy hřbitova archeologickým výzkumem, pracujeme zřejmě s větší částí nejstaršího pohřbívání u rotundy, které skončilo přibližně v polovině 10. století. Radiální rozmístění hrobů vůči rotundě, která žádný z nich neporušuje, svědčí o počátku pohřbívání (zřejmě nedlouho) po postavení kostela. Několik ženských hrobů obsahovalo šperk velkomoravského charakteru, záušničky s očkem a drobné esovitě záušnice (Ø 1,3 cm). Dva muži byli na poslední cestu vybaveni ostruhami (s dlouhým bodcem). K nálezům meče a sekery na současném hřbitově, zaznamenaném r. 1846 V. Krolmusem (*Sklenář 1972*, 17), je nutné přistupovat s určitou rezervou. Žádný z prozkoumaných pohřbů nedoprovázela keramická nádoba či vědro. Výzkum v interiéru rotundy konstatoval značné narušení mladšími aktivitami (Šolle 1990, 171–181). Pouze nepřímým dokladem nejstaršího pohřbívání uvnitř kostela je stříbrný zlacený gombík nalezený v sekundární poloze. Z období po polovině 10. stol. doklady o pohřbívání postrádáme. Funerální funkci začalo okolí rotundy znovu plnit až někdy v průběhu 12. století.

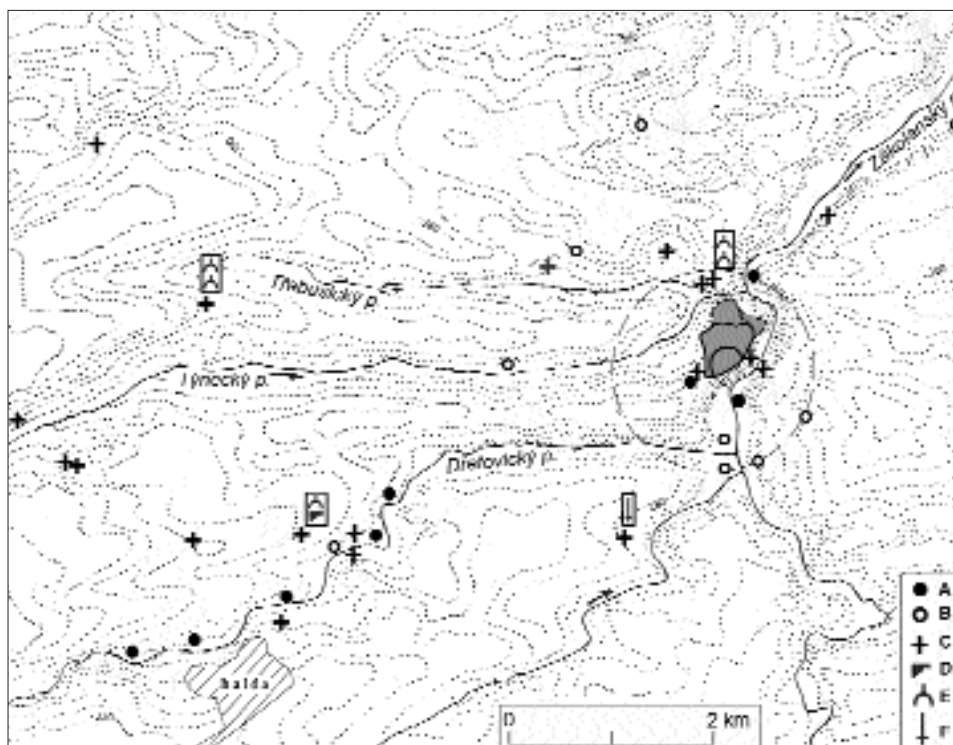
Další z nejstarších budečských pohřebišť se nacházelo mimo plochu hradiště, na mírném protilehlém svahu odděleném tokem Týnického potoka, v areálu bývalého cukrovaru v Zákolanech (obr. 3). K neodbornému narušování hrobů docházelo v této poloze již ve 2. pol. 19. století. Teprve v 70. letech 20. stol. zde 14 hrobů prozkoumal M. Šolle (1982). Spodní hranici původního počtu hrobů lze hypoteticky odhadnout na 100 (Štefan 2005b). Artefaktuální obraz pohřebiště je bohatý; známe odtud řadu velkomoravských šperků, drobné záušničky s očkem i s esovitou klíčkou, korálky ze skelné masy i jantaru, a v neposlední řadě i železné ostruhy s dlouhým bodcem (Frolík – Sláma 1981, 427–428, 480; Šolle 1982, 183–204). Výrazným rozdílem oproti hřbitovu u rotundy je zde přítomnost keramických nádob a věder v hrobové výbavě. Náhodné nálezy tří esovitých záušnic (Ø 16/19 x 19/26 mm) zhotovených z tenkého bronzového drátu o tloušťce 1,5 mm (Sláma 1977, 175, 177, obr. 41: 16, 17) by mohly naznačovat fungování pohřebiště ještě po polovině 10. století.

Třetí relativně rozsáhlá nekropole tohoto staršího horizontu pohřbívání se rozkládala na jz. předpolí hradiště v poloze Na Týnici (*obr. 3*). I. Krutina zde v 80. letech 20. stol. prozkoumal 114 hrobů a hromadný pohřeb 33–50 jedinců (předběžně *Krutina 1992*). Hypoteticky se celkový počet pohřbů mohl pohybovat okolo dvou stovek. Charakter pohřebiště se výrazně odlišuje od výše zmíněných hřbitovů. Výraznými znaky nekropole jsou celková artefaktuální chudoba, řada neorientovaných hrobů a četné stopy tzv. protivampyrických zásahů na kostrách. Absolutní časové zařazení pohřebiště je problematické. Počátek spadá zřejmě někam do 2. pol. 9. stol., horní hranice pohřbívání asi nepřesahuje konec 10. století. Datování hromadného hrobu nově řadíme do 2. pol. 10. nebo na poč. 11. století (předběžně *Štefan 2005b*, 43–44). V poloze Na Týnici byly zachyceny i doklady osídlení.

Mladší pohřbívání se na hradišti zřejmě z větší části přesunulo ke kostelu P. Marie. Výše zmíněná absence mladších hrobů u rotundy sv. Petra (tj. z 2. pol. 10. a z 11. stol.) může nepřímo indikovat existenci mariánského kostela již ve 2. pol. 10. století. Chronologický vztah počátků pohřbívání a stavby svatyně problematizuje hrob č. 143, nalezený pod základy severní strany kostela (*Šolle 1991*, 240). I za předpokladu, že výstavbě kostela předcházelo pohřbívání, by však „nekostelní“ fáze netrvala příliš dlouho, protože žádné další doklady starších hrobů nebyly prokázány. Archeologické výzkumy odhalily v okolí mariánského kostela celkem 288 pohřbů, celkový počet pohřbených však M. Šolle odhaduje rámcově na 600. Toto číslo je nicméně součtem všech hrobů od počátku pochovávání do 2. pol. 17. stol., kdy se pohřbívání přesunulo ke kostelu sv. Petra a Pavla.⁹ U kostela P. Marie je datovatelná pouze menší část hrobů, obsahující inventář, což komplikuje rekonstrukci intenzity pohřbívání v jednotlivých obdobích a spolu s neznalostí hranic pohřbívání (zejména východním směrem) i představu o prostorovém vývoji a celkové velikosti hřbitova. Nejstarší hroby obsahují výbavu typicky mladohradištního charakteru, omezující se v podstatě na esovité záušnice, nože a mince. Toto pohřbívání se uskutečňovalo v dosti volných skupinách hrobů, v několika případech značně vzdálených od kostela.

Svědectví pohřebního ritu poskytuje specifický, ze sídlištních situací nevyvoditelný obraz života na Budči. Ve starším období vybízejí k interpretaci zejména tři oddělené polohy pohřbívání s výrazně odlišnými charakteristikami (*Štefan 2005b*). Lze předpokládat, že hřbitov u rotundy sv. Petra si v nejstarším období vyhrazovali pouze obyvatelé tzv. knížecího dvorce a svatyně sama byla pravděpodobně chápána jako soukromá kaple, v jejímž interiéru mohl snad spočinout pouze příslušník knížecího rodu (srov. např. *Binding 1999*, 65; *Schulze-Dörrlamm 1993*). Pozoruhodný je u rotundy hiát v pohřbívání v období přibližně mezi polovinou 10. a sklonkem 11. stol., který může spolu se zánikem palisádového ohraničení tzv. knížecího dvorce naznačovat hlubší proměny ve využívání hradu. Druhá poloha – pohřebiště v Zákolanech – má řadu společných rysů s jinými pohřebišti vázanými na mocenská centra raného českého státu a přisuzovanými s jistou opatrností příslušníkům knížecí družiny (např. pohřebiště za Jízdnou na Pražském hradě: *Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974*, 400–402; *Roztoky–Žalov: Sláma 1977*, 134–149). Poslední poloha, tj. pohřebiště Na Týnici, nemá zatím srovnatelný protějšek. Výše nastíněné charakteristiky tohoto hřbitova dovolují uvažovat o lidech s nízkým sociálním postavením, snad o služebném obyvatelstvu hradiště nebo o otrocích. Otázku, kde v době svého života sídlili členo-

⁹ Rozšíření původního patrocinia sv. Petra o sv. Pavla poprvé zmiňuje až Václav Hájek z Libočan v Kronice české z r. 1541.

Obr. 5. Mapa archeologických dokladů osídlení a pohřbívání v okolí a zázemí Budeče. Kružnice okolo hradíště o poloměru 1 km rámcově vymezuje zónu, v níž u dobře známých center (např. Litoměřic) sledujeme nejintenzivnější koncentraci osídlení. A – sídliště, na nichž proběhl archeologický výzkum nebo dohled; B – sídliště lokalizovaná povrchovými sběry; C – pohřebiště 9.–11. století; D – hrob s nálezem sekery; E – hrob s nálezem ostruhy; F – hrob s nálezem meče.

Abb. 5. Karte der archäologischen Siedlungs- und Bestattungsbelege in der Umgebung und im Hinterland von Budeč. Der Kreis um den Burgwall mit Radius von 1 km grenzt etwa die Zone ab, in der bei den besser bekannten Zentren (z.B. Litoměřice) die intensivsten Siedlungskonzentrationen verfolgt werden. A – Siedlung, auf der eine archäologische Grabung oder Aufsicht durchgeführt wurde; B – durch Feldbegehungen lokalisierte Siedlung; C – Gräberfeld aus dem 9.–11. Jh.; D – Grab mit Axt; E – Grab mit Reiterspornen; F – Grab mit Schwert.

vě zřejmě dosti ostře vymezených společenských skupin, kteří byli pohřbeni na uvedených třech místech, nedokážeme zodpovědět. Předpokládáme-li sídla osob pohřbených u rotundy sv. Petra v areálu tzv. knížecího dvorce, příp. i v jiných částech hradíště, u lidí pohřbených na pohřebišti v Zákolanech a v poloze Na Týnici nemůžeme vyloučit jejich usazení v některém ze sídlišť v blízkém okolí hradíště (obr. 5).

Pozadí vzniku a funkce kostela P. Marie zůstává nejasné. Hypotézu Z. Váni (1995, 100–102, 110–111) o vztahu této svatyně k jím předpokládanému dvorci hradskeho správce, situovanému do jižní části akropole, revize dokumentace výzkumu nepotvrdila, neboť vyloučila samotnou existenci druhého hrazeného sídla na Budči (Bartošková 2004a). Velikost skupiny, která v době fungování hradu využívala okolí kostela k pohřbívání, lze za sou-

časného stavu znalostí těžko odhadnout. Sociální příslušnost pohřbených není v mladohradištním období vzhledem k výrazné redukci hrobových výbav odvoditelná. Alespoň o příležitostném fungování kostela P. Marie pro obyvatelstvo žijící mimo hrad může svědčit archeologicky doložená cesta spojující kostel s jižním vstupem na akropoli. Soudě podle rámcového počtu hrobů však u kostela pohřbívali pravděpodobně jen obyvatelé hradu.

Výzkumu sakrální architektury a funerálních aktivit na Budči byla programově věnována mimořádná pozornost. Navzdory tomu se zejména doklady pohřbívání prozatím dočkaly pouze dílčího vyhodnocení. Hřbitovy u obou kostelních staveb postrádají antropologické zhodnocení a pohřebiště u kostela P. Marie i publikaci hrobových celků.

Doklady neagrární výroby

Archeologie je obvykle schopna doložit pouze část z případného širokého spektra výrobních odvětví provozovaných na hradišti. Markantní pozůstatky zanechává kovo zpracující činnost, prokazovaná reliktami samotných výrobních zařízení, výfučen, přítomností technologického odpadu, příp. pracovních nástrojů. V rámci rozsáhlých odkryvů budečské akropole nebyly výrobní objekty bezpečně identifikovány. O úpravě kovů – autor výzkumu hovoří dokonce o odlévání bronzu – se uvažovalo pouze u středohradištní pece (obj. VIII) v sektoru C34 a u mladohradištní pece odkryté na rozhraní sektorů A18 a A20 v prostoru tzv. knížecího dvorce (Váňa 1995, 76, 103, obr. 48, 81). Z. Váňa se sice několikrát zmiňuje o nálezech strusky, postrádáme však informace o jejich množství, velikosti, a především druhu. Lze předpokládat, že šlo převážně o drobné kusy, které se ojediněle vyskytovaly v zásypech sídlištních objektů, což nelze spojovat s provozováním kovo zpracující výroby v místě nálezu. V areálu předhradí v poloze Na kašně byl odkryt vydlážděný prostor s ohništěm z přepálených kamenů proložených kovářskou struskou (Bartošková 1992a, 442–443). Koláče strusky (Ø 10 cm; v. 5–8 cm) se kumulovaly v celém prostoru nadzemního objektu a také v jeho okolí. S jistou rezervou lze proto usuzovat na kovářskou činnost v místě odkryvu. Nálezy železité strusky se vyskytovaly i v severní části polohy „Na kašně“ (Pleiner 1993, obr. 1). Velká koncentrace koláčů strusky pak byla zjištěna severovýchodně od polohy Na kašně, v sondě F8, kde se nacházela v zásypu dvou mladohradištních objektů (Bartošková 1995b, 146). Značná kumulace kovářské strusky v záp. a sz. části předhradí svědčí o tamější poměrně intenzivní kovo zpracující aktivitě, jejíž přímé doklady v podobě kovářských výhní však nebyly nalezeny. Blíže neidentifikovaný výrobní objekt se stopami silného propálení odkryla i drobná sondáž v sv. části předhradí (Profantová 1991). V předpolí hradiště, v poloze Na Týnici, byly zjištěny pouze drobné kusy strusky, a to jen zcela ojediněle.

Z objektů XXII a XXIII v jižní části akropole, nacházejících se mimo prostor tzv. knížecího dvorce, uvádí autor výzkumu nálezy dvou celých a dvou fragmentů keramických tyglíků (Váňa 1995, 128) – podle vyobrazení jde o tři celé kusy (Váňa 1995, obr. 88: 6, 7, 8). Jeden exemplář tyglíku pochází i z předhradí, ze sondy F1. Mimo tyto nálezy, užívané pravděpodobně v souvislosti se zpracováním barevných kovů, příp. skla (srov. Zavřel 2003), neznáme z budečského hradiště žádné předměty používané při práci s kovem. V souvislosti s metalografickou analýzou asi 20 nožů z hradiště a okolí, z nichž podstatná část vykazuje

vysokou kvalitu provedení, vyslovil R. Pleiner předpoklad o jejich budečské provenienci; potvrdit to však může jen chemický rozbor složení železa (Pleiner 1993).

Ze dvou základních fází textilní výroby identifikujeme prostřednictvím nálezů přeslenů podstatně intenzivněji sprádaní, provozované s největší pravděpodobností v rámci podomácké výroby. Relativně velký počet přeslenů přinesl výzkum západní části akropole, odkud pochází 147 kusů (Váňa 1995, 63). Asi 40 exemplářů pak pochází ze sondáží v jižní části akropole (Váňa 1995, 139). Z předhradí (poloha Na kašně) disponujeme 30–40 přesleny (kamennými a hliněnými) a 10 kusy střepových koleček s průvrtem, jejichž funkční spojení se sprádaním předpokládáme. Ve zjišťovacích sondách F1-F8 v sz. části předhradí byly nalezeny pouze 2 přesleny, v předpolí hradiště v poloze Na Týnici pak 5 kusů.

Tkalcovské práce jsou zpravidla doložitelné toliko nálezy hliněných či kamenných závaží s průvrtem. Žádná odkrytá situace na Budči neposkytla tyto předměty v původní funkční poloze. Osm závaží známe z vrstev a výplně objektů, zkoumaných v západní části akropole, dva kusy jsou z jižní části akropole (Váňa 1995, 63, 139). Z předhradí takové předměty neznáme. V poloze Na Týnici byl nalezen jeden masivní exemplář s průvrtem.

Tímto skromným výčtem jsme vyčerpali doklady výrobních odvětví, jejichž provozování na hradišti můžeme pokládat za víceméně prokázané. Věnujme ještě krátkou pozornost dvěma odvětvím, jejichž výrobní objekty ani dílenský odpad nebyly na Budči archeologickým výzkumem doloženy, nicméně s ohledem na četné zastoupení samotných produktů se vnučuje otázka lokalizace jejich výroby.

Zdaleka největší položku sídlištního nálezového fondu představují nálezy keramiky. Přinejmenším s nástupem keramiky s kalichovitě profilovanými okraji (okolo poloviny 10. stol.) lze na středočeské produkci pozorovat morfologickou i technologickou standardizaci, která zřejmě souvisí s provozem větších keramických dílen a s (obtížně postižitelnou) specializací výroby. V důsledku absence specifických vypalovacích zařízení a identifikovatelného odpadu však nejsme schopni místa produkce keramiky lokalizovat. Tento problém se ovšem netýká jen budečského hradiště, nýbrž celých raně středověkých Čech.

Dalším – co se týče lokalizace výroby – problematickým odvětvím je výroba kostěných předmětů. Pomineme-li podomácku vyrobené kostěné předměty, jejichž zhotovení nevyžadovalo žádnou zvláštní zručnost (např. šídla, proplétáčky, brusle), a zaměříme se na honosnější kostěné či parohové artefakty, jejichž výroba vyžadovala kromě speciálních nástrojů především zvláštní řemeslnou dovednost, můžeme na Budči za produkty specializované dílny považovat bohatě zdobené hřebeny, rozličné obkladové destičky a ozdobné rukojeti kovových nástrojů (Bartošková 1995a, 42–53; Váňa 1995, obr. 41; 100: 6, 20). Z budečského hradiště je registrováno celkem 17 hřebenů včetně jejich zlomků (Bartošková 1995a, obr. 8: 1; Píř 1909, tab. XXVII: 6; Váňa 1995, 61–62, 137), což je ve srovnání s ostatními raně středověkými hradišti v Čechách zatím největší počet. Pro české raně středověké prostředí jsou typické dvoustranné třívrstvé hřebeny, jejichž největší koncentraci opět zaznamenáváme na Budči (10 ks). Pro české prostředí 10. stol. je zároveň příznačná i specifická výzdoba kostěných artefaktů (motiv tzv. hadovce na puncovaném pozadí), která na Budči zdobí většinu nalezených obkladových destiček hřebenů, příp. i jiných kostěných či parohových předmětů. Domácí provenience je s největší pravděpodobností i kostěný obklad (pochvy nože?) s vyobrazením dvou identických pávů, nalezený na budečském předhradí (Bartošková 1995c). Přestože z budečského hradiště pochází ve srovnání s jinými středo-

českými lokalitami největší soubor řemeslně zhotovených kostěných artefaktů českého původu, nelze to považovat za doklad jejich zdejší výroby. Pro existenci dílny nejsou totiž na Budči žádné přímé doklady v podobě koncentrace kostěných a parohových odřezků, polotovarů, příp. hotových výrobků. Ty však postrádáme i na ostatních středočeských hradištích. Výše zmíněná specifická výzdoba kostěných artefaktů zaručeně české provenience je kromě Budče známa i z Pražského hradu, Levého Hradce, Staré Boleslavi, Libice nad Cidličnou nebo z čáslavského Hrádku (*Bartošková 2003b*, 260); lze předpokládat, že v některém z uvedených míst pracovala řemeslnická dílna specializující se na výrobu honosnějších kostěných předmětů. Na kterém hradišti to bylo, se však můžeme jen dohadovat. Zvýšený výskyt honosných kostěných či parohových předmětů na hradišti může zároveň mít i jisté sociální implikace.

Řádnou rekonstrukci výrobních aktivit na Budči neumožňuje úzké spektrum archeologické evidence jejich dokladů, a především nerovnoměrnost poznání plochy hradiště a nejspíše časové ukotvení jednotlivých, s neagrární výrobou souvisejících nálezů. Srovnání prostoru akropole a předhradí je z mnoha důvodů problematické. Ve stručnosti můžeme tedy jen shrnout:

V případě kovo zpracující výroby lze na Budči předpokládat kovářství, provozované s největší pravděpodobností na předhradí. Hutnictví železa zde nebylo prokázáno. Pozornost budí blíže neověřená zmínka o práci s barevnými kovy (bronzem) na akropoli. Adekvátní analýza by proto vyžadovaly vnitřní strany nalezených tyglíků. Z výroby textilu identifikujeme především její první fázi. Spřádání příze se zřejmě uskutečňovalo na všech zkoumaných plochách hradiště. Vyzdvihnout je třeba relativně velké množství přeslenů nalezených v západní části akropole. Podstatně skromnější doklady tkalcovství nemusejí být odrazem skutečného stavu. Limitem v tomto ohledu je obecně sporadický výskyt raně středověkých závaží u nás (např. *Pleinerová 1999*), nahrazovaných pravděpodobně jinými, funkčně neprůkaznými předměty, např. obyčejnými kameny.

Svědectví předmětů nalezených v sídlištních situacích

Z rozsáhlého nálezového fondu tvořeného majoritně keramikou vystupuje nepočtená skupina artefaktů spojitelných s velkou pravděpodobností s přítomností elit či specifických profesních skupin. Pomineme zde ostruhy s háčky a ozdobná pásová kování slovansko-avarského charakteru, jež se patrně vážou k době, kdy lokalita ještě nebyla obehnaná raně středověkou hradbou.

Z období fungování hradiště zmiňme na prvním místě militária, která spojujeme s vysokým společenským postavením vlastníka. Součástí kovové garnitury řemení meče byl zřejmě dnes již nezvěstný železný předmět (*Váňa 1995*, 129, obr. 94: 1), který *N. Profantová* (1997, 86, obr. 2: 1) identifikovala jako průvlečku s prodlouženým krčkem. Jako železnou záštitu rukojeti meče označil *Z. Váňa* (1995, 57, obr. 38: 8) plochý tyčinkovitý předmět, u něhož však (prozatím bez rentgenového snímku) není znatelný otvor pro čepel. S mečem lze spíše spojovat nález parohové či kostěné záštity rukojeti z jižní části akropole (*Váňa 1985*, obr. 3: 2; 2000, tab. 64), byť provedení v organickém materiálu je zcela neobvyklé. S garniturou řemení meče bývá spojováno křížové kování s jehlancovitou vypunilinou upro-

střed (*Profantová 1997*, 86), které však jiní badatelé považují za součást koňského postroje (*Bialeková 1990; Dostál 1978*, 118). Takové křížové kování bylo na Budči nalezeno v železném provedení jak na akropoli (*Váňa 1995*, 59, obr. 38: 23), tak na předhradí, v poloze Na kašně (*Profantová 1997*, 86, obr. 2). Bronzové prolamované kování (*Váňa 1978*, 380–382), které zatím nemá v českém prostředí obdoby, zdobilo pravděpodobně pochvu meče. V podobném kontextu zřejmě fungovalo i fragmentárně dochované bronzové kování pochvy nože (*Váňa 1995*, obr. 40: 7) a již zmíněný kostěný obklad (nejspíše pochvy nože či dýky) s motivem pávů, nalezený na předhradí (*Bartošková 1995c; 1997c*, 99–101). Z předhradí, z polohy Na kašně, lze do kategorie militárií přiřadit ještě sekeru-širočinu (*Bartošková 1981; 1991; Váňa 1985*, obr. 3: 11), která však mohla být i pracovním nástrojem. K indikátorům vyššího společenského prostředí patří i nálezy ostruh, konkrétně ostruha s ploténkami, neboť ty se zaručeně vážou k době, kdy lokalita byla již obehnaná raně středověkým opevněním. Z prostoru západní části akropole pocházejí dva exempláře ostruh, avšak pouze u jednoho z nich víme jistě, že byl opatřen postranními ploténkami (*Váňa 1995*, 57, obr. 39: 11). V případě druhého zlomku (*Váňa 1995*, 57, obr. 16: 15) nelze určit, zda ostruha byla původně ukončena ploténkami, nebo háčky. Z předhradí, z polohy Na kašně, známe dva exempláře ostruh s ploténkami (*Bartošková 1992a*, 444, 446, tab. XI: 2–3). Výčet nálezů zbraní uzavírá osm železných hrotů střel z akropole (spojitelných se střelbou z luku, v jednom případě by však podle autora výzkumu mělo jít o masivní střelu z kuše: viz *Váňa 1995*, 57, 129, obr. 38: 9, 16–17, 19–20; 93: 11–12) a nejméně devět železných šipek z polohy Na kašně (*Bartošková 1991; 1992b; 1998*).

Šperky jsou v sídlištních situacích zastoupeny ještě podstatně méně než součásti jezdecké výstroje a výzbroje. Z kategorie šperků musíme zřejmě vyloučit bronzové lunicovité kování (*Bartošková 1997b*, 98, obr. 3: 2), označené autorem výzkumu jako závěsek (*Váňa 1995*, 133), přestože otvor pro zavěšení chybí. Zbývají nám pak jen dvě bronzové kaptorgy (jedna bez výzdoby a druhá, dnes nezvěstná, s plasticky vyvedeným motivem stromu života: viz *Váňa 1995*, 133–134, obr. 97: 3–4), nalezené v jižní části akropole a vázané pravděpodobně na vyšší společenské prostředí (*Štefan 2005a*, 28–38). Z výzkumu sídlištních situací na předhradí a předpolí hradiště v poloze Na Týnici žádný šperk nepochází.

Pozoruhodným druhem nálezů jsou železné stily, které se podle Z. Váni nacházely jak v západní, tak v jižní části akropole (*Váňa 1995*, 57, 129), zatímco na předhradí nebyl jejich výskyt zaznamenán. Výpověď těchto předmětů tkví v jednoznačné spojitosti s lidmi ovládajícími psaní, v raném středověku tedy především s příslušníky kléru, příp. obchodníky. Z. Váňa spojoval nálezy stilů s tzv. budečskou školou, vyvozovanou bez patřičných opor v pramenech ze svatováclavských legend (*Váňa 1995*, 143–144; srov. *Sláma 1988b; 2005*, 58–59). Průkazná identifikace těchto předmětů, jichž mělo být nalezeno celkem devět (8 železných a 1 kostěný), není bez problémů. Znakem, který stily odlišuje od běžných kovových rydel, je především trojúhelníkovitě roztepaná ploška jednoho z konců, sloužící ke stírání písma vyrytého do vosku. Kresebně či fotograficky byly publikovány všechny exempláře ze západní části hradiště (4 ks: *Váňa 1995*, 57, obr. 16: 20; 39: 4, 5, 8) a dva z pěti kusů, z nichž jeden je kostěný, z jižní části akropole (*Váňa 1995*, 129, obr. 93: 3, 4). Funkční identifikace je s ohledem na nevýrazně roztepanou plošku u většiny kusů sporná a za prokázání můžeme pokládat pouze zmíněné dva exempláře z jižní části akropole. Ostatní kusy jsou funkčně nejasné.

Funkčně i časově obtížně zařaditelná je železná miska (Ø 65 mm), nalezená v orniční vrstvě sondy z r. 1972 v severní části akropole (*Váňa 1978*, tab. II: 7; *1995*, 59, obr. 38: 24). Autorem výzkumu naznačovaná příslušnost misky k vahám je však velmi nepravděpodobná. Velikostí se miska sice blíží např. exempláři z Hradištku u Davle (Ø 71 mm), datovanému do 13. století (*Richter 1982*, obr. 136: 2), na rozdíl od něj však není zhotovena z obvyklého bronzu, nýbrž ze železa.¹⁰ Navíc za průkazný identifikační znak jsou považovány otvory pro provlečení řetízků (*Steuer 1997*, Abb. 1); ty však u budečského nálezu nejsou zjevné.

Z výše uvedených informací vyplývá, že hmotná kultura obyvatel budečského hradiště, především její specifická, k elitám vázaná složka, se v sídlíštních nálezech projevuje v kontrastu k velkému rozsahu archeologicky skryté plochy poměrně nevýrazně.

Rekonstrukce přírodního prostředí a svědectví zvířecích kostí

Intenzivnější rozvoj spolupráce archeologie a přírodovědných disciplín spadá v našem prostředí teprve do 90. let minulého století, tedy do doby, kdy systematický terénní výzkum Budče byl již ukončen. Důsledkem je absence palynologických analýz a rozborů makrozbytků z výzkumu v prostoru akropole a bohužel také vzorků, které by případně umožnily tento deficit vyrovnat. Palynologická analýza byla provedena pouze na deseti vzorcích odebraných na předhradí v poloze Na kašně (*Břízová – Bartošková 1994*). Rozsáhlejšího zhodnocení se nedostalo ani osteologickému materiálu. Dosud byly zpracovány jen zvířecí kosti převážně ze západní části akropole (výzkum Z. Váni v letech 1972–1975). V rámci širěji pojaté studie byla však předložena jen stručná kvantifikace na Budči zastoupených zoologických druhů (*Peške 1985*).

Palynologická analýza vzorků z polohy Na kašně vydělila dva výrazné horizonty, konvenující s archeologickou interpretací situace (*Břízová – Bartošková 1994*). Pylové spektrum vzorků odebraných z kulturních vrstev datovaných do období od konce 9. do přelomu 10. a 11. stol. vytváří obraz převážně odlesněné krajiny s jednoznačnou převahou pylových zrn bylin nad dřevinami. Rostlinná společenstva mají stepní charakter s pozůstatky nezapojených smrkojedlových a jedlosmrkových lesů. Vzorky odebrané z vrstev uložených po zániku osídlení indikují návrat lesních porostů.

Analýza makrozbytků se dotkla pouze obsahu mělké jámy D/76 v sektoru B v západní části akropole (*Váňa 1995*, 31). V jejím zásypu bylo objeveno zuhelnatělé obilí, určené jako pšenice (75 %), žito (23 %) a plevely.

Rozbor zvířecích kostí (převážně) ze západní části akropole (*Peške 1985*) konstatoval výraznou převahu domácích druhů nad divokými. V rámci první skupiny dominují prasata, následuje tur, ovce/koza. Početná skupina kostí náleží kuru domácímu. Relativně sporadické bylo zastoupení kostí koně. Spektrum otázek řešitelných prostřednictvím analýzy zvířecích kostí je dnes nicméně podstatně širší a od úzce vedeného dialogu s tímto oborem lze očekávat nejedno obohacení (srov. např. *Mlíkovský 2003*). Podstatným přínosem do diskuse o provozu jednotlivých částí hradiště by mohla být komparativní analýza nalezených kosterních pozůstatků zvířat.

¹⁰ Veškeré dosavadní nálezy středověkých misek skládacích vah jsou z bronzu, příp. mosazi (*Steuer 1997*, 21).

Okolí a zázemí Budče

Souhrn klimatických a pedologických předpokladů rozvoje agrárního osídlení řadí v rámci Čech krajinu v okolí budečského hradiště do kategorie *atraktivní* (shrnutí *Gojda 1988*, 102–106). Poměrně výrazným lokálním omezením pro zemědělské osídlení nicméně mohla být členitost terénu, příznačná především pro bezprostřední okolí hradiště a dolní povodí Zákolanského potoka (*obr. 5*). V širším okolí Budče lze předpokládat menší zdroje železné rudy, jejichž exploatace zde mohla vytvářet nezemědělsky orientovanou koncentraci osídlení.¹¹

Program systematického výzkumu Budče obsahoval i požadavek poznávání zázemí hradiště.¹² V jeho rámci zde na počátku 70. let 20. stol. prováděli sběry V. Fencl, J. Justová-Princová a v 80. letech pak M. Gojda, který zveřejnil mapu známých lokalit v širěji koncipované práci (*Gojda 1988; 1989*). Sledování výkopů pro vodovodní síť v 90. letech 20. stol. přineslo pouze negativní zjištění. Kromě výzkumu polohy Na Týnici (viz výše), dokumentace jednoho sídlištního objektu v Zákolanech (*Sakař 1957*) a dohledové, nedokumentované akce v Kovárech (*Krutina 1988*) známe všechny sídelní areály v okolí hradiště pouze prostřednictvím povrchových sběrů.¹³

Informační potenciál nejvíce poznané polohy Na Týnici, situované v těsné blízkosti hradiště, bohužel výrazně snižuje způsob vedení výzkumu. Z dostupibilní dokumentace vyplývá, že se zdejší osídlení, datované do období od 2. pol. 9. stol. do 1. pol. 10. stol., koncentrovalo do prostoru o rozměrech ca 40 x 30 m. Rekonstruovatelné pozůstatky sídlištních objektů nebyly až na dvě výjimky evidovány. Absence signifikantních artefaktů (spojitelných např. s nezemědělskou výrobní činností, přítomností elity apod.) znemožňuje jakoukoliv specifikaci charakteru zdejšího osídlení.

V podstatě prázdná zůstává mapa raně středověké krajiny západně od hradiště, což můžeme s velkou pravděpodobností přičíst na vrub stavu výzkumu. Podstatně příznivější situace, za níž stojí převážně zájem A. Knora, rodáka ze Stehelčevsi, panuje na středním toku Dřetovického potoka (*Knor 1957*). V 80. letech zde několik sídlištních objektů prozkoumal V. Moucha (*1981*, 137).

¹¹ Menší ložiska železných rud v okolí Budče mohla být vázána na sedimenty kladenského (spodního šedého) souvrství svrchního karbonu (stratigraficky jde o vestfál C a D). Uloženy tohoto útvaru se vyskytují v širším okolí Zákolan (Otvovice, Blevice, Koleč, Třebusice, dále v pruhu od Zákolan přes Brandýsek ke Kladnu a obloukem zpět na Jemníky a Knovíz). Jíly a jílovce z tohoto souvrství obsahují místy železité konkrce. Jejich středověká těžba byla archeologicky doložena v obci Saky (sz. od Pcher: *Anderle – Ježek – Zavřel 2000*; zde i zmínka o „rudnicích“ v obci Knovíz /11. století/ a původu jména vsi Jemníky). V okolí Budče je stratigrafická situace karbonu shodná, takže výskyt konkrce je zde velmi pravděpodobný (za informaci děkujeme J. Zavřelovi).

¹² *Zázemím* zde rozumíme širší krajinu okolo hradiště a její osídlení, rezignujeme na vymezení funkčních aspektů pojmu (k problému např. *Gringmuth-Dallmer 1999; Mozdziach 1999*). Uměle vymezený prostor o poloměru ca 1 km nazýváme *okolím* (viz *obr. 5*), pojem *aglomerace* se nám při nízké hustotě mapy osídlení nejvíce adekvátně. Vycházíme při tom z projekce situace v raně středověkých Litoměřicích, kde právě v tomto okruhu evidují písemné i archeologické prameny mimořádně hustou síť osídlení spojenou bezprostředně s fungováním hradiště (srov. nejnov. *Klápsťe 2005*, obr. na s. 333). Za podněty děkujeme P. Medunovi.

¹³ V areálu továrny Dalibor na výrobu pian v Zákolanech byl narušen jeden sídlištní objekt obsahující poměrně bohatý soubor keramiky; z dokumentace vyplývá, že v místě byla nalezena jak středohradištní, tak mladohradištní keramika (s kalichovitě profilovanými okraji). V Kovárech, ve výkopu prováděném v souvislosti s regulací Zákolanského potoka v jižní části obce, byly nalezeny údajně středohradištní a mladohradištní střepy.

Nízký stupeň znalosti intenzity a forem osídlení v krajině okolo budečského hradiště je zásadní překážkou při pokusu o zapojení lokality do diskuse nad fenoménem centrality v raném středověku. Intenzivně osídlené hradiště jistě exploatovalo rozsáhlé a dobře organizované zázemí. Různé potřeby a nabídky centra však mohly sahát do svého okolí různě daleko a s různou intenzitou. Necelých 10 km východně od Budče fungoval od 9. stol. rozlehlý Levý Hradec, asi 15 km opačnou stranou pak od 10. stol. hradiště Libušín. V důsledku nevelkých vzdáleností mezi lokalitami nebylo zázemí těchto hradišť příliš rozlehlé. Na základě písemných pramenů lze však předpokládat využívání služeb lidí i ze značně vzdálených míst (k problematice nově *Petráček 2003; Klápště 2005, 305*).

V písemných pramenech raného středověku vystupují v okolí Budče pouze dvě lokality. V rámci falza zakládací listiny vyšehradské kapituly, hlásícího se k roku 1088, pocházejícího však z 12. stol., je to nedaleký Týnec, odkud byl knížetem kapitule darován zvoník i se syny (*CDB I, č. 387, s. 380–381*) a větší množství čeledi (*CDB I, č. 387, s. 390*), a dále pak ves Koleč (listina z let 1125–1140: *CDB I, č. 393, s. 406*), zmiňovaná v souvislosti se stejnou institucí. V těsném jv. sousedství Budče ležící ves Kováry je poprvé zmíněna až k r. 1376, přičemž její část opět náležela vyšehradské kapitule (*Profous 1949, 345*), stejně jako sousední Blevice a Zákolany, zmiňované poprvé r. 1282 (*RBM II, 549*). Tradiční nároky vyšehradské kapituly v tomto regionu zřejmě vyjadřuje převedení patronátního práva k budečskému kostelu z r. 1262, kdy se královna Kunhuta tohoto práva zřekla ve prospěch kapituly (*Sláma 1988, 13*). Přestože by zevrubná analýza písemných pramenů jistě přinesla nejedno cenné zjištění, podstatné je, že tyto písemnosti nereflektují v okolí a zázemí budečského hradiště žádnou rozsáhlou specializovanou strukturu, jako např. u Litoměřic nebo Staré Boleslavi.

Malá chronologická výpověď v převážné většině sběry získané keramiky neumožňuje vyjádřit se k otázce dynamiky sídelního procesu ve vztahu k vývoji hradiště (srov. např. *Kurnatowska 1995, 135–139*). Dobře poznaná situace na středním toku Dřetovického potoka, kde z úseku dlouhého ca 3 km známe pět datovatelných sídlištních areálů, ukazuje spíše na postupné zahušťování sídelní sítě, jejíž kořeny sahají až do období výskytu keramiky pražského typu (*Knor 1957; Moucha 1981, 137*). V jednom případě zde s velkou pravděpodobností evidujeme posun komunity na jiné místo. Žádné markantní zahušťování sídelní sítě v souvislosti se vznikem budečského hradiště však v tomto mikroregionu s příznivými přírodními podmínkami neregistrujeme. Otázkou proto zůstává, jak se vznik hradu projevil v jeho bezprostředním okolí i v širším zázemí. Není vyloučeno, že na katastru dnešních Kovár existovala větší koncentrace osídlení (*obr. 5*). V této souvislosti se nabízí otázka, jaký vztah k předpokládaným Kovárům tzv. služebně organizace (*Krzemieńska – Třeštík 1964, 653*) mělo pět identifikovaných sídelních poloh na katastru dnešní obce.

K bohatému výčtu nezemědělských činností, které ve venkovském prostředí i v lokalitách vázaných na centrální místa evidují písemné prameny (např. *Tomas 1983*), nenacházíme v zázemí budečského hradiště žádný archeologický protějšek. To platí nejen pro málo poznané bezprostřední okolí hradiště, ale v rámci širšího zázemí i pro podstatně lépe poznaný mikroregion středního toku Dřetovického potoka.

Pramenem, který specifickým způsobem poodhaluje sociální prostředí části obyvatel zázemí hradiště, jsou hrobové nálezy 9. a 10. století. Přestože většina z nich byla zachrá-

něna náhodně a fragmentárně, náleží dnešní Kladensko z tohoto úhlu pohledu k nejvíce poznaným regionům Čech. Pozornost vzbuzují zejména nálezy zbraní, jezdecké výstroje a šperků. Obzvláště významný je náhodný hrobový nález, uskutečněný v polovině 19. stol. ca 2 km jižně od budečského hradiště v Libochovičkách (obr. 5). Kosterní pozůstatky zde doprovázel dnes již ztracený meč, dva tepané gombíky a jantarové korálky (*Sláma – Sklenář 1974*).¹⁴ Na pohřebišti v Brandýsku byly ve dvou hrobech nalezeny ostruhy s ploténkami a dlouhým bodcem (*Kytlicová 1968*, obr. 32). Dokladem pohřbu příslušníka vyšší společenské vrstvy je i hrob č. 1 v nedaleké Stehelčevsi – v poloze U cihelny (obr. 5), kde kostru dospělého jedince doprovázela sekera (tzv. moravská bradatice) a pásková ostruha (*Sláma 1977*, 155, obr. 36: 7, 9). N. Profantová na základě výskytu páskové ostruhy, jejíž datování oproti většině badatelů (např. *Hrubý 1955*, 190; *Dostál 1966*, 75–76; *Kavánová 1976*, 50–54; *Wachowski 1986/1987*, 77) klade již na přelom 8. a 9. stol., řadí stehelčevský hrob dokonce k nejstarším středověkým kostrovým hrobům v Čechách (*Profantová 1994*, 72). S tak časným datováním hrobového celku však nelze souhlasit, neboť vychází jen z datace páskových ostruh podle *D. Bialekové (1977, 126–131)* a nebere v úvahu zejména historickou souvislost s budečským hradištěm.¹⁵

Nálezy šperků jsou v zázemí budečského hradiště velmi skrovné. Z ozdob velkomoravského charakteru jsou to pouze výše zmíněné gombíky z Libochoviček. K méně obvyklým nálezům náleží i kaptorgy z Brandýsku a Stehelčevsi (*Štefan 2005a*). Od sklonku 10. století se inventář hrobů silně redukuje, čímž se prakticky uzavírá možnost rekonstruovat sociální diferenciaci v rámci jednotlivých komunit.

V topografickém vztahu sídlišť a pohřebišť (především na středním toku Dřetovického potoka) můžeme sledovat opakování modelu charakteristického obecně pro raně středověké venkovské prostředí, kde místa sídlení a pohřbívání dělí rozestup ca 300–500 m (nejnověji *Klápště 2005*, 190). Menší intervaly lze zřejmě očekávat v okolí hradiště, odkud však kromě pohřebiště v Zákolanech (cukrovaru) postrádáme reprezentativnější položky. Pohřebiště *opodál dědin* zanikají na sklonku 11. století, kdy se zřejmě pohřbívání začíná přesouvat ke kostelním stavbám.

Pomineme-li sledování stavebních prací, zbývá bohužel jen málo možností změnit dnešní stav archeologické mapy. Značná část údolních partií krajiny je zastavěna nebo zatravněna a většina nepříliš rozsáhlých oraných ploch již byla povrchovým sběrům podrobena. Jedinou cestou ke kvalitativnímu posunu poznání je zřejmě systematický výzkum vybrané polohy s jasně formulovanými otázkami a kroky k jejich zodpovídání.

¹⁴ Gombíky i korálky doprovázejí v českém raně středověkém prostředí převážně kostry žen nebo dětí. Nelze proto vyloučit, že při objevu došlo ke sloučení dvou, příp. i více hrobových celků.

¹⁵ K datování páskových ostruh do přelomu 8. a 9. stol., založenému především na interpretaci sídlištních situací v Pobedimi (*Bialeková 1977*, 126–131), se nově kriticky vyjadřuje *J. Košta (2006)*, který jejich počátek klade teprve do 2. pol. 9. století. Pro časové zařazení stehelčevského hrobu nejdříve do sklonku 9. stol. však vypovídá především jeho lokální kontext: 1. v období konce 8. nebo počátku 9. stol. bychom zde předpokládali spíše reprezentaci bojovníka vybaveného ostruhami s háčky, jaké známe z nedaleké budečské ostrožny; 2. sekera (tzv. moravská bradatice) i pásková ostruha patří do okruhu nálezů velkomoravského charakteru, které se na budečském hradišti a v jeho okolí objevují až v hrobech z konce 9. – 1. pol. 10. století.

Závěr

Pokud si na závěr této bilance chceme položit elementární otázky typu – k čemu byl tak rozsáhlý, vnitřně členěný opevněný prostor především využíván; kdo a v jakém počtu na něm sídlil; jak byly pokrývány potřeby jeho obyvatel; co toto hradiště poskytovalo svému okolí? – vstupujeme do obecné diskuse nad funkcí centrálních míst, která je s různou intenzitou vedena již od 30. let 20. stol. (nově obecně např. *Fehn 2001*; *Gringmuth-Dallmer 1999*; *Moździoch 1999*; písemné prameny z českého prostředí shrnul *Sláma 1986*). Dlužno podotknout, že aplikace archeologických poznatků na modely vytvořené původně geografy často obnáší místo pozitivních zjištění jen testování výpovědních možností archeologických pramenů. Nejinak je tomu i v případě budečského hradiště.

Nové časové zařazení stavby raně středověké fortifikace (*Bartošková 2004b*) spolu s výpovědí písemných pramenů zasazuje vznik budečského hradiště teprve do rámce příběhu rodícího se raně středověkého státu. To však o jeho konkrétním využívání mnoho neříká. Otázkou je především účel tak rozsáhlé, vnitřně členěné opevněné plochy, která byla zřejmě hned od počátku intenzivně osídlená. Demografické odhady nejsou za daného stavu poznání lokality seriózně proveditelné a o sociálně-profesním profilu budečských obyvatel vypovídá jen několik nejistých indikátorů.

Nejvýrazněji jsou v sídlištních nálezech zastoupeny předměty, které naznačují přítomnost mužů vybavených jezdeckou výstrojí, příp. zbraní. Nicméně s ohledem na délku existence budečského hradiště a rozsah prozkoumaných ploch jsou doklady jezdecké výstroje a výzbroje více než skrovné. Na budečských hřbitovech, z nichž pravděpodobně známe jen malou část (srov. např. s Libicí nad Cidlinou: *Mařík 2005*), pak o sociálním postavení pohřbených osob alespoň v elementárně uchopitelné míře vypovídá pohřební ritus, pouze však v poměrně krátkém časovém úseku – přibližně od sklonku 9. do poloviny 10. století. Kontrast vůči venkovskému prostředí se na budečských pohřebištích výrazně odráží v přítomnosti luxusních šperků velkomoravského charakteru obsažených v některých ženských hrobech. V žádném hrobě na hradišti a v jeho bezprostředním okolí nebyla nalezena zbraň (nebereme-li v úvahu neověřitelnou zprávu o nálezů meče u rotundy sv. Petra a Pavla),¹⁶ sporadické byly i nálezy ostruh. V tomto ohledu se budečská pohřebiště nijak nevymykají celkovému obrazu pohřbívání na českých raně středověkých hradištích (nově *Klápště 2005*, 34–41). Pozoruhodný je však výskyt zbraní a jezdecké výstroje na pohřebištích mimo bezprostřední dosah hradiště. Tomuto fenoménu, který bychom s jistou dávkou opatrnosti mohli spojovat s usazováním příslušníků „státní armády“ do venkovského prostředí (např. *Kara 1993*), vévodí v zázemí budečského hradiště nález meče v hrobě u Libochoviček. Nálezy zbraní a jezdecké výstroje by snad mohly odrážet přítomnost oněch *milites*, o něž se v počátcích raného českého státu opírala přemyslovská expanze (např. *Žemlička 1995*, 207).

Kulisy života na Budči vytvářela dnes již nepřilíh jasně rekonstruovatelná architektura. Přesto musíme konstatovat, že předpokládané víceprostorové srubové dispozice, rozsáhlejší kúlové objekty¹⁷ i kámen využívající stavby indikují výlučné prostředí, jaké neznáme

¹⁶ Podle Krolmusových údajů byly ve 30. letech 19. stol. při rozšiřování novodobého hřbitova u rotundy sv. Petra a Pavla nalezeny hroby kryté velkými kameny a buď přímo z jejich výbavy, nebo z terénu hřbitova byl získán jeden meč (*Sklenář 1972*, 17).

¹⁷ K tomuto typu staveb v západoslovanském prostředí *Boroň 1997*.

Budeč	akropole (konec 9. až 2. pol. 11. stol.)	předhradí (konec 9. až 1. pol. 11. stol.)	okolí – Na Týnici (2. pol. 9. až pol. 10. stol.)
typy sídlištní zástavby	polozemnice jednoprostorové nadzemní stavby víceprostorové sruby? větší kůlové stavby stavby s kamennou konstrukcí obilnice jámy	polozemnice jednoprostorové nadzemní stavby stavby s kamennou konstrukcí obilnice jámy	polozemnice – jámy?
sakrální architektura	sv. Petr Panna Marie	–	–
doklady výroby	práce s barevnými kovy? spřádání tkalcovství?	kovářství spřádání	–
zbraně a jezdecká výstroj v sídlištních situacích	součásti garnitury meče součásti koňského postroje ostruhy	sekera součásti koňského postroje ostruhy	–

Tab. 1. Budeč. Srovnání vybraných kategorií památek v jednotlivých částech lokality.

na soudobých venkovských sídlištních, kde nadále přetrvává zahlobený typ příbytků (polozemnice) a jednoprostorové srubové stavby (srov. *Dostál 1987; Smetánka 1994*, 132). S obdobnou situací se setkáváme v celém západoslovanském prostředí (viz *Donat 1980*, 44; *Henning 1997*, 26–27). Ve srovnání s českými raně středověkými mocenskými centry pak výjimečnost budečského prostředí spočívá v přítomnosti profánních staveb s kamennými konstrukcemi, které považujeme za doklad již stabilního uspořádání sídlištní zástavby. Nevratně byla bohužel zničena velká část plochy tzv. knížecího dvorce, jehož struktura v sobě mohla kódovat řadu podstatných informací o kulturní orientaci raného českého státu (srov. *Gabriel 1986; Macháček 2005*). Značné nesnáze provázejí i rekonstrukci odkrytého mladohradištního stavebního komplexu v jižní části hradiště. Z archeologických pramenů zároveň nevyplývá, s jakou společenskou skupinou by bylo možné tento komplex spojovat, což ve stejné míře platí i pro kostel P. Marie, postavený s největší pravděpodobností v průběhu 2. pol. 10. století.

Z výrobních odvětví provozovaných v areálu hradiště lze hovořit jen o kovozpracující a textilní činnosti. Kovářská pracoviště předpokládáme na základě velkého množství nalezené strusky na předhradí. Zmínky o metalurgii barevných kovů na akropoli, podporované nálezy několika keramických tyglíků (jeden exemplář pochází i z plochy předhradí), vyžadují ověření. Z textilní výroby identifikujeme díky nálezům přeslenů především spřádání, které se uskutečňovalo ve všech částech hradiště. V jednotlivých odkryvech je však zastoupení přeslenů nerovnoměrné. V tomto ohledu markantně vystupuje především západní část akropole s téměř 150 přesleny, zatímco z podstatně většího odkryvu v jižní části akropole bylo získáno pouze 40 kusů. Lákavé, nicméně neověřitelné je provázání nalezených přeslenů se zmínkami písemných pramenů o koncentraci (specializované) textilní výroby na mocenských centrech (tzv. *gynecea*: např. *Petráček 2003*, 140–143).¹⁸ Lokalita však byla dlou-

¹⁸ *P. Donat (2001)* na základě archeologických nálezů nově identifikoval rozsáhlé textilní dílny na otonských falcích a královských dvorech, kde jim byla vyhrazena tzv. předhradí.

hodobě osídlena a naše schopnost časového zařazení zachycených jevů je značně limitovaná. Provozování dalších archeologicky postižitelných výrobních aktivit (srov. *Donat 1995*) nelze na Budči doložit.

Požadavek srovnatelného poznání jednotlivých částí hradiště, jeho okolí a zázemí, které jsou podmínkou vyrovnané rekonstrukce obrazu neagrárních výrobních aktivit, bohužel budečská lokalita nenaplnuje. Proto nelze vyloučit, že v nezkoumaných částech hradiště nebo již mimo jeho areál nám případné výrobní areály mohou unikat. Názorným příkladem disperzní organizace hutnické výroby je situace v pražském podhradí (*Havrdá – Podliska – Zavřel 2001*). O rozsáhlých specializovaných železářských pracovištích situovaných mimo opevněný areál hovoří i nová zjištění v Žatci (*Čech 2004*, 78–80, obr. na str. 72). Geologická situace nevylučuje exploataci menších ložisek železné rudy i v okolí Budče.

Obdobně se nelze vyjádřit k hodnocení významu Budče jako místa koncentrace a distribuce produktů ze zázemí. Ke shromažďování dávek mohly sloužit větší nadzemní stavby. Takové stavby s uskladňovací funkcí však v rámci archeologického výzkumu nelze odlišit od objektů jiného účelu. Rozpoznatelné jsou jen zahloubené objekty sloužící ke skladování obilí. Ty však na Budči nejsou příliš četně zastoupeny a vážou se jen na středohradištní horizont osídlení. V sídlištním nálezovém fondu naprosto postrádáme mincovní nálezy. Tato absence kontrastuje s předpokladem monetarizace části dávek venkovského obyvatelstva od počátku 11. století (*Klápště 1999*, 782), v níž zřejmě hradská centra sehrávala důležitou úlohu.

Napojení tak rozsáhlého útvaru, jakým bylo budečské hradiště, na síť dálkových obchodních cest je sice pravděpodobné, z písemných pramenů však vyvoditelné pouze nepřímou (*Vávra 1978*, 378; *Meduna 1993*, 110). Předpokládá se, že Budči procházela tzv. srbská cesta, spojující pražskou kotlinu se severozápadními Čechami a směřující dále na Míšeň. Kontakt s českým severozápadem dokládají sporadické fragmenty keramiky libočanského (*Váňa 1995*, 49) a zabrušanského typu (*Váňa 1995*, 51, 128; *Bartošková 1997*, 138, obr. 12: 1) a také keramického okruhu „Drahůš“ (*Bartošková 1997*, 138, obr. 12: 2), které se nacházely na akropoli i na předhradí v poloze Na kašně. Za výraznou kategorii vztahující se k síti nadregionálních kontaktů lze považovat šperky velkomoravského charakteru, jež na Budči pocházejí výhradně z hrobů. Metalografické analýzy však v nedávné době podpořily již dříve předpokládanou možnost české provenience tohoto typu šperků (*Smetánka 2003*, 38–54). Přesto jsou ozdoby velkomoravského charakteru významnou položkou v poznávání „kulturní“ orientace české elity v době rodícího se středověkého státu.

Budeč byla zcela jistě pro své širší okolí centrem křesťanského kultu. Význam Spytihněvova založení rotundy sv. Petra jasně vyplývá z opakovaných zmínek o této události v hagiografické literatuře 10. století. Někdy ve 2. pol. 10. stol. byl za neznámých okolností budován na Budči druhý kostel, zasvěcený P. Marii. Stěžejní úloha v christianizaci a církevní správě venkova je před vznikem sítě kostelních staveb v průběhu 12. stol. přisuzována právě hradním svatyním (o tzv. velkofarní organizaci *Fiala 1967*). Archeologické prameny však naznačují, že v době existence budečského hradu fungovala v jeho okolí pohřebiště situovaná na periferii jednotlivých sídelních buněk. Venkované tedy u hradních kostelů nepohřbívali. Na otázku, jaké konkrétní požadavky na obyvatele zázemí raná forma církevní správy kladla a jak velký kus krajiny obhospodařovala, bohužel nenacházíme odpověď ani v písemných, ani v archeologických pramenech.

Předložená bilance poznatků vyplývajících z dosavadního zpracování archeologického výzkumu raně středověké Budče poodhalila nerovnoměrný stav poznání a vypovídacích možností archeologických pramenů k problematice vývoje a funkcí hradiště. Zatímco otázkám vzniku, vývoje a zániku hradiště byla dosud věnována prvořadá pozornost a stav poznání je uspokojivý, problematika jeho významu a funkcí byla nastíněna až nyní a do budoucna by vyžadovala ještě podrobnější studium.¹⁹ Zároveň je nutné mít na zřeteli, že řešení předestřených otázek se i nadále neobejde bez komparace s ostatními lokalitami v našem prostředí a bez reflexe středoevropské diskuse nad touto problematikou.

V rámci projektu GA ČR „Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě“, reg. č. 404/05/2671.

Prameny a literatura

- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000: Selská usedlost čp. 2 v Sakách na Slánsku – Durchforschungsergebnisse vom Bauernsitz Konstr.-Nr. 2 in Saky, Průzkumy památek VII/1, 43–65.
- Bartošková, A. 1981: Budeč-předhradí, poloha Na kašně 1981 [závěrečná zpráva o výzkumu]. Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4448/81.
- 1983: Archeologický výzkum na předhradí Budče v porovnání s výsledky magnetické prospekce – Archaeological excavations carried out at the bailey of Budeč compared with the results of magnetic prospection. In: Geofyzika a archeologie, Praha, 115–118.
 - 1991: Budeč-předhradí, poloha Na kašně. Nálezová zpráva za výzkumové sezóny 1981–1983. Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4289/91.
 - 1992a: Archeologický výzkum budečského předhradí v poloze Na kašně. První etapa hodnocení – Die archäologische Erforschung der Budečer Vorburg in der Lage „Na kašně“. Die erste Bewertungs-etappe, Archeologické rozhledy 44, 431–452, 498–502.
 - 1992b: Budeč-předhradí, poloha Na kašně. Nálezová zpráva o výzkumu za rok 1984. Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4160/92.
 - 1995a: Die Knochen- und Geweihindustrie aus der Vorburg des frühmittelalterlichen Budeč – Lage „Na kašně“ – Kostěná a parohová industrie z předhradí raně středověké Budče – polohy Na kašně, Památky archeologické 86, 21–62.
 - 1995b: Kováry, o. Zákolany, okr. Kladno. In: Výzkumy v Čechách 1990/2, Praha, 146.
 - 1995c: Kostěná ozdobná destička s motivem páva z budečského předhradí – Das beinerne Zierplättchen mit dem Pfauenmotiv aus der Vorburg von Budeč, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E 40, 101–110.
 - 1996a: K současnému stavu zhodnocení archeologického výzkumu budečské akropole – Zum derzeitigen Stand der Bewertung der archäologischen Ausgrabung der Akropolis auf Budeč, Archeologické rozhledy 48, 300–310.
 - 1996b: Archäologische Ausgrabungen in Budeč und ihre Auswertung. In: Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice III, Brno, 173–187.

¹⁹ Zpracování archeologického výzkumu Budče dosud postrádá především antropologické zhodnocení kosterních pozůstatků ze hřbitovů zkoumaných na hradišti a v jeho okolí. Významným přínosem by bylo osteologické zpracování a komparativní analýza zvířecích kostí z akropole a z předhradí, které rovněž chybí. Vedle chemické analýzy vnitřní strany nalezených tyglíků by bylo také zapotřebí pořídit rentgenové snímky některých funkčně nejasných kovových předmětů – jde např. o předmět označený autorem výzkumu jako záštita rukojeti meče (*Váňa 1995*, 57, obr. 33: 34; 38: 8), o železný hrot spojovaný s kuší (*Váňa 1995*, 57, obr. 38: 9), o zahrocené železné předměty interpretované jako stily (*Váňa 1995*, 57, 129, obr. 16: 20; 39: 4-5, 8). Užitečný by byl i rozbor mazanic, metalografická analýza vybraných kovových předmětů, rentgeno-fluorescenční analýza šperků...

- Bartošková, A. 1997a:* Rekapitulace archeologického výzkumu Budče – Rekapitulation der archäologischen Untersuchung von Budeč, *Archeologické rozhledy* 49, 41–55.
- *1997b:* Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí – Ein keramischer Komplex aus den Anfängen der frühmittelalterlichen Besiedlung der Vorburg von Budeč, *Památky archeologické* 88, 111–114.
- *1997c:* Budeč ve sféře vlivu velkomoravské kultury. In: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław, 95–102.
- *1998:* Budeč-předhradí, poloha Na kašně. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1985, 1986, 1989, 1990. *Archiv ARÚ AV ČR Praha*, čj. 3815/98.
- *1999:* Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky) – Der Untergangshorizont des Akropolisburgwalls von Budeč (Zur Chronologie der frühmittelalterlichen Keramik), *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- *2000:* Revize klíčové archeologické situace na Budči – Revision der zentralen archäologischen Situation auf dem Burgwall Budeč, *Archeologické rozhledy* 52, 665–678.
- *2003a:* Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla – Revisionsanalyse der archäologischen Situation bei der St.-Peter-und-Paul-Kirche in Budeč, *Památky archeologické* 94, 183–218.
- *2003b:* Kostěná a parohová industrie ze Staré Boleslavi – The bone and antler industrie from Stará Boleslav. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 227–266.
- *2004a:* Dvorec hradskeho správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace – Ein Gehöft des Burgverwalters in Budeč? Eine Gegenüberstellung der veröffentlichten Interpretationen und der Aussage der Grabungsdokumentation, *Archeologické rozhledy* 56, 310–320.
- *2004b:* K vývoji vnitřního opevnění na Budči – Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč, *Archeologické rozhledy* 56, 763–797.
- *2005:* Aktuální stav poznání budečského hradiště. In: *Budeč 1100 let (905–2005)*, Kladno, 25–33.
- Bartošková, A. – Sláma, J. 1997:* Nové mincovní nálezy na Budči – Neue Münzfunde auf Budeč, *Numismatické listy* 52, 150–152.
- Bialeková, D. 1977:* Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung), *Slovenská archeológia* 25, 103–160.
- *1990:* K otázke územného rozšírenia slovanských ozdobných kování s puklicou v 9. storočí, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 34-35 (1989–1990), 41–52.
- Binding, G. 1996:* Deutsche Königspfalzen von Karl dem Grossen bis Friedrich II. (765–1240). Darmstadt.
- Borkovský, I. 1965:* Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha.
- Boroň, J. 1997:* Problem dużych budynków halowych na terenach Słowiańszczyzny zachodniej w IX-X wieku. In: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław, 31–51.
- Břízová, E. – Bartošková, A. 1994:* Early medieval hillfort of Budeč – reconstruction of environment on the basis of pollen analysis – Raně středověké hradiště Budeč – rekonstrukce přírodního prostředí na podkladě pylové analýzy, *Antropozoikum* 21, 75–86.
- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Tomus I. Ed. Gustav Friedrich. Pragae 1904–1907.
- Čech, P. 2004:* Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová edd., *Žatec*, Praha, 54–114.
- Donat, P. 1980:* Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7.–12. Jahrhundert. Berlin.
- *1995:* Handwerk, Burg, und frühstädtische Zentren bei nordslawischen Stämmen. In: H.-J. Brachmann Hrsg., *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Berlin, 92–107.
- *2001:* Ottonische Pfalzen und Königshöfe in Mitteldeutschland als herrschaftliche und wirtschaftliche Zentren. In: *Zentrale Funktion der Burg* (Red. H. Hofrichter), Braubach, 31–39.
- Dostál, B. 1966:* Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- *1978:* Zemnice s depotem pod valem hradiška Břeclavi-Pohanska – Grubenwohnung mit Hortfund unter dem Wall der Wallburg Břeclav-Pohansko, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 22-23 (1977–1978), 103–134.
- *1987:* Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR – Die Baukultur auf dem Gebiet der ČSSR im 6.–9. Jahrhundert, *Archaeologia historica* 12, 9–32.
- Fehn, K. 2001:* Burgen und zentrale Funktion. In: *Zentrale Funktion der Burg* (Red. H. Hofrichter), Braubach, 7–12.

- Fiala, Z. 1967: Die Organization der Kirche in Přemyslidenstaat des 10.–13. Jahrhundert. In: F. Graus – H. Ludat Hrsg., *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, Wiesbaden, 133–143.
- Frolík, J. – Sláma, J. 1981: Nově zjištěné nálezy z minulého století ze slovanského hřbitova v Zákolanech, okr. Kladno – The newly obtained finds discovered on the Slavonic cemetery at Zákolany, the Kladno distr., *Archeologické rozhledy* 33, 427–429, 480.
- Gabriel, I. 1986: „Imitatio imperii“ am slawischen Fürstenhof zu Starigard/Oldenburg Holstein). Zur Bedeutung karolingischer Königspfalzen für den Aufstieg einer „civitas magna Slavorum“, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 357–367.
- Gojda, M. 1988: The Development of the Settlement Pattern of Lower Vltava (Central Bohemia 200–1200 A. D.). BAR International Series 447. Oxford.
- 1989: Příspěvek povrchové prospekce (sběrů) k topografii středověkých sídelních poloh v mezoregionu dolní Povltaví – New data on the topography of Early Medieval sites in the basin of the lower Vltava obtained by a fieldwalking survey, *Archeologické rozhledy* 41, 614–628.
- Gringmuth-Dallmer, E. 1999: Methodische Überlegungen zur Erforschung zentraler Orte in Ur- und frühgeschichtlicher Zeit. In: *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej* (red. S. Moździoch), Wrocław, 9–20.
- Havrdá, J. – Podliska, J. – Zavřel, J. 2001: Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze (historie, současný stav a další perspektivy bádání) – Sources of raw materials, the production and working of iron in Early Medieval Prague (The history, present state and future perspectives of research), *Archeologické rozhledy* 53, 91–118.
- Henning, J. 1997: Ringwallburgen und Reiterkrieger. Zum Wandel der Militärstrategie im ostsächsisch-slawischen Raum an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert. In: *Military Studies in Medieval Europe – Papers of the Medieval Europe Brugge 1997' Conference – Volume 11*, Brugge, 21–31.
- Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha.
- Kara, M. 1993: Siły zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów. In: *Kronika Wielkopolski* NR 3 (62) 1992, Poznań, 33–67.
- Kavanová, B. 1976: Slovanské ostruhy na území Československa – Slawische Sporen auf dem Gebiet der Tschechoslowakei. *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně*, roč. 4, sv. 3. Praha.
- Klápště, J. 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v raně středověkých Čechách – Ein Beitrag zur archäologischen Erforschung der Rolle der Münzen im Přemyslidischen Böhmen, *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Knor, A. 1957: Nová hradištní sídliště na Kladensku a Slánsku – Neue Burgwallsiedlungen im Gebiet von Kladno und Slaný, *Památky archeologické* 48, 58–98.
- Košta, J. 2006: Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 8, Praha, v tisku.
- Krutina, I. 1988: Budeč – okolí, Dřetovický potok [hlášení o povrchovém průzkumu]. *Archiv ARÚ AV ČR* Praha, čj. 2586/88.
- 1989: Budeč – předhradí, sonda D1, E1 1989 [závěrečná zpráva o výzkumu]. *Archiv ARÚ AV ČR* Praha, čj. 3858/89.
- 1992: Hromadný pohřeb v poloze Na Týnici na Budči – Die Massenbestattung in der Lage „Na Týnici“ auf Budeč, *Archeologické rozhledy* 44, 567–577, 683.
- Krzemieńska, B. – Třešník, D. 1964: Služební organizace v raně středověkých Čechách – Die Dienstorganisation im frühmittelalterlichen Böhmen, *Československý časopis historický* 12, 637–667.
- Kuchyňka, Z. 2005: Minulost skrytá v hlubinách. In: *Budeč 1100 let (905–2005)*, Kladno, 11–22.
- Kurnatowska, Z. 1995: Frühstädtische Entwicklung an den Zentren der Piasten in Großpolen. In: H.-J. Brachmann Hrsg., *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Berlin, 133–149.
- Kytlicová, O. 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku – Das slawische Gräberfeld von Brandýsek, *Památky archeologické* 59, 193–248.
- Macek, P. 1992: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči – St.-Peters-und-Pauls-Rotunde in Budeč, *Zprávy památkové péče* 52, 6–13.
- Macháček, J. 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: *munitio, palatium*, nebo *emporium* moravských panovníků? – Early Mediaeval centre in Pohansko near Břeclav/Lundenburg: *munitio, emporium* or *palatium* of the rulers of Moravia?, *Archeologické rozhledy* 57, 100–138.

- Mařík, J.* 2005: Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou – Cemetery topography in the Libice nad Cidlinou hillfort agglomeration, *Archeologické rozhledy* 57, 351–380.
- Meduna, P.* 1994: Cesty ve středověku – středověk v cestách – Medieval roads – a journey into Middle Ages. In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 108–116.
- Moucha, V.* 1981: Stehelčevy, okr. Kladno. In: *Výzkumy v Čechách 1976–1977*, Praha, 137.
- Moździoch, S.* 1999: Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. In: *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej* (red. S. Moździoch), Wrocław, 21–51.
- Peške, L.* 1985: Domáci a lovní zvířata podle nálezů na slovanských lokalitách v Čechách, *Sborník Národního muzea* 39, 209–216.
- Petráček, T.* 2003: Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století. Praha.
- Piř, J. L.* 1909: Starožitnosti země České III. Sv. I. Čechy za doby knížecí. Sv. 1 (část archeologická). Praha.
- Pleiner, R.* 1993: Die Technologie der Messerherstellung in der frühmittelalterlichen Fürstenburg von Budeč, Böhmen – Technologie výroby nožů na časně středověkém knížecím hradě Budči, Čechy, *Památky archeologické* 84, 69–92.
- Pleinerová, I.* 1999: Hliněná závaží ve slovanských objektech. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 4, Praha, 37–42.
- Profantová, N.* 1991: Budeč – SV předhradí. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1986. *Archiv ARÚ AV ČR*, čj. 4388/91.
- 1994: K nálezům ostruh z konce 7.–9. století v Čechách – Spurs from the 7th-9th century in Bohemia. In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 60–85.
- 1997: Blatnicko-mikulčický horizont v Čechách – současný stav a problémy. In: *Śląsk i Czecha a kultura wielkomorawska*, Wrocław, 85–94.
- Profous, A.* 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. Praha.
- RBM II*: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II. Ed. J. Emler. Pragae 1882.
- Richter, M.* 1982: Hradiště u Davle. Městečko ostrovskeho kláštea – Hradiště bei Davle. Eine Kleinstadt des Ostrover Klosters. Praha.
- Sakař, V.* 1957: Zákolany [nálezová zpráva]. *Archiv ARÚ AV ČR Praha*, čj. 5314/57.
- Schulze-Dörrlamm, M.* 1993: Bestattungen in der Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. bis 10. Jahrhunderts. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 40/2, 557–620.
- Sklenář, K.* 1972: Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1846–1856). In: *Vlastivědný sborník společenských prací B-4, Rostoky*, 3–74.
- Sláma, J.* 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. *Katalog der Grabfunde. Praehistorica* 5. Praha.
- 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. *Praehistorica* 11. Praha.
- 1988a: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. *Praehistorica* 14. Praha.
- 1988b: Příspěvek ke kulturním dějinám raně středověkých Čech. In: *Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy* 1, Praha, 65–75.
- 2005: Budeč v době vlády prvních přemyslovských knížat. In: *Budeč 1100 let (905–2005)*, Kladno, 47–69.
- Sláma, J. – Sklenář, K.* 1974: Nález slovanského kostrového hrobu u Libochoviček (okr. Kladno) v r. 1847 – Fund eines slawischen Körpergrabs bei Libochovičky, Kr. Kladno im Jahre 1847, *Archeologické rozhledy* 26, 625–628.
- Smetánka, Z.* 1994: K problematice trojdílného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku – A discussion of problems associated with the free-part house in Bohemia and Moravia during the period of the High and Late Middle ages. In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 117–138.
- 2002: Archeologické etudy. Praha.
- Sommer, P.* 1978: Archeologický výzkum budečského hradiště v letech 1929 a 1931 – Die archäologische Ausgrabung auf dem Burgwall Budeč in den Jahren 1929 und 1931, *Archeologické rozhledy* 30, 172–185, 240.
- Steuer, H.* 1997: Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. *Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quelle zur Handels- und Währungsgeschichte. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft* 10. Köln.

- Šolle, M. 1947: Hradiště Budeč ve světle nejnovějších výzkumů, *Historica Slovaca* 5, 186–189, 227, 236–237.
- 1982: Slovanská pohřebiště pod Budčí – Slawische Gräberfelder unterhalb Budeč, *Památky archeologické* 73, 174–216.
 - 1985: Žárová mohyla pražského typu v Zákolanech, okr. Kladno – Ein Brandhügel mit dem Gefäß des Prager Typus aus dem Gräberfeld in Zákolany unter Budeč, *Bez. Kladno, Archeologické rozhledy* 37, 343–345.
 - 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči – Die Rotunde der hl. Peter und Paul auf Budeč, *Památky archeologické* 81, 140–207.
 - 1991: Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980 – Die Kirche der Jungfrau Maria in Budeč (Bez. Kladno). *Archäologische Forschung in den Jahren 1975–1980, Památky archeologické* 82, 231–265.
- Štefan, I. 2005a: Kaptorgy: pokus o kontextuální analýzu – Die Kaptorgen: Ein Versuch um die kontextuelle Analyse. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 5, Praha, 21–59.
- 2005b: Raně středověká pohřebiště na Budči a v jejím zázemí v období vzniku přemyslovského státu. Současný stav poznání a možnosti historické výpovědi. In: *Budeč 1100 let (905–2005)*, Kladno, 35–45.
- Tomas, J. 1983: Řemeslníci 11.–13. století v českých zemích v písemných pramenech – Handwerker in den schriftlichen Quellen aus dem 11.–13. Jahrhundert in den böhmischen Ländern, *Archaeologia historica* 8, 73–84.
- Váňa, Z. 1978: Obnovný výzkum Budče v roce 1972 – Die neu aufgenommenen Grabungen in Budeč (Bez. Kladno) im J. 1972, *Archeologické rozhledy* 30, 372–385, 475–478.
- 1982a: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1973–1975. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4898/82.*
 - 1982b: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1976. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4899/82.*
 - 1983a: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1977. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 3757/83.*
 - 1983b: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1978. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 3758/83.*
 - 1983c: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1979. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 975/83.*
 - 1985: Budeč, gorodišče 8–12 vv. In: *Archeologičeskije izučeniija pamjatnikov 6–15 vekov v Čechiji 1975–1985 gg. V kongress meždunarodnoj uniji slavjanskoj archeologii Kijev 1985.* Praha, 84–91.
 - 1987a: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1982. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 2942/87.*
 - 1987b: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1983. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 2943/87.*
 - 1987c: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1984. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 3884/87.*
 - 1988: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1985–1986. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4416/88.*
 - 1989: Vnitřní opevnění přemyslovské Budče – Die innere Befestigung des přemyslidischen Budeč, *Památky archeologické* 80, 123–158.
 - 1995: Přemyslovská Budeč. *Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986.* Praha.
 - (†) 2000a: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1980. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 5487/00.*
 - (†) 2000b: Budeč, k.o. Kováry, okr. Kladno. Nálezová zpráva o výzkumu 1981. *Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 5488/00.*
- Vařeka, P. 2001: Stavební kultura předhradí Levého Hradce. In: K. Tomková, *Levý Hradec v zrcadle archeologického výzkumu. Díl I. Castrum Pragense* 4, Praha, 254–272.
- 2004: *Archeologie středověkého domu I.* Plzeň.
- Vávra, I. 1978: Srbská cesta – Der Sorbenweg, *Historická geografie* 17, 369–432.
- Wachowski, K. 1986/1987: Merowingische und karolingische Sporen auf dem Kontinent, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 14/15, 49–79.
- Zavřel, J. 2003: Skláři v pražském podhradí? – Glassworking in the suburbium of the Prague Castle?, *Archeologické rozhledy* 55, 718–735.

Žemlička, J. 1995: Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě) – Die Expansion, Krise und Erneuerung Böhmens in den Jahren 935–1055 (Zu den Systemveränderungen der frühen Staaten in Mitteleuropa), Český časopis historický 93, 205–221.

Der frühmittelalterliche Burgwall Budeč – Die Quellen und eine Bilanz der Erkenntnisse (Zur Problematik des Zentralortsfunktion)

Der frühmittelalterliche Burgwall Budeč (Kr. Kladno) gehört zu den größten befestigten Fundorten des frühmittelalterlichen Böhmen (*Abb. 1*); seine Bedeutung findet auch in den Schriftquellen aus dem 10. Jh. ihren Niederschlag, als die Gründung der St. Peter-Rotunde durch Fürst Spytihněv (895–915) und der Aufenthalt des jungen Fürsten Wenzel auf Budeč erwähnt wird. 1972–1990 verlief auf Budeč eine systematische archäologische Grabung unter der Leitung mehrerer Autoren (*Abb. 2*). Die Gesamtausdehnung der befestigten Fläche beträgt mindestens 12 ha, zusammen mit den archäologisch nicht verifizierten Teilen der Vorburg offenbar mehr als 21 ha. Dieser Beitrag versucht durch die Analyse ausgewählter Gruppen archäologischer Quellen zur Diskussion über Entwicklung und Funktion des frühmittelalterlichen Burgwalls beizutragen.

Die älteste slawische Besiedlung von Budeč, erwiesen durch zahlreiche sog. altburgwallzeitliche Keramikfragmente, Reitersporen mit Haken und einige slawisch-awarische Beschläge, war in der 1. Hälfte des 9. Jh. lediglich auf die Fläche des inneren, damals noch durch keine frühmittelalterliche Mauer geschützten Burgwalls konzentriert; das Gebiet der späteren Vorburg war in der 1. Hälfte des 9. Jh. noch nicht besiedelt. Die älteste frühmittelalterliche Befestigung der Akropolis wurde den Keramikfunden im Mauerkörper zufolge erst im Verlauf der 2. Hälfte des 9. Jh. errichtet. Aufgrund der Stratigraphie geschah dem spätestens während der Zeit des Baus der St. Peter-Rotunde durch Spytihněv I. (895–915), denn die Gräber des anliegenden Friedhofs aus der 1. Hälfte des 10. Jh. respektieren diese Mauer bereits. Auch wenn die breiten Datierungsintervalle der frühmittelalterlichen Keramik wohl kaum je die Anforderung an die „Ereignisse der Geschichte“ erfüllen werden, ist die Tatsache von Bedeutung, das die Entstehung des Burgwalls von Budeč erst im Zusammenhang mit dem Ausbau des frühen Přemyslidenstaates erfolgt sein muss. Die Anfänge der Besiedlung der Fläche des Außenareals des Burgwalls ist in jene Zeit zu setzen, als die Innenbefestigung bereits vollendet war. Die von Anfang an recht intensive Besiedlung der ca. 9 ha großen Fläche war mit größter Wahrscheinlichkeit von der Errichtung der Außenbefestigung begleitet, die vorläufig an das Ende des 9. oder an den Anfang des 10. Jh. zu setzen ist. Ob der Ausbau der Befestigung der Akropolis und Vorburg im Rahmen eines Bauvorhabens erfolgte, sind wir gegenwärtig außerstande zu sagen.

Die älteste Befestigung der Akropolis und Vorburg, bestehend aus einer Steinvordermauer und einem einfachen Holz-Lehm-Umgang, der durch eine hölzerne Hinterwand verstärkt war (Mauerbreite ca. 3–4 m), wurde zweimal umgebaut. Der erste Umbau der Akropolismauer (d.h. zweite Phase der Innenbefestigung) erfolgte um die Mitte des 10. Jh., belegt ist dies durch Gräber mit großmährischen und nachgroßmährischen Funden, die kreisförmig um die absolut datierbare (895–915) St. Peter-Rotunde angelegt sind und von der zweiten Bauphase der Befestigung überdeckt wurden, die aus einer Steinvordermauer und einem zweiteiligen Holz-Lehm-Umgang, der mit einer hölzernen Hinterwand verstärkt war (Mauerbreite 7–9 m), bestand. In welche Zeit der zweite Umbau (d.h. die dritte Bauphase der Innenbefestigung) anzusetzen ist, in dessen Zuge eine mächtige (11–13 m breite) Mauer mit steinerner Vorder- und Hintermauer und der große Graben (Breite etwa 8 m) entstand, lässt sich nicht genau sagen. Es muss dem spätestens zu Anfang des 11. Jh. geschehen sein, da in der 2. Hälfte des 11. Jh. aufgrund der datierbaren stratigraphischen Lage im Südtel der Akropolis die jüngste Innenmauer verstürzt sein muss und der Burgwall verlassen wurde. Die Besiedlung auf der Vorburg dürfte noch früher als auf der Akropolis zu Ende gegangen sein. Das geht aus dem Vergleich relativ später

Typen frühmittelalterlicher Keramik (der sog. archaischen Wulstränder) hervor, die auf der Akropolis in den jüngsten Siedlungssituationen häufig vertreten sind, während sie auf der Vorburg fehlen.

Die Datierung einer ganzen Reihe von Siedlungsobjekten und damit auch die zeitliche Abgrenzung einer funktionalen Bebauung ist aus mehreren Gründen problematisch. Die Siedlungsformen der zukünftigen Akropolis in der 1. Hälfte des 9. Jh. sind unbekannt. Einen relativ klaren Objekttyp stellen die rechteckigen Grubenobjekte dar, oft mit Heizeinrichtung. Diese wurden im ganzen Verlauf der Existenz des Burgwalls gebaut, vor allem jedoch in der älteren Etappe, d.h. ca. in der 2. Hälfte des 9. – Mitte 10. Jh. Für die spätere Zeit, ca. 2. Hälfte 10. – 11. Jh., können kombinierte Grubenhäuser mit oberirdischen Partien erwogen werden. Grubenhäuser sind auf der Akropolis, der Vorburg und in der Flur Na Týnici im Vorfeld des Burgwalls belegt. Vertikale Pfostenkonstruktionen sind auf allen Teilen des Burgwalls festgestellt worden, interessant sind vor allem die großen Pfostenbauten auf der Akropolis, zu denen Entsprechungen auf anderen westslawischen zentralen Fundorten vorliegen. Diskutabel sind die erhaltenen Fundamentgruben von zwei Blockbauten, die vom Ausgräber Z. Váňa als dreiräumige Häuser interpretiert wurden. Auch wenn wir uns dieser Interpretation anschließen würden, es kann nicht davon ausgegangen werden, dass die einzelnen Räume dieselbe Funktion erfüllten wie jene der dreiteiligen hochmittelalterlichen Häuser. Im Rahmen der Ausgrabung des Burgwalls wurde eine ganze Reihe von Überresten von Profanbauten mit Stein als Baumaterial entdeckt, wozu es bisher auf den böhmischen Fundorten keine Parallelen gibt. Es ließ sich jedoch an keiner Stelle die Verwendung von Mörtel erweisen. Die Rekonstruktion dieser Bauten ist problematisch, in einigen Fällen handelte es sich wohl um eingeschossige Bauten ganz aus Stein. Außer den Grubenhäusern gibt es zu diesen Bautypen keine Parallelen auf den zeitgenössischen Siedlungen, was für die Anwesenheit eines anderen sozialen Milieus spricht.

Was die Organisation der Fläche des Burgwalls anlag, so stellt das sog. Fürstengehöft mit Pališade und Peterskirche in der Nordwestecke (*Abb. 4*) das auffallendste Element dar. Sein Inneres ist jedoch leider durch den neuzeitlichen Friedhof zerstört worden.

Auf dem Burgwall von Budeč wurden im Frühmittelalter zwei Kirchen errichtet (*Abb. 1*). Beide sind von M. Šolle gegraben worden. Aus den Schriftquellen wissen wir, dass die bis heute bestehende Peterskirche von Fürst Spytihněv in Auftrag gegeben wurde (895–915). Die kleine längliche Marienkirche wurde unter unbekanntem Umständen irgendwann in der 2. Hälfte des 10. Jh. erbaut.

Die ältesten Bestattungen auf Budeč sind an das Ende des 9. – Mitte 10. Jh. datiert. Aus dieser Zeit kennen wir drei größere zeitgenössische Gräberfelder mit deutlich unterschiedlichen Merkmalen (*Abb. 3*). Sowohl bei St. Peter (*Abb. 3: 1*) als auch auf der Flur Zákolany-Zuckerfabrik (*Abb. 3: 3*) wurde in die Frauen- und Kindergräber Schmuck großmährischer Machart und in die Männergräber sporadisch Reitersporen beigegeben, in Zákolany finden sich in den Gräbern jedoch Keramikgefäße und Eimer, die auf dem Friedhof bei der Rotunde gänzlich fehlen. Für das dritte Gräberfeld auf der Flur Na Týnici (*Abb. 3: 4*) ist eine äußerst arme Ausstattung der Gräber und eine Reihe atypischer Merkmale (Vorkkehrungen gegen Vampire, verkehrte Orientierung). Diese Unterschiede können hypothetisch mit der sozialen Differenzierung der Burgwallbewohner in Verbindung gebracht werden. Das Bestatten bei der offensichtlich als fürstliche Privatkapelle dienenden Rundkirche war wahrscheinlich nur den Bewohnern des Gehöfts vorbehalten. Bei Zákolany werden auch die Angehörigen des fürstlichen Gefolges in Erwägung gezogen, in der Flur Na Týnici lagen offensichtlich Leute mit geringerem gesellschaftlichen Status (Skaven, unfreies Personal); das dortige Massengrab mit 33–60 Männern wird neuerdings in die 2. Hälfte des 10. oder an den Anfang des 11. Jh. datiert. Jungburgwallzeitliche Bestattungen (2. Hälfte 10. – 12. Jh.) konzentrierten sich überwiegend um die Marienkirche.

Von den archäologisch erfassbaren Handwerksarten wird lediglich Metallverarbeitung und Textilproduktion verzeichnet. Geschmiedet wurde offensichtlich auf der ersten Vorburg in der Flur „Na kašně“ betrieben und wohl auch in ihrem nordöstlichen Teil. Auf der Akropolis wird auch die Verarbeitung von Buntmetall erwogen (die Schmelztiegel und die Schlacke müssen erst einer Analyse unterzogen werden). Belege für Hüttenwesen wurden keine festgestellt. Von der Textilproduktion ist am intensivsten Spinnen erwiesen. Spinnwirtel waren auf allen Teilen des Burgwalls vertreten, eine

deutliche Konzentration lag jedoch im Westteil der Akropolis vor. Weben ist nur durch wenige Webgewichte aus Lehm erwiesen, die auf der Akropolis gefunden wurden.

Das Bild der Handwerksproduktion auf Budeč könnte jedoch durch die ungleichmäßige Verteilung der Ausgrabungen und die Absenz größerer Grabungen in der Umgebung des Burgwalls verzerrt sein. Von einigen böhmischen Zentren (Prag, Saaz) wissen wir, dass zahlreiche Werkstätten auch außerhalb der befestigten Fläche betrieben wurden. Schwer zu beantworten ist gleichfalls die Frage nach Intensität und Organisation der Handwerksproduktion.

Außer Keramik verzeichnen wir am häufigsten Gegenstände, die mit der Kriegsrüstung zusammenhängen (Teile von Schwertern, Reitersporen usw.), diese sind jedoch rar. Sie wurden sowohl auf der Akropolis als auch auf der ersten Vorburg gefunden. Frauenschmuck aus den Siedlungsobjekten kennen wir nahezu keinen. Bemerkenswert sind die Funde von Stiloï, die mit der Anwesenheit von Priestern, evtl. Händlern in Zusammenhang gebracht werden. Vom Handel zeugen vereinzelte Funde von nordwestböhmischer Keramik, der Ursprung der anderen Gegenstände lässt sich nur schwer beurteilen.

Intensivere archäologische Grabungen im Hinterland des Burgwalls verliefen lediglich im Mittelteil des Dřetovický-Baches (*Abb. 5*). Aus der Umgebung des Burgwalls, wo eine frühmittelalterliche „Agglomeration“ vorausgesetzt werden könnte, ist in größerem Maße die Flur Na Týnici untersucht worden (*Abb. 1: 4*), spezifische Merkmale, wie z.B. Belege für Handwerksproduktion wurden jedoch keine entdeckt. Andere Siedlungen sind bisher nur aus kleineren Grabungen und Feldbegehungen bekannt geworden. Z.B. die Frage nach dem Einfluss des Burgwalls auf die Entwicklung des umliegenden Siedlungsnetzes oder das professionelle und soziale Profil einer evtl. „Agglomeration“ ist damit nicht einfach zu beantworten. Bemerkenswert ist das Auftreten von Waffen auf ländlichen Gräberfeldern im Umland von Budeč ca. von der 2. Hälfte des 9. bis zum 10. Jh. (*Abb. 5*). Diese werden hypothetisch mit der Sesshaftwerdung von „Armee“-Angehörigen im frühmittelalterlichen Staat und in der größeren Umgebung von Burgzentren in Verbindung gebracht.

In den abschließenden Erwägungen wird der Beitrag der systematischen archäologischen Grabungen zur Identifikation der einzelnen Funktionen des frühmittelalterlichen Budeč als Zentralort bilanziert. Zweifellos kann Budeč als „komplexes Zentrum“ aufgefasst werden, dass ein breites Spektrum an Funktionen (Herrschaft, Verwaltung, Verteidigung, Schutz, Produktion, Handel und Kult) erfüllte. Problematisch ist die Bewertung des quantitativen Faktors des Erscheinens einzelner Indikatoren (Ausmaß der Handwerksproduktion, Zahl der sesshaften Krieger in den einzelnen Zeit- etappe usw.).

Deutsch von *Tomáš Mařík*

Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace

Old Brno and the pre-colonisation Brno agglomeration

Dana Zapletalová

Příspěvek je stručnou bilancí stavu bádání o poloze raně středověkých mocenských center na území Brna a v jeho nejbližším okolí. Zvýšená pozornost je věnována mladohradištnímu období, kdy je Brno podle písemných pramenů jedním z nejdůležitějších hradů moravských údělníků. Archeologický výzkum se však stále vyrovnává s problémem jeho lokalizace, popř. s možnými přesuny rezidenčních areálů. Autorka se snaží na základě dosavadních poznatků předběžně analyzovat, zda je u známých raně středověkých lokalit (Staré Brno, Dornych, historické jádro města) doložena přítomnost vyšší společenské vrstvy, popř. o jaké funkci u nich lze uvažovat.

Brno – raný středověk – Morava – údělný hrad – ekonomické zázemí

This contribution is a brief overview of the state of research into the location of the early medieval power centres on the territory of Brno and in its immediate environs. Greater attention is paid to the Late 'Hill-fort' period, when according to written sources Brno was one of the most important strongholds of the appanaged prince of Moravia, although archaeology is still coming to terms with the question of its actual location, or the possible shifting of the residence. This article attempts on the basis of knowledge available to date to preliminarily assess whether there is evidence from any of the known Early Medieval localities (Old Brno, Dornych, the historic city core) for the presence of upper social classes, or of the functions that they might have fulfilled.

Brno – Early Middle Ages – Moravia – appanage castle – economic hinterland

1. Úvod

Dějiny bádání brněnské předlokační aglomerace se v podstatě kryjí s dějinami archeologického výzkumu v Brně, které byly nedávno shrnuty včetně charakteristiky jednotlivých výzkumných etap, užívané metodiky a dobově podmíněné strategie výzkumu (Holub *et al.* 2004a; tam i obsáhlá bibliografie včetně nálezových zpráv do r. 2003; nejdůležitější historická literatura k počátkům Brna viz Procházka 2000; novější výzkumy jsou i s odkazy na nálezové zprávy a terénní dokumentaci každoročně zveřejňovány v Přehledu výzkumů ARÚ AV ČR Brno).

Historický význam lokality snad není nutno podrobně představovat. V písemných pramenech 11. a 12. století vystupuje hrad brněnských údělníků, případně brněnský úděl či arcijáhenský obvod (Bláhová 1993; Sulítková 1993; Švábenský 1993; Procházka 1993a). Ve 13. století se Brno mění v královské město a centrum stejnojmenné správní provincie (k tomu nejnověji Jan 2000, 17–32).

Zatímco historický význam Brna v době, kdy se vyskytuje v písemných pramenech, byl vcelku nepochybný, předmětem sporu po dlouhou dobu byla a lze říci, že dosud je, lokalizace brněnského údělného hradu. Snaha o určení jeho polohy od počátku ovlivňovala

podobu hypotéz vyslovujících se k významu jednotlivých raně středověkých mocenských center na území Brna a v jeho blízkém okolí. Dnešní názory jsou výsledkem více než stoletého bádání, v jehož průběhu došlo několikrát k zásadním zvrátům, přičemž rozhodující význam pro řešení problému měly obvykle výsledky archeologického výzkumu. Je však nutno zdůraznit, že jakkoli se již určitá základní představa ustálila, zůstává ještě mnoho nedořešeného a do budoucna není vyloučena možnost zásadních korekcí.

2. Vývoj názorů na polohu raně středověkých mocenských center

Původně byla možná poloha raně středověkého mocenského centra řešena jako dilema, stál-li hrad spíše na Špilberku, v místech pozdějšího královského hradu, nebo na Petrově, v okolí kostela sv. Petra. Nejvýrazněji se prosadila koncepce počátků Brna z pera historika umění V. Richtera (1936; shrnuje a rozebírá starší literaturu k problému), jenž se v tomto dilematu přiklonil k Petrovu, kde shledával výraznější indicie. Richterova hypotéza byla přijímána po dlouhou dobu, i když zdaleka ne všemi badateli a bezvýhradně (k tomu např. Švábenský 1993, 238–243; zejména úporně trval na Špilberku až do konce života V. Šujan) a má své vášnivé zastánce dodnes (Konečný 1995/1996; 1996; 2001). Její dlouhotrvající přijatelnost však nezapříčinila ani tak její logika, jako především fakt, že se příliš neměnil stav pramenné základny k problému, a nebyl tedy důvod stávající koncepci nahrazovat.

Situaci však od samého počátku bádání komplikovala existence Starého Brna, které bylo takto nazváno již r. 1247 (*CDB IV.1*, č. 102, s. 194–195), a s nímž se bylo nutno také vyrovnat a vysvětlit jeho význam v počátcích Brna (srov. Červinka 1928, 132; do jisté míry i Richter 1936, 298, 307; později zejm. Chaloupka 1965; Hurt 1972, 222–223). Navíc začalo být s postupujícím archeologickým bádáním hledáno centrum středohradištní tzv. blučínské oblasti, předcházející historickému Brněnsku (Poulik 1948, 81–87, 113–114; později Staňa 1988, 174–175), a kromě prostoru historického jádra (později zejm. Hrubý 1961, 143) tak do hry o možného mocenského předchůdce královského města vstoupily další lokality: Staré Zámky u Líšně (Červinka 1902, 234; 1928, 84–85; Poulik 1950, 99–106; Staňa 1960; 1972; 1985, 190; 1988, 171–173; 1990, 74) a později ještě Rajhrad, u něhož byl spatřován buď církevní význam (Hurt 1972, 221; Skutil 1993, 102; Konečný 1996, 338), nebo mojmírovský zásah do svrchovanosti místního, nejspíše starozámeckého velmože (o hradisku naposledy souhrnně Staňa 1997, k tomu kriticky Zapletalová 2002).

Naprostý obrat v pohledu na počátky Brna a polohu údělného hradu nastal po nálezů raně románské rotundy v areálu starobrněnského kláštera cisterciáček (Cejnková 1992). Poprvé byla změna názorů na počátky Brna vyjádřena již v interdisciplinární studii D. Cejnkové, Z. Měřinského a L. Sulítkové (1984). Již rok nato byl nalezen relikv pozářem zaniklé dřevohliněné fortifikace v domovním bloku mezi ulicemi Křížovou, Křídlovickou a Ypsilantiho (lokality „Modrý lev“; Cejnková – Loskotová 1993), jenž mezitím vyslovenou „starobrněnskou“ hypotézu posílil (poprvé výslovně lokalizoval údělný hrad na Staré Brno Procházka 1991; 1993b). Zhruba ve stejné době pak započal intenzivní záchranný výzkum v historickém jádru města, který postupně přinesl další informace mimořádné důležitosti.

K nejvýznamnějším patří výsledky výzkumů v katedrále sv. Petra a Pavla a v jejím okolí, zejména nález nejstarší fáze kostela s podchůrovou kryptou (Unger 1994; Unger – Procházka 1995; Borský – Černoušková 2003), výzkumy spojené s rekonstrukcí hradu Špilberku, při nichž se vůbec nepodařilo doložit raně středověké osídlení (Cejnková – Loskotová – Plaček 1995), rozpoznání nejstaršího sídelního horizontu v jižní části historického jádra (souhrnně Procházka – Loskotová 1999; Procházka 2000, 30–44) a výzkumy v prostoru Dominikánského náměstí (Holub et al. 2003b). Vně hradeb bylo rozpoznáno intenzivní raně středověké osídlení na Dornychu (Geislerová – Procházka 1996; Procházka 2000, 28, 89; Holub et al. 2002, 105–107; 2003a, 70, 90; 2004b, 59, 61–65).

Oproti v minulosti nejvíce zažitému modelu, předpokládajícímu hrad na Petrově a podhradí v místech historického jádra v okolí kostela sv. Michala a počítajícímu spíše s jeho kontinuálním osídlením od doby velkomoravské (Richter 1936, shrnující starší názory; později Hrubý 1961, 143; Sejbal 1997, 93), se tedy s postupujícím archeologickým výzkumem prosadil názor, že na území dnešního statutárního města Brna pravděpodobně došlo v průběhu raného středověku a poté ve 13. století několikrát k významnému lokálnímu přesunu mocenských center. V současnosti se předpokládá (Staňa 1988, 174–175; 1994, 278–280; 1998, 90–105; Měřínský 1993; Doležel 2000, 167–168), že od 8. do konce 10. či počátku 11. století bylo hlavním mocenským centrem hradisko Staré Zámky u Líšně. Někdy na přelomu 10. a 11. století nebo o něco málo později hradisko násilně zaniká, dále na něm pokračuje již jen osídlení venkovského charakteru a mocenské těžiště se pravděpodobně přesouvá na Staré Brno. Nejčastěji bývá tento proces spojován s knížetem Břetislavem, jemuž se připisuje systematické budování hradské soustavy (Žemlička 1997, 43–44, 48; Doležel 2000, 167–168, s odkazy na příslušnou historickou lit.). V průběhu 12. století však vzniká osídlení i v jižní části prostoru pozdějšího vrcholně středověkého města, a nabízí se tak otázka, kdy mohlo dojít k zániku starobrněnského opevnění a k přesunu osídlení, příp. i centrálních funkcí, do prostoru pozdějšího města (Procházka – Loskotová 1999; Procházka 2000, 19–44; Doležel 2000, 172).

Obr. 1. Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace: 1 – poloha rotundy P. Marie v areálu starobrněnského kláštera; 2 – křižovatka ulic Křížové a Václavské s kostelem sv. Prokopa a Oldřicha; 3 – lokalita „Modrý lev“; 4 – nález hradby z r. 1999 na křižovatce ulic Křídlovické a Ypsilantiho; šedě přibližný rozsah dosud známého raně středověkého osídlení; 5 – plocha dotčená výzkumem v areálu kláštera milosrdných bratří; 6 – přibližný rozsah mladohradištního pohřebiště, 7 – osídlení při Vídeňské ul. (patrně pokračuje k západu), 8 – poloha kostela sv. Václava, 9 – lokalita Brno – ul. Polní (ca o 30 m jižněji); 10 – okolí kostela Všech Svatých v Kopečné ul.; 11 – svah mezi ulicemi Studánka a Kopečná; 12 – Špilberk; 13 – Petrov s kostelem sv. Petra; 14 – Starobrněnská 6–8; 15 – Stará radnice; 16 – Reduta (Zelný trh 4); 17 – Josefská 7, 9/Novobranská 24–28; 18 – Dornych.

Fig. 1. Old Brno and the pre-colonisation Brno agglomeration: 1 – locations of the Rotunda of Our Lady within the precincts of the Old Brno monastery; 2 – the crossroads of Křížová St. and Václavská St. with the Church of SS Procopius & Ulrich; 3 – the ‘Blue Lion’ area; 4 – rampart finds from 1999 at the crossroads of Křídlovická St. and Ypsilanti St., grey shading indicating the extent of early medieval settlement known to date; 5 – area affected by excavations in the area of the Mercedarian convent; 6 – approximate extent of Late ‘Hillfort’ cemeteries; 7 – settlement along Vídeňská St. (apparently continuing to the west); 8 – location of St Wenceslas’ Church; 9 – location of Brno – Polní St. (some 30 m to the south); 10 – surroundings of the Church of All Saints on Kopečná St.; 11 – slope between Studánka St. and Kopečná St.; 12 – Špilberk; 13 – Petrov with St Peter’s Church; 14 – Starobrněnská St. 6–8; 15 – Old Town Hall; 16 – Reduta (Zelný trh 4); 17 – Josefská 7, 9/Novobranská St. 24–28; 18 – Dornych St.

3. Topografie brněnské předlokační aglomerace

Staré Brno leží ca 1–3 km západně od historického jádra města při obou březích hlavního toku Svatky, jež odděluje levobřežní část historického katastru, tedy okolí dnešního Mendlova náměstí spolu s dolní částí Pekařské ulice, a pravobřežní část, tj. severní část dnešní ulice Vídeňské. Intravilánem levobřežní části protékal v minulosti ještě Svratecký náhon, s vysokou pravděpodobností částečně regulované boční rameno Svatky (*Procházka 2000*, 10–12, 19–20, 28–29, 92–94).

Levobřežní část historického katastru leží tedy převážně v inundaci zmíněných vodních toků na písčitých či jílovitých fluvialních sedimentech, přičemž západní část extravilánu a intravilánu leží na spraši (ul. Hlinky). Na severní straně je ohraničena svahy Žlutého kopce (283 m n. m.) a Špilberku (285 m n. m.). Dnešní nadmořská výška povrchu se pohybuje okolo 202–203 m, povrch geologických vrstev však vesměs leží o 2–2,5 m níže. Konkrétní informaci o tom zatím máme pouze z křižovatky ulic Křížové a Václavské, kde báze kulturních vrstev ležela v nadmořské výšce ca 200,2–200,3 m. Výjimku může tvořit domovní blok mezi ul. Křížovou, Křídlovickou a Ypsilantiho (*obr. 1: 3*), kde údajně archeologický terén ležel o 2,5 m výše než úroveň dnešní ulice (*Cejnková – Loskotová 1993*, 25), absolutní nadmořská výška však není uvedena. Mocnost dochovaných raně středověkých kulturních vrstev lze přibližně stanovit na 0,3–0,5 m, opět pouze podle situace na křižovatce Křížové a Václavské. Předpokládá se pokles terénu k náhonu a počítá se s jeho vyrovnáním díky povodňové činnosti, zatím je ale k dispozici pouze málo konkrétních informací (souhrnně *Procházka 2000*, 19–21).

Pravobřežní část leží převážně na kvartérní terase Svatky překryté würmskou sprašovou, resp. prachovito-písčitou návějí a holocénním půdním typem. Ze západu je ohraničena rovněž výraznou vyvýšeninou, východní částí Červeného kopce (250–310 m n. m.), tvořeného devonskými slepenci, křemenci a pískovci, jenž patrně sloužil již od raného středověku jako důležitý zdroj kamene. Nadmořská výška se pohybuje od 200–215 m. Terén se svažuje ke Svatce, na níž je pro raný středověk předpokládán brod v místech pozdějšího mostu. Raně středověké osídlení směrem k jihu přesahovalo rozsah historické zástavby známé z poloviny 17. století (viz lokalita Brno – Polní ul.; *Hrubý 1961*, 134–135; *Procházka 2000*, 20, 26). Jeho pozůstatky mají opět charakter kulturní vrstvy (0,2–0,7 m v okolí kláštera milosrdných bratří), která je však v důsledku zemědělské činnosti často zcela odstraněná nebo promísená, popř. ovlivněná svahovými pochody; lépe se dochovaly zahlobené části objektů.

Za významnější z obou částí historického katastru je možno považovat levobřeží, odkud byl v minulosti hlášen dvakrát nález dřevohliněné hradby (*Cejnková – Loskotová 1993*; *Zatloukal 2000a*; *2000b*) a odkud známe nejstarší církevní stavbu na území Brna, již zmíněnou rotundu z areálu kláštera cisterciáček (*Cejnková 1992*).

Destrukci hradby z r. 1999 (*obr. 1: 4*) datuje autor výzkumu do 11.–12. století, u staršího nálezu (lokalita „Modrý lev“, evokující zaniklý zájezdní hostinec v rámci stejného domovního bloku, *obr. 1: 3*) byla datace několikrát měněna (srov. *Cejnková – Loskotová 1993*, 27; *Procházka 2000*, 19) a není vyloučeno, že bude ještě zcela přehodnocena. Přesto lze konstatovat, že jde prozatím o jediné nálezy dřevozemního opevnění, jejichž datace by odpovídala písemným zmínkám o brněnském hradě a údělu. Navíc je nutno připočíst i toponymum Brno a fakt, že toto místo bylo již v 1. polovině 13. století vnímáno jako Staré Brno (např. *Švábenský 1993*, 223–228, s odkazy na starší lit.).

Prozatím nedokážeme stanovit plochu, kterou toto opevnění mohlo vymezovat, ani její případné vnitřní členění. Současně neznáme ani přesný rozsah raně středověkého osídlení. Víme pouze, že se mladohradištní osídlení koncentrovalo v okolí ulic Křížové, Václavské, Křídlovické a Ypsilantiho a středohradištní sídlištní nálezy jsou známy pouze z domovního bloku mezi ulicemi Křížovou, Křídlovickou a Ypsilantiho. Částečně se ale můžeme vyslovit k funkci tohoto prostoru. Na mnohokrát zmiňované křižovatce stál totiž do r. 1785 kostel sv. Prokopa a Oldřicha (*obr. 1: 2*), o němž byl vícekrát vysloven názor, že by mohl mít raně středověký původ (*Chaloupka 1965*, 147; *Pošvávř 1952*, 17; *Hurt 1972*, 224), příp. mohl být součástí opevněné lokality „Modrý lev“ (*Cejnková – Loskotová 1993*, 27). Odtud už byl jen krůček k hypotézám o původním kostele brněnského hradu (*Jan 1988; 2004; Sulitková 1993*, 57–59; 1995, 47–50). Podle nejnovějších výzkumů však kostel vznikl až v průběhu 13. století a ještě v 1. polovině 13. století se na místě ukládaly kulturní vrstvy vysloveně odpadního charakteru, což existenci sakrálního okrsku, navíc nejdůležitějšího v údělu, příliš nenasvědčuje (*Holub et al. 2004b*, 67–69; *Zapletalová – Peška 2004*, 679–680; 2005, 532–535). Oproti tomu máme v areálu dnešního augustiniánského opatství (*obr. 1: 1*) doloženu raně románskou rotundu s mladohradištním hřbitovem, do vzniku kláštera cisterciáček dvakrát přestavěnou (*Cejnková 1992*), která měla na počátku 13. století patrocinium P. Marie (*CDB II*, č. 363, s. 391–393; č. 364, s. 393–397; k dějinám kostela *Richter 1936*, 295–298; *Pošvávř 1952; Hurt 1969; 1972; Procházka 2000*, 21–24). Mladohradištnímu hřbitovu zřejmě předcházelo ještě středohradištní pohřebiště, jak patrně ukazuje hrob vybavený sekerou s ostny u násadního otvoru (typu IA) a nožem (*Cejnková 1992*, 17–19; k dataci sekery *Klanica 1985*, 524; *Měřínský – Unger 1990*, 383; *Galuška 1996*, 60–61, 104; *Zapletalová 2001*, 71). Zapadal by sem i neověřitelný hrob hlášený z cihelny na Úvoze severně od kláštera, v němž byl zemřelý údajně pohřben s koněm a se psem, vybavený raně středověkou keramikou (*Hrubý 1961*, 137; *Zapletalová 2001*, 72); je však nezvěstný patrně již od 19. století. Již ve střední době hradištní mohla na Starém Brně sídlit vyšší sociální vrstva, zatím však nemáme k tomuto problému více než indicie.

Vzhledem ke stavu výzkumu nelze do budoucna vyloučit nález dosud nerozpoznané raně středověké svatyně, jež se nedočkala vrcholného středověku a výraznějšího zaznamenání v písemných pramenech. Z levobřežní části historického starobrněnského katastru ale chybějí další doklady mladohradištních pohřbů, nebyly učiněny ani náhodné nálezy při starších stavebních akcích. Pravobřeží Svratky naproti tomu mělo patrně spíše funkci hospodářského zázemí, čemuž nasvědčují nálezy mladohradištních pecí a želené strusky, a také nálezy obilnic z okolí kláštera milosrdných bratří na Vídeňské ulici (*obr. 1: 5*). Mladohradištní kulturní vrstva je známa z okolí Vídeňské ulice a také z již dlouho známé lokality Brno – Polní ul. (roh Vojtovy a Grmelovy ul., *obr. 1: 9*; viz *Procházka 2000*, 20), odkud bylo hlášeno i unikátní kostěné hřeblo, ostruha s čtyřbokým bodcem a denár Konráda I. (*Hrubý 1961*, 134–135; *Sejbal 1983*, 195). Odsud známe i pozdně starohradištní či již středohradištní nálezy, bohužel však mají všechny vypovídací hodnotu sběru. Odpovídající pohřební areál ke všem těmto sídlištním areálům představuje středohradištní pohřebiště prozkoumané v prostoru kláštera a nemocnice milosrdných bratří (*Matějčková 2000; Holub et al. 2003a*, 86–87; 2004b, 55; *Zapletalová 2005; obr. 1: 5*) a mladohradištní hroby při západní straně Vídeňské ul. (*obr. 1: 6*), od jejichž výzkumu bylo bohužel upuštěno (*Novotný 1973; Valoch 1975*, 3; *Cejnková – Loskotová 1993*, 23; *Procházka 2000*, 26). Pohřebiště jsou

vzdálena ca 200–300 m od kostela sv. Václava (*obr. 1: 8*), jehož počátky ani okolnosti vzniku nejsou známy a jenž se připomíná poprvé k r. 1314 (*CDM VI*, č. 77, s. 54–55). Ani tento kostel tedy nejspíše nebude raně středověkého původu.

Prozatím je předčasně vyjadřovat se k některým speciálním otázkám, jako např. kde se mohla nacházet mincovna údělných knížat, kde pozdější arcijáhenský kostel, leželo-li raně středověké tržiště na levém, či na pravém břehu Svratky, do jaké míry odpovídala raně středověká komunikační situace pozdějšímu stavu atd. Ani po více než dvaceti letech terénního výzkumu ostatně nemáme o Starém Brně tolik informací, abychom byli schopni bezpečně vymezit rozsah rezidenčního areálu či areálů oproti částem nerezidenčním, popř. rozeznat jejich změny a přesuny.

Pokud okolo Starého Brna, kde lze díky nálezům mladohradištního dřevohliněného opevnění a sakrální stavby skutečně odůvodněně hledat hrad brněnských údělníků, opíšeme pomyslný kruh o poloměru ca 2 km, lze do něj s určitým přesahem zahrnout území levobřežní i pravobřežní části Starého Brna, východně přiléhající území pozdější ulice Pekařské, území historického jádra města a Dornych.

Z okolí Pekařské ulice neznáme prozatím vůbec starší horizonty raně středověkého osídlení. Pouze na dvou místech se podařilo doložit horizonty 12. a počátku 13. století, a to v Kopečné ul. 43, na tzv. Lochenberku, kde starší osídlení předcházelo vzniku farního okrsku u kostela Všech Svatých (*obr. 1: 10*), a poté ve svahu mezi ulicemi Studánka a Kopečná (*obr. 1: 11*), tedy na západním svahu Petrova, zde ovšem pouze jako ojedinělá intruze v mnohem mladších nálezových souvislostech (obojí *Holub et al. 2005*, 146–147, 149–150). Výzkumy však dosud nebyly podrobněji vyhodnoceny. Situace v těchto místech patrně odráží vznik osídlení na území pozdějšího královského města a blízkost komunikace.

Historické jádro Brna leží na východním svahu pod výšinou Petrov (245 m n. m.) s kostelem sv. Petra (*obr. 1: 13*), v nadmořské výšce ca od 205 do 230 m. V holocénu zde neprotékala žádná vodoteč, nejbližší byly Svratecký a Svitavský náhon na jihozápadě a jihovýchodě, Ponávka na východě a tzv. Žabí potok na severu, vesměs dnes zasypané či kanalizované. Geologické podloží tvoří kvartérní sprašová série, ukončená holocénním půdním typem, pouze na Petrově vystupuje skalní metabazitové podloží.

Stav vědomostí o nejstarším sídelním horizontu, charakterizovaném nálezy brněnské keramiky I.1, na území historického jádra města Brna poměrně nedávno shrnul *R. Procházka (2000, 30–44, 126)*. Od r. 2000 přibily *de facto* dva další výzkumy, při nichž byl tento horizont doložen: Josefská 7, 9/Novobranská 24–28 (*obr. 1: 17*) a Želný trh 4 – Reduta (*obr. 1: 16; Holub et al. 2002, 96–97; 2003a, 76–77*). Ani výsledky těchto výzkumů nevybočují z našich dosavadních představ o jeho podobě.

Osídlení se koncentrovalo v jižní části města a patrně nemělo souvislý charakter. Díky nálezům mincí (Starobrněnská 8, Josefská 7, 9) lze konstatovat, že patrně fungovalo po blíže neurčitou část 12. století, zejména v jeho 2. polovině. Sídliště tedy leželo i v místech, kde s ním starší koncepce *V. Richtera (1936, 302–304, 307)* nepočítala – na východních svazích pod Petrovem. Od toho poznatku se odvíjí i řešení některých historických otázek, zejména polohy tzv. *forum antiquum*. Narozdíl od *V. Richtera* se dnes vcelku oprávněně domníváme, že starší z obou brněnských tržišť musel být dnešní Želný trh (*Procházka 2000, 106–107*). Nejstarší horizont I.1 naopak neznáme z prostoru Dominikánského náměstí, kde měl být podle dřívějších názorů (za všechny *Richter 1936, 273, 285–286; Dřímál – Peša 1969, 32–33*) raně středověký okrsek kolem kostela sv. Michala, jenž byl před

vznikem dominikánského kláštera filiální ke kostelu sv. Petra, potažmo předhradí brněnského hradu (k tomu *Holub et al. 2003b*, zejm. 60).

Využijí možnosti vyjádřit se alespoň stručně k dosud trvajícím úporné snaze některých historiků umění (naposledy, pokud je mi známo, *Konečný 2001*, 72) datovat nejstarší fázi kostela sv. Petra co nejhluběji do minulosti a doložit zde hrad brněnských údělníků, jmenovitě Konráda I. Nebudu na tomto místě rozvíjet žádnou významnější polemiku, ráda bych však zdůraznila několik skutečností. Při zvažování možnosti či nemožnosti polohy hradu brněnských údělníků na Petrově před 12. stoletím se již dávno nejedná o problém dosud nenalezeného na vlastní hoře sv. Petra; k tomu snad jen tolik, že nezkoumané území v zahradách za biskupstvím a farou, ke kterému se upínala a ještě stále upíná naděje zmíněných historiků umění, je už jen velmi malé na to, aby jeho výzkum mohl současné názory zásadním způsobem zvrátit. Jedná se mnohem více o problém dosud nenalezeného na východním svahu pod Petrovem. Zde totiž zcela chybějí starší horizonty mladohradištní keramiky (*Staňa 1994; 1998*), ale také spolehlivě lokalizované nálezy mincí 11. století, zejména pak ražeb těch brněnských údělníků, u nichž je mincovní činnost nesporná a intenzivní (hlavně u Konráda I.; k tomu *Sejbal 1983; 1997*, 93–95; *Krejčík 1995; Šmerda 1996*, 18–19). Z území historického jádra a jeho nejbližšího okolí také prozatím není známo mladohradištní pohřebiště, natož pak takové, jehož projev by odpovídal 11. století (k tomu *Měřínský 1997* s odkazy na další lit. a jednotlivé výzkumy). Před počátek 13. století by bylo možno datovat hroby související s nejstarší fází kostela sv. Petra, které však již nevykazují mladohradištní pohřební ritus a výbavu (*Procházka 2000*, 33–34).

Připomeňme si, že Brno jako správní centrum muselo existovat již v době dělení Moravy Břetislavovým synům a ještě spíše již o desítky let dříve. Systematické budování vnitřních mocenských struktur na Moravě, včetně soustavy kastelánských hradů, klade historické bádání do doby Břetislava I. (*Žemlička 1997*, 42–44, 48; *Doležel 2000*, 168). Brno bylo navíc ve 2. polovině 11. století patrně jediným centrem západního moravského údělu přinejmenším do r. 1092, dokonce byl vysloven i názor, že úloha Znojma vzrostla až za Litolda na počátku 12. století (*Wihoda 1997*, 22–23; *Žemlička 1997*, 347–351). Jakkoli asi význam Brna v průběhu údělného období kolísal (*Wihoda 1997*, s odkazy na starší lit.), můžeme předpokládat, že se již v 1. polovině 11. století vyvinulo v jedno z nejvýznamnějších moravských hradebních center. Jeho existenci by rozhodně neodrážela naprostá absence přesvědčivých nálezů z tohoto období, natolik terén v historickém jádru Brna zničen nebyl. Bezesporu by navíc bylo obeháno dřevohliněnou hradbou; vzpomeňme dvojí obléhání zaznamenané u Kosmy (*Bláhová 1993*, 79, 83, pozn. 16 a 17). Její pozůstatky však z historického jádra Brna neznáme, a to ani z 12. století. Při známém rozsahu zdejšího nejstaršího osídlení by se patrně severní průběh tohoto opevnění nekryl s obvodem pozdějších hradeb a nebyl by jimi zničen, je tedy přinejmenším podezřelé, že dosud nebylo nic podobného při výzkumu rozeznáno. A je zároveň nápadné, že se většinu vyjmenovaných jevů nějakým způsobem podařilo doložit na Starém Brně, jež se ovšem co do intenzity a kvality výzkumu prozatím nemůže s historickým jádrem města Brna poměřovat. Po mém soudu lze poznat na první pohled, zda je aktuální názor na polohu brněnského údělného hradu (tzv. „starobrněnská hypotéza“, srov. *Kudělka 1995*, 197; *Konečný 1995/1996; 1996*, 315; *2001*, 72) dostatečně opřený o prameny, nebo zda jen nebyl pochopen a doceněn Richterův výklad nejstaršího vývoje brněnské aglomerace. Pokusy lokalizovat údělný hrad ještě na jiná místa (*Zřídka Veselý 1998*) dnes již vcelku pozbývají smyslu.

S výjimkou čtyř kostrových hrobů (*Hrubý 1961*, 138; *Merta 1998*; *Procházka – Loskotová 1999*, 177–179) také není z prostoru historického jádra známo žádné středohradištní osídlení. Rozhodně zde nebyla potvrzena existence velkomoravského hradiska, o němž uvažoval ještě *V. Hrubý (1961, 143)*, ale ani sídliště. Vzhledem ke stavu výzkumu již patrně nelze v tomto směru do budoucna očekávat zásadnější změny.

Lze však připustit možnost, že se hora sv. Petra mohla stát přemyslovským rezidenčním areálem někdy v průběhu 12. století, kdy už zde osídlení bezpečně existovalo. Víme, že kostel sv. Petra byl zeměpanského založení, byl starší než kostel sv. Jakuba a musel existovat nějakou dobu před první zmínkou r. 1222. Již v první zmínce u něj vystupuje probošt, což je obtížně vysvětlitelný titul, uvážíme-li, že kolegiáta zde vznikla až r. 1296; zároveň se jednalo o kostel arcijáhenský (k dějinám kostela souhrnně *Jan – Procházka – Samek 1996*; *Procházka 2000*, 29, 32–37, 41–44, s odkazy na starší lit.). Lze ho tedy právem považovat za nejvýznamnější kostel v Brně v době, kdy vystupuje z historické anonymity. V pozdní tradici, u Balbína, vystupuje jako zakladatel kostela (mylně kolegiátní kapituly) Konrád, syn knížete Břetislava. Je však známo, že Balbín jednotlivé Konrády nerozlišoval správně (*Švábenský 1993*, 240, 243, pozn. 31). V jiné pozdní zmínce se uvádí výstavba neznámým markrabětem před 440 lety a zároveň měl být kostel sv. Petra téměř sídlem markrabata a jejich vlastní svatyní, kterou měli každodenně navštěvovat (*Richter 1936*, 277–278; *Švábenský 1993*, 240, 243, pozn. 29; *Sulítková 1993*, 59–60). Již dříve byl vysloven názor, že se mohlo jednat spíše o Konráda Otu (*Richter 1936*, 278, 285; *Dřímál – Peša 1969*, 32–33; *Švábenský 1993*, 238–243). Nelze sice přeceňovat pozdní tradici, ale období správy Konráda Oty nad brněnským údělem, jakkoli zčásti spíše předpokládané než doložené (*Bláhová 2001*, 636–637; *Fišer 2001*, 64; *Wihoda 1997*, 26–60; 1999, 456, 460–462; *Žemlička 1997*, 356–357), případně ještě období markraběcí vlády Vladislava Jindřicha (*Wihoda 1999*, 467–469) by jako doba vzniku kostela sv. Petra – vezmeme-li v úvahu dosavadní znalosti o osídlení v jeho okolí – přicházelo v úvahu nejvíce. Po smrti Vratislava Brněnského totiž mizí z dějin na dlouhou dobu nebo zcela brněnská údělná větev. Co se stalo s jeho potomstvem, není známo; předpokládá se, že jeho synové jsou Spytihněv a Svatopluk, doložení v obnoveném brněnském údělu až v 90. letech 12. století (*Wihoda 1997*, 30; 1999, 464; *Žemlička 1997*, 371; *Bláhová – Frolík – Profantová 1999*, 745, 752). Došlo tedy na dlouhou dobu k přerušení správy údělu brněnskou údělnou větví a zároveň mohlo dojít i k násilnému zániku údělného sídla a přerušení kontinuity jeho polohy. Zánik požárem signalizují oba nálezy hradby na Starém Brně. Zdůrazňuji ale, že dobu jejich zániku se zatím nepodařilo stanovit dostatečně přesně na to, aby můj názor překročil hranici hypotézy. Lze samozřejmě pomýšlet i na další válečné události, známé z písemných pramenů (např. *Wihoda 1997*; 1999; *Žemlička 1997*, 231, 313–320). Pokud by se k násilnému zásahu přidaly ještě zhoršující se hydrologické poměry, jak usuzujeme hlavně z nálezové situace na křižovatce ulic Křídlovické a Ypsilantiho (*Zatloukal 2000b*), vysvětlovalo by to přesun mocenského centra do vyšší polohy, v níž je nacházíme ve 20. letech 13. století.

Co se ovšem týče odrazu přítomnosti vyšších společenských vrstev v prostoru pozdějšího města v archeologických nálezech, nemáme se příliš o co opřít. V rámci horizontu I.1 prozatím neznáme jednoznačné doklady obytné zástavby, což ostatně platí i pro Staré Brno a Dornych, nemáme tedy možnost srovnat její kvalitu ani uspořádání. Chybějí i předměty, jež by byly pro vyšší sociální vrstvu charakteristické. Příliš výrazně její přítomnosti nenasvědčuje ani srovnání zvířecích kostí z Petrova a z jiných míst s nálezy příslušného horizon-

tu (*Procházka 2000*, 40). Ve dvou případech máme doloženu kovovýrobu. Z areálu Staré radnice (*obr. 1: 14*) pocházejí doklady výroby, resp. zpracování barevných kovů, patrně stříbra (*Loskotová 1993; Procházka – Loskotová 1999*, 179–181; *Procházka 2000*, 40). Kovářství je nepřímo doloženo přítomností zlomků železné strusky z parcel Starobrněnská 6–8 (*obr. 1: 15*), odkud zároveň pochází doklad složitějšího pyrotechnického zařízení neznámého účelu (*Merta 1998; Loskotová – Procházka 1999*, 177; *Procházka 2000*, 40). Zejména nálezy ze Staré radnice by hypoteticky mohly nepřímo ukazovat na šperkařství či mincovnictví.

Donedávna neznámá raně středověká lokalita byla objevena v okolí ulic Uhelné, Spálené a **Dornychu** (*Geislerová – Procházka 1996; Procházka 2000*, 28, 89; *Holub et al. 2002*, 105–107; *2003a*, 69, 70, 90; *2004b*, 59, 61–65, 69, 79; *obr. 1: 18*). Nachází se v nížině, původně na levém břehu dnes již neexistujícího Svrateckého náhonu a pravém břehu Svitavské strouhy, jejichž soutok leží ca 0,5 km jihovýchodněji. Současný povrch leží v nadmořské výšce okolo 202–202,5 m, báze raně středověkého souvrství přibližně v úrovni 198,7 m n. m. Geologické podloží bylo zachyceno spíše v jižním okolí lokality (*Holub et al. 2003a*, 70, 90; *2004b*, 59, 61–64) a mělo převážně charakter fluviálních sedimentů. V okolí ulic Spálené a Uhelné se uvádí sprašové podloží (*Procházka 2000*, 28). Nejdůležitější byly výzkumy provedené v souvislosti se stavbou kolektoru (zejm. *Holub et al. 2002*, 105–107; *2003a*, 70). Bylo zde doloženo intenzivní osídlení od pravěku a poté od starší doby hradištní do vrcholného středověku. Mělo charakter především kulturních vrstev a lokálně vymezených vrstviček, popř. kúlových jamek. Celková mocnost raně středověkého souvrství se pohybovala okolo 0,6 m (*Holub et al. 2002*, 105–107). Lokalita má význam zejména pro úvahy o hospodářském zázemí blízkého centra či center. Nebyly zatím doloženy žádné stopy po opevnění a jediným předmětem, který by se dal vztáhnout k vyšší společenské vrstvě, je ostruha z vrstvy datované autorem výzkumu (Antonín Zůbek) do starších fází mladší doby hradištní (*Holub et al. 2002*, 106).

4. Perspektivy výzkumu

Základní prioritou pro nejbližší období by mělo být postupné zhodnocování informačního potenciálu získaného moderně provedeným záchranným archeologickým výzkumem v obou částech Starého Brna a v okolí přilehlé ul. Pekařské. Konkrétně bude nutno v nejbližší době přistoupit k vypracování podrobných nálezových zpráv, pokud zcela chybějí, nebo byly zpracovány pouze pro investora výzkumu. Zároveň bude pořízena grafická dokumentace nálezů. Přednostně bude věnována pozornost plošně vedeným výzkumům nebo významnějším sondážím s kvalitní stratifikací. Do tisku je postupně připravováno vyhodnocení raně středověkých nálezů z výzkumů v areálu Nemocnice Milosrdných bratří a v jejím okolí.

Bez pokroku ve stavu zpracování a publikace nebude možné srovnání Starého Brna s dalšími raně středověkými lokalitami, zejména s předlokačným osídlením v místech pozdějšího vrcholně středověkého města a na Dornychu, popř. i na Starých Zámcích u Líšně a v lokalitách s osídlením venkovského charakteru, a stanovení jejich vzájemného vztahu (chronologického, mocenského, ekonomického atd.). Pro řešení polohy a podoby případného mocenského centra, rozložení jednotlivých sídelních areálů, popř. pro poznání jejich změn v čase však bude nutno vyčkat na výsledky dalších terénních výzkumů. Ty budou mít i nadále povahu záchranných odkryvů.

V rámci projektu GA ČR „Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě“, reg. č. 404/05/2671.

Prameny a literatura

- Bláhová, M.* 1993: Brno v historiografických pramenech doby přemyslovské, Brno v minulosti a dnes 11, 78–85.
- 2001: Historická chronologie. Praha.
- Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N.* 1999: Velké dějiny země koruny české. Svazek I. Do roku 1197. Praha – Litomyšl.
- Borský, P. – Čermoušková, D.* 2003: K stavebním osudům chrámu sv. Petra a Pavla, Zpravodaj STOP (Časopis Společnosti pro technologii ochrany památek) 4, sv. 5, 4–23.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie* I ss. G. Friedrich – Z. Kristen – J. Šebánek – S. Dušková – V. Vašků – J. Bystřický edd., Pragae 1904 ss.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* I–XV. A. Boczek – J. Chytil – P. von Chlumecký – V. Brandl – B. Bretholz edd., Olomucii – Brunae/Brünn 1836–1903.
- Cejnková, D.* 1992: Archeologický výzkum ve starobrněnském klášteře. In: Forum brunense 1992, Brno, 11–20.
- Cejnková, D. – Loskotová, I.* 1993: Archeologické výzkumy na Starém Brně, Brno v minulosti a dnes 11, 23–28.
- Cejnková, D. – Loskotová, I. – Plaček, M.* 1995: Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku, Brno v minulosti a dnes 13, 150–160.
- Cejnková, D. – Měřinský, Z. – Sulitková, L.* 1984: K problematice počátků města Brna, Československý časopis historický 32, 250–270.
- Červinka, I. L.* 1902: Morava za pravěku. Brno.
- 1928: Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno.
- Doležel, J.* 2000: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411. In: Mediaevalia archaeologica 2, Praha – Brno, 159–259.
- Dřímál, J. – Peša, V.* 1969: Dějiny města Brna 1. Brno.
- Fišer, R.* 2001: Klášter uprostřed lesa. Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství. Brno.
- Galuška, L.* 1996: Uherské Hradiště – Sady. Brno.
- Geislerová, K. – Procházka, R.* 1996: Brno – kanalizační sběrač I. stavba. Nálezová zpráva v archivu ÚAPP Brno č. j. 84/94.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. – Procházka, R. – Zapletalová, D. – Zůbek, A.* 2004a: Systematický archeologický výzkum města Brna. In: Forum urbes medii aevi I, Brno, 57–97.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zůbek, A.* 2004b: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2003. In: Přehled výzkumů 45, Brno, 39–95.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zůbek, A.* 2005: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004. In: Přehled výzkumů 46, Brno, 111–169.
- Holub, P. – Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. – Procházka, R. – Zapletalová, D. – Zůbek, A.* 2002: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2001. In: Přehled výzkumů 43, Brno, 71–114.
- Holub, P. – Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zůbek, A.* 2003a: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002. In: Přehled výzkumů 44, Brno, 101–121.
- Holub, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zůbek, A.* 2003b: Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí, Brno v minulosti a dnes 17, 41–77.
- Hrubý, V.* 1961: Staroslovanské Brno, Brno v minulosti a dnes 3, 130–148.
- Hurt, R.* 1969: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích. Příloha Vlastivědného věstníku moravského 21. Brno.
- 1972: O poloze starého kostela Panny Marie, Časopis Moravského muzea 57 – vědy společenské, 221–229.
- Chaloupka, G.* 1965: K nejstarším dějinám Starého Brna, Brno v minulosti a dnes 7, 142–150.
- Jan, L.* 1988: Kdo byl Cruciburgensis monetae magister?, Folia numismatica 3, 23–30.
- 2000: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy. Brno.
- 2004: Causa Cruciburgensis monetae magister revidiva, Archeologické rozhledy 56, 393–400.

- Jan, L. – Procházka, R. – Samek, B. 1996: Sedm set let brněnské kapituly. Brno.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice-Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.
- Konečný, L. 1995/1996: Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků. In: Forum brunense 1995/1996, Brno, 7–20.
- 1996: Nejstarší krypty a funkce svatopetrského chrámu v Brně, Umění 44, 315–344.
- 2001: K aktuálnosti přínosu Václava Richtera v oblasti raněstředověké architektury. In: Václav Richter 1900–1970. Sborník příspěvků ze symposia pořádaného ke 100. výročí narození a 30. výročí úmrtí profesora Václava Richtera, Olomouc, 65–80.
- Krejčík, T. 1995: Mincovníctví Konráda I. v Brně, Brno v minulosti a dnes 13, 176–185.
- Kudělka, Z. 1995: Počátky brněnského dómu, Umění 43, 195–218.
- Loskotová, I. 1993: Než vznikla Stará radnice. In: Forum brunense 1993, Brno, 207–215.
- Matějčková, A. 2000: Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno – město). In: Přehled výzkumů 41 (1999), Brno, 153.
- Merta, D. 1998: Brno, Velký špalíček, Starobrněnská 2–4, 6, 8. Nálezová zpráva v archivu ÚAPP Brno č.j. 105/99, kopie v archivu Archaia Brno o.p.s., č.j. 17/99.
- Měřínský, Z. 1993: Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města (problémy a perspektivy dalšího výzkumu), Brno v minulosti a dnes 11, 15–22.
- 1997: K problematice nekropolí druhé poloviny 10. – počátku 13. století na Moravě. In: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno, 87–94.
- Měřínský, Z. – Unger, J. 1990: Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám akademika Josefa Poulika, Brno, 360–401.
- Novotný, B. 1973: Slovanské osídlení a hroby z pozdní doby hradištní na Starém Brně (okr. Brno). In: Přehled výzkumů 1972, Brno, 66–67.
- Pošváf, J. 1952: Kaple sv. Prokopa na Starém Brně a její význam v 13. a 14. století, Vlastivědný věstník moravský 9, 17–21.
- Poulik, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
- 1950: Jižní Morava, země dávných Slovanů. Praha.
- Procházka, R. 1991: K charakteristice sídelního vývoje Brna do počátku vrcholného středověku. In: Miasto zachodniosłowiańskie w XI–XII wieku. Społeczeństwo – kultura, Wrocław – Warszawa – Kraków, 119–144.
- 1993a: K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.–12. století na Moravě. In: Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, Wrocław, 109–141.
- 1993b: Archeologie k počátkům středověkého města Brna, Brno v minulosti a dnes 11, 29–53.
- 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech). In: Mediaevalia archaeologica 2, Praha – Brno, 7–158.
- Procházka, R. – Loskotová, I. 1999: K topografii a interpretaci předlokačního osídlení Brna, Archaeologia historica 24, 169–188.
- Richter, V. 1936: Z počátků města Brna, Časopis Matice moravské 60, 257–314.
- Sejbal, J. 1983: Brněnská minulost v nálezech mincí do začátku husitských válek. In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno, 191–200.
- 1997: Základy peněžního vývoje. Brno.
- Skutil, J. 1993: Nejstarší patrocina v Brně a na Moravě (diskuse), Brno v minulosti a dnes 11, 101–103.
- Staňa, Č. 1960: Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, Památky archeologické 51, 240–293.
- 1972: Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně. Stavební vývoj. In: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 8, Bratislava, 109–171.
- 1985: Mährische Burgwälle im 9. Jahrhundert. In: H. Friesinger – F. Daim, Die Bayern und ihre Nachbarn 2, Wien, 157–200, tab. 1–8.
- 1988: Velkomoravské počátky Brněnska. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., Brno, 168–180.
- 1990: Staré Město a velkomoravská hradiště. In: Staroměstská výročí. Sborník příspěvků ze slavnostního zasedání u příležitosti 40 let archeologických výzkumů Moravského muzea ve Starém Městě a výročí objevu první velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě Na valách, Brno, 71–79.
- 1994: Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. In: Č. Staňa Hrsg., Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 265–286.

- Staňa, Č. 1997:* Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen. In: *Život v archeologii středověku*, Praha, 597–609.
- 1998: Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren. In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV*, Brno, 87–125.
- Sulitková, L. 1993:* Brno v listinách do počátku institucionálního města, *Brno v minulosti a dnes* 11, 54–65.
- Šmerda, J. 1996:* Denáry české a moravské. Brno.
- Švábenský, M. 1993:* Osudy města Brna do roku 1243, *Brno v minulosti a dnes* 11, 223–266.
- Unger, J. 1994:* Jak vypadal kostel na Petrově ve 13. století, *Pravěk NŘ* 4, 289–295.
- Unger, J. – Procházka, R. 1995:* Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů 1991–1992, *Brno v minulosti a dnes* 13, 90–111.
- Valoch, K. 1975:* Paleolitická stanice v Koněvově ulici v Brně, *Archeologické rozhledy* 27, 3–17.
- Wihoda, M. 1997:* Znojemští úředníci v politickém a mocenském systému přemyslovské monarchie. In: P. Ciprian red., *Znojemská rotunda ve světle vědeckého poznání. Vědecká konference Znojmo 23.–25. 9. 1996. Sborník příspěvků*, Znojmo, 18–45.
- 1999: Vznik moravského markrabství, *Český časopis historický* 97, 453–475.
- Zapletalová, D. 2001:* Slovanské osídlení na území města Brna do 10. století. Ms., diplomová práce ÚAM FF MU Brno.
- 2002: Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu, *Brno v minulosti a dnes* 16, 13–31.
- 2005: Brno, Nemocnice Milosrdných bratří, Pavilon akutní medicíny – 1. etapa. Nálezová zpráva v archivu Archaia Brno o.p.s., č.j. 01/06.
- Zapletalová, D. – Peška, M. 2004:* Sv. Benedikt, Oldřich, nebo Prokop? K otázce polohy středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa, *Archeologické rozhledy* 56, 679–690.
- 2005: Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí, *Brno v minulosti a dnes* 18, 529–555.
- Zatloukal, R. 2000a:* Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno – město). In: *Přehled výzkumů 41 (1999)*, Brno, 152–153.
- 2000b: Staré Brno, kabelovod Křídlovická, Ypsilantiho, Poříčí, Vídeňská. Nálezová zpráva v archivu ÚAPP Brno, č.j. 226/00.
- Zřídka Veselý, F. 1998:* Staré Brno a knížecí hrad, *Vlastivědný věstník moravský* 50, 3–13.
- Žemlička, J. 1997:* Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.

Old Brno and the pre-colonisation Brno agglomeration

From the 11th century onwards Brno played a key role in the history of Moravia, as one of the most important Přemyslid strongholds and a centre of the Přemyslid appanage. While its historical importance is on the whole well known, the problem of its actual location, or of its beginnings and continuity, have taxed historical scholarship from the very outset. Initially, this question was resolved as a division between sites at Špilberk and at Petrov. Thanks to the art scholar V. Richter, the opinion that came to dominate was that the stronghold stood at Petrov. This view of the origins of Brno remained predominant until the 1980s, but thanks to the results of long-term archaeological research was gradually reassessed and abandoned. Today, the general feeling is that from the 8th until the turn of the 11th centuries the most important power centre of the 'Blučina region', the precursor of the historic Brno region, was at the hillfort of Staré Zámky u Líšně. Sometime in the first half of the 11th century a fortified centre is presumed to have appeared on the left bank of Old Brno, this being identified with the appanage stronghold. During the 12th century settlement appeared in the southern part of the historic city core, and evidently the power centre also shifted here at some point in this period.

The historic built-up area of Old Brno comprises areas on the left and right bank of the river Svratka; the area on the left bank was apparent further divided by an arm of the Svratka. Thanks to finds of fire-damaged, earth and timber ramparts around Křídlovická St. and of an early Romanesque rotunda in the area of the Old Brno monastery, it seems fair to assume that a residence functioned

in this area in the Late 'Hillfort' period. Thus far there is insufficient evidence relating to earlier settlement here, although a Middle 'Hillfort' period grave with axe and knife from the Old Brno monastery may indicate the presence of upper social classes in this time as well. The area on the right bank (around Vídeňská St.), again settled from at least as early as the Middle 'Hillfort' period, was in Late 'Hillfort' times apparently the economic hinterland of the area on the left bank, although thanks to old finds of spurs, a rake with a Scandinavian motif, and coins of Conrad I, it is impossible to rule out the presence of upper social layers here, too.

From the Early 'Hillfort' period to the High Middle Ages, the area of Dornych was also settled. Thus far, with the exception of a single spur there is no reason to ascribe the function of residence to this settlement.

During the 12th century, and especially in its second half, settlement developed in the southern part of what would later become the royal borough. At the same time, sporadic settlement also appeared west of the town, along the route of what is now Pekařská St. Despite long-term investigations, no contiguous fortifications are known from the town area. Another contentious issue is the dating of the Romanesque phase of St Peter's church. The question of the possible removal of the residence function to this church, or the period in which this took place, remains open. Other than by the crypt beneath the choir of this church, the presence of upper social classes is perhaps attested only by the demonstrable working of non-ferrous metal (silver) on the site of the later Old Town Hall.

English by *Alastair Millar*

MATERIALIA

Svobodné Dvory near Hradec Králové: an Upper Palaeolithic hunting site and its dating

Petr Šída – Miriam Nývltová Fišáková – Alexander Verpoorte

1. Introduction

As part of a project to provide a synthesis of the Bohemian Gravettian, the authors reconsidered the dating of the finds from Svobodné Dvory near Hradec Králové.¹ This is one of the few well preserved, and more importantly, investigated sites documenting the hunting of large animals (a detailed consideration of the site: *Vencl 1977*). Within the Czech region there is no other site of this kind that survives so well. An Upper Palaeolithic kill site is probably indicated by finds made in 1973 in nearby Jičín (*Šída et al. 2006*), but since no actual tools were found human intervention is assumed only on the basis of the faunal composition (although there were more animals here). Temporally and spatially the closest analogy is part of the skeleton of an adult mammoth found at Kraków – Nowa Huta (*Kozłowski – Kubiak – Welc 1970*).

2. Site history

Pleistocene finds have turned up in the Svobodné Dvory brickyards relatively frequently. As early as in 1898 L. Šnajdr announced the discovery of the back bones of a rhinoceros in the Komárek brickyards. In the following year, the neighbouring Morávek brickyards yielded a find described as a mammoth skeleton with stone tools (*Domečka 1899; Woldřich 1899; Šnajdr 1909; Vencl 1977*). In 1903 Šnajdr found two flint tools in the Morávek brickyards (now in the collections of the National Museum in Prague) and two pieces of longbones lacking diaphyses and with chop marks, and the talus of an aurochs with cut marks. All of these finds lay in the same position as the 1899 mammoth find (*Šnajdr 1909, 59–64*).

The 1899 mammoth bone finds were the result of clay extraction. The depth given varies from 2.5 to 3.4 m; the precise localisation is not clear (cf. *Woldřich 1899; Šnajdr 1909*). A detailed publication came from the pen of L. Domečka (1899), who gives the find date as April 8th, 1899, and the dates of April 16th, May 5th and July 9th that year as those of the discovery of three stone artefacts among the bones. On April 23rd a visit to the site was made by J. N. Woldřich, who described the osteological finds and the geology of the site (*Woldřich 1899*). Šnajdr's drawing of the find situation dates to May 16th, 1899 (*Šnajdr 1909; fig. 1*). None of the experts who saw the find *in situ* found a trace of the existence of cultural layers.

3. The finds

The mammoth skeleton lay in a non-anatomical position on a clayey interlayer covered by small pebbles (*Šnajdr 1909*). This layer had been disturbed by solifluction, which may also have caused the non-anatomical arrangement of the mammoth's skeletal remains.

During the uncovering of the bones, three artefacts were discovered (inv. 1–3). Initially, a flint Gravettian point was found by the mammoth's ribs, measuring 8.9 cm in length (*fig. 2: 1*); this was followed by the unearthing of a porcellanite blade with well-worn edges (surviving length 7.2 cm, the terminal part is lost, *fig. 2: 7*). The last artefact for which information has survived as to its being found near the skeleton is a porcellanite, pointed retouched blade 4.2 cm in length (*fig. 2: 2*).

¹ The authors wish to thank Jiří Kalferst for making the finds accessible, and for universal assistance in seeking out information.

Two further finds were made in the Morávek brickyards in 1903. According to their descriptions (*Šnajdr 1909*) these were found at the same level as the 1899 mammoth skeleton. They consist of a patinated flint blade with lateral retouch and a blade-shaped flake of the same material (inv. 4–5; *fig. 2: 3, 5*).

The Hradec Králové Museum contains a further three artefacts that have been localised to Svobodné Dvory (inv. 6–7). These are a flint blade with lateral retouch, a porcellanite blade and an amorphous porcellanite fragment (*fig. 2: 4, 6*). Their connection to the other Palaeolithic finds from the brickyards is unclear; the material employed and the presence of patination are however reminiscent of the finds from the mammoth skeleton.

Abbreviations: loc. localisation, mat. material, lit. literature, nn. no number, nb. notes, MHK Hradec Králové Museum, NM National Museum (Prague).

1. no. MHK 2358; type: point; raw material: flint; state: fragment; length: 8.9 cm; breadth: 1.7 cm; height: 0.8 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 1; chipping: 1; blade fragment: BC; talon/butt: –; nb.: found May 5th 1899, lay next to a mammoth rib (*fig. 2: 1*).
2. no. MHK 2354; type: blade; raw material: porcellanite; state: fragment; length: 7.2 cm; breadth: 2.4 cm; height: 0.9 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 0; edge wear: 1; chipping: 1; blade fragment: AB(C); talon/butt: D; nb.: fragment C lost apparently in the recent past, item found April 16th 1899 (*fig. 2: 7*).
3. no. MHK 2355; type: blade with retouched point; raw material: porcellanite; state: fragment; length: 4.2 cm; breadth: 2.5 cm; height: 0.5 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 0; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: C; talon/butt: –; nb.: found July 9th 1899 (*fig. 2: 2*).
4. no. NM 13039; type: blade with lateral retouch; raw material: flint; state: fragment; length: 6.3 cm; breadth: 2.2 cm; height: 0.5 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 1; chipping: 1; blade fragment: B; talon/butt: –; nb.: found in 1903 (*fig. 2: 3*).
5. no. NM 13040; type: blade-shaped flake; raw material: flint; state: fragment; length: 4.6 cm; breadth: 1.7 cm; height: 0.6 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: –; talon/butt: G; nb.: found in 1903 (*fig. 2: 5*).
6. no. MHK 3049; type: blade with lateral retouch; raw material: flint; state: fragment; length: 9.1 cm; breadth: 2.7 cm; height: 6.6 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 1; chipping: 1; blade fragment: D; talon/butt: –; nb.: not clear where found (*fig. 2: 6*).
7. no. MHK 2353; type: blade; raw material: porcellanite; state: fragment; length: 3.9 cm; breadth: 2.2 cm; height: 0.5 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 0; edge wear: 1; chipping: 1; blade fragment: A; talon/butt: G; nb.: not clear where found (*fig. 2: 4*).
8. no. MHK 2357; type: amorphous fragment; raw material: porcellanite; state: fragment; length: 2.1 cm; breadth: 1.5 cm; height: 5.0 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 0; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: –; talon/butt: –; nb.: not clear where found.

4. Faunal analysis

An almost complete skeleton of a young mammoth was found in the Morávek brickyards at Svobodné Dvory, albeit in a non-anatomical position (*fig. 1*). It is clear that the bones were scattered by predators. *J. N. Woldřich (1899)* examined the bones, but no traces of human intervention were found.

The find was described shortly after its discovery by *Woldřich (1899)*, who saw it partially *in situ*. From the morphology of the pelvis, the size of the tusks and the molars, the remains can be assigned to a male mammoth, aged at least 25–30 years at death.

The parts of the mammoth skeleton surviving today are:

2 tusks	the 2 first ribs
the head of a humerus, gnawed by a predator (wolf)	83 rib fragments
the detached head of a femur	the detached head of a humerus
the right lower jaw, retaining the second permanent molar (M ₂)	the damaged right half of the pelvis and a fragment of the left half of the pelvis
the right shoulder blade	2 femurs, each lacking both epiphyses
a neck vertebra	

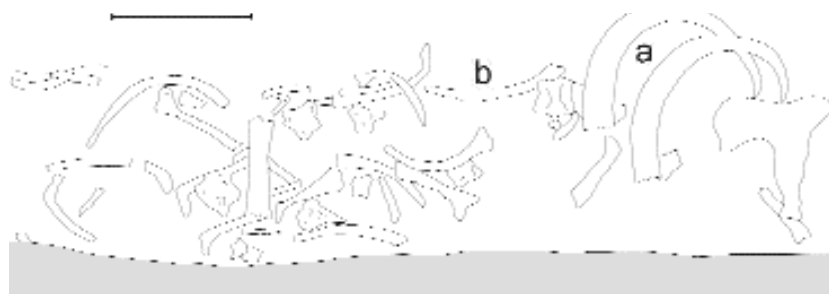

Fig. 1. Svobodné Dvory near Hradec Králové. Plan of the site after drawings made by L. Šnajdr on May 16th, 1899 (Šnajdr 1909). The scale is 1.5 m. a – location of mammoth jaw; b – location of the second lumbar bone.

Obr. 1. Svobodné Dvory u Hradce Králové. Plán naleziště podle kresby L. Šnajdra ze 16. 5. 1899 (Šnajdr 1909). Měřítko udává 1,5 m. a – poloha mamutí čelisti, b – poloha druhé kosti bederní.

5. Dating

To date the site the authors extracted samples from a mammoth tusk for AMS-dating. The samples were submitted to laboratories in Groningen (the Netherlands) and Gliwice (Poland).² The results are:

ID	material	bp	calBC (2σ)	δ13C	%C
GrA-29390	mammoth tusk	17 340 ± 130	19 000 – 18 150	-22.01	10.4
GdA-460	mammoth tusk	17 400 ± 80	19 000 – 18 300		

Note 1: calibrated with OxCal v3.10.

Note 2: a second sample from the same piece used in GrA-29390 contained too little collagen for dating.

The results should be considered as providing a minimum age estimate of 17.4 ka bp, because the reliability of the dates is less than optimal due to low carbon content and the possibility of preservation contamination.

The dating of the site is relevant in two important senses. Firstly, a review of dated human presence in the Pleniglacial of eastern Central Europe indicates continuous human occupation until 17 ka bp (Verpoorte 2004). If there is a major gap in occupation, then it dates to the period of 17 to 13 ka bp. The date of 17.4 ka bp for Hradec Králové confirms this pattern, but also indicates that humans continued to use the northern mid-latitudes despite a shift in the main occupational focus further south, e.g. into the Hungarian Basin. Secondly, the date for the Hradec Králové mammoth is relevant to discussions of the extinction dynamic of mammoths in the Pleistocene to Holocene transition. An extensive dating program indicates a gap in the presence of mammoths in Central and Western Europe between 18 and 16 ka bp (Stuart *et al.* 2004). If the 17.4 ka bp date for the Hradec Králové mammoth is accurate, this would imply the continued presence of mammoths in Central Europe, rather than local extinction due to the impact of the last glacial maximum.

6. Upper Palaeolithic finds in the Hradec Králové region

There are 13 Upper Palaeolithic sites in the immediate and more distant vicinity of Hradec Králové (not counting sites of the Magdalenian and the final Palaeolithic; *fig. 3*). Four of these sites may generally be ascribed to the Gravettian (Dolsko, Hradec Králové – Svobodné Dvory, Předměřice nad Labem and Větrník). In a further two cases (Rosnice and Smiřice) the finds come from loess. The

² The authors are indebted to Petr Škrdla for assistance in financing the dating of samples at Gliwice.

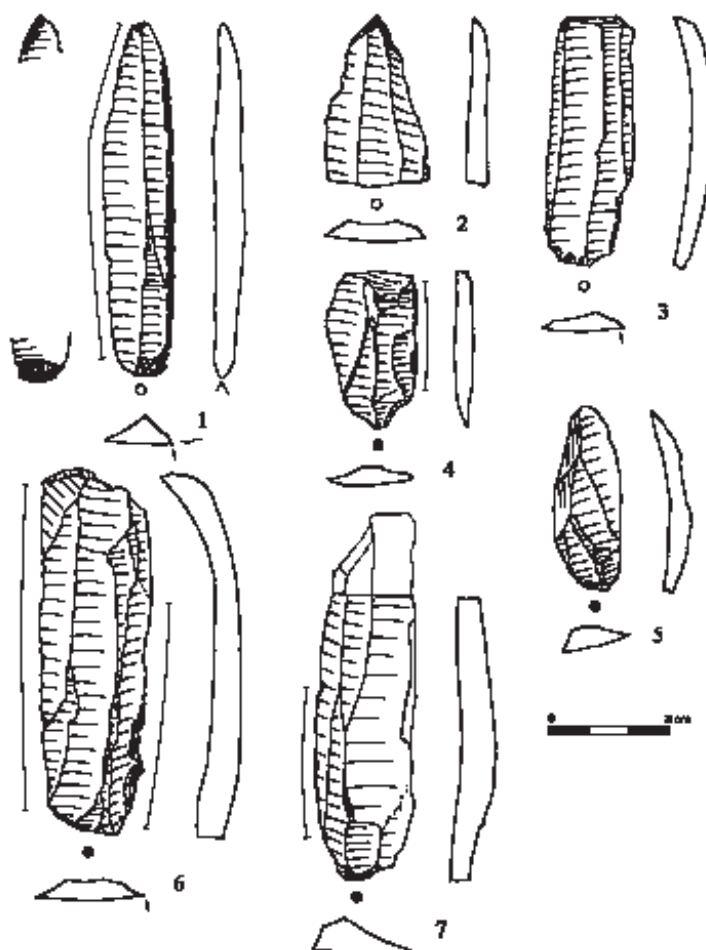

Fig. 2. Svobodné Dvory near Hradec Králové. Industry. 1 point (MHK 2358); 2 blade with retouched point (MHK 2355); 3 blade with lateral retouch (NM 13039); 4 blade (MHK 2353); 5 blade-shaped flake (NM 13040); 6 blade with lateral retouch (MHK 3049); 7 blade (MHK 2354). Drawn by P. Šída.

Obr. 2. Svobodné Dvory u Hradce Králové. Industrie. 1 hrot (MHK 2358), 2 čepel s retušovaným hrotem (MHK 2355); 3 čepel s laterální retuší (NM 13039); 4 čepel (MHK 2353); 5 čepelovitý úštěp (NM 13040); 6 čepel s laterální retuší (MHK 3049); 7 čepel (MHK 2354). Kresba P. Šída.

remaining items are surface finds, the classification of which is based on the presence of a medium thickness, white patina. A selection of Upper Palaeolithic industry is presented in *fig. 4*.

1. Benátky, loc.: collection on loess, mat.: several inconspicuously patinated artefacts, lit.: *Vencl 1978*, no. 3, type: surface.
2. Dolsko, loc.: ?, mat.: faceted burin and retouched blade, patinated, lit.: *Vencl 1978*, no. 21, type: ?.
3. Hradec Králové, loc.: dune at Voltové Kouty, from which a blade removed to Pražské předměstí, and a further blade found nearby by R. Tichý, mat.: patinated blades, lit.: *Vencl 1978*, no. 28, *Tichý 1998*, type: ? and surface.
4. Hradec Králové – Svobodné Dvory, loc.: Morávek brickyards, mat.: patinated finds together with mammoth bones, lit.: *Vencl 1978*, no. 28, type: beneath loess.
5. Hněvčeves, loc.: collection on field, mat.: patinated blade, lit.: *Vencl 1978*, no. 25, type: surface.

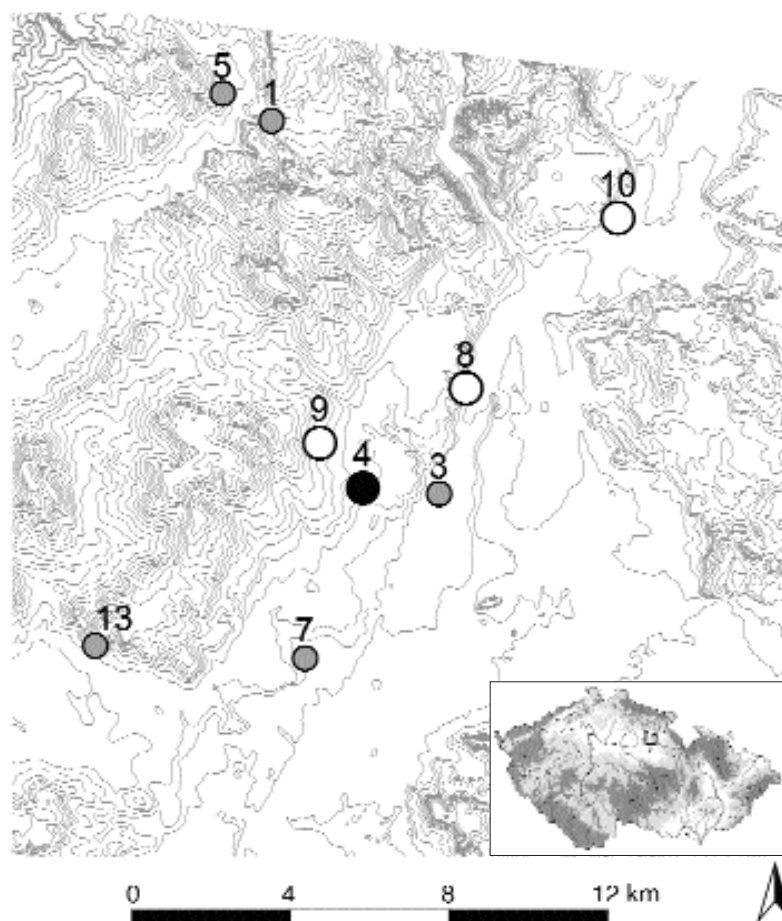

Fig. 3. Hradec Králové and environs. Upper Palaeolithic sites. Black point – the Gravettian site at Svobodné Dvory; white point – site below loess; grey point – surface find, numbered according to catalogue. Numbers reflect the site register; those missing lie outside the map area.

Obr. 3. Hradec Králové a okolí. Mladopaleolitické lokality. Černý bod – gravettská lokalita ve Svobodných Dvorech, bílý bod – lokality pod spraší, šedý bod – nálezy na povrchu, číslování odpovídá katalogu. Čísla odpovídají soupisu lokalit, chybějící se nacházejí mimo mapu.

6. Jeřice, loc.: collection on field, mat.: patinated core, lit.: *Vencl 1978*, no. 34, type: surface.
7. Plačice, loc.: site I, collection, mat.: patinated blade, lit.: *Vencl 1978*, no. 73, type: surface.
8. Předměřice nad Labem, loc.: western face of the brickyards at Předměřice-north, mat.: patinated Gravettian point, lit.: *Vencl 1978*, no. 79, type: beneath loess.
9. Rosnice, loc.: Hampl brickyards, mat.: patinated, pointed, steeply retouched blade, lit.: *Vencl 1978*, no. 82, type: beneath loess.
10. Smiřice, loc.: collection during earth-moving, mat.: patinated blades, lit.: *Vencl 1978*, no. 89, type: beneath loess.
11. Větrník – Lhota pod Hoříčkami, loc.: area Vlčí jámy, mat.: patinated flint artefacts, lit.: *Vencl 1978*, no. 105, type: collection.
12. Kostelec n. O. – Tutleky, loc.: north of the village beneath a pheasantry, mat.: patinated scraper, lit.: –, type: collection.
13. Libčany, loc.: ?, mat.: patinated scraper, lit.: –, type: collection.

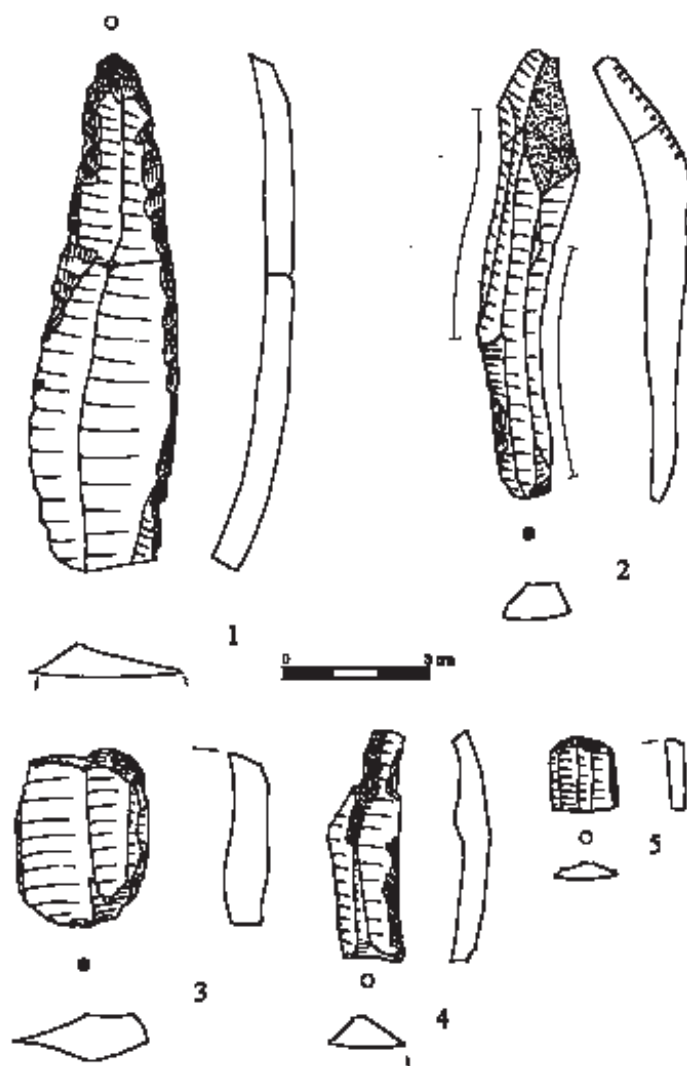

Fig. 4. Hradec Králové and environs. Selection of industry. 1 point (Rosnice-Bříza, MHK 2360); 2 blade with lateral retouch (Hradec Králové – Pražské předměstí, MHK 2359, 2356); 3 scraper (Kostelec nad Orlicí – Tutleky, MHK 16182); 4 blade made from a core facet with lateral retouch (Plačice, MHK nn); 5 scraper (Libčany, MHK nn). Drawn by P. Šída.

Obr. 4. Hradec Králové a okolí. Výběr industrie. 1 hrot (Rosnice-Bříza, MHK 2360); 2 čepel s laterální retuší (Hradec Králové – Pražské předměstí, MHK 2359, 2356); 3 škrabadlo (Kostelec nad Orlicí – Tutleky, MHK 16182); 4 čepel z hrany jádra s laterální retuší (Plačice, MHK b. č.); 5 škrabadlo (Libčany, MHK b. č.). Kresba P. Šída.

Nine of the 13 sites lie in the immediate vicinity of Hradec Králové. All are on the right bank of the Labe (Elbe) river. The greatest number of sites (5) is to be found within the area of Hradec Králové itself, on rises east of the extensive area covered by the confluence of the Labe and Orlice. The site of Smiřice lies at the entrance of the Labe into this area. The sites of Benátky, Hněvčeves

and Libčany are not directly related to the Labe; the first two lie in the catchment of the Bystřice (as does nearby Jeřice, no. 6 off the map), while Libčany lies in an abandoned Middle Pleistocene channel of the Labe on lines of communication westwards.

The relatively closed space of the confluence of the Labe and the Orlice rivers is a key communication node. It was here that animals would have begun moving along the rivers – one flowing north to south and another east to west. On their migrations these animals needed to find a ford, which would have been a suitable place for Upper Palaeolithic people to hunt. In many respects the Hradec Králové basin is reminiscent of the situation at the classic Moravian sites, albeit that known settlement here is far from being of the same intensity.

1. no. MHK 2359, 2356; loc.: Hradec Králové – Pražské předměstí; type: blade with lateral retouch; raw material: flint; state: nodule; length: 9.2 cm; breadth: 1.8 cm; height: 1.1 cm; cortex: 2; cortex extent: 20; eolisation: 1; patination: 1; 2; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: –; talon/butt: B; nb.: – (*fig. 4: 2*).
2. nn.; loc.: Kostelec n. O. – Tutleky; type: scraper; raw material: flint; state: fragment; length: 3.6 cm; breadth: 2.7 cm; height: 0.9 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: –; talon/butt: D; nb.: – (*fig. 4: 3*).
3. no. MHK 16182; loc.: Libčany; type: scraper; raw material: flint; state: fragment; length: 1.5 cm; breadth: 1.3 cm; height: 0.4 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: B; talon/butt: –; nb.: – (*fig. 4: 5*).
4. nn; loc.: Plačice; type: blade from core facet with lateral retouch; raw material: flint; state: fragment; length: 4.8 cm; breadth: 1.5 cm; height: 0.7 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: B; talon/butt: –; nb.: – (*fig. 4: 4*).
5. no.: MHK 2360; loc.: Rosnice-Bříza; type: point; raw material: flint; state: fragment; length: 10.6 cm; breadth: 3.0 cm; height: 0.7 cm; cortex: 0; cortex extent: 0; eolisation: 0; patination: 1; edge wear: 0; chipping: 1; blade fragment: B; talon/butt: –; nb.: cracked in the recent past (*fig. 4: 1*).

7. Conclusion

Even at the time of their discovery the finds from Svobodné Dvory excited considerable interest among both experts and the public. As a result, even detailed descriptions of the situation have been preserved. The recovered industry indicated a Gravettian age for the site, albeit without absolute certainty. After dating two samples in two laboratories, a minimum age for the site of 17 000 years can be stated. From the contemporary descriptions the type of Palaeolithic site here can also be determined: the absence of cultural layers, the surviving remains of a single mammoth and the paucity of finds (just 3 certain artefacts, of which 2 are points) all clearly indicate a specific site type – a kill site.

This site is exceptional not merely in a Central European context, and for its time was very well investigated. Even the context of site, as represented by a further 13 Upper Palaeolithic localities, is interesting, and is reminiscent of the situation around major rivers in Moravia.

English by *Alastair Millar*

Bibliography

- Domečka, L. 1899: Sídliště člověka starší doby kamenné ve Svobodných Dvorech u Hradce Králové. Hradec Králové.*
- Kozłowski, J. K. – Kubiak, H. – Welc, A. 1970: A Palaeolithic Site with Mammoth Remains at Nowa Huta (Cracow, Poland). Folia Quaternaria 36. Kraków.*
- Stuart, A. J. – Kosintsev, P. A. – Higham, T. F. G. – Lister, A. M. 2004: Pleistocene to Holocene extinction dynamics in giant deer and woolly mammoth. Nature 431, 684–689.*
- Šída, P. et al. 2006: Paleolitické naleziště v Jičíně, pokus o interpretaci výsledků výzkumu z roku 1973. Archeologie ve středních Čechách 10, forthcoming.*
- Šnajdr, L. 1909: Památky nejdávnější činnosti lidské v českém Polabí. Pravěk V, 59–64, 96–113, 164–185.*
- Tichý, R. 1998: Další doklad paleolitického osídlení Hradce Králové. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 25–26.*

- Vencl, S. 1977: Nejstarší osídlení Hradce Králové. *Archeologické rozhledy* 29, 303–309.
— 1978: Stopy nejstarší lidské práce ve východních Čechách. Hradec Králové.
Verpoorte, A. 2004: Eastern Central Europe during the Pleniglacial. *Antiquity* 78, 257–266.
Woldřich, J. N. 1899: Ložišťe mamutích kostí ve Svobodných Dvorech u Hradce Králové. *Rozpravy České akademie*, roč. VIII, třída II, č. 33, 1–6.

Svobodné Dvory u Hradce Králové: mladopaleolitické místo úlovku a jeho datování

V rámci projektu souhrnného zpracování českého gravettienu jsme se zaměřili i na datování nálezů ze Svobodných Dvorů u Hradce Králové. Jedná se o jednu z mála dobře dochovaných a hlavně zkoumaných lokalit dokumentujících místo ulovení velkého zvířete. Za mladopaleolitické místo úlovku můžeme nejspíše považovat nálezy z roku 1973 v nedalekém Jičíně (Šída *et al.* 2006), zde ale nejsou přímo doloženy kamenné nástroje, takže na zásah člověka lze usuzovat jenom podle skladby fauny (zde ale bylo zvířat více). Časově i prostorově nejbližší analogií je část kostry dospělého mamuta nalezená v lokalitě Krakov – Nowa Huta (Kozłowski – Kubiak – Welc 1970). Podrobněji se lokalitě věnoval *Sl. Vencl* (1977).

Pleistocénní nálezy z cihelen ve Svobodných Dvorech byly poměrně časté. Již v roce 1898 hlásil L. Šnajdr nález bederní kosti nosorožce v Komárkově cihelně. Následující rok přinesl v sousední cihelně Morávkově nález popisované kostry mamuta i s nástroji. V roce 1903 našel L. Šnajdr v Morávkově cihelně dva pazourkové nástroje (dnes uložené v Národním muzeu v Praze) a dva kusy dlouhé kosti bez diafýz se stopami úderů a hlénovou kost tuří se stopami zářezů. Všechny nálezy ležely ve stejné pozici, jako mamut z roku 1899 (Šnajdr 1909, 59–64).

Nález mamutí kostry byl učiněn na jaře roku 1899 při těžbě hlíny. Uváděná hloubka se pohybuje mezi 2,5 až 3,4 m (Domečka 1899; Woldřich 1899; Šnajdr 1909; Vencl 1977). Přesná lokalizace není jasná (srov. Woldřich 1899; Šnajdr 1909). Podrobná publikace pochází z pera L. Domečky (1899; Vencl 1977). Ten udává datum objevu 8. 4. 1899 a data 16. 4., 5. 5. a 9. 7. jako data nálezů tří kamenných artefaktů mezi kostmi. Dne 23. 4. 1899 navštívil lokalitu J. N. Woldřich, který popsal osteologické nálezy i geologii naleziště (Woldřich 1899). Ze 16. 5. 1899 pochází Šnajdrova kresba situace nálezu (Šnajdr 1909; obr. 1). Všichni odborníci, kteří viděli nález *in situ*, nenalezli stopy po existenci kulturní vrstvy. Mamutí kostra ležela v neanatomické poloze na jílovité mezivrstvě pokryté drobnými valounky (Šnajdr 1909). Tato vrstva byla postižena soliflukcí; ta mohla způsobit i neanatomické nakupení pozůstatků kostry mamuta.

Při odkrývání kostry byly postupně objeveny tři artefakty (soupis 1–3). Nejdříve u mamutího žebra pazourkový gravettský hrot o délce 8,9 cm (obr. 2: 1), následovala porcelanitová čepel s opotřebovanými hranami (dochovaná délka 7,2 cm, terminální partie se ztratila; obr. 2: 7). Posledním artefaktem, o kterém se dochoval údaj o nálezu u kostry, je porcelanitová hrotitě retušovaná čepel o délce 4,2 cm (obr. 2: 2). Další dva nálezy z Morávkovy cihelny pocházejí z roku 1903. Podle popisu (Šnajdr 1909) byly nalezeny ve stejné úrovni, jako kosti mamuta z roku 1899. Jedná se o patinovanou pazourkovou čepel s laterální retuší a čepelovitý ústěp ze stejného materiálu (soupis 4–5; obr. 2: 3, 5).

V muzeu v Hradci Králové jsou uloženy další tři artefakty, které jsou lokalizovány do Svobodných Dvorů (soupis 6–7). Jedná se o pazourkovou čepel s laterální retuší, porcelanitovou čepel a amorfní zlomek porcelanitu (obr. 2: 4, 6). Jejich souvislost s ostatními paleolitickými nálezy z cihelny je nejasná, použité suroviny a přítomnost patinace ale připomínají nálezy od mamutí kostry.

V Morávkově cihelně ve Svobodných Dvorech byla nalezena téměř kompletní kostra mladého mamuta, ale v neanatomické pozici. Je zřejmé, že kosti byly roztahány šelmami. Na kostech nebyly patrné lidské zásahy, ty na nich nenalezl ani J. N. Woldřich (obr. 1).

Nález byl brzy po svém objevu podrobně popsán J. N. Woldřichem (1899), který jej viděl ještě částečně *in situ*. Z kostry mamuta jsou dodnes zachovány 2 kly, hlavice pažní kosti (*humerus*), která je

ohryzaná šelmou (vlkem), odpadlá hlavice stehenní kosti (*femuru*), pravá spodní čelist se zachovalou druhou stálou stoličkou (*molar* – M_2), pravá lopatka, krční obratel, 2 první žebra, 83 fragmentů žeber, odpadlá hlavice pažní kosti (*humerus*), poškozená pravá polovina pánve (*pelvis*) a fragment levé poloviny pánve a 2 stehenní kosti (*femur*), které mají odpadlé obě epifyzy. Podle morfologie pánve, velikosti klů a stoličky lze konstatovat, že se jedná o samce, který byl v době smrti starý 25–30 let.

Pro datování (AMS) lokality máme k dispozici vzorky z mamutího klu. Vzorky byly analyzovány v laboratořích v Groningen a Gliwicích s výsledky: GrA-29390 – $17\,340 \pm 130$ bp (19 000 – 18 150 calBC – 2σ) a GdA-460 – $17\,400 \pm 80$ bp (19 000 – 18 300 calBC – 2σ). Tyto výsledky odkazují spíše k minimálnímu odhadu stáří kolem 17,4 ka bp, neboť spolehlivost dat není vzhledem k nízkému obsahu uhlíku a možnosti kontaminace bezproblémová.

Datování lokality je důležité pro dvě otázky. Za prvé, doklady přítomnosti člověka ve východní části střední Evropy během pleniglaciálu ukazují na osídlení před 17 ka bp (Verpoorte 2004). Pokud existuje hiát v osídlení, pak jej hledáme v období 17–13 ka bp. Za druhé, data z hradeckého klu jsou významná pro sledování populace mamutů v období přechodu od pleistocénu k holocénu. Dosavadní data indikují hiát ve výskytu mamutů ve střední a východní Evropě mezi 18 a 16 ka bp (Stuart et al. 2004). Pokud je datum 17,4 ka bp z Hradce Králové správné, ukazovalo by vzhledem k dosahu působení posledního glaciálního maxima spíše než na lokální výjimku na přítomnost mamutů ve střední Evropě.

V blízkém i vzdálenějším okolí Hradce Králové se nachází 13 lokalit mladého paleolitu (bez fáze magdalénienu a pozdního paleolitu – obr. 3). Čtyři lokality můžeme přiřadit obecně gravettienu (Dolsko, Hradec Králové – Svobodné Dvory, Předměřice nad Labem a Větrník). Z dalších dvou lokalit (Rosnice a Smiřice) pocházejí nálezy ze spraše. Ostatní nálezy jsou z povrchu a jejich zařazení je dáno na základě přítomnosti středně silné bílé patiny. Výběr mladopaleolitické industrie je na obr. 4.

V blízkém okolí Hradce Králové je zastoupeno 9 ze 13 lokalit. Všechny se nacházejí na Labském pravobřeží. Nejvíce lokalit (5) se nachází přímo v oblasti Hradce na návrších na východ od rozsáhlé oblasti soutoku Labe a Orlice. Lokalita Smiřice je situována při vstupu Labe do této oblasti. Lokality Benátky, Hněvčeves a Libčany nejsou přímo navázány na řeku Labe. První dvě lokality se nacházejí v povodí Bystřice (podobně jako blízké Jeřice, číslo 6 mimo mapu). Libčany se nacházejí v opuštěném středopleistocénním korytě Labe, kterým vede komunikační linie k západu.

Relativně uzavřený prostor soutoku Labe a Orlice představoval základní komunikační uzel. Zvířatům se zde stavěly do cesty řeky – jedna tekoucí ve směru sever jih a druhá ve směru východ západ. Zvířata tak na své tažné cestě nutně musela hledat brod a ten představoval pro mladopaleolitické lidi výhodné místo pro lov. V mnoha ohledech tak Hradecká kotlina připomíná situaci dnes již klasických moravských lokalit, i když známé osídlení zde ani zdaleka nedosahuje takové intenzity.

Již v době objevu způsobily nálezy ze Svobodných Dvorů značný zájem jak odborníků, tak veřejnosti. Díky němu se dochovaly i podrobné popisy situace, a nález je tak dodnes velice dobře hodnotitelný. Industrie ukazovala na gravettské stáří lokality, jistota však scházela. Po provedení datování 2 vzorků ve dvou laboratořích můžeme jasně určit minimální stáří lokality, které je 17 000 let (nekalibrované BP). Podle soudobých popisů můžeme určit i typ paleolitického naleziště. Nepřítomnost kulturní vrstvy, dochování pozůstatků jediného mamuta a nálezová chudost lokality (jistě 3 artefakty, z toho dva hroty) jasně ukazují na specifický typ naleziště, tzv. místo úlovku.

PETR ŠÍDA, Národní muzeum, Václavské náměstí 68, CZ-115 79 Praha 1; petrsida@seznam.cz

MIRIAM NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ, Archeologický ústav AV ČR Brno, Královopolská 147, CZ-612 00 Brno
miriam@iabno.cz

ALEXANDER VERPOORTE, Faculty of Archaeology, Leiden University, P.O.Box 9515, NL-2300 RA Leiden
A.Verpoorte@arch.leidenuniv.nl

Bukovohorské keramické „importy“ z Olšan u Prostějova, okr. Prostějov

Pavel Fojtík

Úvod

Předložená stať je věnována nedávnému nálezům čtyř zlomků keramických „importů“ bukovohorské kultury z Olšan u Prostějova. Jsou v geografickém prostoru střední Moravy vůbec prvními svého druhu, a výrazně tak přispívají k poznání východních vlivů pronikajících v tomto období na Moravu zřejmě nejen díky značně expanzivnímu tlaku železovské populace (např. *Podborský 1993*, 100) či výrazným dálkovým kontaktům vázaným na zdroje kvalitní suroviny k výrobě štípané industrie (např. *Lenneis 1995*, 26–27, pro území Dolního Rakouska a Burgenlandu), ale i nepříznivým ekologickým podmínkám v domovském prostředí bukovohorské kultury (*Šiška 1995*).

Přírodní prostředí a charakteristika lokality

Katastr obce Olšany u Prostějova, zabírající území o rozloze 1104,68 ha a čítající 1420 obyvatel, najdeme asi 8 km ssv. od Prostějova. V členění krajinných typů podle *P. Albrechta (1998, 56–58)* náleží její katastr k nivám větších přítoků řeky Moravy. Ty zahrnují výběžky Hornomoravského úvalu podél větších říček (Blata, Valová, Český potok, Romže, Hloučela, Brodečka a Haná) v nižinné části okresu, kde okraje nivy pravostranných přítoků Moravy pronikají zvlněnou krajinou Hanácké pahorkatiny. Na geologickém podloží tvořeném zejména mladými uloženinami přítoků Moravy jsou vyvinuty půdy typu černice, pro nivu říčky Blaty jsou navíc typické organozemě typu slatin (např. u Hablova, Štětovic, Hrdibořic či Biskupic). Reliéf je zde plochý, typická výšková členitost je menší než 10 m a nadmořská výška činí 200–220 m. Lokalitu samotnou (ZM ČR 1 : 10 000, list 24-22-23, širší okolí bodu 172 : 22) můžeme charakterizovat jako rozsáhlou plošinu, která lemuje od západu až jihozápadu Blatskou nivou a převyšuje ji zhruba o 7 m (*obr. 1*).

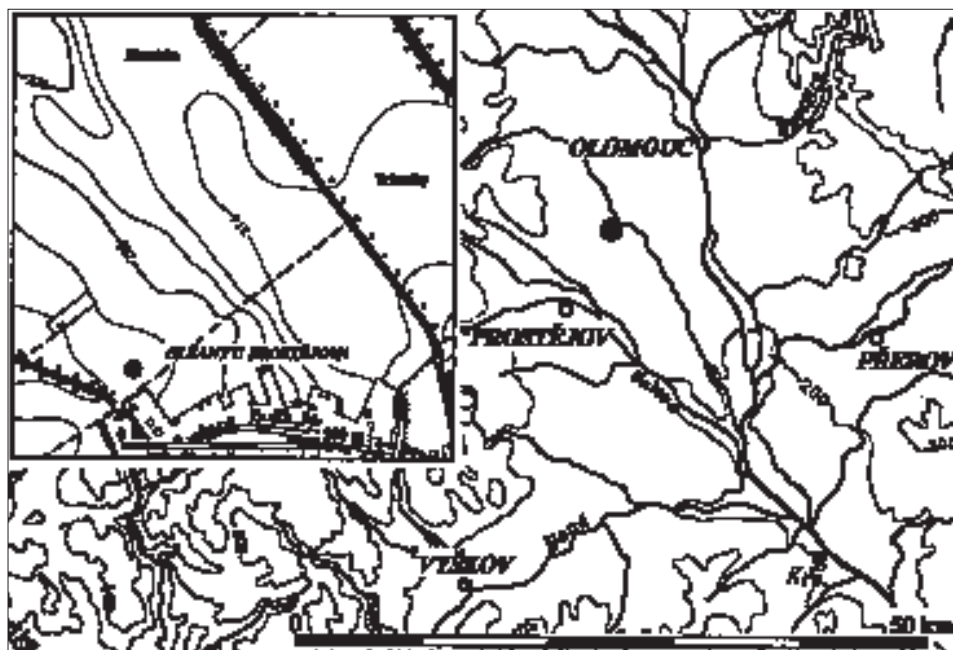
Historie výzkumů v poloze „Zlatníška“, k. ú. Olšany u Prostějova

Archeologické nálezy z polní trati „Zlatníška“ u Olšan registruje ve svých pracích prostějovský archeolog *A. Gottwald* (např. *1931*, 24, 38, 77, 99, 107, 113) již na počátku 20. století. Zmiňuje zde soubory keramiky a kamenných či bronzových artefaktů dokládající osídlení místa kulturou s lineární keramikou, kulturou nálevkovitých pohárů, lidem slezského a platěnického stupně kultury lužických popelnicových polí, Germány doby římské a Slovy doby hradištní. Týž autor upozorňuje i na existenci slovanského kostrového pohřebiště rozloženého v této části olšanského katastru: „Na kosterné hroby, jež v blízkosti osady uvádí Dr. Wankel, narazili kdysi na poli za vilou Dr. Zahradníčka; byly pravděpodobně rázu hradištního“ (*Gottwald 1924*, 132).

V roce 1995 byly, v souvislosti s první etapou výstavby výrobní haly firmy Mürdter-Dvořák, s.r.o., prozkoumány tři archeologické objekty: dva náležející kultuře zvoncovitých pohárů, jeden pak kultuře nálevkovitých pohárů (*Čížmář – Geislerová – Unger edd. 2000*, 199; *Šmíd 1999a*; nálezová zpráva č.j. 41/96 v archivu Ústavu archeologické památkové péče Brno).

Plocha skrytá v roce 1998 navázala na parcelu prozkoumanou v roce 1995. Byla zde zjištěna část palisádového žlabu obepínajícího kruhový areál o průměru asi 80 m a objeven jeho pravděpodobný severní vstup. Zlomkovitý materiál z výplně žlabu i ostatních objektů neumožňuje přesnější datování, rámcově je toto „ohrazení“ kladeno do eneolitu či doby bronzové (*Čížmář – Geislerová – Unger edd. 2000*, 199–200; *Šmíd 1999b*; nálezová zpráva č.j. 59/98 v archivu ÚAPP Brno).

V roce 2001 proběhla třetí etapa záchranného výzkumu spojeného se stavebními aktivitami firmy Mürdter-Dvořák, s.r.o. Na ploše zhruba 2000 m² bylo prozkoumáno 14 objektů (kultura s lineární keramikou, kultura nálevkovitých pohárů, středodunajská mohylová kultura), 15 kůlových jamek a 8 kostrových hrobů spadajících do mladohradištního období. Pozoruhodný je nález nebožtíka v jámě

Obr. 1. Olšany u Prostějova, okr. Prostějov, „Zlatníska“. Výřez z příslušné základní mapy a lokalita v širším geografickém kontextu. – Fig. 1. Olšany u Prostějova – „Zlatníska“. Extract of the relevant base map and the site in the broader geographic context.

kultury s lineární keramikou, kde uložení skeletu v nepřírozané poloze naznačuje násilnou smrt. Jeden z objektů přinesl velmi cenný materiál kultury mohylové a společně s pohřbem dítěte v nádobě (tzv. pithos) tvoří významný nálezový celek střední doby bronzové na střední Moravě (podrobněji Fojtík 2006, 41). Ve dvou hrobech z mladohradištního období byly nalezeny stříbrné denáry (olomoucká ražba z doby vlády Svatopluka a uherská ražba z doby vlády Ondřeje I.), v dalších železná přezka a nůž (Čižmář – Geislerová edd. 2006, 241–242; Šmíd 2002; nálezová zpráva č.j. 24/01 v archivu ÚAPP Brno).

Čtvrtou etapu archeologického výzkumu vyvolala v roce 2004 výstavba skladovací haly. Ve východní části skryté plochy byly zachyceny čtyři sídlištní objekty kultury s lineární keramikou. Podél nově budované haly byla rýhou kanalizace porušena kulturní vrstva s keramickým materiálem středodunajské mohylové kultury (Čižmář – Geislerová edd. 2006, 241–242; Šmíd 2005; nálezová zpráva č.j. 10/04 v archivu ÚAPP Brno).

V pořadí již pátý záchranný archeologický výzkum realizovaný na pozemku firmy Mürdter-Dvořák, s.r.o., v listopadu 2005 souvisel tentokrát s dostavbou výrobní haly (Fojtík *v tisku*; nálezová zpráva č.j. 161/05 v archivu ÚAPP Brno). Na skryté ploše o výměře 700 m² byla zachycena část osady lidu kultury s lineární keramikou. Ta je zastoupena celkem 25 archeologickými objekty, a to nejen běžnými sídlištními jámami zpravidla nepravidelně oválného půdorysu, ale i kúlovými jamkami a rozměrnějšími žlaby, tvořícími společně torzo stavebního komplexu neolitických domů nadzemní kúlové konstrukce. Objevem značného významu je několik zlomků keramiky bukovohorské kultury, které jsou předmětem tohoto příspěvku. Následné osídlení prozkoumaného prostoru dokládá pouze větší sídlištní objekt, tzv. hliník, jehož výplň poskytla dosti torzovitou ukázkou z hrnčířské produkce pozdně eneolitické kultury zvoncovitých pohárů; dále menší oválný jáma obsahující několik střeptů rámcově náležejících střední době bronzové (tj. kultuře středodunajské mohylové) a ojedinelý fragment nádoby kultury nálevkovitých pohárů získaný jako intruze v jedné z jam.

Hodnocené fragmenty keramiky bukovohorské kultury a jejich náleзовý kontext

V polykulturní lokalitě situované v polní trati „Zlatniska“ u Olšan na Prostějovsku bylo v průběhu záchranných archeologických odkryvů realizovaných v letech 1995–2005 prozkoumáno již téměř 90 archeologických situací. Značná část z nich náleží k rozsáhlejší neolitické osadě, jejíž existenci blíže datují zlomky nádob s dekorem příznačným pro kulturu s lineární keramikou stupně IIa (k chronologii srov. Čížmář 1998). Střepey tří nádob bukovohorské kultury (obr. 2: 4-6; 3; 4: 3) byly získány z běžných sídlištních jam – obj. K 519/2005 a obj. K 524/2005, jež se svým charakterem a výplněmi nikterak nelišily od ostatních dokumentovaných objektů.

Objekt K 519/2005 (obr. 2) – jáma široce oválného půdorysu, delší osou ve směru VZ, měla max. zjištěnou délku 2,8 m a šířku 1,9 m. Byla zahloubena 0,56 m pod úroveň podloží (tj. ca 1 m pod úroveň současného terénu). Její stěny byly šikmé a dno stupňovité. Výplň tvořila tmavě hnědá slabě ulehlá prachová hlína s ojedinělými hrudkami mazanice velikosti do 2 cm a ččkami spraše (kont. 106). Objekt můžeme interpretovat jako sídlištní jámu blíže neznámého účelu a na základě vyzvednutého souboru keramiky jej časově zařadit do stupně IIa kultury s lineární keramikou (v chronologii Z. Čížmáře 1998). Nálezy jsou uloženy ve sbírkách Muzea Prostějovska v Prostějově pod inv. č. 219348-219405.

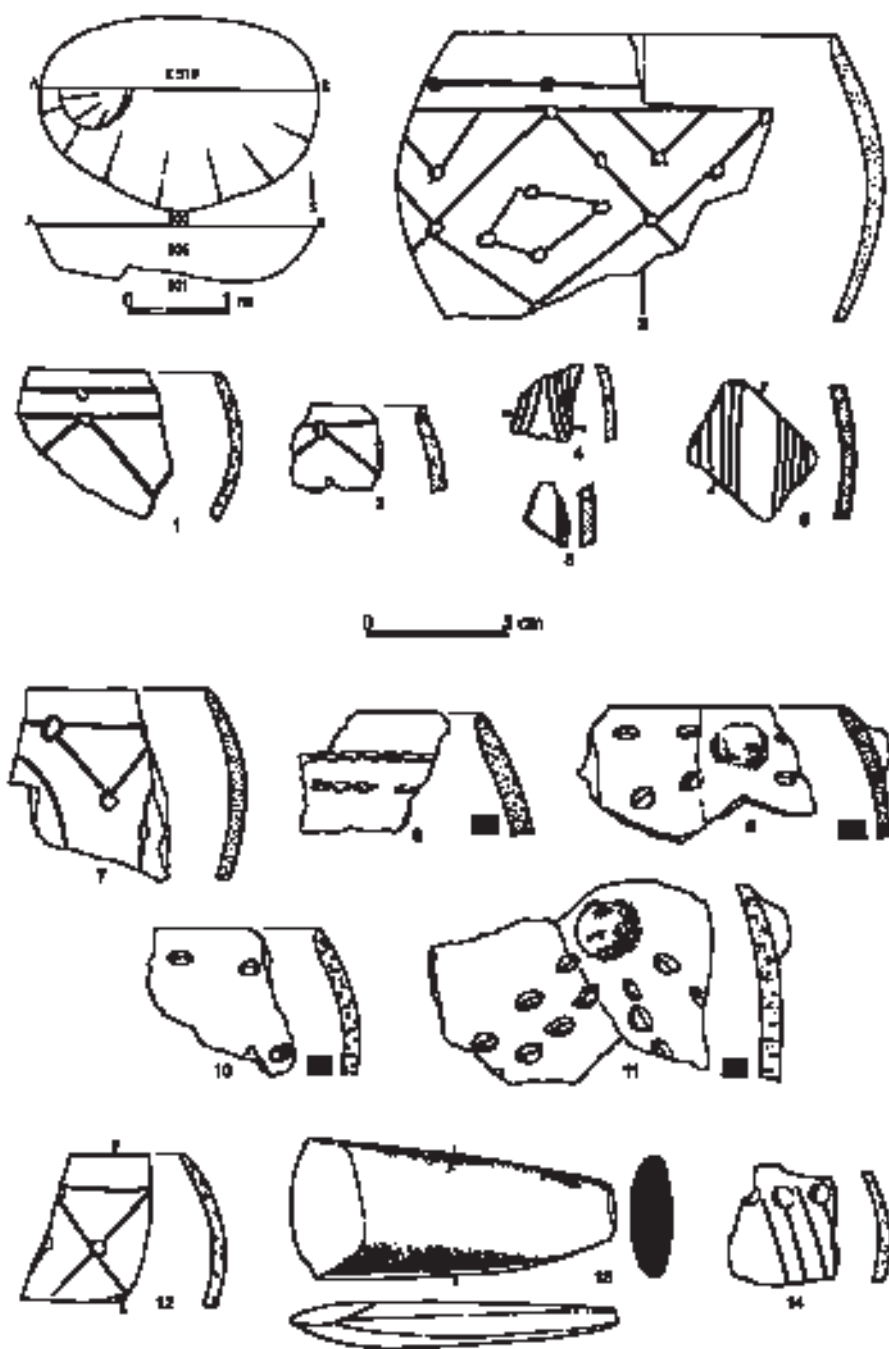
Objekt K 524/2005 (obr. 4) – jáma protáhle oválného až žlabovitého půdorysu, delší osou přibližně ve směru SJ, měla max. zjištěnou délku 4,7 m a šířku 1,7 m. Byla zahloubena 0,42 m pod úroveň podloží (tj. ca 0,9 m pod úroveň současného terénu). Její stěny byly v prozkoumané části šikmé, místy až pozvolna se svažující a dno stupňovité. Výplň tvořila tmavě hnědá slabě ulehlá prachová hlína s ojedinělými hrudkami mazanice velikosti do 2 cm a ččkami spraše (kont. 106), ve východní části pak také hnědá hlína promísená spraší s kusy rozmoklé mazanice (kont. 108). Objekt lze interpretovat patrně jako stavební jámu neolitického domu nadzemní kúlové konstrukce a na základě vyzvednutého souboru keramiky jej takéž časově zařadit do stupně IIa kultury s lineární keramikou (v chronologii Z. Čížmáře 1998). Nálezy jsou uloženy ve sbírkách Muzea Prostějovska v Prostějově pod inv. č. 219443-219451.

Bukovohorské keramické zlomky byly od domácí produkce kultury s lineární keramikou odlišeny na základě charakteristické výzdoby – nesou přímé, obloukovité a vlnkovité vícenásobné ryté linie, které jsou ve dvou případech zřetelně vyplněny bílou inkrustací (obr. 3: 1, 3). Provedením lineárních vzorů jsou velmi blízké kolekci z jeskyně Ardovo B, řazené do tzv. předklasického bukovohorského stupně AB (Lichardus 1974, Taf. 10, 11). Tomuto určení odpovídá i užití již zmíněné bílé inkrustace, která je dominujícím prvkem jeho hmotné náplně (Lichardus 1974, 65, Abb. 20). K obdobnému chronologickému závěru dojdeme i nepřímou, a to vzájemným srovnáním dostupných bukovohorských importů nebo napodobenin pocházejících ze středního Podunají (Lichardus 1974, 101, Abb. 50) či pohledem na obecnou synchronizační tabulku středního a mladšího neolitu Karpatské kotliny s okolními oblastmi v daném čase (Lichardus 1974, 107, Abb. 51).

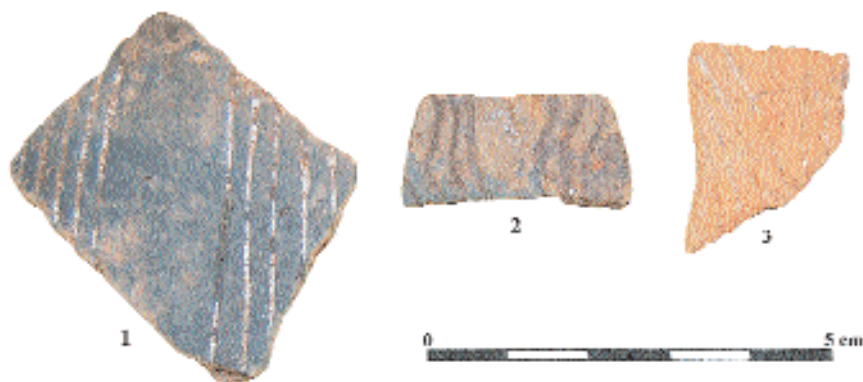
Provenience a technologie olšanských keramických zlomků ve světle přírodovědných analýz

Prezentované fragmenty nádob bukovohorské kultury byly společně se srovnávací kolekcí z běžné hrnčířské produkce kultury s lineární keramikou pocházející z olšanského sídliště, podrobeny mikroskopickým analýzám (Hložek – Gregerová 2006), a to za účelem podchycení případných rozdílů v jejich surovině a technologii.

Zvolené metody studia spočívají v poznání základní struktury a látkového charakteru keramických artefaktů vedoucím k určení provenience použitých surovin. V mezních možnostech analýz je však i stanovení podmínek a přibližných teplot jejich výpalu, čímž poskytují také rámcovou představu o technologických postupech při jejich výrobě. V případě zlomků nádob z Olšan u Prostějova byla aplikována optická polarizační mikroskopie s využitím dopadajícího i procházejícího polarizovaného světla. Vlastnímu přírodovědnému výzkumu předcházela podrobná archeologická deskripce a dokumentace, po které byly ze zvolených keramických fragmentů vyříznuty tenké plátky, jež byly fixovány na podložní sklo a vybroušeny na tloušťku 0,03–0,05 mm. Takto vytvořený preparát může být zakryt krycím sklíčkem, nebo lze jeho povrch dále vyleštit a použít jej též pro odrazovou, příp. i elektronovou mikroskopii. Poté je možná jeho analýza, v našem případě realizovaná za pomoci polarizačního

Obr. 2. Olšany u Prostějova, okr. Prostějov, „Zlatníska“. Kresebná dokumentace sídlištního objektu K 519/2005 a ukázka materiálu z jeho výplně. – Fig. 2. Olšany u Prostějova – „Zlatníska“. Drawn documentation of feature K 519/2005 and an example of material from its fill.

Obr. 3. Olišany u Prostějova, okr. Prostějov, „Zlatniska“. Bukovohorská keramika ze sídlitních objektů K 519/2005 a K 524/2005. – Fig. 3. Olišany u Prostějova – „Zlatniska“. Bukova Hora ceramics from settlement features K 519/2005 and K 524/2005.

mikroskopu OLYMPUS BX 51, který dovoluje souběžné pozorování vzorků v kombinaci obou typů polarizovaného světla.

Bylo prokázáno, že zlomky bukovohorské keramiky z objektu K 519 jsou surovinově shodné – vyrobené ze spráše těžené v blízkosti neolitické osady v Olišanech u Prostějova. Oproti všem zkoumaným vzorkům jsou však tyto dva střepy vypáleny při vyšší teplotě – v rozmezí 750–850 °C. Bukovohorský střep z objektu K 524 je ale zhotoven z jílu obsahujícího střípkovitý křemen, kterým se zřetelně odlišuje od všech ostatních analyzovaných fragmentů. Avšak ani zde zastoupení a charakter minerálů bezpečně nenaznačuje tomu, že by pocházel přímo z domovské oblasti bukovohorské kultury, tj. z prostoru severovýchodního Potisí. Běžná lineární keramika z objektů K 519 a K 524 pak reprezentuje hrnčířskou produkci zhotovenou z místních cihlářských hlín a vypálenou při teplotě 600–700 °C.

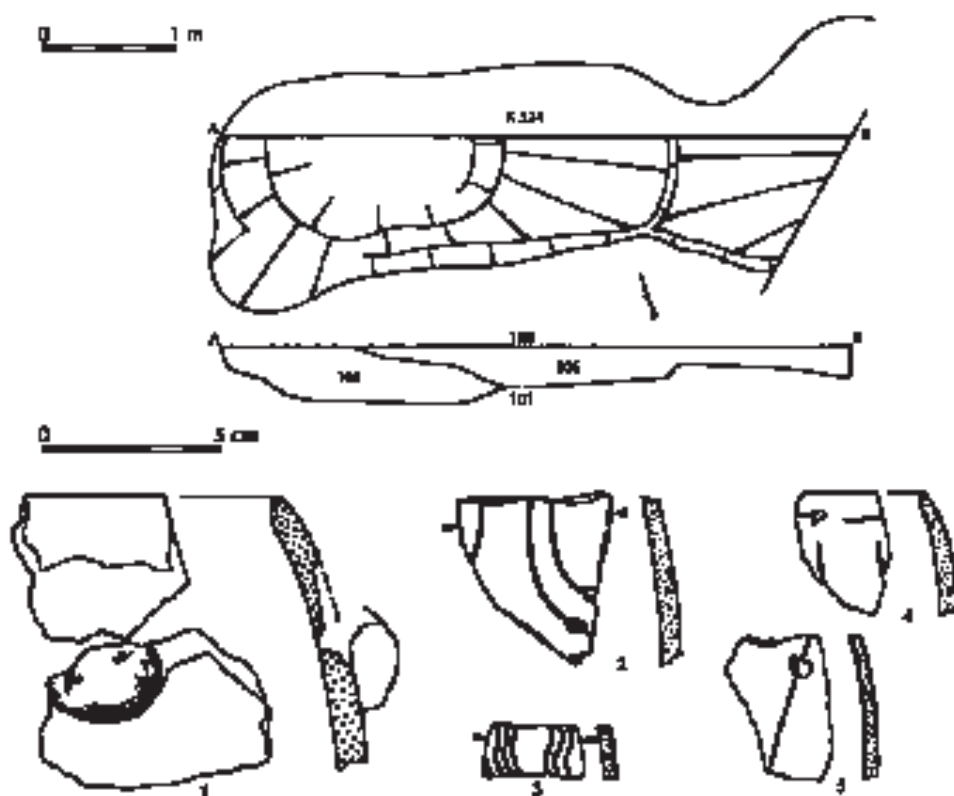
Na základě výše uvedených skutečností autoři přírodovědných analýz předpokládají, že: „Sídliště kultury s lineární keramikou v Olišanech u Prostějova mohli navštívit nositelé keramiky bukovohorské, kteří zde z místních surovin zhotovili keramiku jím vlastního technologického postupu i výzdobného stylu. Vedle toho na lokalitu přinesli těž hliněné nádoby vyrobené ve větší vzdálenosti, na základě mineralogického spektra užitého materiálu pravděpodobně však nepřesahující 100 km“ (Hložek – Gregerová 2006).

Přehled moravských nálezů importů či napodobenin keramiky bukovohorské kultury

Hluboké Mašůvky, okr. Znojmo – z prozkoumané části osady lidu s lineární keramikou fáze IIb a III v chronologii Z. Čížmáře (1998) pochází zlomek okraje nádoby bukovohorské kultury s charakteristickým dekorem vyplněným bílou inkrustací. Lit.: Čížmář 2004, 123–124; 2006, 15.

Kunovice, okr. Uherské Hradiště – dva keramické zlomky z nejmladšího období bukovohorské kultury pocházejí z povrchových sběrů. Zajímavý je především antropomorfní motiv na jednom z fragmentů, který zatím nemá z území Moravy obdoby. Analogický nález k tomuto zobrazení pochází z maďarské lokality Edelény Borsod (Kalicz – Makkay 1977, 313, Taf. 107: 2). Druhý fragment je pak svým dekorem téměř identický s kusem z Nového Tekova na Slovensku (Šiška 1995, 18, Abb. 3: 11). Lit.: Podborský 1993, 100; Vaškových – Pavelčík 1999, 168, obr. 2: 1, 2.

Mohelnice, okr. Šumperk – R. Tichý uvádí nález jednoho střepu s bukovohorským dekorem ze souboru s mladovolutovou keramikou z objektu 039 zkoumaného v roce 1970 na známém neolitickém sídlišti v Mohelnici. Podle výzdoby náleží tento fragment do předklasického stupně bukovohorské kultury – pro jeho místní původ by ovšem svědčila okolnost, že je po obou stranách opatřen tuhovým nátěrem. Lit.: Podborský 1993, 100; Tichý 1974, 36, obr. 6.

Obr. 4. Olšany u Prostějova, okr. Prostějov, „Zlatníska“. Kresebná dokumentace sídlištního objektu K 524/2005 a ukázka materiálu z jeho výplně. – Fig. 4. Olšany u Prostějova – „Zlatníska“. Drawn documentation of feature K 524/2005 and an example of material from its fill.

Nová Ves, okr. Brno-venkov – J. Skutil uvádí otřelý střep pocházející ze sbírky V. Čapka nebo J. Kniese. Zlomek pochází z povrchových sběrů na polykulturním sídlišti s nálezy kultury s lineární keramikou, kultury keramiky vypíchané a kultury s moravskou malovanou keramikou, což značně omezuje jeho výpovědní hodnotu. Lit.: *Belcredi et al.* 1989, 46; *Podborský* 1993, 100; *Skutil* 1939.

Veletíny, okr. Uherské Hradiště – V materiálu ze sídlištních objektů poskytujících keramikou s výrazným zastoupením železovského výzdobného stylu najdeme též fragment náležející poklasickému stupni bukovohorské kultury. Lit.: *Lichardus* 1974, Abb. 47: 4 (s. 95, 96), Abb. 50 (s. 101), položka č. 241 (s. 134); *Podborský* 1993, 100; *Vaškových – Pavelčík* 1999, 168; *Vencl* 1961, obr. 24: 8.

Želešice, okr. Brno-venkov – Při rigolování terénu poblíž vesnice byly zachráněny četné neolitické střepy, zvířecí kosti a různé další artefakty. Ze souboru zlomků mladšího vývojového úseku kultury s lineární keramikou pochází též fragment náležející patrně bukovohorské kultuře – je zdoben svazky rytých linií bez stop případné inkrustace. Lit.: *Lichardus* 1974, položka č. 240 (s. 134); *Schirmeisen* 1926, 96, Abb. 3 (vpravo dole).

Na výskyt bukovohorských střepů je ve stručnosti poukázáno i v „Pravěkých dějinách Moravy“, kde mezi vzpomínutými exempláři figurují též **Vedrovice, okr. Znojmo** (*Podborský* 1993, 100), a to s odkazem na nepublikovanou informaci V. Ondruše. Uvedená lokalita je v současnosti komplexně hodnocena v rámci grantového projektu „Vedrovice – ohrazená osada LnK I“ (GA ČR č. 404/03/0741) a dle sdělení jednoho z řešitelů, T. Berkovce, se v materiálu z tratí „Široká u lesa“ a „Za dvorem“ žád-

né takoveto keramické zlomky nenacházejí. Vzhledem k této skutečnosti je uvádím mimo výše podaný výčet podrobněji publikovaných a ověřitelných importů či napodobenin hrnčářské produkce nositelů bukovohorské kultury.

Závěr

Podobné nálezy keramiky bukovohorské kultury v prostředí cizích archeologických kultur vedly až k nastínění jejího zániku, a to způsobem, který ve své studii podrobně podal S. Šiška (1995). Nepovažuje je výhradně za importy v pravém slova smyslu, jejich přítomnost vysvětluje hned třemi poněkud odlišnými způsoby:

1. Část keramiky tvoří „klasické“ importy, jež se do vzdálenějších oblastí mohly dostávat spolu s jinými artikly, např. obsidiánem (podobně např. *Lenneis 1995*, 26–27, pro zlomky z území Dolního Rakouska a Burgenlandu: *Lenneis 1979*, Abb. 15: 4, Karte 1: lok. č. 2 – Draßburg, p. B. Mattersburg, Burgenland; lok. č. 12 – Herrnbaumgarten, p. B. Mistelbach, Niederösterreich; lok. č. 19 – Ravelsbach, p. B. Hollabrunn, Niederösterreich, a *Neugebauer-Maresch 1982*: Gnadendorf, p. B. Mistelbach, Niederösterreich).

2. Menší část tvoří více či méně úspěšné napodobeniny – na možný místní původ fragmentu nádoby s dekorem předklasického stupně bukovohorské kultury z Mohelnice upozornil již dříve R. Tichý (1974, 36), domácí provenienci předložených zlomků z Olšan u Prostějova prokázaly přírodovědné analýzy. Jejich přítomnost však nespochybňuje jen v atraktivnosti bukovohorské hrnčářské produkce, ale zejména ve faktech, které jsou naznačeny níže.

3. Nálezy převážné části keramiky bukovohorské kultury mimo její domovskou oblast severovýchodního Potíší úzce souvisí s postupným zánikem kultury vyvolaným hlavně výraznými klimatickými změnami na přelomu středního a mladého neolitu v oblastech již tak značně limitovaných absencí úrodných půd typů černozemí a hnědozemí. Tyto nepříznivé ekologické podmínky způsobily ekonomickou krizi, s níž se nositelé bukovohorské kultury nedokázali v domácím prostředí vyrovnávat. Zeslabené neolitické komunity tak hledaly východisko v postupném a delší dobu trvajícím exodu směřujícím do oblastí s lepšími životními podmínkami, kdy jeden zřetelný proud vedl do středního Podunají a druhý do prostoru horní Visly. V novém prostředí si však již nedokázaly udržet svůj původní habitus, rychle se asimilovaly a jejich kulturní projev zanikl, přičemž však zřejmě umožnil i transformaci vzdálenějších neolitických kulturních prvků či duchovních jevů (k univerzálnímu „náboženskému“ schématu obecněji např. *Pavlu 1966*).

Význam nově získaných bukovohorských keramických zlomků z Olšan u Prostějova tak tkví zejména v obohacení nepočtené kolekce dosud učiněných moravských nálezů a v rozšíření jejich geografického výskytu o oblast střední Moravy (Prostějovsko a Olomoucko), která je zatím zcela postrádala. Skutečností, že pocházejí z bezpečných nálezových kontextů, však umožňují i verifikaci širších kulturně-chronologických schémat (např. *Lichardus 1974*, 107, Abb. 51), kde lze část předklasického stupně bukovohorské kultury severovýchodního Potíší právem synchronizovat přibližně se stupněm IIa kultury s lineární keramikou na Moravě.

Prameny a literatura

- Albrecht, P. 1998*: Krajiny Prostějovska. Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 1. In: Sborník prací ke 100. výročí založení Klubu přírodovědeckého v Prostějově, Prostějov, 47–66.
- Belcredi, L. – Čižmář, M. – Košťuřík, P. – Oliva, M. – Salaš, M. 1989*: Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov. Brno.
- Čižmář, M. – Geislerová, K. edd. 2006*: Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004. Ústav archeologické památkové péče Brno, Brno.
- Čižmář, M. – Geislerová, K. – Unger, J. edd. 2000*: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998. Ústav archeologické památkové péče Brno, Brno.

- Čížmář, Z. 1998: Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě. Poznámky k vývoji výzdobného stylu, *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 83, 105–139.
- 2004: Hluboké Mašůvky (okr. Znojmo), „Nivky“, výzkum 2003. In: *Přehled výzkumů 45 (2003)*, Brno, 123–125.
- 2006: Neolit. In: *Čížmář – Geislerová edd. 2006*, 11–20.
- Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.
- Fojtík, P. 2006: Střední doba bronzová. In: *Čížmář – Geislerová edd. 2006*, 37–41.
- 2006: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatníska“, výzkum 2005. In: *Přehled výzkumů 47 (2005)*, Brno, v tisku.
- Gottwald, A. 1924: Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku. Prostějov.
- 1931: Můj archeologický výzkum. Prostějov.
- Hložek, M. – Gregerová, M. 2006: Mikropetrografické rozborby neolitické keramiky z Olšan u Prostějova. Ms. předběžné zprávy. Brno.
- Kalicz, N. – Makkay, J. 1977: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Studia Archaeologica VII*. Budapest.
- Lenneis, E. 1979: Zum Charakter der Zselizer Funde aus Ostösterreich. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 110, 102–112.
- 1995: Altneolithikum: Die Bandkeramik. In: E. Lenneis – Ch. Neugebauer-Maresch – E. Ruttkay, *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*, St. Pölten – Wien, 11–56.
- Lichardus, J. 1974: Studien zur Bükker Kultur. *Saarbrücken Beiträge zu Altertumskunde* 12. Bonn.
- Neugebauer-Maresch, Ch. 1982: Neolitische und urnenfelderzeitliche Siedlungsstelle bei Gnadendorf, VB. *Mistelbach, NÖ. Fundberichte aus Österreich* 21, 107–132.
- Pavlu, I. 1966: Early „myths“ relating to the Neolithic society. *Archeologické rozhledy* 18, 700–717.
- Podborský, V. 1993: Nástup zemědělské civilizace (neolit). In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid* 3, Brno, 71–152.
- Schirmeisen, K. 1926: Einige Vorgeschichtsfunde aus Brünn und Umgebung. *Sudeta*. In: *Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte in der Tschechoslowakei* 2, Podmokly, 90–105.
- Skutil, J. 1939: Střep bycké keramiky na Moravě?. *Památky archeologické* 41, 1936–1938, 117.
- Šiška, S. 1995: Zur Problematik des Untergangs der Bükker Kultur. *Slovenská archeológia* 43, 5–26.
- Šmíd, M. 1999a: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatníska“, výzkum 1995. In: *Přehled výzkumů 40 (1997–1998)*, Brno, 214.
- 1999b: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatníska“, výzkum 1998. In: *Přehled výzkumů 40 (1997–1998)*, Brno, 215.
- 2002: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatníska“, výzkum 2001. In: *Přehled výzkumů 43 (2001)*, Brno, 163–164, 203, 285.
- 2005: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatníska“, výzkum 2004. In: *Přehled výzkumů 46 (2004)*, Brno, 225–226.
- Tichý, R. 1974: Příspěvek k chronologii železovské skupiny. *Slovenská archeológia* 22/1, 33–37.
- Vaškových, M. – Pavelčík, J. 1999: Poznámky k vývoji neolitu a eneolitu na jihovýchodní Moravě. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M* 4, Brno, 167–177.
- Vencl, S. 1961: Studie o šáreckém typu. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie* 15, číslo 3. Praha.

Bukova Hora ceramic “imports” from Olšany u Prostějova (Prostějov district)

During archaeological rescue excavations at the polycultural “Zlatníska” site at Olšany (Prostějov district, Central Moravia), common settlement features (nos. K 519/2005 and K 524/2005) of the later developmental phase of the Linear Pottery culture yielded four ceramic sherds bearing straight, arched and wavy multiple engraved lines, which in two cases were clearly filled with a white incrustation – i.e. with decoration characteristic of the Bukova Hora culture (*figs. 2: 4-6; 3; 4: 3*). The execution of the linear patterns is very similar to that of the collection from the cave at Ardovo B, classified to the “pre-classic” Bukova Hora stage AB (*Lichardus 1974*, Tabs. 10, 11), which also matches the aforementioned white incrustation, which is the dominant element in its material content (*Lichardus 1974*, 65, Abb. 20).

The recovered Bukova Hora culture vessel fragments were, together with the comparative collection of standard Linear Pottery culture ceramic production from the Olšany settlement, subjected to expert microscopic analysis (*Hložek – Gregerová 2006*), for the purposes of identifying such differences as might exist in their raw material and the manufacturing technology employed. On the basis of the ascertained facts, the authors of the scientific analysis conclude that: “The Linear Pottery culture settlement at Olšany u Prostějova may have been visited by bearers of the Bukova Hora ceramics, who made ceramics here from local raw materials, using their own technological approach and decorative style. In addition, they brought with them to the site clay vessels made at a greater distance away, which on the basis of the mineralogical spectrum of the material employed probably did not, however, exceed 100 km.”

The importance of the newly recovered Bukova Hora ceramic sherds from Olšany lies in particular in their enrichment of the thus far limited collection of Moravian finds of this kind, and in the expansion of the geographical range thereof into an area of central Moravia (the Prostějov and Olomouc regions) where they had hitherto been absent. The fact that they come from secure finds contexts, however, allows for verification of the broader cultural/chronological scheme (e.g. *Lichardus 1974*, 107, Abb. 51), whereby part of the pre-classic stage of the Bukova Hora culture of the north-eastern Tisza valley can be roughly synchronised with phase IIa of the Linear Pottery culture in Moravia (on the chronology cf. *Čížmář 1998*).

At the level of interpretation, these sherds have also made a major contribution to understanding the eastern influences that were at that time penetrating into Moravia, evidently thanks not only to the marked, expansionist pressure exerted by the Želiezovce culture population (e.g. *Podborský 1993*, 100) or the obvious long-distance contacts related to sources of stone raw material suitable for chipped industry production (e.g. *Lenneis 1995*, 26–27 for Lower Austria and the Burgenland), but in particular to the inauspicious environmental conditions prevalent in the domestic milieu of the Bukova Hora culture, which apparently led to the gradual, lengthy exodus into areas with more fertile soils and more suitable climates (*Šiška 1995*).

English by *Alastair Millar*

Archeologický výzkum v poloze „Na šibenici“ ve Vodňanech (okres Strakonice)

Příspěvek k archeologii popravišť v Čechách

Pavína Mašková – Jan Michálek

Úvod

Archeologické výzkumy míst, která souvisí s výkonem hrdelního práva ve středověku a novověku, jsou u nás stále velmi sporadické.¹ Většina dosud známých nálezů tohoto charakteru (zbytky šibenice, pozůstatky popravených jedinců) byla navíc učiněna náhodně při stavebních pracích a záchranných výzkumech, které nedovolily systematictější zkoumání lokality, a tak přináší jen torzovité informace.² Výjimkou je archeologický výzkum reliktní šibenice v Bečově nad Teplou z roku 2002, jehož autor publikoval společně s výsledky své práce i shrnující pohled na celou problematiku (*Sokol 2003a; 2003b*). V Bečově se ovšem nepodařilo odhalit pohřby popravených (nalezeno bylo jen malé množství zlomků lidských a zvířecích kostí), neboť šibenice byla postavena přímo na skalním podloží, a tak těla odsouzenců musela být zřejmě zahrabávána na jiném místě, nikoliv přímo u šibenice (*Sokol 2003a, 762*).

O několik let dříve realizovaný záchranný archeologický výzkum v poloze „Na šibenici“ u Vodňan poskytl v Čechách zatím ojedinělou příležitost archeologicky prozkoumat větší plochu popraviště s nálezy kosterních pozůstatků odsouzenců. Záchranný výzkum v trase budovaného silničního obchvatu města Vodňan uskutečnilo v letech 1994–1997 archeologické oddělení Muzea středního Pootaví ve Strakonici (J. Michálek) na katastrech obcí Vodňany, Radčice a Újezd u Vodňan. Při něm bylo odkryto množství nových lokalit a nálezů sídlištního i pohřebištního charakteru od paleolitu po novověk, které jsou postupně publikovány.³ Předkládaný článek je zpracováním středověkých a novověkých nálezů z lokality 16, zkoumané v roce 1995 na katastrálním území Vodňany⁴ (*obr. 1, 4 a 6*).

Vodňanská šibenice v písemných a ikonografických pramenech

Vodňany patří mezi bývalá královská města. První zmínky se objevují teprve na začátku 14. století (*Mostecký 1940, I, 11*), ale archeologické nálezy posouvají počátky města již do druhé poloviny 13. století (*Stuchláz a kol. 2003, 3*). Jeho předchůdcem bylo starší sídliště z 12.–13. století, vzdálené necelý kilometr západně od vrcholně středověkého města (např. *Michálek 1997, 22–23*).

První velká privilegia obdrželo město za krále Jana Lucemburského roku 1336. Jejich rozšířením za Václava IV. získaly Vodňany 20. července roku 1400 také hrdelní právo, společně s Pískem a Českými Budějovicemi.⁵ Právě z Českých Budějovic si měly Vodňany brát podle potřeby kata (*Mostecký 1940, I, 25*).

¹ O něco málo početnější jsou výzkumy popravišť v Německu, Švýcarsku, Dánsku a také Polsku – viz níže v textu (shrnutí zahraniční literatury k tomuto tématu in: *Sokol 2003a*).

² Kosterní pozůstatky, interpretované jako ostatky odsouzenců, byly nalezeny např. v Kopidlnu v místech bývalých stínadel (*Schulz 1886, 45*), v Náchodě, Klatovech, u šibenice v Horním Slavkově a ve Znojmě (*Hraše 1895, 329–330; Tomiček 1998, 91; Tomashek 1943, 43; Wojtucki 2005, 34–38*), v Třebíči (i zdívno šibenice: *Skutil 1948, 77–78*), v Kroměříži (*Chybová v tisku*), v Uherském Hradišti – Mařaticích (*Snášil 1993, 93*) a v Kolíně (archiv NZ ARÚ, čj. 4143/54). Za pohřby popravených je velmi pravděpodobně možno považovat i nález v trati „U Mrchovláčky“ v Čelákovcích (*Mašková 2005*).

³ Výčet nálezů, mapa lokalit, již zveřejněné výsledky a připravované publikace viz *Chvojka – Michálek 2004, 13–15*.

⁴ Dosud byly zveřejněny jen krátké zmínky: *Michálek 1997, 28; 2000, 267–268; Sokol 2003a, 758, 762; 2003b, 108, 114; Wojtucki 2005, 34*.

⁵ Podle listiny z roku 1363 směl některá provinění již dříve soudit rychtář, kromě „vraždy, pálení, násilí, cizoložstva a falše“, které patřily králi (*Mostecký 1940, I, 20*).

Obr. 1. Vodňany, okr. Strakonice. Šipkou vyznačeno návrší, kde stávala šibenice. Pohled od SZ.
Abb. 1. Vodňany, Bez. Strakonice. Anhöhe „Am Galgen“. Blick von Nordwesten.

Díky zachovaným listinám, které tvoří soubor Pamětních knih města Vodňan,⁶ se dozvídáme o existenci a poloze šibenice. Poprvé je zmiňována v listině datované rokem 1506, kdy se obyvatelé vsi Radčice nepohodli s vodňanskými měšťany v otázce hranic, a ty musely být vymezeny krajským hejtmanem. Na vrších, kde stála šibenice, směly obě strany pást a v místech pod šibenicí si Vodňanští mohli brát kámen. Spor o hranice se obnovil znovu v roce 1678, tentokrát proto, že Tomáš Trčka zoral část pozemků pod šibenicí a vodňanský radní nechal nedovoleně lámat kámen východně odtud. Hranice se tedy určovala znovu a za hlavní mezník byla prohlášena „studánka pod Spravedlností“. Kromě toho byla obnovena smlouva, že obě strany budou společně využívat vrchů, z nichž na jednom stála šibenice, k pastvě (*Mostecký 1940*, I, 127–128; II, 164; *Libri memorabilium II*, listina 74, inv. č. 527). V další listině z roku 1527 je zmiňován rybník pod šibenicí, který je na jiném místě jmenován jako „Outrata“; jméno „Velká Outrata“ nese rybník dodnes (*Mostecký 1940*, I, 144, 152). Kromě šibenice měly Vodňany i stínadla. Pozemek v místě „Nad Stínadly“ figuruje v dědické listině z roku 1565 (*Mostecký 1940*, I, 218).

Přesnější lokalizaci, a dále také představu o tom, jak šibenice vypadala, nám poskytují ikonografické prameny a mapy. Na vedutě z roku 1710⁷ je na vrchu severně od města, pod nápisem „*Iustitia*“, zobrazena jednoduchá, pravděpodobně dřevěná šibenice, tvořená dvěma sloupy a břevnem (tzv. vidlicová; *Wojtucki 2005*, 28; *1999*, 7). Podobně je znázorněna na mapě rybníků a vodních toků panství Protivín z roku 1764⁸ a také na mapě 1. vojenského mapování z let 1764–1768 (*obr. 2, 3 a 6*). Na mapě 2. vojenského mapování (1836–1852)⁹ však již chybí a na mapě stabilního katastru z roku 1837 jsou na místě bývalého popraviště obecní pastviny (*obr. 4*). Během následujících let pozemek zarostl lesem a jeho jihozápadní část byla poničena v důsledku prací v blízkém lomu. Na základě uvedených

⁶ *Libri memorabilium*; zatím nevydané listiny jsou součástí AM Vodňany a uloženy v SOKA ve Strakonících.

⁷ Veduta je uložena ve SOA Třeboň.

⁸ Mapa je uložena v SOA Třeboň. Kaple sv. Vojtěcha, znázorněná pod vrchem se šibenicí, byla postavena až mezi lety 1730–1733.

⁹ Mapy vojenského mapování: internetové stránky Laboratoře geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně <http://www.geolab.cz> (© oldmaps.geolab.cz, 1. vojenské mapování, Čechy, mapový list č. 232, 2. vojenské mapování, Čechy, mapový list O 15 I).

Obr. 2. Vodňany. Vyobrazení šibenice nad městem z roku 1710 (SOA Třeboň).

Abb. 2. Vodňany. Stadt- und Galgenabbildung aus dem Jahre 1710 (Staatsarchiv in Třeboň).

pramenů lze tedy říci, že šibenice na tomto místě fungovala nejméně od počátku 16. do druhé poloviny 18. století. Záchraný archeologický výzkum v roce 1995 odkryl právě zde kosterní pozůstatky a další nálezy vztahující se pravděpodobně k popravišti. Stínadla se měla nacházet jihozápadním směrem od Vodňan, u cesty na Stožice (*Mostecký 1940*, II, nestr. obr. příloha), nejspíše v prostoru vpravo od dnešní tratě „U cihelny“.

Jestliže soubor dochovaných listin nabízí alespoň některé informace o šibenici, další důležitý pramen – knihy žalob a rozsudků¹⁰ z let 1558–1618 a ostatní knihy sporného soudnictví – k výkonu hrdelního práva ve Vodňanech překvapivě mlčí. Ze studia zápisů v těchto městských soudních knihách vychází několik publikací (*Slavičková 2002; 2002a; 2004; 2005; Olejník 2002*), které se shodují v tom, že v jednotlivých kauzách často chybí informace o vyměřeném trestu a zatím není známo, že by se dochoval zápis o vynesení a vykonání hrdelního rozsudku.¹¹ Knihy obsahují hlavně civilněprávní spory, často řešené zaplacením pokuty, nápravou škod apod. Trestněprávní záležitosti tvoří jen velmi malé procento sporů. Známo je šest případů krádeží, jeden případ zhářství, zabití a jedna vražda. Nejvyšší trest však nepadl ani jednou (nebo se zápis o něm nedochoval). Případ vraždy se dostal před apelační soud, ale ten konstatoval, že všichni obvinění mají alibi a mohou se očistit přísahou. Odvoláním na alibi skončil i proces se žhářem. Také některé případy krádeže vyřešila buď přísaha, nebo vyhoštění z města Vodňan (*Slavičková 2002a*, 45–52). Malá četnost takových zápisů se může zdát překvapující např. ve srovnání s událostmi, o kterých svědčí listiny z konce 17. století. V té době se rozmnožily případy vražd nechtěných dětí tak, že vyvolaly nařízení o prohlídkách svobodných dívek a služebných. Je zachována zmínka o nálezu nemluvněte utopeného ve studni. Případ se ovšem nepodařilo vyšetřit a dítě bylo pochováno mezi nekrtěňátky. Když se podobné události stávaly i na třeboňském panství, napsal 18. 7. 1697 hejtman do Vodňan list, aby se

¹⁰ AM Vodňany, SOKA Strakonice, inv. č. 413 a 421.

¹¹ Vodňanské městské archíválie jsou předmětem průběžného zpracovávání a žádné další zmínky k vykonání hrdelního trestu se zatím neobjevily (za informace děkujeme J. Olejníkovi ze SOKA ve Strakonici).

Obr. 3. Vyobrazení vodňanské šibenice na mapě rybníků a vodních toků panství Protivín z roku 1764 (SOA Třeboň). – Abb. 3. Bildliche Darstellung des Galgens bei Vodňany auf der Karte der Teichen und Wasserläufen des Herrschafts von Protivín aus dem Jahre 1764 (Staatsarchiv in Třeboň).

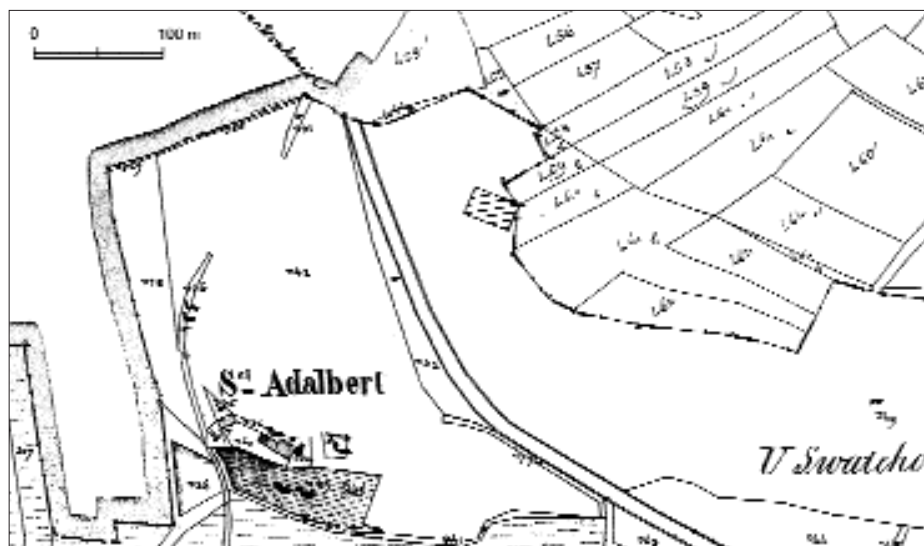
tomuto jednání zamezilo prohlídkami svobodných žen a také kázáním kněží proti vraždám nemluvnat (*Mostecký 1940, II, 203; Libri memorabilium VII, listina 111, inv. č. 532*). O uložení trestu a vykonání rozsudků za tyto delikty není v případě Vodňan nic známo. Běžným trestem pro ženu za vraždu vlastního dítěte bylo v té době stětí a probodení srdce kulem, nebo pohřbení zaživa a následné probodení kulem (*Winter 1892, 797*). Z jižních Čech je známo několik takových případů, např. z Prachatic, Vimperka, Volyně a Strakonice (*Toman 1985, 148–150*)¹².

Šibenice ve Vodňanech přestala plnit svou funkci v roce 1765 (*Roučka 1957, mapy 1–2*), kdy byly zrušeny hrdelní soudy v Čechách a zůstalo pouze 29 velkých hrdelních tribunálů v Praze, Chebu, krajských a jiných významnějších městech. K dalšímu odnímání hrdelní pravomoci došlo za Josefa II. V Čechách tak zůstalo devatenáct hrdelních soudů z původních 383 registrovaných (*Francek 1995, 18; Šimek 1995, 73*). Většina šibenic byla ponechána svému osudu, další byly zbourány a rozebrány. Na těchto místech a v jejich okolí vznikla pole nebo pastviny, jako např. na vrchu u Vodňan (srov. *Sokol 2003a, 755–756*).

Archeologický výzkum vodňanského popraviště

Místo, kde stávala šibenice, se nachází přibližně 1,5 km severním směrem od města Vodňan na mírném návrší, které představuje jihozápadní výběžek Radčického vrchu (*obr. 1, 6*). Původně holé návrší, pokryté pastvinami a přilehlými poli, bylo během minulého století částečně zalesněno. Při odkryvu plochy v poloze „Na šibenici“ (lokalita 16 – parc. č. 349/1), v trase budovaného silničního

¹² Zprávy o vykonání hrdelního trestu na vodňanském popravišti nenalezneme ani v kronikách, které bývají někdy zdrojem takových informací. Znám je například průběh vyšetřování a následného potrestání vrahů pánů Loreckých ze Lkouše z roku 1571, které se odehrálo v Blatné a je zachyceno v kronice Marka Bydžovského z Florentina (*Kolár 1987, 133–134; Debnar 2001*). Kronikářské zápisy posloužily také jako cenný pramen při výzkumu šibenice v polské Lubani (*Grenda – Paternoga – Wojtucki 2004*).

Obr. 4. Výřez z mapy stabilního katastru (1837), kat. území Vodňany a Radčice. Šrafováním vyznačena plocha archeologického výzkumu. Na místě bývalého popraviště jsou obecní pastviny.

Abb. 4. Ausschnitt aus der Karte des Stablkatasters aus dem Jahre 1837 mit Katastralgemeinden von Vodňany und Radčice: schraffierte Fläche – archäologische Grabung.

obchvatu, bylo položeno 284 sond (č. 067–351) o rozměrech 1 x 1 m. Na některých místech výzkum znemožňoval lesní porost, na jihozápadní straně ohraničoval plochu odkryvu svah, porušený navíc starým lomem na těžbu žuly (obr. 5).

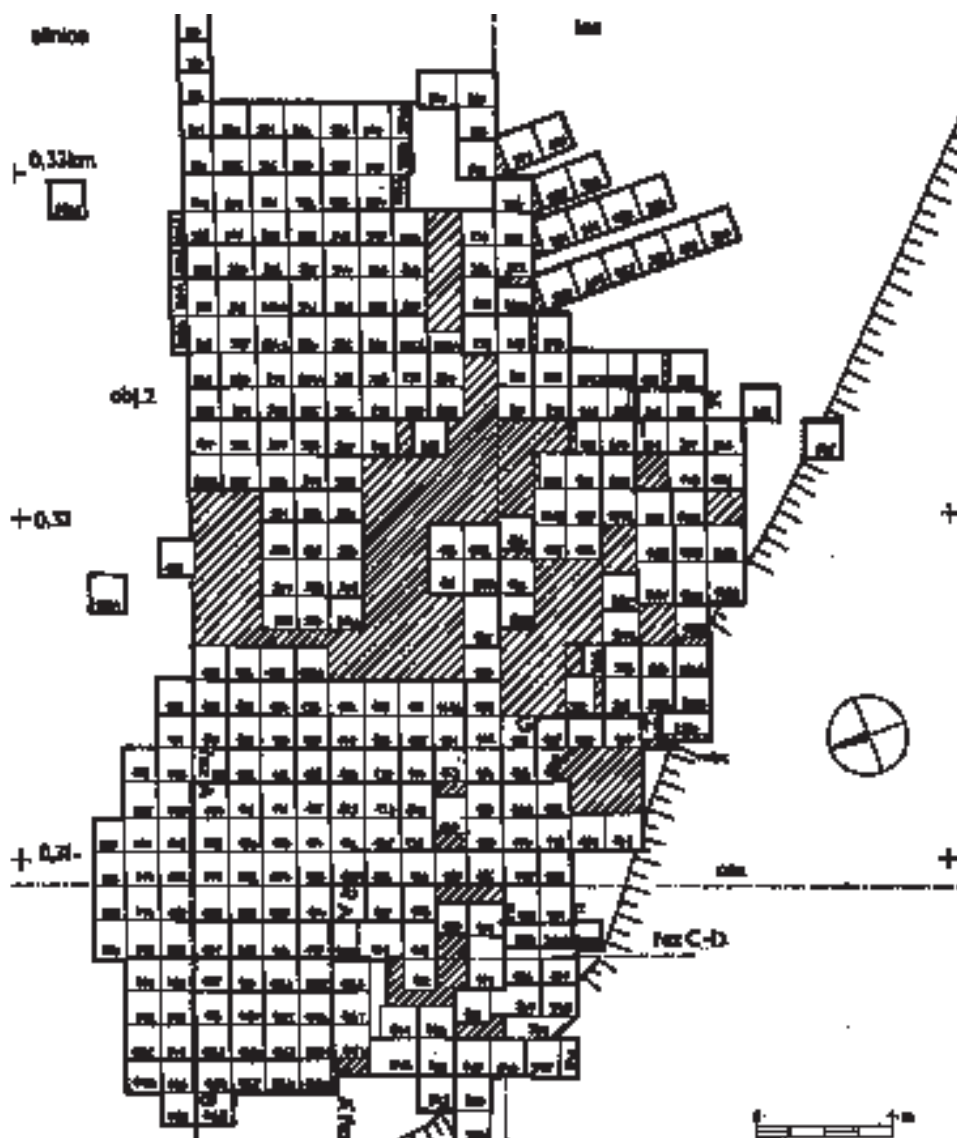
Kromě nálezů spojovaných s popravištěm bylo v téže lokalitě prozkoumáno sídliště a mohylové pohřebiště ze starší doby bronzové, druhotný pohřeb z doby halštatské (Ha C) do starší mohyly, sběrem byl získán zlomek skleněného náramku z doby laténské a zasahovalo sem i tábořiště z pozdního paleolitu/mezolitu (lokality 16 a 16A, obr. 7; lit.: *Chvojka – Michálek 2004*, 15). Mohyly ze starší doby bronzové se nacházely v západní části odkryté plochy. V době výzkumu nebyly na povrchu znatelné; možná již nebyly v krajině patrné ani v době, kdy zde fungovala šibenice.

Nálezy zařazené do období středověku a novověku se vyskytovaly na dvou místech lokality, jedna skupina nálezů v její severovýchodní části a druhá v jihozápadní (obr. 11). Na obou místech byly objeveny i četné zlomky keramiky ze starší doby bronzové.

První skupinu nálezů tvoří fragmenty keramiky, drobná mince a zakopané spálené zvířecí kosti. Zhruba 60 většinou velmi malých zlomků keramiky pozdně středověkého a novověkého stáří bylo rozptýleno na ploše asi 15 x 7 m, v různé úrovni pod svrchní vrstvou lesní půdy (humusu), popř. také v této vrstvě (sondy 224–324; viz katalog nálezů keramiky). Většinu z nich tvořila šedá redukčně vypalovaná keramika, zastoupeny byly i zlomky s glazurou datovatelné do 16.–17. století¹³ (tab. II). Protože v bezprostřední blízkosti – na sousedním katastru (obec Radčice) – přiléhalo k tomuto místu pole (obr. 4), je pravděpodobné, že se jedná o odpad související se zemědělskou činností, a tak tyto nálezy nelze přímo spojovat s vodňanským popravištěm. To platí i o bronzové či měděné minci, která byla nalezena ve svrchní lesní půdě (sonda 280). Jedná se o halěr Františka Josefa I.¹⁴ Naopak s fungováním popraviště velmi pravděpodobně souvisí nález spálených kostí tura domácího (viz *Kyselý*

¹³ Za konzultaci při datování keramiky děkujeme J. Valkonemu a J. Žegklitzovi.

¹⁴ Z roku 1901, bez značky, z vídeňské mincovny; za určení děkujeme J. Militkému.

Obr. 5. Vodňany, okr. Strakonice, lokalita 16. Plán rozložení sond. Šrafováním vyznačeny nezkoumané plochy. – Abb. 5. Vodňany, Bez. Strakonice, Fundstelle 16. Schema der Grabungsschnitte. Schraffiert sind die nicht durchforschten Flächen.

2006), označený jako H 12, v sondě 286. Kůstky s uhlíky byly uloženy v okrouhlé jámě o průměru 50 cm, zahloubené 30 cm do podloží, které tvoří zvětralé písčité eluvium (obr. 9a). Jáma ani svrchní vrstvy neobsahovaly žádné další nálezy.

V jihozápadní části lokality výzkum odkryl šest skupin nálezů lidských kosterních pozůstatků (označeny jako H 6–11), dále soubor spálených lidských kostí, kúlovou jámu a fragmenty středověké a novověké keramiky.

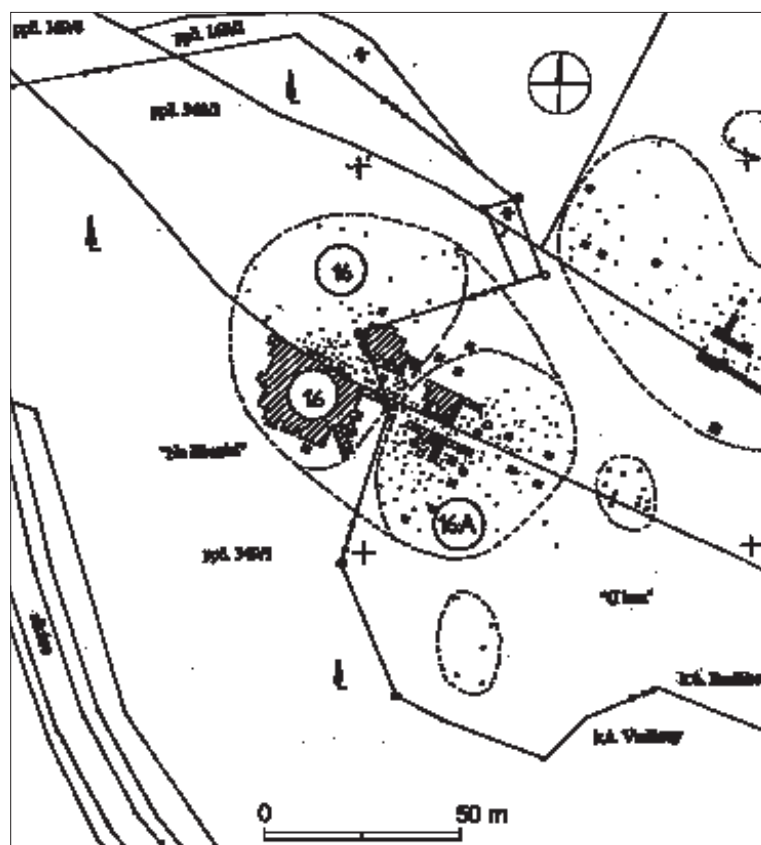
Obr. 6. Vodňany. Zobrazení šibenice na mapě 1. vojenského mapování (1764–1768).
 Abb. 6. Vodňany. Bildliche Darstellung des Galgens auf der Karte der 1. militärischen Kartierung (1764–1768).
 © 1st Military Survey, Section No. 232, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Geoinformatics Laboratory, University of J. E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>; © Ministry of Environment of Czech Republic – <http://www.env.cz>

Kostra celého jedince byla nalezena jen v hrobě H 6, v ostatních případech se jedná o shluky kostí a lebky, přičemž není možno určit, zda patří jednomu, či více jedincům (*Likovský – Velemínský 2006*). Mrtvý z hrobu H 6 (sondy 190, 213 a 215), pravděpodobně dospělý muž, ležel v natažené poloze na zádech, hlavou k západu, v oválné hrobové jámě (180 x 60 cm) zahloubené 15–20 cm do podloží. Terén se tu mírně svažuje, takže hlava se nacházela níže než nohy. Levou ruku měl vloženu pod pánev. Lebka byla porušena zřejmě při ukládání pozůstatků H 7, které se nacházejí nad ní (*obr. 10a*). V blízkosti lebky, na dně jámy, ležel z každé strany jeden zlomek keramiky ze starší doby bronzové. Výplň jámy tvořila tmavohnědá hlinitopísčítá hmota. Ve 40 cm mocné vrstvě nad ostatky, kterou od dnešního povrchu dělila už jen malá vrstvička lesní půdy (humusu), byly v oblasti pánve, v hloubce 20 cm od povrchu, uloženy dva velké a několik menších kamenů (*obr. 8*). O dalších 5 cm výše ležely 3 zlomky středověké keramiky (sonda 215: inv. č. A 3358). Podle tuhové hmoty, oxidačního výpalu a také značky na dně (mřížka; *tab. I: 4*) je lze zařadit do 13. století (analogie např. *Fröhlich 1999*, 83, *obr. 8: 1*). V okolí (sondy 213, 214, 215A+B a 215D) bylo nalezeno asi 34 zlomků keramiky shodného stáří. Šest zlomků, včetně 1 okraje (*tab. I: 3*) ze sondy 215D, tvořilo shluk (v hloubce 20 cm pod povrchem) a zdá se, že mohou pocházet z jedné nádoby.

Nad lebkou hrobu H 6, v nepravidelné jámě o maximálních rozměrech 100 x 90 cm, zčásti ohraničené kameny (jáma sahala do hloubky 20–30 cm pod povrchem; kameny ležely v hloubkách 25–20 a 10–8 cm pod povrchem), byla nalezena lidská lebka a fragmenty postkranálního skeletu (žebra, části dlouhých kostí ad.), označené jako H 7 (sondy 190, 215, 215 C; *obr. 10*). Kosterní pozůstatky patřily dospělému jedinci, u kterého nebylo možno určit pohlaví.

Níže po svahu, ve vzdálenosti 1,6 m jižním směrem (sonda 215 D), ležela v hloubce 10 cm pod povrchem poškozená lidská lebka bez dalších nálezů, označená jako H 8 (*obr. 9b*). Patřila dospělému jedinci, pohlaví nebylo možné určit (*Likovský – Velemínský 2006*).

Situaci H 9 tvoří pouze osamocená část stehenní kosti (sonda 149 A), obklopená shlukem kamenů v hloubce 50–30 cm pod povrchem.

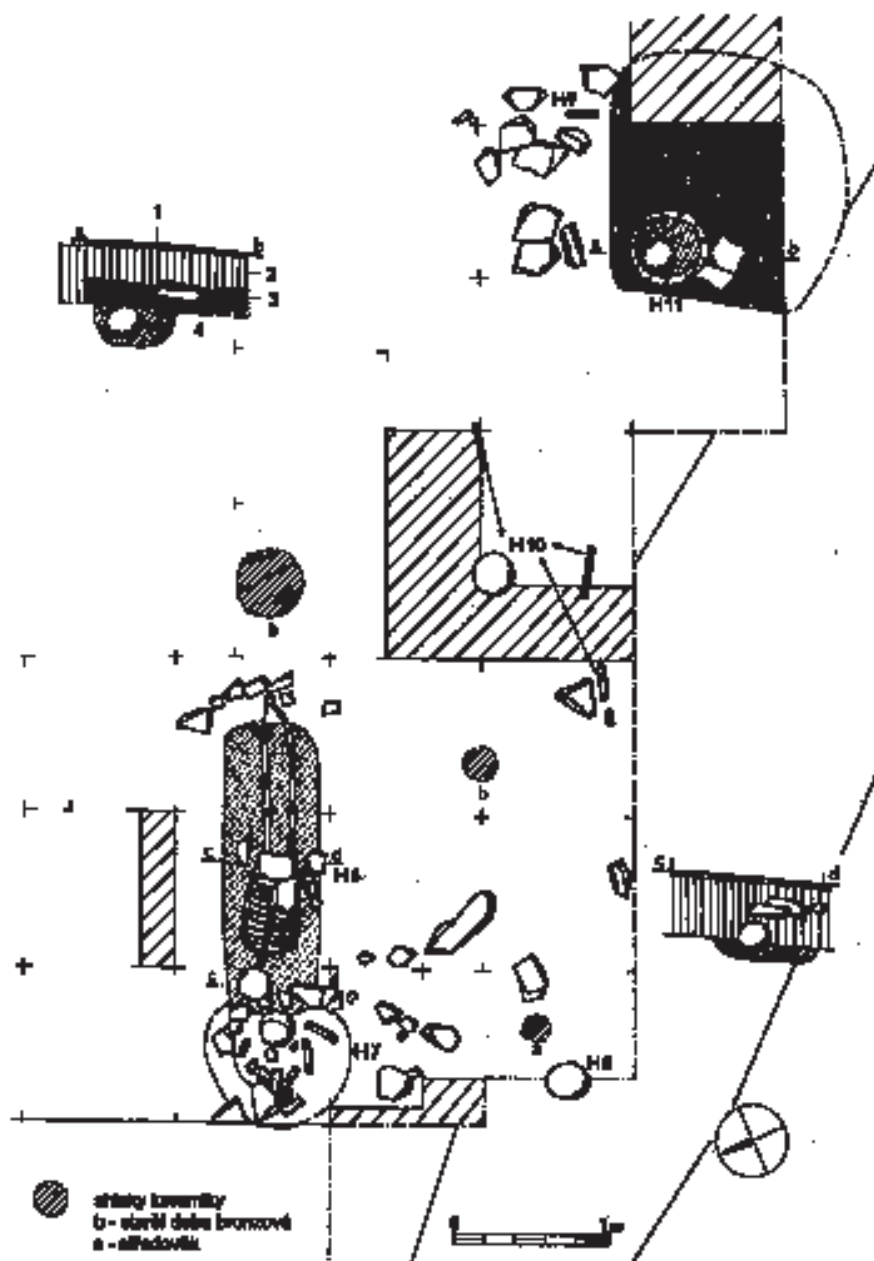
Obr. 7. Vodňany, okr. Strakonice. Plány lokalit 16 a 16A. V lokalitě 16A pokračuje tábořiště z paleolitu/mezolitu a ze starší doby bronzové.

Abb. 7. Vodňany, Bez. Strakonice. Pläne von Fundstellen 16 und 16A. In der Fundstelle 16 A setzt sich der Rastplatz aus dem Palaolithikum/Mesolithikum und aus der frühen Bronzezeit fort.

Při stěnách sondy 149 D a v její bezprostřední blízkosti (sonda 214 A) byly přibližně ve stejné hloubce (40–30 cm) nalezeny části končetin, žebra a lebky dospělého jedince nebo jedinců, označené souhrnně jako H 10.

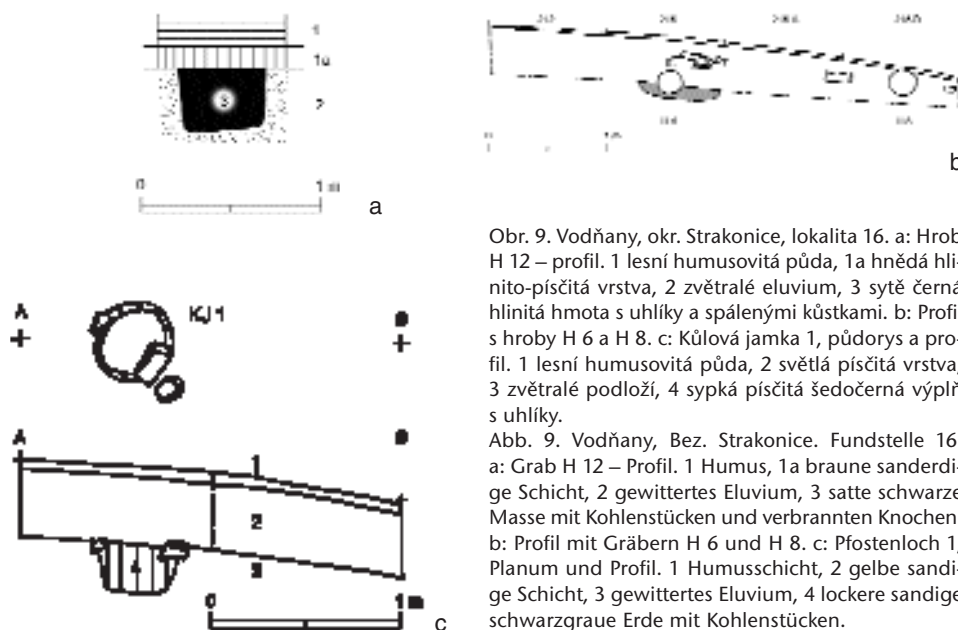
Zajímavé výsledky přinesl odkryv částí sond 149 A+B, 149 G a celé sondy 149 H. V hloubce 25–40 cm pod povrchem se objevila 20 cm mocná černá vrstva, obsahující uhlíky, spálené kusy větvi i lidských kostí a 13 zlomků novověké glazované keramiky (inv. č. A 3308, A 3406). Vrstva pokrývala celou plochu sondy 149 H a na severní straně ji ohraničoval kus spáleného trámu (sonda 149 B; hl. 35 cm). Lidské kosti, nestejně spálené co do intenzity, byly nalezeny v blízkosti dvou velkých kamenů, položených do této vrstvy, a patřily dospělému jedinci. Zlomky keramiky (sonda 149 H) pocházely ze dvou oboustranně glazovaných džbánek ze 17.–18. století (*tab. I: 1–2*). Pod touto vrstvou, v severozápadním rohu sondy 149 H, byla do zvětralého skalního podloží zahlabena 30 cm hluboká okrouhlá jáma o průměru 50 cm, ve které ležela lidská lebka a další zlomky kostí dospělého jedince, označené jako H 11 (*obr. 8*).

K nálezům vztahujícím se k popravišti můžeme pravděpodobně přiřadit i kúlovou jamku ve vzdálenosti 3,5 m západně od kostrových nálezů (v sondě 180), která byla odkryta pod 40 cm mocnou

Obr. 8. Vodňany, okr. Strakonice. Lokalita 16. Nálezy kosterních pozůstatků a profily hrobů H 6 (c-d) a H 11 (a-b). 1 lesní humusovitá půda, 2 žlutá hlinito-písčité vrstva, 3 černá vrstva s uhlíky a spálenými kůstkami, 4 zvětralé skalní podloží. Šrafováním vyznačeny nezkoumané plochy.

Abb. 8. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16. Pläne und Profile der Gräber H 6 (c-d) und H 11 (a-b). 1 Humuserde, 2 gelbe lehmig-sandige Schicht, 3 schwarze Schicht mit Kohlenstücken und verbrannten Knochen, 4 gewittertes Eluvium. Schraffiert sind die nicht durchforschten Flächen bezeichnet.

Obr. 9. Vodňany, okr. Strakonice, lokalita 16. a: Hrob H 12 – profil. 1 lesní humusovitá půda, 1a hnědá hlinito-písčítá vrstva, 2 zvětralé eluvium, 3 sytě černá hlinitá hmota s uhlíky a spálenými kůstkami. b: Profil s hroby H 6 a H 8. c: Kůlová jamka 1, půdorys a profil. 1 lesní humusovitá půda, 2 světlá písčítá vrstva, 3 zvětralé podloží, 4 sypká písčítá šedočerná výplň s uhlíky.

Abb. 9. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16. a: Grab H 12 – Profil. 1 Humus, 1a braune sanderdige Schicht, 2 gewittertes Eluvium, 3 satte schwarze Masse mit Kohlenstücken und verbrannten Knochen. b: Profil mit Gräbern H 6 und H 8. c: Pfostenloch 1, Planum und Profil. 1 Humusschicht, 2 gelbe sandige Schicht, 3 gewittertes Eluvium, 4 lockere sandige schwarzgraue Erde mit Kohlenstücken.

písčítou vrstvou. Jamka o průměru 40 cm byla zahlobena 25 cm do zvětralé skály a obsahovala sypkou šedočernou písčítou výplň s uhlíky. Při ústí ležely dva větší kameny (obr. 9c).

Ještě dále, 3 a 5 m západně od kůlové jámy, se vyskytovaly keramické zlomky pozdně středověké a novověké keramiky: 25 zlomků šedé, redukčně vypalované keramiky ze sondy 350 A (tab. I: 6) a 2 fragmenty s glazurou ze sondy 348.

Konečně je nutné zmínit nález, který nelze s jistotou chronologicky zařadit ani interpretovat. Jedná se o černou popelovitou vrstvu s uhlíky o mocnosti 5–10 cm, zachycenou na několika místech v hloubce 15–20 cm, která v jednom případě tvořila jakýsi pás asi 10 m dlouhý, táhnoucí se východně od nálezů lidských ostatků (obr. 12). Přiblížila se až k popsané vrstvě v sondě 149 H nad situací H 11, na rozdíl od ní však neobsahovala žádné nálezy. Plochu, jejíž odkryv by snad mohl lépe osvětlit jejich vztah, nebylo možné prozkoumat. Pod touto černou vrstvou s uhlíky se nacházela vrstva s paleolitickou/mezolitickou industrií.

Katalog nálezů¹⁵

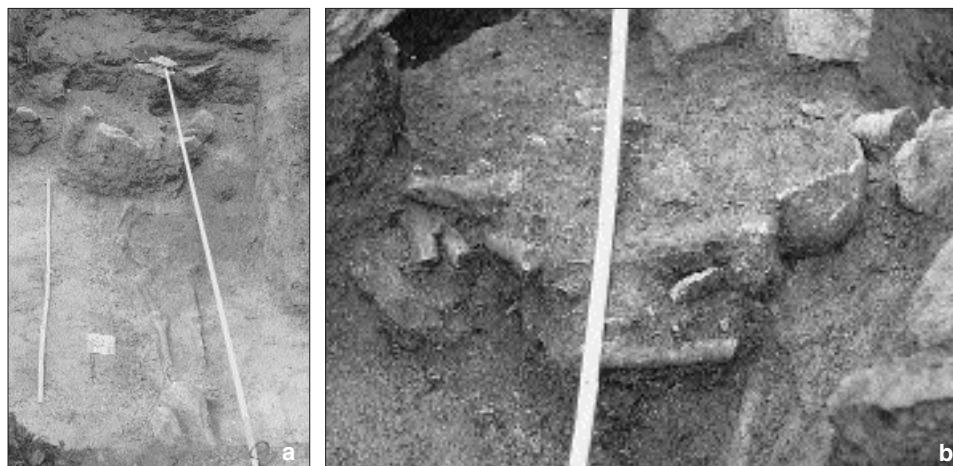
A 3308, sonda 149 G+H. Nad situací H 11 v černé vrstvě s uhlíky a spálenými kostmi. Celkem 12 zlomků; zlomky dvou oboustranně glazovaných džbánků, jeden s uchem. Barva glazury světle zelená (džbánek s uchem, tab. I: 2) a lahově hnědá (tab. I: 1). Dat.: novověk, 17.–18. stol.

A 3345, sonda 213. Celkem 2 zlomky, velmi malé výdutě; hmota hrubá, černá tuhová s příměsí. Dat.: středověk, 13. stol.

A 3347, sonda 214. V blízkosti hrobu H 6. Celkem 19 zlomků; 4 zlomky poklice (tab. I: 5) a 15 malých výdutí. Lom střepu: hrubší hmota, světle hnědá, někde černá (sendvičový efekt). Oxidační výpal. Dat.: středověk, poklice 2. pol. 13. stol., ostatní 13. stol.

A 3358, sonda 215. V blízkosti, nebo nad hrobem H 6, ale ne přímo v hrobové jámě (možná v zásypu), v hloubce 15 cm. Celkem 3 zlomky; 2 dna s toho jedno se značkou (mřížka, tab. I: 4). Hmota černá (tuhová) a hrubá, střep

¹⁵ Datování keramiky bylo konzultováno s J. Valkonym a J. Žegklitzem. Nálezy jsou uloženy v Muzeu středního Pootaví ve Strakonících.

Obr. 10. Vodňany, okr. Strakonice. Lokalita 16. a: Hroby H 6 a H 7. b: Hrob H 7, pohled od V.
 Abb. 10. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16. a: Gräber H 6 und H 7. b: Grab H 7, Blick von Osten.

silnostěnný, oxidační výpal. Dat.: středověk, 13. století. Poznámka: v hrobové jámě hrobu H 6 ležely u hlavy dva zlomky keramiky ze starší doby bronzové (A 3356 a A 3355).

A 3359, sonda 215 A+B. V blízkosti hrobu H 6, při povrchu. Celkem 7 zlomků, jen velmi malé výdutě; Hmota hrubá a tuhá. Dat.: středověk, 13. stol.

A 3360, sonda 215 D. V blízkosti hrobu H 6, ve shluku pod humusovou vrstvou, v hloubce 20 cm. Celkem 6 zlomků; 5 zlomků výdutě a 1 okraj (*tab. I: 3*), zdá se, že pochází z jediné nádoby. Hmota hrubší s příměsí tuhy, střep tenkostěnný. Dat.: středověk, 13. stol.

A 3362, sondy 224–229. Vých. část naleziště. Celkem 4 zlomky, výdutě; zlomky tenkostěnné, šedé. Dat.: pozdní středověk až novověk.

A 3364, sondy 233–237. Vých. část naleziště. Celkem 8 zlomků; 2 se zelenou (olivovou) vnitřní glazurou, z toho 1 dno (možná hrnce), dalších 6 má šedý střep, redukční výpal, výdutě a 1 dno. Dat.: pozdní středověk až novověk, zlomky s glazurou 16.–17. stol.

A 3366, sondy 242–249. Vých. část naleziště. Celkem 9 zlomků; 8 malinkých výdutí, 1 okraj (*tab. II: 1*). Šedá tenkostěnná keramika. Dat.: novověk.

A 3372, sondy 274–279 a 280. Vých. část naleziště. Celkem 12 zlomků; 2 výdutě s vnitřní glazurou (1. zelená, 2. zelená a hnědá). Dalších 10 zlomků keramika šedá a černá tenkostěnná. Dat.: pozdní středověk až novověk, zlomky s glazurou 16.–17. stol.

A 3373, sondy 281, 283–285. Vých. část naleziště, v blízkosti situace H 12 (s. 286). Celkem 6 zlomků; 1 výduť s vnitřní hnědou glazurou, 3 výdutě šedé, 1 zlomek okraje – okrový (*tab. II: 3*), 1 poklička (*tab. II: 2*). Dat.: novověk, 16.–17. stol.

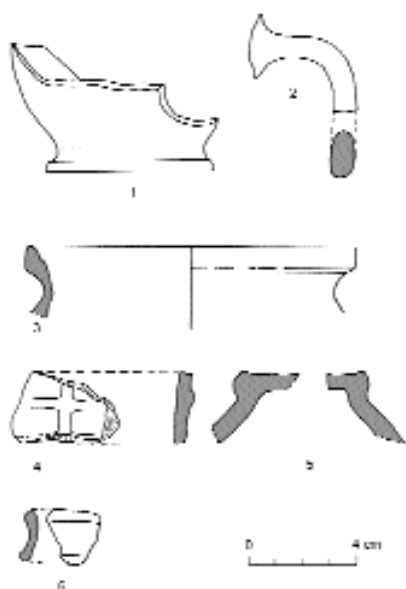
A 3374, sondy 284, 287–289. Vých. část naleziště. Celkem 1 zlomek, výduť. Střep tenkostěnný, šedý. Dat.: pozdní středověk až novověk.

A 3375, sondy 290–292. Vých. část naleziště. Celkem 5 zlomků; 3 zlomky okrajů: tenký šedý (*tab. II: 5*), šedý (*tab. II: 6*) a světle zeleně glazovaný (zevnitř a přes okraj), okrový – miska nebo talíř (*tab. II: 7*). Dat.: pozdní středověk až novověk, 15.–16. stol., miska asi 17. stol.

A 3376, sondy 299–303. Vých. část naleziště. Celkem 1 zlomek; 1 malá okrová výduť. Dat.: novověk.

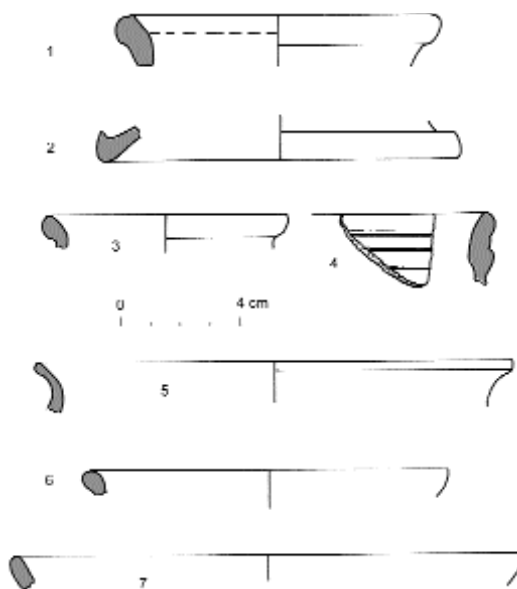
A 3378, sondy 295–298. Vých. část naleziště, ve vrstvě lesní půdy. Celkem 6 zlomků velmi malých výdutí. Šedá jemná hmota. Dat.: pozdní středověk až novověk.

A 3380, sondy 320–324. Vých. část naleziště. Celkem 6 zlomků; 5 malých šedých výdutí (redukční výpal, stopy leštění) a 1 okraj, okrový, zdobený (*tab. II: 4*). Dat.: pozdní středověk až novověk; výdutě: 15., spíše však 16. stol.; okraj: 1. pol. 17. stol.

Tab. I. Vodňany, okres Strakonice. Lokalita 16. Výběr nálezů středověké a novověké keramiky. 1–2 keramika s glazurou, 17.–18. století (A 3308); 3–5 keramika ze 13. století (3: A 3360, 4: A 3358, 5: A 3347); 6 keramika z 15.–16. století (A 3402).

Taf. I. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16. Auswahl der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik. 1–2 glasierte Keramik, 17.–18. Jh. (A 3308); 3–5 Keramik des 13. Jhs. (3: A 3360, 4: A 3358, 5: A 3347); 6 Keramik des 15.–16. Jhs. (A 3402).

Tab. II. Vodňany, okres Strakonice. Lokalita 16 (severovýchodní část). Výběr nálezů pozdně středověké a novověké keramiky. 1 A 3366; 2–3 keramika 16.–17. století (A 3373); 4 A 3380; 5–6 keramika 15.–16. století (A 3375); 7 glazovaná miska nebo talíř ze 17. století (A 3375). Tab. I–II kreslila P. Mašková.

Taf. II. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16 (nordöstlicher Teil). Auswahl der spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik. 1 A 3366; 2–3 Keramik des 16.–17. Jhs. (A 3373); 4 A 3380; 5–6 Keramik des 15.–16. Jhs. (A 3375); 7 glasierte Schüssel oder Teller aus dem 17. Jh. (A 3375). Taf. I–II zeichnete P. Mašková.

A 3381, sondy 325–334. Vých. část naleziště. Celkem 4 zlomky, výdutě. Šedá tenkostěnná keramika, redukční výpal. Dat.: pozdní středověk až novověk.

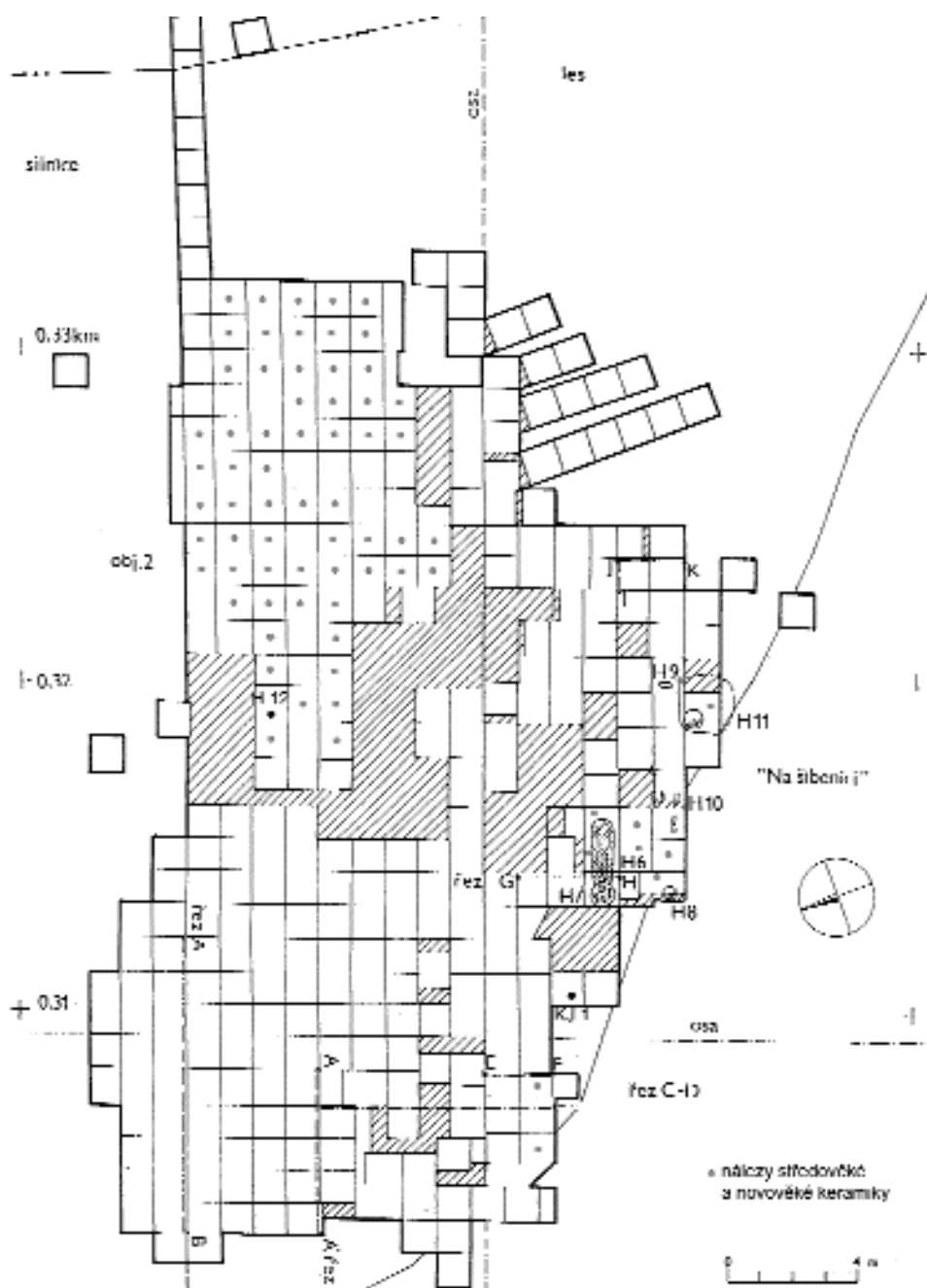
A 3398, sonda 348. Severní část naleziště, v blízkosti kúlové jámy, v lesním humusu. Celkem 2 zlomky, výdutě. Střepey okrové s vnitřní glazurou, jemná hlína, velmi malé zlomky. Dat.: novověk.

A 3402, sonda 350 A. Již. okraj sondy, severní část naleziště, ca 3 m od kúlové jámy. Celkem 25 zlomků; 3 zlomky dna a 1 část ucha (tab. I: 6), zbytek výdutě, velmi malé. Jemná šedá tenkostěnná keramika, redukční výpal. Dat.: pozdní středověk až novověk, 15.–16. stol.

A 3406, sonda 149 A. V blízkosti situace H 9 ve spálené vrstvě. Celkem 1 zlomek, výdut. Světle zelený, oboustranně glazovaný střep. Dat.: novověk, 17.–18. stol.

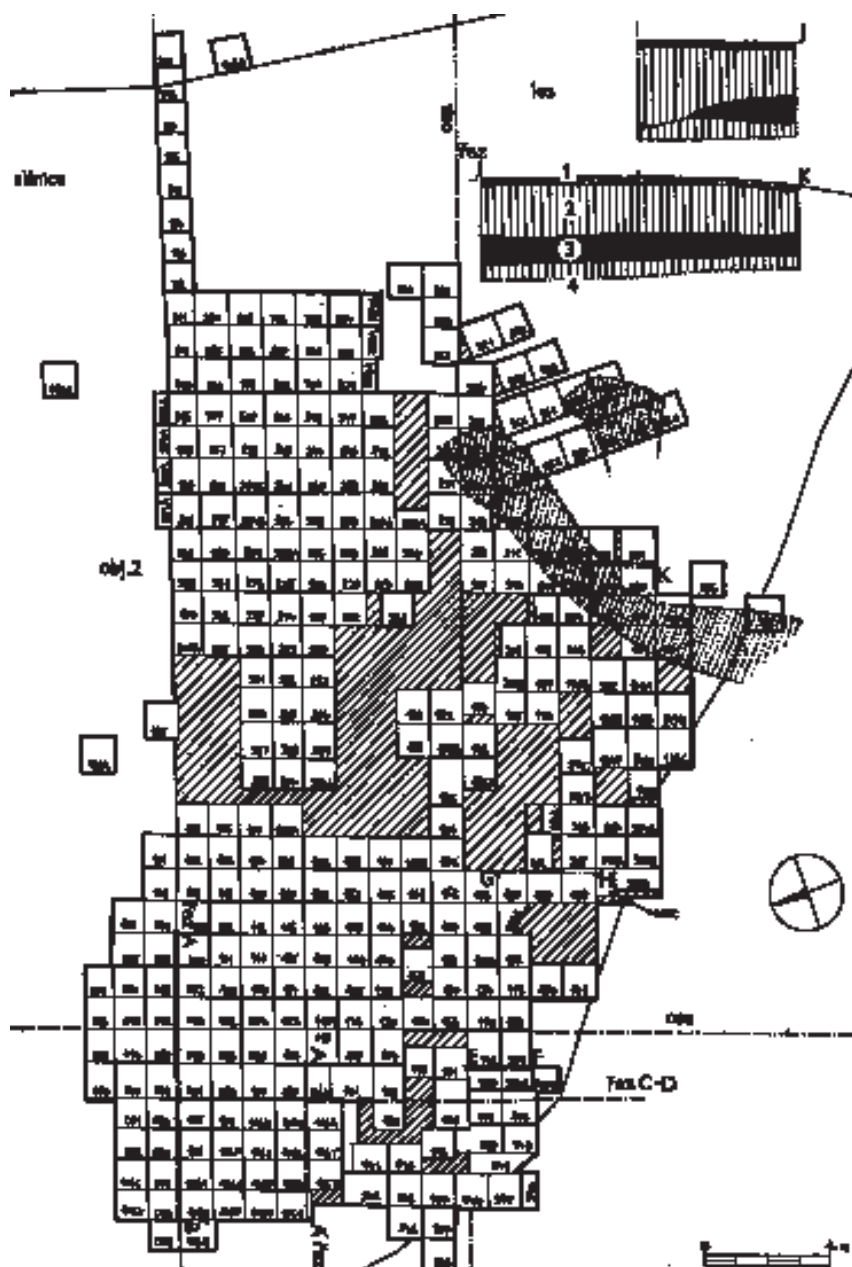
Interpretace a zhodnocení

Existenci popraviště na místě odkrytém záchranným archeologickým výzkumem dostatečně potvrzují dochované písemné a mapové prameny nejméně od počátku 16. století. Nic konkrétnějšího ovšem neříkají o fungování popraviště, vykonávání hrdelního trestu, ani o lidech, kteří zde byli pohřbeni. Z ikonografických a mapových podkladů známe podobu vodňanské šibenice. Byla nejspíše dřevěná, tvořená dvěma sloupy (či dvěma pilíři) a břevnem. Takováto šibenice byla z hlediska počátečních nákladů levnější než šibenice zděné (postavené v okolí, např. v Blatné nebo ve Strakonici).

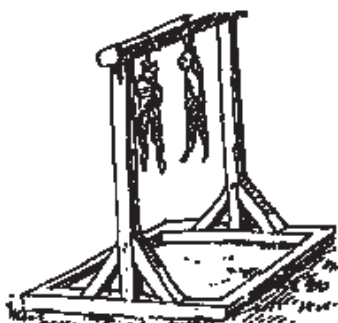
Obr. 11. Vodňany, okr. Strakonice. Lokalita 16. Distribuce středověkých a novověkých nálezů.

Abb. 11. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16. Ausdehnung der mittelalterlichen und der neuzeitlichen Funde.

Obr. 12. Vodňany, okr. Strakonice. Lokalita 16. Rozsah a profil černé popelovité vrstvy s uhlíky. 1 lesní humusovitá půda, 2 světlá hlinito-písčítá vrstva, 3 černá popelovitá vrstva s uhlíky, 4 vrstva zvětralé půdy s nálezy paleolitické/mezolitické industrie.

Abb. 12. Vodňany, Bez. Strakonice. Fundstelle 16. Ausdehnung und Profil der schwarzen Aschenschicht mit Kohlenstücken. 1 Humus, 2 helle lehmig-sandige Schicht, 3 schwarze Aschenschicht mit Kohlenstücken, 4 gewittertes Eluvium mit den Funden von der paläolithischen/mesolithischen Schlagindustrie.

Obr. 13. Dřevěná šibenice, jejíž konstrukce nevyžaduje zahloubení do země (podle *Francek – Šimek edd. 1995, 70*).

Abb. 13. Hölzerner Galgen, dessen Konstruktion keine Eintiefung erfordert (nach *Francek – Šimek edd. 1995, 70*).

Obr. 1, 5, 7–8, 10–12 kreslil a fotografoval J. Michálek, obr. 9 kreslila P. Mašková podle dokumentace J. Michálka. – Abb. 1, 5, 7–8, 10–12 zeichnete und fotografierte J. Michálek, Abb. 9 zeichnete P. Mašková nach der Dokumentation von J. Michálek.

cích¹⁶), ale také méně odolná a vyžadovala určitě častější opravy. Po zániku své funkce snadno podlehla zkáze (*Wojtucki 2005, 28*)¹⁷. Je otázkou, zda po sobě vodňanská šibenice zanechala stopy. Pokud pomíneme fakt, že se mohla nacházet na místě výzkumem neodkrytém či poničeném lomem, a také možnost, že měla konstrukci, která nevyžaduje zásah do země (*obr. 13*), nabízí se ke srovnání nález kúlové jamky. Ta by snad mohla být pozůstatkem jednoho ze sloupů šibenice, druhý bychom pak museli hledat na nezkoumané ploše. Takto byly interpretovány nálezy kúlových jam např. v německém Hundisburgu (8 kúlových jam – několik fází šibenice: *Auler 2000, 141*) a také v Salzhauseu, kde ovšem měly jámy, hluboké 30–40 cm, čtvercový půdorys. Vzdálenost mezi nimi byla 3 m (*Auler 2002, 144*).

Za zbytek jednoduché šibenice byl považován i nález kúlové jámy hluboké 1,5 m s ještě zachovaným kusem dřeva na popravišti u Steyerbergu (*Schwieger 1940, 194*). V blízkosti šibenice ale často stály také samostatné dřevěné sloupy, které sloužily k vystavování částí popravených těl (např. hlav odsouzců) nebo k lámání kolem. I takovou funkci by mohla mít kúlová jáma z Vodňan. Podobně interpretované jednotlivé kúly, navíc zpevněné kameny, jsou známy z popraviště v Emmenbrücke, kde se nabízí ještě možnost, že jde o zbytky po lešení, postaveném při opravách tamní kamenné šibenice (*Manser et al. 1992, I, 49*). S jistotou nelze samozřejmě ani vyloučit, že zmíněná kúlová jamka patří chronologicky k horizontu nálezů ze 13. století, nebo je ještě starší.

Z pramenů i literatury je dostatečně známo, že v raném novověku bylo popraveným zločincům, stejně jako sebevrahům, odpíráno právo na počestný pohřeb, nebo dokonce právo na pohřeb samotný. Jejich ostatky tak byly zahrabávány, nebo pohozeny přímo na popravišti (např. *van Dülmen 2003, 75*). Této skutečnosti odpovídají i archeologické nálezy na mnoha popravištích (příklady uvádí *Sokol 2003a, 757*), vodňanské popraviště nevyjímaje. Zvláště osamocené lebky a fragmenty kostí (H 8, 9 a 10) budí dojem, že těla odsouzců byla delší dobu ponechána samovolnému rozpadu, ať již na šibenici pro výstrahu, jak bývalo zvykem, nebo v její blízkosti. Pozůstatky potom nebyly pohřbeny, nýbrž nejspíš jen zahrnuty nebo rozházeny v okolí šibenice. Některým z těchto pozůstatků však byla věnována větší péče. Hlavu (lebku) a části těla (či jen kosti) H 7 a 11 zahrabal kat do dvou jam a ostatky H 7, jak se zdá, ještě navíc obklopil kameny. Byla to praxe běžná i na jiných popravištích: čas od času kat nebo jeho pomocníci shrnovali tělesné pozůstatky spadlé ze šibenice do připravené jámy, bez ohledu na to, komu patřily (*Wojtucki 2005, 33–34*). Na lebkách z Vodňan nebyly pozorovány stopy dekapitace (*Likovský – Velemínský 2006*), a i když tím tento trest není vyloučen, mnohem pravděpodobněji jde o pozůstatky oběšenců, neboť popravy stětím se zřejmě odehrávaly v bývalých stínadlech. Asi nejstarší z nalezených jedinců (H 6) byl pohřben v hrobové jámě zahloubené do podloží a do vrstvy s nálezy ze 13. století. Kostra se zachovala v anatomické poloze a nenesla stopy násilného poškození. O takovýchto nálezech v blízkosti šibenice se často uvažuje jako o pohřbech sebevrahů (např.

¹⁶ Průzkumem relikvií šibenice v oblasti Strakonicka se zabýval *J. Michálek (2006)*.

¹⁷ V obci Lvová u Jablonného v Podještědí byly zbytky dřevěné šibenice spáleny v roce 1825 místním zlodějem (*Wojtucki 2005, 36*).

Grenda – Paternoga – Rutka – Wojtucki 2005, 268), a to zvláště v případech, kdy mají při sobě ještě nějaké osobní předměty (nůž apod.). Ukládání sebevrahů na takovém místě navíc potvrzují písemné prameny (*Manser et al. 1992*, II, 233). Důležitý je také stav zachovalosti kostry, který může svědčit pro nebo proti dlouhodobému pověšení na šibenici, stejně jako některé známky na obratlích (*Bonte – Pieper 1995*, 429). Na rozdíl od sebevrahů byla totiž těla popravenců pohřbena většinou již v určitém stadiu rozkladu. V případech, kdy se podaří určit, že nalezené pozůstatky patřily ženě, lze poukázat i na trest pohřbení zaživa a probodení kulem (za vraždu vlastního dítěte) nebo utopení. O takto potrestaných ženách a jejich pohřbení u šibenice se dochovaly zprávy v kronice polské Lubaně (*Grenda – Paternoga – Wojtucki 2004*, 184–185).

Nález spálených lidských kostí ve vrstvě nad situací H 11 snad můžeme spojit s dalším z trestů, tj. spálením částí nebo celého těla odsouzence. Ve středověku byl tento trest ukládán hlavně za provozování kouzel a travičství, do 16. století se objevuje také jako dodatečný trest pro sebevrahy (*Bonte – Pieper 1995*, 425; *van Dülmén 2003*, 76). V raném novověku byl trest upálení nebo spálení rozčtvrceného těla rozšířen i na další delikty. V nedaleké Blatné zahynuli roku 1571 na hranici tří zločinci, dvě ženy a jeden muž, kteří se podíleli na vraždě pánů Loreckých ze Lkouše. Další z jejich kompliců byl rozčtvrcen a kusy jeho těla vhozeny do ohně (*Kolár ed. 1987*, 143–144). Také v kronice města Lubaň je zaznamenána k roku 1589 poprava dvou bratrů otcovrahů, z nichž jeden byl po lámání kolem spálen (*Grenda – Paternoga – Wojtucki 2004*, 184). Prameny dosvědčují několikanásobné vynesení tohoto trestu i nad zločinci v Emmenbrücke (resp. Luzernu), absence spálených lidských pozůstatků na tamějším rozsáhlém spáleništi se vysvětluje tím, že popel byl zřejmě sypano do řeky. Rozsáhlé spáleniště, které fungovalo i jako spalovna a mrchoviště pro uhynulá zvířata, se nacházelo v blízkosti zděné šibenice a tvořilo jej několik propálených míst, nikoliv homogenní vrstva, která by vznikla jedním požárem. Zbytky spálených zvířecích kostí bývaly někdy zakopány do jam přímo na místě. Tyto jámy byly objeveny po odkrytí propálené vrstvy spolu s dalšími, ve kterých ležely nespálené kostry zvířat. V propálené vrstvě byly v Emmenbrücke nalezeny také zlomky keramiky a různé medailónky či části růženců, které se sem mohly dostat při odklízecích pracích (*Manser et al. 1992*, I, 68–72). Vrstva s uhlíky, spálenými větvemi a lidskými kostmi, odkrytá na vodňanském popravišti, by snad také mohla být dokladem takového spáleniště. Není však vyloučeno, že sem byly zlomky lidských kostí vhozeny s odpadem, stejně jako fragmenty dvou glazovaných džbánek ze 17.–18. století. Podobný nález spálených lidských kostí byl zjištěn i na popravišti v Lubani. Zlomky propálených kostí spolu s fragmenty keramiky ale pocházejí z vrstvy popela ohniště, které bylo objeveno v jámě uvnitř zdi kruhové šibenice. Ve vrstvě nad ní ležely rozházené nespálené lidské kosti (*Grenda – Paternoga – Wojtucki 2004*, 186–187). V této souvislosti ještě zmíníme vodňanský nález spálených zvířecích kostí (H 12: *Kyselý 2006*), vzdálený asi 12 m od pohřbů popravených. Fungování mrchoviště pro uhynulá zvířata v blízkosti některých popravišť potvrzuje nejen výzkum v Emmenbrücke, ale sporadicky také písemné prameny (*Wojtucki 2005*, 76). Pokud H 12 patří do horizontu pozdně středověkých a novověkých nálezů, mohl by dokládat i tuto, možná však jen příležitostnou, funkci vodňanského popraviště.

Zdá se pravděpodobné, že jak zlomky glazovaných džbánek, tak nálezy keramiky v blízkosti kúlové jamky souvisejí s aktivitami na popravišti. Nádoby si sem mohl přinést kat pro svoji potřebu, další množství nádobí se na popraviště dostalo při opravách šibenic, doprovázených často hostinami, které pro řemeslníky na svůj účet organizovalo město (*Wojtucki 2005*, 32). Z Emmenbrücke, kde fungovala také spalovna a mrchoviště pro uhynulá zvířata, pocházejí kromě zlomků džbánek a další keramiky i nálezy celých nádobek, které měly sloužit k uchovávání léčivých prostředků. Vyráběly je kati a rasové z psího sádla a prášku ze spálených zvířecích kostí (*Manser et al. 1992*, I, 71).

Vodňanské nálezy keramiky ze 13. stol. jsou příliš málo početné, aby se z nich daly vyvozovat nějaké závěry o aktivitách (sídlištních či jiných) na tomto místě před vznikem popraviště. Je však nutné doplnit, že charakter těchto nálezů se liší od keramiky rozptýlené v severovýchodní části lokality. Zlomky ze 13. stol. jsou méně fragmentarizované a v jednom případě tvořily shluk (sonda 215 D). Naopak nálezy pozdně středověké a novověké keramiky ze severovýchodní části lokality souvisejí s největší pravděpodobností se zemědělskou činností, nikoliv s fungováním popraviště.

Prameny

- Kolár, J. ed. 1987:* Marek Bydžovský z Florentina: Svět za tři českých králů. Praha.
- Libri memorabilium:* Pamětní knihy města Vodňan. Státní okresní archiv ve Strakonících, fond Archiv města Vodňany.
- Městské soudní knihy: Kniha žalob a rozsudků 1588–1618, inv. č. 421; Kniha rozsudků 1558–1587, inv. č. 413. Státní okresní archiv ve Strakonících, fond Archiv města Vodňany.

Literatura

- Auler, J. 2000:* Archäologische Erkenntnisse zur Richtstätte bei Hundisburg (Ohrekreis). Die Kunde N. F. 51, 137–146.
- 2002: Archäologische Erkenntnisse zur Richtstätte von Salzhausen, Ldkr. Harburg. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 71, 139–150.
- Bonte, W. – Pieper, P. 1995:* Gerichtsmedizin und Sachsenspiegel. In: der sassen speyghel. Sachsenspiegel – Recht – Alltag 2. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland – Beiheft 10, Oldenburg, 423–432.
- Debnar, A. 2001:* Nová zjištění a přehodnocení pohledů na okolnosti vražd Loreckých ze Lkouše spáchaných dne 24. 8. 1571 v Šamonicích. In: Sborník k 400. výročí Blatné, Blatná, 69–127.
- van Dülmen, R. 2003:* Bezeční lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku. Praha.
- Francek, J. 1995:* K vývoji hrdelního soudnictví v Čechách. In: *Francek – Šimek edd. 1995*, 15–28.
- Francek, J. – Šimek, T. edd. 1995:* Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury. Praha.
- Fröhlich, J. 1999:* Osídlení východního okraje Píseckých hor ve 13. století. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 12, 73–83.
- Grenda, K. – Paternoga, M. – Wojtucki, D. 2004:* Średniowieczna szubienica w Lubaniu w świetle badań archeologicznych w roku 2003. Śląskie sprawozdania archeologiczne 46, 181–199.
- Grenda, K. – Paternoga, M. – Rutka, H. – Wojtucki, D. 2005:* Der mittelalterlichen Galgen in Lauban im Lichte der archäologischen Grabungen von 2003–2004. Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde 22, 257–275.
- Hraše, J. K. 1895:* Dějiny Náchoda I. Náchod.
- Chvojka, O. – Michálek, J. 2004:* Sidelní areály střední doby bronzové u Radčic-Vodňan. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 2. České Budějovice – Strakonice.
- Chybová, H. v tisku:* Historie ukrytá pod dlažbou města.
- Kyselý, R. 2006:* Zvířecí kosterní pozůstatky z popraviště ve Vodňanech. Archeologické rozhledy 58, 813–814.
- Likovský, J. – Velemínský, P. 2006:* Lidské kostrové pozůstatky z popraviště ve Vodňanech. Archeologické rozhledy 58, 810–812.
- Manser, J. et al. 1992:* Richtstätte und Wasenpaltz in Emmenbrücke (16.–19. Jahrhundert): Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern I, II. Basel.
- Mašková, P. 2005:* K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 5, Praha, 9–19.
- Michálek, J. 1997:* Vodňany a okolí v pravěku a na počátku dějin. In: *Vodňany a Vodňansko* 4, Vodňany, 2–37.
- 2000: Akce Muzea středního Pootaví ve Strakonících v letech 1994–1998, heslo Vodňany, okr. Strakonice (č. 1319 a 1323). In: *Výzkumy v Čechách 1998*, Praha, 267–268.
- 2006: Topograficko-archeologický průzkum a výzkum šibeníc v okrese Strakonice v letech 1995–2005 (Předběžná zpráva). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 303–323.
- Mostecký, V. 1940:* Dějiny bývalého královského města Vodňan I-III. Praha.
- Olejník, J. 2002:* Konflikt jako projev městské společnosti v jihozápadních Čechách v 16.–18. století. In: *Vodňany a Vodňansko* 5, Vodňany, 51–58.
- Roučka, B. 1957:* Poznámky k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století. *Právně historické studie* III, 115–135, mapy 1–3.
- Schulz, V. 1886:* Z Kupidlna. Památky archaeologické a místopisné 13, 45.
- Schwieger, H. 1940:* Die Richtstätte von Steyeberg, Kreis Nienburg. Die Kunde 10, 193–194.

- Skutil, J. 1948: Městské popraviště v Třebíči a jeho pozůstatky. In: I. ročenka musea a archivu v Třebíči, Třebíč, 77–80.
- Slavičková, P. 2002: Soudní praxe ve Vodňanech v 16. století aneb Peripetie soudních sporů Adama Křesadla Horažďovského. In: Vodňany a Vodňansko 5, Vodňany, 45–50.
- 2002a: Civilně právní agenda ve Vodňanech v 16. století. Výběr. Časopis pro vlastivědu a historii jižních Čech 39, 43–57.
- 2004: Rodina – láska – sex. Žena pod drobnohledem soudních spisů vodňanské městské rady v předbělohorské době. In: Vodňany a Vodňansko 6, Vodňany, 195–202.
- 2005: Vodňanská městská rada od poloviny 16. století do stavovského povstání. Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 42, 3–11.
- Snášil, R. 1993: Záchraný výzkum v Uherském Hradišti – Mařaticích (okr. Uherské Hradiště). In: Přehled výzkumů 1991, Brno, 93.
- Sokol, P. 2003a: Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť. Archeologické rozhledy 55, 736–766.
- 2003b: Šibenice v Bečově nad Teplou, hrdelní soudnictví a archeologie. Západočeský historický sborník 8, 101–127.
- Stuchlá, P. a kol 2003: Paměti vodňanských domů I. (1480–1654). Vodňany.
- Šimek, T. 1995: Soupis písemných pramenů k dějinám hrdelního soudnictví. In: Francek – Šimek edd. 1995, 73–76.
- Toman, J. 1985: Apelační soud a revize hrdelního práva měst a městeček v Prácheňsku roku 1722. Jihočeský sborník historický 54, 147–151.
- Tomaschek, D. 1943: Vom Gerichtswesen vergangener Zeiten im Znaimer Kreis. Unsere Heimat. Organ des Vereines für Landeskunde von Niederdonau und Wien 16, 27–46.
- Tomíček, R. 1998: Lidé a události. Sokolov.
- Winter, Z. 1892: Kulturní obraz českých měst II. Praha.
- Wojtucki, D. 1999: Szubence w Województwie Dolnośląskim. Wrocław.
- 2005: Popraviště v Čechách a na Moravě od 16.–19. století. In: Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů, Aš, 27–41.

Archäologische Grabung in der Flur „Na šibenici“ („Am Galgen“) bei Vodňany (Bezirk Strakonice) Ein Beitrag zur Archäologie der Hinrichtungsstätten in Böhmen

In den Jahren 1994–1997 wurde eine Rettungsgrabung bei Vodňany auf dem Katastergebiet der Gemeinden Vodňany, Radčice und Újezd bei Vodňany verwirklicht. Bei dieser Grabung wurden viele neue Fundstelle, Funde und Befunde des Siedlungs- und Begräbnischarakters vom Paläolithikum bis zur Neuzeit entdeckt und freigelegt. Der vorgelegte Artikel bringt eine Verarbeitung der mittelalterlichen und neuzeitlichen Funde aus der Fundstelle 16 (*Abb. 1, 4 und 6*).

Die schriftlichen als auch die bildlichen Quellen beweisen, dass ein Galgen an diesem Ort im Zeitraum des späten Mittelalters und der Neuzeit gestanden hat. Das Halsgerichtswesen hat die Stadt Vodňany im Jahre 1400 (*Mostecký 1940, I, 25*) bekommen. Die in den Gedenkbüchern der Stadt Vodňany (*Libri memorabilium*) erhaltenen Urkunden führen ein paar Erwähnungen über die Lage des Galgens während des 16.–17. Jhs. an (*Mostecký 1940, I, 127–128, 144, 152; II, 164; Libri memorabilium II, Urkunde 74, Inv. Nr. 527*). Sein Bild und Lage wurden auf der Vedute der Stadt Vodňany aus dem Jahre 1710 (*Abb. 2*) und auch auf der Landkarte der Teichen und Wasserläufen der Herrschaft von Protivín aus dem Jahre 1764 (*Abb. 3*) abgebildet. Wir können ihn noch auf der Landkarte der 1. militärischen Kartierung aus den Jahren 1764–1768 (*Abb. 6*) finden, aber auf der Landkarte der 2. militärischen Kartierung (1836–1852) und auf der Karte des Stabilkatasters aus dem Jahre 1837 fehlt er völlig (*Abb. 4*). Der Galgen von Vodňany hörte auf im Jahre 1765 zur Verfügung zu stehen (*Roučka 1957, Karten 1 und 2*), weil während der Regierungszeit von Maria-Theresia die meisten Halsgerichte gelöst wurden. An der Stelle des ehemaligen Galgens entstanden Gemeindeweiden, während der nächsten Jahre hat der Wald das Grundstück völlig bewachen und zugleich wurde der südwestliche Teil bei der Steinabbau in dem nahen Granitbruch zerstört.

Zum Thema einer Ausübung der Todesstrafen in Vodňany die schriftlichen Quellen schweigen. In den Stadtgerichtsbüchern finden wir seltene Erwähnungen über ein paar Halsverbrechen, aber die höchste Strafe, die Todesstrafe, wurde bei einigen zum Schluss nicht ausgesprochen, bei anderen wurde das Urteil nicht mehr erhalten (*Slavičková 2002a*, 45–52). Die Funde der Skelettüberreste zeugen aber von verwirklichten Hinrichtungen auf dem Platz der Hinrichtungsstätte, die in den schriftlichen Quellen erwähnt wurden. Diese Stelle befindet sich auf der milden Anhöhe, ungefähr 1,5 km nördlich von der Stadt Vodňany (*Abb. 1* und *4*). Bei der Rettungsgrabung wurden hier insgesamt 284 Schnitte (Nr. 067–351) mit dem Ausmaß von 1 x 1 m freigelegt. Der Wald hat in einigen Stellen die Grabung verhindert, an der südwestlichen Seite wurde dann die freigelegte Fläche mit dem Anhang begrenzt, der noch dazu von dem alten Granitbruch beschädigt wurde (*Abb. 5*). Außer den Funden, die mit der Hinrichtungsstätte verbunden wurden, wurde in dieser Fundstelle noch eine Siedlung und Hügelgräberstätte aus der frühen Bronzezeit, ferner eine hallstattzeitliche Nachbestattung in ein älteres Hügelgrab durchforscht. Die Lesefunde haben Glasarmbandbruchstück aus der Latènezeit entdeckt und es wurde hier auch ein Rastplatz aus dem späten Paläolithikum und Mesolithikum (*Abb. 7* – Fundstellen 16 und 16 A; *Chvojka – Michálek 2004*, 15) festgestellt. Die Funde, die zum Zeitraum des Mittelalters und der Neuzeit eingereiht wurden, befanden sich an zwei Stellen des Fundplatzes, eine Gruppe von Funden in seinem nordöstlichen Teil und die zweite dann im südwestlichen Teil (*Abb. 11*).

Die erste Gruppe von Funden stellen die Keramikfragmente, eine Kleinmünze und verbrannte Tierknochen vor. Sehr kleine Keramikbruchstücke aus dem späten Mittelalter und der Neuzeit wurden in der Fläche von ca. 15 x 7 m (Schnitte 224–324) zerstreut. Die Mehrheit von ihnen bildete graue, reduziert ausgebrannte Keramik. Es wurden auch die glasierten Bruchstücke vertreten, die wir in das 16.–17. Jh. datieren können (*Taf. II*). Weil in der unmittelbaren Nähe, im Nachbarkataster der Gemeinde Radčice, die Felder an dieses Gebiet grenzen (*Abb. 4*), ist es wahrscheinlich, dass es um Abfall geht, der mit der Wirtschaftstätigkeit (Düngung) zusammenhängt. So können wir diese Funde nicht direkt mit der Hinrichtungsstätte von Vodňany verbinden. Das gilt auch für die Bronze- oder Kupfermünze aus dem Schnitt 280. Es geht um einen Haller von Franz-Joseph I. aus dem Jahre 1901, ohne Marke aus einer Wiener Münzstätte. Im Gegenteil hängt mit der Hinrichtungsstätte höchstwahrscheinlich der Fund der verbrannten Tierknochen zusammen (konkret handelt es sich um Auerochse; vgl. *Kysely 2006*), der als Grab H 12 im Schnitt 286 bezeichnet wurde. Die verbrannten Knochen mit kleinen Kohlen wurden in einem runden Loch mit dem Durchmesser von 50 cm gelagert, das 30 cm in die Sohle eingetieft wurde (*Abb. 9a*). Das Loch als auch die oberen Schichten haben keine anderen Funde enthalten.

Im südwestlichen Teil der Fundstelle hat die Grabung sechs Gruppen von Funden der menschlichen Überreste (bezeichnet als H 6–11), weiter eine Gruppe von verbrannten menschlichen Knochen, Pfostenloch und Fragmente der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik (*Taf. I*) gebracht. Das ganze Skelett wurde nur im Grab H 6 gefunden, in den übrigen Fällen handelt es sich um die Anhäufungen von Knochen und um isolierte Schädeln. Es ist nicht möglich zu bestimmen, ob einem Menschen oder mehreren Personen gehören (*Likovský – Velemínský 2006; Abb. 8*). In den Schnitten 149 A–B und 149 G–H in der Tiefe von 25–40 cm befand sich eine schwarze Schicht, die Kohle, verbrannte Teile von Zweigen und auch menschliche Knochen und 13 Bruchstücke der neuzeitlichen glasierten Keramik aus dem 17.–18. Jh. (*Taf. I: 1–2*) enthält. An der nördlichen Seite wurde die Schicht in der Tiefe von 35 cm mit dem verbrannten Balken begrenzt (Schnitt 149 B). Die menschlichen Knochen, was der Intensität betrifft, wurden nicht gleichmäßig verbrannt und gehörten einem Erwachsenen. Unter diese Schicht wurde in die verwitterte Felsensohle ein 30 cm tiefes rundes Loch mit dem Durchmesser von 50 cm eingetieft, in dem ein menschlicher Schädel und weitere Bruchstücke der Knochen der Erwachsenen lagen, die als Grab H 11 bezeichnet wurden.

Zu den Funden, die mit der Hinrichtungsstätte zusammenhängen, können wir vielleicht noch ein Pfostenloch, das im Schnitt 180 (*Abb. 9c*) gefunden wurde, einreihen. In der Nähe findet man auch Bruchstücke der spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik (Schnitte 350 A und 348; *Taf. I: 6*).

Ein anderer Fund können wir mit Sicherheit leider nicht chronologisch bestimmen und interpretieren. Es handelt sich um eine schwarze aschengraue Schicht mit Kohlen von der Mächtigkeit von 5–10 cm, die in ein paar Stellen östlich von Skelettgräbern (*Abb. 12*) festgestellt wurde. Sie hat sich

fast zu schon früher beschriebenen schwarzen Schicht im Schnitt 149 H über dem Grab H 11 genähert. Zum Unterschied von dieser Schicht hat sie aber keine Funde enthalten. Die Fläche, derer Freilegung vielleicht ihre Beziehung besser erklären konnte, konnte nicht durchforscht werden. Unter dieser schwarzen Schicht mit Kohlen befand sich noch eine aber mit der spätpaläolithischen und mesolithischen Schlagindustrie.

Aufgrund der Vergleichung mit archäologischen Grabungen der Hinrichtungsstätten in Europa kommen die Autoren zu folgenden möglichen Interpretationen des Fundes: das Pfostenloch könnte vielleicht ein Überrest von einer Säule des Holzgalgens oder einer Säule sein, die zu der Ausstellung der Körperteile der Hingerichteten diente. Auf diese Art und Weise wurden die Pfostenlöcher z. B. im deutschen Hundsburg (Auler 2000, 141), Salzhausen (Auler 2002, 144), in Steyerberg (Schwieger 1940, 194) interpretiert. In Emmenbrücke erwägt man dann noch weiter, dass hier um Reste des Gerüsts geht, das wegen der Reparatur des dortigen Steingalgens gebaut wurde (Manser et al. 1992, I, 49). Mit Sicherheit kann man nicht ausschließen, dass das Pfostenloch chronologisch zum Horizont der Funde aus dem 13. Jh. gehört oder dass es noch älter ist. Der Galgen in Vodňany konnte auch eine Konstruktion haben, für die kein Eingriff in die Erde nötig war (Abb. 13), oder sie konnte sich auf einem von der Grabung nicht freigelegten Platz oder an der von dem Granitbruch beschädigten Stelle befinden.

Die Funde von isolierten Schädeln und Knochenfragmenten (Gräber H 8-10) machen den Eindruck, dass die Körper der Hingerichteten verwest sind, entweder auf dem Galgen als die Warnung, oder irgendwo in der Nähe des Galgens. Die Überreste wurden dann nicht begraben, sondern nur verscharrt oder in die Umgebung verstreut. Nur der Kopf (Schädel) und die Körperteile (oder nur vereinzelt Knochen) aus den Gräbern H 11 und H 7 wurden in zwei Löchern begraben (Abb. 10b). Bei den Schädeln sehen wir keine Spuren nach der Enthauptung (vgl. Likovský – Velemínský 2006), und obwohl die Todesstrafe damit nicht ausgeschlossen ist, geht es viel mehr um die Überreste der Gehenkten, denn die Hinrichtungen durchs Beil wurden wahrscheinlich im sog. Rabenstein verwirklicht, das wurde auch in den Urkunden der Stadt Vodňany erwähnt. Wahrscheinlich der älteste von gefundenen Gräbern ist das Grab eines Erwachsenen, vielleicht eines Mannes (H 6). Er wurde in einer seichten Grube begraben, die in die Schicht und in die Sohle mit Funden aus dem 13. Jh. eingetieft wurde. Das Skelett blieb in einer anatomischen Lage erhalten und man fand keine Spuren nach einer gewaltigen Beschädigung (Abb. 10a). Aufgrund ähnlicher Funde aus der Nähe der Galgen beurteilt man oft, dass es um die Begräbnisse von Selbstmördern geht (z.B. Grenda – Paternoga – Rutka – Wojtucki 2005, 268; Manser et al. 1992, II, 233 ff.).

Der Fund von verbrannten menschlichen Knochen in der durchgebrannten Schicht über dem Grab H 11 können wir vielleicht mit der Strafe der Verbrennung der Teile oder des ganzen Körpers des Verurteilten verbinden, die in zeitgemäßen Quellen erwähnt wird (van Dülsen 2003, 76; Kolár ed. 1987, 143–144; Grenda – Paternoga – Wojtucki 2004, 184). Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass die Fragmente der menschlichen Knochen in diese Schicht zusammen mit dem Abfall eingeworfen wurden, ähnlich wie im Fall der Fragmente von zwei glasierten Krügen aus dem 17.–18. Jh.

Die Keramikfunde aus dem 13. Jh. von Vodňany sind nicht so zahlreich, also wir können keine Schlussfolgerungen über Aktivitäten (d.h. Siedlungs- oder anderen Aktivitäten) an diesem Ort vor der Entstehung der Hinrichtungsstätte ziehen.

Die Ergebnisse der Grabung der Hinrichtungsstätte in Emmenbrücke (Manser et al. 1992, II, 157 ff.) und vereinzelt auch schriftliche Quellen (Wojtucki 2005, 76) zeigen, dass an diesen Orten manchmal auch Aasgrube für die eingegangenen Tiere – sog. Wasenplatz – war. Im Falle, dass das gefundene Tiergrab H 12 ins Horizont der spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Funde gehört, könnte es diese vielleicht nur gelegentliche Funktion der Hinrichtungsstätte von Vodňany beweisen.

Deutsch von Iva Houserová und Jan Michálek

Lidské kostrové pozůstatky z popraviště ve Vodňanech

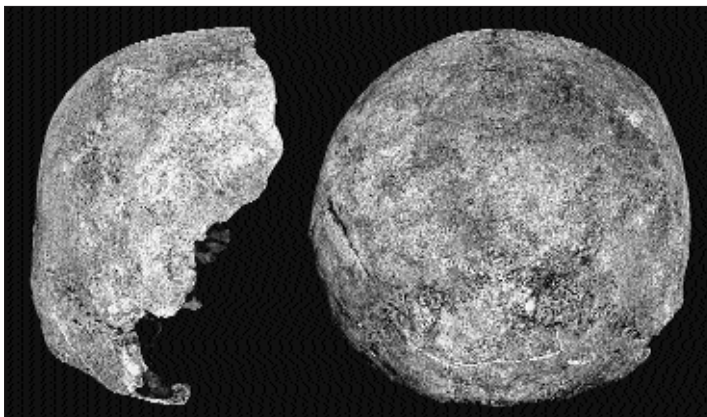
Jakub Likovský – Petr Velemínský

V roce 2002 byly Antropologickému oddělení Národního muzea v Praze předány Pavlínou Maškovou k posouzení lidské kostrové nálezy z prostoru historicky doloženého popraviště u Vodňan z výzkumu Jana Michálka z roku 1995. Nálezy byly označeny jako hroby H 6–11. Z předané dokumentace vyplývá, že „skutečným hrobem“ byl pouze hrob H 6, situace H 7, H 10 a H 11 obsahovaly pouze lebky s kostmi postkranialního skeletu, situace H 8 obsahovala jen lebku a situace H 9 jednu dlouhou kost. Navíc byly ve vrstvě nad H 11 nalezeny spálené lidské kosti a dodatečně (2006) byl ke zpracování předán ještě „žárový hrob“ H 12 – ten však, jak se ukázalo, obsahoval spálené kosti zvířecí.

Popis a určení jednotlivých nálezů

- H 6 – Zachováno: mozkovna s fragmentovanou bází, glabella chybí. Z postkranialního skeletu zadní oblouk obratle C1, blok obratlů C2/C3, obratel C4, pět poškozených obratlů hrudních, fragment křížové kosti, část žebra. Zlomek lopatky, diafýza a hlavice humeru, proximální konec radia a ulny a četné zlomky diafýz obou kostí předloktí vpravo; proximální část ulny, distální část radia a ulny, os hamatum a os trapezium, 4 poškozené metakarpy a 2 falangy vlevo. Poškozené pánevní kosti, oboustranně ilium z velké části odlomené, pubis schází; femur oboustranně s mírným poškozením, tibia oboustranně s odlomenou distální epifýzou; fibula vpravo bez proximální epifýzy, distální epifýza tibie, talus, calcaneus, os naviculare, os cuboideum, os cuneiforme med. a proximální konce dvou metatarsů pravé strany; zlomek distální kloubní plochy tibie, poškozený talus, poškozená ossa cuneiformia a proximální část metatarsu levé strany. Diafýza humeru a femuru – příměs.
 Popis: lebeční švy synostované, proc. mastoideus střední. Na vnitřní ploše sulci arteriae meningae mediae nápadnější vpravo. Robusticita dochovaných dlouhých kostí střední. Metricky lze hodnotit pouze mírně poškozený femur pravé strany – maximální délka ca 434 mm, fyziologická 435 mm. Tělesná výška jedince stanovená z délky femuru pomocí tabulek Manouvrierových (*Martin – Saller 1957*, I, 591) vychází na 164,5 cm, při použití převodních tabulek *Breitingera (1937)* získáme hodnotu 166 cm. Výšku postavy odhadujeme okolo 165 cm. Údaj je však nutné považovat za orientační. Určení pohlaví – incisura ischiadica maior je oboustranně poškozená, je ale patrné, že asymetrická; arcus compositus vytváří jednoduchý oblouk: jedná se spíše o pohlaví mužské.
 Patologie: vrozený srůst obratlů C2/C3, degenerativní změny dolního okraje obratlového těla C3 a C4. Určení: dospělý jedinec neurčitelného věku dožití, spíše mužského pohlaví.
- H 7 – Zachováno: mozkovna ve fragmentech, rozlomená maxilla, ze zubů chybí pouze I1 oboustranně; mandibula bez levého ramena, gonium rovné, zachovány zuby C-M3 vpravo a M1-2 vlevo, ostatní ztraceny postmortálně (volné alveoly včetně M3 vlevo). Z postkranialního skeletu část oblouku obratle C1, obratle C2-4, laterální část diafýzy claviculy oboustranně, fragmenty obou lopatek, několik zlomků žeber, zlomky hlavic obou humerů, fragmentovaná diafýza humeru vlevo, část diafýzy humeru vpravo; poškozený proximální konec ulny spíše levé strany, fragmenty acetabula, několik menších zlomků proximálního konce tibie, poškozený talus pravé strany a calcaneus oboustranně.
 Popis: lebeční švy otevřené, mastoideus střední, podle tvaru os occipitale a parietálních kostí lebka aspektivně širší, krátká. Foramen parietale oboustranně. Gonium rovné, hlavička mandibuly vpravo bez artrotických změn, zubní abrase střední. Kostí postkranialního skeletu nelze pro poškození hodnotit. Určení: dospělý jedinec neurčitelného věku dožití a pohlaví.
- H 8 – Zachováno: zlomek čelní kosti, další zlomky kostí mozkovny, poškozená levá pyramida spánkové kosti. Popis: lebeční švy otevřené, glabella výraznější.
 Určení: část lebky dospělého jedince neurčitelného věku dožití a pohlaví.
- H 9 – Zachováno: značně poškozená diafýza femuru. Popis: pro poškození nelze spolehlivě provést ani stranové určení.
 Určení: poškozená diafýza stehenní kosti dospělého jedince.
- H 10 – Zachováno: mozkovna ve fragmentech (méně poškozena jen čelní kost), pravá os temporale. Fragment maxilly vpravo – zachovány zuby C-P2, poškozený M2, volné alveoly I2 a M1. Z postkranialního skeletu jeden bederní obratel, fragmenty křížové kosti, zlomek lopatky, poškozená proximální část ulny vlevo, poškozená tibia pravé strany bez distální epifýzy.

Obr. 1. Zadní část mozkovny až po věnčitý šev ze situace H 11. Aspektivně se jeví široká, vysoká, s plochým týlem; zachovalost však neumožňuje lebku objektivně charakterizovat pomocí běžně užívaných měr a indexů.

Popis: lebeční švy synostované, glabella málo vyznačená, tubera frontalia vyznačená, mastoideus střední. Zuby s malým stupněm otěnění, poškozený M2, nejspíše s kazem. K postkranialnímu skeletu se nelze vyjádřit. Určení: kosti dospělého jedince (jedinců?), neurčitelného věku dožití pohlaví.

H 11 – Zachováno: zadní část mozkovny až po koronární šev; fragment os frontale sin. Několik zlomků base. Zlomek obratle C1 a tělo C2, zlomek lopatky, diafýza humeru a poškozený proximální konec ulny pravé strany.

Popis: lebka aspektivně široká, krátká a relativně vysoká, s velmi plochým týlem. Švy srůstající. Ke kostem postkranialního skeletu se nelze vyjádřit.

Určení: kosti dospělého jedince neurčitelného věku a pohlaví.

Vrstva nad hrobem H 11 – spálené kosti – Zachováno: přibližně 100 světle šedě, šedohnědě, až černě zbarvených zlomků spálených lidských kostí, mezi nimiž lze rozpoznat kosti předloktí (distální konec radia), část hlavičky humeru. Přítomny jsou četné zlomky kostí se spongiózou (epifýzy? těla obratlů?) a žeber.

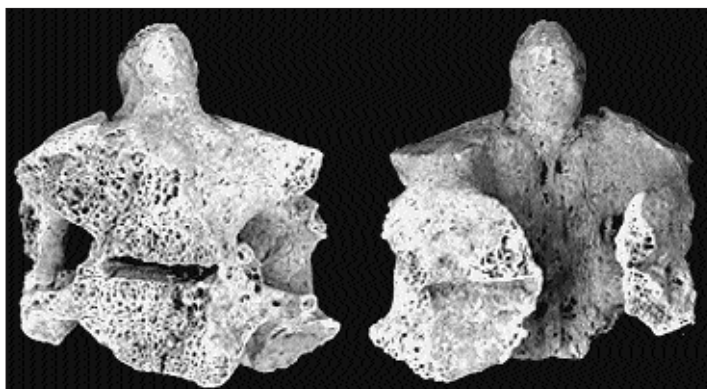
Určení: spálené lidské kosti patřící dospělému jedinci.

Zachovalost kostí či částí skeletu je v souboru z popraviště u Vodňan špatná. Kostí jsou velmi křehké, postmortálně fragmentované a nekompletní; jejich povrch je většinou silně poškozený.

Jak bylo naznačeno v úvodu, soubor H 6 lze považovat za kostru jednoho jedince (s výjimkou příměsí diafýz dvou dlouhých kostí), u ostatních se nelze k příslušnosti lebky a kostí postkranialního skeletu k jednomu jedinci vyjádřit, i když v případě situací H 7 a snad i H 11 ji lze předpokládat. V situaci H 8 byla uložena pouze lebka bez mandibuly, v situaci H 9 femur – u těchto nálezů je pravděpodobné, že byly uloženy ve stadiu pokročilého rozkladu, nebo až ve skeletizovaném stavu (absence mandibuly, krčních obratlů atd.).

U koster (resp. částí skeletu) z jednotlivých situací nelze vzhledem k zachovalosti přesně stanovit ani dožitý věk jedinců, ani pohlaví, zvláště vzhledem k absenci nebo silnému poškození pánevních kostí. Obliterace lebečních švů, které jsou alespoň částečně zachyceny u všech lebek, resp. jejich částí, je jako samostatné hledisko pro hodnocení věku dožití velmi nespolehlivá (viz např. *Dobisíková 1999; Brůžek et al. 2002*). Všechny kosti patřily jedincům dospělým. Zachovalost rovněž nedovoluje stanovení běžně užívaných měr a indexů, které by ostatky podrobněji charakterizovaly; nekompletní lebky dovolují jen subjektivní hodnocení (*obr. 1*). Pouze u nejlépe zachovaného skeletu z hrobu H 6 můžeme i přes poškození pánevních kostí rozlišit alespoň některé z morfologických znaků větší diagnostické váhy (*Acsádi – Nemeskéri 1970; Brůžek 2002*), na jejichž základě lze předpokládat spíše pohlaví mužské (incisura ischiadica maior asymetrická, křivka arc compositae jednoduchá).

S výjimkou nepříliš vzácné vrozené anomálie – bloku obratlů (*Vyhnánek – Stloukal 1985; Vyhnánek 1999*) u jedince z hrobu H 6 (*obr. 2*) a degenerativních změn na několika obratlích téhož jedince – nebyly v souboru zaznamenány žádné patologické stavy.

Obr. 2. Blok krčních obratlů C2/C3 u jedince z hrobu H 6. Obratlový oblouk je poškozen (odlomen) postmortálně podobně, jako je poškozena přední strana obratlových těl.

Hodnocení spálených kostí je obecně problematické (viz např. *Stloukal 1999*). V případě nálezu spálených lidských kostí ve vrstvě nad situací H 11 lze pouze říci, že se jedná o kosti dospělé. Vzhledem k malému množství zloмок nestejné dokonalosti spálení se jistě nejedná o pohřeb celého jedince, a je otázkou, pocházejí-li spálené zloмки z jedince jednoho.

Na lebkách ani na dochovaných krčních obratlích jedinců pohřbených v prostoru vodňanského popraviště nejsou patrné změny, které by bylo možné považovat za známky dekapitace jako způsobu usmrcení jedinců, známé z některých popravišť zkoumaných v zahraničí (např. *Holzer 1972*). Materiál je však velmi nekompletní. Ikonograficky doložená absence stop intencionálních zásahů vysvětluje, nemusí však být odpovědí pro všechny nálezy.

Literatura

- Acsádi G. – Nemeskéri J. 1970:* History of human life span and mortality. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Breitinger E. 1937:* Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknöcheln. *Anthropologische Anzeiger* 14, 249 (cit. dle *Kuželka 1999*).
- Brůžek, J. 2002:* A method for visual determination of sex, use the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168.
- Brůžek, J. – Likovský, J. – Černý, V. 2002:* Současné metody biologické antropologie a jejich využití při hodnocení kostry přisuzované českému knížeti Spytihněvu I., *Archeologické rozhledy* 54, 439–456.
- Dobisíková, M. 1999:* Určování věku. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*, Národní muzeum, Praha, 235–339.
- Holzer, F. J. 1972:* Halswirbel bestätigen die Ortsbezeichnung Galgenbichl. *Skelettfund in der Sandgrube auf dem Galgenbichl. Institut für gerichtliche Medizin der Universität Innsbruck, Innsbruck.*
- Kuželka, V. 1999:* Osteometrie. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*, Národní muzeum, Praha, 40–111.
- Martin, R. – Saller, K. 1957:* *Lehrbuch der Anthropologie.* G. Fischer Verlag, Stuttgart.
- Stloukal, M. 1999:* Žárové pohřby. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*, Národní muzeum, Praha, 378–382.
- Vyhnánek, L. 1999:* Nárys kosterní paleopatologie se zaměřením na radiodiagnostiku. In: M. Stloukal et al., *Antropologie. Příručka pro studium kostry*, Národní muzeum, Praha, 386–432.
- Vyhnánek, L. – Stloukal, M. 1985:* Diagnostik und Klassifikation der konstitutionellen (intrinsic) Wirbelblöcke im archäologisch geborgenen Knochenmaterial. *Anthropologie* 23/2, 119–124.

Zvířecí kosterní pozůstatky z popraviště ve Vodňanech

René Kyselý

Úvod

Materiál pochází z výzkumu J. Michálka z roku 1995 na bývalém popravišti ve Vodňanech (okr. Strakonice) v poloze „Na šibenici“. Kostí, u kterých bylo předem vyloučeno, že jsou lidské (J. Likovským), pocházejí pouze z jednoho kontextu (situace H 12, poloha 16, sonda 286) označovaného za žárový hrob (jde o okrouhlou jámu o průměru 50 cm, zahloubenou 30 cm do podloží). Dle autorů daného článku (*Mašková – Michálek 2006*) tento nález velmi pravděpodobně souvisí s fungováním středověkého a novověkého popraviště.

Materiál

Kontext (H 12) obsahoval celkem 1123 drobných fragmentů spálených kostí o celkové váze 718 g, z toho celkem 79 fragmentů (tj. 141 g materiálu) bylo anatomicky determinovatelných (*tab. 1*). Materiál je přepálený do šedé až bílé barvy, což odpovídá intenzivnímu vystavení ohni (více než ca

Anatomie	strana	kvantifikace	jisté druhové určení (<i>Bos taurus</i>)	poznámka
molar superior	sinistra	2	*	
molar superior		2	*	
molar inferior		1	*	
molar		8	*	
molar/praemolar		28	*	
maxila (alveoly)		1	*	
mandibula (pr. coronoideus)	sinistra	1	*	2 rovnoběžné příčné zářezy
mandibula (alveoly)		5		
mandibula (alveoly)		1	*	
mandibula (ventral)		2		
zygomaticum	dextra	2	*	
occipital condyl	dextra	1		
palatinum		1	*	
frontale (orbita)		2	*	
pr. cornualis (basis)		1	*	
pr. cornualis		2	*	
cranium (frag.)		4		
cranium (frag.)		1		4 rovnoběžné zářezy
centroquartale		1		
centroquartale	dextra	1		
metapodium (distal epifysis)		1	*	
metapodium (diafysis)		1		
phalanx medialis		6	*	
phalanx proximalis		2	*	
sesamoid (phalanx prox.)		2	*	
Celkem NISP		79		
Celkem váha (g)		141		

Tab. 1. Vodňany: determinované anatomické části – počet fragmentů (NISP) a váha.

550 °C; Lyman 2001). Na fragmentech zubů se (až na jeden případ) spálení nepodařilo makroskopicky pozorovat, nicméně zřejmě budou všechny také přepáleny. Materiál je značně fragmentován (asi jako důsledek přepálení). Maximální velikost fragmentů je kolem 4 cm. Fragmentovány jsou i prstní články, pouze jeden sesamoid (velmi drobná kost) byl zachován celý. Ve dvou případech byly nalezeny lidské zásahy: čtyři rovnoběžné lehké zářezy na lebečním fragmentu a dva paralelní zářezy na bázi koronoidního výběžku vedené příčně (tj. horizontálně) z vnější (laterální) strany mandibuly.

Zoologická pozorování

Z anatomicky determinovatelných fragmentů bylo možno část (celkem 63 fragmentů) determinovat i druhově, a to především fragmenty zubů a rohového výběžku (*tab. 1*). Tyto anatomické části patří domácímu turu (*Bos taurus*). Divoký tur byl vyloučen na základě malé velikosti prstních článků a dalších částí. Ostatní fragmenty mohou patřit tomuto druhu také, ale spolehlivě to nebylo možno zjistit. Více než jednoho jedince se nepodařilo v materiálu rozpoznat. Doložený jedinec je nutně starší než 1,5 roku (na základě srostlých epifýz prstních článků – dle hodnot z: Silver 1969). Zřejmě jde o subadultního nebo adultního jedince. Každopádně nejde o jedince příliš starého, jak ukazují poměrně vysoké korunky fragmentů molárů (tj. dosud ne příliš postižené okluzí). Plemeno, tělesný typ, velikost a pohlaví není možno blíže identifikovat. Jisté je, že jde o rohatý, ne příliš velký, spíše menší typ domácího skotu.

Závěr

Původní (před spálením) stav a množství materiálu nelze spolehlivě odhadnout. Každopádně jsou přítomny různé anatomické části minimálně jednoho jedince tura domácího (zuby, lebka, prstní články, metapodium, diafýzy blíže neurčených dlouhých kostí). Možná, že původně bylo přítomno celé tělo. Není ale zcela vyloučeno, že jde o směs ostatků více jedinců, popř. i zoologických druhů (druhově se podařilo determinovat pouze 5,6 % materiálu). O manipulaci s tělem před spálením svědčí pozorované zářezy. Zářezy na mandibule by mohly být výsledkem členění těla (oddělování spodní čelisti).

Literatura

- Lyman, R. L. 2001: Vertebrate Taphonomy. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mašková, P. – Michálek, J. 2006: Archeologický výzkum v poloze „Na šibenici“ ve Vodňanech (okres Strakonice). Příspěvek k archeologii popravišť v Čechách. Archeologické rozhledy 58, 790–809.
- Silver, I. A. 1969: The Ageing of Domestic Animals. In: D. Brothwell – E. Higgs, Science in archaeology – survey of progress and research, Thames and Hudson, London, 283–302.

AKTUALITY

ARCHEOLOGICKÁ PRACOVNÍ SKUPINA VÝCHODNÍ BAVORSKO/ZÁPADNÍ
A JIŽNÍ ČECHY: 16. SETKÁNÍ

Setkání, které proběhlo 21.–24. června 2006 v Křimicích u Plzně, tentokrát organizačně připravili a finančně zajistili M. Metlička ze Západočeského muzea v Plzni, O. Chvojka z Jihočeského muzea v Českých Budějovicích a M. Chytráček z Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Účastníky uvítali K. Schmotz z Deggendorfu a F. Frýda, ředitel Západočeského muzea v Plzni.

Hlavním tématem letošního setkání výše uvedené pracovní skupiny bylo *Opevnění časného a staršího středověku*. Pracovního jednání se zúčastnilo celkem 42 badatelů z Čech, Německa (především z Bavorska) a z Horního Rakouska; z 21 ohlášených referátů zaznělo na setkání 19.

J. Michálek – M. Lutovský: Die südböhmischen Burgwälle im 9. und 10. Jahrhundert. Bemerkungen zur Struktur, Chronologie und historischen Zusammenhängen. *P. Hejhal – P. Hrubý – M. Lutovský*: Südböhmische Höhensiedlungen im Frühmittelalter und ihr räumliches Verhältnis zu den nutzbaren Bodenschätzen. *J. John – L. Rytíř*: Kněžská hora (Priest Mountain) – An Early Medieval hill-fort. *L.-M. Dallmeier*: Radaspona inexpugnabilis, quadris aedificata lapidibus: Vom römischen Legionslager zur mittelalterlichen Stadtbefestigung Regensburgs. *A. Boos*: Die frühmittelalterlichen Befestigungen im Umland von Regensburg. *M. M. Rind*: Vom Römerkastell zur Pfalzburg: Neues zum Frühmittelalter auf dem Weltenburger Frauenberg. *H. Losert – G. Raßhofer*: Neue Forschungen am „Rahen Kulm“. *J. Bubeník*: Der Burgwall Rubín bei Podbořany (Nordwestböhmen). *N. Profantová*: Chronology and importance of Hillfort Rubín (NW Bohemia) on base of new early Middle Ages metal finds. *P. Šebesta*: Die Burgwallbefestigung in Cheb/Eger. *B. Ernst*: Burgenbau und Herrschaftsstruktur des frühen und beginnenden Hochmittelalters in der Cham-Further Senke.

B. Engelhardt: Ältermittelalterliche Burgen aus der Umgebung von Landshut. *K. Schmotz*: Befestigungen des frühen und älteren Mittelalters im Donauraum zwischen Straubing und Passau. *J. Beneš*: Der mittelalterliche Burgstall in Netolice (10.–13. Jahrhundert). Ausgrabungen und Rekonstruktionen. *M. Pollak*: Der Burgstall Pfaffstätt im südlichen Innviertel. Nachrichtenlose Burgen des ausgehenden Frühmittelalters in Oberösterreich. *M. Ernée*: Die elektronische Version der Zeitschrift *Památky archeologické*. *A. Boos*: Neues zu den Burgen Sulzbach und Nabburg im Frühmittelalter. *P. Eitel*: Der frühmittelalterliche Burgenbau in Nordbayern. *J. Mařík*: The fortification of an Early Medieval stronghold of Libice (excavation 1999–2005). *J. Princová*: Der Burgwall von Libice nad Cidlinou an der Grenze von Mittel- und Ostböhmen und der westböhmisches Burgwall Hradec u Stoda. Zur Variabilität und Abhängigkeit der Kenntnisse von den Grabungsmöglichkeiten.

Závěrem jednání, v pátek dne 23. června 2006, jako při každém setkání, následovala exkurze, kterou připravil a vedl M. Metlička, směřující na významné lokality plzeňského regionu: 1. raně středověké hradiště a mohylové pohřebiště u Bezemína (okr. Tachov), 2. Horšovský Týn (okr. Domažlice) – sídlo z 11.–13. století, hrad, zámek a město, 3. Tasnovice – Štítary (okr. Domažlice) – raně středověké hradiště, 4. Starý Plzenec (okr. Plzeň-jih) – středověké hradiště „Hůrka“ (10.–13. stol.) a obec. Exkurze byla zakončena 24. června prohlídkou Západočeského muzea a města Plzně.

Z letošního jednání bude opět vydán sborník přednášek (Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.), který bude distribuován v červnu 2007.

Jan Michálek

25. SETKÁNÍ „OTÁZKY NEOLITU A ENEOLITU NAŠICH ZEMÍ“

25. setkání badatelů věnujících se problematice neolitu a eneolitu se uskutečnilo ve dnech 30. 10. – 2. 11. 2006 v Hradci Králové, v prostorách Muzea východních Čech. Organizace se tentokrát ujal vedoucí Ka-

tedry praktické a experimentální archeologie Faculty humanitních studií UHK R. Tichý se svými spolupracovníky. Po přivítání účastníků setkání předsedou sekce M. Šmídem přednesli své zdravice děkan Fa-

kulty humanitních studií P. Grulich a ředitel Muzea východních Čech Z. Zahradník. Referáty účastníků byly řazeny chronologicky a tematicky do větších bloků s prostorem pro diskusi. I přes poměrně značnou absenci původně přihlášených se jen s velkými obtížemi dařilo dodržovat časové termíny. Dne 1. 11. se uskutečnila exkurze po vybraných archeologických lokalitách východních Čech. Její účastníci zavítali mj. do Centra experimentální archeologie ve Vřestarech a do neolitického těžebního areálu v Jistebsku v Jizerských horách. Exkurze byla poznamenána nepřízní počasí; teplota klesla téměř k nule a ovzduším poletovaly vločky sněhu. O to příjemnější však byl společenský večer.

Přehled přednesených referátů:

30. 10. *M. Popelka*: Beware of the pick Neolithic packet; *Z. Bláhová – J. Prostředník*: Stavby kultury s lineární keramikou v Turnově-Maškových zahradách; *D. Válek – M. Hložek – M. Vokáč*: Sídliště kultury s lineární keramikou v Bohuslavicích u Kyjova; *M. Cheben – M. Ruttkay – J. Ruttkay*: Výrobní areál štiepanej industrie kultúry s lineárnou keramikou v Zlatých Moravciach; *A. Káčerik*: Neolitický sídelní areál v Krbicích u Chomutova ve vztahu ke struktuře osídlení kultury s LnK v Podkrušnohoří; *P. Květina – J. Pavlů*: Neolitické sídliště Bylany – základní databáze; *R. Tichý*: Pozůstatky keramiky z osady v Mohelnici; *R. Thér*: Mohelnice a GIS;

M. Furmanek – M. Masojć: Osada kultury ceramiky wstęgowej rytej w Kostomłotach, woj. Dolnośląskie; *Zd. Čížmář*: Současný stav poznání pohřbívání lidu s LnK na Moravě.

31. 10. *Zd. Čížmář*: Unikátní import v prostředí kultury s vypíchanou keramikou aneb Je čas napravit jeden omyl; *M. Dočkalová*: Neolitické hroby na sídlištích v moravském pravěku; *Zd. Schenk*: Jihozápadní část Moravské brány v době kultury s lineární keramikou; *M. Kuchařík*: Předběžné výsledky výzkumu sídelního areálu s rondelem kultury s vypíchanou keramikou v Praze–Ruzyni; *M. Hložek – E. Kazdová – M. Gregerová – P. Krupa*: Fragmentárnost nálezů lengyelské figurální plastiky ve světle experimentů a přírodovědných analýz; *J. Šmarda – M. Hložek – M. Kuča – M. Vokáč*: Osídlení kultury s moravskou malovanou keramikou na jižním okraji Chřibů; *A. Hrbáčková*: Neolit MMK; *J. Pavlů*: Orientácia rondelov na mesiac; *M. Kuča*: Sídliště z přechodu I. a II. stupně kultury s MMKv Mokrém. *N. Pažinová*: Výzdoba pohárikov lengyelskej kultúry zo sídliska v Bučanoch, okr. Trnava; *M. Kurgan-Przybylska*: Problem obecności kultury malickej na terenie Górnego Śląska w oparciu o materiały z osady w Raciborzu Starej Wsi, woj. Śląskie; *M. Cheben*: Petrografický rozbor kamennej industrie železovskej skupiny z lokality Hurbanovo/Bohatá; *A. Přichystal – M. Vokáč – M. Kuča*: Archeologický

a petrografický průzkum broušené kamenné industrie z jižní Moravy; *J. Kalferst*: Neolitické dílny na Bystřici; *R. Tichý – V. Drnovský*: Počátky v experimentálním zpracování surovin z Jizerských hor užívaných v neolitu; *R. Hreha*: Neolitické osídlení v Stránskej – výskum v roku 2005; *M. Metlička*: Závěrečná etapa výzkumu sídelního areálu v Plzni-Křimicích v r. 2006; *E. Horvátová*: Nálezy kultúry coťofeni v prostředí badenskej kultúry na východnom Slovensku; *V. Janák – A. Přichystal*: Využití kulmských surovin při výrobě broušené a hlazené kamenné industrie KNP v horním Poodří; *J. Kovárník*: K některým otázkám osídlení jižní Moravy na počátku eneolitu; *D. Stolz*: Časně eneolitický příkop v Trubíně (okr. Beroun); *G. Nevizánsky*: Staronové nepublikované hrobové nálezy badenskej kultúry z juhozápadného Slovenska; *M. Šmíd – D. Parma*: Sídliště kultúry s kanelovanou keramikou v Sudoměřicích, okr. Hodonín; *J. Šuteková*: Kočín – sídliště jevišovické kultúry na juhozápadnom Slovensku (predbežné výsledky analýzy keramického materiálu).

1. 11. *J. Kolář*: Nové poznatky o pohřebním ritu a hmotné kultuře nositelů kultúry se šňůrovou keramikou na Moravě; *A. Matuszewska – M. Szydłowski*: Akulturacja protobrazowa w schyłkowoneolitycznych społecznościach kultúry ceramiky sznurowej na obszarze Dolnego Nadodrza; *P. Růžičková*: Experiment výroby a výzdoby zvoncovitého poháru; *J. Turek*: Pohřebiště z období zvoncovitých pohárů

v Praze Kobylisích; *R. Tichý a kol.*: Sídliště a birituální pohřebiště zvoncovitých pohárů v Tuněchodech u Chrudimi; *J. Bronowicki*: Osadnictwo mezo-lityczne na Ziemi Kłodzkiej; *M. Kuča – L. Prokeš – M. Vokáč*: Osídlení meziřící Oslavy a Chvojnice v neolitu a eneolitu; *L. Bernacká*: Neolitické a eneolitické osídlení v povodí říčky Trotiny na Královéhradecku; *M. Dočkalová*: Srovnání antropologických analýz slovenského a moravského neolitického pohřebiště; *M. Vaňharová*: DNA analýza kosterních pozůstatků dětí z eneolitického pohřebiště Hoštice, okr. Vyškov; *J. Ďuriš*: Architektonické stopy v mazanici na příklade niekoľkých lokalit zo Slovenska; *I. Cheben*: Archeologické pamiatky a ich prezentácia; *I. Kuzma – V. Karlovský*: Poznámky k astronómiekej orientácii rondelov; *J. Kovář – L. Plšková*: Poznání Malé Skály u Senorad: tehdy a teď. Otázky vypovídací hodnoty starých archeologických sbírek na příkladu lokality z juhozápadní Moravy; *R. Malček*: Výsledky archeologického výzkumu na Lieskovskom Hrádku pri Zvolene II; *M. Soják*: Neolitické a eneolitické osídlenie jaskýň na Spiši.

Z přednesených a odevzdaných referátů bude sestaven sborník, který vyjde v průběhu příštího roku. Příští setkání se uskuteční v obvyklém zářijovém termínu ve slovenských Michalovicích. Věta závěrem: Velké množství přednášek omezilo prostor k tolik potřebné diskusi. A řešení? V úvahu přichází mj. rozdělení sekce na neolit a eneolit.

M. Šmíd

IX. KONFERENCE „DOBA POPELNICOVÝCH POLÍ A DOBA HALŠTATSKÁ“

Tradice setkávání českých, moravských a slovenských specialistů na mladší a pozdní dobu bronzovou a starší dobu železnou sahá do roku 1996, kdy se v Kutné Hoře uskutečnila první konference s touto tematikou. V dalších letech se pak podobná symposia konala každoročně: v roce 1997 ve Svinčicích u Mostu, následně pak na Teplém vrchu u Rimavské Soboty (1998), ve Šlapanicích u Brna (1999), v Pardubicích (2000), v Litoměřicích (2001) a v Nitře (2002). Poté se však dosavadní roční periodicita změnila na dvouletou, kombinovanou s konferencemi o eneolitu a starší době bronzové. Osmé symposium o době popelnicových polí a době halštatské se tak uskutečnilo až v roce 2004 v Českých Budějovicích. Zatím poslední proběhlo ve dnech 3.–6. 10. 2006 v jihomoravských Bučovicích.

Pořadatelské role se ujaly čtyři brněnské instituce: Ústav archeologie a muzeologie FF MU, br-

něnské pracoviště Národního památkového ústavu, Moravské zemské muzeum a Ústav archeologické památkové péče Brno. Vlastní organizační činnost však ležela na bedrech tří kolegů (Milan Salaš, Klára Šabatová a Petr Vitula), kterým se podařilo celou konferenci bravurně zajistit, takže všichni účastníci, jejichž počet přesahoval šest desítek, se mohli nerušeně věnovat odborné práci.

Jak bývá poslední dobou obvyklé snad na všech konferencích, byly dva přednáškové dny (jeden den celý a dva poloviční) doslova nabitě referáty, kterých v Bučovicích odeznělo celkem 41. Jejich základní řazení odpovídalo chronologickému zaměření: po několika příspěvcích věnovaných lokalitám střední doby bronzové následovalo množství referátů s tematikou doby popelnicových polí a po nich starší doby železné. Posluchači se tak seznámili s aktuálními problémy těchto období v Čechách (19 referá-

tů), na Moravě a ve Slezsku (12), na Slovensku (7), v Maďarsku (1); dva referáty byly zaměřeny na obecná témata (sluneční symbolika mladší a pozdní doby bronzové, problematika tzv. Sigynnů). Kromě převažujících tradičně pojatých sdělení o výsledcích nejnovějších i již starších výzkumů či výzkumných projektů bylo několik vystoupení věnováno i dosud méně obvyklým tématům, jako např. problematice prostorových vztahů výšinných lokalit epochy popelnicových polí a surovinových zdrojů na Prostějovsku, moderní metodice terénního odkryvu pravěkých souvrství v Praze-Záběhlicích či otázce vztahu horákovské kultury k astronomii. Je také potěšitelné, že vedle ryze archeologických sdělení odeznělo na konferenci rovněž několik příspěvků z příbuzných vědních oborů jako archeobotaniky, osteologie či geochemie. Velkou pozornost vzbudil i příspěvek o tomografické (tj. rentgenografické) analýze knožízkového žárového hrobu z Berouna. K zamyšlení pak vybízí množící se informace o nálezech získaných amatérskými „detektoráři“, jimž bylo věnováno několik referátů. Přestože naprostá většina příspěvků byla velmi zajímavá a podnětná, jejich množství každým setkáním narůstá a kvantum informací se pomalu dostává za hranici vnímatelnosti; bude tedy jistě smysluplné prezentovat napříště

některé příspěvky formou posterů, doplněných maximálně o krátká sdělení.

Předposlední den konference byl věnován exkurzi po archeologických lokalitách v okolí Bučovic (hradiště Marefy-Člupy), Slavkova (zámek, halštatská mohyla Šaratice-Kopeček) a ve Ždánickém lese (mohylník u Velkých Hostěrádek, hradiště Diváky-Burberk). Pozitivní dojem z návštěvy zajímavých lokalit podpořilo i pěkné počasí, stejně jako pohotově zajištěné občerstvení ve chvíli čekání na opravu nepojízdného autobusu. Velkolepé byly i zážitky z vlastního konferenčního prostoru v areálu slavného renesančního zámku v Bučovicích. Zejména večerní diskuse v arkádách ztemnělého zámku, umocněné vystoupením půvabné flétnistky, zůstanou navždy v našich pamětech. Trvalou připomínkou letošní konference pak bude plánovaný sborník příspěvků, který by měl být vydán v průběhu příštího roku.

Nezbývá než poděkovat všem organizátorům za perfektní průběh celé konference, na níž se vedle zasluhujících badatelů objevila opět řada mladých začínajících kolegů i studentů. Další setkání specialistů na epochu popelnicových polí a dobu halštatskou se uskuteční za dva roky na Slovensku.

Ondřej Chvojka

FORUM ARCHAEOLOGIAE POST-MEDIEVALIS

„Začínající české bádání o postmedievalním období a jeho kultuře má předpoklady a perspektivu stát se součástí evropského a možná i celosvětového úsilí o archeologické poznávání tohoto období.“ Tato slova, která se objevila na stránkách Československého časopisu historického v roce 1989, roce mnoha nadějí, nedošla dodnes – podobně jako mnohá jiná, tehdy vyřčená – svého naplnění. Po slibných začátcích v průběhu 80. let, zejména v jejich druhé polovině, se česká archeologie novověku na dlouhou dobu z různých důvodů odmlčela. Nesmělé pokusy o její vzkříšení v posledních letech nedávno uplynulého tisíciletí zůstaly právě jen nesmělými pokusy.

Pokusem nepochybně odvážnějším bylo rozhodnutí společnosti Archaia Praha o. p. s. uspořádat na téma archeologie novověku celostátní konferenci. Pod názvem „Forum Archaeologiae Post-Medievalis: Hmotná kultura od konce 15. století a její odraz v archeologických, písemných a ikonografických pramenech“ proběhla ve dnech 21.–22. 3. 2006 v Národním technickém muzeu v Praze za hojně

účasti jak přednášejících a dalších „výkonných“ archeologů, tak – a to je neméně potěšitelné – studentů tohoto oboru.

Pro první ročník záměrně široce stanovené téma konference se pochopitelně odrazilo ve značné pestrosti i kvalitě jednotlivých vystoupení. K metodicky nejzajímavějším patřil příspěvek Olgy Hartmanové, věnovaný někdejšímu krkonošskému budnímu hospodaření a životu na krkonošských boudách obecně a jejich odrazu nejen v samotných archeologických artefaktech, ale především ve vzhledu krajiny. Z hlediska metodiky o nic méně přínosným byl referát Michala Erněe a Aleše Stejskala, všímající si jednoho z neatraktivnějších typů novověkých artefaktů, a sice kachlů a kachlových kamen. Z různých aspektů již dříve zhodnocený soubor kachlů a jejich zlomků z areálu českokrumlovského zámku byl tentokrát konfrontován se zprávami inventárů, účetních knih a úřední korespondence. Na přínos studia archivních materiálů pro práci archeologa zřetelně poukázala Kateřina Hanzlíková, jejíž příspěvek doprovázený mnoha konkrétními

příklady byl zaměřen na kritiku písemných pramenů ve vztahu k možnostem a mezím místopisného bádání. Nepochybně užitečným byl pokus Rudolfa Krajíce o shrnutí dosavadních výsledků práce na poli archeologie novověku v jihočeském regionu.

Příspěvky další skupiny přednášejících shrnovaly výsledky archeologických výzkumů jednotlivých lokalit. Jedním z nejpřínosnějších bylo zhodnocení výsledků výzkumu sklářské huti ze 17. století v Broumchu na Křivoklátsku. Kromě reliktů technických zařízení, výrobních nástrojů a užitkové keramiky byl Janou Žegklitzovou a Jaromírem Žegklitzem prezentován bohatý sortiment skla dutého i plochého. Ke komplexněji zpracovaným patřily dům zbrojního písaře na Pražském hradě (Gabriela Blažková-Dubská) či zvonářská dílna rodiny Bellmannů v pražské Jungmannově ulici (Petr Juřina, Karel Kašák a Kateřina Hanzlíková); metodu nedestruktivního archeologického výzkumu v kombinaci s metodami historické kartografie a geobotanického studia využili ke zkoumání lokality Horní Víška na Tachovsku Václav Matoušek s Petrem Holým. Více či méně dílčí pohledy na jednotlivé lokality pak přinesly referáty Tomáše Durdíka (První linie opevnění hradu Andělská Hora), Jana Frolíka (Jezuitská kolej v Kutné Hoře – nádvoří a jejich vybavení v 17.–19. století), Radka Bláhy (Pozdně středověké opevnění města Hradce Králové, ve spolupráci s Jiřím Siglem pak Výrobní cihlářské objekty z 18. století z Jaroměře), Petera Kováčika (Výzkum barokního domu v Jeseníku a památková péče na Moravě a ve Slezsku) a Davida Merty s Markem Peškou a Hedvikou Sedláčkovou (K vybavení domácnosti Giorgia Gialdiho, majitele domu na Kobližné ulici v Brně).

Rozboru a hodnocení nálezů z jednotlivých objektů byla věnována vystoupení kolektivu autorů

z plzeňské společnosti ZIP o. p. s. (Nové výzkumy historických studní v Plzni), Michala Trymla, Jana Havrdy a Štěpána Rückla (Renesanční jímka z pražské Malé Strany), Jany Lomecké s Kateřinou Blažkovou (Nálezy z pozdně středověké studny v Rakovníku) a Jozefa Hošša (Žumpa domu lékaře na Židovské ulici v Bratislavě).

Poslední ucelenou skupinu představovaly příspěvky spíše materiálové. Nejnovější výsledky studia novokřtěnecké keramiky z jižní Moravy představil Jiří Pajer, o raně novověké keramice ze zaniklé vesnice Vojkov na Černokosteletku hovořil Pavel Vařeka. Novověkému sklu se věnovali Jaroslav Podliska (nálezy z náměstí Republiky v Praze) a Hedvika Sedláčková (luxusní skleněné výrobky z Moravy), kamnářským výrobkům Zdeňka Měchurová (plastika z Velkých Němčic), s přihlédnutím k sociálnímu kontextu pak i Hana Jordánková s Irenou Loskotovou (Jeden typ kachlových kamen v různém sociálním prostředí konce 15. století). V českém prostředí netradiční, o to však užitečnější byla analýza souboru jednodílných keramických dýmek z výzkumu na náměstí Republiky v Praze, s ním vystoupil Martin Vyšohlíd.

Bude-li se někdo chtít seznámit s obsahem jednotlivých příspěvků podrobněji, příležitost se mu naskytne v podobě sborníku, který by měl spatřit světlo světa někdy před polovinou roku 2007. A podle slibu pořadatelů by neměl zůstat posledním. Jak ovšem praví již jednou citovaný ČSČH, „teprve čas a skutečné pracovní výsledky prověří oprávněnost a realnost všech nadějí, které jsou do postmedievální archeologie a její spolupráce s dalšími historickými obory vkládány“. Věřme, že tato slova již nebude třeba opakovat.

red.

BIBLIOGRAFIE ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ A PAMÁTEK ARCHEOLOGICKÝCH – VČERA, DNES A ZÍTRA

Jednou ze základních potřeb pro práci archeologa jsou bibliografie a další pomůcky, které umožňují efektivní přístup k pramenům a literatuře. Moderní informační technologie poskytují v tomto směru možnosti, které ještě nejsou ani zdaleka využity. Tento příspěvek se zabývá bibliografiemi časopisů Archeologické rozhledy (AR) a Památky archeologické (PA), které jsou nyní veřejně přístupné v síti Internet:

AR: <http://www.arup.cas.cz/ar/cs/articles/search>

PA: <http://www.arup.cas.cz/pa/cs/articles/search>

(tzn. na internetových stránkách pražského ARÚ AV ČR v oddělení Publikace).

Cílem je podat stručný návod na jejich používání a v míře nutné pro pochopení členění bibliografie nastínit historii obou časopisů. Poznámky k používání platí i pro bibliografii PA zahrnutou do programu „Památky archeologické na DVD“. Pro oba časopisy sice existují starší bibliografie, ale tradiční metody publikace přinášejí jistá omezení. Vedení Archeologického ústavu AV ČR proto přistoupilo

k doplnění stávajících souborů, jejich digitalizaci a zveřejnění v síti Internet.

Dosavadní bibliografie vypracované J. Ratajem a K. Sklenářem jsou umístěny v několika oddělených publikacích a v případě PA nebylo nikdy zpracování ucelené a jednotné. Bibliografii AR vedl dlouhá léta J. Rataj (později M. Drašnarová) a publikoval ji v rámci časopisu.¹ Bibliografie PA byla pro ročníky 1–36 (1854–1930) vydána K. Sklenářem (1981), bohužel obsahovala pouze část článků publikovaných v časopisu (převážně ty s archeologickou tematikou, ani ty však ne všechny). Ročníky 37–80 (1931–1965) zpracoval J. Rataj (1974). Bibliografie ročníků 57–81 (1966–1990) byla publikována K. Sklenářem (1994b) přímo v časopisu.

Památky archeologické² prošly za dobu své existence od roku 1854 značným obsahovým i formálním vývojem, který do určité míry poznamenal jejich členění. To se odráží v citacích, které jsou často poněkud nejednotné. Přehled dějin časopisu PA z hlediska redakce a obsahu byl již podán v několika člancích.³ Z hlediska bibliografie jsou spíše než vývoj obsahu a trendů důležité změny ve značení ročníků a svazků. Nejprve vycházely jednotlivé sešity (jejich počet kolísal) v rámci „ročníků“⁴, které ovšem kalendářně představovaly i několik let. Ročník 4 (1860–1861) vyšel v členění nejen na sešity, ale i na dva „svazky“ se samostatným číslováním. Ročníky 37–43 (1931–1950) vycházely ve dvou řadách (pravěké a historické), které měly dvojí číslování: jednak v rámci původní řady, jednak nové (od rozdělení). Toto nové číslování se však neujalo a posléze zaniklo.⁵ Přesto se lze dodnes občas setkat s použitím tohoto „nového“ číslování ročníků, ačkoliv je pouze na překážku srozumitelnosti.⁶ Po-

té následovalo několik ročníků (44–48) s rozdělením na dva sešity, které se od ročníku 49 nazývají „čísla“ – vždy dvě za rok s průběžným číslováním stran.⁷ Toto členění bylo od ročníku 94 nahrazeno jediným svazkem/číslem za rok.

Dějiny časopisu Archeologické rozhledy jsou po formální i obsahové stránce nesrovnatelně jednodušší a členění časopisu je podstatně jednodušší.⁸ Časopis vychází každoročně od r. 1949 v několika sešitech, které mají vždy průběžné číslování; údaj o sešitu tím pádem není nutné uvádět.⁹ Jedinou nepravdivostí představuje poslední díl bibliografie, který nebyl vydán jako poslední sešit 50. ročníku, ale jako samostatná příloha ročníku 51 (Drašnarová – Rataj 2000). Drobné změny doznal časopis v oblasti resumé a později abstraktů. Resumé pro hlavní články byla používána od samého počátku. Prvních osm ročníků striktně používalo resumé v ruském a francouzském jazyce zařazené vždy na konci sešitu (ruské bylo zařazeno jako první – na rozdíl od databáze, kde je pro větší praktickou využitelnost pořadí obráceno a na prvním místě je uvedena francouzština). Od ročníku 9 je resumé řazeno přímo za článek a jazykem je němčina, angličtina, výjimečně francouzština, čeština, slovenština nebo ruština.

Značná variabilita členění PA si vyžádala poměrně komplikovaný systém bibliografie, který je ovšem velmi dobře použitelný i pro AR (bez některých údajů). Ve vyhledávacím formuláři bibliografie (internetové adresy byly uvedeny výše) jsou tyto údaje: **Autor** – jméno autora je uvedeno je tvaru „Příjmení, Jméno“, popř. je místo jména uvedena pouze iniciá-

mátky archeologické. Skupina historická, díl XXXXII. za rok 1939–46 (nové řady ročník IX.–XVII.)“ – totéž platí i pro „Skupinu pravěkou“.

⁷ Jedinou výjimkou je ročník 88, který se sice též člení na dvě čísla, ta ale mají z neznámého důvodu oddělené číslování stran.

⁸ Také historie tohoto časopisu byla již zpracována – zejména Filip 1958; Filip red. 1978; Sommer 1998. Doplnkově: Böhm 1949; 1960; Bouzek 2001; Buchvaldek 1975; 2001; Buchvaldek – Richter 1981; Filip 1949; 1950; 1951; 1952; 1953; 1954; 1956; 1961a; 1961b; 1963a; 1963b; 1965; 1966; Hrala 1986; Jiráň 1999; Matoušek 1997; 1998a; 1998b; 1998c; 1998d; 1999a; 1999b; Matoušek – Klápště 1997; -r 1980; r. 1981; s. a. 1970a; s. a. 1970b; s. a. 1980; Venclová 2002.

⁹ Počet sešitů v ročníku kolísal. U prvního ročníku je pro jednotlivé svazky použito označení „část“, ale sám J. Filip používal v člancích od počátku označení „sešit“ nebo „číslo“. V některých případech nese jeden fyzický sešit označení několika („sešit 2–3“) – praktický dopad to ale nemá.

¹ Zpravidla jako šestý sešit každého desátého ročníku AR (Rataj 1958; 1968; 1978; 1988). Poslední část vyšla jako samostatná příloha AR 51 (Drašnarová – Rataj 2000).

² Do roku 1911 Památky archaeologické a místopisné, v letech 1912–1919 Památky archaeologické.

³ Zejména: Böhm 1954 a Sklenář 1971; 1994a. Doplnkově lze využít i: Emler 1890; Ernée – Jiráň 2002; Filip 1939; 1946a; 1946b; 1959; 1964; Motyková 1990; Neustupný 1992; Podlaha 1915; s. a. 1873a; s. a. 1873b; s. a. 1878; s. a. 1911; s. a. 1913; s. a. 1932; s. a. 1940; Schránil 1935; Svoboda 1950; Venclová 2002.

⁴ Zpočátku byly značeny jako „díly“ a termín „ročník“ se používal pro roky vydání.

⁵ U ročníku 43 se již neobjevuje.

⁶ Např. „PA NR II 1938“. Za vrchol zmatku lze považovat ročník 42, který na titulní straně nese označení „Pa-

la (tam, kde nebylo možné dostatečně spolehlivě celé jméno určit). Protože program hledá přesný výraz tak, jak je uveden v databázi, je ve většině případů nejjednodušší zadat pouze příjmení, nebo jeho část. Např. při hledání autora „Křížek, Václav“ je nejjednodušší napsat pouze „Křížek“. Nelze napsat „Křížek Václav“, „Václav Křížek“ ani „Křížek, V.“

Pokud byl autor uveden pouze zkratkou, je v poli „Autor“ uvedena právě tato zkratka. Pokud však bude zaškrtnuta volba „Zahrnout i domnělé autory“, systém zobrazí ve výsledku hledání i články, které hledaný autor pravděpodobně napsal (pokud bylo možné identifikaci provést¹⁰). Tato funkce byla aplikována i na autorky se změnou příjmení; uvedeme-li tedy ve vyhledávání pouze jedno příjmení, systém vyhledá všechny články dané autorky, publikované pod jakýmkoliv jménem.

Název – stačí zadat libovolnou část názvu bez rozlišení velkých a malých písmen.

Ročník – jediné nejasnosti mohou nastat při hledání citací z PA, kdy autor použil „novou řadu“. Ve vyhledávacím formuláři jsou dvě kolonky: „od“ a „do“. Pokud je zadán jen jeden údaj, zahrne se do výběru interval od (do) zadané hodnoty.

Rok vydání – údaj se týká vždy jen daného článku (to má spíše informativní význam zejména pro PA, kde jeden „ročník“ vycházel i několik let). Ve vyhledávacím formuláři jsou volby „od“ a „do“. Pokud je zadán jen jeden údaj, zahrne se do výběru interval od (do) zadané hodnoty.

Svazek – v případě PA má tento údaj zásadní význam pro ročníky 4 a 88, kdy existují v rámci jednoho ročníku dva svazky s odděleným číslováním, a samotný údaj o ročníku je proto nedostačující. Totéž se týká ročníků 37–43, kdy vycházely dvě řady časopisu – historická a pravěká (označení „Historie“/„Pravěk“). Pro AR nemá tento údaj význam a není ve vyhledávacím formuláři uveden.

Jazyk resumé – uvedeny jsou jazyky všech resumé pomocí ISO zkratk uvedených v nabídce.

Po vyplnění jednoho nebo více polí ve vyhledávacím formuláři a stisknutí tlačítka ENTER (nebo kliknutí na „Hledat“ ve formuláři) se zobrazí v dolní části obrazovky tabulka s výsledky hledání. Pokud spustíme vyhledávání bez zadání jakýchkoliv údajů, zobrazí se kompletní bibliografie daného časopisu.

Pokud v tabulce s výsledky hledání klikneme na název článku (zbarvený modře), otevře se nové okno s kompletními informacemi o daném článku, kde

jsou kromě výše uvedených zobrazeny i doplňkové údaje:

Resumé – v tomto poli je uveden název resumé a lze zde vyhledávat pouze nepřímo: pokud je zaškrtnuta volba „Název hledat i v resumé“, systém bude název článku hledat i v názvech resumé.

Za rok – jde o doplňující údaje, zejména pro PA.

Sešit – tento údaj je sice v databázi uveden (pro první ročníky PA a všechny ročníky AR), jeho význam je však spíše informativní, protože v rámci sešitů je číslování stran vždy průběžné a do citace není nutno údaj o sešitu zahrnovat.

Strany – uvedeny jsou všechny strany související s článkem (tedy i obrázky – pokud jsou číslovány v rámci stran, abstrakty a resumé).

Poznámka – v tomto poli jsou uvedeny zejména drobné doplňující informace. Typickou náplní je pravděpodobná identifikace autora uvedeného u článku pouze zkratkou. Tato identifikace je uvedena i u zkratk, kde je jméno autora známo mimo veškerou pochybnost. Dále jsou zde uvedeny případně vztahy k dalším článkům v AR – zejména jde o vzájemné odkazy prostředně souvisejících článků (např. přírodovědné analýzy), popř. i odkazy na diskusní příspěvky na stránkách AR/PA.

Vyhledávání v polích „Autor“ a „Název“ (platí i pro „Název resumé“, ve kterém ovšem nelze hledat přímo) je možné ve třech režimech, které lze volit pomocí nabídky ve spodní části vyhledávacího formuláře:

„Plná diakritika“ – striktně zachovává všechny znaky v původní podobě, jak jsou uvedeny v časopisu, a to včetně znaků české abecedy a všech speciálních znaků z jiných evropských jazyků psaných latinkou („è“ ve slově latěnský, dále ô, ø, ç, ï ad.).

„Nerozlišovat spec. znaky“ – nahrazuje znaky, které se v české abecedě nevyskytují (např. å, ô, ø, ç, ï) takovými znaky, které je mohou nejlépe nahradit (a, o, o, e, l). Tento režim je určen pro české prostředí a zajišťuje správnou funkci vyhledávání slov s málo obvyklými nebo neočekávanými znaky (po zadání uvedeného slova „latěnský“ najde i „latěnský“).

„Bez diakritiky“ – nahradí veškeré znaky, které se nevyskytují v základní sadě znaků latinky. Tento režim je určen zejména pro uživatele z zahraničí, kde standardně instalované znakové sady diakritiku vůbec neobsahují a běžný uživatel by narazil na praktické obtíže při používání bibliografie.

Ve vyhledávání se nerozlišují velká a malá písmena.

V pravé části tabulky s výsledky hledání je modře zbarvený odkaz „Vložit“. Pokud na něj uživatel klikne, do schránky operačního systému Windows

¹⁰ Identifikace byla prováděna na základě starších bibliografií obou časopisů, přehledu zkratk vypracovaného J. Ratajem (1980) a věcných souvislostí.

se vloží bibliografický záznam daného článku, který pak lze pomocí stisku kláves CTRL+V vložit do textového editoru.

Pro PA je k dispozici také bibliografie recenzí.¹¹ Pro vyhledávání platí stejná obecná pravidla jako pro vyhledávání v databázi článků, nemělo by tedy běžnému uživateli činit žádné obtíže.

Ze starších bibliografií nebyly převzaty další údaje (rejstříky), a to z několika důvodů. V případě AR, jejichž dosavadní rejstříky byly zásluhou J. Rataje zpracovány relativně jednotně, by to sice bylo technicky možné, ale velmi nákladné. V případě PA nejednotnost a v některých částech i torzovitost dosavadních rejstříků znemožňuje pouhé mechanické převedení do jednotné elektronické databáze.

Druhým důvodem jsou i možnosti moderního elektronického zpracování dat. Do budoucna lze uvažovat o informačním systému, který by byl podstatně flexibilnější než klasické rejstříky, a pokud dojde na jeho realizaci, byla by nezanedbatelná investice do převodu starších rejstříků zcela zbytečná, nehledě na to, že by bylo nutno tyto klasické rejstříky doplnit i pro novější čísla.

Poznámka na závěr: Všechny bibliografické záznamy v databázích prošly důkladným systémem dvojí kontroly. Přesto nelze vyloučit chyby, které při podobném rozsahu dat nelze stoprocentně odstranit. Tvůrci bibliografií uvítají jakékoliv věcné poznámky stran datového obsahu databází a další náměty.¹²

Pavel Vavřín

Literatura

- Böhm, J. 1949: Úvodem – Avant-propos – Предисловье, *Archeologické rozhledy* 1, 3–4, 91, 98.
- 1954: Sto let „Památek archeologických“ – Сто лет ежегодника „Памátky archeologické“ – The 100th Anniversary of the „Památky archeologické“, *Památky archeologické* 45/1, 1–34.
- 1960: Jan Filip šedesátníkem, *Památky archeologické* 51/2, 611–612.
- Bouzek, J. 2001: Sto let od narození Jaroslava Böhma (8. 3. 1901 – 6. 12. 1962), *Archeologické rozhledy* 53, 160–161.
- Buchvaldek, M. 1975: Akademik Jan Filip pětasedmdesátiletý, *Archeologické rozhledy* 27, 682.
- 2001: Před sto lety se narodil Jan Filip, *Archeologické rozhledy* 52, 729–730.
- Buchvaldek, M. – Richter, M. 1981: Jan Filip (25. 12. 1900 – 30. 4. 1981), *Archeologické rozhledy* 33, 601.
- Drašnarová, M. – Rataj, J. 2000: Rejstřík Archeologických rozhledů 41–50/1989–1998 – Index of Archeologické rozhledy Volumes 41–50/1989–1998. Praha.
- Emler, J. 1890: František Jan Zoubek, *Památky archeologické* 15/2, 121–122.
- Erné, M. – Jiráň, L. 2002: Slovo úvodem, *Památky archeologické* 93/2, 151–152.
- Filip, J. 1939: Vzpomínka na Píče a Stockého, *Památky archeologické* 41/1–4, 139.
- 1946a: Na prahu nové doby – На пороге новой эпохи – On the threshold of the new era, *Památky archeologické* 42/Pravěk, 1–2, 207, 215.
- 1946b: Univ. prof. Dr. Josef Schráníl (1893–1940) – Иосиф Схранил – Josef Schráníl, *Památky archeologické* 42/Pravěk, 174–175, 214–215, 223.
- 1949: Program a poslání Archeologických rozhledů – Le programme et la mission des Nouvelles archéologiques – Программа и задачи Археологических новостей, *Archeologické rozhledy* 1, 4–6, 91, 98.
- 1950: Druhý ročník archeologických rozhledů – Deuxième année des Archeologické rozhledy – Второй год издания Археологических новостей, *Archeologické rozhledy* 2, 3.
- 1951: Do třetího roku Archeologických rozhledů, *Archeologické rozhledy* 3, 69, 96.
- 1952: Archeologické rozhledy v r. 1952, *Archeologické rozhledy* 4, 63.
- 1953: Archeologické rozhledy v r. 1953, *Archeologické rozhledy* 5, 92.
- 1963: Jaroslav Böhm mrtev!, *Památky archeologické* 54/1, 1–2.
- 1954: Zahraniční hlasy o Archeologických rozhledech, *Archeologické rozhledy* 6, 663–664.
- 1956: Archeologické rozhledy v r. 1956, *Archeologické rozhledy* 7, 253.
- 1958: Naše jubileum – Unser Jubiläum, *Archeologické rozhledy* 10, 3–6.
- 1959: Vzpomínka na Albína Stockého, *Archeologické rozhledy* 11, 716, 745.
- 1961a: Šedesát let akademika Jaroslava Böhma, *Archeologické rozhledy* 13, 224, 268.
- 1961b: Jubileum Jaroslava Böhma – Zum Lebensjubiläum Jaroslav Böhms, *Památky archeologické* 52/1, 3–6.

¹¹ <http://www.arup.cas.cz/pa/cs/reviews/search>

¹² Poznámky lze adresovat redakci příslušného časopisu nebo na adresu: pavel_vavrin@yahoo.com

- 1963: Zemřel akademik Jaroslav Böhm (* 8. III. 1901, Holešov – † 6. XII. 1962, Praha), *Archeologické rozhledy* 15, 133.
- 1964: Vzpomínka na Lubora Niederla a Albína Stockého, *Památky archeologické* 55/2, 506–507.
- 1965: Nové posláni Archeologických rozhledů, *Archeologické rozhledy* 17, 105–107.
- 1966: Archeologické rozhledy v nové úpravě – La nouvelle présentation de „Archeologické rozhledy“, *Archeologické rozhledy* 18, 3–5.
- Hrala, J.* 1986: Dvoji výročí akad. J. Filipa, *Archeologické rozhledy* 38, 214.
- Jiráň, L.* 1999: Úvodník 2/99, *Archeologické rozhledy* 51, 239–242.
- Matoušek, V.* 1997: Redakční úvodník 1/97, *Archeologické rozhledy* 49, 3–6.
- 1997: Redakční úvodník 3/97, *Archeologické rozhledy* 49, 401–404.
- 1998a: Redakční úvodník 4/97, *Archeologické rozhledy* 49, 581–585.
- 1998b: Úvodník 2/98, *Archeologické rozhledy* 50, 343–344.
- 1998c: Úvodník 3/98, *Archeologické rozhledy* 50, 543–544.
- 1998d: Úvodník 4/98, *Archeologické rozhledy* 50, 743–745.
- 1999a: Úvodník 1/99, *Archeologické rozhledy* 51, 5–7.
- 1999b: Úvodník 3/99, *Archeologické rozhledy* 51, 439–440.
- Matoušek, V.* – *Klápště, J.* 1997: Redakční Úvodník 2/97, *Archeologické rozhledy* 49, 197–198.
- Motýková, K.* 1990: Factum est factum, *Památky archeologické* 81/2, 447.
- Neustupný, E.* 1992: Nová podoba Památek archeologických – The new format of Památky archeologické, *Památky archeologické* 83/1, 5–6.
- Podlaha, A.* 1915: † Josef Smolík, *Památky archeologické* 27/3, 189–190.
- r.* 1981: Profesor Jan Filip zemřel – Professor Jan Filip is dead, *Archeologické rozhledy* 33, 335.
- r.* 1980: Akademik Jan Filip – 80 let, *Archeologické rozhledy* 32, 603.
- Rataj, J.* 1958: Rejstřík archeologických rozhledů, svazek I-X, *Archeologické rozhledy* 10, 765–962.
- 1968: Rejstřík Archeologických rozhledů, ročník XI-XX – Index de Archeologické rozhledy, années XI-XX, *Archeologické rozhledy* 20, 705–864.
- 1974: Bibliografický rejstřík Památek archeologických 1931–1965. Praha.
- 1978: Rejstřík Archeologických rozhledů, ročníky XXI-XXX – Index des Archeologické rozhledy années XXI-XXX, *Archeologické rozhledy* 30, 601–737.
- 1980: Autorské zkratky v české archeologické literatuře, *Archeologické rozhledy* 32, 704–705.
- 1988: Rejstřík Archeologických rozhledů, ročníky XXXI-XL – Index des Archeologické rozhledy années XXXI-XL, *Archeologické rozhledy* 40, 601–733.
- red.* 1978: Třicet let časopisu Archeologické rozhledy, *Archeologické rozhledy* 30, 3–4.
- s. a.* 1873a: K. V. Zap, *Památky archeologické* 9/1–2, 72.
- s. a.* 1873b: † Karel Vladislav Zap, *Památky archeologické* 9/3, 151.
- s. a.* 1878: † K. VI. Zap, *Památky archeologické* 10/4, 825.
- s. a.* 1911: Josef Ladislav Píč, *Památky archeologické* 24/7–8, 0.
- s. a.* 1913: Pravidla pro „Památky archaeologické“, *Památky archeologické* 25/3, 180–181.
- s. a.* 1932: Světící biskup Dr. Antonín Podlaha, *Památky archeologické* 37/4, 111–112.
- s. a.* 1940: PhDr. Josef Schráníl, *Památky archeologické* 41/1–4, 181–182.
- s. a.* 1970a: Ioanni Filip septuagenario, *Archeologické rozhledy* 22, 639.
- s. a.* 1970b: Ioanni Filip septuagenario, *Památky archeologické* 61/2, 281–287.
- s. a.* 1980: Významné životní jubileum akademika Jana Filipa *25. XII. 1900, *Památky archeologické* 71/2, 265.
- Schráníl, J.* 1935: Profesor Dr. Albín Stocký, *Památky archeologické* 40/1–4, 119–120.
- Sklenář, K.* 1971: Sto let od úmrtí Karla Vladislava Zapa – 100 Jahre seit dem Tode Karel Vladislav Zaps, *Památky archeologické* 62/2, 322–323.
- 1981: *Památky archeologické 1854–1930 – bibliografický rejstřík časopisu. Zprávy Čs. společnosti archeologické* 21. Praha.
- 1994a: One hundred and forty years of an archaeological magazine: The problem of true tradition, *Památky archeologické* 85/2, 7–17.
- 1994b: Bibliografický rejstřík Památek archeologických 1966–1990, *Památky archeologické* 85/2, 132–166.
- Sommer, P.* 1998: Padesát let Archeologických rozhledů, *Archeologické rozhledy* 50, 5–6.
- Svoboda, B.* 1950: Sto let od narození Dr. J. L. Píče – Centième anniversaire de naissance du Dr. J. L. Píč, *Památky archeologické* 43/Pravěk, 120–123, 140.
- Venclová, N.* 2002: Jan Filip, Jaroslav Böhm and Czech prehistory, *Archeologické rozhledy* 53, 792.

KATALOG KNIHOVNY ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU V PRAZE V PROGRAMU ALEPH Základní průvodce pro uživatele

Od počátku roku 2006 se veškerá akvizice v knihovně ARÚ AV ČR v Praze zpracovává v novém automatizovaném knihovnickém modulárním systému ALEPH500, který nahradil dosavadní systém TinLib, ve kterém se zpracovávaly veškeré knihovní přírůstky v letech 2003–2005. Přístup ke katalogu najdete na stránkách Knihovny Akademie věd AV ČR: <http://www.lib.cas.cz>. Druhá část tohoto příspěvku informuje o průběhu práce na grantu Digitální archiv české archeologie (konverze bibliografických dat do elektronické podoby).

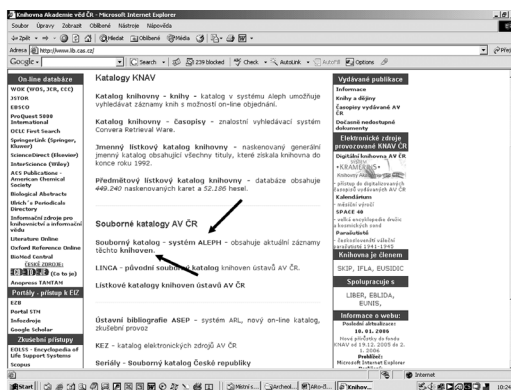
Průvodce katalogem knihovny ARÚ AV ČR Praha

Na stránkách Knihovny Akademie věd si vybereme možnost vstupu do **Souborného katalogu** akademických knihoven užívajících systém ALEPH (*obr. 1*), následně můžeme hledat ve **Společném hledání** (tj. ve všech knihovnách), nebo si vybrat jednu ze tří možností, které nabízejí vyhledávání v katalogu knihovny ARÚ AV ČR Praha.

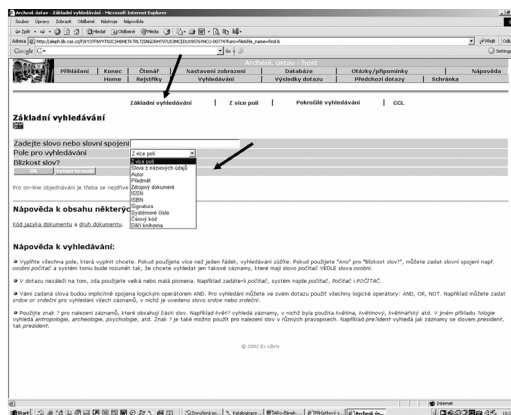
- **Archeologický ústav Praha** (odkaz na katalog monografií a seriálové literatury).
- **Archeologický ústav Praha – analytika** (odkaz na katalog článkové bibliografie, od podzimu tohoto roku obsahuje již i zkonvertované záznamy článkové bibliografie ze systému CDS/ISIS, ve kterém se bibliografie zpracovávala od 90. letech 20. století do roku 2002).
- **Archeologický ústav Pražský hrad – bibliografie** (odkaz na katalog článkové bibliografie týkající se problematiky výzkumu Pražského hradu, která se začala zpracovávat v letošním roce).

Možnosti vyhledávání jsou následující:

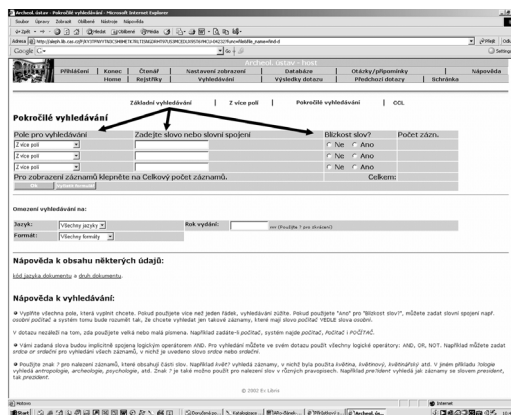
- **Základní vyhledávání** (*obr. 2*) umožňuje prohlížet záznamy na základě vybraných kritérií, která najdeme v rozbalené „roletce“ (např. hledání z více polí, hledání podle názvů, podle autorských údajů, předmětových hesel, ISBN, ISSN atd.).
- **Vyhledávání z více polí** umožňuje kombinovat rešeršní dotaz a na základě toho zúžit počet výsledků vyhledaných záznamů, čímž lze dosáhnout větší relevancnosti.
- **Pokročilé vyhledávání** (*obr. 3*) umožňuje rešeršní dotaz ještě více kombinovat a dosáhnout větší efektivity při hledání, zejména použít více polí pro vyhledávání za pomoci Booleovských/logických operátorů (AND, OR, NOT).
- **CCL vyhledávání** (Common Command Language) umožňuje vyhledávat pomocí fráze

Obr. 1.

Obr. 2.

Obr. 3.

příkazového jazyka konkrétní termín (*obr. 4*). V tomto případě se vyhledává tak, že do pole pro vyhledávání uvedeme zkratku příkazového jazyka CCL, rovnítko a hledaný termín (např. WAU=Novák).

V „roletce“ si můžeme vybrat typy rejstříků, které nám systém nabízí, a následně se podívat na veškeré záznamy (abecedně řazené), které jsme našli pod hledaným termínem. V případě autorských údajů se např. u hledaného autora objeví počet záznamů, které jsou uloženy v bázi. Každá báze pracuje samostatně. Pokud hledáme např. veškeré monografie jednoho autora a chtěli bychom najít i jeho články, musíme se vrátit do základního vyhledávání (na liště ikona Databáze), zvolit požadovanou bázi (v případě článků je to Archeologický ústav Praha – analytika) a dále pokračovat kliknutím na „Rejstříky“. Postup prohlížení je obdobný jako v monografiích. V případě článků je možné v rejstřících vyhledávat i ve zdrojových dokumentech (např. pokud hledáme konkrétní článek z časopisu *Journal of Archaeological Science*, napíšeme jej do kolony a v „roletce“ označíme „Zdrojový dokument“. Pokud známe přesné číslo a ročník, uvedeme název časopisu a po mezeře ročník a číslo oddělené dvojtečkou – např. *Journal of Archaeological Science* 33:1 – a v „roletce“ vybereme Zdroj. dokument – ročník, číslo).

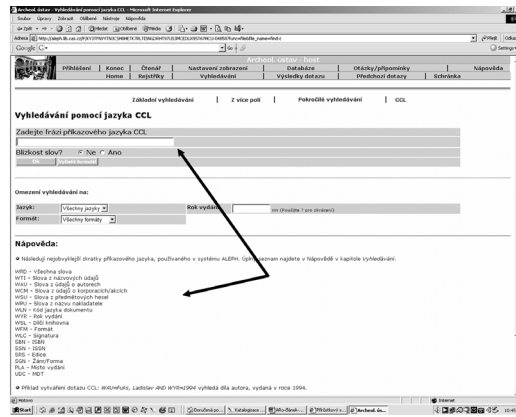
Zobrazení vyhledaného dotazu, jednotky

Monografie, seriály: Pro běžného uživatele je nejdůležitější zobrazení ve **Standardním formátu (Úplné zobrazení záznamu)**, které nabízí veškeré potřebné informace o knihovní jednotce – monografii, seriálu nebo článku (*obr. 5*).

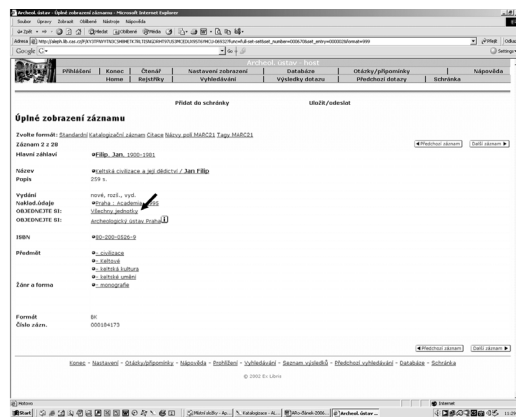
Ve vyhledávání bylo zadáno jméno autora Jan Filip a po kliknutí na konkrétní titul se otevřel celý záznam, v tomto případě monografie *Keltská civilizace* a její dědictví. Pro zjištění lokace, tedy kde lze knihu najít a pod jakou signaturu, musíme kliknout na odkaz „Všechny jednotky“.

V detailním zobrazení se nám objeví informace o lokaci: sbírka (zde Studovna), signatura (zde A5z-FiKe//2), čárový kód, příp. i poznámka. Podobně se nám zobrazí lokální informace i v případě seriálů, s tím rozdílem, že zde můžeme vybrat buď konkrétní jednotku (konkrétní rok), nebo všechny jednotky. Pro ilustraci uvádíme příklad – *Journal of Archaeological Science* (*obr. 6*; 7)

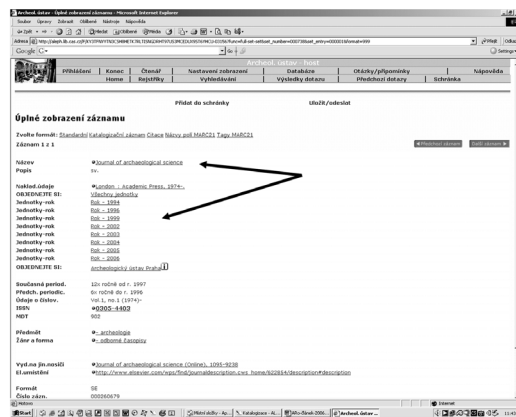
Články (analytika): V případě článků se nám objeví informace o názvu a odpovědnosti (tedy původce článku), zdrojový dokument a další informace. Zde pro příklad uvádíme článek Jana Bouzka z *Archeologických rozhledů* (*obr. 8*). Pro verifikaci

Obr. 4.

Obr. 5.

Obr. 6.

existence zdrojového dokumentu musíme zpět do vyhledávání (odkaz na liště – ikona „Databáze“) a zadat název požadovaného zdrojového dokumentu do příslušné kolonky.

Odeslání záznamů e-mailem

V případě, že chceme se záznamy, které jsme vyhledali, dále pracovat, lze je označit a odeslat na e-mailovou adresu, kterou napíšeme do určené kolonky (obr. 9). „Roletka“ nám nabízí několik možností formátu, v jakém můžeme záznamy odeslat (citace, USD formát, katalogizační lístek apod.). System v současné době ještě nepodporuje diakritiku, tu by bylo případně nutné posléze doplnit.

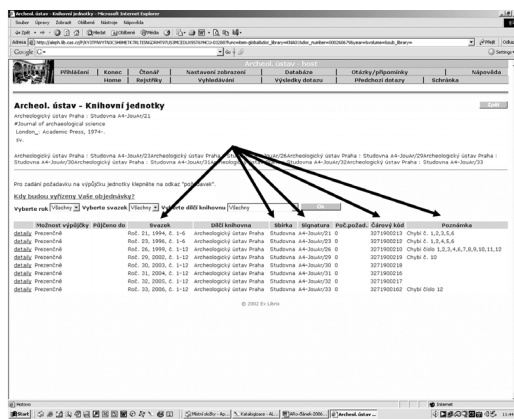
Konverze bibliografických dat do elektronické podoby

V roce 2004 se ARÚ AV ČR stal řešitelem grantového projektu „Digitální archiv české archeologie. Konverze bibliografických dat do elektronické podoby“ (GA AV ČR, reg. č. 1ET200020405), jehož součástí je také vytváření bibliografické databáze české, moravské a slezské archeologie. Projekt by měl být ukončen v r. 2008. Vzhledem k různým formám a metodám zpracování bibliografie v předšlých letech usilujeme nyní, i díky uvedenému grantu, o vytvoření jednotné databáze.

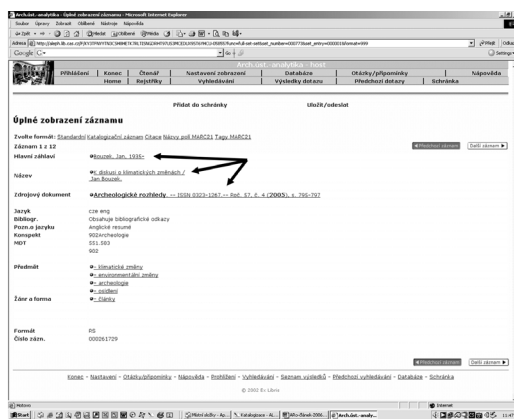
Nejstarší záznamy pocházejí již z 19. století, avšak k systematickému vytváření bibliografie došlo až ve 40. letech 20. století. Bibliografie byla zpracovávána do podoby lístkového katalogu, ve kterém jsou citace i odkazový materiál mnohdy nepřesné, nebo dokonce chybějí. V roce 2002 byla velká část katalogu, který obsahoval ca 100 000 záznamů, zničena povodní. I přes usušení a dezinfekci je řada záznamů hůř čitelná a vzhledem k poškození papíru by pravděpodobně v průběhu dalších let došlo k zániku některých záznamů. Proto jsme vzhledem k jedinečnosti, kterou bibliografie české archeologie představuje, přistoupili k retrospektivní konverzi celého katalogu, jehož výstupem by měla být online přístupná databáze, a to jak uživatelům z řad pracovníků ústavu, tak přes www rozhraní uživatelům zvenčí.

V letošním roce proběhly v našem ústavu dvě konverze. Při první došlo k převodu bibliografických dat ze systému T-series do automatizovaného knihovnického systému ALEPH500. Druhá konverze se týkala převodu databáze článkové bibliografie (ca 8000 záznamů) ze systému CDS/ISIS rovněž do systému ALEPH500.

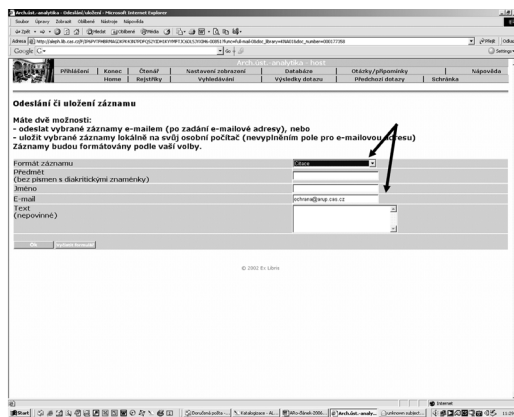
Při přípravě projektu automatizovaného zpracování článků byly stanoveny následující podmínky:

Obr. 7.

Obr. 8.

Obr. 9.

- zpracovávat články dle platných katalogizačních pravidel AACR2 – mezinárodně uznávaná katalogizační pravidla pro katalogizaci všech typů dokumentů
- využívat metodické pokyny vypracované Národní knihovnou (NKP) ČR – spolupráce zejména v oblasti analytického popisu, aktivní spolupráce v Pracovní skupině pro analytický popis v NKP
- dodržovat mezinárodní formát pro výměnu dat MARC 21
- využívat databázi autorit, spravovanou NKP – dotýká se zejména kontrolování a ověřování autoritních údajů
- budovat vlastní autoritní databázi, obohacenou o faktografické informace, získávané z ostatních informačních zdrojů
- ověřovat citace zdrojových dokumentů metodou *de visu*.

Záznamy jsou ukládány v systému ALEPH do analytické části databáze tak, aby byly kompatibilní s ostatními záznamy a platila pro ně stejná selekční kritéria. Vhodným nastavením selekčních prvků a možností jejich kombinací vznikl prostor pro zadávání rešeršních dotazů, na jejichž základě je možné získávat relevantní informace.

V současné době je v databázi uloženo ca 50 000 záznamů, které jsou pro ústav dodavatelsky zpracovávány. Zároveň probíhá deduplikace záznamů a průběžná editace záznamů z konverze. Jedná se hlavně o opravy kódovaných údajů tak, aby vyhovovaly požadavkům mezinárodního výměnného formátu. Dále se opravují a doplňují zejména autoritní záznamy a zdrojové dokumenty.

Pracovníci ústavu i externí zájemci mají možnost vstupu do této databáze kromě počítačů v knihovně pražského ARÚ také na adrese <http://aleph.lib.cas.cz>.

Alice Broncová – František Ochrana

Prameny

- 1993: ISBD(G) Všeobecný mezinárodní standardní bibliografický popis. Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí. Národní knihovna v Praze.
- 1994: Anglo-americká katalogizační pravidla. Národní knihovna v Praze.
- 1994: Information Interchange Format ANSI/NISO Z39.2-1994. National Information Standards Organisation.
- 1994: ISBD(S) Mezinárodní standardní bibliografický popis pro seriálové dokumenty. Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí. Národní knihovna v Praze.
- 1995: Příručka k AACR2 Revize 1988: výklad a příklady k anglo-americkým katalogizačním pravidlům. Národní knihovna České republiky.
- 1997: Doporučení pro popis částí dokumentu na základě mezinárodního standardního bibliografického popisu (ISBD). Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí. Národní knihovna České republiky.
- 1996: UNIMARC manuál. Bibliografický formát. Národní knihovna České republiky.
- 1998: ALEPH příručka pro uživatele systému, verze 3.2_6. Národní knihovna České republiky.
- 2001: UNIMARC to MARC 21 conversion specification. Library of Congress.
- 2002: Funkční požadavky na bibliografické záznamy. Národní knihovna České republiky.
- 2003: MARC 21 Bibliografický formát 1, 2. Národní knihovna České republiky.
- 2004: MARC 21 Formát pro autority. Národní knihovna České republiky.
- 2005: MARC 21 Formát pro exemplářové údaje. Národní knihovna České republiky.
- 2006: Knihovna Akademie věd ČR [14. 11. 2006]. Dostupné z <http://www.lib.cas.cz>.

JIŘÍ SIGL: 60

Vedoucí archeologického oddělení, dlouholetý redaktor královéhradeckého Zpravodaje, čerstvý vysokoškolský pedagog, zkušený terénní pracovník, autor četných publikací, vzorný manžel a otec a zároveň neodolatelný charmeur. Jiří Sigl, který si právě letos k narozeninám uspořádal další z řady výstav ze svých výzkumů, a ne náhodou o Starém Mýtu.

Rodák z Pardubic byl v roce 1964 přijat na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, na obor prehistorie. Zde si zvolil seminář pro slovan-

skou archeologii vedený Rudolfem Turkem a tehdejší asistentem Jiřím Slámou. Odtud také vzešla jeho diplomová práce odevzdaná v roce 1972. Jejím základem se stal objemný soupis sídlištních nálezů a ještě objemnější kresebná dokumentace. Tato práce kupodivu zůstala jen ve skříních v Celetné 20 a dodnes se nedočkala publikace. Snad k tomu přispěly i časně pracovní nároky, už v roce 1969 totiž nastoupil do královéhradeckého muzea, k Vítu Vokolkovi. Od počátků (už díky diplomové práci) ho provázela věhlas znalce východočeské středověké ke-

ramiky. Její studium patří k nesnadným tématům, proto se mu my ostatní pokud možno vyhýbáme.

Činnost v královéhradeckém muzeu si od Jiřího brzy vyžádala rozšíření profesního záběru, k ranému musel přibýt vrcholný středověk. Většina zdejších úkolů zároveň přesahovala individuální možnosti, a Jiří proto působil i v různých badatelských dvojicích či trojicích. V 70. a 80. letech se spolu s Vladimírem Wolfem zabýval vrcholně středověkými opevněnými sídly na Trutnovsku. V 80. a 90. letech se s Janem Frolíkem věnoval venkovskému osídlení Chrudimska a archeologickým výzkumům v samotné Chrudimi. Průběžně s Vitem Vokolkem a Jiřím

Kalferstem prováděl záchranné akce především na Pardubicku a Hradecku. Z dlouhé řady akcí, pečlivě evidovaných ve Zpravodaji Krajského muzea v Hradci Králové, nelze s nadějí na publikaci výzkumu zamlčet raně středověké opevněné sídlo v Ostroměři.

Životním tématem Jiřího Sigla se ale stala kapitola prožitá zčásti s Miroslavem Richterem na poli u Tisové nedaleko Vysokého Mýta v 80. letech. Výzkum tohoto městského útvaru, zaniklého už ve 13. století, probíhal v letech 1974–1991. Obsáhlá dokumentace jedné z nejvýznamnějších akcí naší archeologie středověku je dnes už shromážděna do několika svazků a čeká na odvoz do tiskárny.

V roce 1982 se Jiří Sigl stal vedoucím archeologického oddělení královéhradeckého muzea, a na dlouhou dobu zároveň i předním opatrovatelem archeologických památek východních Čech. Tím mu také připadla i neustálá péče o stále se rozrůstající muzejní sbírky, které sám značně rozhojnil přírůstky z terénních výzkumů i sběrů. Jedním z výsledků této starosti se staly nové muzejní depozitáře, jaké většina ostatních archeologických institucí může jen závidět. Jiří se tak dnes, po takřka čtyřiceti letech pracovního nasazení, konečně může věnovat trpělivému zpracování a podrobné publikaci četných, často zásadních výzkumů. Proto mu nesedejme na lep, vypráví-li toužebně o klidném důchodu.

mj – jk

Bibliografie PhDr. Jiřího Sigla

Diplomová práce:

1. Slovanské osídlení východních Čech. I. díl: 94 s., II. díl: 199 s., III. díl: 141 tab. FF UK Praha 1972.

Monografie:

2. Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života. Chrudim: Okresní muzeum 1998. 139 s. (et J. Frolík).
3. Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové: Muzeum východních Čech 1995. 117 s. (et J. Frolík).

Články:

4. Archeologický výzkum Růženčiny zahrádky, Krkonoše 5/4, 1972, 6–7 (et V. Vokolek).
5. Růženčina zahrádka, Krkonoše 6, 1973, 77–82 (et V. Vokolek).
6. Archeologický výzkum středověkého sídliště v Tisové v poloze „Staré Mýto“, Zpravodaj KMVČ 1/2, 1974, 27–29.
7. Archeologický výzkum na „Starém Mýtě“ u Tisové v r. 1975, Zpravodaj KMVČ 2/4, 1975, 28–31.
8. Příspěvek k historii archeologických sbírek hradeckého muzea, Zpravodaj KMVČ 2/1, 1975, 14–17 (et V. Vokolek).
9. Záchranné výzkumy archeologického oddělení KMVČ – pracoviště Hradec Králové za rok 1974, Zpravodaj KMVČ 2/2, 1975, 15–20 (et V. Vokolek).
10. Archeologický výzkum 1976. Staré Mýto u Tisové, Zpravodaj KMVČ 3/4, 1976, 11–15.
11. Výstava „Hradec Králové na počátku dějin“, Archeologické rozhledy 28, 1976, 555–556.
12. Záchranné výzkumy a terénní průzkumy 1975, Zpravodaj KMVČ 3/1, 1976, 18–25 (et V. Vokolek).

13. K počátkům města Hostinného. Příspěvek k problematice geneze podkrkonošských měst – Zu den Anfängen der Stadt Hostinné, *Archeologické rozhledy* 29, 1977, 658–665 (et V. Wolf).
14. Předběžné výsledky archeologického výzkumu v poloze „Staré Mýto“ na katastru obce Tisová (o. Ústí n. Orlicí). In: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha 1977, 90–99.
15. Slovanské osídlení Pardubic, *Zpravodaj Klubu přátel Pardubicka* 1977, č. 2, 30–31; č. 5, 86–88.
16. Záchranné výzkumy, terénní průzkumy a další akce AO KMVČ v roce 1976, *Zpravodaj KMVČ* 4/2, 1977, 3–11 (et V. Vokolek).
17. Záchranný výzkum v pískovně na katastru Dobřenic (okr. Hradec Králové) v letech 1969 a 1974, *Zpravodaj KMVČ* 4/2, 1977, 34–51.
18. Zjišťovací výzkum v Licibořicích (o. Chrudim), *Zpravodaj KMVČ* 4/2, 1977, 52–73 (et J. Novák).
19. Archeologický výzkum na lokalitě Staré Mýto u Vysokého Mýta v roce 1977, *Zpravodaj KMVČ* 5/1, 1978, 31–42.
20. Drobné záchranné výzkumy a průzkumy na území Hradce Králové v letech 1970–1976, *Zpravodaj KMVČ* 5/1, 1978, 55–65.
21. Záchranné výzkumy a další terénní akce AO KMVČ provedené v roce 1977, *Zpravodaj KMVČ* 5/1, 1978, 3–11 (et V. Vokolek).
22. Zjišťovací výzkum hradiště v Topolu, *Zpravodaj KMVČ* 5/1, 1978, 22–26 (et V. Vokolek).
23. Středověký objekt v Bolehošti okr. Rychnov nad Kněžnou, *Zpravodaj KMVČ* 6/1, 1979, 105–116.
24. Traces of medieval blacksmith's activity at Tisová, East Bohemia, *Archeologické rozhledy* 31, 1979, 106.
25. Výzkum na Starém Mýtě v roce 1978, *Zpravodaj KMVČ* 6/1, 1979, 33–40.
26. Záchranné výzkumy a jiné akce v terénu provedené v roce 1978, *Zpravodaj KMVČ* 6/1, 1979, 3–10 (et V. Vokolek).
27. Zjišťovací výzkum na středověkém hrádku v poloze „Vražba“ u Habřiny, okr. Hradec Králové, *Zpravodaj KMVČ* 6/1, 1979, 27–33.
28. Výzkum Starého Mýta v roce 1979, *Zpravodaj KMVČ* 7/1–2, 1980, 14–19.
29. Výzkum středověkého hrádku u Uhlejova (okres Jičín), *Zpravodaj KMVČ* 7/1–2, 1980, 20–25.
30. Záchranné výzkumy a jiné akce provedené archeologickým oddělením KMVČ v Hradci Králové v roce 1979, *Zpravodaj KMVČ* 7/1–2, 1980, 1–3 (et V. Vokolek).
31. Předstihový archeologický výzkum na staveništi administrativní budovy OV KSČ v Trutnově, *Zpravodaj KMVČ* 8/1, 1981, 33–49 (et V. Wolf).
32. Výstava „Z historie archeologického výzkumu hradeckého muzea“, *Zpravodaj KMVČ* 8/1, 1981, 71.
33. Výzkum Starého Mýta v roce 1980, *Zpravodaj KMVČ* 8/1, 1981, 20–25.
34. Archeologické nálezy v letech 1980–1981, *Zpravodaj KMVČ* 9/1, 1982, 5–14 (et V. Vokolek).
35. Pokračování archeologického výzkumu v Trutnově, *Zpravodaj KMVČ* 9/1, 1982, 51–61 (et V. Wolf).
36. Předběžná zpráva o průzkumech tras plynovodů ve Východočeském kraji, *Archeologické rozhledy* 34, 1982, 591–598 (et V. Vokolek).
37. Výstava „Z historie slovanského osídlení východních Čech“, *Zpravodaj KMVČ* 9/1, 1982, 90–91.
38. Zakončení výzkumu Starého Mýta v r. 1981, *Zpravodaj KMVČ* 9/1, 1982, 33–40.
39. Archeologický výzkum v Trutnově 1980–1981. In: *Krkonoše – Podkrkonoší* 7, Trutnov 1983, 267–301 (et V. Wolf).
40. Bezejmenný hrádek u Vlčic, okres Trutnov – Namenlose Burg bei Vlčice, Kr. Trutnov, *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 639–645 (et V. Wolf).
41. Chronologické a kulturní zařazení hradiště u Holovous (okr. Jičín). Zpráva o zjišťovacím výzkumu, *Zpravodaj KMVČ* 10/1, 1983, 31–34 (et V. Vokolek).
42. Nové archeologické nálezy v roce 1982, *Zpravodaj KMVČ* 10/1, 1983, 5–11 (et V. Vokolek).
43. Záchranný výzkum na staveništi budovy OV KSČ v Trutnově v r. 1982, *Zpravodaj KMVČ* 10/1, 1983, 48–49 (et V. Wolf).
44. Záchranný výzkum na středověkém hrádku u Lázní Bělohradu, *Zpravodaj KMVČ* 10/1, 1983, 37–40 (et V. Vokolek).
45. Zjišťovací výzkum v poloze Spálenec (k.ú. Vysoké Mýto) v r. 1982, *Zpravodaj KMVČ* 10/1, 1983, 40–43.
46. Archeologické nálezy v roce 1983, *Zpravodaj KMVČ* 11/1, 1984, 3–12 (et J. Frolík, J. Kalferst).
47. Pokračování výzkumu slovanského hradiště u Holovous (okr. Jičín) v roce 1983, *Zpravodaj KMVČ* 11/1, 1984, 58–61 (et V. Vokolek).

48. Předběžná zpráva o výsledcích záchranného výzkumu v Chrudimi (rekonstrukce kanalizace a vodovodu), Zpravodaj KMVČ Hradec Králové 11/1, 1984, 74–82 (et J. Frolík).
49. Předběžná zpráva o záchranném výzkumu v Chrudimi na Kateřinském předměstí, Zpravodaj KMVČ 11/1, 1984, 72–73 (et J. Frolík).
50. Zjišťovací výzkum na hradišti v Ostroměři (okr. Jičín), Zpravodaj KMVČ 11/1, 1984, 62–71 (et J. Kalferst).
51. Archeologické nálezy v roce 1984, Zpravodaj KMVČ 12/1, 1985, 5–20 (et J. Kalferst).
52. Chrudim. Novyje svedeniya o razvitií i načalach goroda. In: Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg., Praga 1985, 243–245 (et J. Frolík).
53. K počátkům města Chrudimi – Zu den Anfängen der Stadt Chrudim, *Archaeologia historica* 10, 1985, 175–180 (et J. Frolík).
54. Staré Mýto v vostočnoj Čechii. Issledovaniye srednevekovogo selišča (14. vek). In: Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg., Praga 1985, 233–236.
55. Záchranné výzkumy v Chrudimi v roce 1984, Zpravodaj KMVČ Hradec Králové 12/1, 1985, 91–97 (et J. Frolík).
56. Zjišťovací výzkum na hradišti v Ostroměři v r. 1984, Zpravodaj KMVČ 12/1, 1985, 82–90.
57. Archeologické nálezy v roce 1985, Zpravodaj KMVČ 13/1, 1986, 5–23 (et V. Vokolek).
58. Archeologický výzkum hradiště v poloze „Vala“ na k.ú. Kal (okr. Jičín) v roce 1985, Zpravodaj KMVČ 13/1, 1986, 59–69 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
59. Excavations at the mediaeval settlement of Staré-Mýto in E Bohemia. In: *Archaeology in Bohemia 1981–1985*, Prague 1986, 243–245.
60. Výzkum sídliště u sv. Kříže v Chrudimi, Zpravodaj KMVČ 13/1, 1986, 70–78.
61. Neznámá opevněná lokalita v Hajnici, okr. Trutnov, Zpravodaj KMVČ 14/1, 1987, 76–87 (et L. Jirásek, V. Wolf).
62. Přírůstky archeologické sbírky KMVČ 1986, Zpravodaj KMVČ 14/1, 1987, 3–25 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
63. Výzkum Starého Mýta v roce 1986, Zpravodaj KMVČ 14/1, 1987, 88–96 (et M. Richter).
64. Archeologický výzkum Starého Mýta v roce 1987, Zpravodaj KMVČ 15, 1988, 95–103 (et M. Richter).
65. Archeologický výzkum tvrze v Javorníku (okr. Trutnov) v roce 1987, Zpravodaj KMVČ 15/1, 1988, 112–125 (et L. Jirásek, V. Wolf).
66. Dvě nové archeologické výstavy v roce 1987, Zpravodaj KMVČ 15/1, 1988, 142–144 (et J. Frolík).
67. Javornická tvrz, Krkonoše 11, 1988, 27–29 (et L. Jirásek, V. Wolf).
68. Zjišťovací výzkum na hrádku v poloze „Hradiště“ u Horních Štěpanic, Zpravodaj KMVČ 15/1, 1988, 106–111.
69. Anonymní opevněná lokalita v Hajnici-Kyji, okres Trutnov. In: *Krkonoše – Podkrkonoší* 8, Trutnov 1989, 91–102 (et L. Jirásek, V. Wolf).
70. Archeologické nálezy získané v letech 1987–1988, Zpravodaj KMVČ 16/1, 1989, 3–19 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
71. Archeologický výzkum Starého Mýta v roce 1988, Zpravodaj KMVČ 16/1, 1989, 35–38 (et M. Richter).
72. Zjišťovací archeologický výzkum hrádku v poloze Hradiště u Horních Štěpanic a jeho přínos k poznání kolonizačního procesu na Jilemnicku, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 2, 1989, 7–14 (et V. Wolf).
73. Archeologický výzkum „Staré boudy“ na k.ú. Špindlerův Mlýn v Krkonoších – Archaeological excavations at the „Stará bouda“ site on cadastral territory of Špindlerův Mlýn in the Krkonoše Mountains, Zpravodaj KMVČ 17/1, 1990, 78–83 (et J. Kalferst).
74. Nové archeologické přírůstky KMVČ v Hradci Králové v r. 1989 – New accessions of the archaeological collection of the Regional museum of East Bohemia at Hradec-Králové in 1989, Zpravodaj KMVČ 17/1, 1990, 3–21 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
75. Na prahu českých dějin. In: F. Šebek a kol., *Dějiny Pardubic I*, Pardubice 1990, 27–30.
76. Pokračování archeologického výzkumu hradiště u Ostroměře v roce 1989 – Further excavations at the Ostroměř hillfort in 1989, Zpravodaj KMVČ 17/1, 1990, 60–65 (et J. Kalferst).
77. Soubor pozdněstředověké keramiky z Chrudimi – Husovy ulice – A group of Late Mediaeval pottery from the town of Chrudim (Husova Street). In: *Studies in postmediaeval archaeology* 1, Praha 1990, 269–284 (et J. Frolík).

78. Výstava „Pravěk Jaroměřska“ – An exposition named „Prehistory of the Jaroměř region“, Zpravodaj KMVČ 17/1, 1990, 84–85.
79. Zjišťovací výzkum v Chrudimi – Štěpánkově ulici čp. 85 v roce 1989 – Exploratory excavations at Chrudim, Štěpánkova St. No. 85, in 1989, Zpravodaj KMVČ 17/1, 1990, 66–69 (et J. Frolík).
80. Archeologické přírůstky v Muzeu východních Čech v Hradci Králové v letech 1990 a 1991 – Archaeological accessions of the Hradec-Králové Museum of East Bohemia in 1990 and 1991, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 7–29 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
81. Archeologický výzkum Starého Mýta (k. ú. Tisová, okr. Ústí nad Orlicí) v roce 1991 – Excavations at Staré-Mýto on cadastral territory of Tisová, district of Ústí-nad-Orlicí, in 1991, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 73–74 (et M. Richter).
82. Archeologický výzkum v parkánu hradu Lichnice v roce 1991 – Excavations in the outer ward of the Lichnice castle in 1991, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 81–84 (et J. Frolík).
83. Dokončení archeologického výzkumu na slovanském hradišti u Ostroměře (okr. Jičín) v r. 1990 – The last excavations at the Slavic hillfort of Ostroměř, district of Jičín, in 1990, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 66–68 (et J. Kalferst).
84. Drobné archeologické výzkumy v Poličce v letech 1990 a 1991 – Minor archaeological operations at the town of Polička in 1990 and 1991, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 91–93 (et J. Frolík).
85. Pokračování zjišťovacího výzkumu ve Štěpánkově ulici čp. 85 v Chrudimi v roce 1990 – Continuation of the exploratory excavations at Štěpánkova street No. 85 at Chrudim in 1990, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 69–72 (et J. Frolík).
86. Záchranný výzkum na hradišti nad Semtěší v letech 1988 a 1990 – Rescue excavations in a hillfort overlooking the Semtěš village in 1988 and 1990, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 77–80 (et J. Frolík).
87. Záchranný výzkum na průkopu kanalizace v Hradci Králové na Velkém náměstí – Rescue excavations at a sewage trench at the Velké-náměstí (Great Square) of Hradec-Králové, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 55–58 (et V. Vokolek).
88. Zjišťovací výzkum opevněné polohy u kostela sv. Petra a Pavla v Kostelci u Heřmanova Městce – Exploratory excavations of a site of a church of SS. Peter and Paul with fortifications at Kostelec by Heřmanův-Městec, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 75–76 (et J. Frolík).
89. Zjišťovací výzkum středověkého hrádku u Božanova (okr. Náchod) v roce 1991 – Exploratory excavations at the small medieval castle by Božanov, district of Náchod, in 1991, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991–1992, 94–102.
90. K osídlení nejbližšího zázemí kláštera v Opatovicích nad Labem ve světle nových archeologických průzkumů, Východočeský sborník historický 2, 1992, 33–44.
91. K podobě vesnického osídlení raného a vrcholného středověku na Chrudimsku. In: Vesnický dům 16. a 17. století v Čechách, Praha 1992, 6–11 (et J. Frolík).
92. Nové poznatky o počátcích Poličky na základě archeologických pramenů. In: Sborník společnosti přátel starožitností 3, Praha 1992, 67–76 (et J. Frolík).
93. Výzkum Velkého náměstí v Hradci Králové – Erforschung des Grossen Marktes in Hradec Králové, Archaeologia historica 17, 1992, 83–90 (et V. Vokolek).
94. Archeologické přírůstky muzea v Hradci Králové v roce 1992 – Archaeological accessions of the Hradec-Králové museum in 1992, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19, 1993, 5–19 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
95. Archeologický výzkum hrádku Břečtejnu u Vlčic – Archaeological investigations of a small castle called Břečtejn by Vlčice, district of Trutnov, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19, 1993, 93–99 (et M. Cejpková, V. Wolf).
96. Archeologický výzkum v Břetislavově ulici a na Žižkově náměstí v Chrudimi – Archaeological investigations in the Břetislavova ulice (Břetislav Street) and Žižkovo náměstí (Žižka Square) at the town of Chrudim, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 19, 1993, 80–86 (et J. Frolík).
97. Počátky feudálního sídla u kostela sv. Petra a Pavla v Kostelci u Heřmanova Městce, Východočeský sborník historický 3, 1993, 55–80 (et J. Frolík).
98. Poodhalení tajemství Břecštejna, Krkonoše 4, 1993, 3–5 (et V. Wolf).

99. Pravěké a raně středověké osídlení v okolí Choustníkova Hradiště (okr. Trutnov). In: *Dissertationes historicae* 1, Hradec Králové 1993, 141–153 (et V. Vokolek).
100. Zjišťovací výzkum na hradě Lichnici v roce 1991 – Untersuchung der Burg Lichnice im Jahre 1991. In: *Castellologica bohemica* 3, Praha 1993, 117–123 (et J. Frolík).
101. Archeologický průzkum na stavbách Telecomu v krajině SZ od Hradce Králové – Archaeological investigations on Telecom buildings northwest of Hradec-Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, 1994, 63–70 (et V. Vokolek).
102. New facts on the settlement on the central hilltop of the town of Chrudim. Rescue survey of 1982–1984 – Nové poznatky k osídlení chrudimského návrší. Záchranný výzkum v letech 1982–1984, *Památky archeologické* 85/2, 1994, 111–131 (et J. Frolík).
103. Nové poznatky o Hradišti nad Semtěší (k. ú. Sovolusky, okr. Pardubice) – Neue Erkenntnisse der Burgstätte über Semtěš (Kat. Geb. Sovolusky, Bezirk Pardubice). In: *Castellologica bohemica* 4, Praha 1994, 95–106 (et J. Frolík).
104. Přírůstky archeologické sbírky muzea v Hradci Králové v roce 1993 – Accessions to the archaeological collection of the Hradec-Králové museum of 1993, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, 1994, 3–16 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
105. Výzkum středověkého sídliště na stavbě budovy České národní banky v Hradci Králové – Excavations of a medieval settlement found at the building site of a Česká národní banka branch at Hradec-Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, 1994, 86–95 (et V. Vokolek).
106. Zpráva o průzkumech a záchranných akcích na trase Ohrazenice – Opatovice n. L. – A report on investigations and salvage operations on the route of the Ohrazenice – Opatovice-nad-Labem roadway, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, 1994, 71–80 (et V. Vokolek).
107. Zpráva o průzkumu na průkopech Telecomu v oblasti MTO Staré Ždánice (okr. Pardubice) a Nechanice (okr. Hradec Králové) – Report on investigations of the Telecom cable-line trenches in the areas of local telephone exchanges of Staré Ždánice, district of Pardubice, and Nechanice, district of Hradec-Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, 1994, 47–62 (et V. Vokolek).
108. Archeologické přírůstky Muzea východních Čech v Hradci Králové v roce 1994 – Archaeological accessions of the Museum of East Bohemia in 1994, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 21, 1995, 3–8 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
109. Archeologický výzkum středověkých hradeb v Trutnově – Archaeological excavations of medieval ramparts of Trutnov, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 21, 1995, 82–89 (et V. Wolf).
110. Development of Early Medieval settlement and related structural changes within the Chrudim region – Příspěvek k vývoji osídlení a jeho strukturálním změnám na Chrudimsku, *Památky archeologické* 86/2, 1995, 63–104 (et J. Frolík).
111. Předstíhový výzkum v Hradební ulici čp. 14 v Chrudimi v r. 1994 – Precedence excavations at No. 14, Hradební St., Chrudim, in 1994, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 21, 1995, 61–72.
112. Příspěvek k dějinám vybraných královských měst ve východních Čechách na základě nových archeologických výzkumů. In: *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*, Wrocław 1995, 81–89 (et J. Frolík).
113. Změny městské parcelace v Chrudimi (Štěpánkova ulice čp. 85) – Veränderungen in der Parzellenteilung der Stadt Chrudim, *Archaeologia historica* 20, 1995, 133–140 (et J. Frolík).
114. Zpráva o průzkumu trasy dálkového kabelu Pardubice – Kolín (úsek Pardubice – hranice býv. Vč. kraje) – A report on investigations along the route of a long-distance cable from Pardubice to Kolín (from Pardubice to the frontier of the one-time Východočeský kraj = East Bohemian Region, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 21, 1995, 45–60 (et V. Vokolek).
115. XXVII. celostátní konference archeologů středověku konaná v Hradci Králové – The Twenty-seventh conference of medieval archaeologists was held at Hradec-Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 22, 1996, 99–103.
116. Počátky Kateřinského předměstí v Chrudimi z pohledu archeologie, *Chrudimský vlastivědný sborník* 1, 1996, 3–28 (et J. Frolík).
117. Poutní odznak s vyobrazením sv. Stanislava z výzkumu v Hradci Králové – Wallfahrtsabzeichen mit der Darstellung St. Stanislaus aus der archäologischen Grabung in Hradec Králové, *Archaeologia historica* 21, 1996, 7–15 (et V. Hrubý).

118. Archeologický výzkum v Chrudimi – Filištínské ulici na staveništi nové budovy archivu, Chrudimské vlastivědné listy 6/2, 1997, 5–6 (et J. Frolík).
119. Archeologický výzkum v Chrudimi v r. 1996 – Archäologische Forschung in der Stadt Chrudim im Jahr 1996, *Archaeologia historica* 22, 1997, 115–119 (et J. Frolík).
120. Die Chrudimer Siedlung beim Hl. Kreuz und ihre Bedeutung für die Anfänge der Stadt – Sídliště v Chrudimi u sv. Kříže a jeho význam pro počátky města. In: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, 176–184 (et J. Frolík).
121. Předstihový archeologický výzkum v Chrudimi – Filištínské ulici na staveništi nové budovy Okresního archivu v roce 1996 – Precedence archaeological excavations at Chrudim-Filištínská street, at the site of a new District archive building in 1996, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 23, 1997, 86–95 (et J. Frolík).
122. Sídliště u kostela sv. Kříže v Chrudimi a jeho význam pro počátky města, *Chrudimský vlastivědný sborník* 2, 1997, 1–18 (et J. Frolík).
123. Archeologický výzkum na stavbě trafostanice na Malém náměstí v Hradci Králové v r. 1997 – Archaeological excavations at the building site of an electrical plant at Malé náměstí (Little square), *Hradec Králové*, in 1997, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 24, 1998, 127–136.
124. Archeologický výzkum v Chrudimi, Soukenická ulici v roce 1997 – Archaeological excavations at Chrudim – Soukenická ulice in 1997, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 24, 1998, 107–110 (et J. Frolík).
125. Chrudim – od slovanského hradiště k vrcholně středověkému městu. In: *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Revolucja“ XIII wieku*, Wrocław 1998, 113–120 (et J. Frolík).
126. Ještě jednou k problematice hradu Lichnice (diskuse o stavební podobě jižního nároží a jeho významu pro počátky hradu) – Noch einmal zur Problematik der Burg Lichnice (Diskussion zur Baugestaltung der südlichen Ecke und ihrer Bedeutung für die Anfänge der Burg). In: *Castelloologica bohemia* 6, Praha 1998, 467–474 (et J. Frolík).
127. Pokračování archeologického výzkumu ve Filištínské ulici v Chrudimi v roce 1997 – Continuation of archaeological excavations at Chrudim, Filištínská ulice in 1997, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 24, 1998, 137–147 (et J. Frolík).
128. Poznámky k importům v Chrudimi a Hradci Králové – Befunde zu den „Importen“ in Chrudim und Hradec Králové, *Archaeologia historica* 23, 1998, 429–434 (et J. Frolík).
129. Výzkum bývalého kostela sv. Václava ve Vraclavi – Excavations at the site of the one-time St.-Wenceslas church at Vraclav, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 24, 1998, 111–126 (et M. Ježek, V. Vokolek).
130. K nálezům grošů v Hradci Králové – Tomkově ulici čp. 178 z roku 1991 – On the find of grossus (groschen) coins at Hradec-Králové, Tomkova Str. No. 178, of 1991, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 25, 1999, 141–149.
131. Mladohradištní valové opevnění v Chrudimi – Late Hill-fort Period earthworks from Chrudim. *Archeologie ve středních Čechách* 3/2, 1999, 443–464 (et J. Frolík).
132. Přírůstky sbírky AO MVČ v Hradci Králové za roky 1998 a 1999 – The 1998–1999 accessions to the collections of the Department of Archaeology, Museum of East Bohemia, Hradec Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 25, 1999, 3–31 (et J. Kalferst, V. Vokolek).
133. Změna struktury městské zástavby na Malém náměstí v Hradci Králové – Die Änderungen in der städtischen Bausstruktur auf dem Platz „Malé náměstí“ („Kleinplatz“) in Hradec Králové, *Archaeologia historica* 24, 1999, 161–168.
134. Záchraný archeologický výzkum ve Stěžerách, okr. Hradec Králové v r. 1999 – Rescue excavations at the site of Stěžery, district of Hradec Králové, in 1999, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 26, 2000, 38–56 (et V. Vokolek).
135. K úvahám Martina Ježka o počátcích města Chrudimi a tamějším hradu – Zu Martin Ježeks Überlegungen zu den Anfängen der Stadt Chrudim und seiner Burg, *Archeologické rozhledy* 53, 2001, 620–629 (et J. Frolík).
136. Nové poznatky o osídlení jižní části chrudimského návrší. Vyhodnocení geologických šachtic ze Štěpánkovy ulice, čp. 83/I–92/I, *Chrudimský vlastivědný sborník* 6, 2001, 3–104 (et J. Frolík).
137. Počátky slovanského hradiště v Chrudimi – Anfänge des slawischen Burgwalls in Chrudim, *Archaeologia historica* 26, 2001, 121–135 (et J. Frolík).

138. Záchranný archeologický výzkum na „Přistavbě výrobního závodu Kimberly Clark a. s.“ v Jaroměři v roce 2000 – Salvage archaeological excavations at the building site of „Expansion of the Kimberly Clark stockholding Co. production plant“ at the town of Jaroměř in 2000, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 27, 2001, 73–80.
139. K počátkům hradu Košumberka na Chrudimsku – Zu den Anfängen der Burg Košumberk (Bez. Chrudim), *Archaeologia historica* 27, 2002, 61–77 (et J. Frolík).
140. Pokračování archeologického výzkumu v Jaroměři v roce 2001 – Continuation of archaeological excavations at the town of Jaroměř in 2001, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 28, 2002, 83–88.
141. Archeologický výzkum v Jaroměři v r. 2002 – Archaeological excavations at Jaroměř in 2002, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, 73–78.
142. Bronzová hlavice palčátu z Hradce Králové – A mace head of bronze from the city of Hradec Králové, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, 213–215.
143. Informace o předstihovém archeologickém výzkumu v Opatovicích n. L. v letech 2000–2002 – Report on the precedence archaeological excavations at Opatovice-nad-Labem in 2000–2002, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 2003, 134–141.
144. Nálezy loštické keramiky ve východních Čechách. Příspěvek ke kontaktům východních Čech a severní Moravy – Funde der Lošticer Keramik in Ostböhmen, *Archaeologia historica* 28, 2003, 525–537 (et R. Bláha, J. Frolík).
145. Srovnání výsledků archeologického a stavebně historického průzkumu v Chrudimi-Štěpánkově ulici. In: Staletá Praha 24, 2003, 225–235 (et J. Frolík).
146. Archeologický výzkum pravěkých objektů a novověké cihelny v areálu Kimberly-Clark v Jaroměři r. 2003 – Archaeological excavations of prehistoric features and post-medieval brick kiln in the Kimberly-Clark at Jaroměř in 2003, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 2004, 57–64. (et R. Bláha).
147. Archeologický výzkum v Chrudimi Břetislavově ulici v roce 1992 (K umístění věže Hlázky a podobě Horní brány), Chrudimský vlastivědný sborník 8, 2004, 3–42 (et J. Frolík).
148. Archeologický výzkum v Opatovicích n. L. v květnu až červenci 2003 – Archaeological excavations at Opatovice-nad-Labem in 2003 (May to July), Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 2004, 135–140 (et V. Vokolek).
149. Opevnění a problematika vymezení hranic města, na příkladu Hradce Králové – Befestigung und Problematik mit der Abgrenzung der Stadtgrenze auf dem Beispiel der Stadt Hradec Králové (Königgrätz), *Archaeologia historica* 29, 2004, 161–166 (et R. Bláha).
150. Předstihový archeologický výzkum na stavbě dálnice D 11-05, u Chýště, okr. Pardubice v roce 2003 – Precedence archaeological excavations on the route of the D 11-05 highway at the site of Chýšť, district of Pardubice, in 2003, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 2004, 88–99 (et V. Vokolek).
151. Přírůstky archeologické sbírky hradeckého muzea v letech 2000–2003 – Acquisitions of the archaeological collections of the Hradec-Králové museum in 2000–2003, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30 – Supplementum. Hradec Králové 2004, 3–142 (et R. Bláha, J. Kalferst).
152. Archeologický výzkum na Resslerově náměstí v Chrudimi v roce 1995, Chrudimský vlastivědný sborník 9, 2005, 107–167 (et J. Frolík).
153. Další dvě sezóny výzkumu v Opatovicích n. L., okr. Pardubice – Two further excavation campaigns at Opatovice-nad-Labem, district of Pardubice, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, 186–191 (et V. Vokolek).
154. Pokračování archeologického výzkumu v roce 2004 v Jaroměři, staveniště Kimberly-Clark – Further excavations at Jaroměř, on the building site of the Kimberly-Clark enterprise, in 2004, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, 57–62 (et R. Bláha).
155. Pokračování záchranného výzkumu na stavbě D11 na nalezišti 1 (poloha „Vražednice“, k.ú. Chýšť) v roce 2004 – Further salvage excavations at the D11 construction work, sub-site 1, spot called „Vražednice“, cadastral territory of Chýšť, in 2004, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, 197–207.
156. Předběžné výsledky výzkumu na stavbě D11 na nalezišti 7 v Pravech v roce 2004 – Preliminary results of an excavation on the D 11 construction work, site 7, Pravy, in 2004, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, 101–111.
157. Předstihový archeologický výzkum na stavbě dálnice D11, úsek 05-1 v roce 2004 formou rýhování – Precedence excavations on the building site of the D11 Highway, Section 05-1, in 2004, by means of „parallel trenches“, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, 63–92.

158. Přírůstky archeologické sbírky hradeckého muzea v roce 2004 – Recent accessions of the Archaeological collections of the Hradec-Králové Museum in 2004, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 31, 2005, 3–18 (et R. Bláha, J. Kalferst).
 159. Stavební činnost 18. až 20. století v Hradci Králové a její vliv na poznání vývoje města a jeho zázemí – Die Bautätigkeit des 18. bis 20. Jahrhunderts in Hradec Králové (Königgrätz) und ihrer Einfluß auf die Erkenntnis der Stadtentwicklung und ihrer Umgebung, *Archaeologia historica* 30, 2005, 97–106 (et R. Bláha).
 160. Záchranný výzkum na stavbě D11 na nálezšti 11 (poloha „V březínách“, k.ú. Dobřenice) – Salvage excavations at the D11 construction work, sub-site 11, spot called „V březínách“, cadastral territory of Dobřenice, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 31, 2005, 261–267.
 161. Změny osídlení v okolí Hradce Králové v době hradištní – Veränderung der Besiedlung in der Umgebung von Hradec Králové in der Burgwallzeit. In: *Archeologie doby hradištní v Čechách, Plzeň 2005*, 7–28 (et R. Bláha).
 162. Hradec Králové – raně středověké centrum východních Čech – Hradec Králové (Königgrätz) – frühmittelalterliches Zentrum Ostböhmens, *Archaeologia historica* 31, 2006, 45–53 (et R. Bláha).
 163. K metodice archeologického výzkumu na stavbě dálnice D11, *Živá archeologie* 7, 2006, 43–46.
 164. Počátky zděné měšťanské architektury v Hradci Králové a v Chrudimi. In: *Forum Urbes Medii Aevi III, Brno 2006*, 178–189 (et R. Bláha, J. Frolík).
 165. Příspěvek k problematice plošných archeologických odkryvů – A contribution to questions of large-scale archaeological excavations. In: R. Sedláček – J. Sigl – S. Vencl edd., *Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka, Pardubice 2006*, 283–307.
 166. Staré Mýto: Na cestě k městu, *Živá archeologie* 7, 2006, 34.
 167. W. W. Tomek, místopis a archeologie v Hradci Králové v 19. století – Topographie und Archäologie in Königgrätz im 19. Jahrhundert. In: M. Řezník ed., *W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905). Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Hradec Králové 2006*, 155–163 (et R. Bláha).
 168. Archeologický výzkum na trase dálnice D11 v roce 2005, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 32, 2006, v tisku (et M. Novák).
 169. Přírůstky archeologické sbírky muzea v Hradci Králové za rok 2005, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 32, 2006, v tisku (et R. Bláha, J. Kalferst).
 170. Výrobní cihlářské objekty z 18. století v Jaroměři. In: *Forum Archaeologiae Post-mediaevalis, Praha 2006*, v tisku (et R. Bláha).
 171. Proměna uliční sítě a parcelace v Hradci Králové a Chrudimi. In: *Forum Urbes Medii Aevi IV, Brno*, v tisku (et R. Bláha, J. Frolík).
 172. Vliv stavební činnosti 18. až 20. století v Hradci Králové na poznání vývoje města a jeho zázemí z pohledu archeologie. In: *Královéhradecko 2, Hradec Králové*, v tisku (et R. Bláha).
- Jiří Sigl je dále autorem mnoha desítek zpráv ve *Výzkumech v Čechách* a ve *Zprávách ČAS*.

Bibliografii zpracovali *Milada Drašnarová* a *Jiří Kalferst*

NOVÉ PUBLIKACE

Stefanie Berg-Hobohm: Die germanische Siedlung Göritz, Lkr. Oberspreewald-Lausitz. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 7 *Wünsdorf 2004*. ISBN 3-910011-37-3. 423 str. se 77 obr. a 54 tabelami, 167 tab., celkový plán.

Území Braniborska patří spolu s Dánskem a kraji při Severním moři v Dolním Sasku a Holandsku k těm částem barbarika, kde byly získány nejrozsáhlejší poznatky o germánských sídlištích. Jejich první velkoplošné výzkumy v Německu se za rozhodující účasti G. Behm-Blankeho uskutečnily v Bärhorstu u Nauenu (1935–1938) a v Kablowě u Königs Wusterhausenu (1937–1942). Oba výzkumy, publikované dosud jen v předběžné podobě, mají být nově vyhodnoceny v disertacích Humboldtovy univerzity v Berlíně. Její archeologické pracoviště uskutečnilo také vlastní již publikovaný výzkum ve Wüste Kunersdorfu v Poodří s dlouhodobým osídlením od předřímské doby železné snad až do počátku 4. století. Další významný pokrok přinesly sídlištní výzkumy býv. archeologického ústavu berlínské Akademie věd v Tornowě (výzkum a publikace J. Herrmann), ve Waltersdorfu u Königs Wusterhausenu (výzkum a publikace B. Krüger) a v Herzsprungu při Odře (výzkum A. Leube, publikace J. Schuster). K dříve započatým velkým výzkumům sídlišť doby římské v Braniborsku patří též lokalita Klein Köris (výzkum býv. archeologického muzea v Postupimi vedený S. Gustavsem, jeho předběžné publikace a chystané celkové zpracování). V 90. letech vynikl rozsahem prozkoumané plochy (1,5 ha) výzkum v Dallgowě (předběžné publikace P. Schöneburga).

Významné nové poznatky o germánských sídlištích byly získány i na J dnešní spolkové země Braniborska, v oblasti hnědouhelné těžby v historické Dolní Lužici, kde byla dosud zkoumána jen sídliště v Tornowě. Tak u Briesnigu v areálu dolu Jänschwalde byl při velkoplošném výzkumu objeven větší počet dvorců, které existovaly současně v těsném sousedství uvnitř nevelké sídlištní komory a byly patrně zároveň opuštěny. V areálu dalšího dolu Welzow–Süd byla zjištěna největší koncentrace dokladů hutnění železa mezi Odrou a Rýnem s pozůstatky více než 1500 redukčních pecí, milířů a dalších technických zařízení.

Do tohoto kontextu náleží i výzkum v lokalitě Göritz 4 v areálu dolu Seese-Ost (jen 15 km na V od sídlišť v Tornowě), jehož výsledky jsou zpracovány v referované knize. Po prospekci a sondážích v r. 1993 se výzkum sídliště uskutečnil v l. 1994–1997, přičemž v l. 1994–1995 probíhal v časové tísní při hraně postupující těžby. Zjištěné objekty byly rozmístěny na přibližně oválné ploše o rozměrech více než 3 ha, sídliště bylo prozkoumáno až po hranice svého obvodu. V úvodních oddílech práce je podán přehled o stavu bádání a přírodních podmínkách lokality, situované na ostrožně při okraji ledovcového údolí, v jehož úseku protéká Spréva. Příznivé podmínky osídlení byly dány polohou mimo dosah záplav, dobrou půdou a hojným výskytem bahenní železné rudy. Při kritice získaných archeologických pramenů autorka zvláště upozorňuje na rozsáhlé zničení původního povrchu pozdější orbou, na porušení centrální části sídliště stavbou cihelny a těžbou písku, na omezené zachování nálezů z organických hmot a na možnost přináležitosti některých objektů bez nálezů k jiným v lokalitě doloženým kulturám.

Následující část práce je věnována rozboru jednotlivých druhů nálezů. Pokud jde o keramiku, je její soubor z hlediska datování do pokročilé mladší doby římské charakterizován též absencí výzdoby radýlkem i ostřejší členěných mís. Nepřekvapí početné zastoupení menších prostých hrnků či vyšších misek s oble vyklenutým tělem a zataženým okrajem („Kümpfe“), označovaných někdy jako pozdně římský hrnc a velmi rozšířených v mladší době římské i v době stěhování národů. Ve značném počtu a tvarové rozmanitosti se však vyskytovaly také mísy vyráběné v ruce i točené na kruhu, umožňující mj. srovnání se soudobou hrobovou keramikou. Ve srovnání s jinými sídlišti měla keramika točená na kruhu značné zastoupení (podle zlomků okrajů nejméně 67, podle ostatních fragmentů nejvíce 313 nádob). Šlo především o mísky s charakteristickou, při vytáčení zhotovenou výzdobou vodorovných rýh a/nebo lišt v jejich horní části. Autorka předpokládá, že domácí výroba na kruhu točené keramiky v Dolní Lužici začala od stupně C2 a že byla převzata z prostředí przeworské kul-

tury. Příklání se přitom k názorům A. Leubeho (1975, 44) a J. Schustera (1998, 203), že původ této technologie je spíše než v římských provinciích na J třeba hledat na JV Evropy. Dílnu, kde se na kruhu točená keramika vyráběla, předpokládá autorka přímo na sídlišti nebo v jeho blízkosti. Mezi dalšími typy keramiky uvádí autorka „jen“ 13 jistých exemplářů hrnců se dvěma uchy. Vzhledem k dosud nečetným nálezům těchto nádob na Z od Odry (*Schach-Döriges 1969, 694–695*) jde však o významný soubor. Těžiště tohoto tvaru je ve starší době římské a nálezy v Göritzu patří do staršího období sídliště. Zvláštní skupinu keramiky tvořily střepy s pravidelnými kruhovými otvory a místy struskovitým povrchem. Téměř všechny pocházely ze zvonovitých tvarů nahoře otevřených a bez dna, považovaných většinou za příkrov zabezpečující ohniště a umožňující využití jeho žáru např. v noci (*Cosack 1994*). Výzdoba na nádobách není příliš hojná, v ruce robenou zdobenou keramikou řadí autorka nicméně k labskogermánskému okruhu. Mezi ostatními nálezy jsou však zastoupeny i předměty východního či východogermánského původu, k nimž patří některé typy korálků, trojvrstvý hřeben s polokruhovou rukojetí a fragment širšího skleněného poháru s vybroušenými oválnými fasetami. Autorčina kresebná rekonstrukce poháru odpovídá nejspíše Eggersovu typu 228. Vzhledem ke značné síle stěny (0,8 mm) bych považoval za pravděpodobnější, že fragment pochází ze spodní části vyšších pohárů E 230, u nichž rovněž někdy shledáváme řidší rozmístění faset (*Stawiarska 1999, str. 294: 171; 296: 174, 175*). Z keramiky se k nálezům východního původu zřejmě řadí uvedené hrnce se dvěma uchy. Podle nálezů začalo osídlení v lokalitě na konci stupně C1 a trvalo nepřetržitě po dobu asi dvou staletí do stupně D v 5. století.

Za nejcennější přínos výzkumu lze však považovat objev 30 nezahlobených dlouhých domů (z nich 5 naposled objevených na východním okraji sídliště je pouze uvedeno v katalogu), což je dosud největší počet takových objektů na sídlišti v Dolní Lužici. Z celkového počtu domů bylo 23 orientováno ZJZ-VSV a 7 SSZ-JJV, tedy v pravém úhlu k převládajícímu směru. U podrobně vyhodnocených 25 domů se délka pohybovala od 6,2 do 24,5 m a šířka od 4,9 do 7 m; 24 domů vykazovalo dvojpodlažní konstrukci (s jednou vnitřní řadou sloupů), jen jeden dům konstrukci trojpodlažní (typ 3). U dvojpodlažních staveb bylo možno rozlišit varianty s pravoúhlými (typ 1) nebo zaoblenými rohy (typ 2 – nejobvyklejší forma se 14 příklady) kratších stěn. Konstrukci obvodových stěn tvořily jednotlivé nebo i zdvojené sloupy, umístěné zčásti v obvodových rýhách. U typu 2 rozlišuje autorka ještě užší a širší variantu, přičemž širší domy dosahují průměrné délky 16,3 m. Vchody z jedné nebo z obou delších stran hledá autorka v místech větších rozestupů mezi obvodovými sloupy nebo u sloupů zasunutých dovnitř (vchod z výklenku). U domů typu 2 se ve vnějších stěnách obvykle objevují dvojice sloupů, což je starobylý konstrukční postup, který podle některých odhadů měl umožnit rozšíření stavby o 1–1,5 m. Domy podobné konstrukce se v 5.–6. stol. objevují na četných sídlišti v Holandsku a v Dánsku, kde měly vystřídat stavby trojpodlažní. Stěny byly patrně vedeny mezi dvojicemi sloupů. Zda tento konstrukční prvek navazoval ve východním Braniborsku na místní vývoj, nebo byl převzat ze Z svobodné Germánie, je dosud nejasné.

Podle shody půdorysů domů v Kablowě-Wederbergu, Göritzu (dům 20) a v určitém ohledu i největšího domu v Klein-Köris autorka soudí, že půdorysy a konstrukce staveb byly v dané oblasti vázány na určité normy. Připomíná tu názor Herrmannův a Donatův o svébytné oblasti stavby obydlí východně od Labe, vyznačující se nepatrným výskytem trojpodlažních konstrukcí. Hranici území těchto odlišných stavebních tradic přesunuje ovšem na Havolu, kde byly v Dallgowě-Döberitzu objeveny převážně domy trojpodlažní. Podle otisků na mazanici tvořily kostru stěn nejen větve a drobná tyčovina, ale i podélně zploštělé kusy dřev a výjimečně i prkna. Jiné kusy mazanice bez otisků dřeva mají být pozůstatkem dodatečného výmazu vnitřních stěn. Otisky na dvou velkých kusech mazanice určují průměr několika sloupů, a to 17,21 a 26 cm.

Samostatný oddíl je věnován otázkám konstrukce zjištěných domů, u čtyř z nich je provedena kresebná rekonstrukce základních stavebních prvků. Vzhledem k poloze vnějších sloupů hřebenového trámu u dvoupodlažních staveb v určité vzdálenosti od kratších stěn předpokládá autorka valbové střechy. U většiny dlouhých domů svědčí uspořádání vnitřních sloupů o prostorovém členění, avšak pouze u domu č. 11 je možno interpretovat příčné rýhy v jeho východní části jako stání pro dobytek. Odlišným případem má být dům 1 z pozdní fáze sídliště, u nějž vnitřní členění a stopy ustájení nebyly

patrné a který je ve smyslu dalšího vývoje v raném středověku považován za součást hospodářské jednotky s dobyt看em ustájeným v odděleném chlévě.

Výzkum sídliště v Göritzu poskytl také velký soubor 87 polozemnic, z nichž 75 bylo podrobeno analýze. S využitím doplněné typologie A. Leubeho rozděluje autorka tyto stavby do 9 typů podle počtu sloupů a polohy sloupů nesoucích hřebenový trám vzhledem ke sloupům rohovým. Více než tři čtvrtiny polozemnic byly podle osy sloupů hřebene orientovány V-Z až VSV-ZJZ. Nejvíce byly zastoupeny polozemnice s osmi sloupy (z toho u 16 byl sloup pro hřeben předsunut, u 8 byl v linii rohových sloupů). Na druhém místě (15 polozemnic) byl u nás nejrozšířenější typ se 6 sloupy. Mimo to se vyskytly polozemnice se dvěma, deseti i s více sloupy, při větších počtech byly sloupy někdy ve dvojicích. U dvou polozemnic byly patrné jakési přístavky, asi zásobní jámy. Zahloubení dosahovalo zpravidla 50–80 cm od původního povrchu, větší hloubku obvykle vykazovaly stavby prostornější. Více než 1 m byly zahloubeny pouze velké stavby s větším počtem sloupů. Podle částých výrazných sloupů pro hřebenový trám se předpokládá hřebenová konstrukce zastřešení.

Z hlediska funkce považuje autorka pět polozemnic podle nálezů tkalcovského závaží na spodku výplně za tkalcovské dílny, přičemž četná nevypálená závaží a jedno nedohotovené svědčí o jejich výrobě na místě. Závaží pocházejí z menších polozemnic s osmi kůly o ploše do 8 m². Podle nálezů přeslenů sloužily snad tři další polozemnice pro předení (závaží a přesleny nebyly nikdy pohromadě). Prohlubně pravidelných tvarů v podlaze sedmi polozemnic byly snad sklípky pro uchování potravin (v okrouhlých zahloubeních mohla být zapuštěna dřevěná vědra nebo keramické zásobnice). Ohniště, považovaná obvykle za doklad obytné funkce polozemnic, byla zjištěna v pěti objektech, většinou však pocházela až z doby po zániku samotné dřevěné stavby.

Další důležitou skupinou staveb je 31 objektů, po nichž se zachovaly sloupové jamky v počtu 4, 6, 9 nebo 12. Zřejmě šlo o sýpky na obilí, i když přímé doklady o tom v Göritzu chybějí. Půdorysy těchto objektů zaujímají plochu od 3 do 27 m²; autorka je člení do čtyř typů, z nichž čtvrtý by mohl představovat případně i oborohy. Pozoruhodným nálezem byla studna o rozměrech 2,2 x 1,4 m s obložněním z dubových fošen, odkrytá v zatopené proláklině na severových. okraji sídliště. Pro fošny bylo získáno dendrodatum 310 ± 10 po Kr. (poražení stromu). Řady kůlů na několika místech mohly být interpretovány jako úseky plotů.

Hutnění železa v Göritzu dokládá 46 zahloubených nístější šachtových pecí pro přímou výrobu železa, zvláště při východním okraji sídliště, a téměř 2 t strusky z výplně polozemnic, jamek po sloupech, různých jam a samotných nístější. Vysoký obsah fosforu ve strusce svědčí o použití místní bahenní rudy. Výpočty produkce železa podle objemu strusky a počtu pecí ukázaly, že doložená výroba nestačila krýt odhadovanou spotřebu 1–2 kg ročně pro jednu usedlost. Autorka předpokládá, že se buď hutnilo i mimo zkoumanou plochu, nebo se výrobní zařízení v jiných částech sídliště nezachovala.

Podle osteologického rozboru převládá mezi chovanými zvířaty hovězí dobytek (téměř 70 %), jinak analýza doložila chov prasete, ovcí/koz a koní. Kostí lovné zvířete se nenalezly. Výzkum poskytl pozoruhodné nálezy kulturních plodin, i když, jak zdůrazňuje autorka, nepodávají vzhledem k mnohdy horším podmínkám zachování (zelenina, ovoce) vyvážený přehled o pěstovaných druzích. Jedna obilní jáma poskytla téměř 10 kg žita, v další zásobnici bylo 6,8 kg ječmene a žita, v jedné polozemnici téměř 1 kg pšenice dvouzrnky. Mimo to jsou mnoha nálezy doloženy oves a latnaté proso, pěstoval se i len, zato spíše jen náhodný byl výskyt pšenice obecné a špaldy.

Časový a prostorový vývoj sídliště člení autorka do tří fází (1. ca 250–300 po Kr.; 2. ca 300 – konec 4. stol.; 3. konec 4. – ca pol. 5. stol.). Původním jádrem, jež zůstalo i nadále hustě osídleno, byl areál sev. a severových. od narušené plochy v centru sídliště. V poslední fázi došlo k částečnému přesunu osídlení k JV, přičemž trvajícím původní areál se ještě rozšířil k S. Autorka předpokládá na sídlišti současnou existenci čtyř až sedmi dlouhých domů, jejichž životnost odhaduje na 30–50 let. Při obnově staveb bylo respektováno zachování určitých volných ploch kolem dlouhých domů a v obou posledních fázích zachování jejich orientace ve směru V-Z. Zdá se, že dlouhé domy se stavěly v řadách po dvou až po třech a že vedlejší stavby jako polozemnice a špýchary, tvořící někde koncentrace, mohly být užívány obyvateli několika dlouhých domů. Stav zachování domů, kde nelze zjistit

velikost stájí, neumožňuje případná zjištění o majetku jednotlivých rodin; obyvatelstvo sídliště se vcelku jeví jako méně sociálně diferencované. Stopy plůžiny se nezachovaly, takže jen podle odhadů (potřeba 3 ha polí a 20 ha pastvin pro jednu velkou rodinu) zaujímaly zemědělské plochy sídliště s pěti rodinami více než 100 ha, což odpovídá okruhu o poloměru asi 560 m kolem středu sídliště.

Vcelku charakterizuje autorka publikovanou lokalitu jako spíše průměrné autarkní sídliště, tvořené asi pěti hospodářskými jednotkami, pozoruhodné však konstantním trváním na tomtéž výhodném místě po dobu více než dvou staletí. Publikace S. Berg-Hobohmové skýtá důležitý srovnávací materiál a mnohé podněty pro sídlištní výzkum doby římské v Čechách.

Lubomír Košnar

Literatura

- Cosack, E. 1994:* Vorgeschichtliche Feuerstülpfen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 24, 319–323.
Leube, A. 1975: Die römische Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet. Berlin.
Schach-Döriges, H. 1969: Das jungkaiserzeitliche Gräberfeld von Wilhelmsaue in Brandenburg. Berlin.
Schuster, J. 1998: Zur ostbrandenburgisch-ostsächsischen Drehscheibenkeramik. In: J. Ilkjaer – A. Kokowski edd., 20 lat acheologii w Masłomeczu 2, Lublin, 203–214.
Stawiarska, T. J. 1999: Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski. Warszawa.

Martin Kuna – Naďa Profantová a kol.: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách – The onset of the Early Middle Ages in Bohemia. Archaeological research at a large settlement site of the Prague-type culture at Roztoky. Archeologický ústav AV ČR Praha 2005. 593 str.

Práce je vyhodnocením desetiletého předstihového výzkumu v jižní části katastru Roztok u Prahy na levém vltavském břehu. Je rozdělena do tří částí. Na začátku první části je čtenář seznámen s rozsahem a metodou výzkumu, který probíhal po celá 80. léta 20. století v různé intenzitě a rozsahu. V podstatě šlo o dvě etapy. První od r. 1980 do r. 1983 pod vedením M. Kuny byla v jistém smyslu etapou hlavní. Byla silně ovlivněna časovými limity, určenými investorem (ČSD). Kromě časové tísně byla v některých úsecích situace komplikována příliš hlubokou skrývkou. Především s této etapy výzkumu pocházejí jen zčásti vypracované objekty nebo pouze jejich fragmenty. (Na místě byly zjištěny také poměrně početné pravěké objekty). Druhá etapa od r. 1984 do r. 1989, kdy práce vedl M. Gojda, nebyla, jak se zdá, pod přílišným tlakem investora. Šlo o menší sondy a objekty byly vždy vypracovány úplně.

Celkem bylo při archeologickém výzkumu zjištěno 122 polozemnic, 25 obilnic a několik mělčích jam, a to na geomorfologicky vymezené ploše úzkého pásu údolí Vltavy o rozloze kolem 20 ha. Z této plochy bylo prozkoumáno o něco více než 3 ha, tedy zhruba 16 %.

Oba autoři, M. Kuna a N. Profantová, se snažili představit roztocké raně středověké naleziště v širokém kontextu jak kulturních, tak přírodních podmínek, z čehož vyplývá i uspořádání publikace. Je třeba si uvědomit, že se oba jmenovaní museli vypořádat s velkým počtem objektů, na druhé straně však též s jejich fragmentárností. Ta se silně projevila i v inventáři polozemnic a jam.

Zjištěné objekty jsou v práci poměrně stručně popsány v číselném sledu, avšak se všemi hlavními charakteristikami a odkazy na příslušná vyobrazení. Soupis je doplněn tabelárním předvedením jak objektů samých, tak movitých nálezů. Nadto je dokumentace výzkumu obsažena na CD, připojeném k publikaci.

Druhá část práce, v podstatě analytická, je koncipována jako uvedení různých možností výkladu zjištěných skutečností a jejich konfrontování. Úvod k této části představuje soupis lokalit kultury pražského typu, založený na práci *J. Zemana (1976)* a rozšířený o 67 položek – většinou nálezy z povrchových sběrů. Na tomto místě bych v případě keramiky pražského typu, pokud jde o bezpečné kulturní určení, vyjádřila jistou skepsi. Kritický přístup k novým lokalitám není v soupisu uplatněn.

U některých nově zjištěných, zřejmě důležitých lokalit, jakou je např. Hradec u Kadaně, by byl na místě nejen podrobnější popis, ale i vyobrazení.

Následuje pojednání o krajinném prostředí roztockého sídelního areálu, dostupnosti hospodářského zázemí a o areálech kultury pražského typu v Čechách, které přináší určité konkrétní poznatky, nikoliv jen obecná konstatování.

V této druhé části zpracoval M. Kuna především základní složku zástavby, již jsou obydlí – pro kulturu pražského typu charakteristické polozemnice s pecí z kamenů, situovanou do rohu stavení (v popisech někdy používán nesprávný termín nároží pro vnitřní roh stavby). Můžeme souhlasit s autorem, že šlo o obytné stavby, neboť v nálezech nebyly shledány doklady funkčního rozruznění. Z toho však neplyne, že domy nebyly podle potřeby také místem různých výrobních činností, zejména ty, kde se mimo pec objevuje ohniště. To souhlasí s poznatkem z březenského sídliště. Pro Roztoky bylo možné využít již dříve uveřejněnou zčásti soudobou lokalitu Březno u Loun (*Pleinerová 2000*), kde jsou velmi podrobně probrány charakteristiky časně slovanských domů. M. Kuna tak mohl konstatovat četné shody, ale i určité rozdíly mezi polozemnicemi z obou nalezišť. Rozdíl spočívá např. v umístění pece v průběhu nejstarší fáze v Roztokách. Je-li datování nesporné, pak není pec v tomto období v Roztokách situována výlučně do severozápadního rohu, jak je tomu v Březně, kde se v 1. etapě osídlení jiné umístění pece nevyskytuje. Pokud jde o určitý detail v souvislosti s pecemi, pochybuje M. Kuna o tom, že někdy byl topný otvor obrácen směrem do středu obydlí. V Březně doklady pro tento jev existují – např. dům 11, stejně tak v jiných lokalitách (*Macháček 1992*) a rovněž v Roztokách – např. dům 1040. Otevření pece na diagonálu poskytuje větší manipulační prostor ve srovnání se směřováním paralelně se stěnou domu.

Určité nové poznatky přináší autorova analýza orientace téměř čtvercových domů kultury pražského typu. Snaží se rozpoznat průběh hřebenové vaznice, která určuje situování domu vzhledem ke světovým stranám. Úvahy o nosníku ve středu stěny proti peci a jeho protějšku na protilehlé straně mimo zahlobení jsou zřejmě správné a odpovídají pozorováním z Března. Přes určité menší výhrady (viz níže) jsou autorovy úvahy o domech z období kultury pražského typu přínosem, který rozšiřuje fond znalostí o časně slovanských domech.

Problematický se mi zdá výpočet hustoty zástavby, i když je proveden na základě logického přístupu. Sídelní areál (z velké části neprozkoumaný – více než z 80 %) byl rozdělen na 16 sektorů, v nichž byla podle odhaleného vzorku vypočtena hustota pro celý sektor. Autor dospěl celkově k počtu 500 domů, a to, jak sám udává, po intuitivním snížení. Je zřejmé, že domů muselo být více než odhalených 122, mohlo jich být dokonce i několik set. Nemyslím však, že předložený výpočet, intuitivně korigovaný, má větší průkaznost než hrubý odhad, a bylo ho asi zbytečné dělat. Nereflektuje seskupování objektů podmíněné záměry komunity, ale zejména krajinným útvarem – pásem údolního dna Vltavy. Určitý nedostatek spatřuji ve zobrazení, kde na doprovodných plánech není vyznačen rozsah sond a odkryvů, což by dalo bezprostřední představu (mohlo by to být provedeno stejným způsobem, jaký je použit v dokumentaci k oddílu o movitých památkách – šedým odstíněním odkrytých ploch). K nedopatření došlo na barevných plánech s celkovou situací raně středověkých a pravěkých objektů. Starší objekty jsou nakresleny jako překrývající domy a jámy kultury pražského typu. Je škoda, že celkové plány jsou vlastně schematizovány, domy a jámy jsou v podstatě vyjádřeny značkami. I přes značný plošný rozsah se domnívám, že by bylo možné a vhodné alespoň některé úseky předvést v měřítku (např. 1 : 200) dovolujícím ukázat půdorysy s určitými detaily.

Pro každé sídliště mají zásadní důležitost relativně chronologické poznatky. Teprve na jejich základě můžeme srovnávat objekty skutečně současné. Pro kulturu pražského typu, v níž disponujeme především keramikou, většinou hrubší, vyráběnou v ruce, je řešení otázek relativní chronologie obtížné. Platí to i pro Roztoky, dokonce ve větší míře vzhledem k mezerovitosti nálezové situace. N. Profantová se o časové rozřazení nálezového fondu z Roztok pokusila. Zaměřila se na podrobnou analýzu movitých artefaktů a odvedla velký kus práce. Posuzovala i hodnotu získaných informací, takže rozlišovala nálezový kontext, v němž se keramické exempláře vyskytly, např.: u pece, na podlaze polozemnice, ve výplni apod. Pokud jde o relativní chronologii keramiky pražského typu, pracuje se většinou s typologickými klasifikacemi. Podle mého názoru se však nedochází k přesvědčivým vý-

sledkům. N. Profantová se neomezila jen na typologickou klasifikaci, ale sledovala i technický aspekt výroby – složení hrnčířského těsta, obtáčení, přičemž využila výsledky technologických analýz, zařazených do monografie. Sledovala i rozmístění určitých prvků v rámci roztockého sídelního areálu. Důležitou oporou pro chronologické závěry by mohly být zjištěné stratigrafie. Podle autorky však nemají vypovídací hodnotu, neboť překrývající se objekty obsahovaly v podstatě nevýrazný materiál. Autorka počítá se třemi fázemi osídlení v rozsahu celkem 120–150 let. Konstatuje, že i v mladších roztockých objektech se vyskytly nezdobené jednoduché nádoby. Odpovídalo by to poznatkům *D. Bialekové (1968)* o datování horní hranice pražského typu, která naznačuje, že keramika pražského typu jako taková nevykazuje žádný vývoj (výzdoba je převzatým prvkem), a klade její konec přinejmenším až na skloněk 7. století.

N. Profantová dospěla ke zjištění, že v Roztokách jsou nejpočetnější stopy nejstarší fáze, dále, že různé části lokality byly osídleny současně, takže v celém jejím rozsahu se vyskytují jak starší, tak mladší objekty, které, jak se zdá, převažují spíše v severní části lokality. Jsou-li tyto závěry správné, mohou představovat záchytné body při úvahách o významu této neobvyklé sídelní aglomerace.

V závěrečných partiích práce, které zpracovali oba autoři společně, najdeme úvahy o velikosti komunity, problému hospodářského zázemí, především však o charakteru a významu neobvyklé roztocké lokality, která v Čechách ani ve střední Evropě zatím nemá obdobu. Roztoky neodpovídají obvyklým časně slovanským zemědělským sídlištím s malým počtem obydlí, jaká ze středoevropského prostoru známe. Analogií je však ukrajinské naleziště Raškov III se 100 domy na úzkém pásu dokonce jen o rozloze 0,5 ha podél Dněstru. *V. D. Baran (1988)* počítá s dobou 200 let, kdy byly na místě stavěny raně středověké příbytky, které podle něj patřily několika patriarchálním rodinám. Významem lokality se podrobněji nezabývá, naznačuje však, že odtud mohlo docházet k „rozšířování“.

Obecně je potíž v tom, že děje na sídlišti chápeme většinou staticky, i když jako by rozděleně do několika fází, většinou do tří – jako v Roztokách nebo Raškově. K odlivu a přílivu obyvatel však mohlo docházet průběžně a tuto dynamiku osídlení archeologicky nejsme schopni zachytit. Přestože názvem závěrečného pojednání „Roztoky: záhada sídelní aglomerace“ autoři naznačují, že otázku významu této lokality nevyřešili, myslím, že se řešení problému přiblížili. Poukazují totiž na některé skutečnosti, které k výkladu vedou: je to zvláštní volba místa v údolním pásu řeky, možná existence brodů v těchto místech a strategický význam úseku před vstupem do Pražské kotliny. To vše ukazuje na priority spatřované v dobrých dopravních možnostech. Tím bychom se dostali k představě jakési tranzitní lokality, která tímto způsobem mohla fungovat i v delším časovém úseku.

Oba autoři spolu se 14 přispívajícími specialisty vytvořili monografii úctyhodného rozsahu, nadto nikoliv rozvláchnou. Určité výhrady mám k obrazové dokumentaci, přestože je po formální stránce na vysoké úrovni. Na některé nedostatky jsem již poukázala, připojuji ještě: mapa s osídlením z doby stěhování národů je bez závažnější informační hodnoty, dále mi není jasné, jaké poznatky mělo přinést mapování výskytu celých nádob na nalezišti, a hlavně znovu opakují, že vyjádření objektů na všech celkových plánech jen značkami nepovažují za správné.

Pro prezentaci desetiletého výzkumu lokality pražského typu v Roztokách zvolili autoři vhodný způsob, takže se jim podařilo podat odborné veřejnosti obraz tohoto zvláštního sídliště. Posuzují naleziště v širších souvislostech, čímž docházejí k poznatkům obecnější platnosti. Jde o práci invenční s řadou závěrů, některé z nich je však třeba posuzovat spíše jako náměty k úvahám.

Ivana Pleinerová

Literatura

- Baran, V. D. 1988:* Pražskaja kul'tura Podnestr'ja (Po materialam poselenij u s. Raškov). Kiev.
Bialeková, D. 1968: Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus in der Südwestslowakei, *Archeologické rozhledy* 20, 619–625.
Macháček, J. 1992: Starohradištní obydlí z Břeclavi-Pohanska, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university* E 40, 61–67.
Pleinerová, I. 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha – Louny.
Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, *Památky archeologické* 67, 115–235.

Ludvík Belcredi: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s Moravským zemským muzeem, Brno 2006. 482 str.

Oblast Dražanské vrchoviny skýtá jednu z nejzajímavějších příležitostí ke studiu průběhu a okolností vrcholně středověké kolonizace periferního, pro zemědělství méně příhodného úkrají. Dnes víme mnoho o dávném úsilí majitelů zdejších panství, zjednaných lokátorů i zdaleka přicházejících osadníků, kteří se odhodlali k velmi nejistému podniku – kultivovat takřka souvislý lesní masiv. Celou řadu vydělených vesnických katastrů však ještě v pozdním středověku znovu pohltila vegetace a „zakonzervovala“ terénní pozůstatky zástavby a plužin. Mnohé o rozsahu a celkovém výsledku kolonizačního procesu, započatého patrně těsně po polovině 13. století, sděluje útlá, avšak obdivuhodná knížka E. Černého (1992), jenž díky čtyřicetiletému soustavnému průzkumu regionu získal neobyčejnou intuici při rozpoznávání povrchově patrných reliktních zaniklých sídel. Terénní pozorování znázornil pomocí schematických náčrtů, jež vystihují základní prostorovou osnovu několika desítek vesnic a jejich plužin. Jednoduše vyhotovené plánky stále nijak nezastaraly a v lecčems předčí v současnosti hojně využívané mapové podklady vytvářené pomocí sofistikovaných počítačových programů. Hodnota jen zdánlivě neumělých náčrtů E. Černého tkví především v jejich jednoduché grafické formě, která podstatné informace nezastírá zbytečností. Reálnost dokumentačního záznamu je přitom zaručena autorovou erudicí a důvěrnou znalostí terénu. Zevrubnou charakteristiku majetkoprávního a etnického pozadí středověkého osídlování vrchoviny nedávno nastínila důkladně připravená studie J. Doležela (2003).

Představu učiněnou historiografickým bádáním a plošným povrchovým průzkumem doplnil detailní pohled do života konkrétní vsi, zprostředkovaný téměř kompletním archeologickým odkryvem lokality Bystřec, který započal jako záchrannou akci v roce 1975 V. Nekuda a po krátké prodlevě jej od počátku 80. let systematicky rozvinul L. Belcredi. Předně je nutné zdůraznit krátký časový odstup pouze dvou let mezi zakončením rozsáhlého terénního výzkumu a vydáním celkové publikace. Závěry vyplývající z nově předloženého souhrnného vyhodnocení nepřekvapují, neboť L. Belcredi průběžně zveřejňoval četné dílčí studie, věnované ponejvíce podrobnému komentáři výsledků výzkumu jednotlivých usedlostí, jež postupně utvářely celkovou představu o základních obrysech vývoje vsi.

Význam výzkumu Bystřece je mimořádný, a to nejen možností jeho zasazení do poměrně dobře poznaného regionálního kontextu. Co do rozsahu i v míře detailu patrně ani v zahraničních lokalitách nemá obdobu bohatství získaných poznatků o procesu dlouhodobého utváření zástavby vsi, průběžného pustnutí částí jejího areálu a vícenásobných, mnohdy razantních proměn stavební podoby jednotlivých usedlostí. V žádné jiné středoevropské venkovské lokalitě nenapočítáme tolik rozdílných forem dispozic domů a variant půdorysného členění usedlostí jako zde. Neúspěšní budeme i při hledání analogií k mnoha dílčím nálezovým situacím, ať se jedná o některá otopná zařízení jizeb, nebo třeba o některé půdorysy obytných staveb či pozoruhodné kombinace různorodých stavebních konstrukcí.

Odkryv Bystřece sestavil nejen unikátní obraz o zástavbě vsi, ale poskytuje i konkrétní odpovědi na otázky spojené s dopadem středověké kolonizace na celkový ráz a reliéf krajiny v okolí sídliště. Ten jistě musel být značný, jen málokdy jej však můžeme blížeji charakterizovat a zasadit do pevných časových souřadnic jako v tomto případě. Zároveň ale nelze pominout, že s tímto podstatným tématem se dosavadní bádání příliš nepotýkalo. Nevýhody polohy vsi situované v údolí sevřeném příkrými svahy, které se již brzy po příchodu prvních osadníků stávaly rozsáhlými holinami, se naplno projevíly při prudkém jarním tání sněhu a po přivalových deštích. V počátečním období vsi si asi málo zjevného nebezpečí nebyli vědomi ti z osadníků, kteří založili dvě usedlosti až příliš těsně při úpatí odlesňovaných svahů. Jejich domy záhy pohřbily mocné náplavové kužele šterkové sutě. Před nimi byly jiné usedlosti uchráněny jen vysunutím co možná nejbliže ke středu údolí. Zde ale, v silně zamokřené, široké nivě potoka, poskytovaly vhodné staveniště pouze vyvýšené, ovšem nestejně velké terasy. Periodicky se opakující problémy s přivalovou vodou a patrně i s trvalejším podmáčením terénu nikdy nezmizely, o čemž svědčí četné soustavy odvodňovacích kanálků vyložených kameny, které protkaly areály téměř všech usedlostí. Mnoho cenných informací o charakteru a proměnách mikroreliefu lokality obsahuje exkurz geomorfologa M. Hrádka.

Odlesnění nepříznivě ovlivňovalo jak vlastní zástavbu vsi, tak jistě i její traťovou plužinu, která vějířovitě sahala napříč vrstevnicemi až do horních partií okolních svahů. Hluboké erozní rýhy nad výše zmíněnými náplavovými kužely tedy mohly vymazat celé pásy polí. Nestabilní byly zejména zemědělsky využívané plochy krátce po jejich vyklučení. Výzkumem zjištěné dočasné zpustnutí několika usedlostí lze proto důvodně, ne však prokazatelně, spojit se zánikem či těžkými poškozením příslušných polností. Nezastupitelné svědectví o proměnách vegetace okolí lokality poskytly palynologické rozborů provedené V. Jankovskou. Jednotlivé archeologicky datované vzorky poměrně přesně odpovídají představě o složitém, nepřímocharém vývoji vsi i její plužiny. Po počátečním období kolonizační činnosti, kdy rychle mizely velké kusy původního lesa, docházelo snad již na konci 13. století k opětovnému návratu dřevin na některé vymýcené plochy, čemuž nasvědčuje výskyt spór kapradin. Jestliže celkový počet šesti analyzovaných vzorků splňuje kritéria reprezentativnosti, doplňuje palynologie výrazným způsobem obraz konstruovaný na základě archeologického výzkumu.

V této souvislosti se také nabízí otázka, zda lokální zarůstání polí mohlo případně zapříčinit změny ve struktuře plužiny. Výsledky povrchového průzkumu, který E. Černý podnikl v okolí vsi, po vnesení do mapového podkladu překvapivě zachycují pravidelný systém dlouhých, úzkých pozemků, jež vějířovitě pokrývají téměř celý katastr. Absence anomálií v rozvrhu polností – pokud plánek není výsledkem částečně idealizované představy – by odpovídala spíše soustavně obdělávaným plochám. Důležitým tématem budoucího, nejlépe interdisciplinárně pojatého výzkumu by se tedy mohla stát detailní rekonstrukce vývoje plužiny odvozená od geodetického zaměření jejích terénních reliktů. Není ale snadné posuzovat míru reálnosti výsledků starších, před několika desetiletími provedených průzkumů podle současného stavu dochovaných objektů. Proměněná vegetace, aktuální počasí, různá roční období či subjektivní pozorovací schopnosti průzkumníků nastolují dosti odlišné podmínky při rozpoznávání drobných reliéfních útvarů.

Za nejpodstatnější přínos bystřeckého výzkumu lze bezpochyby považovat bohatý soubor prozkoumaných stavebních objektů. Výsledná mozaika poskládaná z jednotlivých usedlostí se velmi vzdaluje pravidelnému rozvrhu vsi, ať v rámci základní sídelní struktury celé lokality, či na úrovni vydělených hospodářských jednotek. Poukazem na rozdílné terénní podmínky, které jistě v podstatě (a snad i v rozhodující) míře determinovaly rozmístění jednotlivých stavebních parcel i prostorové uspořádání jejich zástavby, ale nelze bezezbytku zdůvodnit současnou existenci vzájemně dosti odlišných stavebních forem obytných i hospodářských objektů jednotlivých usedlostí. Důvodně můžeme předpokládat také nezájem (nebo neúspěch) lokátora (či vrchnosti) o cílené, jednotné rozplánování zástavby. Tato snaha provázela v první řadě zakládání sevřených návesních dispozic; u dlouhých řadových vsí, rozložených podobně jako Bystřec v potočních nivách vrchovin a podhorských oblastí, nebyla tolik potřebná.¹ Neorganické utváření celkové sídelní struktury bylo asi rovněž ovlivňováno etapovitým rozrůstáním zástavby, jejíž výsledný rozsah doplnily některé usedlosti až s odstupem jednoho staletí po příchodu prvních obyvatel. Při hodnocení dosti rozdílného počtu objektů, z nichž sestávaly jednotlivé usedlosti, musíme zvažovat možné důsledky sociální stratifikace obyvatel vsi, do níž se mohlo významně promítnout slučování polností po zpustnutí některých hospodářských jednotek či rozdílně úspěšná hospodářská strategie jejich jednotlivých držitelů. Zásadní role však nepochybně připadla vzájemné souhře výše uvedených faktorů.

Typologicky nevyhraněné půdorysné rozvržení není jediný archaický rys zástavby vsi. V počátečním období (částečně ale i později) charakterizovalo její podobu hojně uplatnění konstrukcí, které paušálně charakterizujeme jako málo trvanlivé. Ve více usedlostech stály obytné domy a hospodářské objekty, v jejichž obvodových stěnách byly v různě hustém sledu osazeny sloupy zapuštěné do země. K nejzajímavějším ukázkám patří náleзовé situace, které dokládají střídání těchto konstrukcí rámovými či roubenými stěnami. Výtečnou ilustraci chronologické následnosti kvalitativně značně odliš-

¹ Uvést lze i vsi zakládáné v podobných přírodních podmínkách, které se naopak vyznačovaly uniformní zástavbou a usedlostmi řazenými v hustém sledu. S téměř typovou podobou obytných domů, které jsou vzájemně vzdáleny v řádech metrů, se setkáváme v zaniklých jihomoravských Konůvkách (*Měchurová 1997*). Oproti Bystřeci, kde dělí jednotlivé areály nezřídka desítky metrů, je však plocha údolí, v němž byla ves rozložena, podstatně užší.

ných stavebních technologií poskytují proměny obytných domů usedlostí IV a XVIII: negativy sloupů obvodových stěn byly překryty pásy plochých kamenů, sloužících jako izolace vodorovných dřevěných prvků, přičemž půdorysný rozsah staveb zůstal v mladší etapě shodný, či byl jen mírně pozměněn. Důležitý je zejména druhý zmíněný případ, který náleží k nejlépe dochovaným reliktním obytných domů v lokalitě. Podle L. Belcrediho zde vícedílný dům, jehož stěny byly zčásti vymezeny konstrukcemi spočívajícími na kamenných podkladech a dílem řadami sloupů, nahradil dva jednoprostorové, samostatně stojící objekty se stěnami nesenými sloupy, z nichž jeden byl vybaven otopným zařízením. Tuto interpretační variantu ale na základě výpovědi prezentované plánové dokumentace považují za málo pravděpodobnou. I přesto, že zde stratigrafická situace není dostatečně zřejmá, autor bez jasného zdůvodnění přidělil jednotlivé sloupové jámy dvěma zmíněným chronologickým fázím. Takto mj. chronologicky rozdělil sloupy do dvou stavebních fází, aniž by se vypořádal se skutečností, že vytvářejí přímé linie po obou podélných stranách stavby; přitom spojnice mezi sloupy v téměř celé své délce souhlasí s rozmístěním plochých kamenů. Vysledovat lze i příčné linie sloupů, patrně pozůstatky vnitřního dělení stavby. Jedině na východní straně sloupy neuzavírají domový půdorys, zde byl však v mladší etapě vyhlouben podél štítové stěny odvodňovací kanálek, který mohl jejich případné stopy zcela odstranit. Uvedené argumenty tedy naopak – podle mého mínění – s velkou mírou pravděpodobnosti svědčí o existenci dvou následných vícedílných domů, jejichž dispozice se v základních rysech shodovaly, avšak jejichž podobu určovaly odlišné stavební technologie. Vyjádřená kritika vůči prezentované rekonstrukční představě není vedena samoúčelnou snahou recenzenta vyhledávat jakákoliv opomenutí, ale úmyslem upozornit na jiné zdůvodnitelné výkladové řešení nálezkové situace, které zároveň nabývá podstatně rozdílné informační váhy v obecné diskusi nad vývojem vícedílného venkovského domu mladšího středověku.

Odlišným způsobem lze nahlížet i na některé další příklady, které L. Belcredi považuje za jednoznačné doklady existence jednodílných objektů. Autor jen v jediném případě, u usedlosti XI, spatřuje v půdorysu obytného domu „klasické“ trojdílné schéma domu mladšího středověku. Zdá se ale, že obdobné stavební relikty obsahují i areály X a XIV. Ve všech třech uvedených usedlostech rozpoznáváme dobře patrné půdorysy jizeb (s masivními otopnými zařízeními), které jsou ohraničeny nízkými kamennými podezdívkami. V nevelkém prostorovém odstupu se nacházejí hospodářské objekty (komory), jejichž rozměry lze rovněž bezpečně odvodit od dochovaných obvodových kamenných konstrukcí. Zdůrazněme, že orientace půdorysných os jizeb i hospodářských objektů se shodují, či jen nepatrně odchylují, a vzdálenosti mezi protilehlými stěnami jizeb a hospodářských objektů jsou téměř konstantní. Zatímco v usedlosti XI je tato nápadně se opakující dispoziční situace hodnocena jako pozůstatek trojdílného domu, u obou zbývajících případů autor nastiňuje podstatně odlišnou interpretaci: v usedlosti XIV by se měl mezi jizbou a komorou, sjednocenými střechou (!), nacházet průjezd či proluka; v areálu X by jizba a špýchar naopak stály samostatně. Za směrodatnou považuje absenci konkrétních indicií, které by svědčily o existenci jizby. Avšak i v případě usedlosti XI postrádáme jednoznačné relikty konstrukcí vymezujících uvažovanou síň na okapových stranách domu. Méně určité vodítko poskytuje pouze pochozí vrstva písku a štěrku v komunikačně vytiženém prostoru mezi komorou a jizbou.

Skutečnost, že se nám nedostává jasných konstrukčních pozůstatků síně, není až tak znepokojivá. Stěny této partie vícedílného domu mohly být provedeny podstatně méně náročným způsobem než u obou zbývajících dispozičních částí, které musely v mnohem větší míře splňovat nároky tepelně-izolačního a statického charakteru. V případě síně tedy není nutné předpokládat uplatnění bytelného roubení, jehož existenci naopak nasvědčují pečlivě skládané řádky podkladních kamenů po obvodu jizeb. I pokud dům zanikl požárem, což se týká valné části zástavby závěrečné etapy vsi, zůstane v prostoru síně nepoměrně menší kubatura vypálené mazanice než u jizby či komory. Často již po odstranění drnu prozrazovaly existenci jizeb či komor bystřeckých domů silné vrstvy mazanice, jež původně shora pokrývaly stropy. Naopak interiéry středních dílů obytných domů byly patrně volně otevřeny do podstřeší, nebo jen částečně či prodyšně zakryty. Dané konstrukční řešení můžeme zdůvodnit na základě recentních analogií z venkovského prostředí. Tímto způsobem docházelo k odvodu kouřových zplodin z dymných jizeb, které unikaly právě prostřednictvím síně do podstřeší.

Patrně ne náhodou je proto valná většina ústí pecí jizeb zkoumaných venkovských domů vrcholně středověkého stáří natočena co nejbliže ke vstupu do síně.

V konkrétních případech bychom také měli důkladně zvažovat vzájemné prostorové souvislosti a velikostní parametry jizby a hospodářského objektu (komory). U již zmíněné usedlosti X si lze jen těžko představit nezapojení obytné prostory do vícedílné stavby. Její dosti stísněný interiér čtvercového půdorysu o rozměru přibližně 4 m, jehož asi jednu třetinu vyplnila dvě otopná zařízení, by poskytoval až neuvěřitelně skromné podmínky k přebývání. Absence kryté prostory před vstupem do jizby by zároveň způsobovala hrozivé tepelné ztráty. Možnou indicií existence síně je také vysunutí vstupní šíje zahlobbeně části přilehlého špýcharu směrem k jizbě. Dvouetážové řešení tohoto hospodářského objektu s výrazně zapuštěným spodním podlažím rovněž plně odpovídá prostorovému utváření vícedílného domu (srov. *Škabrada 1987*). Důležitá je i existence tří kúlů, patrně pozůstatků stěny, rozmístěných na spojnici mezi protilehlými nárožími síně a komory. Lze tedy shrnout, že výše uvedené znaky v podstatě charakterizují základní trojdílné členění domu mladšího středověku.

Další z domových půdorysů, při jehož výsledné interpretaci zůstala možnost vícedílného dispozičního řešení také stranou, náleží usedlosti I. Výzkum zde neodhalil pravidelné řady podkladních kamenů či zřetelné linie sloupových jam, přesto by o základním půdorysném rozvrhu obytné stavby nemělo být pochyb. Její obvodové obrysy a částečně i vnitřní členění jsou poměrně zřetelně indikovány řadami (byť na více místech přerušeny) plochých kamenů, zaznamenanými v plánové dokumentaci, které poměrně zřetelně vypovídají o tzv. úhlové dispozici domu.² Autor odkryté relikty napopak nepovažuje za natolik dobře dochované, aby umožňovaly celkovou rekonstrukci. O to více překvapuje, že dříve publikoval idealizované rekonstrukční schéma domu zohledňující uvedené dispoziční řešení, jež nálezořovou situaci plně respektuje (*Belcredi 1986*). V současnosti danou variantu nepovažuje za jistou. Zdráhá-li se L. Belcredi přiřadit půdorys domu usedlosti I (a i některé jiné případy) k této typologické kategorii, neboť nesouvislé řady podkladních kamenů nepovažuje za dostatečný důkaz, lze oponovat poukazem na nálezořovou situaci analogických staveb odkrytých v zaniklé vsi Konůvky (*Měchurová 1997*): Hustota podkladních kamenů v úsecích stěn jednotlivých prostorových částí konůveckých domů značně kolísala; kameny někdy vytvářely souvislé linie, jindy byly loženy jen sporadicky. Půdorysy domů v Konůvkách tedy poskytují výmluvnou ilustraci jistě obecněji platného jevu – formy kamenné izolace dřevěných stěn jednotlivých dispozičních částí vícedílných domů se mohou ve značné míře projevovat odlišně, a to i v rámci jedné stavby.

V předchozích odstavcích uvedené příklady interpretací stavebních pozůstatků několika namátkově vybraných usedlostí podněcují domněnku, že do výsledné představy o podobě zástavby Bystřecce se významnou měrou promítl autorův apriorní soud o převaze jednodílných objektů v lokalitě. Tento na několika místech knihy vyjádřený předpoklad je však až příliš přímočaře postaven na striktně odděleném posouzení nálezořových situací jizeb a hospodářských objektů (komor). Jejich destrukce jsou vskutku ostře prostorově vymezené a nenavazují na ně obdobně zřetelné linie kamenů či mazanice kry zřícených stropů. Neméně důležitou výpovědní hodnotu ale rovněž mají jejich vzájemné prostorové vztahy, které L. Belcredi bohužel zcela opominul. Ty podle mého mínění více či méně zřetelně napovídají, že jizby a komory mohly být často zapojeny do půdorysů vícedílných domů. Tato úvaha, byť hypotetická, zasazuje zástavbu bystřeckých usedlostí do jiných vývojových souvislostí. Je nutné dodat, že pokud se předmětem našeho zkoumání stávají relikty staveb, jejichž konstrukce spočívaly na povrchu terénu, budeme se muset nezděřka smířit se skutečností, že nedospějeme k jednoznačně zdůvodnitelným interpretačním závěrům.³

² Bylo by neúčelné dále zde rozvádět argumentaci bez zpětné vazby na obrazovou přílohu. Podrobné zdůvodnění odlišných interpretačních možností půdorysů bystřeckých domů bude předloženo v připravované studii autora recenze.

³ Velký metodologický význam si udržuje studie věnovaná možnostem a limitům rekonstrukce podoby domu, jehož málo „čitelné“ relikty byly prozkoumány v zaniklé vsi Kravín (*Smetánka – Škabrada – Krajíc 1988*). Její autoři navrhli několik, vzájemně poměrně dosti odlišných rekonstrukčních hmotových schémat, z nichž každé má své opodstatnění.

Nastíněné úvahy o pravděpodobném výskytu většího počtu vícedílných domů se týkají zejména závěrečné etapy vsi, zaniklé asi v samých počátcích 15. století. Při charakteristice zástavby starších sídelních fází, jejichž stavební formy lze spíše charakterizovat jako provizorní, poskytují jedinečnou oporu pozůstatky domu usedlosti XXI, „zakonzervované“ patrně na počátku 14. století mocnými náplavovými vrstvami. Pod masou štěrkové sutě byl odkryt půdorys dispozičně jednoduché stavby, která se skládala z ústřední jizby ohraničené ze tří stran širokým pásem pečlivě vyskládané podezdívky, zbývající část vnějšího pláště však překvapivě tvořila hliněná nabíjená stěna, k níž se přimykala drobný přístavek, po jehož obvodu bylo zapuštěno několik sloupů. Prostorové uspořádání starší fáze tohoto domu již není tak zřetelné. Podle odlišného umístění pecí obou fází lze soudit, že i takovéto jednoduché stavby procházely v poměrně krátkém časovém úseku složitějším stavebním vývojem, který ale do té doby nesměřoval k vyspělejšímu půdorysnému členění.⁴

Vzhledem k násilnému zániku vsi zahrnuje soubor získaných artefaktů řadu cenných ukázek zemědělských i několika řemeslnických nástrojů, hojně jsou kovové součásti vybavení domácnosti i kolekce celých nádob. Pozornost zaujme vzácný nález travní kosa, velmi dobře dochované plechové okutí hrany rýče či větší počet masivních kování vozu. Různé formy oradel reprezentuje torzo asymetrické radlice (jejímu bližšímu posouzení ale brání schematická kresba) a malá kopinatá radlička, jejíž užití si lze dobře představit při obdělávání plužiny v období krátce po vykloučení lesa. Taková oradla lehčí konstrukce se ale jistě běžně uplatňovala i v průběhu 14. a 15. století, jak ukazují poměrně hojně analogie z mnoha jiných lokalit. Nálezy ostruh či třmene dokládají užití koně i k jezdeckým účelům. V menším souboru militárií se např. objevila boční záštita tesáku či napínák kuše.

Bohužel málo přehledným způsobem autor prezentuje vyhodnocení užitkové keramiky. Příslušné textové pasáže zahrnuje detailními popisy a kvantitativními výčty různých typů výzdoby a morfologických tvarů, ponejvíce utříděných podle areálů jednotlivých usedlostí. Čtenář by tyto údaje daleko více ocenil v tabulkách. Naopak zcela chybí jasně strukturovaná, souhrnná slovní charakteristika morfologických a typologických rysů vydělených chronologických fází keramického zboží, doprovázená přehledovou tabulkou vývojové sekvence s vyobrazením reprezentativních celých tvarů. Velká pozornost je věnována zvláště mimořádně početnému náleзовému celku z výplně obj. 57, který dobře reprezentuje nejstarší etapu osídlení lokality, zatímco o stejně dobře zastoupené keramice ze zánikového horizontu se čtenář dozví podstatně méně. Např. z desítek rozbitých zásobnic objevených v destruktích několika vyhořelých hospodářských objektů je vyobrazena jen jediná, a to pouze na drobné fotografii.

Závěrem se přímo nabízí porovnat knihu o Bystřeci s publikacemi dalších plošně rozsáhlejších odkrytých moravských zaniklých vesnic. Již na první pohled je zřejmé, že celková koncepce výkladu stavebních relikvií a vyhodnocení náleзовého inventáře se téměř přesně shoduje s prezentací výzkumu Pfaffenschlagu (*Nekuda 1975*). Zdejší dobře dochované domové půdorysy z doby zániku vsi vykazují jasně čitelnou, relativně jednotnou dispoziční skladbu, přičemž zcela chybějí, nebo se jen ojediněle objevují, stopy starších stavebních etap. V době vydání publikace o Pfaffenschlagu rovněž nebyly známy vhodné, shodně datovatelné analogie, proto je celkem pochopitelné, že souhrnné kapitoly se omezily pouze na základní popis dispozice domů a chybí hlubší srovnávací analýza jejího vývoje. Jistě také silná inspirace v dobovém etnografickém bádání tehdy způsobila, že jednotlivé funkční části domových půdorysů byly charakterizovány odděleně.⁵ Uvedený, lze říci tradiční přístup, jenž si neklade cíle hledat širší souvislosti vývoje stavebních tradic, se však také promítl do monografie o Bystřeci, v jehož případě ale právě toto důležité téma může být nahlíženo v řadě aspektů, a to

⁴ Nelze ovšem vyloučit, že taková jednoduchá obydlí využívali sociálně níže postavení členové venkovské komunity. Výmluvný příklad vlivu sociální stratifikace na zástavbu vsi známe z Pfaffenschlagu (*Nekuda 1975*). Ani u pojednávaného bystřeckého domu se tedy nemusí nutně jednat o reprezentativní doklad vývoje vícedílného domu daného období.

⁵ Jak potřebný je při interpretaci půdorysů venkovských domů širší rozhled, ukázal příklad výjimečně složité náleзовé situace domu VII v Pfaffenschlagu, jehož dispozici smysluplně – oproti prvotní publikaci značně odlišně – posoudil J. Škabrada (1991).

i velmi detailních. Kapitole o stavební podobě středověké usedlosti nechybějí dílčí charakteristiky jizeb či komor, ale překvapivě postrádáme to nejpodstatnější: komplexní posouzení prostorového uspořádání staveb v rámci jednotlivých usedlostí a vzájemné srovnání vzácně rozdílných forem dispozic obytných domů. Dále není autorem nijak zohledněna vazba mezi užitými druhy konstrukcí a formami domových půdorysů. Přitom právě Bystřec nabízí jedinečnou možnost sledovat vývojovou návaznost mezi stavbami, v jejichž hmotě byly využity sloupy zapuštěné do země a následně konstrukce zakládáné na povrchu terénu. Navíc se zdá, že v Bystřeci registrovaný archaický typ sloupových konstrukcí zřejmě nemá nic společného s domácím raně středověkým vývojem, naopak, vypovídá snad o původu prvních osadníků v některé z podunajských oblastí; mezi tamními stavebními zvyklostmi lze dohledat řadu analogií. Ani tato důležitá otázka nebyla autorem otevřena, byť zkoumání proměn stavebních technologií patří k nejdůležitějším tématům archeologie středověku (srov. *Zimmermann 1998*). Současně musíme zdůraznit, že především díky negativům sloupových konstrukcí bylo v Bystřeci možné rozpoznávat v různé reprezentativní míře pozůstatky prvotních domových půdorysů; jestliže by ale osadníci od počátku využili výhody zakládání staveb na povrchu terénu, zásadně by se změnila naše poznávací možnosti. V závěrečném souhrnu také schází komparace vývojových etap jednotlivých usedlostí či sídelních fází celé vsi. Charakteristika zástavby Bystřece je naopak uměle prezentována formou jakési „statické“ usedlosti. Překvapivě tedy zůstala nevyužita zcela mimofádná, ve středoevropském prostoru unikátní příležitost sledovat dynamický vývoj zástavby vsi od provizorních příbytků po vyspělé, vícedílné domové půdorysy.

K relativizaci výše uvedených výtek je nutné poznamenat, že v případě bystřeckého výzkumu můžeme díky autorem zveřejněné plánové dokumentaci zaujmout vlastní kritický názor k jeho interpretačním závěrům. Toto konstatování lze vyslovit jen u nemnoha položek naší archeologické literatury. Pokud zůstaneme u venkovských lokalit, oprávněně byla nedávno zpochybněna forma publikace odkryvu Mstěnic. Důležité náleзовé situace několika tamních domů, příslušejících vývoji vsi na počátku mladšího středověku, by patrně rovněž mohly poskytnout klíčové opory našim úvahám o postupném utváření vícedílných domových půdorysů. V dosavadní souhrnné publikaci jsou ale příslušné náleзовé situace znázorněny jen pomocí rekonstrukčních plánů (*Nekuda – Nekuda 1997*), a to i přesto, že na tento vážný nedostatek, obsažený již v předběžných studiích, bylo dostatečně upozorněno (*Smetánka 1994*). Právě Mstěnice s počátky kontinuálního osídlení již hlouběji v raném středověku by asi poskytly jedinečné poznatky o proměnách stavební tradice v přelomovém období 13. a 14. století. Prezentovaná vyhodnocení terénního odkryvu toto téma ale bohužel reflektují jen málo a zdá se, že tato příležitost již byla promarněna během uskutečňování vlastního terénního odkryvu (srov. *Procházka 2002*). U výzkumu a publikace Bystřece lze uvedené výtky naštěstí vyslovit jen v několika případech, a ne jako u Mstěnic paušálně.

Ačkoliv se součástí systematického terénního odkryvu Bystřece postupně stávaly i různé analýzy osvětlující přírodní prostředí lokality a druhovou skladbu vegetace jejího okolí, byly možnosti tolik potřebné interdisciplinární spolupráce vyčerpány jen zčásti. Výsledky analýz pylů jsou bohužel jen skromně doplněny výběrově provedenými rozborů rostlinných makrozbytků, které se téměř výhradně omezily na druhovou klasifikaci zbytků dřev. Pouze v jediném (!) případě, konkrétně se jedná o náleží několika hrstí zuhelnatělých obilek vložených do nevelké nádoby, byla provedena analýza jiných druhů rostlinných makrozbytků. Nelze se tedy nedivit, proč nebylo provedeno proplavení vzorků výplně studny v usedlosti X či třeba vrstev z objektů interpretovaných jako hnojiště, které se vyskytly ve více usedlostech. Absence systematického shromažďování ekofaktů proplavováním vrstev a výplní objektů je nepochybně jedním z nejzávažnějších nedostatků výzkumu, ačkoliv přímo v lokalitě, v níž protéká potok, bylo možné sestavit jednoduché, snadno obsluhovatelé flotační zařízení. Bohužel v naší archeologické obci dodnes stále není potřeba získávání rostlinných makrozbytků sdílena v odpovídající míře, přitom např. během rozsáhlých záchranných (!) akcí v Sezimově Ústí či v Mostě bylo jejich soustavné získávání realizováno již v 60. a 70. letech minulého století. Lze jen litovat, že nepříznivé půdní podmínky v lokalitě neumožnily dochování kostí.

Bystřecký výzkum zdaleka nevyužil ani moderní dokumentační metody. V monografii publikované šikmé snímky větších částí odkrytých ploch, které navíc utrpěly nekvalitní reprodukcí, posky-

tují čtenáři jen orientační vodítko v nálezové situaci. Naopak nesrovnatelně cennější fotogrammy, jejichž pořizování by se při cíleném výzkumu takto významných lokalit mělo stát samozřejmostí, zcela chybějí.

K rozvíjení určitých témat archeologického bádání je jistě potřebné, aby obdobně cíleně uskutečňované výzkumy vybraných lokalit dále pokračovaly. Vlastní terénní odkryvy by však spíše měly směřovat k výběrovému „vzorkování“ terénních situací.⁶ Z hlediska památkové péče rozhodně není žádoucí – a ani kvůli odborným potřebám není nutné – prozkoumávat celé lokality, které nejsou ohroženy. Tyto výzkumy by zároveň měly mít ustanoveny odborné komise, které by jasně garantovaly kvalitu pořizované dokumentace, stanovily metody terénního výzkumu a zároveň by vedly diskusi nad plošným rozsahem odkryvů. Výzkumy Bystřece či Mstěnic jsou dostatečným důkazem, že k zřízení odborných komisí se pádné důvody jistě nabízejí.

Jan Kypka

Literatura

- Belcredi, L. 1986:* Přínos archeologie k poznání stavební podoby středověkého venkovského domu (Výsledky výzkumu zaniklé středověké osady Bystřece), *Archaeologia historica* 11, 423–440.
- Černý, E. 1992:* Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko-geografické studie v regionu Dražanské vrchoviny. Brno.
- Doležel, J. 2003:* K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny, *Archaeologia historica* 28, 123–173.
- Krajíc, R. 1984:* Současný stav poznání hmotné kultury středověké vesnice na Tábořsku, in: *Husitský Tábor 6–7*, Tábor, 47–66.
- Měchurová, Z. 1997:* Konůvky – zaniklá středověká ves ve Žďánickém lese. Srovnávací analýza nálezového fondu ze zaniklé středověké vsi Konůvky, kat. Heršpice, okr. Vyškov. Brno.
- Nekuda, R. – Nekuda, V. 1997:* Mstěnice 2. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Dům a dvůr ve středověké vesnici. Brno.
- Nekuda, V. 1975:* Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- Procházka, R. 2002:* rec. V. Nekuda: Mstěnice 3. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Raně středověké sídliště. Brno 2001, *Archeologické rozhledy* 54, 947–950.
- Smetánka, Z. 1994:* K problematice trojdílného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku, in: *Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2*, Praha, 117–138.
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. – Krajíc, R. 1988:* Příspěvek ke kritice vypovídací hodnoty geodeticko-topografického průzkumu, in: *Rodná země*, Brno, 81–98.
- Škabrada, J. 1987:* Poznámky k pokračujícímu průzkumu domu čp. 2 v Lučici (Ke vzniku středověkého domu s trojdílným půdorysem), *Archaeologia historica* 12, 203–213.
- 1991: K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, in: *Husitský Tábor 10 (1988–1991)*, Tábor, 67–86.
- Zimmermann, W. H. 1998:* Pfosten, Ständer und Schwelle und der Übergang vom Pfosten- zum Ständerbau – Eine Studie zu Innovation und Beharrung im Hausbau. Zu Konstruktion und Haltbarkeit prähistorischer bis neuzeitlicher Holzbauten von den Nord- und Ostseeländern bis zu den Alpen, in: *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 25, Oldenburg, 9–241.

⁶ Vzorem by se mohly stát výzkumy vsí zaniklých na počátku husitské revoluce v blízkém okolí Tábora (např. *Krajíc 1984*).

Pascal Acot: Historie a změny klimatu. Nakladatelství Karolinum Praha 2005. ISBN 80-246-0869-3. 240 str.

Knihla Pascala Acota, česky vydaná dva roky po původní francouzské verzi, řeší problémy aktuální a bezesporu rovněž populární. Nabízí se otázka, čím k tématu právě tato publikace přispívá a zda vůbec může přinést ještě něco nového.

Knihla je členěna do tří částí, které jsou do určité míry řazeny chronologicky. První část se věnuje popisu vývoje období od vzniku země až do konce ledových dob a nástupu holocénu. Geologický vývoj je provázán s vývojem živých organismů, vliv klimatu je pojat jako věc naprosto přirozená. Ani pro nejstarší období však nelze zdůvodňovat všechny události jen klimatickými jevy. Zvlášť patrné je to např. při řešení příčin vymírání organismů na přelomu permu a triasu, kdy nám nejisté prameny a datace nedovolují jednoznačné soudy. Celkově je první část knihy vedena převážně popisně.

Jinak je tomu v části následující; časově zahrnuje celý holocén, nepokrývá však všechna dějinná stadia. Velká pozornost je věnována období neolitu a přechodu lidstva od lovecko-sběračského způsobu života k zemědělství. Většina kapitol druhé části ale není věnována chronologicky pojatému výkladu dějin; jde spíše o diskusní zamyšlení či rozbor vybraných historických jevů a událostí, např. středověké hladomory, tzv. malou dobu ledovou, nesnáze invazních armád v Rusku či hladomory 20. století.

Třetí část knihy představuje klima jako systém, který nás obklopuje a jehož jsme zároveň aktivní součástí. Uvádí čtenáře do problematiky, v níž nejsou příčiny a následky v jednoznačně jasném vztahu, ale jde o složitý systém, až (zdánlivě) chaotický. Výklad sleduje vývoj přírodních věd týkajících se vztahu organismů a prostředí (tj. i lidské společnosti a klimatu), dostává se tak i k ekologii a vzájemné provázanosti všech složek, k teorii Gaia a k vlivu živých organismů na okolní prostředí.

Přínos knihy spočívá především v inspirativních myšlenkách nejen pro práci archeologa či historika. V otázce vztahu lidské společnosti a klimatu v minulosti lze v knize vysledovat několik hlavních myšlenkových okruhů. Ač se všechny přirozeně prolínají, asi největším a také nejvíce vyčleněným je téma boje proti klimatickému determinismu: mnohé historické jevy nelze vysvětlovat pouze klimatem, často v nich hrají významnou úlohu vývoj a stav společnosti, ekonomiky, politiky či obecně lidské psychiky. Autor se opírá např. o rozbor neúspěchů invazních armád v Rusku. Ač nelze odmítat strádání vojáků zapříčiněné krutou zimou, musejí být brány

v potaz i taktické chyby, špatné vybavení či problémy se zásobováním dlouhé fronty. Stejně tak politické a ekonomické důvody hrály významnou roli při velkých hladomorech 20. století. Za všechny stačí zmínit 2–3 miliony obětí v Bangladéši v roce 1943. Množství potravin na jednoho obyvatele bylo tehdy o 9 % vyšší než v roce 1941, kdy k žádnému hladomoru nedošlo. Dobrým příkladem spojení několika faktorů je francouzská fronda z let 1648–1652. Kromě klimaticky nepříznivých roků 1646–1650 úlohu sehrála i ekonomická situace země ve válkou vyčerpávané Evropě a následná nestabilita politických struktur.

Nepříznivé roky 1646–1650 jsou významným příkladem i k další nosné myšlence knihy: krátkodobé (ve starší historii tak obtížněji zjiitelné) zhoršení podmínek může na situaci lidí dopadnout mnohem hůře než dlouhodobý vývoj. Jako příklad autor uvádí hladomor mezi lety 1315–1317, kdy katastrofu způsobilo jen několik po sobě jdoucích tuhých zim v kombinaci s deštivým létem.

Dodejme však, že kritizuje-li na jedné straně autor klimatický determinismus, na druhé straně mu sám místy podléhá. Patrné je to především v kapitole o neolitu, kdy je celý popis vývoje neustále provázán s klimatem. Podobně je tomu i v první části knihy věnované geologické a organické evoluci, kde ve značně časově vzdáleném vývoji hraje klima podstatnou roli. Ukazuje se tak, že pro výklad vývoje jsou za zásadní považovány ty prvky, pro které máme v daném kontextu vhodné prameny? Tedy že klima považujeme za určující tím více, čím méně pramenů pro detailní a širší poznání máme?

Další stránkou, na kterou autor upozorňuje, je složitost a mnohoznačnost klimatu jako systému. Nelze jednoduše mluvit o příčinách a následcích. Různé příčiny mnohdy vedou ke stejnému cíli, a na druhou stranu jedna příčina či počáteční stav může vést k více následkům. V prvním případě zmiňme např. faktory, které v různých částech Evropy negativně ovlivňují úrodu obilovin: v severní Evropě jde o nízkou teplotu, ve střední o velké množství srážek, ve Středomoří je to naopak sucho. Příklady je ovšem mnoho. Druhá situace nastává např. při zlepšení klimatických podmínek směrem, který umožní hospodářský rozvoj. Pokud je však takový rozvoj příliš silný, může se projevit v konečném důsledku i negativně: např. ve Středomoří, kde došlo k úbytku až vymizení původních lesů a následně erozi půd.

Dalším poselstvím knihy tak je varování před rychlou a jednoduchou interpretací, která by zdánlivě vysvětlila mnohý studovaný jev, ale ke skutečnému poznání by nevedla. Dostáváme se tím zároveň k dalšímu inspirativnímu rysu knihy, jímž jsou me-

todické postupy. V knize nejsou obsaženy prvoplá-
nově, o to více čtenáře potěší a mnohdy přivedou na
novou cestu vědeckého uvažování. Zvláště pro ar-
cheology či historiky je zajímavá myšlenka Alexand-
ra von Humboldta, který si uvědomoval, že pro ze-
mědělské aktivity není ani tak podstatné celkové
množství světla a tepla dodané lokálně jako spíše
to, jak jsou rozděleny v průběhu roku. Odkaz na
nutnost využívat poznatků jiných věd celistvě je zde
zřejmý. Další velice zajímavou myšlenku, jejíž zo-
becnění dopadá mnohem dál, než může být zpočá-
tku zřejmé, si dovolím ocitovat: „Pro historiky nemá
otázka, zda zvýšení zemědělské výroby umožnilo
demografický růst, anebo zda si vyšší počet obyvatel
vynutil zlepšení zemědělských výnosů, podstatný
význam. Obě možnosti jsou přijatelné, což znamé-
ná, že otázka je špatně formulována“ (str. 104).

Celkově obsahu knihy prospívá diskusnost,
z níž je patrná autorova specializace na historii vě-
dy, dobrá orientace v názorových prouděch, přístu-
pech a v jejich důsledcích. Kladem jsou i dodatky,
v nichž je čtenář alespoň ve stručnosti seznámen
např. s periodizací geologického vývoje Země. Ne-
chybí ani soupis vybraných základních pojmů z me-
teorologie a klimatologie a soupis základní české
literatury k tématu.

Přes zjevné kvality je nutno přiznat, že kniha
má i nedostatky. Tím nejzávažnějším je způsob ci-
tování literatury. Odkazování je značně výběrové,
v rámci celého textu lze hovořit o zlomkovitosti.
Většinou jde o původní citační aparát originálu, ur-
čeného francouzské laické veřejnosti. I přes závě-
rečný seznam užití literatury je absence odkazů
nemilá; čtenář ji silně pocítí především v diskusně
laděných pasážích. Místy je těžké odhalit, komu
který názor vlastně patří (a kde by čtenář mohl na-
lézt případnou další argumentaci). Dalším problé-
mem je někdy značné zjednodušování či zevše-
obecňování témat, při nichž to není vhodné – např.
otázka náboženství, jeho vzniku a souvisejících je-
vů (str. 85). Názor, že vznik „prvních náboženských
konceptů“ souvisí s vývojem v oblasti Předního vý-
chodu a s objevením se sošek zpodobňujících ženy
se zvýrazněnými pohlavními znaky, přinejmenším
vyvolává touhu po diskusi. Podobně je tomu i v otáz-
ce neolitizace Evropy aj. Často se objeví údaje, které
spíše než faktograficky působí v textu jen pro „vyvo-
lání atmosféry“ života pravěkých lidí. Při kritičtější
čtení však většina z nich samostatně neobstojí.

Dalším недостатkem knihy je nízká pozornost,
která je věnována vlastním pramenům využívaným
historickou klimatologií. Autor se o nich sice zmiňu-
je, nikde však nejsou shrnuty systematicky, a přede-
vším kriticky. V knize najdeme i spoustu drobných

chyb. Uvedme jen rozporné údaje o ploše celosvě-
tově vytěženého dřeva za jeden rok (str. 199 a 207).
Údajům 14 a 17 milionů hektarů (navíc nevroče-
ným) by slušela alespoň citace. K překladu je ještě
vhodné uvést, že Lynn Margulis je jméno americké
bioložky, nikoli biologa (str. 191).

I přes uvedené nedostatky je kniha přínosná.
Ani ne tak pro údaje, které přináší (a které se příliš
neliší od obecně známého, či již dostupného), ale
především pro inspirativnost, s kterou daná témata
zpracovává a která nutí čtenáře k tvůrčímu myšlení.

Jan Horák

The Art of the Early Medieval Goldsmith.

A special volume (40/1) of the Historical Metallurgy,
the Journal of the Historical Metallurgy Society
for 2006. 94 str.

Na rozdíl od předchozích svazků Historical
Metallurgy, v nichž byly probírány výroba a zpra-
cování všech technických kovů, je pojednáván
svazek věnován pouze práci se zlatem a zlatnic-
kým technikám, a to v šesti článcích o práci časné
středověkých zlatníků.

Obsah: *A. Perea*: Visigothic filigree in the Guar-
razar (Toledo) and Torredonjimeno (Jaén) treasures,
1–11. Filigránové zlaté šperky ze dvou pokladů na-
lezených v letech 1858 a 1926 ve středním Španěl-
sku. Datování: kolem 700 po Kr. *N. Adams*: Back to
front: Observation on the development and produc-
tion of decorated backing foils for garnet cloisonné,
12–26. Zlaté podklady pro granátové vložky z růz-
ných evropských lokalit (5.–7. stol. po Kr.) na zá-
věscích, nákrčnících, náušnicích a ptačích sponách.
Experimenty byly zaměřeny na provedení replik
mřížkovaného vzoru na fóliích. *B. Armbruster* –
H. Eilbracht: Technological aspects of the Viking
Age gold treasure from Hiddensee, Germany, 27–41.
Zlatý poklad, skládající se z náhrdelníku, křížových
závěsků s filigránovou výzdobou a z bronzové vy-
tepávací matrice, byl objeven na baltickém pobřeží
Německa v 19. století. Datuje se do 9. až 11. sto-
letí. *C. A. Spell*: All that glitters: the case for gold-
working at the early medieval monastery at Portma-
homac, 42–48. V piktském klášteře na S Irsku byly
objeveny stopy po sklářských, dřevoobráběcích
a šperkařských (též zlatnických) prací (7.–9. století).
G. Murray: The cross of Cong and some aspects of
goldsmithing in pre-Roman Ireland, 49–67. Starý
nález procesního křížku z přednormanského Irsku
(měděné pláty, zlatý filigrán, niello, email) je velmi
podrobně popsán a srovnáván s korpusem podob-
ných nálezu obřadních církevních předmětů (bis-
kupské hole, schránky na cenné předměty); datován

do 11.–13. století. *J. Wolters: On the Noble and Illustrious Art of the Goldsmith*, 68–88. Řecký rukopis *Parisinus greacus* 2627, uložený od r. 1545 v královské knihovně ve Fontainebleau a nyní v Národní bibliotéce (též v Benátkách jako *Marcianus greacus* 299), byl sepsán v Chandaku (Candia, dnes Heraklion) v r. 1478 (nese znak Jindřicha II.) jakožto kopie dnes ztraceného originálu Theodora Pelecanu z Korfu, který podle slovesnosti pochází z 11. století. Je ovšem kontaminován vsuvkami opisovačů z 13.–15. století. Překlad do francouzštiny byl pořízen v r. 1888 (Berthelot a Ruelle) a do němčiny autorem článku v r. 2004. Autor komentuje jednotlivé části textu, který pojednává o rafinaci stříbra olovem a zlata rtutí, o zlacení stříbra, o plátování stříbra zlatem, o emailu a niellu atd. – Barevné tabulky na str. 89–94 ilustrují materiály probírané v jednotlivých článcích.

R. Pleiner

Jarmila Bednaříková – Aleš Homola – Zdeněk Měřinský: Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc Slované Arabové. Vyšehrad Praha 2006. ISBN 80-7021-787-1. 512 str.

Obsáhlé dílo nadepsaného autorského kolektivu volně navazuje na monografii Jarmily Bednaříkové „Stěhování národů“ (Vyšehrad Praha 2003, edice *Historica*) a předkládá čtenáři podrobně zpracované dějiny východní Evropy od doby stěhování národů po raný, místy až vrcholný středověk; v tomto ohledu název svazku zcela nevystihuje šíři zpracovaného tématu.

Po prvním seznámení se s recenzovaným svazkem je kritický čtenář postaven před stejnou otázku, jakou si kladl i v souvislosti s výše citovanou prací J. Bednaříkové: jde o dílo vědecké povahy, nebo o práci populárně vědnou, směřující mezi širší čtenářskou obec? Pro první eventualitu hovoří místy až minuciózně propracovaný text s množstvím historických, často běžně neznámých detailů, logicky konstruované dedukce postavené na příčinných souvislostech dějinných událostí a více či méně – podle naturelu jednotlivých autorů – komplikovaná stylizace textu (která však nikdy nejde za hranice srozumitelnosti). Pro druhou možnost mluví absence běžného vědeckého aparátu, přímých citací pramenů a odborné literatury atd.; připojený, byť poměrně obsáhlý, výběr z odborné literatury sice nabízí zájemci možnost dalšího studia, příp. i kontroly některých konkrétních údajů, chybějící možnost přísné vědecké kritičnosti však nekompensuje. Tato poznámka není myšlena jako výtka autorům: jde na vrub zaměření celé edice *Historica*. Kniha se tak

blíží k dnes velmi oblíbené, zejména v historických oborech, literatuře faktu.

Obsah díla je soustředěn do tří částí, podle významu různě obsáhlých. Ty sice nejsou ve struktuře díla opticky výrazně vyznačeny, ale lze je odvodit z názvů dílčích kapitol. Nejobsáhlejší část se týká slovanského světa v nejšířších geografických dimenzích (str. 11–269). Podstatně užší je partie o středoasijských nomádech a byzantském světě (str. 270–311). Obsáhlejší, nejméně „otřelá“ a o to vítanější, je pak část o dějinách Arabů od nejstarších dob do přijetí islámu a vzniku muslimských říší (str. 312–512).

Dějiny slovanského světa jsou v podání Z. Měřinského vykresleny do všech podrobností, prozrazujících autorovy hluboké, až encyklopedické znalosti vyplývající z jeho dlouhodobého profesionálního zaměření. Začíná problémy etnogeneze Slovanů – věčným tématem dlouhé řady slavistů, archeologů, etnologů, paleolingvistů ad., které není dodnes rozřešeno. V souladu s paleolingvistickými teoriemi o rozpadu praindoevropského jazykového kontinua předpokládá autor vznik základních jazykově-etnických areálů a krystalizaci hlavních indoevropských etnik počínaje dobou bronzovou (3./2. tis. př. n. l.) a konče rozpadem baltoslovanského areálu a formováním praslovanštiny (v rozmezí ca 700–400 př. n. l.). Pokud jde o indoeuropeizaci Evropy, přiklání se k soudobému trendu považovat za Praindoevropy již neolitické kolonisty; škoda, že se v této souvislosti neobjeví – ani ve výběrové literatuře – na poli evropské paleolingvistiky dobře známá jména brněnských indoeuropeistů: prof. A. Erharta a jeho pokračovatele prof. V. Blažka, zastánců tohoto progresivního směru bádání. Související sporné otázky, např. lokalizace kolébky Indoevropanů, etnicita, resp. slavnitá lužická kultura, skutečný rozsah a význam ilyrského osídlení ve středním Podunají a na Balkáně aj. posuzuje Měřinský s objektivním nadhledem a rozvahou, ponecháváje mnohé věci, což ani jinak nelze, otevřené. Stejně tak předkládá všechny dnes živé teorie o slovanské pravlasti, jež shrnuje do dvou základních přístupů, přičemž dává najevo osobní příklon k teorii východní – viselsko-dněperské. Podobně objektivní přístup lze sledovat i při posuzování dalších osudů starých Slovanů, v souvislosti s jejich rozsídlením (ve středním Podunají např. ve vztahu k Langobardům, později k Avarům, jimž věnuje zvláštní podrobnou pasáž oživenou i historií tzv. Sámovy říše), christianizací a rozporuplně se vyvíjejícími kontakty, zejména s germánským sousedstvím na západě, jmenovitě s Bajuvary.

Christianizaci širších prostor střední Evropy, včetně Moravy, Nitranská, Panonie, Korutan, Čech

aj., věnuje autor mimořádnou pozornost. Uvádí na pravou míru význam íroskotských a anglosaských misií, aniž by zpochybňoval jejich inspirativní zásluhy na vzniku místních bavorských církevních center, posléze sleduje parcelaci sfér zájmu těchto center (arcibiskupství): Pasova na pokřesťení Moravy, Salzburku na christianizaci Korutan a Pannonie a Řezna směřujícího do Čech. Historie pronikání Kristova učení na budoucí Velkou Moravu, včetně cyrilometodějské misie a vzniku pannonsko(-moravské) arcidiecéze, je tu podána – vzhledem k dosavadní bohaté literární produkci – jen zkratkovitě; podobně je tomu s Čechami. O to podrobněji jsou počátky křesťanství dokumentovány na území Polska prvých Piastovců (s plány hlavních hradišť – církevních metropolí, jako byly Hnězdo, Vratislav, Krakov, Opole aj.) a slovanských uskupení na SZ, kde se dlouho přetrvávající pohanství svářilo s pronikajícím křesťanstvím, provázeným národnostním útlakem (i zde je text proložen mapkami rozmístění jednotlivých kmenů a plemen a plány významných center).

K doplnění obrazu staroslovanských dějin chybí ještě pojednání o Slovanech jižních a východních. Těm jsou věnovány poslední dvě kapitoly prvé části monografie. Autor analyzuje nejprve historii (postavenou zejména na byzantských pramenech) Chorvatů v Dalmácii a Pannonii a poté Srbů v Srbsku, Bosně a dalších regionech až po vrchol jejich politického růstu, jímž je vznik samostatného státu v 10. stol., po němž nastal postupný úpadek, započatý útokem Bulharů kolem roku 986; dále pak sleduje osudy Srbů prokládané peripetickým bojem střídaným se smírem s Byzancí, které vedly až ke vzniku jakési slovansko-řecké srbské říše ve 14. století. Na odlišně formovaných dějinách Chorvatů a Srbů ukazuje osudovou orientaci obou kmenů: prozápadní chorvatskou spojenou s katolickým křesťanstvím a provýchodní srbskou spojenou s ortodoxním křesťanstvím byzantským. Kratší pasáže jsou věnovány Slovanům v Makedonii a Řecku stejně jako – o několik stran dále – Slovanům v Malé Asii a Africe (téma v naší literatuře pohřichu vzácné). Zevrubně pojednání je posléze věnováno starým turkickým Bulharům, jejich pronikání na Balkán v 7. stol., soužití s místními Slovy a vzniku jejich státu za chána Asparucha (641–702), jakož i dalším osudům bulharsko-slovanské říše, jakéhosi souběžníka Velké Moravy 9. století. Zdůrazněny jsou rovněž dialektické kontakty Velké Moravy s bulharskou říší, které konečně vyústily v příbuzné staroslověnské písemnictví po vyhnání Metodějových žáků z Moravy. Také tato kapitola je doplněna řadou přehledných mapek a plánek, tentokrát ne vždy prvotřídní kvality.

Kapitola o východních Slovanech uzavírá prvou část monografie. Jde opět o významné téma, neboť právě v centru východoslovanského teritoria, mezi Dněstrem a Dněprem se předpokládá užší pravlast Slovanů. Na základě archeologických pramenů je zmapováno rozsídlení 11 východoslovanských kmenů (z celkového většního počtu) a jejich neslovanských sousedů (zvláště baltských a ugro-finských etnik, srov. mapku na str. 228). Největší význam při formování státního útvaru východních Slovanů označovaného jako Rus (Ruská země) hrály kmeny Slověnů, Poljanů a Severjanů. Spletitá záhada původu označení Rus, související s dlouho se udržující normanskou teorií, je v knize rozřešena – po mém soudu věrohodně – tak, že „kaganát Rhós“, z něhož měli přicházet Rusové – zakladatelé státu, se kryje s teritoriem formující se Kyjevské Rusi na území kmene Poljanů (str. 233). Je tu však ještě problém varjažských „Rusů“, kteří ovládali zejména severní slovanské kmeny kolem pozdějšího Novgorodu. Za ne zcela vyjasněných okolností se objevil v Novgorodu v čele Varjažů Rurik, zakladatel dynastie Rurikovců, který záhy ovládl území Slověnů a Krivičů; vedle něho je však nadále připomínán i místní kníže Slověnů Gostomysl. Rurikovi synové Oleg a Igor posléze sjednotili novgorodské knížectví Slověnů a kyjevských Poljanů – Horní a Dolní Rus, integrovali další slovanské kmeny (Drevljany, Severjany, Radimiče), a položili tak základ Kyjevské Rusi – okamžikem usazení Olega v Kyjevě roku 882. Historie tohoto státního celku s akcentem na politické dějiny i na umělecko-historické památky tvoří závěr velké první části knihy.

Druhá část z pera A. Homoly se obírá vztahy asijských nomádů, směřujících v době stěhování národů a následně až do středověku periodicky do Černomoří a odtud na Balkán či do nitra Evropy. Autor prokazuje dobrou orientaci v dané problematice, a i když je jeho partie rozpracována na poměrně malé ploše, přináší množství cenných informací a bystrých postřehů. Začíná své líčení pádem Hunů, ilustrovaným běžně málo známými osudy Attilových synů. Pokračuje charakteristikou a spletitými osudy dalších stepních nomádů: ogurských a sabirských kmenů, z nichž mnohé se postupně transformovaly, nebo z dějin vymizely. Dějinami Avarů se až na nutné historické kontexty nezabývá, neboť o nich podrobně pojednal Z. Měřínský v první části knihy (str. 490 ad.) v souvislosti se Sámovým kmenovým svazem. Obrací však zaslouženou pozornost k turkickému kaganátu, vznikajícímu kolem poloviny 6. stol., který se brzy stal hegemonom nad celou střední Asií a vytvořil jakýsi předobraz pozdější mongolské veleříše 13. stol.; jeho vztahy k Byzanci

vibrovaly mezi obchodním a diplomatickým spoje-
nectvím a případnou vojenskou konfrontací, spo-
lečná nevráživost vůči Avarům však přikláníla tyto
vztahy spíše do oblasti spolupráce. V závěrečné pa-
sáži této části se autor zabývá boji Byzance s výcho-
dogermánskými kmeny z počátků doby stěhování
národů a posléze hlavně složitými vztahy střídavě
silné nebo slábnoucí Byzantské říše s dalšími ko-
čovníky, počínaje Protobulhary (od konce 5. stol.)
a konče Kutrigury a Utigury. Přirozeně jsou v té
souvislosti uváděny rovněž útoky Slovanů (Antů),
potiže s panonskými Langobardy a jejich „hosty“
Avary, boje s Gepidy a stále více na evropskou scé-
nu se deroucími Slovaný.

Poslední část knihy, věnovanou dějinám Arabů,
zahajuje J. Bednaříková líčením přírodního prostře-
dí a geografie domova tohoto etnika – Arabského
poloostrova. Postihuje nejstarší stopy (3. tis. př. n. l.)
obchodních kontaktů předoasijských civilizací
s obyvateli Arabského poloostrova, život, kulturu
a náboženství raných etap jejich vývoje (pozoru-
hodný předislámský panteon svědčící o významném
postavení žen v arabském světě), informuje o nej-
starších arabských „říších“ (Sabejská říše z 5. stol.
př. n. l.; království Katabán z 5./4. stol. př. n. l.; he-
lénistický stát Nabatejů s vlivy křesťanské víry
v jeho pozdní etapě atd.), o zájmu Římanů o ara-
bská území po roce 64 př. n. l., o federátních vztá-
cích Arabů a Římské říše apod. Zvláštní pozornost
pak věnuje expanzivním snahám Arabů a jejich
v podstatě neutrálnímu postoji vůči byzantsko-per-
ským válkám (skončeným roku 562 n. l.).

Novou etapu vývoje arabského světa zahájilo
vystoupení zakladatele islámu proroka Muhamma-
da (nar. 570 nebo 580). Z podrobného autorčina
pojednání se čtenář dovidá mnoho užitečného o ži-
dokřesťanských a jiných zdrojích islámského nábo-
ženství (islám uznává Ježíše Krista jako proroka,
nikoli jako Syna Božího), o vzniku Koránu, o po-
sváté Kábě atd., ale též o vzájemných bojích mezi
jednotlivými arabskými chalífáty, a zejména o ara-
bských výbojích, vedoucích k vytvoření rozsáhlé
muslimské říše s vrcholem kolem roku 750. A histo-
rie této veleříše pokračuje se všemi podrobnostmi
dále až do 10. století. I v této oblasti se Bednaříko-
vá, autorka výše zmíněné monografie o době stěho-
vání národů, pohybuje s jistotou, opřenou o ne vždy
běžně známé literární prameny.

Velice poučné – zejména v současné době zvý-
šeného zájmu o islám – jsou další kapitoly této čás-
ti knihy, věnované principům muslimského státu,
práva, morálky, etiky, kultury a vlastního nábožen-
ského učení. Celková charakteristika islámu akcen-
tuje jeho pozitivní přínosy, jmenovitě podíl na šíření

dědictví antické a staroorientální kultury v Evropě,
a jeho mírumilovnou podstatu. Bylo by asi třeba
nesmlčet i stinné stránky islámu: např. přesvědče-
ní o jedinečnosti a z toho plynoucí domnělé právo
na neomezené šíření náboženství i do naprosto od-
lišných civilizačních okruhů, intolerantní až mili-
tantní přístup k jinověrcům, snadnou zneužitelnost
takového přístupu v extremisticky vyhocených si-
tuacích, příležitostný fanatismus apod.

Na závěr ještě poznamenávám, že textový kor-
pus knihy je koncipován jednotlivo, bez výrazného
vyznačení podílu jednotlivých členů autorského ko-
lektivu; snad to ani není na závadu: zasvěcený čtenář
bude identifikovat autora (autorku) té které kapito-
ly vcelku bez potíží. Přehlednosti textu prospívají
tučně vysázené marginálie, dobře sloužící k rychlé
orientaci v daném tématu. K výběru odborné litera-
tury mohou mít specialisté jistě řadu připomínek či
dodatků; nelze však zapomínat na snahu redakce
knihy omezit seznamy literárních děl na minimum.
I tak obsahuje realizovaný bibliografický výběr ved-
le klasických děl rovněž řadu nejnovějších publika-
cí, reprezentujících současně interpretační trendy
daných témat. Na závadu může být jen to, že u pře-
vzatých obrázků jsou v knize odkazy na práce, kte-
ré ve výběru literatury vesměs nenajdeme. Kniha
je po grafické stránce na solidní úrovni a působí již
při prvním pohledu sympatickým dojmem.

Není pochyb o tom, že recenzované dílo bude
jak v odborných kruzích, tak v širší čtenářské veřej-
nosti přijato s porozuměním. Tím spíše, že vyváže-
ně čerpá jak z pramenů písemných, tak archeologic-
kých (aniž text zatěžuje detaily hmotné kultury),
filologických, uměnovědných, příp. i jiných. V čes-
ké historické bibliografii za posledního nejmně
půlstoletí bychom podobnou syntézu daného téma-
tu hledali asi marně.

Vladimír Podborský

**Dějiny staveb 2005. Sborník vybraných refe-
rátů z konference v Nečtiněch konané ve dnech
8. 4. – 10. 4. 2005.** Vydává Klub Augusta Sedláčka
ve spolupráci se Sdružením pro stavebněhistorický
průzkum, *Plzeň 2005*. 219 str.

Mezi tematicky i kvalitativně značně různoro-
dými studii ročenky lze vždy nalézt několik málo
s rozmyslem uspořádaných, věcných sdělení, byt
jsou v publikačních výstupech současného staveb-
něhistorického, ale i archeologického bádání stále
bohužel spíše ojedinělá. Následující komentář se
soustřeďuje na příspěvky o středověkých a raně no-
vověkých objektech, jejichž přínos je nepochybně
nemalý, v několika případech velmi závažný.

Genezi slovenského hradu Tematín se obsáhleji věnují *P. Barta, M. Bóna a K.-U. Heußner*. Výsledná podoba rozlehlého pevnostního areálu je dílem mnoha radikálních přestaveb. K prvotní etapě byla doposud bez pochybností přiřazována dominantní hranolová útočištná věž, datovaná několika badateli hlouběji do 13. století. Logicky působícím představám ale neodpovídají nedávno získaná dendrodta, určující dobu budování této masivní stavby nejdříve do druhého desetiletí 14. století. Nejstarší vzorky naopak překvapivě pocházejí ze zdiva poměrně nenápadné věže, umístěné v nároží obvodového opevnění. Tento objekt pravděpodobně vznikl již ve 40. letech 13. století. Díky pozorně provedenému stavebněhistorickému průzkumu se podařilo rozpoznat stopy složitějšího vývoje, odehrávajícího se během zhruba sta let od doby založení hradu. Stanovená následnost stavebních fází a proměn celkové dispozice hradního organismu se značně vzdaluje ideální koncepci vývojového schématu příslušného hradního typu. Jistě není nutné příliš zdůrazňovat nezastupitelný podíl dendrochronologie v současném stavebněhistorickém bádání.

Známa silueta hradu Rabí je zásadním způsobem utvářena monumentálním goticko-renesančním opevněním, které bylo ve všech shrnujících pojednáních o fortifikačním stavitelství charakterizováno jako mimořádně vyspělá ukázka dobového vývoje. Paradoxně ale chyběl důkladný rozbor a kritické hodnocení tohoto stavebního podniku. Publikována nebyla ani detailně vyhotovená dokumentace, která představuje nezbytné východisko při interpretaci stavby z hlediska její úlohy při pasivní i aktivní obraně. Teprve nedávno věnoval unikátnímu objektu odpovídající pozornost *J. Varhaník*, jehož dílčí zjištění jsou tématem studie o podobě starší obvodové linie pozdně středověkého opevnění. Jeho relikty zůstaly nepovšimnuty a nebyla předpokládána ani jeho existence (celková prezentace autorových poznatků byla příkladně zveřejněna ve XII. ročníku Průzkumů památek). Nevelký rozsah spíše náhodně dochovaných a sporadicky ve hmotě goticko-renesanční novostavby využitých úseků zdíva instruktivně demonstruje, jak razantně mohly být při modernizaci opevnění (ale i jiných funkčních kategorií staveb) odstraňovány dřívější konstrukce, jejichž stopy zcela zanikly, nebo zůstaly zachovány jen ve velmi fragmentární podobě.

Nové výsledky průzkumu moravského hradu Engelsberk předkládají *J. Kohoutek a R. Vrla*, kteří doplňují dosavadní zaměření lokality o četné terénní relikty antropogenního původu v jeho předpolí. Tento a jiné příklady ukazují, nakolik zůstalo dosavadní bádání dlužno poznání bezprostředního okolí

hradních sídel, kde mohla být soustředěna celá řada aktivit vázaných na hospodářské zázemí. Důvodně, jak ukázal i příklad Engelsberka, lze při takto cílených průzkumech též očekávat pozůstatky militárních prací souvisejících s obranou, nebo naopak s dobýváním hradu. Z tohoto hlediska se zdá být zvláště slibná právě Morava, kde se v 15. století staly četné pevnosti i několikanásobným cílem dlouhodobě probíhajících obléhání. Soustředěně prováděné vyhledávání a dokumentace těchto stále nedocenených památek by se proto jistě vyplatily.

Série publikačních výstupů již delší dobu trávajícího zájmu *T. Karla a V. Knolla*, směřovaného k šlechtickým sídlům Chebska, pokračuje příspěvkem o vývoji a dějinách hradu Seeberg. Ke standardním součástí jejich úsilí patří důkladné vyhledání snad všech důležitých údajů obsažených v písemných pramenech a celkové posouzení stavebního vývoje objektu s důrazem na jeho románskou etapu. Rozporuplným způsobem nedávno opravený hrad neskýtá příliš mnoho možností pro stavebněhistorické bádání, zajímavý je především – snad *in situ* umístěný – románský portál brány.

Díky notné dávce štěstí se do dnešní doby dochoval v českobudějovickém archivu naprosto ojedinelý plán projektu výstavby dřevěného opevněného sídla, zařaditelný patrně do první poloviny 16. století. Výstižný popis a celkové zhodnocení znázorněné stavby podal *J. Škabrada, D. Kovář* se ujal archivářského komentáře a *M. Ebel* přeložil německé autentické vpisky, jimiž projektant instruoval stavbu (mj. je podrobně uvedeno množství potřebného stavebního materiálu). Patrová stavba (na plánu zachycena jen v úrovni přízemí) měla být vystavěna na čtvercovém půdorysu uprostřed velké plochy obkroužené vodním příkopem, jehož vnitřní hranu lemuje polygonální, sroubená hradba. Znázorněny jsou i takové detaily jako způsob konstrukčních řešení nároží obvodové hradby, záchod vysunutý nad plochu příkopu, kóje pro tři koně v samostatně umístěné stáji či schematicky zakreslená kachlová kamna v jedné z místností centrální věže. Z popisků lze určit, že obytná budova měla mít čtyři nadzemní podlaží, z nich spodní dvě nepochybně roubená a horní možná hrázděná.

V projektovaném rezidenčním sídle, vybaveném jen minimálním zázemím, můžeme spatřovat buď tvrz drobného šlechtice, či „zámeček“ určený pro kratochvíle zámožné stavovské osoby. V prvním případě musíme počítat s nezbytnými hospodářskými provozy, umístěnými vně příkopem vymezené plochy. Pokud budeme zvažovat druhou variantu (ve spojitosti s honitbou), pak si lze představit, že objekt mohl sloužit samostatně. Požadavky moc-

ného šlechtice ale mohl zřejmě naplňovat jen ve skromné míře, neboť vzhledem k velikosti stáje a bez velké kuchyně nedovoloval hostit početnou společnost. Nelze ale vyloučit, že tato nutná zařízení mohla být umístěna vně příkopu, aby neobtěžovala majitele a urozené hosty. J. Škabrada též upozorňuje (podle analogií z německy hovořících zemí), že tento typ sídel mohli využívat i bohatí měšťané, jejichž potřeby byly s nároky šlechtických magnátů nesouměřitelné. Vzhledem k nepříliš trvanlivému charakteru konstrukcí víme o existenci staveb obdobného charakteru velmi málo, patrně ale existovaly ve větší míře. Bohužel neznáme lokalizaci projektované stavby ani provenienci plánu.

J. Bláha a T. Kyncl stručně shrnují výsledky několikaletého systematického výzkumu zaměřeného na historické krovy jižní části Českomoravské vrchoviny. Důvod, proč je zpráva o článku s takto specifickým tématem obsažena v referátu pro archeologické periodikum, souvisí se skutečností, že studie představuje jeden z mála pokusů o plošné (regionální) mapování určitého typu pramene. Současné stavebněhistorické bádání citelně postrádá kvalitní soupisové práce nejrůznějšího charakteru (stavebních konstrukcí, uměleckých prvků, půdorysných dispozic jednotlivých kategorií staveb), které by zásadním způsobem přispěly ke zkvalitnění srovnávacího studia. Dnes je každý badatel většinou odkázán na své, často náhodně a nesoustavně získávané poznatky, což pochopitelně značně brzdí další poznání, jak mnohokrát upozorňoval Jan Sommer.

Tradiční součástí sborníku se staly příspěvky archeologů D. Mertý a M. Pešky, kteří seznamují s výsledky výzkumů v historickém jádru Brna. Opět ale předkládají jen málo obsažený text informativního charakteru, v němž však nechybějí závažná tvrzení, jejichž platnost si ale čtenář nemůže ověřit. Snad budou získané poznatky v blízké budoucnosti prezentovány podstatně uceleněji. Nyní se nabízí otázka, zda je v principu legitimní publikovat interpretace, pokud neexistuje možnost jejich zpětné kontroly. V poslední době se ukazuje, nakolik může být tento postup zcestný, a obávám se, že není nereálné očekávat chiméry i mezi vyslovovanými soudy zmíněných brněnských archeologů a jejich kolegů ze společnosti Archaia. Nevěrohodně dnes mj. působí především způsob datace nejstarší zděné měšťanské architektury, která je apriorně kladena do 13. a na počátek 14. století, a to často pouze na základě – jak se dnes zdá – skutečnosti, že příslušné zdívo je zapuštěno do situací zařaditelných údajně do 13. století. Jak ale vypadala brněnská zděná architektura pokročilého 14. a počátku 15. století? Co když byl její charakter velmi podobný, ne-li té-

měř shodný se stavbami o celé století staršími? Není dnes spíše na místě zvažovat při dataci širší interval, než konkrétně – patrně ale intuitivně – hovořit např. o poslední čtvrtině 13. století?

Kritickou poznámku bych si dovolil též k prezentaci idealizovaných kresebných rekonstrukcí brněnské středověké zástavby. Tímto, nepochybně žádoucím způsobem lze sdělit obtížně srozumitelné výsledky archeologických výzkumů širší odborné i neodborné veřejnosti. V tomto konkrétním případě je ale rekonstrukční představa až příliš ambiciózní a s historickou realitou nemusí mít mnoho společného. Stačí se jen podívat na situační plány výzkumy dotčené plochy, v nichž je vyznačeno několik málo krátkých, ve skutečnosti nespojitých (!) úseků zdív, údajně z 13. a raného 14. století. Je tedy vůbec smysluplné za daného stavu pramenů vytvářet rekonstrukce? Nijak těmito neobratně formulovanými úvahami nechci znevažovat nepochybně kvalitní způsob provádění brněnských terénních odkryvů a jejich v mnoha ohledech cenné výsledky. Nemálo výzkumů v řadě městských jader (zejména v případě menších měst) dodnes zdaleka není realizováno na tak vysoké úrovni jako v Brně.

Jan Kypta

Ondřej Felcman – Eva Semotanová: Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas. Univerzita Hradec Králové a Historický ústav AV ČR, *Hradec Králové – Praha 2005*. A3, 194 str., 51 mapových a obr. listů, CD-ROM.

Výstupem grantového projektu „Proměny regionu a města Kladska v dějinách střední Evropy. Mapy, plány, rekonstrukce“ Grantové agentury ČR se stala práce s hutným historickým úvodem, vylíčením vývoje kartografického a ikonografického zobrazení nevelké zemičky – do r. 1742 součástí království českého, seznamem kartografických a ikonografických pramenů k dějinám Kladska, s exkursem o dějinách a proměnách znaku Kladského hrabství a konečně s množstvím reprodukcí map Kladska, plánů a ikonografie města. Území Kladska se v posledních patnácti letech stalo cílem zkoumání česko-polské skupiny vědců, seskupených v tzv. kladské komisi. Do dnešní doby jejich práci prezentuje především šest svazků Kladského sborníku včetně dvou suplementů a chrestomatie k dějinám Kladska. Na české straně je hybatelem této spolupráce skupina především východočeských historiků. Jedním z výsledků práce komise je historický atlas, oceněný v celostátní soutěži na 12. mezinárodním veletrhu a literárním festivalu Svět knihy v Praze jako Mapa roku 2005.

Kladskem rozumějí Češi jak nevelké území na SV za dnešními česko-polskými hranicemi v severním hraničním pohoří, tak jeho hlavní – bývalé české královské – město, které stále nese ve znaku českého lva. Složitý dějinný vývoj Kladska směřující od nejasných počátků v českém státě přes postavení pohraničního českého (tzv. vnějšího), často zastavovaného kraje, k jeho prohlášení hrabstvím (1459), snahy o přeměnu postavení v samostatnou korunní zemi a opětně připoutání k Českému království, pokračoval i po roce 1742, kdy bylo toto strategicky důležité území spolu s větším dílem Slezska vytrženo ze svazku Českého království. Poté bylo součástí Pruska, později sjednoceného Německa, od roku 1945 patří Polsku. Čeští historikové zkoumají v poslední době nejen dějiny nynějšího území českého státu, ale snaží se je rozšířit i na území, která byla kratší či delší čas jeho součástí. Kladsko bylo ze ztracených území součástí českého státu nejdéle – téměř tři čtvrtiny posledního tisíciletí – a dodnes na jeho západním okraji přes všechny zvraty žijí etničtí Češi.

Peripetie vývoje kladského území, změny jeho hranic i státoprávního postavení přehledně líčí Ondřej Felcman na více než šedesáti stranách souhrnné studie. Přináší mnoho nových dat a pohledů, např. teorii o postupném poklesu strategického významu území Kladska od 18. do 20. století. Zvláštní pozornost věnuje vývoji znaku Kladského hrabství, které v roce 1459 zřídil Jiří z Poděbrad pro svého syna Viktorína, především však dokumentuje všechny známé podoby znaku. Eva Semotanová přibližuje na padesáti stránkách vývoj mapového a ikonografického zobrazení kladského území včetně soupisu 160 historických map, plánů, vyobrazení města Kladska a rekonstrukčních map. Přínosem její práce je především zveřejnění německým a polským badáním opomíjených map českého původu. Příprava této zdánlivě jednoduché části atlasu byla nepochybně velice pracná: připomeňme jen ověřování množství dat, srovnávání jednotlivých mapových děl, jejich filiací, následností a konečně i výběr reprodukcí.

Práce O. Felcmana a E. Semotanové je impozantním a pro veřejnost přitažlivým vrcholem dosavadní práce širší skupiny badatelů, zabývajících se dějinami kladského území. V úvodu atlasu je naznačena možnost zpracování dalších svazků věnovaných otázkám sídelního, hospodářského a kulturního vývoje Kladska. Dodejme jen, že jejich součástí by měly být i mapy národnostního vývoje či rekonstrukční mapy vývoje feudálních panství tohoto území.

Atlas je graficky velmi čistě zpracován. Jeho přílohou a dosud jen ojediněle užívanou součástí je i datový nosič (CD) s reprodukcemi vybraných

historických map. Tak trochu skrytou částí atlasu je i soupis použitých pramenů a literatury, shrnující prakticky všechny podstatné práce k jednotlivým aspektům dějin Kladska. Obsahuje na čtyři sta titulů včetně odkazů na webové stránky. Tento soupis určitě bude mnohým čtenářům sloužit jako odrazový můstek k dalšímu studiu kladské problematiky. Dílu lze vyčíst pouze absenci důkladné korektury, projevující se velkým množstvím drobnějších slohových neshod v textu a chyb v citacích (např. Dobroslava Menclová byla překřtěna na Danu).

Jiří Slavík

Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. S příspěvkem J. Tyráčka. Archeologický ústav AV ČR Praha 2005. ISBN 80-86124-53-3. 285 str.: 120 str. textu, 89 str. textového katalogu, 52 str. kresl. tab., 14 str. plánů a 11 str. bar. příloh.

Lokalita Bečov IV patří mezi největší lokality mladšího acheuléenu ve střední Evropě. Objevena byla v roce 1965 Janem Fridrichem a od té doby je autorem s přestávkami zkoumána. Jedná se o povrchovou lokalitu, která byla postupně ničena zemědělskými úpravami, takže povrchové sběry zde měly po celou dobu charakter záchranného výzkumu. Celkem se během všech sezón podařilo shromáždit 5600 ks středně silně eolisované industrie mladého acheuléenu.

Po úvodní kapitole, která seznámí čtenáře s historií a metodikou výzkumu, následují dvě kapitoly věnované geologii a geografii lokality na úpatí Písečného vrchu; první z pera J. Tyráčka se zabývá širším okolím, následující, věnovaná nejbližšímu okolí lokality, shrnuje názory J. Fridricha na geologický vývoj Písečného vrchu.

Další subkapitola je věnována nalezeným surovinám. Největší procento souboru logicky tvoří místní křemenec typu Bečov (93,72 %). Zbytek připadá na přinášené suroviny, mezi nimiž dominuje porcelanit (2,22 %). Ostatní suroviny se vyskytují již jen v řádu desetin procenta (křemen, křemenec typu Skršín, čedič, ferrosilicit a slínovec).

Poté autoři čtenáře seznámí s geografickou pozicí lokality. Lokalita byla výjimečně vhodná pro osídlení ve všech obdobích paleolitu. Nachází se na rozhraní několika krajinných typů (Českého středohoří na SV, Mostecké pánve na Z a údolí Ohře na J). Vedle toho se zde nachází kvalitní surovina a na úpatí vrchu také vydatné prameny. To vše předznamenalo dlouhodobé osídlení nejenom Písečného vrchu, ale i širšího okolí.

Další kapitola je věnována kamenné industrii. Celkem bylo hodnoceno 5577 artefaktů, z toho 1526 připadá na skupinu polotovarů a 4051 na nástroje. Ve skupině polotovarů převažují úštěpy (747 ks) nad jádry (715 ks), zbytek připadá na termolity a amorfní zlomky. Mezi nástroji dominují otloukače a podložky (dohromady 1199; jejich zařazení na úroveň retušovaných nástrojů nepokládám za zcela šťastné, obvykle bývají vyčleňovány mimo tuto skupinu). Mezi retušovanými nástroji dominují nože (633 artefaktů), následují drasadla, vrtáky, vruby a dláta. Poměrně hojně jsou zastoupeny i polyedry, klínky, průbojníky a pěstní klíny. Ostatních typů nástrojů je již méně (cleavery, pic-ky, protobifasy, hroty, rydla, sekáče, sféroidy, subsféroidy, diskoidy a kuboidy). Následuje podrobný popis subtypů artefaktů spolu s textovým katalogem. Další kapitola je věnována zevrubnému hodnocení kamenné štípané industrie. Přehledně je porovnáváno zastoupení jednotlivých subtypů, včetně jeho srovnání se soudobými lokalitami. V této části knihy je také zařazena obrazová dokumentace artefaktů (kresebně je bohužel dokumentováno pouze 108 artefaktů, přičemž katalog spolu s obrazovou dokumentací mívá v obdobných publikacích nejtrvanlivější hodnotu). Následuje morfometrické hodnocení kamenné štípané industrie, provedené podle metodiky autorů (hlavně porovnání velikostních tříd a indexu sféricity).

Následující kapitola se věnuje rozptylu jednotlivých typů artefaktů. Rozptyly jsou sledovány na mapě sektorů, vyčleněných na celém nálezšti. Odlišný tvar a velikost sektorů ztěžuje vyhodnocení, byly však podmíněny postupem zemních prací. Porovnatelnost je řešena pomocí tzv. indexu hustoty (trochu možná schází popis jeho výpočtu, není totiž jasné, co jednotky u plošných map znamenají). Rozptyly artefaktů vykazují různé koncentrace typů v různých částech, což jasně prokazuje strukturaci acheulského sídliště. Zde je jeden z nejdůležitějších přínosů práce.

Nyní k jednotlivým artefaktům podrobněji: jádra mají několik koncentrací ve vých. části lokality. U úštěpů je obraz stejný, což dokládá neselektivní provedení sběrů. Naproti tomu čepele se na ploše rozprostírají nezávisle na jádrech a mají několik maxim v celé ploše (souvislost s jejich funkčním využitím?). Pěstní klíny se vyskytují hlavně ve vých. části, kde se ale nachází i několik sektorů bez jejich výskytu. Cleavery jsou rozloženy pravidelně po celé ploše lokality. Protobifasy se vyskytují hlavně ve střední a vých. části lokality, klínky a otloukače relativně rovnoměrně v celé ploše lokality. Podložky mají maximum ve střední části lokality. Drasadla

dominují v několika sektorech vých. části a v jednom ze sektorů zkoumaných v roce 1992. Nože se rozprostírají relativně rovnoměrně v celé ploše, ve vých. části je několik sektorů s vyšším výskytem. Hroty nalézáme nerovnoměrně jen v některých sektorech, rozprostřených po celé ploše. Rydla se vyskytují opět v celé ploše, výrazná maxima můžeme najít opět ve vých. části. Rozptyl vrtáků a vrubů je obdobný jako u rydel. Sekáče se výrazněji kumulují ve střední části lokality, s několika lokálními maximy v části východní. Dláta a průbojníky mají opět maximum ve vých. části lokality a rovněž se vyskytují i ve střední části. Polyedry a příbuzné typy artefaktů se objevují mozaikovitě v celé ploše lokality. Závěrečné dvě mapy ukazují hustotu rozptylu všech artefaktů a opálených artefaktů. Z prvního plánu je jasné, že z vých. části pochází artefaktů nejvíc. Zde se projevuje absence popisu metodiky výpočtu indexu (pokud se jedná o absolutní množství artefaktů přepočtené na plochu, pak se projevuje vyšší množství industrie a nálezy zde vykazují maxima – viz výše; pro lepší porovnatelnost by patrně bylo lépe index normovat ještě množstvím nálezů z jednotlivých ploch).

Závěrečná, sedmá kapitola seznamuje čtenáře s evropským kontextem acheulské lokality v Bečově. Autoři řadí Bečov IV do počátku středního paleolitu (podle výskytu některých archaických typů a vedle nich také preparovaných jader). Nejblíží analogií k Bečovu je blízká saská lokalita Markkleeberg, se kterou – vedle dalších evropských lokalit středního a mladého acheulénu – autoři kolekci z Bečova také podrobně srovnávají.

Na závěr publikace je připojen appendix věnovaný eolisovaným artefaktům pocházejícím z Bečova IV, nalézáným v kontextu středopaleolitického osídlení Bečov I (vrstva A-II-6).

Po delší době mohou čtenáři opět pracovat s publikací věnovanou této výjimečné lokalitě. Práce přináší kvalitní podrobný textový katalog jedné z nejrozsáhlejších lokalit mladého acheulénu ve střední Evropě a jako taková má jistě trvalou hodnotu.

Petr Šída

Tobias Gärtner: Die mittelalterliche Wüstung Edingerode. Archäologische Untersuchungen auf dem Expogelände in Hannover. Beiträge zur Archäologie in Niedersachsen 6. Verlag Marie Leidorf GmbH *Rahden/Westf.* 2004. 479 str.

Obsáhlá monografie pohotově přináší vyhodnocení rozsáhlého výzkumu uskutečněného během několika let ve 2. polovině 90. let minulého století na staveništi výstavních hal pro Expo 2000. Odkryv

o výměře přibližně 4,6 ha obsáhl asi dvě třetiny zaniklého venkovského sídliště, vzdáleného 9 km od historického jádra Hannoveru. Již dříve známé lokality byl podle výpovědi písemných a kartografických pramenů přidělen historický název, jenž výmluvně odráží kolonizační činnost. Obdobným způsobem lze odvozovat původ několika dalších blízkých vsí, vznikajících patrně za shodných okolností v okrajové zóně kopcovité krajiny. V této souvislosti je pozoruhodná datace nejstarší fáze osídlení Edingerode, kladená do počátku 9. stol., jež vypovídá o masivnějším osídlování zdejších méně úrodných oblastí již v karolinském období. Selhává tedy dosavadní toponomastické posouzení, jež vysazení vsí s názvy končícími na *-rode* zařazuje nejdříve do závěru 10. století. Tomuto určení by zdánlivě odpovídalo i vročení první písemné zmínky o lokalitě do konce 12. století.

Existence vsi, ukončená někdy kolem přelomu 14. a 15. stol., sahá do období, kdy lze očekávat proměny zástavby s výraznými odlišnostmi oproti raně středověké fázi. Výzkum však k řešení této otázky nepřinesl směrodatné poznatky. Do závěrečného období lze bezpečně datovat pouze funkčně neurčitelné jámy, volně roztroušené na zkoumané ploše. Zachycené půdorysy (celkem přes čtyři desítky) obytných staveb výlučně náleží starobylé stavební tradici široké oblasti zahrnující sz. Německo a Holandsko, jejíž kořeny sahají hluboko do raného středověku. Obdélné jednodlné objekty, v jejichž obvodových (většinou rovnoběžných) stěnách jsou v hustém sledu do země zapuštěny svislé sloupy, bývají označovány jako domy typu Gasselte. Okolí Hannoveru dnes vymezuje jv. hranici jejich výskytu.

Podobně jako u mnoha jiných lokalit, i zde zůstává nezodpovězena otázka, zda uvedené domy přetrvávají do nejmladší etapy života vsi, nebo zda jsou tehdy nahrazeny stavbami s rámovými konstrukcemi, jejichž případné stopy zcela zničila orba. V Edingerode vznikaly objekty vymezené do země zapuštěnými sloupy snad i hlouběji ve 14. stol., patrně se ale vytrácejí jejich rozměrnější varianty, což by mohlo hypoteticky nasvědčovat druhé možnosti. Datační vodítko však poskytují pouze málo početné soubory drobných střepů, které se v zásypch sloupových jam mohly ocitnout i po vyhnití či vyjmutí masivních sloupů. Nerozpoznatelnost podílu starších keramických příměsí naopak vnáší nejistotu o hodnověrnosti datace staveb přidělených počátečním etapám osídlení. Více než polovinu odkrytých staveb přitom nelze nijak časově zařadit. Za této situace je tedy téměř nemožné rozčlenovat jednotlivé vývojové fáze sídelní struktury a vysledovat

její proměny. Opory scházejí i pro vymezení areálů konkrétních usedlostí.

Zástavbu vsi doplňovaly jednoduché zahloubené objekty, v německé literatuře běžně označované jako zemnice, a menší nadzemní stavby sloupové konstrukce, považované za špýchary. Zcela chybějí suterény přístupné vysunutými šíjemi, jejichž stěny byly zajištěny kamennými plentami či výdřevou. Tyto objekty se od 13. stol. pravidelně vyskytují v nepřítli vzdálených venkovských lokalitách Durynska či jižní části Dolního Saska. Jejich absence v Edingerode by mohla naznačovat regionální vývojové rozdíly.

Zajímavé hodnoty nabízejí kvantitativní rozbor souborů zvířecích kostí. V druhovém zastoupení převažuje kůň, a to rovnoměrně v celém rozpětí života vsi i na celé prozkoumané ploše. Vysoký podíl koňských kostí autor vysvětluje přítomností výše sociálně postavených osob, s nimiž by měly souviset i nálezy pěti ostruh. Tento předpoklad ale bude patrně nutné přehodnotit, neboť při větších výzkumech vsí z mladších fází raného středověku jsou ostruhy registrovány téměř vždy. Ani výsledky osteologického rozboru nejsou nijak výjimečné a mají celou řadu analogií. Spíše je tedy nutné předpokládat běžnou konzumaci koniny a chov koní „řadovými“ venkovany.

Obsáhlé pasáže jsou věnovány relativní sekvenci keramiky a možnostem jejího absolutního datování, jehož opory autor odvozuje na základě podrobně hodnocených souborů z historického jádra Hannoveru. Poměrně chudý výčet nekeramických artefaktů z Edingerode obohacuje např. úzký kostěný hřeben, který patří k méně častým nálezům z venkovských lokalit, či tzv. vinařský nůž, jehož přítomnost poněkud relativizuje naše představy o méně výhodných podmínkách zdejšího kraje pro zemědělství.

Jan Kypta

Lubomíra Kaminská: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Archeologické pamätníky Slovenska 8. *Košice 2005.* 145 str. s 98 obr. a 16 bar. prílohami.

Patří se, aby význačná naleziště kdekoliv na světě byla zpřístupněna formou přitažlivé a dobře sepsané publikace nejen relativně úzkému okruhu specialistů, ale i širší veřejnosti. Recenzovaná kniha právě k takovému patří. L. Kaminská se velmi dobře volnou formou pokusila o přiblížení významné lokality v Hôrce-Ondreji, včetně skvělého zasazení nejstarších dějů minulosti do historického rámce okolní Evropy. Kniha je rozčleněna do 11 kapitol, doplněných o literaturu, seznam ilustrací a anglické resumé.

Pro českého čtenáře je práce velmi podnětná, zvláště s ohledem na detailní popis vývoje travertinů a důvodů, proč byla podobná místa vyhledávána nejenom v paleolitu, ale i v pozdějších obdobích.

První kapitola autorka věnuje bližšímu seznámení s význačným a jí brilantně prozkoumaným nalezištěm v Hôrce-Ondreji, včetně detailního popisu historie objevu a zkoumání tohoto místa. Při popisu jednotlivých, po těžbě travertinů dochovaných poloh s nálezy z různých úseků paleolitu i z období mladších, které se nacházely na ploše 60 x 65 m, se dozvíme o vzniku travertinové kupy, stáří jednotlivých travertinových vrstev i o umístění jednotlivých archeologických sond. Všechny popisy jsou vhodně doplněny fotografickou dokumentací. Kapitola je ukončena poukazem na přírodní podmínky panující v místě naleziště v době, kdy bylo opakovaně osídlováno člověkem.

Následuje kapitola obecnějšího zaměření, která přibližuje podnebí starší části kvartéru. Kapitola vysvětluje důvody střídání dob ledových a meziledových, popisuje dopad těchto výkyvů na kvartérní přírodu. Připojen je i precizní exkurz věnovaný datovacím metodám, vhodně doplněný chronologickou tabulkou pleistocénu a popisem fauny a flóry dob ledových a meziledových. Zařazení této pasáže považují za velmi zdařilé, zvláště do knihy, která je určena poměrně širokému okruhu čtenářů.

Podobně koncipovaná je i část následující, která je, zvláště pro humanitně orientované čtenáře, nezbytným doplňkem pro pochopení fenoménu travertinových kup a možností, které v současné době skýtají pro poznání našich nejstarších dějin, včetně unikátně dochovaných dokladů o charakteru okolní přírody v podobě rostlinných makrozbytků, pylů, schránek měkkýšů atd., umožňujících přesný popis stanovištních podmínek daných lokalit. Tato kapitola je doplněna o chronologickou tabulku stáří jednotlivých travertinů na Slovensku.

Za obecnější a víceméně výkladovou lze považovat kapitolu věnovanou vzniku a vývoji člověka, uvedenou skvěle podaným antropologicko-kulturním přehledem významu archeologických pramenů v kombinaci s vlastními kosterními pozůstatky rodu *Homo*. Líčení fylogenetického vývoje rodu *Homo* je kromě popisu jednotlivých lidských druhů doplněno i odkazy na význačná naleziště z nejstaršího paleolitu. Poté následují lokality z období starého a středního paleolitu, samozřejmě s poukazem na nejnovější názory při interpretaci jednotlivých nálezů a nalezišť. Zvolený přístup výkladu vztahů lidské kultury (s důrazem na její nezastupitelné místo v dějinách) k určitým lidským druhům (zde většinou

pojmenovaným podle klasických nomenklaturních pravidel) je přehledný a ucelený, směřující k objasnění složitých a někdy zbytečně problematizovaných procesů vývoje lidské kultury. Části věnované neandertálcům a člověku modernímu jsou pojaty obdobně. Pozornost je samozřejmě věnována příchodu *Homo sapiens sapiens* na scénu dějin Evropy a s ní komplementárně spojené otázce zániku světa neandertálského. Opět je tato problematika prezentována přehledně s upozorněním na různé, někdy si značně protirečící hypotézy, a čtenář tak má možnost vlastního úsudku nad touto složitou otázkou. Líčení dějin lovecko-sběračských populací a nálezů kosterních pozůstatků člověka je dovedeno až do období pozdního paleolitu.

Logickým vyústěním předchozí kapitoly je vyzdvižení významu archeologických pramenů pro poznání našich nejstarších dějin. Autorka se věnuje sídelněgeografickým otázkám, hodnocení kamenných artefaktů, včetně vysvětlení jednotlivých technologií používaných při opracování kamenné suroviny a neopomněla ani problematiku distribuce kamenných surovin a exploatace jejich zdrojů.

Velmi úspěšnou badatelskou činnost následně L. Kaminská zúročila v popisu konkrétních nálezů ze spišských travertinů (kap. 6), včetně detailního seznámení čtenářů s historií výzkumů jednotlivých slovenských nalezišť i s jejich celkovou environmentální charakteristikou.

Odtud byl již pouze krůček k popisu jednotlivých vrstev osídlení na nalezišti v Hôrce-Ondreji, doplněný o výsledky excelentně vedeného, interdisciplinárně zaměřeného výzkumu této význačné paleolitické památky. Tento přístup následně autorka doplňuje o vyhodnocení archeologických pramenů z jednotlivých poloh naleziště a vícenásobného osídlení místa v období středního paleolitu. Následně řadí Hôrku-Ondrej do rámce ostatních slovenských nalezišť paleolitického stáří.

K oblíbené knihu jistě přispívá i zařazení kapitoly o způsobu života lidí ve starém a středním paleolitu, která seznamuje čtenáře s úrovní života tehdejších lidí a druhoplánově i se stupněm rozvoje současného poznání této problematiky. Autorka si všímá různých evropských nalezišť s doklady relativně unikátně vyvinuté lovecké kultury, která se odráží jak v technologii opracování kamenné suroviny, budování obydlí i celých sídlišť, v používání dokonalých loveckých nástrojů (např. oštěpů) vyrobených z organického materiálu, ale i prvních dokladů po non-utilitárních projevech lidského bytí.

Dokladům osídlení Hôrky-Ondreje v posledním interglaciálu je věnována 9. kapitola, která opět konceptně postupuje od popisu přírodního prostře-

dí k obrazu života neandertálců. Podoba osídlení spíšských travertinů by samozřejmě nebyla úplná bez zmínky o nedalekém nalezišti v Gánovcích, včetně detailního popisu jednotlivých náleзовých horizontů osídlení a unikátního nálezů kosterních pozůstatků neandertálce, který se stal patrně obětí vlastní neopatrnosti při návštěvě kráteru travertinové kupy.

Následuje popis naleziště Bojnice III a zasazení těchto nálezů do rámce osídlení okolní střední Evropy se zmínkami o lokalitách v Maďarsku (Tata).

Nástupu posledního zalednění v sledované oblasti je věnována 10. kapitola, obohacená o přehled obytných objektů z Molodova a Ripiceni-Izvoru. Stranou zájmu autorky nezůstaly ani dochované doklady pohřebních praktik neandertálců, doplněné o nálezy kosterních pozůstatků těchto lidí z území Slovenska a Moravy. Z tohoto období pocházejí v Hôrce-Ondreji doklady po velkém sídlišti, které lze datovat do období 90 000 – 60 000 B. P. Objevena byla dvě ohniště, zbytky lovené zvěře (nosorožec, kůň, bizon, jeskynní medvěd, liška, zajíc, dikobraz, bobr, had, hlodavci a ptáci). Dochované molusky a zbytky uhlíků svědčí pro chladné stepní prostředí. Popis nálezové situace je doprovázen přehledným zachycením prostorového uspořádání tábořiště (obr. 86). Z tohoto nálezového horizontu pochází i hojná kolekce kamenné štípané industrie (4088 ks), převážně vyrobená z křemene, méně z radiolaritu, tedy v obou případech z donesených surovin.

Zkoumání takto unikátně dochovaných nalezišť nemusí vždy přinášet jen radost (i když ta v celkovém souhrnu převažuje). L. Kaminská se během výzkumu v Hôrce-Ondreji stala obětí „nevinného“ žertu, jehož odhalení a následná eliminace ji stály spoustu energie. Domnívám se však, že i přes „nepřízeň osudu“ v případě nálezů lidské lebky L. Kaminská prokázala obdivuhodnou míru profesionality a vědecké vyzrálosti, která umožnila celou nepřijemnost dovést do smysluplného konce, bez ztráty důvěryhodnosti archeologie v očích veřejnosti, a to jak odborné, tak laické.

Osídlení z poslední doby ledové v Hôrce-Ondreji je opět doplněno o přehled analogických nalezišť z okolních zemí (Maďarsko, Polsko). Velmi přínosná je i mapa osídlení Slovenska ve středním paleolitu (obr. 92), upomínající čtenáře na stupeň dosaženého poznání o této fázi lidské minulosti a kultury.

Poslední (11.) kapitola je věnována doplňkovým informacím o využívání spíšských travertinů v mladších obdobích, tedy v době od neolitu až po raný středověk.

Kniha L. Kaminské o Hôrce-Ondreji představuje významný publikační počín, zaměřený k širší odborné i laické veřejnosti, který si však co do odborné stránky nikterak nezadá s publikacemi, jež jsme se naučili označovat za ryze odborné a směřující pouze do úzkého kroužku specialistů. Práce je vyvážená, po ediční stránce dobře koncipovaná a sepsaná formou zdánlivě populární, ve skutečnosti pro autora velmi namáhavou a těžkou. Výsledný dojem je však jednoznačný: autorka v knize zúročila svůj dlouhodobý zájem o nejstarší osídlení travertinů, včetně zdlouhavé, leč úspěšné odborné práce při zkoumání naleziště v Hôrce-Ondreji. Prokázala skutečnou profesionalitu, jejímž odrazem je recenzovaná kniha, která přináší zasazení tohoto unikátního naleziště do kontextu nejnovějších poznatků o způsobu života člověka v naší nejstarší minulosti.

Ivana Fridrichová-Sýkorová

J. Ondráček – P. Dvořák – A. Matějčková: Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. Pravěk NŘ – Supplementum 15. Ústav archeologické památkové péče Brno, Brno 2005. 127 str. textu a 110 kres. tab. + mapa v příloze.

Po velmi zdařilém svazku Miroslava Šmída o mohylových pohřebištích nálekovitých pohárů (Supplementum 11, Brno 2003) nyní spatřilo světlo světa další pojednání o moravském eneolitu – dlouho očekávaná publikace sídlištních nálezů zvoncovitých pohárů. Jejich četný výskyt na Moravě byl odborné veřejnosti desetiletí dobře znám zejména díky výzkumům J. Ondráčka v 70. letech minulého století, uspokojivě byla však dosud publikována málokterá lokalita (Holubice, okr. Vyškov; Žádovice, okr. Hodonín).

Svazek katalogové povahy je uveden krátkým přehledem dějin bádání o zvoncovitých pohárech na Moravě, pochopitelně včetně citací veškeré podstatné literatury pojednávající prameny daného období na příslušném teritoriu. I když vlastní katalog zachycuje stav evidence lokalit k roku 1990, není rozdíl vůči současnému poznání sídlišť dané kultury na Moravě v žádném případě propastný – z významnějších situací bylo v posledních patnácti letech publikováno pouze sídliště v již zmíněných Žádovicích (A. Matějčková: Sídliště kultury zvoncovitých pohárů v Žádovicích (okr. Hodonín). Pravěk NŘ – Supplementum 5. Brno 1999). Naleziště i vyobrazení nálezů v tabulkové části jsou řazena podle bývalých okresů a v jejich rámci alfabeticky, dle mého názoru by však byl vhodnější celomoravský sled

lokalit. Zvolené členění je do určité míry vyváženo konkordanční tabulkou. Údaje k jednotlivým nalezištím jsou vedeny ve formě formalizovaného zápisu, sestávajícího ze slovního určení polohy v terénu (lokalizace pomocí mapových koordinát, jistě časově velmi náročná, není uvedena), roku a autora výzkumu, uložení materiálu, dále z literatury a pramenů, popisu vlastních objektů a materiálu. Nejen z důvodů zestručnění, ale kupř. i pro základní statistické uchopení souborů však mohla být verbální podoba popisu materiálu, zejména u keramiky, nahrazena jednoduchým číselným kódem sledovaných vlastností. Jednoznačným pozitivem obrazové části je zobrazování předmětů pokud možno v jednotném měřítku 1 : 2 (velké nádoby 1 : 4) a terénní dokumentace 1 : 40.

K roku 1990 byl na Moravě evidován překvapivě velký počet 225 nalezišť nefunerálního charakteru; zhruba třetinu z nich představovaly pozůstatky sídlišť zastoupených kulturními jámami, polovinu ojedinelé nálezy (zpravidla sběry), u nichž se předpokládá sídlištní původ, zbytek tvořily nálezy z vrstev a intruze v mladších objektech. Jámy jsou reprezentovány převážně půdorysně i hloubkově nepravidelnými objekty s mnoha laloky, které lze vykládat nejspíše jako hliníky, v mnohem menší míře několika pravidelnými jámami o kruhovém půdorysu a konstantní hloubce, někdy směrem ke dnu se kónicky rozšiřujících, tedy pravděpodobně sily. Jednoznačně datovatelné kúlové půdorysy nejsou doloženy, autoři uvažují o domech, které nezanechávají archeologicky zjištělné stopy, např. o srubech. Za polozemnici by bylo možné považovat pravidelnou jámu s plochým dnem z Klobuk-II-6/68, ovšem bez dalších jednoznačnějších identifikačních znaků, tj. kúlových jam či stop po ohništi.

Keramika, co do typologického spektra, odpovídá tvarům vyskytujícím se v hrobech, kvantitativní poměr, na sídlištních vzhledem k torzovitosti materiálu jen odhadovaný, je pochopitelně jiný – v sídlištním materiálu je větší podíl hrubých zásobnicových tvarů a kupř. méně fragmentů zdobených zvoncovitých pohárů. Zastoupení posledně jmenované kategorie je v některých souborech překvapivě veliké (Bořítov-VII-1/76, ca 20 % ze všech zlomků), jinde nulové (Brno-Obřany-I-1/27); autoři v této nerovnoměrnosti spatřují trend chronologický. Z drobných keramických nálezů jsou v publikovaných souborech doloženy přesleny, lžice, zlomky plochých kruhových desek (talířů), z kamenných předmětů štípaná industrie, brousky a sekery (ty nejsou z pohřebišť známy) a běžná kostěná industrie (v několika případech však též púlměšicovitá spínadla). O lokální metalurgii svědčí nálezy měděných slitků z Obřan I

(semikvantitativní analýza provedená L. Págem naznačuje více než jednocentní obsah cínu, může tedy jít již o bronz) a Slavkova II, zlomek blíže neidentifikovatelného měděného předmětu pochází z Bořítova I, jámy 1/76.

Určené zvířecí kosti z moravských sídlišť zvoncovitých pohárů potvrzují dominanci v pravěku běžně chovaných zvířat (tur domácí, prase, ovce/koza), ojedinelé jsou doloženy kosti psů a koní; z lovených jelen, srnec, prase divoké, zajíc, ryby. Doklady zemědělství spočívají v nálezech zlomků zrnůtek a zuhelnatělých semen kulturních plodin (s převažující jednozrnkou, méně dvouzrnkou a ječmenem).

V závěru krátkého, ale hutného úvodu k vlastního katalogu nalezišť je představena vnitřní chronologie moravských zvoncovitých pohárů, sestavená Petrem Dvořákem podle materiálu z pohřebišť. S jeho třemi až čtyřmi nálezovými skupinami jsou konfrontovány reprezentativní sídlištní soubory, resp. jsou taxativně vyjmenovány.

Grafická stránka práce je provedena odpovídajícím způsobem; jednotlivé soubory jsou v tabulkách zřetelně odděleny a provázeny veškerými potřebnými identifikačními údaji tak, že není nutná neustálá kontrola s textovou částí. Kresby, většinou technického charakteru, jsou plně dostačující a přehledně uspořádané. Svazek je doplněn fototabulkami, které v různé míře kvality dokumentují zejména variabilitu výzdoby pohárů, a skládanou volně vloženou mapou s veškerými lokalitami zvoncovitých pohárů na Moravě (číslována jsou pouze naleziště sídlištní).

Závěrem nelze než konstatovat, že po dlouhých peripetiích se odborné veřejnosti dostalo publikace, která je pro poznání nejen moravského eneolitu zásadní a bude jistě po dlouhá desetiletí pramenem, bez něhož se studium příslušného období neobejde. Všem, kteří se účastnili práce na katalogu, nelze než vyslovit upřímné poděkování.

Miroslav Dobeš

Maria Petersson: Djurhållning och Betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder – Animal husbandry and Organised Grazing. Animals, people and landscape in western Östergötland during the Late Bronze Age and Early Iron Age. *Linköping 2006.* 284 str. se 167 obr.

Zveřejněná doktorská práce Marie Petersson se zabývá chovem dobytka a pastevectvím v západní části Östergötlandu (tj. v západní části středního Švédska) v severské mladší době bronzové až starší době železné (časový úsek asi od 1000 BC do 0, zde označeno jako předřímská část doby železné).

Sledovaná oblast byla osídlená již od mezolitu. V pozdním neolitu až časně době bronzové (ca 1600 BC) se krajina měnila v důsledku vzrůstajícího podílu žárového zemědělství, praktikovaného ve velkých částech Skandinávie dodnes. Mezi starší a střední dobou bronzovou akceleroval proces odlesňování krajiny a intenzifikace pastevectví. Přejít mezi pozdní dobou bronzovou a předřímskou dobou železnou (600–500 BC) znamenal jednu z největších změn ve způsobu sídlení. Pylové analýzy ukazují rozšíření spásaných ploch, stejně jako zvětšování rozlohy orné půdy. „Rozkvět“ dokládají také nálezy mnoha nových sídlišť a pohřebišť. Expanze pokračovala i od 3. stol. BC do změny letopočtu. Ve 2. a 3. stol. AD vznikla podle mnoha odborníků většina systémů kamenných zdí spojených se stávajícími sídlišti. Mezi lety 400–600 AD bylo mnoho sídlišť starší doby římské opuštěno a nově vzniklá sídliště už předjímalala založení středověkých vesnických parcel. Přejít k vikinskému časně středověkému období provázelo opuštění stávajících sídlišť i pohřebišť a vzrůstající podíl obilné produkce, který se projevil kultivací nové půdy a rozvojem žárového hospodářství.

M. Petersson se zabývá především oblastí západní části Östergötlandu, kam ji váže dlouholetý výzkum na stavbě dálnice mezi městy Mjölby a Väderstad (Petersson 2001). Výzkum odkryl vedle četných pohřebišť také fosilní pravěká pole, stopy pastevního hospodaření, soustavy kamenných zdí a zemědělská sídliště s klíčovou lokalitou Abbetorp (Petersson 1999).

Při zkoumání pastevectví a chovatelství vychází autorka vedle archeozoologického materiálu a etnografických analogií především z analýzy archeologických pramenů. Rozeznává tři základní archeologické kontexty: permanentní sídliště s domy, místa dočasného pobytu spojená s pastevním systémem a lokalizovaná v různých vzdálenostech od permanentních sídlišť, a pastevní krajinu, tj. prostor, ve kterém probíhaly aktivity dobytka i lidí během pastevního procesu.

Zvířecí kosti ze sídlišť jsou sledovány z hlediska procenta výskytu na nalezišti a z hlediska typu naleziště, přičemž autorka rozlišuje „obyčejná“ (zemědělská) sídliště, lokality prestižního charakteru (*high-status sites*), místa s řemeslným určením a rituální místa. Výsledky ukazují, že složení kostí na sídlištích odpovídá typu lokality a přírodních podmínek, nehledě na datování. Na sídlištích s nejvyšším statutem se vyskytuje největší procento kostí skotu a koní, nejméně je zde kostí prasat. Na „obyčejných“ sídlištích je naopak procento kostí skotu a koní oproti ovcím/kozám a prasatům nižší.

U jednotlivých farem umístěných v rámci sídlišť odpovídá kompozice kostí významu lokality, ale farmy se liší mezi sebou počtem chovaných zvířat (bohatší jich mají více). Petersson se domnívá, že vysoké procento kostí skotu na sídlištích s vysokým statutem ukazuje na možnost specifické výživy jejich obyvatel. Podle některých badatelů (Sellevold *et al.* 1984) existuje souvislost mezi obsahem bohatých hrobů a větší tělesnou výškou zemřelých jedinců v nich uložených. Větší tělesná výška je připisována jedincům, kteří měli větší přístup k masité stravě a v době růstu nestrádali podvýživou. Jelikož je přísun kvalitní potravy nutný především v dospívání, znamenalo by to, že bohatství mohlo být v této době již dědičné.

Pátá kapitola je věnována chovu dobytka na farmě. S chovem dobytka jsou na sídlištích tradičně spojovány především trojprostorové domy. Autorka sestavila archeologické indicie, které mohou znamenat přítomnost hospodářských zvířat v tomto typu domů. Jsou to: absence ohniště nebo pouze malé ohniště v jedné části domu, různá distribuce nálezu a makrozbytků v různých částech domu, dělící zeď mezi obytnou a chlévovou/stájovou částí domu. Chlévovou část mohou indikovat: stopy stání, hustě, nepravidelně a opakovaně umístované kůly na uzavírání zvířat, samostatný vchod, hliněná podlaha nebo kamenné dláždění přímo ve chlévové části nebo ve spojitosti s ní, zahloubená podlaha, odtokový žlábek na mrvu nebo hnojná jáma/latrína, vysoký obsah fosforu. Domy budované na svahu mohly mít chlévovou část na nejnižším místě. Z Dánska je známo ustájení v trojprostorových domech již ze starší/střední doby bronzové. Z Östergötlandu pochází jeden pravděpodobný doklad ustájení z doby bronzové, pět jistých a dva pravděpodobné případy jsou z předřímské doby železné. Tento počet tvoří pouhých 10 % ze všech zkoumaných objektů. Později se zdají být ustájovací aktivity spíše vzácnější. Výsledky výzkumů naznačují, že v době bronzové a starší době železné byl dobytek v Östergötlandu chován převážně celoročně venku.

Další část knihy je zaměřena na organizaci pastvy. Od pozdní doby bronzové byla krajina západního Östergötlandu transformována do otevřenější progresivní pastevní krajiny. Autorka se domnívá, že především během pozdní doby bronzové a předřímské doby železné nebyla součástí chovu velká ohrazení (Petersson 2004). V určitých oblastech to asi platilo až do raného středověku. Zvířata byla během pastvy doprovázena a hlídána pastevci, minimálně od doby bronzové doprovázenými pas- teveckými psy. Kromě etnografických paralel by

tomu nasvědčovaly archeologické nálezy ve formě jednoduchých přístřešků nebo přístěnků proti větru pro pastevece, dále ohnišť a jam na vaření a tzv. „smoke hearths“ – ohnišť, na která se přikládaly drny a smolné dřevo, jejichž aroma odhánělo hmyz obtěžující dobytek, nálezů osamocených kúlových jam jako pozůstatků kúľů na uvazování zvířat, řebřin na krmení/sušení krmiva a podobných technických zařízení, skladovacích chat, udusaných a „pohnojených“ ploch blízko chat a ohnišť, tzn. míst dlouhodobějšího pobytu zvířat a konečně zbytků velkých zásobních keramických nádob permanentně zanechávaných na místě (?). Do této skupiny patří ještě stopy mléčné produkce ve formě fragmentů keramických nádob k dojení a uskladnění mléčných produktů a k vaření (pozn. D. D.: v prostředí současných slovenských či rumunských salaší převažují nádoby ze dřeva, kožené vaky, event. měděné kotle).

Bezesporu nejzajímavější jsou nálezy ohnišť, příp. jejich skupin. Autorka obšírně zkoumá jejich typy a rozmístění v objektech, uvnitř sídlišť i vně sídlišť, v kontextu pohřebišť, rituálních míst, polí a pastvin. Ohniště dělí do dvou skupin (nadměrně a zahlobené) a čtyř typů podle konstrukce. Izolovaná ohniště a skupiny ohnišť, spojované s pastevectvím, jsou známým fenoménem švédského pravěku a raného středověku. Poprvé se objevují mezi starší a mladší dobou bronzovou; jejich počet markantně stoupá v pozdní době bronzové a předřímské době železné. Nacházejí se v různém počtu od jednotlivých až do stovky. Někdy se v jejich blízkosti najdou stopy lehkého příbytku, napajedla, nebo jsou blízko přirozeně výhodné polohy – skalní stěny nebo převisy, které sloužily pastevcům i zvířatům jako ochrana před větrem a predátory. Izolované skupiny „pasteveckých“ ohnišť jsou situovány také na okrajích polí, zejména těch, která jsou ve větší vzdálenosti od obydlí, a na rozdíl od polí ležících v bezprostřední blízkosti farem nebyla hnojena. V těchto případech se uvažuje o extenzivním obdělávání polí s delším přílohem, která byla v době přílohu spásána. Ohniště pak měla podobnou funkci jako ve volném prostoru.

Dalším tradičním znakem pastevní krajiny jsou kamenné zidky a jejich soustavy, vyskytující se v západním Östergötlandu v mnoha zachovaných provedeních i výškách, někdy byla kamenná konstrukce doplněna dřevěnou nástavbou (*Petersson v tisku*). Jejich datování je obtížné; většina odborníků se domnívá, že systém kamenných zdí byl zaveden až s novým typem pastevního hospodaření kolem r. 100 AD, kdy si intenzifikace orného zemědělství zřejmě vyžádala omezený pohyb dobytka

a jeho přenocování na uzavřeném místě kvůli shromažďování hnoje. Druhým důvodem mohl být důraz na dojení a zpracování mléka na domácích farmách.

Přes všechny změny si tradičně pastevní regiony zřejmě udržely svou ekonomickou funkci po celá tisíciletí, ať už jako pastviny, nebo jako oblasti sloužící shromažďování letniny a později i sena. Pravěký „pattern“ se promítl i do pozdější středověké a novověké struktury venkova.

Téma publikace, totiž chov dobytka a pastevectví, je u nás zatím na okraji archeologického zájmu. Je také sporné, zda by u nás bylo podobným způsobem jako ve Švédsku řešitelné. Výzkum pastevectví a chovatelství vyžaduje – samozřejmě kromě kvalitních kolekcí kostí chovaných zvířat – odkrývání rozsáhlejších ploch, nejlépe v oblastech mimo hlavní území orného zemědělství, technikami, které by zachytily původní pravěké a rané středověké povrchy (pokud jsou u nás vůbec zachované), rozsáhlé fosfátové analýzy jak v objektech na sídlišťích, tak mimo ně, a desítky až stovky radiokarbonových dat, která by umožnila datování jednotlivých úrovních povrchů, event. ohnišť, pokud by vůbec v podobném množství nebo rozmístění byla nalezena. Výzkum musí doprovázet také odpovídající množství pylových analýz. Česká archeologie podobný systematický přístup k tématům týkajícím se pravěké ekonomiky, výživy nebo prostředí postrádá, což je určitě škoda.

Dagmar Dreslerová

Literatura

- Petersson, M. 1999:* Abbetorp – settlement, cult site and burial ground. A preliminary presentation. In: J. Fabech – J. Ringved eds., *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, Århus, 395–404.*
- *2001:* Grazing and hearths in west Östergötland, 1000–1 BC. In: T. Darwill – M. Gojda eds., *One Land, Many Landscapes. BAR 987, Oxford, 125–145.*
- *2004:* Animal husbandry and social hierarchies in Östergötland in the Pre Roman Iron Age. In: B. S. Frizell ed., *PECUS. Man and Animal in Antiquity. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, 2002, Rome, 225–234.*
- *v tisku:* Stone walls in west Östergötland – their dating and its consequences. *BAR international series. Oxford.*
- Sellewold, J. B. – Hansen U. L. – Jörgensen, J. B. 1984:* Iron Age Man in Denmark (Prehistoric Man in Denmark 3). København.

Petr Škrdla: The Upper Paleolithic on the Middle Course of the Morava River. Dolnověstonické studie 13 (ed. J. A. Svoboda). Institute of Archaeology, Brno 2005. ISBN 80-86023-70-2. 230 str.

Další svazek Dolnověstonických studií přináší regionálně zaměřenou publikaci věnovanou oblasti Uherskohradištska. Kniha je rozdělena do čtyř hlavních kapitol věnovaných přírodním podmínkám a historii výzkumu (9–18), sídlišti Jarošov II (19–72), osídlení oblasti (73–162) a sídelní strategií (163–202). Text doplňují čtyři appendixy: dva o fauně lokalit Jarošov-Podvršťa (R. Musil), Spytihněv-Duchonice, Jarošov-Kopaniny a Napajedla-cihelna (M. Nývltová Fišáková), třetím je mikropetrografická analýza vypálených hrudek hlíny z Jarošova-Podvršťa (M. Hložek a M. Gregerová). Poslední appendix představuje převod geografických názvů do anglického jazyka.

Uherskohradištsko je omezeno na Z Chřiby a Kyjovskými vrchy a na V Vizovickou pahorkatinou. Údolí řeky Moravy je vloženo mezi tyto pahorkatiny a otevírá se k J. Na S se Chřiby a Vizovická pahorkatina k sobě přibližují natolik, že svírají řeku Moravu tzv. Napajedelskou bránou. Toto území tvoří jádro paleolitického osídlení. Geologické podloží tvoří kenozoické sedimenty pokryté četnými pleistocenními sprašemi. Podrobná kapitola je věnována lokálním surovinám a jejich výskytu. Závěr úvodní kapitoly je věnován historii výzkumu oblasti, který začal již před druhou světovou válkou.

Druhá kapitola se věnuje detailní analýze materiálu ze sídelní oblasti Jarošov II (polohy Podvršťa, Kopaniny a Žleb). Lokalita Podvršťa byla zkoumána autorem mezi lety 1996 a 2000. V trati Kopaniny provedla dva menší odkryvy muzea v Uherském Hradišti a v Brně. Z trati Žleb pocházejí izolované artefakty získané V. Hrubým. V trati Kopaniny byly prozkoumány dvě menší koncentrace kostí s artefakty (výzkum 1979 a 1980). Drobná sondáž zde proběhla také v roce 2003. Z lokality pocházejí zatím dvě radiokarbonová data, která ukazují na willendorfsko-kostěnkovskou fázi gravettien (23 120 ± 200 BP a 22 330 ± 130, 120 BP, obě data jsou blízka českému gravettien).

V trati Podvršťa bylo zatím prozkoumáno a publikováno 131 m². Výzkumem bylo prozatím získáno bohaté spektrum artefaktů představované 2568 artefakty většími než 1,5 cm a 17 427 kusy drobného odpadu. Nástrojů je v kolekci 560. Obrovské množství industrie bylo získáno díky plavení; to také umožnilo determinovat široké spektrum mikrolitů. Bez použití této techniky bychom byli ochuzeni o značné množství informací. Mikrolity dominují skupině

nástrojů, je jich celkem 494 (otupené i neotupené, geometrické mikrolity absentují). Rydel je 20, otupených čepelí 10, škrabadel 5 a retušovaných čepelí 7. Ostatní nástroje jsou zastoupeny pouze jednotlivými kusy (drasadla, odštěpovače, hroty ad.). Pro srovnání: obdobný soubor z Lubné II (střední Čechy) sestává z 953 artefaktů, z nichž 124 tvoří nástroje (20 rydel). O jak velkou část souboru jsme přišli vynecháním plavení, posoudí čtenář sám.

Vedle štípané industrie byla získána i makrolitická industrie (především valounové otloukače), fragmenty okru (600 zlomků), vypálené fragmenty hlíny (79 ks) a opracované kosti (včetně kusu parohu s paralelními zářezy).

V surovinovém spektru dominují silicity Krakovsko-Częstochowské jury (68 %), následují silicity glacienních sedimentů (18 %) a radiolarity (3 %). Zbytek představují přepálené artefakty a ostatní suroviny.

Z autorových výzkumů již pochází osm radiokarbonových dat, která se nacházejí v rozmezí 25 110 – 27 200 BP (laboratoře v Groningen a Vidni) a náležejí vyvinutému pavlovienu.

Podrobně je sledována i prostorová distribuce nálezů a skládanek. Je patrné, že lokalita je sekundárně proměněna soliflukci. V osteologickém materiálu dominují pozůstatky malé fauny (zajíc, liška, sob, vlk); pozůstatky mamuta, koně, rosomáka a ryba se vyskytují pouze ojediněle.

Na základě artefaktů autor postuluje tři hypotézy vysvětlující strukturu stanice v Podvršťa: (1) rezidenční sídlo – permanentní osídlení lokality, (2) specializovaná lovecká stanice – předpokládá opakované osídlování prostoru stanice na kratší dobu a (3) zastávka na cyklické migraci – tato hypotéza operuje s velkým zastoupením silicitů z prostoru Krakovska a předpokládá dálkovou roční migraci a vznik krátkodobého stanoviště v jejím průběhu.

Třetí kapitola je věnována ostatním lokalitám regionu, a to jak starým nálezům, které byly nově hodnoceny, tak lokalitám nově objeveným autorem. Všechny lokality byly v letech 2002–2004 zaměřeny pomocí GPS. Kompletně bylo povrchovou prospekci prozkoumáno 17 katastrů, částečně pak dalších 15. Z katalogu vybírám nejzajímavější informace: Z lokality Boršice–Chrástka pochází z výzkumu v roce 1964 radiokarbonové datum 25 040 ± 300 BP (pavlovienu). Z polohy je známa také velká kolekce kamenné industrie. Sídliště představuje jednu z nejdůležitějších lokalit regionu. Další velká lokalita (aurignacien) se nachází na pomezí katastrů Boršic a Buchlovic (kóta 331 m). Jinou významnou lokalitou je Spytihněv–Duchonice, kterou autor zkoumá od roku 2002.

Čtvrtá kapitola se věnuje teoretickému vyhodnocení sídelních strategií kultur gravettien a aurignacien. Autor se snaží pomocí metod krajinné archeologie vymezit nakládání s prostorem a sídelní strategie paleolitických lovců. Hned na úvod konstatuje, že klasické metody krajinné archeologie pro paleolit dobře nefungují. Sledováním hustot artefaktů se v případě paleolitu nelze dobrat výsledku, protože kulturně zařaditelné jsou pouze velké kolekce, ostatní (ale i velké kolekce) mohou vznikat superpozicí sídlišť řádově po desítky tisíc let. Tyto superpozice jednoduše nejsme schopni v materiálu ze sběrů odlišit. Dalším problémem je fakt, že jednotlivá sídliště jsou druhotně zakrytá geologickými procesy a jejich projev na povrchu je různý. Krátkodobé tábořiště tak může být díky odkrytí patrnější než centrální stanice zakrytá mocným nánosem spraše. Autor se snaží definovat pokročilou metodiku pro zpracování paleolitických sídelně geografických studií. Základním pojmem je lokalita, ta je definována jako naleziště s více než třemi kamenými štípanými artefakty na ploše o průměru 50 m. Druhým důležitým pojmem je sídelní struktura, která je tvořena několika doklady sídelních aktivit na ploše několika km². Sídelní mikroregion je definován jako aglomerace několika sídlišť na ploše několika km². Důležitým faktorem pro studium sídelní dynamiky paleolitických lokalit je vymezení postdepozitních geologických změn ve studovaném regionu. Čím dále v čase se pohybujeme, tím jsou tyto změny větší. Pro studované období musíme počítat s destrukcí celých lokalit svahovými pohyby, sesuvy, ronem i sedimentací alluviálních sedimentů.

Autor předvádí metodiku na příkladu Napajedelské brány (záp. části). Svrchní partie kopců jsou charakteristické malou sedimentací spraše. Spraš se nejvíce ukládala na svazích, zde ovšem podléhala erozi a sesuvům. Erodivní materiál končil na dně údolí a tvořil alluviální sedimenty. Na základě podrobného studia charakteristik všech datovaných lokalit můžeme vymezit odlišné sídelní strategie pro gravettien a aurignacien. Gravettien preferoval polohy mezi 200 a 290 m n. m. Lokalizace sídel je vázána na velkou řeku ve strategických pozicích, které umožňovaly kontrolu říčního údolí, vstupů do údolí (bran) a soutoků řek a potoků. Dominuje orientace sídlišť k S. Sídliště dále bývají lokalizována na svah (obvykle kopce vyššího než 300 m n. m.). Relativní převýšení nad současným tokem činí 10–100 m a v okolí lokality se nacházejí potůčky či prameny. Aurignacké lokality vykazují tendenci lokace do jiného prostoru; nacházejí se většinou ve výrazně větší vzdálenosti od řek, na rozmezí říčního

údolí a vrchoviny na výrazných vyvýšených polohách (vrcholy a hřbety). Kontrolují vedle údolí hlavních a vedlejších řek, bran a soutoků také vrchoviny. Nadmořská výška lokalit se pohybuje v rozmezí 280–390 m.

Pozorování těchto odlišností a jejich definici považují za základní přínos práce. Snad poprvé u nás byla formulována pravidla, podle nichž jsou v terénu lokalizovaná naleziště gravettien a aurignacien. Poznání těchto zákonitostí umožňuje nejen kulturně zařadit málo výrazné kolekce, ale hlavně nacházet nové lokality. Podle zkušenosti z Čech mohu konstatovat, že tato pravidla se budou pravděpodobně region od regionu lišit co do absolutních parametrů (hlavně nadm. výšky), základní trend diferenciace poloh osídlení gravettien a aurignacien je však patrný i zde (na mnohem chudším nálezovém fondu).

Co říci na závěr? Vedle řemeslně dobře zvládnutého zpracování vlastních výzkumů a vyčerpávajícího katalogu lokalit kniha přináší i formulaci pravidel pro sídelně geografický výzkum paleolitu, věc dosud nevídanou, která patrně odstartuje nový směr bádání. Nezbyvá než se těšit na další práce autora, které budou jistě tento přístup rozvíjet.

Petr Šída

Benno Zickgraf: Geomagnetische und geoelektrische Prospektion in der Archäologie. Systematik – Geschichte – Anwendung. Internationale Archäologie. Naturwissenschaft und Technologie – Band 2. Verlag Marie Leidorf GmbH. Rahden/Westf. 1999. 221 str. se 46 obr.

Benno Zickgraf patří mezi zkušené specialisty zabývající se aplikací geofyzikálních metod v archeologii. V roce 1997 se stal spoluzakladatelem a spolujednatelkou soukromé firmy PZP (Posselt & Zickgraf Prospektionen GbR), zaměřené na komerční využívání geofyzikálních metod průzkumu archeologických lokalit, a to nejen v Německu. Podkladem níže komentované publikace se stala jeho magisterská práce opírající se o archeogeofyzikální výsledky z německých lokalit, získané převážně ve druhé polovině 90. let. Způsob pojetí publikace vedle podobně zaměřených specialistů oslovuje i širší obec archeologů. Těm může předkládaná práce poskytnout představu o způsobech a možnostech využití magnetometrických a geoelektrických odporových metod v různých typech archeologických lokalit. Kniha autor rozčlenil do tří základních kapitol: 1. Systematik der archäologischen Prospektion, 2. Geschichte der geomagnetischen und geoelektrischen Prospektion, 3. Grundlagen und Beispiele.

V první kapitole se autor zaměřil na obecné až teoretické aspekty systematické archeologické prospekce, kdy patrně archeologicky nejzajímavějšími podkapitolami jsou dva praktické příklady (koncepty) začlenění geofyzikálních metod na různá archeologická pracoviště. Na příkladech pracovišť Referat für Archäologische Prospektion und Luftbildarchäologie München a Arbeitsgruppe Ingenieur- und Umweltgeophysik Universität Kiel je velice dobře ukázána vysoká pracovní produktivita takto samostatně působících pracovišť, jejich systematické využívání a začlenění do mnoha archeologických projektů, provázanost prací i více aplikovaných metod, velkoryse podpořené vhodným přístrojovým i personálním vybavením. Ve druhé části kapitoly se autor věnuje jednotlivým etapám průzkumu, a to od přípravy podkladů, posouzení hledaných objektů, vnějších vlivů a podmínek měření, přes volbu geofyzikální metody, vlastní terénní měření až po úpravu dat, fyzikální a archeologickou interpretaci výsledků a modelování. Text je naštěstí doplněn i příslušnými příklady a grafy, bez nichž by byl pravděpodobně jen málo poutavým čtením. Jako zajímavé lze určitě hodnotit uváděné jednoduché příklady ovlivnění výsledků např. změnou reliéfu terénu či také širší výčet nejčastějších systematických a nahodilých chyb měření nebo uvádění více způsobů postupné úpravy měřených dat.

Hlavním tématem druhé kapitoly je výčet způsobů využití dvou v archeologii nejčastěji aplikovaných geofyzikálních metod: magnetometrického a geoelektrického odporového průzkumu. V této části je věnováno několik skutečně obsažných a nenezajímavých podkapitol historii a postupnému vývoji aplikací těchto metod v archeologii. Připomenuta jsou první pracoviště a hlavní průkopníci v nejprogresivnějších zemích (Velká Británie, Itálie, Německo a Francie), kde byly nejčastěji a nejintenzivněji hledány vhodné způsoby měření, testovány vhodné přístroje i způsoby sběru a úpravy dat vedoucí k prvnímu systematickému využívání. Autor připomíná rovněž poněkud skromnější začátky se spíše jednotlivými měřeními i v dalších střeoevropských zemích či na americkém kontinentu. K přečtení bych doporučoval především druhou část kapitoly, která je věnována současnému stavu vývo-

je dvou základních geofyzikálních metod pro aplikaci v archeologii. Podán je dosti široký, současnému stavu stále plně odpovídající výčet mnoha německých pracovišť (od univerzitních pracovišť přes samostatné ústavy až po soukromé firmy), které dnes, dá se říci, rovnoměrně pokrývají celé území, připomenuta jsou i hlavní centra v okolních zemích. Pokud bychom chtěli srovnávat s naší situací, pak tuzemské systematické využívání a začlenění geofyziky v archeologii je stále postaveno na úsilí jednotlivců s limitovanými časovými i finančními kapacitami, vedle něhož nezávisle koexistují geofyzikální aktivity několika soukromých firem jiného zaměření, které k archeogeofyzikálním měřením spíše než archeologie a systematictější spolupráce vede momentální komerční zájem; vytčeným cílem je za příslušného finančního krytí investoři, resp. objednateli odevzdat závěrečnou zprávu.

Ve třetí kapitole autor spojil teoretické základy geofyzikálních metod s příklady výsledků. Po úvodních pasážích věnovaných přírodovědným základům a principům magnetometrie a geoelektrických metod zřejmě nejvíce osloví instruktivní přehled geofyzikálních měření v 16 různých německých lokalitách. K přehlednosti prezentovaných výsledků určitě přispěla i zvolená jednotná forma zápisu průvodních informací, vycházející nepochybně z připravené databáze, jejíž struktura může být jednou z možností, jak archeogeofyzikální průzkumy a jejich výsledky evidovat. Předkládané příklady i vícehektarových plošných měření (se způsobem zpracování místy odpovídajícími i době měření a možnostem úpravy dat) se neomezují pouze na verbální popis výsledku průzkumu, ale jsou doplněny i grafickou interpretací (někdy možná až odvážnou). Z pohledu archeologa zde lze nalézt více dobrých příkladů vhodného použití a efektivit magnetometrické či geoelektrické metody, či jejich doplňující se kombinace při sledování konkrétních archeologických situací. Vedle tohoto kvalitně připraveného oddílu bych chtěl vyzdvihnout závěrečné části kapitoly, kde autor poskytuje nebývale obsáhlý seznam (celkem 63 str.!) literatury k tématu, který jen potvrzuje strmý nárůst publikovaných prací a výsledků archeogeofyzikálních měření.

R. Křivánek

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LVIII–2006

<i>Bartošková, A. – Štefan, I.</i> , Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality) – Der frühmittelalterliche Burgwall Budeč – Die Quellen und eine Bilanz der Erkenntnisse (Zur Problematik des Zentralortsfunktion)	724–757
<i>Baxa, P.</i> : viz Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P.	
<i>Boháčová, I.</i> , Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu – Stará Boleslav – stage of and prospects for the study of the function and spatial organisation of the Přemyslid stronghold	695–723
<i>Boháčová, I.</i> , Stav a perspektivy výzkumu raně středověkých sídelních aglomerací v Čechách a na Moravě – The stage and prospects of research into Early Medieval settlement agglomerations in Bohemia and Moravia	619–622
<i>Brdička, R.</i> : viz Kráčmarová, A. – Bruchová, H. – Černý, V. – Brdička, R.	
<i>Bruchová, H.</i> : viz Kráčmarová, A. – Bruchová, H. – Černý, V. – Brdička, R.	
<i>Černý, V.</i> : viz Kráčmarová, A. – Bruchová, H. – Černý, V. – Brdička, R.	
<i>Čižmář, M. – Kolníková, E.</i> , Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě – Němčice – a La Tène trading and industrial centre in Moravia	261–283
<i>Drechsler, A.</i> : viz Procházka, R. – Drechsler, A. – Schenk, Z.	
<i>Dreslerová, G.</i> , Vyhodnocení zvířecích kostí z neolitického sídliště Těšetice-Kyjovice (okr. Znojmo, Česká republika) – Die Auswertung der Tierknochen aus einer neolithischen Siedlung in Těšetice-Kyjovice (Kreis Znojmo, Tschechische Republik)	3–32
<i>Galuška, L.</i> , Velkomoravská hradba v Uherském Hradišti – Rybárnách – The Great Moravian rampart at Uherské Hradiště – Rybárny	486–510
<i>Hošek, J. – Šilhová, A.</i> , Metalograficko-restaurátorské průzkumy raně středověkých nožů – The metallographico-restoration survey of Early Medieval knives	59–75
<i>Kehne, P.</i> , Vojenské podmanění Marobudovy říše plánované na rok 6 po Kr. Augustem a Tiberiem: válka bez boje – Die von Augustus und Tiberius für 6 n. Chr. geplante militärische Unterwerfung des Marbod-Reiches: Ein Krieg ohne Feldzug	447–461
<i>Kolníková, E.</i> : viz Čižmář, M. – Kolníková, E.	
<i>Kráčmarová, A. – Bruchová, H. – Černý, V. – Brdička, R.</i> , Podíl „paleolitických“ versus „neolitických“ haploskupin Y chromozomu u české populace – The contributions of ‘Palaeolithic’ and ‘Neolithic’ Y chromosome haplogroups in the Czech population	237–249
<i>Mařík, J.</i> : viz Princová, J. – Mařík, J.	
<i>Mazuch, M.</i> : viz Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P.	

- Nývlt, D.*: viz Škrdla, P. – Nývltová Fišáková, M. – Nývlt, D.
- Nývltová Fišáková, M.*: viz Škrdla, P. – Nývltová Fišáková, M. – Nývlt, D.
- Peša, V.*, **Jižní boční síň a halštatské využívání Býčí skály v Moravském krasu** — Die südliche Seitenhalle und die hallstattzeitliche Nutzung der Býčí skála-Höhle im Mährischen Karst 427–446
- Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P.*, **Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu** — Mikulčice – Kopčany. The stage and perspective of the excavations 623–642
- Princová, J. – Mařík, J.*, **Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu** — Libice nad Cidlinou – investigations and perspectives 643–664
- Procházka, R. – Drechsler, A. – Schenk, Z.*, **Raně středověká sídelní aglomerace Přerov (8.–12. století) – současný stav poznání** — The Early Medieval (8th-12th century) settlement agglomeration at Přerov – the current stage of knowledge 668–694
- Salač, V.*, **2000 let od římského vojenského tažení proti Marobudovi. Naše nejstarší historické výročí a metodologické problémy studia starší doby římské** — 2000 years since the Roman military campaign against Maroboduus. The earliest Bohemian historical anniversary and methodological problems associated with study of the early Roman period 462–485
- Salač, V.*, **O obchodu v pravěku a době laténské především** — On trade in prehistory, and especially in the La Tène 33–58
- Schenk, Z.*: viz Procházka, R. – Drechsler, A. – Schenk, Z.
- Šída, P.*, **Distribuční areály surovin v neolitu na území České republiky** — Raw material distribution areas in the Neolithic in the area of the Czech Republic 407–426
- Šilhová, A.*: viz Hošek, J. – Šilhová, A.
- Škrdla, P. – Nývltová Fišáková, M. – Nývlt, D.*, **Sídelní cluster Jarošov II. Výsledky výzkumu v roce 2005** — Jarošov II settlement cluster. Results of the 2005 excavation 207–236
- Štefan, I.*: viz Bartošková, A. – Štefan, I.
- Zapletalová, D.*, **Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace** — Old Brno and the pre-colonisation Brno agglomeration 758–771
- Žegklitz, J.*, **Renesanční portrétní kachle z hrnčířské dílny Adama Špačka v Truhlářské ulici v Praze** — Renaissance portrait stove tiles from the pottery workshop of Adam Špaček in Truhlářská Street, Prague 78–116

MATERIALIA

- Boháčová, I.*, **K historii archeologického zkoumání center raného středověku v Čechách. Příklad ze Staré Boleslavi** — Zur Geschichte der archäologischen Erforschung der Zentren im frühmittelalterlichen Böhmen am Beispiel von Stará Boleslav 117–128
- Čulíková, V.*, **Rostlinné makrozbytky z prostor raně středověkého opevnění v sondě 236 na jz. okraji předhradí v Libici nad Cidlinou** — Plant macro-remains from the area of the Early Medieval fortification at the south-western edge of the bailey at Libice nad Cidlinou 527–539
- Fojtík, P.*, **Bukovohorské keramické „importy“ z Olšan u Prostějova, okr. Prostějov** — Bukova Hora ceramic “imports” from Olšany u Prostějova (Prostějov district) 781–789
- Havrdá, J.*, **Ke geologickým poměrům okolí Libice nad Cidlinou** — On the geological relationships around Libice nad Cidlinou 520–527

- Hlaváč, J.*, **Nález schránek měkkýšů v prostoru raně středověkého opevnění v Libici nad Cidlinou** – Molluscs finding in the area of Early Medieval fortification in Libice nad Cidlinou 550–555
Kaplan, M.: Kozáková, R. – Kaplan, M.
- Korený, R.*: viz Křivánek, R. – Kuna, M. – Korený, R.
- Košta, J.*, **Výzkum na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou – současný stav terénní dokumentace výzkumu a evidence fondu** 664–667
- Kozáková, R.* – *Kaplan, M.*, **Příspěvek pylové analýzy k rekonstrukci přírodních poměrů v okolí Libice nad Cidlinou** – The contribution of pollen analysis to the reconstruction of natural conditions around the enclosure at Libice nad Cidlinou 540–549
- Křivánek, R.* – *Kuna, M.* – *Korený, R.*, **Hradiště Plešivec – preventivní detektorový průzkum a dokumentace stavu lokality** – The prehistoric hillfort at Plešivec – a preventive metal detector survey and site assessment 329–343
Kuna, M.: viz Křivánek, R. – Kuna, M. – Korený, R.
- Kyselý, R.*, **Zvířecí kosterní pozůstatky z popraviště ve Vodňanech** 813–814
- Likovský, J.* – *Velemínský, P.*, **Lidské kostrové pozůstatky z popraviště ve Vodňanech** 810–812
- Mařík, J.*, **Výzkum raně středověkého opevnění v Libici nad Cidlinou – sonda 236** – The investigation of the Early Medieval fortification at Libice nad Cidlinou – trench 236 511–519
Mařík, J.: viz Pokorný, P. – Mařík, J.
- Mašková, P.* – *Michálek, J.*, **Archeologický výzkum v poloze „Na šibenici“ ve Vodňanech (okres Strakonice). Příspěvek k archeologii popraviště v Čechách** – Archäologische Grabung in der Flur „Na šibenici“ („Am Galgen“) bei Vodňany (Bezirk Strakonice). Ein Beitrag zur Archäologie der Hinrichtungsstätten in Böhmen 790–809
Michálek, J.: viz Mašková, P. – Michálek, J.
- Mlíkovský, J.*, **Kosti zvířat z raně středověké lokality Libice nad Cidlinou (sondy 236/1 a 236/2), střední Čechy** – Animal bones from the Early Medieval site Libice nad Cidlinou (sections 236/1 and 236/2), Central Bohemia 556–558
Nývltová Fišáková, M.: viz Šída, P. – Nývltová Fišáková, M. – Verpoorte, A.
- Oliva, M.*, **Mladý paleolit v českých zemích: výzkumy, názory a publikace v letech 2001–2005** – Le Paléolithique supérieur dans les pays tchèques : fouilles, opinions et publications dans les années 2001 – 2005 129–150
- Pokorný, P.* – *Mařík, J.*, **Nález zbytku medem slazené potravin ve výbavě raně středověkého hrobu v Libici nad Cidlinou – Kaníně. Zhodnocení nálezu z hlediska rekonstrukce krajiny a vegetace** – The find of honey-sweetened cereal food residues from Early Medieval burial site near Libice nad Cidlinou. Evaluation of the find from the point of landscape and vegetation reconstruction 559–569
- Šedo, O.* – *Unger, J.*, **Malý poklad z 12. století ze zaniklé vsi Bořanovice u Přibic** – Ein kleiner Schatz aus dem 12. Jahrhundert von der Dorfwüstung Bořanovice bei Přibice (Südmähren) 344–352
- Šída, P.* – *Nývltová Fišáková, M.* – *Verpoorte, A.*, **Svobodné Dvory near Hradec Králové: an Upper Palaeolithic hunting site and its dating** – Svobodné Dvory u Hradce Králové: mladopaleolitické místo úlovku a jeho datování 772–780
Unger, J.: viz Šedo, O. – Unger, J.
- Velemínský, P.*: viz Likovský, J. – Velemínský, P.
- Verpoorte, A.*: viz Šída, P. – Nývltová Fišáková, M. – Verpoorte, A.

DISKUSE

- Beneš, J.*, **Vysokoškolská archeologie v čase tichých proměn** 159–162
- Bouzek, J.*, **Poznámky k článku Evžena Neustupného „Vysokoškolská archeologie“** 151–153
– Ad Evžen Neustupný, University Archaeology
- Čížmář, M.*, **Detektor ano, nebo ne? Archeologie a detektory kovů** – The metal detector: yes or no? Archaeology and metal detectors 284–290
- Janová, J.*, **Konstrukce indexu sféricity** 164–167
- Jelínková, D.* – *Nekvasil, J.*, **K otázce kulturního zařazení některých keramických tvarů z pohřebiště Slatinky-Nivky** – Zur kulturellen Einordnung einiger Keramikformen vom Gräberfeld in Slatinky-Nivky 570–583
- Křivánek, R.*, **Nelegální využívání detektorů kovů není problém několika jednotlivých lokalit** 313–321
- Kuna, M.*, **Detektory kovu v archeologii** 323–328
- Matoušek, V.*, **Několik poznámek k vysokoškolské výuce archeologie** 153–157
- Nekvasil, J.*: viz Jelínková, D. – Nekvasil, J.
- Pettitt, P.*: viz Zvelebil, M. – Pettitt, P.
- Smrž, Z.*, **Archeologové, mrcasníci a detektoráři** 321–323
- Šedo, O.*, **Archeologie, archeologové a detektory kovů. Poznámky k tématu aneb advocatus diaboli** – Archaeology, archaeologists and metal detectors. Notes from the Devil's Advocate 291–301
- Tichý, R.*, **(Re)konstrukce paleolitických obydlí – ano či ne, ale hlavně pro koho?** 163–164
- Vašíček, Z.*, **Poznámky k jednomu Heideggerovu textu o vědě** 157–158
- Vencl, S.*, **Detektoráři jsou specializovaní zloději, něco na způsob bytařů** 307–309
- Vích, D.*, **Detektory kovů v archeologii: úhel pohledu regionálního archeologa** 301–306
- Waldhauser, J.*, **Nezákonné užití detektorů kovů na jednom příkladu z laténu: bilance a perspektivy** – A La Tène case study in the illegal use of metal detectors: bilance and perspectives 309–313
- Zvelebil, M.* – *Pettitt, P.*, **Contribution of Palaeolithic and Neolithic Y-chromosome lineages to the modern Czech population** – Podíl paleolitických a neolitických skupin chromozomu Y v současné české populaci 250–260

AKTUALITY

- Broncová, A.* – *Ochrana, F.*, **Katalog knihovny Archeologického ústavu v Praze v programu ALEPH. Základní průvodce pro uživatele** 824–827
- Drašnarová, M.*, **Bibliografie doc. PhDr. Tomáše Velímského, CSc.** 359–363
- Drašnarová, M.* – *Kalferst, J.*, **Bibliografie PhDr. Jiřího Sigla** 828–835
- Chvojka, O.*, **IX. konference „Doba popelnicových polí a doba halštatská“** 817–818
- Klápště, J.* – *Sommer, P.*, **Šedesátka doc. PhDr. Tomáše Velímského, CSc.** 358–359
- Lička, M.*, **Celtes. Belges, Boïens, Rémes, Volques...** 355–356
- Michálek, J.*, **Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy: 16. setkání** 815
- mj.*, **Miloš Kaplan 9. 11. 1969 – 16. 3. 2006** 357–358
- mj – jk.*, **Jiří Sigl: 60** 827–828

<i>Neruda, P.</i> , Paleoanthropological Society Meeting, San Juan (Puerto Rico)	354–355
<i>red.</i> , Forum Archaeologiae Post-Medievalis	818–819
<i>Sosna, D.</i> , 71 th Annual Meeting of the Society for American Archaeology, 26. 4. – 30. 5. 2006, San Juan, Puerto Rico	353–354
<i>Šmíd, M.</i> , 25. setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“	815–817
<i>Unger, J.</i> , Prof. PhDr. Vladimír Nekuda, DrSc. (1927–2006)	356–357
<i>Vavříň, P.</i> , Bibliografie Archeologických rozhledů a Památek archeologických – včera, dnes a zítra	819–823

NOVÉ PUBLIKACE (podle autorů recenzí a referátů)

<i>Bartelheim, M.</i> , Václav Moucha: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen (Praha 2005)	605–606
<i>Čulíková, V.</i> , Emanuel Opravil: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner (mit einem Exkurs zum Burgwall Pohansko bei Břeclav) (Brno 2000)	193–195
<i>Dobeš, M.</i> , J. Ondráček – P. Dvořák – A. Matějčíková: Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. Pravěk NŘ – Supplementum 15 (Brno 2005)	860–861
<i>Dreslerová, D.</i> , Maria Petersson: Djurhållning och Betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder (Linköping 2006)	861–863
<i>Fridrichová-Sýkorová, I.</i> , Lubomíra Kaminská: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej (Košice 2005)	858–860
<i>Gojda, M.</i> , David Kennedy – Robert Bewley: Ancient Jordan from the Air (London 2004)	185–187
<i>Gojda, M.</i> , Jiří Sádlo – Petr Pokorný – Pavel Hájek – Dagmar Dreslerová – Václav Cílek: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí (Praha 2005)	168–172
<i>Holík, L.</i> , Průzkumy památek XI/1–2, 2004	388–390
<i>Holík, L.</i> , Průzkumy památek XII/1–2, 2005	608–610
<i>Horák, J.</i> , Pascal Acot: Historie a změny klimatu (Praha 2005)	849–850
<i>Horák, J.</i> , Klaus Humpert – Martin Schenk: Entdeckung der mittelalterlichen Stadtplanung. Das Ende vom Mythos der „gewachsenen Stadt“ (Stuttgart 2001)	178–181
<i>Ježek, M.</i> , Krzysztof Jaworski: Grody w Sudetach (VIII-X w.) (Wrocław 2005)	601–602
<i>Klír, T.</i> , Jiří Sádlo – Petr Pokorný – Pavel Hájek – Dagmar Dreslerová – Václav Cílek: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí (Praha 2005)	172–175
<i>Klír, T.</i> , Christian Zschieschang: „Das land tuget gar nichts.“ Slaven und Deutsche zwischen Elbe und Dübener Heide aus namenkundlicher Sicht (Leipzig 2003)	401–403
<i>Košnar, L.</i> , Kurt W. Alt – Werner Vach: Verwandtschaftsanalyse im alemannischen Gräberfeld von Kirchheim/Ries (Basel 2004)	378–379
<i>Košnar, L.</i> , Stefanie Berg-Hobohm: Die germanische Siedlung Görizt, Lkr. Oberspreewald-Lausitz (Wünsdorf 2004)	836–839
<i>Košnar, L.</i> , Christina M. Hansen: Frauengräber im Thüringerreich. Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. (Basel 2004)	381–382
<i>Košnar, L.</i> , Thorsten Michel: Studien zur römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Holstein (Bonn 2005)	603–605

<i>Kotková, M.</i> , Arne Schmid-Hecklau: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963 (Dresden 2004)	588–593
<i>Kovář, J.</i> , Rytierstvo: element v životě stredovekého človeka (Trnava 2005)	610–611
<i>Křivánek, R.</i> , Benno Zickgraf: Geomagnetische und geoelektrische Prospektion in der Archäologie. Systematik – Geschichte – Anwendung (Rahden/Westf. 1999)	865–866
<i>Kuna, M.</i> , Jiří Sádlo – Petr Pokorný – Pavel Hájek – Dagmar Dreslerová – Václav Cílek: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí (Praha 2005)	175–178
<i>kv</i> , M. Pacher – V. Pohar – G. Rabeder eds.: Potočka Zijalka. Palaeontological and Archaeological Results of the Campaigns 1997–2000 (Wien 2004)	195–197
<i>kv</i> , Marta Potowicz: Materiały ze stanowiska Piekary IIa na tle środkowopaleolitycznych zespołów z technologią wiórową (Rzeszów 2005)	197–198
<i>kv</i> , Elżbieta Sachse-Kozłowska – Stefan Karol Kozłowski dir.: Piekary près de Cracovie (Pologne). Complexe des sites paléolithiques (Kraków 2004)	198–199
<i>Kypta, J.</i> , Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrołskiego (Elbląg 2004)	379–380
<i>Kypta, J.</i> , Ludvík Belcredi: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005 (Brno 2006)	842–848
<i>Kypta, J.</i> , Dějiny staveb 2005. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 8. 4. – 10. 4. 2005 (Plzeň 2005)	853–855
<i>Kypta, J.</i> , Tobias Gärtner: Die mittelalterliche Wüstung Edingerode. Archäologische Untersuchungen auf dem Expogelände in Hannover (Rahden/Westf. 2004)	857–858
<i>Kypta, J.</i> , Christoph Gutjahr – Georg Tiefengraber: Die mittelalterliche Motte Alt-Hollenegg. Eine abgekommene Burganlage bei Deutschlandsberg, Steiermark (Wien 2003)	600–601
<i>Kypta, J.</i> , Stefan Hesse: Die mittelalterliche Siedlung Vriemeensen im Rahmen der südniedersächsischen Wüstungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der Problematik von Kleinadelssitzen (Neumünster 2003)	599–600
<i>Kypta, J.</i> , Rudolf Krajčí: Středověké kamnářství. Výzdnobné motivy na gotických kachlích z Tábořska (Tábor 2005)	187–189
<i>Kypta, J.</i> , Ludvík Kunz: Obilní jámy. Konzervace obilí na dlouhý čas v historické zóně eurosibiřského a mediteránního rolnictví (Rožnov pod Radhoštěm 2004)	189–190
<i>Kypta, J.</i> , Jiří Orna: Gotické a renesanční kachle ve sbírkách Západočeského muzea v Plzni (Plzeň 2005)	606–608
<i>Kypta, J.</i> , Dirk Scheidemantel – Thorsten Schifer: Waldenburger Steinzeug: Archäologie und Naturwissenschaften (Dresden 2005)	391–393
<i>Kypta, J.</i> , Svorník 3/2005. Sborník příspěvků z 3. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 8.–11. června 2004 v Muzeu Vysočiny v Třebíči. Krovky a střechy (Praha 2005)	396–398
<i>Kypta, J.</i> , Robert Šimůnek: Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472 (Praha 2005)	199–201
<i>Kypta, J.</i> , Egon Wamers – Fritz Backhaus Hrsg.: Synagogen, Mikwen, Siedlungen. Jüdisches Alltagsleben im Lichte neuer archäologischer Funde (Frankfurt am Main 2004)	615–616
<i>Kyselý, R.</i> , R. L. Lyman: Vertebrate taphonomy (Cambridge 1994)	384–388
<i>Marešková, B.</i> , Ročenka 2004 (Olomouc 2005)	390–391
<i>Měřínský, Z.</i> , Bořivoj Nechvátal a kol.: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum (Praha 2004)	192–193
<i>Motyková, K.</i> , Vlastivědný zpravodaj Polabí 35, 2001; 36, 2002; 37, 2003–2004	613–615

<i>Peša, V., Tamar Schick et al.: The Cave of the Warrior. A fourth Millennium burial in the Judean Desert (Jerusalem 1998)</i>	393–396
<i>Pleiner, R., The Art of the Early Medieval Goldsmith (2006)</i>	850–851
<i>Pleiner, R., Albrecht Jockenhövel – Christoph Willms: Das Dietzhölzeltetal-Projekt: Archäometallurgische Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der mittelalterlichen Eisengewinnung im Lahn-Dill Gebiet (Hessen) (Rahden/Westf. 2005)</i>	603
<i>Pleinerová, I., Martin Kuna – Naďa Profantová a kol.: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách (Praha 2005)</i>	839–841
<i>Podborský, V., Jarmila Bednaříková – Aleš Homola – Zdeněk Měřinský: Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc Slované Arabové (Praha 2006)</i>	851–853
<i>Podborský, V., Milan Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II (Brno 2005)</i>	364–367
<i>Procházka, R., Stefan Hesse: Die mittelalterliche Siedlung Vriemeensen im Rahmen der südniedersächsischen Wüstungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der Problematik von Kleinadelsitzen (Neumünster 2003)</i>	382–384
<i>Procházka, R., Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIV wieku. Badania na placu Nowy Targ (Wrocław 2005)</i>	398–401
<i>Prostředník, J.: viz Šída, P. – Prostředník, J.</i>	
<i>Slavík, J., Ondřej Felcman – Eva Semotanová: Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas (Hradec Králové – Praha 2005)</i>	855–856
<i>Smrž, Z., Miloš Čížmář – Kateřina Geislerová edd.: Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004 (Brno 2006)</i>	597–598
<i>Sommer, P., Zygmunt Świechowski: Architektura romańska w Polsce (Warszawa 2000). Ewa Świechowska – Wojciech Mischke (Wstęp Zygmunt Świechowski): Architektura romańska w Polsce. Bibliografia (Warszawa 2001)</i>	201–202
<i>Stránská, P., Mario Šlaus: The Bioarchaeology of Continental Croatia. An analysis of human skeletal remains from the prehistoric to post-medieval periods (Oxford 2002)</i>	611–613
<i>Šebesta, P., Historie sklářské výroby v českých zemích. 1. díl. Od počátků do konce 19. století (Praha 2005)</i>	183–185
<i>Šída, P., Jan Fridrich – Ivana Sýkorová: Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. S příspěvkem J. Tyráčka (Praha 2005)</i>	856–857
<i>Šída, P., Petr Škrdla: The Upper Paleolithic on the Middle Course of the Morava River (Brno 2005)</i>	863–865
<i>Šída, P., A. A. Величко – Л. В. Грехова – Ю. Н. Грибченко – Е. И. Куренкова: Первообычный человек в экстремальных условиях среды. Стоянка Елисеевичи (Москва 1997)</i>	202–203
<i>Šída, P. – Prostředník, J., Václav Matoušek – Petr Jenč – Vladimír Peša: Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy (Praha 2005)</i>	584–588
<i>Šumberová, R., A. Bogaard: Neolithic Farming in Central Europe: An Archaeobotanical Study of Crop Husbandry Practices (London 2004)</i>	182–183
<i>Tvrđý, Z., Barbara Kwiatkowska: Mieszkańcy średniowiecznego Wrocławia. Ocena warunków życia i stanu zdrowia w ujęciu antropologicznym (Wrocław 2005)</i>	190–191
<i>Unger, J., Birgit Czypull – Thomas Küntzel: Durch Land und Zeit. Bilder und Texte zum Wandel des Landschaftsbildes seit der Eiszeit am Beispiel von Rammelsberg und Goslar, Seeburger See, Wesertal bei Corvey (Holzminden 2005)</i>	380–381
<i>Unger, J., Eva Drozdová: Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi (demografická a antropometrická studie). Břeclav – Pohansko VI (Brno 2006)</i>	598–599

- Ungerma*n, Š., Eric Breuer: Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im mittleren Donaunraum (Tettnang 2005) 368–374
- Varadzin*, L., A. Heege Hrsg.: Einbeck – Negenborner Weg I: Naturwissenschaftliche Studien zu einer Töpferei des 12. und frühen 13. Jahrhunderts in Niedersachsen. Keramiktechnologie, Paleoethnobotanik, Pollenanalyse, Archäozoologie (Einbeck 1998) 374–377
- Varadzin*, L., Hartmut Hofrichter red.: Zentrale Funktionen der Burg (Braubach 2001) 594–596

NOVÉ PUBLIKACE (podle publikací)

- Acot, P.: Historie a změny klimatu. Praha 2005 (*J. Horák*) 849–850
- Alt, K. W. – Vach, W.: Verwandtschaftsanalyse im alemannischen Gräberfeld von Kirchheim/Ries. Basel 2004 (*L. Košnar*) 378–379
- Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrołskiego. Elbląg 2004 (*J. Kyp*ta) 379–380
- The Art of the Early Medieval Goldsmith. 2006 (*R. Pleiner*) 850–851
- Bednaříková, J. – Homola, A. – Měřinský, Z.: Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc Slované Arabové. Praha 2006 (*V. Podborský*) 851–853
- Belcredi, L.: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005. Brno 2006 (*J. Kyp*ta) 842–848
- Berg-Hobohm, S.: Die germanische Siedlung Göritz, Lkr. Oberspreewald-Lausitz. Wünsdorf 2004 (*L. Košnar*) 836–839
- Bogaard, A.: Neolithic Farming in Central Europe: An Archaeobotanical Study of Crop Husbandry Practices. London 2004 (*R. Šumberová*) 182–183
- Breuer, E.: Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im mittleren Donaunraum. Tettnang 2005 (*Š. Ungerma*n) 368–374
- Czyppull, B. – Küntzel, T.: Durch Land und Zeit. Bilder und Texte zum Wandel des Landschaftsbildes seit der Eiszeit am Beispiel von Rammelsberg und Goslar, Seeburger See, Wesertal bei Corvey. Holzminden 2005 (*J. Unger*) 380–381
- Čížmář, M. – Geislerová, K. edd.: Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004. Brno 2006 (*Z. Smrž*) 597–598
- Dějiny staveb 2005. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 8. 4. – 10. 4. 2005. Plzeň 2005 (*J. Kyp*ta) 853–855
- Drozdová, E.: Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi (demografická a antropometrická studie). Břeclav – Pohansko VI. Brno 2006 (*J. Unger*) 598–599
- Felcman, O. – Semotanová, E.: Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas. Hradec Králové – Praha 2005 (*J. Slavík*) 855–856
- Fridrich, J. – Sýkorová, I.: Bečov IV – sídelní areál středopaleolitického člověka v severozápadních Čechách. S příspěvkem J. Tyráčka. Praha 2005 (*P. Šída*) 856–857
- Gärtner, T.: Die mittelalterliche Wüstung Edingerode. Archäologische Untersuchungen auf dem Expogelände in Hannover. Rahden/Westf. 2004 (*J. Kyp*ta) 857–858
- Gutjahr, Ch. – Tiefengraber, G.: Die mittelalterliche Motte Alt-Hollen-egg. Eine abgekommene Burganlage bei Deutschlandsberg, Steiermark. Wien 2003 (*J. Kyp*ta) 600–601
- Hansen, Ch. M.: Frauengräber im Thüringerreich. Zur Chronologie des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. Basel 2004 (*L. Košnar*) 381–382
- Heege, A. Hrsg.: Einbeck – Negenborner Weg I: Naturwissenschaftliche Studien zu einer Töpferei des 12. und frühen 13. Jahrhunderts in Niedersachsen. Keramiktechnologie, Paleoethnobotanik, Pollenanalyse, Archäozoologie. Einbeck 1998 (*L. Varadzin*) 374–377

- Hesse, S.: Die mittelalterliche Siedlung Vriemeensen im Rahmen der südniedersächsischen Wüstungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der Problematik von Kleinadelssitzen. Neumünster 2003 (*J. Kypka*) 599–600
- Hesse, S.: Die mittelalterliche Siedlung Vriemeensen im Rahmen der südniedersächsischen Wüstungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der Problematik von Kleinadelssitzen. Neumünster 2003 (*R. Procházka*) 382–384
- Historie sklářské výroby v českých zemích. 1. díl. Od počátků do konce 19. století. Praha 2005 (*P. Šebesta*) 183–185
- Hofrichter, H. red.: Zentrale Funktionen der Burg. Braubach 2001 (*L. Varadzin*) 594–596
- Humpert, K. – Schenk, M.: Entdeckung der mittelalterlichen Stadtplanung. Das Ende vom Mythos der „gewachsenen Stadt“. Stuttgart 2001 (*J. Horák*) 178–181
- Jaworski, K.: Grody w Sudetach (VIII-X w.). Wrocław 2005 (*M. Ježek*) 601–602
- Jockenhövel, A. – Willms, Ch.: Das Dietzhöhlzeltetal-Projekt: Archäometallurgische Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der mittelalterlichen Eisengewinnung im Lahn-Dill Gebiet (Hessen). Rahden/Westf. 2005 (*R. Pleiner*) 603
- Kaminská, L.: Hörka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005 (*I. Fridrichová-Sýkorová*) 858–860
- Kennedy, D. – Bewley, R.: Ancient Jordan from the Air. London 2004 (*M. Gojda*) 185–187
- Krajíc, R.: Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska. Tábor 2005 (*J. Kypka*) 187–189
- Kuna, M. – Profantová, N. a kol.: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha 2005 (*I. Pleinerová*) 839–841
- Kunz, L.: Obilné jámy. Konzervace obilí na dlouhý čas v historické zóně eurosibiřského a mediteránního rolnictví. Rožnov pod Radhoštěm 2004 (*J. Kypka*) 189–190
- Kwiatkowska, B.: Mieszkańcy średniowiecznego Wrocławia. Ocena warunków życia i stanu zdrowia w ujęciu antropologicznym. Wrocław 2005 (*Z. Tvrđý*) 190–191
- Lyman, R. L.: Vertebrate taphonomy. Cambridge 1994 (*R. Kyselý*) 384–388
- Matoušek, V. – Jenč, P. – Peša, V.: Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy. Praha 2005 (*P. Šída – J. Prostředník*) 584–588
- Michel, T.: Studien zur römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Holstein. Bonn 2005 (*L. Košnar*) 603–605
- Moucha, V.: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha 2005 (*M. Bartelheim*) 605–606
- Nechvátal, B. a kol.: Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum. Praha 2004 (*Z. Měřínský*) 192–193
- Ondráček, J. – Dvořák, P. – Matějčková, A.: Siedlungen der Glockenbecherkultur in Mähren. Katalog der Funde. Pravěk NŘ – Supplementum 15. Brno 2005 (*M. Dobeš*) 860–861
- Opravil, E.: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner (mit einem Exkurs zum Burgwall Pohansko bei Břeclav). Brno 2000 (*V. Čulíková*) 193–195
- Orna, J.: Gotické a renesanční kachle ve sbírkách Západočeského muzea v Plzni. Plzeň 2005 (*J. Kypka*) 606–608
- Pacher, M. – Pohar, V. – Rabeder, G. eds.: Potočka Zijalka. Palaeontological and Archaeological Results of the Campaigns 1997–2000. Wien 2004 (*kv*) 195–197
- Petersson, M.: Djurhållning och Betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder. Linköping 2006 (*D. Dreslerová*) 861–863

Połtowicz, M.: Materiały ze stanowiska Piekary IIa na tle środkowopaleolitycznych zespołów z technologią wiórową. Rzeszów 2005 (<i>kv</i>)	197–198
Průzkumy památek XI/1–2, 2004 (<i>L. Holík</i>)	388–390
Průzkumy památek XII/1–2, 2005 (<i>L. Holík</i>)	608–610
Ročenka 2004. Olomouc 2005 (<i>B. Marešová</i>)	390–391
Rytierstvo: element v živote stredovekého človeka. Trnava 2005 (<i>J. Kovář</i>)	610–611
Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Praha 2005 (<i>M. Gojda</i>)	168–172
Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Praha 2005 (<i>T. Klír</i>)	172–175
Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, P. – Dreslerová, D. – Cílek, V.: Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí. Praha 2005 (<i>M. Kuna</i>)	175–178
Sachse-Kozłowska, E. – Kozłowski, S. K. dir.: Piekary près de Cracovie (Pologne). Complexe des sites paléolithiques. Kraków 2004 (<i>kv</i>)	198–199
Salaš, M.: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II. Brno 2005 (<i>V. Podborský</i>)	364–367
Scheidemantel, D. – Schifer, T.: Waldenburger Steinzeug: Archäologie und Naturwissenschaften. Dresden 2005 (<i>J. Kypka</i>)	391–393
Schick, T. et al.: The Cave of the Warrior. A fourth Millennium burial in the Judean Desert. Jerusalem 1998 (<i>V. Peša</i>)	393–396
Schmid-Hecklau, A.: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963. Dresden 2004 (<i>M. Kotková</i>)	588–593
Svorník 3/2005. Sborník příspěvků z 3. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 8.–11. června 2004 v Muzeu Vysočiny v Třebíči. Krovky a střechy. Praha 2005 (<i>J. Kypka</i>)	396–398
Świechowski, Z.: Architektura romańska w Polsce (Warszawa 2000). Ewa Świechowska – Wojciech Miszke (Wstęp Zygmunt Świechowski): Architektura romańska w Polsce. Bibliografia. Warszawa 2001 (<i>P. Sommer</i>)	201–202
Šimůnek, R.: Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472. Praha 2005 (<i>J. Kypka</i>)	199–201
Škrdla, P.: The Upper Paleolithic on the Middle Course of the Morava River. Brno 2005 (<i>P. Šída</i>)	863–865
Šlaus, M.: The Bioarchaeology of Continental Croatia. An analysis of human skeletal remains from the prehistoric to post-medieval periods. Oxford 2002 (<i>P. Stránská</i>)	611–613
Величко, А. А. – Грехова, Л. В. – Грибченко, Ю. Н. – Куренкова, Е. И.: Первобытный человек в экстремальных условиях среды. Стоянка Елисеевичи. Москва 1997 (<i>P. Šída</i>)	202–203
Vlastivědný zpravodaj Polabí 35, 2001; 36, 2002; 37, 2003–2004 (<i>K. Motyková</i>)	613–615
Wamers, E. – Backhaus, F. Hrsg.: Synagogen, Mikwen, Siedlungen. Jüdisches Alltagsleben im Lichte neuer archäologischer Funde. Frankfurt am Main 2004 (<i>J. Kypka</i>)	615–616
Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII–XIV wieku. Badania na placu Nowy Targ. Wrocław 2005 (<i>R. Procházka</i>)	398–401
Zickgraf, B.: Geomagnetische und geoelektrische Prospektion in der Archäologie. Systematik – Geschichte – Anwendung. Rahden/Westf. 1999 (<i>R. Křivánek</i>)	865–866
Zscheschang, Ch.: „Das land tuget gar nichts.“ Slaven und Deutsche zwischen Elbe und Dübener Heide aus namenkundlicher Sicht. Leipzig 2003 (<i>T. Klír</i>)	401–403